ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE
SECȚIUNII LITERARE

SERIA III, TOMUL II

CVLTVRA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI
1925

ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE SECŢIUNII LITERARE

SERIA III, TOMUL II

CVLTVRA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI
1925

CUPRINSUL

O OPERĂ DE MARE VALOARE

DE

I. A. BRĂTESCU-VOINEŞTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 15 Februarie 1924

Cetisem până atunci manuscrise, depuse spre concurare la premiile înfiinaţate de Casa de editură Cartea Românească, şi n'avusesem noroc: Toate manuscrisele cetite timp de peste două ceasuri, fuseseră mai prejos decât mediocre. Dureros de ostenitoare îndeletnicire e să ceteşti lucruri searbede, — mai ales când ştii că ai alături, în rafturile bibliotecii, cărţi bune, dragi, nesecate izvoare de desfătare. Obosit ca după un drum lung prin arătură, am trecut alături şi m'am apucat de..... tâmplărie, căci — iertaţi-mi această intimă confidenţă: mă pricep niţel la tâmplărie. Şi nu vă puteţi închipuì ce minunată îndeletnicire e tâmplăria, ca dealtminteri, orice muncă manuală. Iei uneltele în mâini, începi să lucrezi şi deodată ţi se scoboară peste suflet un val de fericire fără seamăn. Ochii şi mâinile îţi sunt acì pe lucru, iar mintea par'că descătuşată, fuge, fuge, colindă în toate părţile, spre trecut şi spre viitor. Când întâlneşte în cale fericiri trecute, ţi le reînvie cu intensitatea ceasului în care le-ai trăit; iar dacă în goana ei dă peste dureri de odinioară, ţi le îmbracă într'un văl de dulce şi duioasă melancolie... Griji, mâhniri, amărăciuni, care până adineauri îţi păreau sdrobitoare, acum, cu uneltele 'n mână, îţi par mici, îndepărtate, par'că le-ai privì cu un binoclu întors... Nu trecuseră nici cinci minute, de când mă apucasem de lucru, mintea nu-mi plecase încă rasna, erà încă în mine şi-mi şopteà: «Ce bine, zi de vacanţă (erà pe la începutul lui Ianuarie) — n'aştepţi pe nimeni — ai înaintea ta două ceasuri în care poţi terminà rama la care lucrezi şi dacă-ţi mai rămâne vreme poţi să începi şi.....

— Domnule, vă caută o cocoană.

— Ce cucoană!?

Bănuiţi tonul întrebării mele.

Servitorul care l-a auzit răspunde intimidat:

— Nu ştiu, n'o cunosc. A intrat pe aici, pe din dos, zice că ar vrea să vă spue ceva.

Ridic din umeri, ridic ochii spre cer, îmi ridic şi gulerul, pentru a ascunde sumarul tualeţei:

— Să poftească.

Intră o doamnă de înfăţişare modestă, dar simpatică. Incăperea în care mă găsesc e un coridor lung. Dela uşa de intrare până la mine sunt cel puţin zece paşi, pe cari doamna îi străbate, sfios, stângaci, îngânând:

— Vă rog... iertaţi-mă... vă deranjez. Iertaţi-mă...

O poftesc cu un gest în biroul de alături, îi ofer un scaun şi aştept, zicând în gând:

— Probabil e o solicitatoare pentru un post de dactilografă la Cameră şi n'avem nici un loc vacant.

— Cu ce vă pot servì, doamnă?

— Zău... nici nu ştiu cum să 'ncep... Viu să vă cer un sacrificiu prea mare..... Ştiu că dispuneţi d'atât de puţin timp de pierdut....

Şi doamna iar tace; tac şi eu.

După câteva clipe de codire, doamna reîncepe cu o sfială care pune pauze între cuvinte:

— Sunt aşà de jenată... Am scris o piesă de teatru... şi aş vrea... vreodată... când n'aţi aveà altceva de făcut... s'o citiţi şi dumneavoastră...

Aruncând o privire desperată spre maldărul de cărţi, de manuscrise, sosite dela Academie, dela teatrul Naţional şi dela Cartea Românească, aşezate pe masa de lângă birou şi care aşteaptă să le citesc şi să fac rapoarte asupra lor, zic în gândul meu cu groază:

«Vai! e mai grav decât bănuiam!»

— Nu vă cer s'o cetiţi acum, continuă doamna, care pare că mi-a cetit gândul — mai târziu, cândva, când nu veţi aveà nimic alt de făcut.

Imi şterg de pe faţă aerul de obosită resemnare şi răspund politicos:

— Bine, doamnă. Aduceți-mi lucrarea dumneavoastră și...
— Am adus-o. Și doamna scoate din palton un sul de hârtie.
— E o dramă, sau o comedie?
— O dramă în trei acte și un prolog.
— Bine, lăsați-o la mine. Am s'o cetesc și am să vă spui cu sinceritate prărerea mea.
Sfios, doamna adaugă:
— Anul trecut a cetit-o și domnul Davila și i-a plăcut...
— A! zic, dacă i-a plăcut domnului Davila, înseamnă că e o lucrare bună. Dumnealui se pricepe.
— Da. Acum în urmă a cetit-o și domnul director general al teatrelor și i-a plăcut și dumnealui. Și... dânsul mi-a spus să v'o aduc dumneavoastră.
— Bine, doamnă, lăsați-o la mine și până într'o săptămână o voiu fi cetit.
— Vă mulțumesc și, încă odată, vă rog să-mi iertați supărarea ce vă cauzez.
Așà am făcut cunoștința autoarei operei despre care am să vă vorbesc.
După plecarea sa, am așezat manuscrisul lângă tovarășii lui de așteptare, hotărît să-mi arunc ochii pe el, «cândva, când n'oiu aveà nimic de făcut», cum prea bine zisese autoarea... Căci, doamnelor și domnilor, după ce îndeplinești câțiva ani slujba de membru în comitetul de lectură al Teatrului Național, după ce ți-ai pierdut atâta vreme, cetind atâtea nimicuri — căci nu vă dați seama de enormitatea numărului celor, care își pretind vocație la arta dramaturgică și depun lucrări, cu cetirea cărora se chinuesc membrii comitetului de lectură, — după ce, zic, te-ai păcălit de vreo câteva sute de ori, poți să lași să aștepte păcăleala din urmă.
Doamna Petrescu, — așà o chiamă pe autoare: doamna Lucreția Petrescu, — nu erà prima autoare care-mi veniă, sfioasă, cu un manuscris ascuns sub palton, sau în manșon, erà cel puțin a zecea; iar afirmarea dumisale că Domnul Davila și d-l director general al teatrelor îi găsiseră piesa bună, nu erà o dovadă indiscutabilă. Ii cunosc pe amândoi, și-i știu bărbați politicoși și galanți, cari probabil n'au vrut

să strice inima femeei, spunându-i să-și vadă de menaj și să lase teatrul în pace.

In astfel de dispoziții sufletești am început să cetesc piesa doamnei Petrescu, căci, îndemnat de amintirea înfățișării sale simpatice și serioase, àm început s'o cetesc, chiar în seara zilei în care mi-a adus-o. Am început s'o cetesc pe la 11 și am terminat-o pe la unul după miezul nopții, gâtuit de emoție.

Imi venià să deștept pe ai mei, ori să plec să găsesc prieteni, cărora să le împărtășesc admirația care nu mai încăpeà în mine. Căci, doamnelor și domnilor, cetisem cea mai frumoasă, cea mai bine făcută dramă ce s'a scris în românește. Despre această piesă vreau să vă vorbesc, pentrucă mi-am zis: dacă descoperirea unor hrisoave sau inscripții vechi, care aruncă o lumină asupra trecutului nostru, sau o născocire științifică, pot face obiectul unor comunicări la Academie, — de ce n'ar puteà face obiectul unei comunicări, descoperirea unei lucrări de mare valoare literară?

Și apoi sunt încredințat că exprim părerea unanimității colegilor mei și a dumneavoastră, doamnelor și domnilor, afirmând că Academia Română nu trebuie să-și mărginească rolul la a contrasemnà verdictele opiniunei publice, ci că ea are dreptul, ba datoria, să formeze sau măcar să călăuzească această opiniune; și această datorie i se impune cu atât mai vârtos, cu cât acei ce, prin presa noastră, se încumet să îndeplinească misiunea de îndrumători ai gustului și opiniei publice, (bineînțeles, cu unele foarte lăudabile excepțiuni), au uneori o cultură foarte sumară, alteori un spirit în nepotrivire cu sufletul poporului românesc.

Piesa *Păcatul* a doamnei Lucreția Petrescu, e o dramă în 3 acte și un prolog. Fără a fi o dramă istorică, acțiunea se petrece în Iași, pe vremea lui Vasile Lupu, în casa logofătului Bogdan Dragnea Merișanul, și e, atât prin acțiunea ei, cât și prin caracterul personagiilor și prin graiul lor, o admirabilă evocare a acelei epoci.

Prologul cuprinde două mici tablouri.

In primul, Jupâneasa Maria, soția logofătului Bogdan, vorbește cu baba Tudora, bătrână doftoroaie și femee de casă,

despre grija care le frământă pe amândouă. Jupâneasa Maria, în pragul unei foarte apropiate maternități, se gândește cu spaimă ce va fi peste un ceas, când se va întoarce soțul său, care e în drum spre acasă, dacă se va întâmplà ca și acest al 5-lea copil să fie tot fată! «Bogdan a vrut să aibă băieți — zicea ea babei Tudorii, — cine să-i poarte înainte numele de care e așà de mândru? Și întâiu, când am rămas cu Sanda, dorința lui a fost o rugăciune: «Atât aș dorì, Mario, să fie un băiat». La Floarea, dorința lui a fost poruncă: «Băiat să fie mă 'nțelegi?» Amenințare a fost la Anca: «De n'o fi nici acum băiat, te trimit pe tine și pe țâncii tăi la mănăstire și-mi iau o roabă, o țiitoare, să-mi facă un băiat». Și a fost tot fată.....

Numai dintr'atâta, vedeți ce bine e, dela 'nceput, zugrăvită figura tatălui? E grozav logofătul Merișanu, un boier aprig, mândru de numele lui și dornic de un urmaș care să i-l poarte cu fală.

La sosirea celei de-a patra fată, Calina, a fost o urgie. Boierul a smuls copila din leagăn și a vrut s'o arunce pe geam, afară, în zăpadă... Și ar fi făcut-o, dacă nu se nemerià de față, soră-sa, Maica Fevronia, starița mănăstirei Brazi, care a intervenit să-l potolească.

«S'a potolit, dar s'a legat atunci cu strașnic jurământ să mai aștepte odată și dacă copilul ce va venì va fi tot fată, să-și gonească soția, cu copii cu tot, ca pe-o netrebnică de rând».

Cu această teamă 'n suflet așteaptă jupâneasa Maria ceasul ușurării și n'are pe nimeni care s'o ajute:

«La cine să alerg, să cer dreptate?» se plânge ea. «Străină sunt și singură. Bietul tăicuțu mort în surghiun; pe maică-mea n'am cunoscut-o... Să mă arunc la picioarele lui Vodă să-mi spui păsul? Ce preț are cuvântul meu, fata Sărdarului Iorgu, surghiunit de Vodă? Pot grăì ceva? Grăit-am când m'au dat lui Bogdan pe mine și averea surghiunitului meu tată?»

Teama ei sporește încă. Soțul, împiedicat în drum de viscol, a trimes poruncă să-i iasă înainte argați cu cai odihniți. Roaba care aducea vestea, în prag, când vrea să iasă,

își aduce aminte: «A! și a mai spus Zamfir că a poruncit stăpânul să-i trimitem îndărăt știre cu băieții, de i-a sosit în casă bucuria ce așteaptă de atâta vreme, că de nu, își ține jurământul!»

— Ce mă fac? ce mă sfătuești să fac? imploră jupâneasa Maria pe baba Tudora.

Bătrâna are un sfat. In dimineața aceleași zile, roaba Zmaranda a murit născând un prunc. Nimeni nu știe, decât ea, care a moșit-o. De s'o întâmplà să nască iar fată, să schimbe copiii.

Jupâneasa Maria respinge cu revoltă această propunere. Dar baba Tudora insistă, o face să 'nțeleagă că, neprimind își expune toate fetele, pe când așà, copila ce s'ar întâmplà să nască, dată drept fata roabei, va crește aici, lângă dânsa, sub ocrotirea și sub ochii ei.

Acesta e primul tablou al prologului.

In al doilea tablou, Jupâneasa Maria, care a născut tot fată, își așteaptă acum soarta. Bătrâna se roagă să-i dea voie să schimbe copiii. Se aud zurgălăi, voci, glasul Stăpânului. Baba smulge copilul, ese și revine cu altul. Intră logofătul Bogdan:

— Bun găsit! Mi-a spus Safta că avem în casă un oaspe nou. Dar ce oaspe e? Doritul băiat, ori tot!...

Baba Tudora îi prezintă copilul:

— Să trăească, stăpâne, e băiat!

Bogdan e nebun de bucurie:

— Băiat! băiat! Văzuși tu, femeie, că și frica e bună la ceva. De frică mi-ai dăruit feciorul.

Acesta e prologul și e o minune. Un dialog de un natural, de-o precizie și de-o sobrietate încântătoare. Nici o vorbă de prisos și o limbă admirabilă, ferită și de neologisme, ferită și de arhaisme căutate.

Actul întâiu se petrece după nouăsprezece ani. Cuconul Iliaș, presupusul fecior al logofătului Bogdan Dragnea Merișanul, crescut și răsfățat de dânsul, a ajuns băiat mare, frumos, voinic și aprig. El e stăpân în casă, el poruncește. Toți îl tem și nimeni nu-i iese din voie. Și e un stricat și

un cinic Iliaş. A batjocorit pe Păuna, una din fetele de casă şi acum a pus gând rău Crisantei, pe care o urmăreşte stăruitor. Aţi înţeles cine e Crisanta: e fata lui Merişanu, ajunsă şi ea mare şi frumoasă, socotită de toată lumea (afară bineînţeles, de Jupâneasa Maria şi de roaba Tudora, care, singure, cunosc taina) ca fata roabei Smaranda.

Două din cele 4 fiice al Merişanului sunt măritate, duse la casele lor, au rămas aici două: Anca şi Călina.

Anca, fiica de-a treia, iubeşte de doi ani, în taină, pe Drăgan, feciorul armaşului Udrea. Băiatul, dus la învăţătură în ţara leşească, înainte de plecare, i-a luat un inel şi i-a trimes o năframă cu busuioc, rugând-o să-l aştepte; şi, acum, după 2 ani, s'a întors, iar mâine armaşul Udrea va să vie, să ceară pentru dânsul, lui Merişanu, mâna Anchii.

Scena în care Anca mărturiseşte mamei sale dragostea ei, tăinuită cu atâta grijă dela plecarea lui Drăgan, e de o gingăşie şi de-o frumuseţe fără seamăn. Mă gândeam, după cetirea acestei piese: care din marii noştri scriitori sar fi putut-o scrie? Şi am ajuns la încheierea că numai Caragiale în colaborare cu Vlahuţă ar fi putut făurì un asemenea giuvaer. Caragiale pentru precizia indicaţiilor, pentru grija motivării fiecărui act al fiecărui personaj, pentru naturaleţa dialogului, pentru perfecţiunea facturii, pentru măestria succesiunei scenelor, pentru înlăturarea oricărei piedici la înaintarea acţiunei. Singur însă Caragiale n'ar fi putut-o face. Scenele dintre Jupâneasa Maria şi fiica sa Anca, nu le-ar fi putut scrie Caragiale. Intreaga făptură a Anchii, fecioara sfioasă, «călugăriţă», cum îi zic ai casei, care poartă de doi ani în suflet o dragoste curată ca cristalul, erà străină, necunoscută lui Caragiale. Vlăhuţă, da, ar fi putut creà un tip ca Anca şi poate încă şi mai uşor Coşbuc, autorul *Cântecului fusului:* V'aduceţi, aminte:

Eu mi-am făcut un cântec, stând singură 'n iatac,
Eu mi-am făcut un cântec şi n'aş fi vrut să-l fac...

ori:

Şi plâng că nu mă vede
Măicuţa mea că plâng...

Dar să continuăm. Anca îşi mărturiseşte mamă-si dragostea şi presimţirea ei că armaşul Udrea vine s'o ceară.

— Şi de n'o fi aşà? Intreabă mamă-sa, la sfârşitul scenei.

— O mamă! De n'o fi aşà, am mâine timp destul s'o aflu şi am toată vieaţa să sufăr. Dar până mâine lasă-mi visul meu drag! De doi ani trăiesc pentru ziua asta. Vezi singură din ce subţire fir mi-e ţesută nădejdea. Nu mi-o destrămà c'o vorbă (visătoare): Un inel... o năframă... ca 'n basmul ce-mi povesteai când eram mică... Şi basmul se sfârşià întotdeauna bine: cu nunta lui făt frumos cu fata care-l aşteptase credincioasă.

Dar logofătul Merişanul are alte planuri, cari dovedesc că realitatea nu se sfârşeşte totdeauna bine, ca basmele Şi pentrucă scena în care îşi desvălueşte soţiei sale planurile e şi admirabilă, îl şi zugrăveşte pe deplin, daţi-mi voie să v'o citesc:

Bogdan: Te căutam, Mario. Pregăteşte masă bună pentru mâine. Avem mosafiri aleşi. Ţi-am spus de azi dimineaţă, mâine vine armaşul Udrea cu frati-său Stroe. Dar nu ţi-am spus că vin în peţit. O cer pe Anca pentru Drăgan.

Jupâneasa Maria (se apropie de Bogdan, bucuroasă). Bogdane, ce fericită sunt!... Şi când o află Anca...

Bogdan: N'are ce aflà Anca. O cere, dar n'o dau.

Jupâneasa Maria: De ce? Nici un cusur nu-i putem găsì lui Drăgan. Dimpotrivă, o aşà înrudire ne cinsteşte.

Bogdan: Ştiu. N'am spus că nu mă 'ncuscresc, dar nu prin Anca.

Jupâneasa Maria: Călina atunci? E mai mică...

Bogdan: Nici Anca, nici Călina.

Jupâneasa Maria: Nu mai pricep.

Bogdan: Fiindcă, în loc să aştepţi, făcând ca o femeie cuminte, îmi tai mereu cuvântul. (Aşezându-se pe laviţă lângă Maria, vorbeşte mai blând). Uite, Mario, ce am socotit eu. Eu sunt bătrân, o ştiu. Mi-aştept ca mâine ceasul morţii. N'aş vrea să rămâie Iliaş aşà singur, de capul lui. Nu că e rău, băiatul, dar e tânăr şi eu l-am cam răsfăţat. Ce să fac? mi-e atât de drag, bată-l norocul! Tu ştii cât l-am dorit şi cât l-am aşteptat. Aş vrea să-mi poarte cu cinste numele. Avere îi las destulă. Mă tem de îndemnurile tinereţii lui aprinse. Il văd cam muieratic. Ii sclipesc ochii după fuste. Cât trăesc eu, nu-i dau pas să calce prea mult cu stângul; dar când n'oiu mai fi eu, ce te faci tu, o biată femeie? De-o vrea să-ţi aducă, cine ştie pe cine, noră în casă, cum ai să-l înfrânezi tu, când el de loc nu te-ascultă? N'am văzut eu? Acum i se scurg ochii după Crisanda.

Jupâneasa Maria: (revoltată). Bogdane, ce vorbeşti?

Bogdan: Ei lasă, ce te turburi așà? Doar n'o fi cea dintâiu dintre fetele tale de casă... D'aia și zoresc să-l dau la casa lui. Armașul Udrea, când îi va fi socru, va ști să-l înstruneze.

Jupâneasa Maria: Armașul Udrea socrul lui Iliaș? și Anca și Drăgan?...

Bogdan: Iar te pripești cu întrebatul? Ce zor am de Drăgan? Armașul n'are numai feciori. Sultana, fata lui mai mare, e cam de-o seamă cu Iliaș. Și-i rumenă ca o cireașă pârguită. Vor fi așà de potriviți amândoi. Și i-o trece și lui Iliaș focul de fete de casă.

Jupâneasa Maria: Dar armașul nu vine pentru Iliaș, vine pentru Anca. Ce faci cu Anca? Ce-i spui lui Drăgan?

Bogdan: Așà îi spui lui Udrea: Voia dumitale de a ne unì copiii mă cinstește mai mult decât aș puteà grăì. Dar Anca, chiar după voia ei, e sortită. să meargă la mănăstire...

Jupâneasa Maria (dureros, vrând să întrerupă). Nu, Anca nici...

Bogdan: Așteaptă să isprăvesc, căci așà nici până mâine n'oiu sfârși ce am de spus. Anca, după voia ei și a noastră, e sortită să se călugărească. Dar fiindcă vreau cu tot dinadinsul să ne înrudim prin copiii noștri, cer, eu acum, pentru Iliaș al meu, pe Sultana. Și fiindcă vreau ca singurul meu fecior să-mi poarte numele cu cinste, îi dau încă din vieață, moșia Măgureni, cu sate, mori, eleșteu, prisaca cu viile și livezile, brădetul ca tamazlâcul de vite și de oi, oprind pentru bătrânețele noastre numai Merișanii, care tot lui i-or rămâne, fiind singurul fecior.

Jupâneasa Maria: Doamne sfinte, ce faci cu fetele?

Bogdan: Ce să fac? Ileana, Floarea nu sunt măritate? Nu sunt înzestrate?... Anca, de când erà mică, hotărît-am s'o trimet sorii mele, maica starița Fevronia... Va fi mai târziu stariță la Brazi, în locul ei. Nu e puțină cinste.

Jupâneasa Maria: Și întrebat-ai pe Anca de vrea să meargă la mănăstire?

Bogdan: Fetele nu se 'ntreabă, se supun.

Jupâneasa Maria: Și dacă nu se va supune? Și dacă ți-aș spune, că mai bine ai omorî-o pe dată, decât să hotărăști astfel... Anca îl iubește pe Drăgan.

Bogdan (furios). Ce aiurezi, femeie? Drăgan lipsește de aproape doi ani din țară... Și apoi să știi că, dacă Anca și-a ridicat ochii la un bărbat fără știrea și fără învoirea mea, și mai hotărît o trimet... Să facă maica Fevronia, sora mea, ce-o vrea cu dânsa. Legată o trimet! (Apucând și strângând mâinile Mariei). Spune drept, ori acum o chem pe Anca. Unde l-a văzut pe Drăgan? Cum de-l iubește? Hai, grăește odată, ori ai mințit?

Jupâneasa Maria (înspăimântată). Nu mai sperià copila... eu am zis așà, ca să te hotărăsc s'o dai pe dânsa. Pe dânsa o cere armașul pentru fiusău. N'ai drept să-i răpești norocul.

Bogdan: Cu ea am hotărît altfel. De când erau mici fetele, am făgăduit soră-mi să-i dau pe una din ele, s'o aibă pe lângă dânsa. Pe Anca am ales-o, fiindcă e mai smerită, mai cuminte. Mai târziu, poate, va luà și pe Călina lângă dânsa.

Jupâneasa Maria: Și Anca și Călina! dar ce ți-au greșit, Bogdane, copilele? Cu ce sunt vinovate?

Bogdan: Cu nimic. Dar nu vrei doar ca, tot măritând și înzestrând, să-mi las flăcăul sărac, ca Iov. Ori ai vrea să-l bag grămătic la Armașul? Nici atât n'ar puteà fi cu câtă carte știe. Și acum am isprăvit... (văzând gestul de protestare al Jupânesei Maria). Vezi să-ți fie mâine toate bune la ospăț. Asta e treaba femeiei...

(se scoală să plece)

Jupâneasa Maria: Nu, Bogdane, nu se poate! Ce vrei să faci? Gândește-te la Dumnezeu!

Bogdan: M'am gândit. Deaceea îi dau pe Anca să-i slujească. Și apoi, când te-am întrebat ce trebuie să fac? Când ți-am îngăduit să-mi întorci cuvântul? Vezi să-ți fie ospățul bun. Asta e treaba femeiei.

(Iese)

Se poate închipuì un dialog mai natural, mai precis, care să-ți zugrăvească atât de desăvârșit personajiile și raportul dintre ele și atât de evocator al epocei în care se petrece acțiunea? O repet, în afară de autoare, numai Caragiale ar fi putut scrie această scenă.

Rămasă singură, împietrită, Jupâneasa Maria se roagă:

— «Doamne, mare păcat săvârșii schimbând copiii și greu mă pedepsești astăzi. Doamne, pedepsește-mă numai pe mine. Să nu ispășească nevinovații, nici Anca, nici Călina».

(Se așează pe laviță plângând. Se aud numai suspinele ei, nevăzută în frunzișul ce-o ascunde. S'a înserat).

Intră Crisanda, care-și caută stăpâna și pe Iliaș: îi așteaptă stăpânul la cină. Iată-l pe Iliaș, sosește tiptil și o cuprinde în brațe și-i propune lucruri rușinoase. Copila se sbate să scape:

— Lasă-mă. Numai asta n'o mai fi. Eu nu sunt Păuna. Mai bine m'arunc în fântână.

Da el n'o lasă, o ține strâns, vrea s'o cuprindă.

Jupâneasa Maria apărând și smulgând pe Crisanda:

— N'o atinge netreb.....

— Ce ai zis, mamă?

Jupâneasa Maria (stăpânindu-se). Nimic. (Crisandei). Tu, deacum, Crisando, ai să dormi la mine în odae, pe lavița de sub iconostas. Du-te acum, Crisando.

(Crisanda iese; — către Iliaș). Nu ți-e rușine, Iliaș? Doar crescuta-ți împreună și ți-e ca și o soră.

Iliaș (râzând). Sora mea, o slugă? Glumești mamă! și iese.
Așà se termină actul întâiu.

La începutul actului următor, Anca, ajutată de soră-sa, Călina, (a! ce delicioasă figură de fetiță e această Călina, care nu știe nimic din marea durere ascunsă în inima Anchii!) — Anca, zic, ajutată de Călina, așează în lăzi lucrurile împrăștiate pe pat, pe masă, pe laviță. Se pregătește de plecare la mănăstire. Lucrurile s'au petrecut după voia logofătului Bogdan. A venit armașul Udrea, a cerut-o pe Anca pentru fiu-său Drăgan; dar Merișanu i-a răspuns că Anca nu vrea să se mărite — și i-a cerut pe Sultana pentru Iliaș. Nunta e hotărîtă pentru în curând; iar Anca, biata, care s'a stăpânit cât a putut, dar care simte că n'ar puteà să stea de față la nuntă, a cerut lui tată-său să scrie maicii Fevronia să vie s'o ia; — și maica Fevronia a răspuns că vine mâine.

Iată că sosește negustorul Agop, cu fel de fel de podoabe și de giuvaericale. L'a trimes logofătul Bogdan Jupânesei Maria ca să aleagă daruri de nuntă. Are Agop pentru gustul fiecăruia și e minunată scena în care negustorul își arată marfa. Călina le-ar alege pe toate, Anca alege niște mătănii, Iliaș își alege un junghier și un șir de mărgean, nu pentru mireasă, o spune chiar el, ar fi un dar prea fără valoare, ci pentru altcineva... Ați înțeles pentru cine, căci, deși în pragul nunții, gândul rău pus Crisandei îl urmărește. Și a înțeles și Jupâneasa Maria... Călina, care scotocește toate lăzile aduse de Agop, dă într'una din ele peste niște cutioare roșii cu o cruce pe ele, și-l întreabă ce e în ele.

Agop: Să văd... Nu știu nici eu... (se uită atent. Speriat). O! Doamne, mi-am uitat, când am zis să aducă aici cutia (închizând-o repede, fără a o încuià). Să pun cutia bine, să nu umble nimeni. Acolo nu e marfă pentru nuntă. (Se învârtește cu cutia prin odae și la urmă o pune pe laviță, la o parte, în dreptul Anchii). Cred că nu sunt p'aici copii să umble înăuntru.

Jupâneasa Maria: Dar ce e acolo, Jupâne? Ce poate fi de spaimă?

Agop: O! Nu-i nimic (tainic). Un negustor trebuie să aibă orice marfă... De toate... i se cere. Acolo e un praf, ce dă un somn adânc, din care nu se mai scoală nimeni.

Jupâneasa Maria: Și le-ai pus într'o cutie cu aromate și solimanuri?

Agop: Așà mi-a venit lădița mai alaltăieri din Veneția. N'am avut timp

să le despart: marfă de zi și marfă de noapte. Se cere și asta câteodată și se plătește bine. (Anca se apropie și ascultă cu interes).

Anca: Și zici că mori fără să suferi?

Agop (râzând). Nu știu, Domniță, că n'am încercat, dar așà mi-a vândut-o și mie un meșter mare talian și Talienii sunt pricepuți în asta.

Pe când Agop urmează să-și arate marfa, iar Călina încearcă toate podoabele, Anca ia binișor din lădiță o cutioară cu otravă și o pune în sân. Inchide grăbit cutia. N'a observat-o nimenl decât mama Tudora, care cu un semn ușor arată Mariei gestui Anchei. După plecarea lui Agop, Jupâneasa Maria, rămasă cu Anca, o întreabă ce a luat din lădița lui Agop. Nu vă citesc această scenă, nu pentrucă ar fi prea lungă, o nu! nu e lungă de loc, e exact cât trebuie să fie; n'ai puteà să tai dintr'însa, fără pagubă, nici un singur cuvânt. Nu v'o citesc, pentrucă ar deveni prea lungă comunicarea mea; nu v'o citesc, dar îmi pare rău, căci e admirabilă. In această scenă, la sfârșitul căreia, Jupâneasa Maria, după ce jură Anchii pe icoana preacuratei că de n'o va puteà scăpà, vor împărțì otrava, reușește să i-o ia, — mama își dă seama de toată nenorocirea situației sale.

Sfârșitul scenei tot trebuie să vi-l cetesc.

Anca: Imi spui s'aștept câteva zile? Ai uitat că mâine plec? Vine însăș Sfinția Sa, Maica Starița, să mă ia.

Jupâneasa Maria: Așà e... oricum, dă-mi-l. Până mâine e mult... Imi dă Dumnezeu vreun gând.

Anca (clătinând din cap). Mi-l ceri zadarnic... Ziceà Agop că mori dormind... De mi-l iei, mamă, m'oiu chinuì maimult. Vrei să mă găsești mâine în iaz, sau atârnată de vreo grindă?

Jupâneasa Maria (răcnind înnebunită). Anco, destul. Dă-mi-l! De nu te ajut cu nimic până mâine, ți-l dau îndărăt. Ți-o jur (pune mâna pe icoană). Pe maica Precista ți-o jur!

Anca (înfiorată). Iată-l, mamă. (Scoate din sân cutioara și i-o dă, îi sărută mâna.

Jupâneasa Maria (blând). Noapte bună, Anco.

Anca (se 'ntoarce în dreptul ușii, hotărît). Pe mâine, mamă.

In vremea asta Iliaș, în grădină, cu gândul la Crisanda, a pus un cobzar să-i cânte un cântec tărăgănat de dragoste. Intră Crisanda și în scena ce urmează se roagă de Jupâ-

neasa Maria s'o scape de cuconul Iliaș, care o urmărește necontenit. Ii dă șirul de mărgean pe care, cu sila, i l-a dat băiatul: «Și mi-a poruncit, stăpână, să-i duc eu astăseară vinul fiert cu mirodenii, ce-l bea la culcare. A zis să nu i-l mai ducă mama Tudora, că i-l aruncă 'n cap. Eu să i-l duc. (Rugător). Să nu mă trimeteți, stăpână. Așà mi-e de frică de conașul Ilaiș dela o vreme încoace».

Ințelegeți starea sărmanei Jupânese Maria. Una din fete e în pragul sinuciderii, alta în pragul pângărirei, iar pricina acestor nefericiri e copilul roabei, dat drept fiu al ei. La cine să alerge să ceară mântuire? La cine? La soț. L-ați văzut cum e. Să-i mărturisească lui că Iliaș nu-i e fecior? Ori ar socoti-o nebună, ori ar ucide-o... Dacă ar încercà să înduioșeze pe Iliaș, asupra soartei Anchii, pe care el o socotește soră? El tot nu e îndrăgostit de fata armașului... Și trimete să-l cheme. Vine. E amețit și 'n scena ce urmează se desvelește tot sufletul lui revoltător de cinic. Judecați după sfârșit:

Iliaș (dând din umeri). Eu nu știu de ce m'ai mai chemat? (Pleacă, dar la ușă se 'ntoarce). M'ai rugat atâtea, mamă, te voiu rugà și eu ceva. Să nu-mi aducă seara vinul fiert mama Tudora. E atât de bătrână că mi-l schimbă în oțet. Trimite-mi-l cu altcineva, Crisanda, de pildă. Și-ți făgăduesc, mamă, că nici eu n'oi povestì tatei nimic din ce mi-ai spus de Anca. (Iese râzând). Din ce i-a spus Jupâneasa Maria, ticălosul a bănuit că e vorba de ascunderea unui păcat săvârșit de Anca.

In starea aceasta, pe care lesne v'o puteți închipuì, găsește pe Jupâneasa Maria baba Tudora, care vine cu paharul de vin cu mirodenii, pregătit pentru Iliaș. De anul trecut, de când a zăcut de lingoare, beà așà în fiecare seară câte un pahar.

Jupâneasa Maria: Ia vinul de aici și du-te. Doar nu ai fi crezut că am să-mi trimit fata, pe Crisanda mea?!...

Mama Tudora: Nu te mânia, stăpână. I l-am dus odată, adineauri, în grădină, și mi l-a vărsat. I-am fiert altul, tare de tot, e spirt curat și aromat de te amețește. Mă gândeam: cum l'o gustà, adoarme. Dar nu știu cine să i-l ducă. Numai să-l bea, stăpână, și uită de Crisanda... Și până mâine e

mult... Mă gândeam că am putea-o trimete şi pe Crisanda cu jupăniţa Anca la maica Stariţa la Brazi... (aducându-şi aminte). Stăpână, întrebat-ai pe jupâniţa Anca ce a luat din cutia armeanului?

Jupâneasa Maria: Ce a luat? A luat o otravă de care vorbià Agop.

Băgaţi de seamă în ce mod firesc se desfăşoară lucrurile. Erà natural ca bătrâna să întrebe acest lucru; — şi tot atât de natural ca această întrebare anodină, picată în această clipă, să determine cele ce urmează.

Mama Tudora: Şi ce vrea să facă?

Jupâneasa Maria: Vrei să ştii? A vrut să se omoare.

Mama Tudora: Doamne sfinte! Ce blestem pe casa asta? Dar nu trebuie lăsată singură, stăpână.

Jupâneasa Maria: I-am luat praful.

Mama Tudora: Il ai la dumneata?

Jupâneasa Maria: Da, l-am ascuns la mine. (Luminată de un gând, se apropie de tava cu paharul). O!... se răceşte vinul. Chiamă în grabă pe Crisanda să i-l ducă.

Mama Tudora: Pe Crisanda? O trimeţi chiar dumneata, stăpână?

Jupâneasa Maria: (hotărît). Fă ce-ţi spun şi nu mă mai întrebà. Trimite-mi pe Crisanda, dar iute că se răceşte vinul.

Rămasă singură, toarnă otrava în pahar şi-l trimete lui Iliaş prin Crisanda.

Clipe de aşteptare încordată până la întoarcerea fetei. Teamă c'o opreşte, că poate să-i fi dat şi ei să guste... Dar Crisanda se întoarse.

Jupâneasa Maria: L-a băut?

Crisanda: Da, până la fund.

Jupâneasa Maria (cu o expresie de extatică bucurie şi uitând de prezenţa Crisandei). L'a băut! Mântuită eşti Anca! Şi Crisanda e mântuită!

Crisanda (timid). Şi a zis stăpână, să mă 'ntorc că...

Jupâneasa Maria: N'ai grijă. Mergi de te culcă. N'are să te cheme. A fost cam tare vinul.

Aşà se termină actul al doilea.

Actul al treilea se petrece în camera lui Iliaş. E în pat adormit, teapăn, cu o înfăţişare ca de mort. Mama Tudora îl freacă pe mâini şi pe obraz cu aromate. Se trudeşte să-l deştepte. Jupâneasa Maria, pe un jilţ, şade nemişcată şi n'o

ajută cu nimic. Are tresăriri de groază. Toate indicațiile acestea și toate câte vi le-am cetit, sunt ale autoarei, nu sunt ale mele. Intră Bogdan. A! ce splendidă e disperarea bătrânului în fața stingerii acelui pe care-l socotià drept propriul său fiu. Cum aleargă dela băiat la mamă, dela mamă la baba Tudora, dela baba Tudora la icoane! E nebun, răcnește, cheamă slugile și le trimite după preoți pentru maslu și iese alergând să aducă pe doctorul talian care a îngrijit pe Vodă.

După ieșirea lui, mama Tudora ia pe Jupâneasa Maria:

— Acum nu e vreme de pierdut. Trebuie să ne sfătuim ce e de făcut. Eu am înțeles din ce se trage boala conașului Iliaș și o s'o înțeleagă și doctorul.

— De-o înțelege, răspunde jupâneasa Maria, voiu mărturisì totul.

Dar înțeleapta, mama Tudora, o face să 'nțeleagă că mărturisirea ei nu numai că n'ar slujì la nimic, dar, dimpotrivă. ar păgubì soartei fetelor, fiice de ucigașă. Răspunderea și-o ia dânsa. O jură pe jupâneasa Maria să tacă, să nu spuie nimic, Ea a sfătuit-o să schimbe copiii, — ea trebuie să ispășească. Și să n'aibă milă de dânsa, că vieața ei se ține numai într'un fir. «Să vezi numai»...

Se 'ntoarce Bogdan cu doctorul și când — după ce acesta spune că trebuie să fie otravă — boierul începe să cerceteze cum și cine l-a putut otrăvì, chiamă pe Crisanda care i-a dus paharul cu vin, — mama Tudora spune că dânsa, zăpăcită, că băiatul îi vărsase primul pahar, fierbând pe al doilea, poate din greșeală, în loc de mirodenii, i-o fi fiert vreo buruiană otrăvită, din care are ea printre leacuri. Boierul se repede la ea s'o nimicească; dar e oprit de Jupâneasa Maria, care-i amintește cum bătrâna l-a îngrijit și l-a scăpat deatâtea ori când a fosr bolnav.

— Să-l scape și acuma dacă vrea s'o iert, răcnește el și poruncește slugilor s'o ia și s'o lege la butuc.

In așà stare îl găsește Maica Fevronia, care a sosit dela mănăstire, ca să ia pe Anca. Apariția acestei starițe «înaltă, bătrână, impunătoare» la sfârșitul acestei drame, este o năs-

cocire minunată. Ea împodobește par'că întreaga operă cu un nimb, cu o aureolă.

Dați-mi voie să vă cetesc scena finală.

A! dar înainte de apariția stariței, Lixandru, feciorul care a fost trimes cu baba Tudora s'o lege la butuc, se întoarce și spune Jupânesei Maria:

— Stăpână, mama Tudora și-a dat sufletul, ușor ca o pasăre, în brațele mele, când o legam de butuc... Și par'că știà că moare... Și-a făcut cruce și a zis că umilit vă roagă, pentru odihna sufletului ei, să nu desfaceți ce a făcut dânsa. Atât a spus.

O! ce splendidă figură e aceea a mamii Tudorii!

Intră maica starița Fevronia. E înaltă, bătrână, impunătoare. E susținută de un braț de Bogdan — care-i ieșise întru întâmpinare, — de altul de o soră tânără. Jupâneasa Maria se apleacă până la pământ și-i sărută poala rochii. La fel Crisanda. Maica Fevronia le face, tăcută, semnul crucii deasupra capetelor și se apropie de Iliaș, urmată de Bogdan. Doctorul o salută și-i face respectuos loc. Scenă mută. Il pipăie pe Iliaș pe obraz și se întoarce întrebător către doctor, care-i face gestul că totul s'a sfârșit. Atunci îi încrucișează brațele, îi închide pleoapele întredeschise și apropie de pat sfeșnicele de alamă dela icoane. Prezența ei impune tuturor, chiar și desnădejdei lui Bogdan, care pare că n'a înțeles că totul s'a sfârșit. Face semnul crucii pe corpul lui Iliaș întins și-i pune pe piept icoana ce purtà la gât. Se întoarce spre Bogdan și Maria, în timp ce cu toții o privesc, tăcuți și respectuoși.

Maica Fevronia: Fii tare, Bogdane! Dumnezeu ți l-a dat, Dumnezeu ți l-a luat. Mai ai și alți copii să te mângâie. Venisem s'o iau pe Anca, dar n'o mai iau, prea v'ar rămâneà casa pustie.

Jupâneasa Maria: De-ar vrea sfinția ta să merg eu în locul Anchii. Trudită sunt de-atâta sbucium... și-atâta râvnesc la liniștea de-acolo.

Maica Fevronia: Bine, fata mea, vom mai vorbì...

Acum (arătând pe Iliaș) lui i se cade să-i dăm prinosul gândurilor noastre.

Jupâneasa Maria, Crisanda și sora se așează în genunchi. In tot acest timp Bogdan s'a apropiat de Iliaș, chemându-l încetișor pe nume:

Bogdan: Iliaş, scoală, Iliaş, că te-aşteaptă mireasa, Iliaş, n'auzi?
Maica Fevronia (punând mâna pe umărul lui Bogdan, care se scoală şi priveşte năuc în juru-i). Bogdane, fii bărbat!

(Intră Codin, o slugă).

Codin: Stăpâne, au venit preoţii pentru maslu.
Bogdan: Pentru maslu? Ba nu. Pentru prohod. (Se prăbuşeşte peste trupul lui Iliaş, plângând cu hohot). Iliaş! Iliaş! Iliaş!

Doamnelor şi domnilor, nu ştiu dacă am reuşit ca, prin acest rezumat al piesei, să vă fac să simţiţi măcar o parte din fiorul ce, de sigur, veţi simţi la cetirea întregei lucrări, — căci e sub ţipar, — şi mai ales la reprezentarea ei, căci e în repetiţie la Teatrul Naţional. Dar, oricât de nedibace ar fi fost expunerea mea, sunt convins că citaţiunile ce v'am făcut v'au încredinţat că ne găsim în faţa unei opere de o mare valoare.

Şi aţi văzut: nu e o piesă spectaculoasă, gen Victorien Sardou, cu lovituri de teatru neaşteptate, sau cu contraste încremenitoare, nu e nici o piesă cu teză, gen Brieux, prin care autorul încearcă să biciuiască un rău social; nu e nici o piesă care să zugrăvească conflicte de conştiinţă rare, sau a căreia cetire să-ţi îmbrâncească mintea spre probleme chinuitoare, cum sunt piesele lui Ibsen, sau ale lui François de Curel. Piesa *Păcatul* e o dramă familiară, dar ce minunat făcută!.. ce măestrit lucrată. In fiecare din piesele autorilor citaţi, chiar în cele socotite ca cele mai de seamă, dăm peste un punct în care rămânem nedumeriţi. Şi nedumerirea noastră nu provine dintr'o deosebire dintre mentalitatea noastră şi aceea a poporului căruia aparţin autorul şi personajiile piesei sale, ci din nepotrivirea nici cu logica raţiunii, nici cu logica sentimentelor a unui fapt, sau unei replici a unuia dintre personajii. Simţim lămurit că acel act, sau aceà replică nu sunt izvorîte în mod spontan, necesar, inevitabil, din firea personajului, sau din situaţiunea în care se găseşte, ci sunt voite de autori şi, bine înţeles, nu sunt în perfectă consonanţă cu cele petrecute până atunci; nu par îndeajuns de verosimile, sau, cum se zice cu expresiunea tehnică, nu sunt destul de motivate.

Nimic de acest fel în piesa «Păcatul». Odată ce s'a săvârșit înlocuirea copiilor, — și aceea așà de bine motivată, — acțiunea se desfășoară cu logica, cu necesitatea și cu grația cu care o sferă așezată pe un plan înclinat alunecă în jos. Toate personajiile atât de deosebite unele de altele și așà de deplin zugrăvite: fălosul și autoritarul boier de odinioară, îndurerata Jupâneasă Maria, duioasa Anca, gingașa Călina, sfioasa și curata Crisanda, răsfățatul și stricatul Iliaș, și pitorescul negustor armean Agop și buna, îmi vine să zic sfânta mama Tudora, toți trăesc; iar prin vorbirea lor, prin purtarea lor, prin toate amănuntele, reînviază atât de luminos epoca în care se petrece acțiunea, care înaintează fără șovăire, fără o abatere, ca un proiectil.

Și ce operă pur românească, specific românească, neatinsă de nici o înrâurire străină și încă și mai puțin de înrâurirea unei anumite școli moderne, care aleargă după situații bizare, după originalitate cu orice preț și care, confundând profundul cu obscurul, are par'că o aversiune înnăscută și un fel de dispreț pentru lucrurile logice și clare. Și apoi ce admirabilă progresiune a acțiunii. Nu este scenă, nu este replică, măcar una singură, care să nu adauge ceva la acțiunea desfășurată până atunci. Și cu câtă măestrie sunt puse fiecare exact și precis la locul unde se cuvine să fie puse. Căci, precum de sigur știți, nu este indiferentă ordinea în care un cetitor, sau un spectator, află lucrurile. Și trebuie o mare măestrie să nemerești perfecta lor succesiune. Cu materialul unei opere de artă, autorul trebuie să facă așà cum faci cu reconstituirea unei imagini. Cunoașteți jocul acela al copiilor: o cutie care conține un număr de cuburi. Pe fiecare fată a fiecărui cub e un petic dintr'un tablou. Va acum să alegeți din cele șase fețe ale fiecărui cub, pe acelea cari aparțin aceluiaș tablou și să le așezi exact la locul cuvenit. Altfel riști să scoți un cal cu urechea la picior, ori un pom cu rădăcina în sus. Așà e și la constituirea unei opere de artă și mai ales a unei piese de teatru. Dintre diferitele ordine pe care le-ai puteà da succesiunei scenelor și chiar a replicilor, una e mai perfectă decât toate celelalte. Ferice de scriitorul care știind, sau neștiind, printr'o binecuvân-

tată intuiție, nemerește această ordine. Autoarea acestei piese a nemerit-o în chip desăvârșit — și bănuesc că a nemerit-o numai cu intuiția, ci și în mod conștient, căci din convorbirile ce am avut cu d-sa — îi cer iertare că-i violeze modestia,— m'am convins că e persoană foarte inteligentă și care are o cultură cu atât mai vădeață, cu cât par'că și-o tăinuește.

Și, pe deoparte, convorbirile mele cu autoarea, pe de altă parte, relațiunile ce am putut căpătà asupra dumisale, mi-au confirmat, încă odată, unele adevăruri pe care, dați-mi voie să vi le împărtășesc și d-voastră încheind:

Mai întâiu am aflat dela autoare, că timp de opt-nouă ani, lucrând, cusând, văzându-și de menaj, a cugetat al această piesă, că acum un an a scris-o în trei săptămâni, par'că i-o dictà altcineva, și că de atunci a revenit de nenumărate ori asupra ei.

Ce profund adevăr psicologic cuprinde această mărturisire. Da, așà se fac adevăratele lucrări de artă, încet, pe îndelete, cum se fac stalactitele, cum se cristalizează cărbunele prefăcându-se în diamant, cum se desvoltă pruncul în pântecele mamei. Nicăeri ca în artă nu e mai adevărată vorba: graba strică treaba. O operă de artă făcută fără colaborarea timpului, trăește cât o efemeră. Grăbit poți să scrii un articol de jurnal, concluzii într'un proces, grăbit poți să faci un discurs pentru parlament, sau pentru întrunire publică, — grăbit poți să faci și-o conferință, ba chiar și-o comunicare la Academie; dar ca să creezi o operă de artă trainică, perfectă, care să încânte și să desfăteze generații după generații, trebuie o înfrânare, o stăpânire a setei de notorietate și o lungă perioadă de gestațiune a operei.

Da, luni întregi, ani întregi cugetă adevăratul artist la o operă. Toate clipele libere ei i le consacră. Ea îi dispare din minte la răstimpuri, dar revine și de câte ori revine, revine crescută, rotunjită... Se culcă cu ea, se scoală cu ea, se plimbă cu ea și într'o bună zi îi sosește ceasul și atunci, exact așà e: o scrie par'că i-ar dicta-o altul. Pe urmă începe munca de netezire, de șlefuire, de permutări, de inversiuni, de condensări, de suprimări, de înlăturarea oricărei urme a sgurei ce a ieșit la iveală odată cu metalul.

Nu-mi recunosc dreptul mie, cel mai puțin fecund dintre scriitorii români să dau sfaturi altor scriitori și nici nu le dau; dar zic așà pentru mine însu-mi: ferește-mă, doamne, de nevoia de a scrie grăbit vreo operă literară!

In al doilea rând împrejurarea că autoarea, absolut necunoscută până acum în lumea literară, a putut să se prezinte dela 'nceput cu o atât de însemnată operă, mi-a întărit credința că pentru a fi scriitor bun, nu e numai decât necesar să faci parte dintr'un cenaclu literar, nu e numai decât necesar să duci o vieață de boem, pierzându-ți timpul în discuții prelungit până la ziuă, în fumăraia cafenelelor, — ci că poți, văzându-ți de menaj, îngrijindu-ți și crescându-ți copiii ca o mamă model, să produci opere de valoare. E drept că în această privință femeile au o situație privilegiată. Ele trăesc *procul negotiis* departe de frământarea și de sbuciumul luptei pentru existență; și apoi lucrul manual, cusutul, brodatul, le descătușează spiritul, îl lasă să se plimbe, slobod, în tovărășia fanteziei.

Și, în sfârșit, al treilea adevăr ce mi-a confirmat descoperirea acestei opere de mare valoare, e că se pot produce în limba noastră opere originale de mare valoare, zugrăvindu-se icoane din vieața curat românească, fără nici o pastișare a capodoperilor străine, fără nici o împământenire a unor suflete și a unor situații nepotrivite cu spiritul neamului nostru.

Și reconfirmarea acestui adevăr mi-a umplut sufletul de bucurie, de speranță și de încredere în propriile noastre puteri, încredere, bucurie și speranță ce, doamnelor și domnilor, sunt sigur c'o împărtășiți și d-voastră.

Când, după cetirea acestei piese, am revăzut pe autoare, bănuind că aceasta nu poate fi unica ei lucrare, felicitând-o, i-am adresat urarea ce obișnuià să facă răposatul marele Maiorescu, celor ce-i aduceau spre cetire lucrări vrednice de laudă: *Vivat requens*! i-am zis: să trăească următoarea! Și nu m'am înșelat în bănueala mea. Peste scurtă vreme mi-a adus o delicioasă comedie modernă, pe care, sfios, o ținea ascunsă în sertarul mesei, o delicioasă comedie, despre care cu învoirea d-voastră, doamnelor și domnilor, v'ași puteà vorbì într'o altă comunicare.

ROMANTICII ITALIENI ŞI ROMÂNII

DE

ALEXANDRU MARCU

MEMBRU AL ŞCOALEI ROMÂNE DIN ROMA
DOCTOR IN LITERE

Şedinţa din 9 Maiu 1924

INTRODUCERE

I

EPOCA ENCICLOPEDIŞTILOR (sec. XVIII-lea).

1. Pentru cunoaşterea cât mai profundă a culturii italiene din epoca Romantismului nu se poate trece peste aceea din sec. XVIII-lea şi în special peste literatura din a doua jumătate a acestui secol. In adevăr, dacă Italia s'a putut reculege din decadenţa ce se abătuse asupra ei încă din sec. XVI-lea datoreşte aceasta, în mare parte, acelor scriitori din sec. XVIII-lea, cari, influenţaţi de celelalte literaturi de peste Alpi (mai ales engleză şi franceză), au putut determinà curente de reînnoire în literatura italiană.

Ca în orice epocă de transiţie, în această epocă a Enciclopediştilor, surprindem toate caracterele artei trecutului peste care se suprapun cele noui. *Metastasio* şi toată literatura «arcadică», redusă la simplă expresie muzicală, se contrapune lui *Parini* şi mai ales lui *Alfieri*. *Metastasio* încheie o întreagă perioadă a literaturii italiene, ducând genul pe care l-a cultivat la acea perfecţie dela care începe imediata decadenţă, pe câtă vreme ceilalţi doi sunt expresia cea mai desăvârşită a nevoii de regenerare ce se manifestă tot mai mult în Italia după 1750.

Resimţindu-se de înrâurirea mişcării filosofice din Franţa *(Montesquieu*, *Rousseau*, *Helvetius*, *Diderot* şi *Voltaire)*, Italia se silià din răsputeri să facă cel puţin dovada că erà conştientă de decadenţa ei şi de acea stare de spirit îngrijitoare care, de altfel, se abătuse asupra întregei Europe. Şi atunci, prin opera «filosofilor» (în special a lui *G. B. Vico)* şi a «enciclopediştilor», se pornì o adevărată mişcare în această direcţie, având ca scop reformarea moravurilor şi a vieţii publice prin

ajutorul literaturii, care, tocmai din această cauză, ni se înfățișează ca o literatură cu pronunțat caracter militant, practic și social. De unde până în prima jumătate a sec. XVIII-lea literatura italiană fusese o literatură eminamente formalistă și lipsită de orice preocupare serioasă, de îndată ce se închegară nouile tendințe, această literatură exageră până 'ntr'atâta în sens opus, încât sfera ei se lărgì peste limitele îngăduite, permițând să treacă drept «literatură» nu numai Filosofia propriu zisă, dar și toate manifestațiile de ordin practic, ba chiar cele cu caracter științific.

După cum se știe, toate aceste profunde schimbări s'au făcut sub influența literaturilor străine importate în Italia fie sub formă de traduceri, fie prin contactul direct pe care literații italieni l-au avut cu cei din străinătate. Căci secolul de care ne ocupăm s'ar puteà numì pe drept cuvânt «secolul călătorilor» și această adevărată *manie* este dovada cea mai sigură a nevoii urgente pe care o simțiau toate spiritele luminate de a readuce Italia în rând cu celelalte țări culte din restul Europei. Această manie a călătoriilor nu este deci o simplă satisfacere a gustului de aventură (deși gustul acesta erà destul de viu ci el corespunde și dorinței de a cunoaște în chip cât mai temeinic acele țări și acele culturi dela cari puteà venì mântuirea stării de lucruri în care se sbăteà Italia.

Avem a face așa dar cu unul din caracterele fundamentale ale sec. XVIII-lea italian și care, pe noi, ne privește în chip doeosebit. Să ne oprim deci un moment asupra lui [1]).

Ippolito Pindemonte (1753—1828) — cunoscut poet veronez și celebru traducător al Odiseei — deși se arătase și el neobosit călător căci

---

[1]) Din bogata bibliografie cităm: BRANCA, *Storia dei viaggiatori italiani;* G. BOUCHER DELA RICHARDERIE, *Bibliothèque Universelle des voyages*, Paris-Strasbourg, Treustel et Wurtz, 1808; P. AMAT DI SAN FILIPPO, *Biografia dei viaggiatori italiani e bibliografia delle loro opere* în *Studi bibliografici e biografici sulla storia della Geografia in Italia*, Roma, 1875; E. DE-MARCHI, *Letterati avventurieri* în *Lettere e letterati italiani del sec. XVIII*, Milano, Briola, 1882, pag. 121 sq.; P. AMAT DI SAN FILIPPO, *Gli illustri viaggiatori italiani*, 1885; E. MASI *Gli avventurieri* în «Vita italiana nel Settecento», Milano, Treves, 1896, pag. 87—128; G. SGRILLI, *Viaggi e viaggiatori nella seconda metà del Settecento* în «Miscellanea di Studi critici in onore di G. Mazzoni», Firenze, Tip. Galileiana, 1907, II, pag. 277 sqq. (fundamental); F. VISCONTI, *Letterati viaggiatori nel sec. XVIII*, Ariano, Stab. Appulo-Irpino, 1909, (rec. nefavorabilă în G. STOR. LETT. IT., LXI, pag. 159); AL. D'ANCONA, *Viaggiatori e avventurieri*, Firenze, Sansoni, 1910; N. VALENTIN, *Un vagabond littéraire à la fin du XVIII s.* în *Revue historique*, CVI, 1911, 2, pag. 309;

colindase mai toate capitalele Europei, dela Paris la Londra şi dela Viena la Berlin, către bătrâneţe a compus o poemă satirică întitulată *I Viaggi* [1]) în care căutà să pună într'o lumină ridicolă această manie a călătoriilor, care subjugase pe toţi contimporanii săi:

... Ma qual furore è questo mai, che assale
Così gli uomini assai, che più non sanno
Star fermi, e il mar l'un varca, e l'altro l'Alpe,
E chi va nella Russia a impelliciarsi,
Chi a sudar nella Spagna?...

Cercetând mai deaproape cauzele care-i determinau pe toţi să lase tihnitele lor ocupaţii spre a bate drumurile străinătăţii în poştalioane incomode, Pindemonte cel dornic de linişte în sânul naturii, uità că el însuş făcuse acelaş lucru şi ne oferă acest tipic document pentru starea de spirit şi neliniştea care stăpânià pe toţi literaţii italieni din epoca preromantică. De fapt această satiră a lui, pe lângă contradicţia în care îl pune pe însuş autor, ne apare ca o izolată excepţie deoarece toată lumea erà de acord, în chip făţiş ori tacit, asupra utilităţii călătoriilor.

In adevăr, nu există literat italian din sec. XVIII-lea care să nu fi trecut cel puţin odată Alpii ori să nu fi colindat Orientul. Lăsăm la o parte exemplele mai celebre de aventurieri (cum ar fi acela al vestitului *Giacomo Casanova* ori al lui *Lorenzo da Ponte)* şi amintim doar pe acei literaţi de frunte cari prin călătoriile pe care le-au întreprins şi-au îmbogăţit propria ştiinţă şi experienţă, ajutând cu chipul acesta la acea reînnoire a culturii italiene despre care am vorbit. Iată-l pe *Metastasio* (1698—1782), poet oficial al Curţii Imperiale din Viena; pe *Vittorio Alfieri* (1749—1803), care în tinereţe colindă Franţa, Anglia, Olanda, Austria, Boemia, Saxonia, Prusia, Danemarca, Suedia, Rusia şi Spania; la fel *Francesco Algarotti* (1712—1764), călător în Franţa, în Anglia, în Rusia şi în Prusia; *Saverio Bettinelli* (1718 — 1808) care umblă mai ales prin Franţa ca preceptor în suita principelui de Hohenloe; *Scipione Maffei* (1675—1755) şi *Aurelio Bertòla* (1753—1798), fost soldat în Ungaria şi neobosit cercetător al Germaniei pe care se poate

F. VISCONTI, *Un viaggio a Costantinopoli—Impressioni di un letterato italiano del sec. XVIII,* Rocca S. Casciano, L. Cappelli, [1912], (recensie nefavorabilă în G. STOR. LETT. IT., LV, pag. 425); ALESSANDRO D'ANCONA, *Scipione Piattoli e la Polonia,* Firenze, G. Barbèra, 1915.

[1]) Venezia, Carlo Palese, 1793.

spune că a revelat-o connaționalilor săi; *Pindemonte* însuș, precum am amintit; economistul *Pietro Verri* (1728—1797) ca și *Giuseppe Baretti* (1719—1789), care petrecù mare parte din vieață la Londra, după ce străbătuse Portugalia, Spania și Franța; *Carlo Goldoni* el însuș (1707—1793), mort la Paris unde locuì mai mulți ani, ca autor de comedii și ca profesor de italiană al Principeselor regale; alături de el, renumitul abate *Ferdinando Galiani* (1728—1787), gloria Saloanelor din Paris unde s'a dus ca secretar de ambasadă și înfine, alături de acești literați mai cunoscuți, o întreagă pletoră de așà ziși «abați» în căutare de protectori: dela *Bianconi*, *Pariati*, *Rezzonico*, *Conti* și *Cocchi*, până la *Zeno*, *Quirini*, *Pietro Giannone* (fost la Viena și în Elveția), *Denina*, *Bastiani*, *Mazzei*, *G. C. Passeroni*, *Grisellini*, *Marini* ori *Cagliostro*. Alături de literați nu mai puțin întreprinzători s'au arătat oamenii de știință și mai ales geologii cari au străbătut la rândul lor Europa în lung și în lat; cităm pe astronomul *Cagnoli*, secretar al ambasadorului venețian în Spania și la Paris, pe medicul *Antonio Vallisnieri* (1661—1733) ori pe naturalistul *Spallanzani* despre care urmează a ne ocupà în chip special ca și de *Ruggero Boscovich* căci ambii au trecut prin țara noastră, în explorările lor științifice prin Orient.

După cum se vede din această sumară înșirare a călătorilor italieni din sec. XVIII-lea, ei s'au îndreptat mai ales spre țările de dincolo de Alpi căci numai acolo știau că vor găsì acele condiții de spirit și cultură pe care se arătau dispuși să le importe în Italia. Prin Orient ei se abat mai rar, fie întâmplător, fie atrași ca secretari ori profesori la diferite Curți. Dar în acest caz avem de-aface cu personalități de mâna a doua sau chiar cu simpli muritori de rând. Această observație se aplică mai ales la cazul Principatelor, căci în restul țărilor din Orient (în Rusia, Polonia, Grecia și Turcia) întâlnim nume destul de cunoscute: în Rusia pe *G. B. Casti* (1724—1803), autor al «Poemului Tătar» în care satirizează pe Impărăteasa Ecaterina II cu toate că a stat multă vreme la Curtea din Petrograd; în Polonia pe *Sc. Piattoli* (1749—1809), care a jucat însemnat rol politic în legătură cu întreaga chestie a Orientului și a desmembrării Imperiului Turcesc; și în fine în Grecia pe siracuzanul *Saverio Scrofano*, care a studiat îndelung problemele economice și comerciale din acea țară [1]). De altfel, pentru Grecia și

[1]) Cf. A. SALVATORE, *Un viaggiatore siracusano della fine del Settecento*, în *Archivio storico per la Sicilia Orientale*, XIV, fasc. 1—3, 1917, pag. 207 sq.

Constantinopol avem o serie nesfârșită de călători italieni căci prezența lor acolo erà impusă mai ales de faptul că limba diplomației în întregul Levant erà cea italiană [1]); pe lângă aceasta, mai toți reprezentanții diplomatici din capitala Imperiului Turcesc obișnuiau să aducă cu ei tineri italieni, ca secretari, preceptori ori ca simpli protejați; iar aceștia profitau de ocazie spre a îmbogăți acea literatură cu pronunțat caracter exotic care aveà tot mai mare trecere în Italia ca și în restul Europei după 1750 [2]).

Impresiunile din aceste necontenite vagabondări le consemnau fie în caracteristice *scrisori academice* (este cazul «enciclopediștilor» propriu ziși) care înlocuiau până la un punct publicațiile periodice, fie în *ziare de călătorie* și *relațiuni* în care dădeau frâu liber celui mai îngăduitor eclectism enciclopedic: găsești în ele date arheologice alături de observații relative la Științele Naturale, descrieri lungi și monotone de muzee, impresiuni asupra savanților pe cari-i vizitau, descrieri de moravuri care denotă preocupări de natură etnografică, digresiuni istorice dar foarte puțină culoare locală ori descrieri după natură. Cât despre relațiunile pur științifice, ele ne dau rezultatele explorărilor într'un stil cât se poate de arid, fără a fi excluse și de data aceasta incursiunile în domeniul literaturii, etnografiei și istoriei, așà precum cereau preocupările enciclopediste ale timpului [3]).

Din cele spuse până aici reiese că acei călători italieni cari au trecut pe la noi în tot decursul sec. XVIII-lea și mai ales către sfârșitul său, nu numai că nu trebuie să ne surprindă ci dimpotrivă ne mirăm de faptul că ei au fost atât de puțin numeroși și, în genere, mânați spre Principate de împrejurări cu totul speciale, iar nici de cum de dorința explicabilă de a cunoaște țări nouă și de a le studià din punctul de vedere al multiplelor lor preocupări.

2. In întâia jumătate a secolului de care ne ocupăm avem de semnalat prea puțini călători italieni în țara noastră. Alături de *misionarii catolici* [4]) cari continuă să-și desvolte activitatea lor începută încă din

---

[1]) Vezi exemple de rapoarte italiene dela Constantinopol în *Acte și fragmente cu privire la Istoria Românilor* adunate de N. IORGA, I, București, 1895, pag. 309 (1710), 312 (1711), 316 (id.), 318 (id.), 337 (1717).

[2]) G. NATALI, *Studiosi viaggi nel Levante di un dotto bolognese del sec. XVIII* (Iacapo Mariscotti) în *L'Archiginnasio*, XVII, 1922, No. 1—3, pag. 42.

[3]) G. SGRILLI, *op. cit.*, pag. 297 sq.

[4]) Pentru Franciscanii din acest răstimp cfr. N. IORGA, *Istoria Românilor prin călă-*

Evul-Mediu și de *secretarii domnești* (precum este cunoscutul *Del Chiaro)*, putem vorbì pela începutul sec. XVIII doar de *Luigi Ferdinando Marsili*. Cel puțin până în prezent nu ni se semnalează alți călători italieni: se știe că obiceiul călătoriilor devine mai frecvent după 1770, astfel că explicația lipsei de călători se poate găsì foarte ușor. Cu toate acestea surprindem în diverse opere italiene din această primă jumătate a sec. XVIII-lea o serie de date istorice lăturalnice cu privire la țările Române și pe acestea le vom reproduce acì în ordine cronologică.

Incepând cu marele istoric *L. A. Muratori* (1672—1750), autor al vestitei colecții de documente «Rerum Italicarum Scriptores», fără a fi întreprins o cercetare sistematică a tuturor operilor sale, aflăm că s'a ocupat incidental de Români, afirmând că din ei își trag originea Țiganii [1]). Dealtfel ideea sa va aveà succes căci o vedem reluată de *Francesco Predari* care, în primii ani ai sec. XIX-lea, va discutà pe larg această chestiune a originii Țiganilor [2]).

Dar cel mai de seamă dintre erudiții italieni cari s'au ocupat de noi la începutul sec. XVIII-lea, este generalul bolognez *Luigi Ferdinando*

---

tori II, 111, 121, 124, 147, 158, 161; III, 14.—Pe la finele sec. XVII-lea treceà prin Moldova Nunțiul Papal din Polonia *Santa Croce*, întovărășit de poetul toscan G. B. FAGIUOLI (1660—1742), autor de poezii glumețe în cari vorbește și de impresiunile sale din Polonia (1690). Cu privire la trecerea prin Moldova nu găsim decât această vagă aluziune *(Rime Piacevoli*, II, ed. Nestenus-Moücke, Firenze, 1729, pag. 37):

... Della Vistola dir potete il lito.
Ecco colà dove a me stesso increbbi,
E dov' ebbi a morire intirizzito.

Ecco quà *l'Istro*, ove nuotando io ebbi
A uscir da' fondi: e sì mi ressi, ch'io
Non detti un tuffo, e stilla mai non bebbi...

Cfr. P. G. COLOMBI, *Aspetti della Polonia nel' 600 secondo un poeta fiorentino* în *Fanfulla della Domenica*, XXXVII, 8, 1915 (reprodus aproape cu aceleași cuvinte de G. MANNINI în *Corriere di Napoli*, 17 August 1919).

1) G. MORONI, *Dizionario Ecclesiastico*, vol. 87, pag. 123.

2) N. TOMMASEO, (*Studi critici*, Venezia, Andruzzi, 1843, P. I-a, pag. 87). Intr'un studiu asupra filosofului napolitan G. B. VICO (1670—1744), semnalează un pasaj în care acesta se ocupase întâmplător de Români: *I principi di Transilvania, sono servi porporati*; *Transilvania, Moldavia e Valachia, decora servitia*; *il Moldavo più debole del Valacco...*

Marsili [1]) (1658—1730), în corespondenţă cu *Stolnicul Cantacuzino* şi cu Principele *Constantin Brâncoveanu* [2]).

Pentru ceeace ne poate interesà pe noi în studiul de faţă vom amintì că Marsili [3]) a fost un neobosit cercetător al Orientului şi al ţărilor din basinul dunărean, având nenumărate prilejuri să le cutreere şi să le descrie, fie ca om de ştiinţă, fie mai ales ca strateg şi negociator diplomatic. Iar numeroasele însemnări pe cari le-a cules în aceste călătorii se găsesc până azi în mare parte inedite în cele 150 volume de ms. păstrate în Biblioteca Universitară din Bologna. O bună parte din ele însă i-au servit pentru compilarea celor două mari opere cari ne privesc în chip special: *Stato Militare dell' Impero Ottomano* (1732) şi mai ales *Danubius Pannonico-Mysicus* (1726).

Din povestea aventuroasei vieţi a lui Marsili nu putem amintì aici decât acele împrejurări care i-au dat putinţa să cunoască direct pe Români. In 1679 întreprinse prima sa călătorie la Constantinopol în tovărăşia Bailului veneţian *Civrani* şi studiè întregul Imperiu Otoman de pe acea vreme din punct de vedere militar, comercial, politic, etnografic, fizic, etc. Primele însemnări din această călătorie se aflǎ consemnate în două *ziare*, constituind astăzi vol. 51 şi 52 de ms. mars. Cu această ocazie, Marsili se iniţiè în toate afacerile politicii orientale, fiind şi agent diplomatic al Bailului. Odată întors în Italia (1680) publică primul său studiu de hidrografie întitulat *Osservazioni intorno al*

---

[1]) Nu *Marsigli*, nici *Marsilli*; cfr. GIUSEPPE BRUZZO, *Luigi Ferdinando Marsili, nuovi studi sulla sua vita e sulle opere minori, edite ed inedite*, Bologna, Zanichelli, 1921, pag. VIII.

[2]) Pentru legăturile Stolnicului cu Italia amintim acì: N. IORGA, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, Minerva, 1901, Introd. pag. XXXIV şi pag. 1 sqq. (textul carnetului de studii la Padova); Ibid. *Istoria Rom. Călători*, II, 52 şi *Cinci conferinţe despre Veneţia*, Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1914, pag. 143. Apoi S. PUŞCARIU, *Istoria Lit. Române*, I, 118—20 dar mai ales R. ORTIZ, *Per la Storia della cultura italiana in Rumania*, Bucureşti, C. Sfetea, 1916, pag. 169 sq., 176, *187* (corespondenţa cu Marsili), *192* (colaborator al lui Marsili) şi 194 (Harta Munteniei tipărită de Stolnic la Padova în 1700).

[3]) Pentru vieaţa sa cfr. N. IORGA, *Manuscripte din Biblioteci Străine relative la Istoria Românilor* în *Analele Academiei Române* (Mem. Secţiunii Istorice), S. II, Tom. XXI (1898—1899) Bucureşti, 1900, pag. 63 sqq. Apoi, fundamental, G. BRUZZO, *op. cit.* Observăm însă că Bruzzo n'a folosit deloc bibliografia românească (nici chiar prin intermediul studiului d-lui prof. Ortiz publicat în limba italiană), omiţând să vorbească de trecerea lui Marsili prin Muntenia şi de misiunile sale diplomatice la Curtea lui Constantin Brâncoveanu.

Bosforo Tracio o vero canale di Costantinopli, prin care anticipă acea *Histoire Physique de la mer* care va constituì titlul său de glorie ca ilustru creator al Oceanografiei moderne.

Iscându-se răsboiul dintre Austria și Turcia terminat prin pacea dela Carlowitz, Marsili se înrolă în armata Impăratului Leopold, fiind utilizat mai ales la ridicarea întăriturilor. Căzând prizonier în mâinile Turcilor, după multe peripeții, trecù — prin Transilvania și Banat — în Bosnia unde reușì să se răscumpere (1684); întorcându-se în Italia trecù din nou la Viena și contribuì cu genialele sale planuri la respingerea Turcilor din cetatea Budei (1686) pe care o studiase ca prizonier. Ajuns colonel, Marsili comandă o parte din trupele cari, fugărind pe Turci, cuceriră Transilvania și trecură dincoace de Tisa (1687). Luptele slăbind în intensitate, Marsili fu însărcinat cu ridicarea unei hărți a regiunii dintre Tisa, Dunăre și Sava [1]) și în acelaș timp începù să colecționeze material pentru opera cea mare asupra Dunării superioare.

Intre 1687 și 1699 (an în care se încheiè pacea dela Carlowitz), avù de mai multe ori prilejul să viziteze Principatele și pe *Constantin Brâncoveanu*. In 1690 [2]) îl întâlnim în Transilvania, luând parte activă la tratativele dintre Austriaci și Brâncoveanu. In anul următor trimite la Viena o hartă și un raport asupra Moldovei și Munteniei în care suggerà soluții defavorabile nouă. Totodată (Sept. 1691) merge la București [3]) cu o misiune secretă la Brâncoveanu; din acest an datează legăturile sale directe cu acesta și mai ales cu *Stolnicul Cantacuzino*, viitor colaborator și corespondent al său. Indeplinindu-și această misiune, Marsili se întoarse din nou în Transilvania, raportând la Viena. Insă în toamna aceluiaș an se întoarce la București în trecere spre Constantinopol unde stă până în Iunie 1692 când trece tot prin capitala Munteniei în Transilvania, de unde trimite la Viena un alt raport, în care vorbește și de starea politică din Principate.

In 1694 se arată din ce în ce mai preocupat de istoria Românilor (căci pregăteà amintita operă asupra cursului Dunării) și din acest an datează corespondența sa cu *Stolnicul Cantacuzino*, precum și cunoscutul

[1]) Indicațiuni asupra acestei hărți, pe care sunt trasate și drumurile romane din Transilvania, în BRUZZO, *op. cit.*, pag. 48, nota 1.

[2]) N. IORGA, *Manuscripte din Biblioteci străine etc.*, *l. c.*, pag. 64 sqq.

[3]) N. IORGA, *Studii și Documente*, vol. XX, 1911, pag. 125 (doc. 132).

chestionar cu notele marginale ale Stolnicului [1]. La rândul său acesta cerù diverse cărţi, pe care Marsili i le trimise la Bucureşti. Un an mai târziu generalul imperial venì din nou la Brâncoveanu, raportând din Bucureşti asupra răsboiului în curs şi trecând din nou în Transilvania — la Sibiu — de unde adresă scrisori de mulţumire Principelui Muntean.

In 1699 punându-se capăt hârţuelilor dintre Turci şi Austriaci, se hotărî încheierea păcii şi Marsili fu numit consilier asistent pe lângă comisiunea ambasadorilor iar în urmă chiar plenipotenţiar al Impăratului pentru delimitarea nouilor frontiere dintre Austria, Turcia şi Republica Veneţiană. Această greoaie operaţie se prelungì până în 1701, astfel că Marsili găsì prilejul să redacteze o altă serie de rapoarte asupra evenimentelor din Principate [2]. Totodată întocmì şi prezentă Impăratului un memoriu asupra mijloacelor de el socotite mai nimerite pentru reluarea comerţului cu Orientul pe Dunăre, descriind pe larg întreaga regiune a Transilvaniei [3]. Aceste studii geografice la faţa locului îi serviră drept solid punct de sprijin la compilarea operei *Prodromus Operis Danubialis* apărută în 1700 la Nüremberg.

Dela această dată Marsili se depărtează de părţile noastre şi după degradarea din gradul de general a rătăcit prin Apus, dedicându-se studiilor de fizică şi hidrologie, spre a întemeià apoi faimosul Institut al Ştiinţelor (1712) din oraşul său natal şi a se dedicà aproape exclusiv studiilor ştiinţifice [4]. In această perioadă orânduì imensul material pe care-l colectase în Orient şi redactă Istoria Turcilor prin care întregì opera istoricului turc *Caun-Namè* (1660—1715), dând tot felul de amănunte referitoare la vieaţa Turcilor şi a popoarelor supuse lor [5]; însă punctul central al preocupărilor sale rămâne organizaţia militară a Turcilor.

Danubio împreună cu *l'Histoire physique* apare cu doi ani mai înainte de moartea sa, pe câtă vreme această Istorie militară a Turciei va apare postumă, doi ani după moarte (1730).

[1] Publicat de N. IORGA în *Analele Acad. Rom.*, *l. c.*, pag. 68 şi reprodus în *Operele lui Const. Cantacuzino*, pag. 41 sq.

[2] N. IORGA în *Analele Acad.*, *l. c.*, pag. 96—97 sqq.; *Istoria Rom. Călători*, II, 50 sqq., 235.

[3] BRUZZO, *op. cit.*, pag. 65—66.

[4] Intre 1710—11 redactă un alt memoriu relativ la pericolul rusesc pentru Austria în care pomeneşte de starea de lucruri din Principate. Este reprodus în N. IORGA, *op. cit.*, pag. 99.

[5] O amănunţită analiză a operei, cu citate, în BRUZZO, *op. cit.*, pag. 120 sqq.

Din cele arătate până aici cu privire la vieața lui Marsili ne putem dà seama cât de profunde erau cunoștințele sale despre Principate și mai ales despre Transilvania. O cercetare amănunțită a tuturor celor 150 volume de manuscripte rămase de pe urma lui ar întregì poate această bogată serie de documente referitoare la istoria noastră dela începutul sec. XVIII-lea și din acest punct de vedere atragem specială atențiune asupra volumului care se întitulează *La popolazione della Transilvania composta di varie nazioni, lingue, religioni, usi e vestiti: ungara, saxona, valacca, greca, anabatista e zingara* (vol. 15, cu figuri colorate pentru fiecare populație în parte și cu numeroase hărți geografice) și asupra aceluia întitulat *Documenta rerum croaticarum et transilvanicarum in commissione limitanea collecta* (vol. 103, cuprinzând mss. în diverse limbi).

Cât despre operele sale tipărite (pentru studiul de față pot aveà mai mare interes, căci ele au servit drept izvor de informație erudiților și călătorilor cari vin după Marsili), în *Dannubius Pannonico-Mysicus (observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, hystoricis, physicis perlustratus*, etc., Hagae Comitum, apud P. Gosse, R. Alberts, P. de Hondt; Amsterdami apud Herm. Uyturerf et Franç. Changuion, 1726, în 6 vol. de f. gr.) se ocupă în special de cursul superior al Dunării (dela Viena la Nicopoli) [1]. In ce privește *Stato militare dell' Impero Ottomano (incremento e decremento del medesimo*. Del Signor Conte di Marsigli dell'Accademia Reale delle Scienze di Parigi e di Montepelieri, e della Società Reale di Londra e Fondatore dell' Istituto di Bologna, Amsterdam, chez H. Vityver, 1732 în fr. și ital.), acele pasagii cari ne privesc direct au fost relevate de d-l prof. N. Iorga și confruntate cu diferitele variante din manuscripte [2]. Acì Marsili se ocupă și de trupele auxiliare pe cari Turcii le recrutau din Principate dar abià dacă întâlnim fugare note de caracter etnografic sau observațiuni ca aceasta, cu privire la limba românească: «... Dentro de' medesimi monti carpatici... non vi è altra lingua che la valacca, che è un corrotto delle lingue latina e italiana, che la nazione vanta per lingua *romanesca*, com' essi di esser chiamati *Romen*, cioè Romani ed il paese loro, *terra romagnesco*, e nello scrivere si servono de' caratteri illirici...». După cum vedem Marsili repetă acele sumare știri ce se aveau despre limba românească încă

[1]) Analiza sumară cu indicațiunea mss., în BRUZZO, *op. cit.*, pag. 148, nota 1.

[2]) In *Analele Acad. Rom.*, *l. c.*, pag. 100 sqq.

de pe vremea Umaniştilor [1]) şi cari vor continuà să circule în Italia până aproape de zilele noastre când ele vor fi controlate şi întregite de filologii propriu zişi.

3. Intre Marsili şi *Anton Maria Del Chiaro* (cartea acestuia asupra «Revoluţiilor moderne din Valahia», după cum vom amintì mai jos, apărù la Veneţia în 1718), nu avem de semnalat nici un istoric ori călător italian care să fi descris părţile noastre şi abia dacă surprindem vagi şi inexacte aluziuni cu privire la Transilvania în ziarele de călătorie ale neobositului explorator *Giov. Francesco Gemelli Careri* [2]), care a luat parte în două rânduri la campaniile din Ungaria, sau inexpresive descrieri geografice făcute cu ajutorul nomenclaturii ptolomeice pe care le întâlnim în *Trei Sonete tipărite la Faenza* pe foi volante în 1711, spre a se comemorà victoria repurtată de Petru-cel-Mare contra Turcilor în Moldova [3]).

In 1717 apăreà *L'Informatione dello stato della religione cattolica in tutto il mondo* publicată de englezul *Steel* după manuscrisele misionarului *Urbano Cerri* [4]) care, după cum se ştie [5]), călătorise pe la noi şi raportase Papei Inocenţiu al XI-lea asupra stării Bisericii Catolice din Principate pe la 1689; datele care ne privesc direct au fost culese şi publicate de d-l prof. I. Bianu în «Columna lui Traian» [6]).

---

[1]) Cfr. monografia mea *Riflessi di storia rumena in opere italiane del Trecento e del Quattrocento*, care se va publicà în Buletinul Şcoalei Române din Roma.

[2]) Cfr. *Viaggi per Europa*, 2 vol., Napoli, Roselli, 1704 (mai ales în vol. II la pag. 163 sqq. şi 350); *Il giro del Mondo*, Napoli, Roselli, 1699 şi Venezia, Coletti, 1719, în 4 vol. La finele vol. 1 se găseşte o bogată listă de cărţi de călătorie contemporane. Pentru Careri vezi A. MAGNAGHI, *Il viaggiatore Gemelli Careri e il suo «Giro del Mondo»*, Bergamo, Tip. Cattaneo, 1900. — Intre 1706 şi 1707 colindà Orientul GIUSEPPE SORIO (1663—1742) care adresă o serie de importante scrisori cu impresiuni de călătorie concetăţeanului său Gaetano Chiericati. Aceste scrisori se păstrează ms. în Biblioteca Bertoliniană din Vicenza (Libreria Gonzati), unele din ele fiind publicate la diverse ocaziuni.

[3]) Publicate de N. IORGA în *Acte şi Fragmente*, vol. I, 1895, pag. 310—311. Titlul exact: *«All' insigne vittoria riportata dal potentissimo et invittissimo Czar Pietro, gran duca di Moscovia, nella Moldavia contro il Turco. In Faenza, per l'Archi, e Zanoni Stampatori del Sant' Uffizio (1711)»*.

[4]) Cfr. R. ORTIZ, *op. cit.*, p. 90, n. 1.

[5]) Cfr. N. IORGA, *Ist. Rom. Călători*, II, p. 32 sqq.

[6]) Cfr. R. ORTIZ, *op. l. cit.*

Un an mai târziu apăreà la Venezia «Istoria» florentinului *Del Chiaro*, fost secretar la București al Principelui Brâncoveanu și autorul celei mai importante și mai vii relațiuni din câte s'au scris asupra Munteniei și a poporului românesc în genere din sec. XVIII-lea până în zilele noastre: ea a servit drept principal izvor de informație tuturor italienilor cari în sec. XVIII-lea și XIX-lea s'au ocupat de Români [1]). Dar tocmai pentrucă opera lui Del Chiaro s'a impus ca principal izvor pentru cunoașterea epocei lui Constantin Brâncoveanu, ea a fost încă de multă vreme cu deamănuntul studiată; amintim totuși că partea cea mai vie și care a constituit punctul de atracție pentru publicul italian contemporan, a fost desigur aceea în care se descriu obiceiurile locale și înfățișarea pitorescă a țării precum și observațiunile cu privire la limba românească pusă în paralelă cu cea italiană: problemă pe care o discută în treacăt toți călătorii italieni, dar în cazul de față însoțită de multe exemple culese la fața locului [2]).

Din 1725 datează acele «Conciones latinae-muldavo» pe care le compilă preotul *Silvestro D'Amelio da Foggia* (fost Prefect al misionarilor catolici din Moldova probabil între 1718 și 1724), punând alături de textul latin traducerea românească; dar această operă a rămas netipărită, astfel că n'a putut aveà nici un fel de răsunet în Italia [3]). In schimb, un an mai târziu ieșià de sub tipar la Amsterdam *Danubius-Pannonico-Mysicus* a lui *Marsili* iar în 1732 apăreà la Verona o vastă operă de erudiție istorică și arheologică a lui *Scipione Maffei* întitulată «Verona Illustrata» și în care găsim unele știri cu privire la Români.

Scipione Maffei (1675—1755), cel mai apreciat dintre precursorii lui Vittorio Alfieri și căruia istoria literaturii italiene îi dă o deosebită importanță pentru tragedia «Merope», este în acelaș timp unul din cei mai mari erudiți în materie de istorie, de arheologie, de economie politică, de teologie și de științe fizice de pe vremea aceea.

---

[1]) Titlul exact al operii lui Del Chiaro: *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, con la descrizione del paese, natura, costumi, riti e religione degli abitanti, annessavi la tavola geografica di quella provincia... In Venezia, MDCCXVIII, per Antonio Bartoli, a spese dell'autore. A fost retipărită de N. IORGA, București, 1914.

[2]) Pentru *Del Chiaro*, cfr. R. ORTIZ, *op. cit.* în care se găsește respectiva bibliografie; vezi la pag. 44, nota 2, 53, 99, 105, *118* sqq.; N. IORGA, *Ist. Rom. Călători*, II, 53 sqq. (Analiza foarte amănunțită a operei lui *Del Chiaro*, cu observațiuni critice și istorice).

[3]) Cfr., R. ORTIZ, *op. cit.*, pag. 85 sqq.

Precum am amintit în primele pagini ale studiului de față, și Maffei face parte dintre literații italieni ai sec. XVIII-lea cari s'au dovedit neobosiți călători în scopul de a-și îmbogăți cunoștințele. Călătoriile au fost pentru ilustrul veronez o a doua vieață și în acelaș timp principalul izvor al vastei sale erudițiuni.

In vagabondările acestea Maffei ne apare drept un harnic cercetător de inscripții romane și de documente, iubitor înflăcărat al antichităților, frecventator al Academiilor străine, amicul celor mai iluștri dintre savanții Europei [1]).

Veștile pe care ni le dă despre Români, am fi înclinați să credem că le va fi cules în timpul șederii sale în Germania și la Viena [2]). De fapt însă aceste călătorii de studiu datează abià din 1732 deci după ce opera de care ne ocupăm apăruse la Verona [3]). Această monumentală istorie a orașului său natal [4]) cuprinde patru părți dintre care în prima (vol. 1 și 2), Maffei face istoricul Veronei și a provinciei Veneto dela origini până la Carol-cel-Mare; în a doua (vol. 3) dă o amănunțită biografie a tuturor literaților născuți la Verona; în a treia (vol. 4) descrie lucrurile mai importante din acel oraș iar într'a patra (vol. 5) studiază amfiteatrele la Romani, cu referire specială la cel din Verona.

Aluziunile cari ne privesc le găsim în secțiunea a doua din Partea I-a (vol. II) și anume în Cartea XI-a, în care se ocupă mai ales de năvălirile Barbarilor în Italia de Nord și discută pe largi baze filologice chestiunea latinei vulgare, formată prin contopirea elementelor băștinașe cu cele aduse de Barbari (pag. 529 sqq.). Dar Maffei se opune acestei teorii susținând că nici Longobarzii nici Goții n'au jucat nici un rol la formarea limbii italiene: purism pe care epoca romantică a filologiei române îl va cunoaște din plin. Inlăturată în chip exclusivist influența limbilor germanice asupra latinei vulgare, Maffei ia în discuție alte motive care au determinat transformarea acesteia în diferitele

---

[1]) G. STOR. LETT. IT., LV, 1910, pag. 425: (recenzie la vol. lui VISCONTI mai sus citat).

[2]) Pentru călătoriile sale cfr. ANTONIO SPAGNOLO, *Scipione Maffei e il suo viaggio all'estero* (1732—1736) în *Atti e Memorie dell' Accademia ecc. di Verona*, S. IV, vol. III/78, 1902, pag. 311 sqq.

[3]) *Verona illustrata*, Verona, 1732, per Ia. Vallarsi e P. An. Berno, in fo. e in 8°.

[4]) Consultăm ediția milaneză din 1825 («con giunte, note e correzioni inedite dell'autore»), Soc. Tipogr. de' Classici Italiani, în 5 volume.

limbi romanice moderne și caută să dovedească cum vulgara care stă la baza lor evoluase complect înainte de ivirea primilor Barbari de origină germanică.

Spre a dovedi și mai bine aceasta dă o serie de exemple, dintre care următorul ne privește deaproape:

«Alle volte ancora le voci buone erano usate dal volgo in significazion di-«versa: così *parentes*, che propriamente volea dir genitori, impariamo da S. «Girolamo che volgarmente si usava nel senso Italiano di *parenti*, cioè per «congiunti (*adv. Ruf. l. 3* in princ. cognatos et affines): così tornare, che volea «dir lavorare al tornio; e da esso *retornare*, veniva usato per *redire*; il che ap-«parisce in Teofane, ove racconta che nell' armata dell' Imperator Maurizio «per essersi gridato *torna torna fratre*, tutti voltaron faccia e si misero a fug-«gire: *voce degli Ungari l'ha creduta il Cangio (in Retornare), ma sarà stata «de' Valachi. Cosa è tra gli Uffiziali dell' Imperadore, che in quella parte furono, «assai divulgata, e narrata come maraviglia, che in Valacchia ed anche in Mol-«davia si parli Italiano: fatta però particolar ricerca, molto veramente abbiam «ricavato, esser rimaso in quel paese del linguaggio delle milizie Romane, che «quivi, come in paese di confine, soggiornarono stabilmente*; *il quale non già Ita-«liano, ma secondo militanti era Latino plebeo e scorretto, con che veniva ad «accostarsi all' Italiano. E quanti de' nostri vocaboli e delle nostre forme non «si vedrebbero di più nel Latino, se quella lingua ci fosse arrivata tutta? Quanta «parte possiam credere ce ne resti occulta, come non consegnata a' libri? spezial-«mente delle cose usuali, e delle spettanti all' arti, e tanto più che dell' arti non «fu chi scrivesse...*» (p. 538) [1]).

O a doua aluziune, aceasta de natură arheologică, se găsește în vol. V-lea, acolo unde Maffei discută ipoteza că pe Coloana lui Traian din Roma s'ar vedeà sculptate amfiteatre de lemn ridicate de soldații Romani în Dacia. Maffei respinge această ipoteză:

---

[1]) Aserțiunea aceasta a lui Maffei a fost luată în discuție de *Luigi Crisostomo Ferruzzi* înainte de 1838 în «Introduzione ai Trattati di lingua italiana del Conte *Giulio Perticari*» publicată în «Opere di G. Perticari» (ed. Guidi, Bologna, 1838, vol. II, pag. 32 sq); iată în ce sens: *Ferruzzi* vrea să explice introducerea limbii latine vulgare în Orient și — atrăgând atenția asupra noutății observațiunii sale — afirmă că Hunii, Goții și Longobarzii, izgoniți din Italia de Carol-cel-Mare, au dus în Orient multe elemente latine adoptate de ei în timpul șederii în Italia: «... Quindi le molte parti del latino rustico recate assai prima da' popoli, e le poche dell' illustre addotte posteriormente da' principi

«... Non so qual rotondo edifizio scorgesi due volte adombrato in essa, «prima presso una città assediata da i Daci, poi dove sono i Legati da De-«cebalo spediti a Traiano. Non è possibile nell'oscurità della pietra accertar «che fosse... Ma nuova marca, o contrasegno di Colonia sarebbe questo, «nè erano Colonie in quella parte ancora, solamente dopo terminata la guerra «avendone fondate Traiano, come da Dione; *e troppo mirabil sarebbe che aves-«sero avuto Anfiteatri oscure ed ignote città sul Tibisco*» (pag. 95).

Cel mult dacă poate admite că aceste amfiteatre vor fi fost făcute de lemn şi în grabă, de către soldaţii Romani cu lagărul în Dacia.

4. Alături de Maffei [1]) ne oferă câteva date cu privire la Români un alt contemporan al său, enciclopedist şi neobosit călător: veneţianul *Francesco Algarotti* (1712—1764). Celebru în toată Europa, amic al lui Voltaire, Maupertius, Hervey, Tailor, M-me Du Boccage, Lady Montaign şi protejat de însuş Frederic-cel-Mare la Curtea căruia petrecù mai mulţi ani [2]), Algarotti cultivă cele mai variate ramuri ale filosofiei, ale literaturii şi ale ştiinţei, fără a trece cu vederea problemele economice şi politice: desăvârşit reprezentant al epocei sale. Mai toată vieaţa şi-a petrecut-o călătorind în Franţa, în Anglia, în ţările Nordice, în Rusia, în Germania, etc.

Impresiunile din vagabondările sale prin Nordul Europei dar mai ales prin Rusia, se găsesc într'o serie de *Lettere sulla Russia* scrise cu începere din 1739, dată când se găsià la Petrograd [3]). In ele surprindem toate preocupările unui adevărat enciclopedist: observaţiuni fizice şi astronomice, date istorice şi etnografice, botanică şi comerţ, navigaţiune şi literatură!

si cambiarono *in una mistura di latino barbaro, che fu abbracciato in Ungaria, in Moldavia, in Valacchia, in Polonia, e per alcune provincie della Germania*; e si parlò, e si scrisse, e licenziosamente in ogni tempo si accrebbe di molte barbare voci piegate alle proferenze latine. Il che per avventura non cadde in mente all' eruditissimo *Maffei* quando scrisse... Imperocchè non gli era bisogno di richiamarsi a tanto lontane origini; quando a' tempi molto posteriori le orme del parlar latino non furono intere nemmeno sotto il ciel dove nacque...».

[1]) In 1732 apărù la Amsterdam cartea lui *L. F. Marsili* «Stato militare dell' Impero Ottomano... chez H. Vityver».

[2]) Cfr. E. DE-MARCHI, *Lettere e letterati italiani del sec. XVIII*, Milano, 1882, pag. 154 sq.

[3]) *Opere Scelte di* FRANCESCO ALGAROTTI III vol., Milano, Soc. Tip. de' Classici Italiani, 1823. Aceste scrisori sunt adresate în bună parte Mylordului Hervey din Londra; restul, diverşilor săi amici italieni printre cari erà şi *Scipione Maffei*.

Iar deoarece, intrând în Rusia, găsește această țară în plin războiu cu Turcii, Algarotti are prilejul să se ocupe și de organizația militară a ambelor state și să culeagă o serie de informațiuni la fața locului, stând devorbă cu demnitarii dela Curtea Țarului. Se găsesc în aceste scrisori ale sale cele mai interesante date cu privire la vieața rusească din prima jum. a sec. XVIII-lea și observațiuni în legătură cu politica panrusă în Orient. Cum însă teatrul acelui războiu dintre Ruși și Turci a fost în mare parte Basarabia și Moldova, erà firesc ca Algarotti — măcar în treacăt — să spună ceva și despre ele. Iată anume ce:

Ocupându-se de ușurința cu care Turcii ar fi putut atacà pe Ruși, după ce înlătură eventualitatea unei năvăliri prin Ukraina, adaugă (pag. 67):

«Entrando dalla Moldavia nella Polonia, potrebbero i Turchi maggior-«mente offendere la Russia: tanto più che da questa parte avrebbono assa «più comodità di vettovaglie e di viveri, che dalla parte di Oczacow. Se non che i «Polacchi sostenuti dall' esercito russo saranno sempre contro gl' Infedeli; «*nè dai Moldavi, greci di religione* [1]), *saranno essi favoriti e secondati, se non «a mal in corpo*».

Mai departe, ocupându-se de lipsa populației din Sudul Rusiei, suggeră o serie de soluții care i se par mai potrivite, printre care și aceea de a populà Ukraina cu Moldoveni și Munteni:

«Condurre in Ucraina, la miglior provincia dell' impero, e dalla presente «guerra devastata, condurvi colonie di Ostiachi, di Samogedi e di altri po-«poli settentrionali quasi inutili all' impero, sarebbe pericoloso. Vi potreb-«bono forse con la loro piccolezza e sparutezza guastar la razza degli nomini «*Il meglio sarebbe comperare delle famiglie tartare, e allettarvi i greci abitanti «della Moldavia e Valacchia, i quali, riguardando la Russia come il capo del-«l'impero greco, vi correrebbono a gambe*» (pag. 71).

In restul scrisorilor din Rusia, fiind rugat de amintitul Milord englez, Algarotti dă tot felul de amănunte cu privire la mersul luptelor dintre Ruși și Turci. Descrie pe Tătari, ne spune că țara lor se întinde și asupra Basarabiei având ca centru Benderul (pag. 78) și ne ține în curent cu mersul operațiunilor generalului Münich în părțile noastre (pag. 96).

[1]) Cfr. VOLTAIRE, *Histoire de Charles* XII, (apărută în 1731, deci cu opt ani înainte de aceste scrisori ale lui Algarotti), ed. 1784, Cartea V-a, pag. 223.

Tot aici ni se vorbeşte pe larg de asediul Benderului şi de retragerea dezastruoasă a Ruşilor, decimaţi de foamete şi de boli.

In 1739 Algarotti se găsià la Hamburg dar şi de acolo urmărià evenimentele din Rusia şi mai ales tratativele de pace, de curând începute, căci iată ce scrie la 30 August 1739:

«... *E pochi dì appresso*, (Münich) *entrato in Jassy, capitale della Mol«davia, vi depose il Gica (sic), collocò nella sedia degli ospodari il Cantimiro «che militava nell'esercito, con grandissima festa ricevendo da' Greci in nome «della Czara l'omaggio e i voti della provincia»* (pag. 106).

In fine, ni se spune că prin mediaţiunea Franţei, Austria încheiè pacea dela Belgrad prin care Turcii câştigară «*parte della Vallachia (sic)*, della «Servia e di Belgrado smantellato» (pag. 106).

5. Precum s'a spus, predilecţia italienilor pentru călătorii se accentuează abià după 1770, cel puţin pentru călătoriile din părţile noastre. Explicaţia acestui fapt se poate găsì în aceea că abià după această dată învăţaţii italieni colindaseră toate celelalte regiuni iar pe de altă parte tocmai în acest răstimp Principii Fanarioţi din Principate se arată din ce în ce mai binevoitori faţă de cărturarii străini, pe cari caută să-i atragă la Curtea lor din Iaşi sau Bucureşti [1]).

Trecând la această perioadă, primul călător italian pe care-l amintim este *Giambatista Bonaugurio*, autor al unor *Lettere sopra la Turchia* scrise în 1770 dar publicate la Venezia (G. A. Perlini) abià în 1795. Sunt 29 de epistole datate din Pera şi cuprinzând sumare informaţiuni asupra Turciei de pe acea vreme.

---

[1]) Pentru ceeace vom spune cu privire la călătorii italieni din a doua jum. a sec. XVIII este bine să ţinem seama de faptul că în acest răstimp vin tot mai mulţi Români la învăţătură în Italia. Destul să amintim pe marii «latinişti» de mai târziu: *Maior, Şincai*, etc. Este drept că vin ca simpli seminarişti la Colegiul «De propaganda Fide» dar ei au găsit timpul necesar să se ocupe şi de istorie sau filologie: întreaga lor activitate de mai târziu pe acest tărâm ne autoriză s'o credem. Pe lângă aceasta, se ştie că *Gh. Şincai* a ocupat funcţiunea de bibliotecar al Colegiului, bucurându-se de protecţia *Cardinalului Ştefan Borgia* (cfr. O. DENSUŞIANU, *Literat. rom. modernă*, I, 44). Tot la Roma a studiat teologia *Ion Giurgiu de Patac*, ales apoi vicar al Bisericii Catolice din Muntenia (cfr. N. IORGA, *Hist. des Roum. et de leur civilisation*, ed. I, pag. 227), la fel bănăţeanul *Paul Jorgovici* (cfr. O. DENSUŞIANU, *op. cit.*, pag. 72). Amintim în fine că la 1764 se găsià în închisoare la Milano (din motive rămase necunoscute)

Notele nu sunt lipsite de oarecare «coloare locală»; dar abundă știrile cu caracter politic. In scrisoarea 28 (pag. 84—85) este vorba și de Români deoarece amintește chipul cum Turcii știau să-și îmbogățească visteria Statului: «... Il guaudagno che fa la Zecca, tutte le pene pecuniarie, «*le Investiture delli due Principati di Moldavia, e Vallachia che sì spesso* «*con gran cura appunto si rinnovano...*» Apoi trece la descrierea foarte sumară și sărăcăcioasă a diferitelor provincii ale Imperiului, începând cu Principatele:

«L'Impero Turco in Europa comprende la *Moldavia*, ch'è una porzione «del l'antica Dacia Orientale; questo Principato è frontiera della Polonia, «e della Transilvania, traversato dal Pruth, e dalla Molda *(sic)*. *Jassy*, an- «ticamente Jassium, *sul Pruth* n' è la Capitale. La fortezza di *Chotzim (sic)* «sta sulla sponda dritta del Niester; vi è ancora *Soczova* sul piccolo fiume «Seret, e *Galatz sul Pruth (sic)*.

«*La Vallachia*, altra porzione della Dacia, Principato confinato dal Da- «nubio, dalla Moldavia, e Transilvania, *Bucharest* sul piccolo fiume *Telez (sic)*, «città Capitale, l'antica si chiamava Tergoviscum oggi *Tarvis* (sic)».

Pentru autor Serbia se mărginește și cu Moldova (pag. 88) iar despre Basarabia vorbește aparte, după ce face descrierea Tartariei:

«La *Bessarabia* o Budiziac è rinchiusa tra il Dniester, il Prut, ed il Da- «nubio: le sue Fortezze sono Akerman, Bender, Ismail» (pag. 90).

In scrisoarea următoare (pag. 180), descriind organizarea oștirii turcești, Bonaugurio ne spune în fine că în *Corpul Arnăuților*, alături de recruți din Rumelia, Bulgaria, Serbia, Epir și Albania, se află și «*uno sciame de' Tartari, di Vallachi, di Moldavi*» (pag. 110).

Alte date cu privire la Români (dar mai ales la cei din Macedonia) se pot găsì în descrierea călătoriei în Dalmația a Abatelui *Alberto Fortis*, întitulată «Viaggio in Dalmazia» și apărută în 2 volume la Venezia în 1774 (Alvise Milocco).

———

cărturarul Logofăt *Vlad Boțulescu* din Mălăești care în orele de plictiseală traduse din italienește *Vieața lui Iosafat* (cfr. I. BOGDAN în *Analele Acad. Rom.*, Mem. Secției Ist., S. II, Tomul XI, București, 1890, pag. 27).

In primul volum consacră un lung capitol aşà zişilor *Morlacchi* [1]) pe cari-i studiază din punct de vedere istoric, etnografic, linguistic şi chiar folkloristic. In legătură cu ceeace ne interesează pe noi mai deaproape vom cità ca exemplu acea parte în care Abatele Fortis discută etimologia numelui de «morlacco» în raport cu «valacco» (pag. 46). El derivă acest nume dela slavul Mope = mare şi dela vlah = puternic; aşa dar «morlacchi vuol dire i potenti venuti dal mare». Combătând etimologia propusă de un alt istoric al Dalmaţiei, *Giovanni Lucio*, care puneà acest nume în legătură cu al «Valachilor» dela Dunăre, Fortis adaugă:

«... *Ma i Valacchi parlano una lingua che latineggia moltissimo, e interro*-«*gati del perchè, rispondono d'essere originariamente Romani; dunque anche i* «*nostri, quantunque non latineggino tanto, sono Romani*».

Urmează o analiză a elementelor latine din limba Morlacchilor.

In 1775 preotul franciscan *Francescantonio Minotto*, cu misiune în Moldova, compuneà o gramatică a limbii române pe care i-o făgăduià Mons. *Stefano Borgia*, secretarul «Propagandei» din Roma, dar această operă nefiind publicată n'a putut aveà nici un fel de înrâurire asupra publicului italian din aceà vreme [2]). Acelaş lucru se poate observà cu privire la Abatele *Lionardo Panzini*, profesor de italiană al copiilor Principelui *Alexandru Ipsilanti* la Bucureşti. Dela Panzini ne rămâne o serie de scrisori cât se poate de interesante adresate în 1776 din Bucureşti prietenului său Diodato Marone la Napoli [3]). Pe lângă numeroase date istorice şi culturale asupra Ţării Româneşti în vremea lui Alexandru Ipsilanti, avem ştirea sigură că acesta întreţineà corespondenţă cu ilustrul poet italian al Curţii din Viena *Pietro Metastasio*, lucru deosebit de important pentru introducerea culturii italiene în România.

6. Lionardo Panzini deschide de fapt seria unei întregi grupe de călători italieni cari au străbătut Principatele către sfârşitul sec. XVIII-lea.

---

[1]) Cfr. bibliografia dată de N. A. CONSTANTINESCU în «Omagiul Iorga» (Craiova, 1921, pag. 79 sqq.) şi nota prof. V. BOGREA în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, Cluj, 1922, pag. 334.

[2]) R. ORTIZ, *op. cit.*, pag. 71, nota 2.

[3]) Au fost găsite şi publicate pentru prima oară de NINO CORTESE în *Rivista per l'Europa Orientale* din Roma, II, 1922, 3, pag. 159 sqq. Rezumatul lor în N. IORGA, *Ist. Rom. Călători*, Adause (vol. IV), pag. 3 sqq.

Printre aceștia un loc de frunte îl ocupă Abatele florentin *Domenico Sestini* [1]), fost și el tot ca secretar și profesor de limba italiană la Curtea Principelui Alexandru Ipsilanti, în care scop a venit din Constantinopol la București în toamna anului 1779 și a stat acì până în Maiu viitor, când certându-se cu Ipsilanti plecă la Viena prin Transilvania. De fapt cea mai interesantă dintre relațiunile sale de călătorie prin țara noastră a fost publicată abià în anul 1815, astfel că urmează a revenì asupra lui Sestini; pentru moment amintim că Jurnalul primei sale călătorii prin Bulgaria la București l-a publicat la Roma în 1794 cu titlul de «Viaggio da Costantinopoli a Bukoresti, fatto l'anno 1779, con aggiunta di diverse lettere...» Roma, Fulgoni, 1794.

Propriu zis, acest Jurnal se referă prea puțin la părțile noastre și prezintă mai mult interes auto-biografic arătându-ne împrejurările în care Sestini a fost ales de *Ipsilanti* ca secretar al său (cfr. Prefața); pe lângă aceasta, ne informează cu bogăție de amănunte asupra modului cum se călătorià dela Constantinopole prin Rusciuk-Giurgiu la București, către sfârșitul secolului al XVIII-lea. Cu privire la Muntenia nu cetim însă decât cel mult 10 pagini în acest prim ziar de călătorie al său, tot restul cuprinzând descrierea Turciei și a Bulgariei, pe cari abatele italian le străbătù călare.

Iată, ca exemplu, ce notà Sestini în drum spre București:

«. . . *Essendo appunto un giorno di festa, e riguardando quei poveri abitanti,* «*mi pareva di scorgervi quegli antichi liberti, e schiavi a tempo di Trajano, i* «*quali niente hanno degenerato dall' antica loro fisionomia, e brutto aspetto,* «*come appunto rappresentati si vedono nella Colonna Trajana a Roma*» (pag. 48).

Pentru completarea indicațiunilor biografice amintim în fine că întorcându-se din Viena la Constantinopol, Sestini nu mai trecù prin București ci pe Dunăre și pe Marea Neagră. Nu uită nici de data aceasta să-și scrie impresiunile dar ele alcătuesc o relațiune aparte, tipărită în 1807 la Berlin cu titlul «Descrizione del viaggio fatto da Vienna per il Danubio insino a Rusciuk, e di là per terra insino a Varna, e quindi per il Mar-Nero a Costantinopoli».

[1]) *Cfr.* R. ORTIZ, *op. cit.*, pag. 50, 91 n. 2, 106, 122 n. 1, *128* sq.; N. IORGA, *Ist. Rom. Călători*, II, 170 sq., IV,3. — Este drept că Sestini vine în Muntenia ca simplu secretar și profesor de italiană dar el se arată mereu preocupat — ca toți enciclopediștii — de cercetările la fața locului în legătură cu Botanica, Geologia, Numismatica, Arheologia și Epigrafia.

In anul 1780, pe când Sestini se aflà la Bucureşti, apăreà la Milano un alt ziar de călătorie, de data aceasta în Banatul Timişoarei: «Lettere Odeporiche di Venezia, Trieste, Carinthia, Corniola e Temeswar» (Milano G. Motta) [1]) ale lui *Francesco Grisellini* care avù ocazia să cerceteze Banatul fiind în suita Baronului Giuseppe di Brigido, numit tocmai atunci guvernator al acelei provincii [2]).

Una din cele mai suggestive descrieri a stării de lucruri din Moldova pe vremea în care suntem ne-a lăsat-o însă tot un Abate italian (raguzan de origină), bine cunoscut istoricilor noştri: *Ruggiero Boscovich* (1711—1787), învăţat cu mare reputaţie în întreaga Europă de pe atunci [3]). Avem deci a face şi în cazul de faţă cu unul din nenumăraţii abaţi italieni cari în dorinţa lor de a vedeà şi cercetà regiuni noui cutreerau Orientul, bucurându-se de protecţia diverşilor ambasadori străini din Constantinopol şi de a Principilor Domnitori cari căutau să-i atragă la Curţile lor, transformate în academice focare de literatură şi ştiinţă.

Deşi opera lui Boscovich a fost bine studiată de istoricii noştri [4]) ţinem totuş să atragem luarea aminte asupra unui amănunt bibliografic menit să accentueze şi mai mult interesul pe care îl trezià în Apus cunoaşterea regiunilor noastre şi a Orientului în genere înainte de 1800.

In adevăr, Jurnalul călătoriei lui Boscovich (dela Constantinopol în Polonia, prin Bulgaria şi Moldova) apărù mai întâiu clandestin, într'o ediţie franceză neautorizată şi nerevăzută de autor, în Elveţia la 1772 [5]) după zece ani dela data călătoriei (1762).

---

[1]) Ediţia completă este în limba germană; în italiană n'a apărut decât vol. I, ceeace ne opreşte de a ne ocupà de această operă în mod special.

[2]) Grisellini este şi autorul unei comedii întitulată «La Schiava Turca», destul de importantă pentru gustul exotic-oriental în Italia pre-romantică.

[3]) In afară de bibliografia folosită de cei ce s'au ocupat la noi de Boscovich, cfr. GIOV. ANDRES, *Dell' origine d'ogni letteratura*, Napoli, 1836, IV, 28, 93, 139, 246, 305; V, 31; VI, 276, 286; N. TOMMASÈO, *Storia civile nella letteraria*, Torino, 1872, pag. 285, 326, 376, 506; A. TAMARO, *La Dalmatie*, Rome, 1919, III, 306; E. MILLOSEVICH, *Ruggero Boscovich, astronomo e letterato* în *Nuovo Convito*, IV, 3—4, Martie-Aprilie, 1919.

Analiza amănunţită a ziarului său de călătorie prin Moldova în R. ORTIZ, *op. cit.*, pag. 106, *142* sqq. şi în N. IORGA, *Ist. Rom. Călători*, II, 134, *137* sqq. (cu citate).

[4]) De obiceiu s'au omis însă datele cu privire la Români însemnate de Boscovich în timpul călătoriei sale prin Turcia şi Bulgaria.

[5]) «*Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne* fait à la suite de son Excellence Mr. Jaq. Porter, Ambassadeur d'Angleterre par le R. R. Joseph Boscowich de la Comp.

Această primă ediţiune — ne-o spune Boscovich însuş în prefaţa la ediţia italiană — s'a epuizat în scurtă vreme, atâta de mare erà interesul pentru Orient pe atunci. Iată de ce, îndemnat de eruditii săi prieteni şi în dorinţa de a rectificà unele erori, Boscovich se hotărî să publice ediţia definitivă a Jurnalului, de data aceasta în limba italiană cu atât mai mult cu cât fusese solicitat de un editor din Franţa să publice textul revăzut spre a servì unei noui ediţii franceze, care tocmai se pregătià. Noua ediţie italiană apărù într'adevăr în 1784[1]), constituind unul din principalele izvoare de informaţie pentru toţi călătorii şi scriitorii italieni cari s'au ocupat în urmă de Orient şi de Principatele Dunărene.

In 1784, pe când Boscovich tipărià Jurnalul său, se găsià la Roma un alt celebru iezuit de origină spaniolă, *Lorenzo Hervás y Panduro* (1735—1809), mare învăţat şi enciclopedist, socotit drept «adevăratul fondator al linguisticei moderne»[2]). Stabilit de timpuriu la Roma, strânse un imens material şi publică în limba italiană o Enciclopedie în 21 vol. (1778—1787) cu titlul de «Idea dell' Universo che contiene la storia della vita dell' uomo, elementi cosmografici, viaggio estatico al mondo planetario, e storia della terra», în care se găseşte şi un vast *Catalogo delle lingue conosciute e notizie delle loro affinità e diversità* (ediţia italiană din 1784, publicată apoi în limba spaniolă întregită şi revăzută)[3]).

In acest catalog Hervás se ocupă şi de limba română alături de celelalte limbi de pe glob, servindu-se de opera predecesorilor săi cari scriseseră câte ceva în această direcţie, precum şi de unele scrieri inedite pe cari le găsì în Biblioteca dela «Propaganda Fide»; scopul său erà să lămurească întrucât această limbă merità să stea alături de celelalte idiome romanice:

---

de Jésus en MDCCLXII. À Lausanne, chez Franc. Grasset et Comp., MDCCLXXII. Ce livre se trouve à Paris, chez de Hanjy le jeune, Libraire, Rue Saint-Jacques, près les Mathurins».

[1]) «*Giornale di un viaggio da Costantinopoli in Polonia* dell' abate Ruggiero Giuseppe Boscovich, con una sua relazione delle rovine di Troja, e in fine il Prospetto delle opere nuove Matematiche del medesimo autore, contenute in cinque tomi, che attualmente lui presente si stampano. Bassano, MDCCLXXXIV, a spese Remondini di Venezia».

[2]) Cfr. V. CIAN, *Immigrazione de' gesuiti spagnuoli letterati in Italia*, Torino, Lattes, 1895; I. FITZMAURICE-KELLY, *Littérature Espagnole*, Paris, Colin, 1904, pag. 378—379.

[3]) In 6 volume, între 1800—1805.

«Lingua latina matrice de' dialetti valaco, italiano, spagnuolo, francese e «portoghese... *Il linguaggio valaco o moldavo è dialetto immediato della lingua «latina e conservasi puro nella Valakia, sebbene essa è circondata da genti che «parlano idiomi differentissimi, quali sono il turco, greco, illirico, ungaro e teu-«tonico»* [1]).

In restul paginelor care ne privesc dă tot felul de alte lămuriri cu privire la limba română din diferite regiuni (se pare că cunoaște mai de aproape Transilvania) și afirmă că această limbă este un dialect pur latin, deși desfigurat prin contactul cu popoarele vecine de altă rasă și prin lipsa unei literaturi proprii. Ca izvor mai de seamă citează pe *Giovanni Lucio* («L'Istoria della Dalmazia», Amsterdam, 1666) dela care ia și o listă de cuvinte românești, puse alături de prototipul latin. Aflăm tot de acì că Hervás a încercat să citească românește dar că celealte limbi romanice i-au fost de prea puțin ajutor întru aceasta; ceeace nu-l împiedică să citeze trei fragmente din «Tatăl Nostru» în românește, reproduse după diverse cărți și manuscrise românești din Biblioteca «Propagandei», acolo unde dă exemple din trei sute de limbi (Saggio pratico delle lingue) [2]).

Un alt mare învățat (de data aceasta un naturalist), care pe la 1786 se găsià în călătorie de studii prin Muntenia și Transilvania, este *Lazzaro Spallanzani*, dar din punctul nostru de vedere importanța lui este foarte redusă, deoarece impresiunile sale de călătorie au rămas în manuscris, nefiind studiate și publicate în rezumat decât în timpurile din urmă [3]). Amintim totuș că Spallanzani întreprinse această călătorie în Orient în toamna lui 1785, ducându-se la Constantinopol în tovărășia Bailului Zulian; erà bătrân și în toată splendoarea faimei sale de mare învățat și naturalist. Fiind profesor la Universitatea din Pavia intenționà să colecționeze cât mai multe obiecte pentru muzeul de Științe Naturale

[1]) Cfr. L. ȘĂINEANU, *Istoria Filologiei Române*, Ed. II-a, București, Socec, 1895, pg. 11, 19 sqq.

[2]) Vezi exemplele din românește în ȘĂINEANU, *op. cit.*, pg. 22—23.

[3]) *Viaggio in Oriente*, relazione ordinata e compilata sui giornali del viaggio a Costantinopoli e su altri manoscritti inediti del grande naturalista corredatta di sei tavole e illustrata da numerosi documenti dal prof. *N. Campanini* , Torino, F-lli Bocca, 1888. Cfr. și N. IORGA, *Ist. Rom. Călători*, II, 172. — Notăm că Spallanzani ținea corespondență cu *Scipione Piattoli* din Polonia, care la un dat moment se ocupă în special cu problemele politicii Orientale; pentru aceasta cfr. ALES. D'ANCONA, *Scipione Piattoli*, Firenze, Barbèra, 1915.

din acel oraş dar aceasta nu-l împiedică de a face şi observaţiuni de ordin etnografic, politic şi pitoresc în cursul acestei călătorii. După o şedere de aproape 10 luni în capitala Turciei străbătù şi el Bulgaria, Muntenia (toamna lui 1786), Transilvania, Banatul, Ungaria, etc., cercetând cu atenţie salinele şi minele de aur.

Din fragmentele ziarului său de călătorie aflăm că şì Spallanzani avusese legături de prietenie cu Principele *Ipsilanti*, de a cărui protecţie se bucurase la Constantinopol şi pe care îl pomeneşte adeseori în scrisorile ce trimiteà din Orient prietenilor săi din Italia ori dela Viena. In aceste scrisori găsim amănuntul că un alt Abate italian, milanezul *Ghelorgn* (sic), trăià în casa Pricipelui. Dealtfel, datorită tocmai acestei prietenii, Spallanzani găsì prilejul să ne viziteze, cu toate că la plecare nu avusese de fapt acest gând; suferind însă prea mult pe mare, se hotărî să se întoarcă în Italia pe uscat, străbătând părţile noastre până la Viena, cu atât mai mult cu cât Principele îi oferì o ocazie sigură: caravanele de căruţe româneşti cari, după ce goliseră poverele de galbeni ce constituiau tributul anual, se întoarceau goale dela Constantinopol la Bucureşti [1]). Odată însă hotărît să pornească pe această cale ştie să-i aprecieze avantajele, fie din punct de vedere ştiinţific şi geologic, fie din punct de vedere al noutăţii pe care o oferiau acele regiuni. Iată într'adevăr ce-i scrià în acest sens prietenul său Lorgna din Verona (7 Febr. 1786): «Fa bene a tenere la strada di terra, che non lascerà di offrirle materia di osservazione *e sul Danubio, e per que' Paesi, ove non ha mai fissato occhio alcun osservatore e naturalista di primo rango*».

Odată ajuns în Muntenia, Spallanzani nu omite să facă diferite observaţiuni cât se poate de favorabile ţărănimii noastre dar ceeace îl preocupă pe el în primul rând sunt minele, plantele şi configuraţia geologică a Carpaţilor.

Pe când Spallanzani întreprindeà această călătorie la noi, alături de nenumăraţi alţi italieni, se găsià la Constantinopol Abatele *Giambattista Toderini*, care în 1787 tipărì la Venezia o istorie a «Literaturii turceşti» [2]). Toderini a stat cinci ani în capitala Turciei (1781—1786), în suita Bailului Garzoni şi prin prieteniile ce ştiù să lege cu cei mai iluştri demnitari

[1]) Vezi scrisoarea lui Sp. către amicul său *Wilzeck* (7 Ianuarie 1786), pag. 145.

[2]) «*Letteratura Turchesca*», 3 vol., Venezia, presso Giacomo Storti, 1787. Observăm că aceeaş materie a fost tratată şi de *G. B. Donato* (cfr. G. BRUZZO, *op. cit.*, pag. 11, 25 n. 1).

de pe lângă Poartă avù prilejul să răscolească bibliotecile turceşti şi să culeagă tot felul de date inedite cu privire la «literatura» lor. Opera însă (care erà gata în 1785) cuprinde cele mai variate lucruri: Teologie, Jurisprudenţă, Gramatică, Fizică, Astronomie, Astrologie, Poezie, Muzică, Academii, Biblioteci, Şcoli, cataloage de opere mai însemnate din bibliotecile închise publicului, tipografii, etc. Din prefaţă ştim că Toderini cunoşteà limba turcă şi că nu scăpă nici un prilej ca să-şi întregească opera şi s'o confrunte cu cele mai autorizate izvoare.

Pe ici pe colo se pot găsì şi lucruri care ne privesc pe noi direct. Din capul locului vom spune că Toderini citează la tot pasul din «Istoria Otomanilor» a lui *Dimitrie Cantemir* pe care-l consideră drept o mare autoritate. Dar despre Cantemir spune şi următoarele, vorbind de muzica turcească (I, 222):

«Tra' sonatori fiorì con gran nome in Costantinopoli Dervisch Othman, «e il suo discepolo Curuschunij Ogli, oltre due Greci, che impararono quest' «arte al Cantimir. Sino dal 1691 dell' Era Cristiana applicosi il dotto Prin«cipe Cantimir ad apprender la Musica Turca sugli stromenti, profonda«mente studiandone la difficile Teoria. Quindi ad istanza di Daul Ismael «Efendi Tesoriere dell' Impero, e di Latif Ktelebi Tesorier del Seraglio periti «di quest'arte, e grandi amadori, compose scientifico Trattato dell' Arte «Musica in lingua Turchesca, e dedicollo a Sultan Acmet II. Questo libro, «quantunque egli scriva *(Hist. Oth.* T. II, pag. 237) «j'aprends, qu'on s'en «sert partout pour apprendre cet art» pure a questi dì è rarissimo. Il codice, «che ritrovai del Cantimir scritto in lingua Turchesca senza prefazione e «dedicatoria, era così intitolato *Tarifu ilmil-musiki ala veghì machurs,* ossia «Spiegazione della scienza della Musica in una maniera più parti «colarizzata.

«Al Cantimir debbono i Turchi le note musiche da lui primamente appli«cate all' arie Turchesche, e ne compose un libretto rarissimo. Queste tuttora «s'odono con piacere, e chiamansi l'arie del Cantimir. Dopo lunghe, e dili«genti ricerche mi venne fatto di ritrovarne una copia. Vidi le note, che erano «lettere, e numeri Turcheschi, come pur le lettere del loro Alfabeto costu«marono gli antichi Greci, i Latini, e gl' Itali ancora, prima che il Benedettino «Guido d'Arezzo ritrovasse i punti. . .

«La Musica Turca ha fermi principj, e dotte regole. . . Su questi è fon«data l'opera del Cantimir, oltre gli Arabi libri, e i Persiani, che trattano di «questa dottrina. Su questi furon composte l'arie Turchesche del Cantimir,

«e la Musica fu scritta con note Europee in giusto tempo, e misura, che trovasi «nel vecchio libro della Letteratura de' Turchi, e in quello dell'Ambasciatore «*Ferriol (Recueil des cent estampes*, p. 26, à Paris, 1714), come m'accordarono «buoni intenditori nell'arte, da me consultati, e interrogati più volte».

Tot în acest prim volum (pag. 239), vorbind despre muzicile militare turcești, Toderini strecoară următoarea notă:

«Il Supremo Visir, e i Bascià tengono numerosa banda di stromenti «militari. Il Capitan Bascià o grande Ammiraglio nella sua Flotta, e i Principi «di Valachia, e di Moldavia fanno medesimamente nelle loro Corti».

In volumul al doilea (pag. 44 sqq.), ocupându-se de cărțile mai de seamă din *Biblioteca Seraiului*, dă următoarea indicațiune bibliografică cât se poate de importantă [1]):

«Inoltre uscì dalle stampe di Lipsia nel 1772 il libro, che ho veduto in «Costantinopoli *Σηρὰ τῶν Πατέρων*, in due Tomi in foglio, *Spiegazione «dei Padri* sulla divina Bibbia, per opera del Principe di Valachia *Gregorio «Gkika (sic)* da nu greco codice del Seraglio, ottenuto dagli antenati di quel «Principe, come è ferma voce de' dotti Greci, e Signori del Fanale, diligen- «temente da me interrogati, e ricercati. Il Principe, la cui imagine vedesi assai «ben incisa in fronte al Tomo I, a proprie spese stampò il libro, per questo «affare avendo mandato a Lipsia il Calogero *Niceforo Teotochi* di Corfù, che «trovavasi in sua Corte, ora Vescovo di Poltava. Con maneggi, e grande da- «naro segretissimamente si può trarre a breve tempo alcun codice del Se- «raglio (come ottennero due persone da me conosciute), onde studiarlo, e «farne trascrivere ancora una copia, ma colla maggiore celerità».

In capitolul I din ultimul volum Toderini vorbește de Tipografiile diferitelor națiuni străine din Constantinopol și acolo unde se ocupă de cele grecești găsim alte prețioase indicațiuni bibliografice (pag. 5):

«Le greche stampe moderne, che vidi al Fanale nell' illustre Biblioteca «de' Calogeri, che uffiziano la Chiesa di S. Michele Arcangelo, denominati «dal Santo Sepolcro, *erano impresse* in Venezia, in Parigi, in Lipsia, *in Va- «lachia.* Come potei in fretta osservare, le ortodosse, e quelle di studio erano «stampate (în notă: «Alcuni *Drammi del Metastasio tradotti in greco volgare*

[1]) Cunoscută indirect, prin Hobhouse, de d-l prof. V. BOGREA (cfr. *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, I, 1922 pag. 336).

«*dal Suzzo nipote del Principe di Valachia*, l'anno 1779 in due piccoli «tometti»), in Vinegia, quelle di scienze in Parigi, molti libri in Lipsia, *e par-«ticolarmente in Valachia sotto l'ombra del Principe Greco, che ivi pressiede*, «messovi dalla Porta, molti libri dico della loro credenza...»

In fine, dintr'o notă dela pag. 114 aflăm că şi Abatele Toderini avusese legături de prietenie cu Principele *Ipsilanti* dar mai ales cu fiul acestuia, mort tânăr. Intr'adevăr, vorbind de un «Trattato della virtù, e dell' uso della Calamita», Toderini adaugă:

«*Il nobile figlio del Principe di Valachia Hipsyllandi* a mia insinuazione «avea preso a tradurre questa operetta dalla Turchesca lingua nella latina; «ma immaturamente rapito nel fiore degli anni, e delle speranze, lasciò im-«perfetta la traduzione: giovane amabilissimo, di acuto ingegno, d'indole «dolce, e generosa, tutto occupato a coltivare lo spirito, e a formasi il cuore «cogli studj migliori, avendo a fianco Professore assai dotto, che lesse in una «illustre Università dell' Europa».

Inainte de a încheià acest capitol al călătorilor şi scriitorilor italieni cari în decursul veacului al XVIII-lea s'au ocupat, fie direct, fie indirect, de Români [1]), citäm pe dalmaţianul *Giovanni Raicevich* care a stat multă vreme prin ţara noastră ca secretar şi apoi ca agent diplomatic şi dela care avem o importantă relaţiune, tipărită întâia oară la Napoli în 1788 cu titlul: «Osservazioni storiche e naturali intorno la Valachia e Moldavia».

Fiind bine cunoscute istoricilor noştri [2]) adăugăm numai că «Observaţiunile» lui Raicevich, traduse în mai multe limbi străine, au fost

[1]) Anumite note fugare se pot găsì în scrisorile adresate de *Abatele G. B. Casti* în 1793 din Viena (publicate de E. GREPPI în *Miscellanea di Storia Italiana*, XXI, 1883, 6° della II-a Serie, pag. 135 sqq.), Ambasadorului austriac din Torino. Aceste scrisori privesc în special războiul austro-ruso-turc din 1792—93 şi chestia orientală în genere.

Mai interesant însă rămâne florentinul *Piattoli* (1749—1809) care pe la 1795—1806 se găsià în Polonia, jucând un rol de mâna întâiu în politica polonă, rusă şi austriacă. Pe lângă Memorii, a lăsat o serie de Rapoarte prin care sfătuià pe Ţarul Alexandru al Rusiei cum să procedeze la izgonirea Turcilor din Europa şi ce înfăţişare nouă să dea hărţii Orientului. Aceste rapoarte se găsesc studiate şi rezumate în AL. D'ANCONA, *op. cit.*, în special cap. V, pag. 145 sqq.

[2]) Cfr. L. ŞĂINEANU, *op. cit.*, pag. 66, 73, 80, 87; R. ORTIZ, *op. cit.*, 106, 119, 125, 149 (indicaţiuni bibliografice şi analiza relaţiunii); N. IORGA, *Ist. Rom. Călători*, II, 168, 170, 171, 179, 180, 181, 185, *188* sqq.; III, 94, 109 (o traducere franceză a relaţiunii sale din 1822).

reeditate în 1822 la Milano, ceeace înseamnă că ele au servit drept izvor de informaţie scriitorilor romantici. Aceştia se vor fi interesat de sigur mai puţin de abundentele date statistice pe cari le dă Raicevich cu privire la comerţul şi la starea politică din Principate, dar în schimb au luat dela el descrierile după natură (în legătură cu nota locală şi pitorească ori cu superstiţiile populare) precum şi observaţiunile cu privire la limba românească de oarece — aşà precum se va vedeà în capitolul următor — aproape n'a fost scriitor romantic italian care să se ocupe de Români fără să atingă această chestiune. Cu atât mai mult cu cât rezervele lui Raicevich în ce priveşte puritatea românei faţă de celelalte limbi romanice se întâlnesc la tot pasul în paginile scriitorilor italieni din sec. XIX-lea.

7. Din cele arătate până acì rezultă că relaţiunile de călătorie pe care le avem dela diferiţi italieni din sec. XVIII-lea, departe de a face dovada unui interes special pe care aceştia ni l-ar fi arătat, sunt de fapt reflexul unui fenomen cu totul obişnuit în societatea italiană (şi europeană în genere) din aceà epocă. Faţă de frecvenţa călătoriilor în celelalte ţări ne surprinde chiar sărăcia lor şi faptul că mai mult întâmplarea a făcut ca anumiţi călători italieni să se abată prin părţile noastre.

Pe de altă parte, datorită aceluiaşi spirit al vremii, aceste relaţiuni ne apar oarecum convenţionale şi în genere copiate una după alta, cu prea puţine adausuri personale. Dela această regulă abià dacă se depărtează *Del Chiaro* şi până la un punct *Boscovich.*

Cu toate acestea, datele aflate în aceste relaţiuni ale călătorilor enciclopedişti, la care se adaugă cele găsite întâmplător prin diferite opere în care este vorba de Orientul European, formează de fapt principalul izvor de informaţie al tuturor Romanticilor de cari ne ocupăm în capitolul ce urmează, cu atât mai mult cu cât de călători italieni propriu zişi, nu poate fi vorba decât foarte rar în tot decursul veacului trecut.

II

EPOCA ROMANTICILOR (sec. XIX-lea)

1. In primele decenii ale acestui veac, Italia este încă departe de înlăturarea bruscă a tradiției academice pe care o moștenise dela Enciclopediști și oricât de vădite ar apărea nouile tendințe, lupta ce se dă tocmai în acest răstimp între «clasiciștii» tradiționaliști și inovatorii «romantici» ne dovedește că Italia de pe vremea lui *Vincenzo Monti*, *Ugo Foscolo* și chiar *Leopardi* erà încă nepregătită să accepte pe dea'ntregul nouile idei ce se impuneau în conștiința publicului din celelalte țări.

De fapt contestatorii acestor noui idealuri literare importate de aiurea și deci străine de tradiția italiană, nu le atacau decât atunci când ele apăreau în public cu eticheta supărătoare de «romantism», căci în realitate multe din ele deveniseră bun comun al societății italiene încă din a doua jumătate a sec. XVIII-lea și se presimțiau în multe opere literare care sub aparența celui mai nealterat clasicism, conțineau multe din caracterele pe care astăzi le numim romantice. De fapt, așà se explică «romantismul» clasicistului *Foscolo* ori mai ales al lui *Leopardi* și — invers — «clasicismul» romanticului *Manzoni*. Este o pătrundere de curente opuse care nu se pot concepe brusc întrerupte, afară dacă n'am voi să ne oprim la exemplul acelor scriitori cari, neputând face față împrejurărilor, s'au arătat prea categorici și au rămas închiși în cercul vițios al clasicismului arcadic ori au admis fără rezerve modelele importate din străinătate și au creat acele opere pe dea'ntregul romantice, de discutabilă valoare artistică.

Astfel că — lucrul pare aproape paradoxal — în Italia nu se poate vorbi de un Romantism cu adevărat creator în materie de artă decât în măsura în care se ține seama de aceà tradiție clasică milenară, care a știut să-i corecteze excesele și să-i dea acel contur și acel echilibru pe care într'alt chip nu l-ar fi putut aveà.

Revenind la ceeace ne privește pe noi, vom amintì că în epoca Romantismului se menține — accentuându-se — tendința spre exotismul în spațiu, având tot mai mare trecere acele scrieri în care se făceà cunoscută starea de lucruri din restul lumii. Societatea italiană erà însă în deosebi atrasă de acele țări mai puțin cunoscute din Nord și din Răsărit care izbiau fantazia aprinsă a Romanticilor, veșnic doritori de colori cât mai vii. Pe de altă parte se adăugà un element nou, acesta de caracter social, în legătură cu nouile idealuri politice impuse de Revoluția Franceză și menite să emancipeze toate acele naționalități care până în pragul secolului al XIX-lea nu putuseră trăì o vieață a lor proprie: simpatia față de popoarele subjugate.

Observațiunile de mai sus ne vor explicà dela început motivul și natura interesului pe care Romanticii italieni l-au putut arătà Românilor; interes care și de data aceasta nu poate fi interpretat ca ceva specific și direct ci tot ca o consecință a ideilor predominante în societatea italiană de pe vremea Romantismului și anume: a ideilor literare și a înclinării spre exotism; a ideilor politice în legătură cu ideologia umanitaristă și a dezrobirii naționalităților subjugate altor popoare, la care se adaugă progresul pe care-l face în acest secol Istoriografia, Geografia și Filologia, de îndată ce învățații germani au pus bazele ei și s'au dedicat în special studiului limbilor neolatine.

2. Printre cei dintâi scriitori italieni ai acestui secol cari s'au ocupat de Români mai ales din punct de vedere filologic, trebuește socotit *Giulio Perticari* (1779—1822), aliat cu Vincenzo Monti în lupta contra Romantismului. L'au preocupat în chip deosebit problemele filologice și literare în legătură cu origina limbii italiene și cu impunerea vechilor scriitori toscani—în frunte cu Dante — ca modèle pentru cei moderni. Aceste idei ale sale le-a expus fie în *Giornale Arcadico* pe care l-a condus vreme îndelungată, fie în două opere de cari se leagă numele său: «Degli scrittori del 300 e dei loro imitatori» și «Apologia dell' amor patrio di Dante e del suo libro intorno il Volgare Eloquio [1])». Pe de altă parte Perticari a fost unul dintre primii filologi italieni cari s'au ocupat de literatura veche provensală și așà fiind ne putem lesne explicà cum de a găsit prilejul să atingă și chestiunea limbii noastre, alături de celelalte limbi romanice (căci s'a ocupat și de spaniolă).

[1]) *Opere*, ed. Guidi, Bologna, 1832, în 2 vol. Pentru *G. Perticari* cfr. G. MAZZONI, *L'Ottocento*, Vallardi, Indice, II, pag. 1517 și respectiva bibliografie.

Despre acest lucru ne informează *Carlo Cattaneo* în cunoscutul său studiu despre care urmează a ne ocupà. In adevăr, la un moment dat [1]), discutând paralelismul dintre română şi italiană, mai ales în timpul Evului-Mediu, Cattaneo spune:

«Uno scrittore [Giulio Perticari], osservando che il valaco per molti lati «ritrae più dal latino che non il moderno italiano, disse «stimar egli che quando «Dante, Boccaccio e Petrarca dai barbarismi longobardici e gallici e dalle re«liquie del latino familiare non avevano ancora composto questa nuova lingua «italica tutta elegante e quasi divina, *il linguaggio valaco doveva essere per «tutto simile all' italiano»*.

Această chestiune a paralelismului dintre cele două limbi pe care mai târziu o va reluà *Carlo Cattaneo* însuş şi — de sigur nu în afară de ceeace se scrià în Italia — *Heliade Rădulescu*, a atras şi pe alţi contemporani ai lui Perticari, încă din 1812 [2]). Căci în acest an se tipăreà la Milano (dai torchi di G. Pirotta, in 8°, pag. 93) o broşură a lui *Felice Caronni* întitulată «*Caronni in Dacia*, Mie osservazioni locali nazionali, antiquarie sui Valacchi specialmente e Zingari, Transilvani,

[1]) C. CATTANEO, *Opere*, Firenze, Le Monnier, I, pag. 212.

[2]) Amintim că în aceşti ani se găsià la Roma GH. ASACHI. Deşi n'a fost încă bine studiată această parte din biografia scriitorului moldovean, se ştie că el a avut multe legături cu intelectualitatea romană şi italiană de pe aceà vreme, lucru care a putut contribuì în oarecare măsură la cunoaşterea noastră în Italia. Astfel, pentru a nu mai amintì de *Bianca Milesi* care a jucat un oarecare rol în mişcarea literară şi politică a timpului său, aflăm că Asachi frecventà la Roma saloanele generalului *Miollis* unde-şi dădeau întâlnire fruntaşii literaturii şi artei italiene; apoi a lucrat în atelierele sculptorului *Canova* şi — prin Bianca — a cunoscut pe *Vincenzo Monti*, socrul lui *Giulio Perticari*. Datorită acestor legături Asachi a izbutit fără multă greutate să fie primit printre membrii unei academii arcadice din Roma («Società letteraria romana»), publicând chiar poezii în limba italiană. (Cfr. *Il. Campidoglio*, No. 154, pag. 630, 26 Dec. 1811). Pentru abuzul ce se făceà în primii ani ai sec. XIX-lea cu încoronările pe Capitoliu şi pentru caracterul «academiilor» romane cfr. E. DE MARCHI, *Lettere e letterati Italiani del sec. XVIII*, Milano, 1882, pag. 40—44. Pentru faptul că Asachi nu scăpà nici un prilej spre a pune în evidenţă origina sa românească cfr. E. LOVINESCU, *Gh. Asachi*, Vieaţa şi opera lui, Bucureşti, 1921, pag. 24, (pe un registru ţinut de un sihastru de pe Vezuviu, Asachi se iscăleşte «*Georgie Moldovanul*»).

Ne folosim de acest prilej spre a da o parte din bibliografia italiană privitoare la *Bianca Milesi*. Pentru starea culturală contemp. se poate consultà cu folos D. SILVAGNI, *La Corte e la Società romana nei secoli XVIII e XIX*, Roma, 1885; *Corinne* a Doamnei DE STAEL şi *Le Memorie del conte* LEOP. CICOGNARO, Vitt. Malamani, Venezia,

la mirabile analogia della lingua valacca coll' italiana, e la nessuna della zingara colle altre conosciute. Con un rapporto su le Miniere più ricche di quel Principato».

Caronni a avut ocazia să cunoască direct pe Românii din Transilvania căci aflându-se în Austria, se refugiè la Curtea Principelui Transilvaniei din cauza unor răsboaie și acolo primì însărcinarea să orânduească muzeul de antichități și colecția de monete; singur acest fapt ne spune din capul locului cari puteau fi preocupările călătorului italian.

După o scurtă descriere geografică a ținutului românesc (pag. 5—6), autorul declară că în timpul șederii sale de mai multe luni printre Români s'a familiarizat cu limba lor: «... e col favore dell' idioma latino rendermi quasi familiare» (p. 71).

Vorbind de țăranii transilvăneni găsește cuvinte însuflețite și pline de admirație la adresa lor, deoarece Caronni îi cunoscuse pentru prima oară încă din 1790, când plecă dela Budapesta, însoțit de un alt literat milanez și cercetă minele din Transilvania, în trecere spre Banatul Timișoarei.

Inzistă mai mult asupra tipului țăranului român și a portului său pe care-l descrie în chip pitoresc. Cu această ocazie scrie pagini într'adevăr vii și citām ca exemplu următoarea, în care ni se descriu obiceiurile dela nuntă:

«... Nelle nozze legalmente concluse, lo sposo va col suo seguito alla casa «della sposa, ma si trattiene sulla porta. Tocca al Paraninfo o Padrino a

---

Merlo, 1888; CH. DEJOB, *M-me de Staël et l'Italie*, Paris, A. Colin, 1890 (și Appendice); C. CANTU, *L'Abate Parini e la Lombardia nel secolo passato*, Milano, 1892, spec. pag. 320 sqq.; pentru biografia Biancăi Milesi, pe lângă *Souvestre*, *E. Lovinescu* și *Istrati* cfr. E. BACALOGLU, *B. Milesi e Giorgio Asaky* în *Nuova Antologia*, 47, 1912, fasc. 977, pag. 81 sqq.; dar în special: M. L. ALESSI, *Una Giardiniera del Risorgimento Italiano*; Bianca Milesi, con docum. inediti, Torino, Streglio, 1906; G. M. LOMBARDO, *Bianca Milesi*, con docum. inediti, Firenze, Seeber, 1905; vești indirecte în: FR. HAYEZ, *Memorie*, Milano, 1890, pag. 49; R. BARBIERA, *Il sallotto della C-ssa Clara Maffei*, Milano, Treves, 1901, pag 42—43; C. CATTANEO, *Opere edite ed inedite raccolte da A. Bertani*, Firenze, Le Monnier, 1881, vol. II, pag.448,455-6; STENDHAL, *Rome, Naples et Florence*, Paris, 1855, pag.45; M. GIOJA, *Opere minori*, vol. V, Lugano, Ruggia, 1834, pag. 35; C. CANTU, *Reminiscenze*, II, pag. 5; N. TOMMASEO, *Lettere inedite* per cura di E. Verga, Cogliati, Milano, 1904, pag.224; A. MANZONI, *Lettere inedite* raccolte da Ercole Grecchi, pag. 72; IBID., *Epistolario* per cura di *A. Sforza*, Milano, Carrara, 1883. Pentru sonetul inspirat de ascensiunea d-nei Blanchard (1811) cfr. *Giorn. storico d. letter. ital.*, vol. 61, pag. 183.

«farvela escire, e dessa allora velata fino al mento, si congeda con pianti e te-«nerezze da' suoi, scambia il bacio con chiunque le si fa intorno infino a che «sia giunta all' altare. Ivi pone il Popa alla coppia una corona di erbe olezzanti «e di fiori sul capo, e una candela in mano, e le mette l'anello in dito con varie «formole e benedizioni. Spargono allora i parenti delle piccole monete d'ar-«gento o di rame sul pavimento, e chi non può far tanto versa un canestro «di frutta secche e di noci...»

Cu totul ieşite din tipicul descrierilor obişnuite şi foarte puţin convenţionale sunt celelalte pagini în care Coronni ne povesteşte vieaţa intimă a ţăranilor transilvăneni; iată spre exemplu redarea acestei scene în care facem cunoştinţă cu o ţărancă:

«... Io ne vidi una lavare nella fontana in primavera un bambinello tut-«tora rosseggiante di carnagione, e chiedendole di chi fosse, *mio* diss'ella «— *da quando?* — da *stamani in punto*, aggiungendo che lo avea partorito «in ritrovandosi a zappare il *kokouruz*, nè avea pensato tampoco ad an-«dare a mettersi a letto» (pag. 12).

Tot astfel sunt celelalte observaţiuni directe cu privire la vieaţa copiilor şi în genere a harnicului popor românesc pe care-l socoteşte cinstit şi bine înzestrat de natură. Rezervele lui Caronni încep acolo unde e vorba de incultura, prejudecăţile religioase, superstiţiile şi fanatismul poporului nostru. Motive pentru care Guvernul transilvănean făceà tot posibilul spre a-l ţine în frâu:

«... Serio titolo pel Governo transilvano a tenere man forte perchè non «venga la quiete pubblica turbata giammai; dachè, secondo mi vollero assi-«curare non pochi magnati, *gli stessi proprietarj in caso d'insurrezione sarebbono «la prima vittima dell' insano furor de' Valacchi loro Coloni*. Ben son noti gli «orrori accaduti a' giorni di *Horia* e *Gloska*, poichè toltine anco di mezzo co-«desti due capi-ribelli, oltre varj altri complici di assassinio essendo stati im-«palati vivi a Deva, si durò tempo e fatica indicibile a comprimere la sedi-«zione» (17).

Furioşi şi cruzi la răscoală, Românii sunt buni la suflet, blânzi şi miloşi de îndată ce se liniştesc, aşà precum Caronni a avut prilejul să se convingă singur străbătând satele transilvănene în căruţă.

Insemnările care urmează ne vorbesc de casa țărănească (pag. 18), de agricultură, folklor și de obiceiurile pământului (descântece, jocuri, obiceiuri la îmmormântare, etc.), strecurându-se la tot pasul pagini remarcabile prin autenticitatea și plasticitatea lor.

Partea a doua a broșurii se întitulează «*Nuovi documenti d'analogia della lingua italiana colla valacca a meglio conghietturarne (sic) la provenienza*» (pag. 32 sqq.).

Aceasta este de fapt partea cea mai interesantă, nu atâta prin însăș natura observațiunilor pseudo-filologice pe cari le face Caronni, cât mai ales prin materialul comparativ cules la fața locului și prin faptul că vedem mărindu-se lista acelor italieni cari cu mult înainte de *Heliade Rădulescu* au discutat chestiunea raporturilor de paralelism dintre italiană și română.

Caronni amintește din capul locului că atât *Giovanni Lucio* și *Del Chiaro* cât și *Grisellini* au dat câte o listă de cuvinte asemănătoare celor două limbi. Insă el caută să verifice și să întregească la fața locului aceste liste, însemnând chiar și diferențele dialectale; încearcă apoi să transcrie cuvintele așà cum le-a auzit din gura țăranilor, căutând să le redeà cât mai fidel cu putință din punct de vedere fonetic deși-i lipsiau semnele diactritice. Această listă a sa se întinde pe nouă pagini și este întregită de o serie de zicători și expresiuni comune celor două limbi.

De fapt vedem că și Caronni ca toți ceilalți italieni dinainte și de după el, caută să discute această problemă a paralelismului în scopul de a aduce oarecare lumină asupra desbătutei chestiuni a originei limbii italiene (pag. 43) și a transformărilor suferite de latina vulgară în Răsărit și Apus sub influența celorlalte elemente eterogene.

La urma broșurii se găsesc unele observațiuni asupra Țiganilor din părțile noastre (pag. 44 urm.) astfel că și din acest punct de vedere îl vedem pe Caronni preocupat de o problemă la ordinea zilei în Europa de pe vremea sa [1]). In fine, urmează o serie de observațiuni geologice cu privire la minele de sare și de metaluri prețioase, făcute de autor cu ocazia vizitei în acele regiuni, fără a omite la tot pasul însemnările istorice și arheologice ori lucrurile mai de seamă cari l-au izbit în cele mai de seamă centre ale Transilvaniei.

---

[1]) Ca dovadă — și acesta e un simplu exemplu — îl vom vedeà pe tânărul *Mihail Kogâlniceanu* scriind un studiu asupra Țiganilor în limba franceză, pe când se aflà la studii în străinătate.

Toate aceste lucruri ne dovedesc cu prisosință că deși broșura lui Caronni a fost tipărită în 1812 trebuie să fi fost scrisă cu mult înainte căci materialul pe care-l cuprinde și felul hibrid în care este prezentat ne duce spre relațiunile din epoca Enciclopediștilor. Din lucrarea sa, scriitorii sec. XIX-lea au reținut totuș cele spuse cu privire la paralelismul dintre limba italiană și română.

Date în această privință se puteau culege — așà precum am arătat — din mai toți călătorii veacurilor trecute dar odată cu progresul științei filologice, se căutà a se stabilì înrudirea dintre cele două limbi romanice pe baze mai sigure. In acest scop vedem că a lucrat și celebrul poliglot din Bologna, Cardinalul *Giuseppe Mezzofanti* (1774—1849), fost profesor de limbi orientale la Universitatea din orașul său. Acesta se ocupà de limba română și adâncise chestiunile cu privire la origina ei încă din 1815 când ținù la «Accademia delle Scienze dell' Istituto di Bologna» un discurs de recepție întitulat «Discorso sulla Lingua Valacca» [1]). Știm deasemenea că pe la 1820 Mezzofanti vorbià curent românește și acest lucru ne este cunoscut dintr'o relațiune a astronomului austriac *De Zach:* «...La un prânz dat de Cardinalul Della Spina, Eminența Sa mă puse la masă lângă dânsul. După ce vorbirăm în diferite limbi, pe cari le vorbià pe toate mai bine decât mine, îmi venì în gând a-i adresà pe neașteptate câteva vorbe în românește. Fără șovăire și fără a se arătà mirat de raritatea dialectului scos de mine la iveală, poliglotul meu o luă nainte în această limbă și atât de repede, încât am fost silit să-i spun: «Binișor, binișor d-le Abate, nu vă pot urmărì; procopseala mea latino-românească e pe sfârșite». Trecuse mai bine de 40 de ani de când vorbisem această limbă, deși o știusem bine în tinerețe, pe când serviam într'un regiment unguresc cu garnizoana în Transilvania. Profesorul mă informă cu această ocaziune că mai știà și o altă limbă pe care eu nu fusesem niciodată în stare s'o învăț, deși avusesem mai bune ocaziuni decât dânsul, având în regimentul meu oameni cari o grăiau. Aceasta erà limba Țiganilor» [2]).

Amintitul discurs academic al lui *Mezzofanti*, care de altfel nu este singura dovadă a preocupărilor sale în legătură cu româna, rămas în ms.

---

[1]) Cfr. L. ȘĂINEANU, *op. cit.*, pag. 48 sqq. Textul acestui discurs a apărut de curând, publicat de d-l *C. Tagliavini* din Bologna care l-a găsit în biblioteca Archigimnaziului din acel oraş. Cfr. L'*Archiginnasio*, XVIII, No. 4—6, 1923.

[2]) Extras din biografia lui Mezzofanti de *C. N. Russel* în ȘĂINEANU, *op. l. c.*

4*

până în zilele noastre, n'a putut aveà mare influență, fiind cetit într'un cerc restrâns de erudiți. Cu toate acestea însuș faptul că celebrul filolog a simțit nevoia de a discutà într'un discurs academic problemele fundamentale ale limbii noastre, așà cum i se înfățișiau lui atunci, cât și faima sa de genial cercetător în domeniul limbilor orientale, ne obligă să cunoaștem mai de aproape părerile sale.

Discursul se deschide cu însuflețite cuvinte în care Mezzofanti amintește colonizarea Daciei de către Romani și se substitue călătorului italian care, rătăcind mai întâiu printre popoare străine de sufletul său, se găsește deodată în mijlocul unei populațiuni latine care-i înțelege graiul și vede în el un frate:

«Chiede tra qual popolo sia giunto, e ode rispondersi con franca voce: tra «Romani. Il modo nobilmente altero con che viene profferito il maestoso «nome serba alcu n'ombra della prisca dignità, cui tempra la sollecita grazia, «intesa a bene accogliere un ospite antico».

Amintește apoi că mai toți călătorii străini au căutat să ilustreze rămășițele arheologice care mărturisesc din plin origina latină a Românilor dar că puțini s'au ocupat mai temeinic de mărturia păstrată prin limbă; ceva mai mult, n'au lipsit aceia cari să micșoreze valoarea acestei limbi, păstrătoare a vulgarei italice. In contra acestora Mezzofanti va luà o atitudine hotărîtă.

Pentru ca să dovedească ceeace numește el «la proprietà del Valacco» o compară cu latina din care se trage, arătând care sunt elementele latine păstrate și care sunt influențele străine pe care le-a suferit, făcând aceasta din punct de vedere fonetic, etimologic, etc.

Autorul declară categoric, din capul locului:

«*Le parole tratte da'l latino fanno il fondamento di questa lingua*, la quale «se alle fresche sue voci si teneva ristretta avrebbe tuttavia con che spiegare «quanto può occorrere in una vita semplice, contenta di ciò che basta alla «natura, non ancora fatta baldanzosa dal costume di voglie sempre nuove «inquieto eccitatore».

Cu toate acestea constată că elementul latin a fost mult desfigurat, atât din punctul de vedere al accentului cât și al transformării sunetelor; iar acest fapt îl explică — cu genială intuiție — atât prin calitatea inferioară a elementelor colonizatoare cât și prin influența elementului autohton.

Insistă mai mult — cu exemple din română — asupra schimbărilor fonetice, pe cari le explică cu aceeaş perspicacitate, făcând să reiasă la tot pasul adevărul cu privire la latinitatea limbii noastre și căutând să stabilească o serie de legi fonetice proprii acestei limbi.

Se ocupă apoi de influențele străine — în special de cele slave (Mezzofanti zice «Illirico») — explicând puterea de atracție pe care au avut-o Slavii asupra Românilor prin conviețuirea laolaltă în dealungul veacurilor; amintește și de influența Goților, pe care o socotește însă cu mult mai limitată ca și de-a Ungurilor, fără a uità să pomenească acele elemente inexplicabile care ar fi, probabil, rămășițe din vechea limbă a Dacilor; și trage această hotărîtoare concluzie: «*Ma il latino campeggia e risalta in ogni parte, e nella stessa struttura della Lingua*».

Trece în revistă principalele fenomene gramaticale notate în română (postpunerea articolului, declinări, etc.) și se ocupă în fine de Sintaxă, arătându-și toată admirația pentru structura armonioasă a frazei românești pe care spune c'a apreciat-o cetind traduceri ale Bibliei și a altor cărți sfinte:

«... Non vi è pensiero, non vi è concetto, non imagine che non sia pie-«namente espressa, e senza violenza, ma in una maniera naturale e spontanea, «che mirabilmente si conforma all'originale bellezza e leva si al sublime. «Quel lieve cenno d'articolo posposto ai nomi, usato con parsimonia, utile «all'armonia dell'orazione, non ne impedisce il rapido corso, come gli ar-«ticoli nostri, ma si può riguardare come una cadenza che le dà vaghezza «e varietà. L'Illirico il quale intanto si è mescolato con il Valacco, non guasta «il colore conforme, ma gli accresce abondanza, potendo co' suoi tesori im-«mensamente arricchirlo. E dall'unione delle due lingue ne nasce un com-«posto che unisce acconciamente i pregi di ambedue, e se ammiriamo la lingua «inglese dove sul fondo Sassone principalmente, tanti vocaboli francesi o «latini si vennero a collocare, per quale diritto chiameremo barbaro il Va-«lacco per tale mescolamento che produce ricchezza, varietà e armonia? «Barbaro al certo non chiameremo una lingua discesa dalla Latina, che in «gran parte conserva le traccie della sua origine...»

Discursul lui Mezzofanti — plin de intuițiuni surprinzătoare și poate cel mai categoric din câte s'au scris în Italia în întâia jum. a sec. XIX-lea — se încheie cu câteva date referitoare la transplantarea elementului daco-roman în Macedonia și la revenirea lui în Muntenia

(din Transilvania) odată cu întemeierea Principatelor și cu speranța că limba românească odată cu evoluția și progresul său, căutând să-și revină la matcă, se va adresà de sigur limbii italiene:

«Laonde nessuno si sdegnò di ragguardarne un lieve momento ad una lingua «che, affina alla nostra per lo suo principio, se sorgere potrà a gloria maggiore, «sono sicuro, che dalla lingua Italiana vorrà appurare il modo di farsi ognora «più nobile, e più gentile».

Sunt ultimele sale cuvinte și în ele se găsește în germen întregul «italianism» de mai târziu a lui *Heliade Rădulescu*, care — repetăm — nu poate fi studiat în afară de ceea ce se scrisese în Italia asupra paralelismulu. dintre limba română și italiană.

* * *

Că publicul italian de pe la 1810—1820 se ocupà tot mai mult de părțile noastre ca și de restul Orientului turcesc, ne-o dovedește și faptul că *Domenico Sestini* se hotărî tocmai în 1815 să-și publice cea mai importantă dintre relațiunile sale de călătorie prin țara noastră [1]), după notele luate la fața locului cu 35 de ani în urmă (1780). In această privință Sestini ne face o declarație cât se poate de interesantă fie pentru nevoia de știri cu privire la Orient în genere, fie mai ales pentru predilecția publicului italian față de operele cu caracter exotic. Iată în adevăr ce spune Sestini în Prefața volumului său din 1815 când se hotărî să tipărească jurnalul fără a mai revedeà stilul, materia fiind interesantă prin sine și deci succesul asigurat:

«... È questo il mio stile adottato per simili scritti essendo sempre il mio «scopo d'istruire i miei compatriotti, e tutti quei che mi leggeranno, *restando «nella ferma idea che un viaggio bene o male scritto che sia, sarà sempre letto».*

Ce puteà reține acest public din relațiunea lui Sestini? De sigur că observațiunile de natură pur științifică (Geologie, Botanică, mine, muzee,

---

[1]) *Viaggio... per la Valachia, Transilvania, e Ungheria fino a Vienna*, F-lli Magheri, Firenze, 1815. Pentru Sestini pe lângă bibliogr. dată la pag. 20 cfr. P. AMAT DI SAN FILIPPO, *Studii bibliogr. sulla storia della Geografia*, Roma, 1875, pag. 275; G. MAZZONI, *L'Ottocento*, II, pag. 1008, 1435; D. VALERIANI, *Vita di D. Sestini* în *Iconografia contemporanea* și F. BECCHI, *Elogii di G. Anguillesi e di Sestini* detti nell' adunanza tenuta dall' Accademia della Crusca nel 1833, extras din «Nuovo Giornale de' Letterati», No. 87, Pisa, Nistri, 1836.

monete, şi Epigrafie latină) l-au interesat mai puţin decât acelea de natură locală din cari puteà aflà felul primitiv în care se călătorià în Principate; moravurile locuitorilor şi ospitalitatea lor patriarhală; fastul Principilor Fanarioţi cari imitau pe Paşii Turci; ştirile despre vieaţa Ţiganilor, subiect la modă după cum am amintit; paginile pline de «coloare locală» care, deşì rare în cartea Abatelui Sestini, corespundeau totuş gustului romantic (de ex. drumul cu căruţa şi atacul banditilor ori picanta scenă conjugală dela pag. 21) şi în fine reflexiunile sale asupra proastei stări a ţărănimii iobage, în contrast cu fastul boieresc. La acestea se adaugă paginile în care ni se vorbeşte de superstiţia ţăranului nostru şi mai ales constatările autorului cu privire la originea latină a limbii româneşti. Acì Sestini, pe lângă o listă de numiri latine păstrate în română pentru plantele de câmp (p. 27) dă şi el o listă de cuvinte pe care le crede derivate din latină (p. 178), declarând categoric:

«. . . *Si parla il Valaco, il quale, come si crede, è un composto di Latino, e* «*Slavo, con mescolanza di diverse parole di molte nazioni, cioè d'Ungherese,* «*Dacio, Sarmatico e Turco*».

Nu lipseşte nici descrierea vieţii din mănăstirile noastre, cu amănunte asupra înfăţişerii arhitectonice a acestora (ex. *Curtea de Argeş*, la pag. 30 sqq.), alături de descrierea plastică a casei de ţară (pag. 28) şi de severe dojane la adresa călugărilor şi preoţilor noştri cu cari stă de vorbă în drum [1]); sau trecerea Oltului într'o barcă mânată de ţigani (bietul Abate se crede pe Stix) precum şi scena plină de oroare a spânzurării unor banditi români, lângă frontiera din spre Transilvania (pag. 48), cu care ocazie ni se descrie carantina dintr'un lazaret de holerici. In fine, la urma relaţiunii Sestini dă o bogată bibliografie, în care înşiră toate cărţile privitoare la părţile noastre pe cari le-a găsit în bibliotecile dela noi, din Transilvania, din Ungaria şi din Austria (pag. 329—346), indicaţiuni de care se puteau servì istoricii şi filologii italieni de după 1815.

3. Odată cu anul 1821, fie datorită frământărilor politice tot mai vii în Orient, fie încetăţenirii doctrinei romantice în Italia, apar din

[1]) Din acest punct de vedere tradiţia s'a păstrat în literatura călătorilor italien până aproape de zilele noastre, vădit influenţată de anumite prejudecăţi catolice. Ca ex. cfr. impresiunile dominicanului V. VANUTELLI publicate de M. A. SILVESTRI în revista *Romania*, Roma, 1921, II, No. 22—23 şi 1922, III, No. 1.

ce în ce mai numeroase dovezile interesului pe care ni l-au arătat scriitorii italieni [1]).

Chiar din acest an este traducerea italiană a relațiunii călătorului englez *Wilkinson* [2]), fost consul în Principate, și care se întitulează «Notizie storiche, politiche, geografiche e statistiche sulla Valacchia e sulla Moldavia. Con Rami coloriti e una Carta geografica...» Milano, presso Batelli e Fanfani, MDCCCXXI.

Interesant este de reținut motivul care a determinat pe editori să publice această traducere căci el ne arată în chip vădit repercursiunea pe care a avut-o în Italia revoluția Eteriștilor și a lui *Tudor Vladimirescu*. In adevăr iată ce se spune în prefață:

[1]) Notăm că în primele decenii ale sec. XIX-lea Italienii au putut aveà știri directe despre starea politică și culturală din Principate dela călugării greci cari părăsind școalele dela noi, veniau în Italia prin Viena, de cele mai multe ori ca profesori ori studenți, la Veneția, Padova, Pisa și Livorno. Un bun exemplu în această direcție ni-l oferă fostul Mitropolit *Ignatie* care după 1818 se aflà la Pisa ca profesor de greacă, în tovărășia Principelui *Ion Carageà*. Cfr. N. IORGA, *Ist. Rom. Călăt.*, III, 43; articolul meu *Românii priviți din Italia în sec. XIX* în *Roma*, II, 3. p. 2 sqq. și R. ORTIZ, *op. cit.*, pag. 27, nota 2 (citat din *Erbiceanu)*. Prețioase date asupra activității culturale desfășurată în Italia de acești călugări greci, în *L'Antologia*, Firenze, 1821, I, vol. 3, pag. 468 sqq.; apoi P. CIUTI, *I Greci in Italia* în *Nuova Rassegna di letter. moderne*, VI, 1908, fasc. 1, p. 94 sqq. (contin.); A. DE RUBERTIS, *L'Antologia di G. P. Vieusseux*, Campitelli, Foligno, 1922, pag. 21, 36, *48*, 56-7, 79, 104, 115; de aci aflăm printre altele că la un moment dat Censura Granducală a obligat pe Vieusseux să suprime din revista sa un articol politic în care se făceau aluzii supărătoare la adresa *Principelui Carageà*, refugiat în Toscana (pag. 57). Cu privire la acești călugări greci cari fac legătura dintre țara noastră și Italia în acest răstimp vezi ce spune și DINICU GOLESCU în *Insemnare a călătoriei mele* făcută în anul 1824, 1825, 1826, (ed. *P. V. Haneș*, Minerva, București, 1915) la pag. 56-7, vorbind despre biserica armenească din Veneția. N. TOMMASEO *(Storia civile nella letteraria*, Torino, Loescher, 1872, pag. 502-3), amintește pe profesorul grec *Gregorina* care după ce a stat la Curtea din București a trecut la Viena, Berlin, Dresda, etc. și deaci în Italia. Odată cu studenții greci veniau la învățătură în Italia și tineri Români, mai ales la Pisa unde se știe (cfr. N. IORGA, *Histoire des Roumains*, ed. I, pag. 236, 248) că a studiat *Iancu Văcărescu* și mai mulți bursieri ai Mitropolitului *Dionisie Lupu* printre car', înainte de 1826, se aflà *Simion Marcovici*, *Const. Moroiu* și *Eufrosin Poteca* (cfr. A. D. XENOPOL, *Histoire des Roumains*, Paris, 1896, II, pag. 451, 453 și ANDREI RĂDULESCU, *Cultura Juridică românească în ultimul secol*, București, «Cultura Națională», 1923 (Acad. Rom., Dicursuri de Recepție, LIII, pag. 14, 23).

[2]) Cfr. N. IORGA, *Ist. Rom. Călători*, III, 82 sqq. Relațiunea, apărută la Londra în 1820, se întitulează: *An account of the Principalities of Walachia and Moldavia*: including varions political observations relating to them. By William Wilkinson Esq. late british Consul to the abovementioned principality».

«Non sarà per certo discaro al Lettore di vagar per poco d'ora colla mente «in due importanti province dell' Europa, quali sono la Vallacchia e la Mol-«davia, e scorgervi una traccia della Storia, delle relazioni politiche e commer-«ciali, e degli usi e costumi di esse. *L'importanza di que' paesi è tale che meri-«terebbe se ne fossero più particolarmente sin ora occupati i geografi e i viaggia-«tori, e quindi appunto nelle presenti circostanze in cui dalla Vallachia e dalla «Moldavia sono scoppiate le turbolenze che si sparsero poscia nelle limitrofe «province, il Pubblico aggradirà maggiormente il presente libretto, cui abbiamo «aggiunto una Carta geografica, onde con più di comodo e di facilità seguir si «possa da ciascuno la gran lotta che chiama a sè l'attenzione dell'Europa».*

Din acest rezumat al cărţii dat în prefaţa editorilor vedem din capul locului care poate să-i fie conţinutul. Interesantă însă este harta dela urmă şi mai ales planşele colorate (pag. 51 şi 63), întitulate «Uoma e Donna Valacchi» şi «Moldavi», atât de arbitrat şi caraghios executate încât, foarte probabil, au fost desenate pe aramă după text, aşà cum l-a putut interpretà desenatorul, fără a ţine deloc seama de realitate. Cât despre materialul pe care-l oferă broşura, pe lângă o sumară istorie a Românilor, se găsesc tot felul de date statistice, administrative, eclesiastice, comerciale, geografice, culturale, politice, etc. Nu lipsesc lungi descrieri a vieţii ţăranilor şi respectivele informaţiuni referitoare la Ţigani (pag. 60 sqq.).

Tot pe la 1821 [1]), ca o urmare a evenimentelor politice din Muntenia şi Moldova, întâlnim o serie de articole (traduse din alte limbi ori simple dări de seamă) în una din cele mai importante reviste ale timpului, *L'Antologia* pe care o publicà la Florenţa elveţianul G. P. Vieusseux (1821—1832) [2]).

Ştirile cele mai semnificative cu privire la Orientul european se află în primele volume ale revistei, dovedindu-se prin aceasta că evenimentele

---

[1]) Intre 1820 şi 1900 scriitorii italieni s'au adresat necontenit literaturii cu caracter politic scrisă în limba franceză, voind să se informeze asupra Orientului. Pentru lista nesfârşită a acestor scrieri cfr. G. BENGESCO, *Essai d'une notice bibliographique sur la question d'Orient* — Orient Européen (1821—1897), Paris, Lacombles, 1897; pentru felul cum sunt înfăţişaţi Românii în opera scriitorilor francezi din această epocă cfr. studiul d-lui prof. CH. DROUHET, *Le Roumain dans la littérature française*, în *Mercure de France*, 1, V, 1924, pag. 598 sqq.

[2]) Vezi de ex. vol. XII, pag. 101; XIII (1824), pag. 83, 102; XIV (1824), pag. 57, 58 sqq., 69, etc. Indicele general al *Antologiei* a fost publicat în 1863 la Florenţa, ed. A. CECCHI.

din 1821 au avut un răsunător ecou în Italia. In vol. III din acest an (pag. 451 sqq.) găsim într'adevăr un lung articol extras din Analele de călătorie ale lui *Maltebrun* asupra feluritelor popoare cari locuiau în Turcia europeană, tradus și adnotat de un anonim care se ascunde sub inițialele *G. R. P.* și care atrage atenția publicului asupra actualității subiectului: «Această relațiune a fost scrisă în 1820, adică într'o vreme în care autorul nu puteà să nu vadă simptomele ce ar fi trebuit să facă pe un observator înțelept să prevadă o apropiată revoluție în Turcia Europeană; dar atunci, probabil, erà nevoit să tacă... *Oricum ar fi, ni s'a părut de un mare interes republicarea ei în împrejurările de față căci servește să răspândească o lumină cât mai vie asupra diverselor popoare cari sunt gata să intre în scena revoluției*».

In acest articol este vorba pe larg și de Românii din toate provinciile, dându-se obișnuitele informațiuni istorico-geografice și cunoscutele observații cu privire la analogia dintre italiană și română, alături de sumare știri de natură culturală [1]). Astfel de știri însă se găsesc din abundență într'un alt articol (Vol. IV din 1821, pag. 438 sqq.) asupra limbii neo-grecești, scris de cunoscutul colaborator al *Antologiei* pentru toate chestiunile orientale, *Enrico Mayer*, care pe atunci se ascundeà sub pseudonimul de *E. Ellenofilo* [2]). Acì, pe lângă tot felul de informații cu privire la studenții greci din Toscana, se citește și textul grecesc (cu traducerea italiană) a unei alocuțiuni pe care fostul *Mitropolit Ignatie* o rostise în fața școlarilor săi din București. Acest Ignatie, cu care Mayer stătuse de vorbă, aveà rolul de director de studii al studenților greci și români cari pe la 1820 studiau la Universitățile din Toscana.

De sigur acestui general interes pentru țările din Orient dar în special aprofundatelor sale studii filologice încă din cea mai plăpândă adolescență, datorim faptul că însuș *Giacomo Leopardi* (1798—1837) s'a ocupat în oarecare măsură de limba română, alături de

---

[1]) Rezumatul acestui articol din *Antologia* l'am dat în revista *Roma*, II, No. 3.

[2]) Pentru E. Mayer cfr. ARTURO LINAKER, *La vita e i tempi di Enrico Mayer*, Firenze, Barbèra, 1898, în 2 vol.; A. DE RUBERTIS, *op. cit.*, pag. 60. Mayer erà în legătură de prietenie cu intelectualii greci dela Pisa și Livorno, despre care am amintit și în special cu *Mitropolitul Ignatie*. Pentru acești Greci cfr. și S. PUȘCARIU, *Istoria lit. române* — Epoca veche, I, pag. 95-6, 129, 164, 167, 174. Pentru confuzia ce se făceà pe atunci în Italia între Greci și Români (mai ales din cauza ortodoxismului) cfr. COMPAGNONI, *Storia dell' Impero Ottomano*, în 6 vol., Livorno, G. Masi, 1829; în vol. VI (cap. 7) vorbește de popoarele din Turcia dar pe Români nu-i pomenește, socotindu-i Greci.

celelalte limbi romanice [1]). In adevăr, încă de pe la 1815 bolnăviciosul adolescent, constrâns de austeritatea casei părinteşti şi îmboldit de acea sete de-a acumulà cât mai multe cunoştinţe care-i va nefericì întreaga existenţă, s'a cufundat în cele mai aride studii de filologie clasică şi s'a familiarizat cu întreaga literatură antică şi modernă care-i stăteà la îndemână în biblioteca tatălui său la Recanati. Dar această predilecţie pentru erudiţia filologică nu l-a părăsit de fapt niciodată. Dovada o avem răsfoind cele şapte volume de însemnări zilnice pe care Leopardi le-a făcut dela 1817 până la sfârşitul vieţii sale. In această colecţie de *Pensieri di varia filosofia e di bella letteratura* (cum au botezat-o editorii în 1898), cunoscută în deobşte sub numele de *Zibaldone* găseşti de fapt întreaga vieaţă intimă a poetului şi «călăuza cea mai sigură pentru cel ce ar voì să cerceteze cu ce s'a hrănit neliniştitul său spirit şi cari au fost progresivele preocupări ale acelei prea înalte înţelepciuni» [2]).

Consultând *Zibaldon*-ul pentru ceeace ne interesează, constatăm că între 1821—24 Leopardi se ocupà foarte mult cu studiile filologice, atât greco-latine cât şi romanice. Pentru acestea din urmă se foloseşte în special de cunoştinţele sale de italiană veche, de franceză şi de spaniolă [3]) deşì arată interes şi pentru restul limbilor moderne, chiar pentru cele mai puţin accesibile, precum erà rusa, germana, chineza, araba, ori sanscrita. Alături de acestea, erà firesc să se intereseze şi de limba noastră. Iată acum însemnările sale referitoare la aceasta; din înşirarea lor cronologică se poate stabilì şi progresul pe care l-a făcut Leopardi în această direcţie.

Cea mai vagă ştire despre limba românească datează din Septemvrie 1820 [4]). Ocupându-se de răspândirea limbii greceşti în concurenţă cu latina pe vremea lui Cicerone, poetul observă care sunt condiţiile pentru ca o limbă să poată fi universală ca latina şi dă următorul exemplu:

---

[1]) Acest lucru ne-a fost semnalat de d-l prof. *R. Ortiz* căruia îi aducem viile noastre mulţumiri.

[2]) V. ROSSI, *Storia d. letter. italiana*, Vallardi, Milano, III, p. 307 (pentru *Zibaldone* vezi acì bibliografia dela pag. 308, § 13).

[3]) Cfr. R. ORTIZ, *Leopardi e la Spagna*, Appunti (I—V) în *Mem. Secţiunii Literare* ale Academiei Române (S. III, T. I, Mem. 4), Bucureşti, «Cultura Naţională», 1923.

[4]) *Pensieri di varia filosofia e di bella letteratura*, în 7 vol., Firenze, Le Monnier, 1898, etc.; cfr. vol. I, pag. 336.

«...*Cosa che vediamo accaduta nel latino, del quale si trovano vestigi no-«tabilissimi in molte parti d'Europa (forse anche di fuori) come, se non erro, «in Transilvania, in Polonia, in Russia* ecc....»

Pe măsură ce luà cunoştinţă de nouile studii apărute asupra acestei chestiuni le însemnà în *Zibaldone* şi iată ce scrie acì în ziua de 25 Aprilie 1821 [1]):

«...*La lingua del Lazio adunque si dovette propagare nel contiguo Illirico «e all'Oriente, non meno che si propagò in amendue le Gallie all'Occidente; «e il nome Romania, che fino a' nostri dì si è conservato, e la lingua chiamata «dai Valacchi Romaneski (sic), che tanto somiglia alla latina come un viaggia-«tore recente ce lo conferma (vedi CARONNI, In Dacia,* Milano, 1812, pag. 32) *«non che il gran numero di antichità romane disotterrate in quelle parti, ne sono «una prova convincente.* Articolo originale del cav. *HAGER*, nello *Spetta-«tore* di Milano, 1 Aprile 1818, quaderno 97, pag. 245, fine».

Convingându-se astfel de latinitatea limbii noastre o pune alături de franceză şi de spaniolă (12 Maiu, 1821, vol. II, pag. 356):

«... dunque *il volgare latino*, più o meno alterato da mescolanza straniera, *«si mantenne senza interruzione in Ispagna e in Francia, (siccome in Valacchia)*, «dalla sua prima introduzione sino al nascimento delle lingue spagnuola e «francese e per mezzo di questo sino al dì d'oggi...»

In vara aceluiaş an (8—9 Iulie 1821) [2]) Leopardi observă nu numai că româna se trage din latină dar că prin însăş rusticitatea ei este cea mai apropiată de tipul nealterat al latinei vulgare:

«... Insomma la lingua latina è di tutte le lingue antiche quella la cui storia «si può meglio e per più lungo spazio conoscere... *Aggiungete quella lingua «valacca, derivata pure dalla latina e che, per essersi mantenuta seumpre rozza, «è proprissima a darci grandi notizie dell'antico volgare latino, il quale volgare, «come tutti gli altri, è il precipuo conservatore delle antichità di una lingua...»*

Această observaţie revine peste doi ani (9 Octomvrie 1823) [3]), atunci

[1]) Vol. II, pag. 313.
[2]) Vol. III, pag. 71.
[3]) Vol. VI, pag. 78.

când Leopardi constată că o limbă cu cât este mai puţin influenţată de literatură, cu atâta se apropie mai mult de prototipul ei latin:

«... Onde i nostri dialetti volgari e non mai scritti... sono molto a pro«posito in questa materie, e se ne conferma quello che ho detto della loro «utilità per investigar le origini della lingua latina, nella mia teoria de' con«tinuativi, verso il fine. *Altrettanto e più dicasi intorno alla lingua valacca, «che non è stata mai per niun modo, neppure indiretto, influita da niuna lettera«tura, ch' io sappia*».

Cinci ani mai târziu (10—11 August 1828)[1]) Leopardi ne arată acelaş interes şi îl surprindem copiind în *Zibaldone* următoarea pagină pe care o găseşte în *Bulletin Universel des Sciences et de l'Industrie, publié sous la direction de M. le B. de Férussac* (7-ème Section, Bull. des Sciences historiques, antiquités, philologie, févr., 1825, t. III, art. 152, p. 118-9):

«*Sur l'idiome moldave*; *extrait d'un manuscrit de M. le C-te d'Hauterive* [2]) «*(Wilkinson, Tableau de la Moldavie et de la Valachie*; traduit par M. de la «Roquette, 2-e edit., appendix, No. 9). Cette langue, rude et grossière, est «évidement d'origine romaine; mais à ce sujet l'auteur établit une hypothèse «particulière. Il suppose qu'il existait d'abord à Rome une langue populaire «qui avait des articles, des verbes auxiliaires et toutes les formes embarras«santes qui, selon l'auteur, annoncent l'enfance de la civilisation. Pendant «que les orateurs et les écrivains créèrent la langue classique, remarquable «par sa précision et son élégance, la langue du peuple se propagea dans «des provinces de l'empire et s'y modifia dans la suite d'après le génie, ou «des relations des habitants. Ainsi selon *le comte d'Hauterive*, le français, «l'italien, l'espagnol, le moldave, ne sont pas dérivés de la langue de Cicéron, «et d'Auguste: ces idiomes ont une origine plus ancienne; ils viennent d'une «langue antérieure, celle des premiers habitants de Rome. Le moldave sur«tout lui paraît être un reste de ce langage grossier. À l'appui de cette hy«pothèse l'auteur donne six tableaux dont les deux premiers font connaître «les temps des verbes auxiliaires *être* et *avoir*, en fr. et en moldave. On y voit «que le moldave a des temps composés comme le français. Le troisième ta«bleau comprend le verbe moldave *iou laud*, je loue. Le quatrième tableau «tend à prouver que *les quatres langues romaines vivantes, c'est-à-dire le fran«çais, l'italien, l'espagnol et le moldave*, ont plus de rapport l'une avec l'autre

[1]) Vol. VII, pag. 277.

[2]) Cfr. N. IORGA, *Ist. Rom. Călători*, II, 176 (Pentru d'Hauterive).

«qu'avec le latin. Il semble pourtant que ces exemples ne sont pas tous bien «choisis; par exemple, le mot moldave *zoon (sic)* est aussi éloigné du mot «français *jour* que du latin, et le mot moldave *pugn* ressemble encore plus au «latin *pugnus* qu'au français *poing*. Dans le cinquième tableau l'auteur a ras-«semblé des mots communs aux quatres langues modernes, et qui, bien que «*romaines*, ne s'accordent pas avec le latin classique: par exemple, *ignis*, se «rend dans les quatres langues par *feu*, *fuoco*, *fuego* et *fuoc*; *ensis* par *sabre* «(il fallait dire *épée)*, *sciabla* (sic), *espada*, *sabbia*; *humerus* par *épaule*, *spale* «(sic), *espala* (sic), *espal* (sic). Ces exemples ne prouvent pourtant pas que «les quatres langues aient puisé dans un idiome plus ancien que le latin clas-«sique, car les mots cités par l'auteur peuvent tout aussi bien dater du temps «de la décadence de l'empire et de la langue latine; ainsi *feu*, *fuoco*, *fuego* et «*fuoc* sont du temps de la basse latinité, lorsque les mots anciens étaient déjà «détournés en partie de leur véritable acception, et lorsque le mot foyer *(focus)*, «qui désignait d'abord le lieu du feu, fut employé par les barbares pour «exprimer le feu même. Enfin, *dans le dernier tableau, l'auteur a voulu ras-«sembler des mots communs au latin et moldave*, et manquant aux trois au-«tres langues, afin de prouver que le moldave ne dérive pas des langues mo-«dernes. Parmi ces exemples se trouvent *verbum*, verbe; *magis*, moi *(sic)*. «Cependent *verbe* et *mais* (autrefois dans les sens de *magis)* sont aussi fran-«çais. Ces exemples ne peuvent donc servir de preuve. *D. G. (Depping)*».

Din aceeaş revistă (Julie, 1825, t. IV, art. 22, pag. 17) Leopardi extrage în ziua de 12—13 August 1828 (VII, pag. 280) mai multe date referitoare la *poezia populară a Românilor din Macedonia* pe care le găseşte într'o recenzie la culegerea de *Chants populaires de la Grèce moderne* a lui *M. Fauriel*, făcută după «Les Annales littéraires» din Viena (t. XXVI).

Ultima însemnare găsită în *Zibaldone*, aceea din ziua de 3 Octomvrie 1828 [1]), este o indicaţie bibliografică pentru Gramatica Românească a lui *Alexi* de care — după cum vom vedeà — se va servì şi *Carlo Cattaneo:*

«*Grammatica Daco-romana, sive Valachica, latinitate donata et in hunc or-«dinem redacta a* J. ALEXI, Vindobonae, in 8⁰, Id., Septemb. 1826, p. 573».

Făcând această însemnare Leopardi s'a gândit desigur să-şi procure cartea de care se puteà servì în studiile sale de filologie comparată;

[1]) Vol. VII, pag. 337.

dar din răsfoirea *Zibaldon*-ului dela această dată până la 1832 nu rezultă că ar fi folosit-o deoarece continuă a cità tot numai franceza, spaniola şi italiana atunci când se ocupà de limbile neolatine.

* * *

Intorcându-ne la acele opere cu caracter general apărute în Italia, înainte de 1830, amintim tratatul de «Geografia moderna universale, ovvero descrizione fisica, statistica e topografica di tutti i paesi conosciuti della terra» publicat în 1822 de *G. R. Pagnozzi* (Firenze, V. Batelli), precum şi cel asemănător al lui *Giulio Ferrario* [1]), apărut în a doua ediţie la 1823 şi care va servì ca principal izvor padovanului *Menin* despre care vom vorbì în curând.

O excepţie în ce priveşte unanimitatea cu care toţi scriitorii italieni din această epocă admit originea latină a limbii române ne-o oferă «Il Tesoro delle Antichità» al romanului *Gius. Gaetano Martinetti*, apărut în a doua ediţie la Roma în 1824 [2]).

In această încâlcită operă de erudiţie antică Martinetti alege anumite pasagii din istoricii vechi relative la originea ginţilor şi le comentează compilând. In vol. I (pag. 151 sqq.), referindu-se la un pasagiu din *Megasthenes* (Lib. IV), vorbeşte despre legendara luptă dintre Nabukodonosor şi Hercule şi de trecerea unor colonişti din Africa şi din Spania pe malurile Pontului Euxin. Interpretând legenda Martinetti comentează:

«... Anzi questa riconduzione violenta dei Bovi, può indicare la violenta «deportazione di una parte di quelle nazioni debellate, e fatte trasmigrare «nella destra parte del *Ponto Eussino*, che attesta *Abideno*, *Eusebio* e *Giuseppe*, «per bocca di *Megastene*, come impresa di Nabucodonosor. *Onde non sembra*

[1]) «*Il Costume antico e moderno*, o Storia del Governo, della milizia, della religione, delle arti, scienze ed usanze di tutti i popoli antichi e moderni provata coi monumenti dell'antichità, e rappresentata cogli analoghi disegni. Edizione seconda riveduta ed accresciuta», Firenze, V. Batelli, 1823.

[2]) Este moda titlurilor rezumative: «Collezione Classica ossia Tesoro delle Antichità Giudaiche, Caldee, Indiane, Egiziane, Greche, Latine, e di altre nazioni, in materia di principali sistemi relativi all' origine delle genti, alla dottrina morale, Dritto pubblico, Legislazione e precetti degl'antichi filosof e popoli della terra. Opera di varia erudizione ecc., ricavata da celebri e compendiosiAutori, che nuovamente si riproducono, alcuni resi rari ed irreperibili, e supplita con prefazioni, commentarj e qualche opera inedita» 2 vol., Roma, 1824, presso A. Boulzaler.

«dubbio, che l'origine dei Bulgari, dei Valacchi, dei Bosniani, Transilvani, ed «altre Nazioni che lambiscono il Mar Nero, e si avvicinano alle foci del Danubio, «non debba ripetersi da questa emigrazione degl'Iberi [1]), cagionata da Nabu-«codonosor, e che può esser avvenuta circa i primi anni del suo Regno, cioè «negli anni del mondo 3398, secondo il computo di *Scaligero*, o 3590, secondo «il computo di *Kirkeriano*».

Această afirmație a lui Martinetti asupra originei Românilor rămase însă cu totul izolată căci după 1830 devin din ce în ce mai categorice afirmațiunile celor cari o considerau, fără umbră de îndoială, latină.

4. Până după 1850 se poate spune că *Niccolò Tommasèo* (1802—1874) s'a dezinteresat cu totul de limba și istoria Românilor deși colaborarea sa la *Antologia*, preocupările de filolog și în special de slavist [2]), legăturile sale cu mulți orientaliști (la Veneția) și apoi cu refugiații politici dela Paris (Polonezi, Greci și Români) dar mai ales scrierile sale de folklor comparat, ar fi fost tot atâtea imbolduri cari să-l îndemne la aceasta [3]). Inainte de 1850 însă nu găsim decât aluzii cu totul întâmplătoare, fie în operele sale, fie în corespondența pe care a purtat-o cu diverși prieteni. Ca și Leopardi, Tommasèo s'a informat abià cu trecerea anilor asupra istoriei și limbei românești, în tinerețe arătându-se cu totul neinformat în această materie. Cea mai bună dovadă o avem într'o serie de scrisori adresate între 1835—37 dela Paris lui *Gino Capponi* din Florența, în care Tommasèo cere insistente lămuriri asupra ceeace puteà fi Dacia pentru istoricii din sec. XVI-lea [4]). De altfel această lipsă de informații a

[1]) Cele două negații întăresc afirmația. In acest loc Martinetti pune în notă: «Questo mio sistema viene appoggiato dall'opera dottissima intitolata *Stemmatum Lotharingiae ac Barri Ducum* tomi VII, di *Francesco Rosieres*, Parisiis, 1580. Quest' opera non si limita alla storia locale; ma può chiamarsi realmente qual s'intitola sul frontespizio «Biblioteca omnium historiarum».

Ca o simplă curiozitate amintim că L. COMPAGNONI, tipărind în 1829 citata sa «Istorie a Imp. Otoman» are ca principal izvor pe *D. Cantemir* și că în 1830 un GIUSEPPE PELLEGRINI din Lucca (1797—1879) publică o tragedie intitulată «*Decebalo*», inspirată din cunoscutele episoade ale războiului lui Traian în Dacia.

[2]) Cfr. G. SALVADORI, *L'idea slava nella mente di N. Tommasèo* în *Nuova Antologia*, 51, fasc. 1072, 1916, pg. 150; G. RABIZZANI, *N. Tommasèo e la Jugoslavia* în *Marzocco*, XXI, 1916, No. 40.

[3]) Cfr. articolul meu *N. Tommasèo și Românii* în *Roma*, III, 1923, No. 1—2, pag. 8; No. 6, pag. 1 sqq.

[4]) Extrase în articolul citat mai sus, No. 6, pag. 1—2.

sa se complică şi cu oarecare vădită rea voinţă deoarece înainte de 1840, aveà cea mai proastă idee despre nivelul cultural al Românilor. Intr'adevăr, în anume memorii inedite («Un affetto, memorie di N. T. fino al 1839»), povestind împrejurările în care a apărut o carte a sa de propagandă politică scrisă în exil la Paris («Dell'Italia»), spune la un moment dat:

«*...Francesi e Greci e Tedeschi e fin Vallacchi lo lessero. E se con due volumi «pur vi riesce di fare per un minuto secondo pensare un Vallacco, non vale egli «il pregio?*» [1]).

Lăsând pentru moment pe Tommasèo vom trece la un alt filolog contemporan dela care avem un studiu cât se poate de important asupra limbii române: *Carlo Cattaneo* (1801—1869). Cunoscut colaborator al celor mai de frunte reviste milaneze cu studii filozofice, economice, literare şi filologice [2]), Cattaneo s'a ocupat în tinereţe cu deosebită râvnă de limba română iar rezultatul acestor studii îl găsim într'un lung articol al său întitulat «Del nesso fra la lingua valaca e l'italiana» publicat pentru prima dată în «Gli Annali di Statistica» (1837) şi retipărit apoi (1846) în «Alcuni scritti del dr. Carlo Cattaneo» la Milano [3]).

Ţinând seama de data când apare acest articol se poate spune că alături de discursul lui Mezzofanti acesta este primul studiu serios publicat în Italia asupra limbii române, atât prin dovada cunoaşterii directe a izvoarelor cât şi prin intuiţiile sale remarcabile. De altfel acest lucru s'a simţit imediat căci toţi cei ce l-au urmat pe Cattaneo în această direcţie s'au folosit necontenit de aprecierile şi materialul oferit de el [4]).

---

[1]) Citat în *Carteggio di N. Tommasèo con Gino Capponi*, Bologna, Zanichelli, I, pag. 412, nota 1.

[2]) Cfr. T. MASSARANI, *Carlo Cattaneo scrittore*, Milano, Sonzogno, 1901.

[3]) Cfr. *Opere edite ed inedite di C. Cattaneo, raccolte e ordinate per cura di A. Bertani* în 4 vol., Firenze, Le Monnier, 1881—1887, vol. I, pag. 209 sqq.

[4]) Ar fi interesant de făcut o comparaţie între acest studiu al său şi acela al lui *Heliade Rădulescu* asupra «Paralelismului între dialectele Român şi Italian» din 1841. Cfr. L. ŞĂINEANU, *op. cit.*, pag. 155, nota 1; G. BOGDAN-DUICĂ, *Ist. lit. române moderne*, Cluj, 1923, pag. 84 urm. şi O. DENSUŞIANU, *Lit. rom. modernă*, II, 177 sqq. care dă o amănunţită analiză a scrierilor lui Heliade cu privire la înrudirea românii cu italiana dar — alături de *Korais* — nu pomeneşte pe Cattaneo printre probabilele modele din care Heliade va fi luat unele suggestii (cfr. pag. 186 mai ales).

Acest material nu este exclusiv filologic ci și istoric, cultural, literar [1]), etnografic, etc. Evident însă că observațiile cele mai interesante sunt de natură filologică. Cattaneo declară că a studiat paralelismul dintre cele două limbi pentru a lămurì chestiunea originei dialectelor italiene, pe atunci cât se poate de dezbătută (de ex. V. Monti, G. Perticari, etc.) și dacă el nu poate admite ca mulți alții că româna este cea mai apropiată de latină dintre toate limbile romanice afirmă totuș că «di tutte le figlie della latina nessuna è da molti lati più simile alla madre» (pag. 209). Partea cea mai de seamă din articol este consacrată așadar paralelismului dintre italiană și română — atât de asemănătoare între ele că «per molti riguardi potrebbero chiamarsi dialetti d'una sola favella» (pag. 214) — ocupându-se în primul rând de elementele comune din punct de vedere al vocabularului și dând o bogată listă de cuvinte asemănătoare luate din gramatica lui *Alexi* pe care o notase și Leopardi. După ce vorbește de elementele latine păstrate în drom. dar dispărute din ital. și de cuvintele deformate de popor, trece la elementele străine din română (grecești, gotice, slave, ungare, turco-tătare și țigănești, pag. 218 sqq.) și intercalează o paranteză care ne dovedește că filologul italian credeà în putința strămutării Românilor din Dacia pe vremea Impăratului Aurelian:

«*Fra tanti sconvolgimenti e tante miserie, i Valachi, respinti in Tracia dai* «*Goti e dagli Unni, trascinati di nuovo dai Bulgari e dagli Ungari in Dacia,* «cacciati e ricacciati più volte dalla Moldavia e dalla Bessarabia, ora rifugiati «nelle montagne, ora fatti arditi di discendere sulle desolate pianure, do- «vettero retrocedere nella vita civile [2]). La parte più gentile e italica della nazione «quasi tutta perì; i pastori soli potevano sopravvivere a tante vicissitudini; «e si videro errare coi loro armenti in tutta la vasta convalle del Danubio...» (pag. 222).

Astfel că puși în aceste condițiuni Românii au fost siliți să se amestece prin convietuire cu cele mai felurite rase:

[1]) Cattaneo are cunoștință de nesiguranța care domneà la noi în privința sistemelor ortografice; cfr. *op. cit.*, pag. 212. Este apoi în curent cu tot ce apăreà la noi în materie de literatură dar mai ales de filologie.

[2]) Idei pe care, înainte de *Roesler*, Cattaneo le puteà luà dela *Sulzer* și dela *Thunmann* pe care de altfel îl și citează (pag. 218).

«... Ma dopo i Zingari, che sono in ogni paese gli ultimi di tutti, certa-«mente si può dire che i più conculcati, i più infelici, i più logori delle «catene di tanti secoli, sono gli affini dei più illustri popoli dell'Europa «occidentale, gli oscuri Valachi» (p. 223).

Se ocupă apoi de tendinţa gramaticilor români de a purificà limba de toate influenţele străine, mai ales slave, prin apropierea artificială de limba latină, lucru pentru care nu capătă aprobarea lui Cattaneo (pag. 225) căci înstrăinează limba de spiritul popular:

«Forse miglior consiglio sarebbe che uno scrittore valaco tenesse per buone «tutte quante le voci di cui la nazione valaca veramente fa uso, da qualunque «lingua provenissero. L'accrescimento della lingua sul fondo latino, e la pre-«valenza delle voci che sono comuni alle lingue più dotte verranno natu-«ralmente da sè, col diffondersi degli studi e dell'incivilimento. Intanto «qualunque siansi le ragioni dei Valachi all'origine romana e alla derivazione «italica della lingua loro, non dovrebbero in questa materia esser più deli-«licati degli Italiani stessi...»

In paginile următoare studiază fenomenele gramaticale caracteristice drom. (postpunerea articolului, pronumele, declinările, formarea pluralului, diminutive, sufixe şi prefixe, verbul etc.) şi face acest lucru ţinând seama de italiană, în vederea suggestiilor ce s'ar fi putut aveà cu privire la originea acesteia; ba chiar sfătueşte pe filologii italieni să studieze româna, lucru ce nu i se pare greu de loc (pag. 230). Ca o primă îndrumare Cattaneo dă un fragment de conversaţie familiară în româneşte (cu traducerea italiană alături) şi adaogă o listă de gramatici şi dicţionare pentru învăţarea limbii române, din care deducem cât erà el însuş de bine informat în această materie încă de pe la 1830—32 când a schiţat pentru prima oară acest important studiu al său [1]). Ceva mai mult: Cattaneo nu se mulţumeşte cu o înşirare aridă a autorilor ci face unele observaţiuni critice care dovedesc că s'a servit într'adevăr de operile pe cari le citează.

Studiul se încheie cu un înţelept sfat pe cari Cattaneo îl adresează gramaticilor români şi anume acela de a nu exagerà în purificarea şi

[1]) Dăm acì numele autorilor citaţi de Cattaneo: *Daniele Moscopolita* (1770); *Caballioti* (id.); *G. Şinkai-Klein* (1780); *Văcărescu* (1787); *Molnar* (1788); *R. Tempea* (1797); *Rosa* (1809); *Demarchi* (1810); *M. Boiagi* (1813); *A. Clemens* (1821); *Klein-Colosi*; *P. Maior* (1825); *Alessi* (1829).

latinizarea limbii lor: până ce Românii nu vor fi uniți politicește nu pot aveà o limbă unitară. Iar când acest fapt istoric se va împlinì desigur că unul dintre dialecte (probabil cel din Muntenia și Moldova) va devenì limba literară a tutoror Românilor și va progresà odată cu desvoltarea literaturii naționale și cu înlocuirea alfabetului cirilic prin cel latin (pag. 236):

«Tutti i buoni faran voto che questo campo da tanti secoli isterilito si fecondi; «che una nuova nazione e una nuova lingua vengano ad accrescere il tesoro «della civiltà; e sia sottratta a una vita infelice una stirpe la cui gloriosa ori-«gine sembrava presagio di più avventuroso destino».

Nu uită în fine să atragă din nou atenția conaționalilor săi asupra folosului pe care l'ar puteà trage din învățarea limbii române pentru studiile de filologie comparată și în special pentru lămurirea problemelor în legătură cu originea italianei însăș, întrucât paralelismul dintre ea și română poate aduce lumini nouă asupra prototipului latin vulgar din care au derivat amândouă.

După ce am văzut cele ce scrià despre noi Cattaneo încă din 1837 ni se vor păreà desigur palide paginile pe care ni le consacră eruditul Abate *Lodovico Menin*, fost profesor de Istoria universală la Padova, în colosala-i operă în care studiază moravurile și felul de îmbrăcăminte la toate popoarele, antice ca și moderne [1]).

Scopul acestei compilații este lămurit arătat de autor în prefață și ne dovedește predilecția pentru exotismul istoric, care erà la modă în literatura romantică italiană pe la 1840: Menin declară acì că vrea să vină în ajutorul artiștilor și scriitorilor cari aveau nevoie să se inspire din istoria anecdotică și plină de «coloare locală» a popoarelor vechi și moderne, dar locuind în regiuni depărtate și necunoscute.

In ce ne privește, vedem că din cele 2400 pagini mari ale volumelor, una singură ne este consacrată nouă, dându-se acele știri istorice, etnografice și politice pe cari Menin le găseà deadreptul în operile anterioare de cari ne-am ocupat [2]). Cu toate acestea pe ici pe colo apar unele note mai vii și aprecieri cu mult mai favorabile țăranului român decât celorlalte popoare vecine nouă. Ne interesează însă mai mult acele descrieri după natură menite să dea nota locală și citâm ca exemplu următoarea:

[1]) *Il costume di tutte le nazioni e di tutti i tempi, descritto ed illustrato...*, Padova, Minerva, în 3 vol., 1833—1843, plus un Atlas cu planșe.

[2]) Cfr. articolul meu *Românii priviți din Italia în sec. XIX*, *l. c.*, pag. 3 sqq. în care se dau citate din Menin referitoare la noi și la popoarele vecine.

«... Când se arată cele dintâi stele, coboară de pe colinele din apropiere «turme nesfârşite. Cântecul ciobănaşilor cari le mână se amestecă cu be-«hăitul oilor şi al caprelor, cu mugetul răguşit al bivolilor şi cu zăngănitul «tălăngii care spânzură de gâtul vacii din capul turmei. Toate-şi cunosc ţarcul «şi se îndreaptă într'acolo în vreme ce sluga, din pragul ogrăzii, le numără «una câte una şi-apoi se apucă de muls...»

La aceste descrieri se adaogă ştiri de natură folkloristică în legătură cu principalele sărbători religioase şi cu superstiţiile populare. Tot atât de viu ne este descris portul naţional românesc, atât la bărbat cât şi la femeie şi cu toate inexactităţile şi confuziunile ce se fac, aceasta este partea mai vie din lucrarea lui Menin. După cum am spus, ea este întregită de un atlas cu planşe (incizii pe aramă), lucrat după indicaţiunile textului de pictorii padovani *Gazzoto* şi *Luigi Naccari*. Pentru costumele româneşti găsim următoarele planşe: No. LXXVIII (fig. 2) întitulată «Spatario» şi redând costumul boierilor noştri pe la 1800; No. LXXXII «Ungheresi, Valacchi, Polacchi», mai ales fig. 10 reprezentând un «Gentiluomo Valacco» şi având alături două femei în costum naţional; în fine No. LXXXIX întitulată «Russi, Tedeschi, Valacchi» şi anume: fig. 1 «Giovinetta campagnola Valacca» (cea mai aproape de adevăr din toate), fig. 2 «Montanaro Valacco» şi fig. 8 «Dorobanzo della Valacchia» în care, printr'un arnăut, vrea să dea o idee despre ceeace puteà fi soldatul român pe vremea aceea.

5. In timpul pontificatului Papei Grigorie al XVI (1831—1846), mare încurajator al studiilor de erudiţie istorică în deosebi, se începù culegerea de material pentru o vastă enciclopedie istorico-ecclesiastică şi care apărù la Veneţia cu începere din 1840 sub conducerea lui *Gaetano Moroni*, în 103 volume [1]).

Consultând această operă se găsesc în ea tot felul de date referitoare la Români (în cea mai mare parte copiate pe dea'ntregul din opere şi publicaţii periodice anterioare) şi bogate indicaţiuni bibliografice, dintre cari unele cu totul rare şi greu de găsit, referindu-se mai ales la unele scrieri ale misionarilor catolici în ţara noastră. Fără a puteà dà acì analiza amănunţită a acestui vast material pe care ni-l oferă

[1]) *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica*, da S. Pietro sino ai nostri giorni, compilato da Gaetano Moroni Romano, primo aiutante di Camera di Sua Santità Gregorio XVI°, In Venezia, dalla Tip. Emiliana, MDCCCXL etc. Pentru Moroni cfr. P. ORSI, *Italia moderna*, Hoepli, Milano, 1902, pag. 121, n. 1.

Moroni ajunge să amintim că la rubrica «*Valacchia*» (vol. 87, pag. 123 sqq.) se găsesc mai bine de 90 pagini consacrate numai Munteniei pe care o descrie din punct de vedere geografic, istoric, politic, administrativ, etnografic, religios, cultural, etc. Şi tot atâta de abundent este materialul privitor la *Moldova*, *Transilvania* și în genere la toate lucrurile și faptele care privesc pe Români.

Pe lângă datele referitoare la limba românească și la mișcarea culturală din Principate [1]), adesea de cea mai mare importanță, Moroni oferă și o bogată culegere de articole apărute în Italia în legătură cu Unirea Principatelor, deoarece volumul în care se vorbește înspecial de noi a apărut abià în 1858. Din cetirea acestor articole, pe cari le copiază în întregime, Moroni și-a format convingerea că această unire erà un act puțin prielnic atât pentru noi Românii cât și pentru popoarele vecine [2]).

Dintre diferitele opere și studii care i-au servit lui Moroni la compilarea Enciclopediei sale, unul din cele mai bogate în informațiuni directe este desigur acela publicat de Abatele *Domenico Zanelli* în revista ilustrată din Roma «L'Album—Giornale letterario e di Belle-Arti» (1841—42, VIII, fasc. 38, pag. 298 sqq.) sub titlul «La Moldavia e la Valacchia». Abatele Zanelli ne-a vizitat țara, trimes cu misiune specială dela Vatican încă de pe la 1835, astfel că avem a face, dacă nu cu o relațiune de călătorie propriu zisă, în orice caz cu însemnări luate la fața locului și care ne dau o bună idee despre starea politică a Principatelor la acea dată, precum și multe date statistice și mai ales culturale[3]). Zanelli, ca toți ceilalți călători, nu se mulțumește însă să relateze numai lucrurile pe care le-a aflat și văzut în timpul șederii sale în țară ci ia din cărțile care-i stăteau la dispoziție toate celelalte date (istorice, geografice, administrative, juridice, financiare, militare, ecclesiastice, etnografice, folkloristice, agricole, comerciale și statistice) astfel ca să dea un conspect cât mai întreg al Principatelor din preajma anului 1840. Pe noi însă ne interesează în special ceeace a aflat și văzut Zanelli direct: înfățișarea pe care o prezintà orașul București și alte câteva orașe

[1]) Amintim în treacăt că și Moroni ca și Cattaneo înclină să dea dreptate istoricilor germani în ce privește strămutarea Românilor din Dacia după părăsirea ei de Aurelian.

[2]) Acest paragraf este datat 16 Febr. 1858 din Roma. In cel următor se găsesc multe date referitoare la raporturile dintre Biserica Catolică și Principate începând din Evul-Mediu până în sec. XIX-lea.

[3]) Am publicat o amănunțită dare de seamă a acestor note în *Analele Dobrogei* din Constanța, IV, 1923, No. 2, pag. 155 sqq.

dunărene precum şi datele referitoare la cultura, instrucţia publică şi literatura din Principate; informaţiunile cu privire la aspectul arhitectonic al celor mai importante clădiri din Bucureşti, pe atunci de curând construite, precum şi descrierea străzilor cu galantarele lor pline de mărfuri luxoase şi cu caleştile înzorzonate ale boierilor. Acelaş lucru se poate spune despre informaţiunile de caracter cultural în legătură cu introducerea culturii franceze, cu înfiinţarea primelor instituţiuni culturale şi educative şi cu începuturile noastre literare moderne ori cu istoria artelor plastice în sec. XIX-lea.

Intre 1840—50 [1]), datorită progresului realizat în Italia din punctul de vedere al cunoaşterii Românilor, vedem că şi *N. Tommaseo* se ocupă cu mai multă stăruinţă de noi, mai ales din punct de vedere filologic deşi în primii ani ai acestui deceniu operile sale nu ne oferă decât indicaţiuni cât se poate de vagi. Ca exemplu vom cità următorul pasaj din prefaţa la «I Canti Illirici» apărută în 1842 şi în care se ocupă pe larg de poezia populară sârbească din care traduce o bună parte:

«... Popor religios, simplu, viteaz şi sincer, cu gingaşe înclinări spre dra«goste. Nedespreţuitor dar grav; tenace în îndeplinirea gândurilor ce-şi pune «ca şi în păstrarea obiceiurilor. Scurte făgăduinţe dar sfinte; iar trădarea o «urăşte de moarte... Mănâncă mult dar sobru. Simplu în toate însă fără «sgârcenie; *din care pricină Sârbii dispreţuiau deopotrivă atât luxul boierilor «Moldoveni cât şi sărăcia lucie a ţăranilor din Valachia...»* [2]).

---

[1]) In 1841 apărù la Torino (Tip. Fontana) traducerea italiană a cunoscutei relaţiuni de călătorie a lui *Demidoff* «Viaggio nella Russia Meridionale e nella Crimea per l'Ungheria, la Moldavia e la Valachia fatto nel 1837, sotto la direzione del conte *Anatolio di Demidoff* con 64 intagli disegnati dal vero da *Raffet*. Opera dedicata a S. M. Niccolò I° Imperatore di tutte le Russie».

[2]) Aluziuni fugare, mai ales de natură istorică ori relative la Românii din Macedonia, în prefaţa la cele 4 vol. de *Canti popolari Toscani, Corsi, Illirici e Greci*, publicate tot în 1841—42 (cfr. *Roma*, *l. c.*, pag. 2). In legătură cu această dată amintim că nu puţin va fi contribuit la raporturile culturale dintre cele două popoare prezenţa în Italia a multor familii aristocratice din Principate. Ca exemplu cităm următoarele două diplome ale Principelui *Const. Ghica* ales membru onorific a două Academii italiene în 1842:

«*La Imperiale e Reale Società Aretina di Scienze, Lettere ed Arti.* Intenta a promuo«vere l'estensione, e il buon gusto, adunatasi il dì I settembre MDCCCXLII, nella forma «prescritta dalle sue Costituzioni ha eletto per acclamazione in Socio Onorario, *S. A. «il Principe Costantino De Ghicka, Ministro della Guerra del Principato di Vallacchia*, lu«singandosi che Egli aggradirà questa pubblica dimostrazione di stima, e contribuirà «di buon animo al di Lei maggior decoro e avanzamento. *Presidente*, prof. Cittadini, «Segretario, A. Fabroni». Iar a doua diplomă: «*L'Imperiale e Reale Accademia di Scienze*,

Din toate cele arătate până acì rezultă că Italienii ajunseseră să aibă despre noi o idee cât mai aproape de adevăr înainte de 1850 și foarte rare sunt cazurile de scriitori romantici rău informați asupra noastră. Un astfel de caz însă ni-l oferă tocmai istoricul *Cesare Balbo* (1789-1853) care pe lângă cunoscute opere de istorie italiană medievală și modernă, a rămas celebru în special pentru «Le Speranze d'Italia», operă în care afirmă cu mult curaj necesitatea izgonirii Austriacilor din Italia. Această carte apărù pentru prima oară la Paris în 1843 [1]) și fù dedicată lui *V. Gioberti* autorul «Primatului». Balbo studiază pe larg și chestiunea unei confederațiuni a Statelor din Europa-Centrală care urmau să fie desrobite de sub stăpânirea austriacă ori turcească. Cu această ocazie amintește pe Români dar în chip cu totul ciudat căci îi socotește de origină slavă [2]):

«Vi fu, vi è una monarchia austriaca, non una nazione austriaca. Quelle «popolazioni che ne portan nome, non fanno una decima parte dei sudditi... «*Slave sono tutte le schiatte delle provincie Turche*: *Moldavi, Valachi, Bulgari*, «*Serbi, Albanesi e Bosniaci, tutti, tranne forse i Greci della Romelia e del Fanar*. «E gli interessi di tutti questi si concentran tutti sul Danubio...» [3]).

«*Lettere ed Arti della Valle Tiberina in Toscana*. Con unanime ed onorevole acclama-«zione ha nominato suo Socio Onorario *Sua Altezza il Principe Costantino De Ghicka*, «Gran Croce di varii distinti ordini, Ministro della guerra, Gran Spataro, e Generalissimo «delle truppe di Vallacchia, e spera che Egli che ama e protegge le scienze, le lettere, e le «arti accoglierà benignamente questo sincero attestato di venerazione e di stima e che ono-«rerà della preziosa Sua benevolenza l'Accademica che reverentemente glie l'offre. Dato «in San Sepolcro dalla Residenza Accademica, questo dì 19 Luglio, 1842». Aceste diplome cari azi se găsesc în posesia bătrânului Principe Mihail Ghica din Florența, trebuesc desigur puse în legătură cu activitatea culturală a Principelui Domnitor *Alexandru Ghica* și a tuturor descendenților săi, cari în timpul lungii lor șederi în Italia, au contribuit în largă măsură la cunoașterea țării noastre. Ne gândim mai ales la Principesa *Dora D'Istria* (Elena Ghica-Masalski), moartă la Florența și asupra căreia vom aveà prilejul să revenim.

[1]) Citâm din ed. II-a, Capolago, Tip. Elvetica, 1844.

[2]) *Op. cit.*, pag. 153; alte vagi aluziuni la pag. 137, 144, 148 (chestia gurilor Dunării), 183, etc. Pentru preocupările lui Balbo de chestia orientală în genere cfr. M. AVETTA, *Uno scritto inedito di Cesare Balbo sull'insurrezione greca del 1821* în *Il Risorgimento Italiano*, 1913, VI, No. 4, pag. 607 sqq.

[3]) Pentru încercările oficialității ruse de a denaturà prin scrieri tendențioase origina noastră latină, cu vădite scopuri politice, cfr. O. DENSUȘIANU, *Lit. română modernă*, II, pag. 134, vorbind despre scrierea unui ofițer rus care luase informații dela Heliade Rădulescu.

Numele lui Cesare Balbo este strâns legat de al lui *Vicenzo Gioberti* (1801—1852) nù numai prin amintita dedicație ci și prin idealurile politice pe cari ambii le-au urmărit spre înălțarea patriei lor, ca și prin natura studiilor pe cari le-au întreprins. In adevăr «Le Speranze degli Italiani» este de fapt o întregire a «Primatului» giobertian [1]) și în care autorul, preamărind străvechea glorie a rasei italice, propune constituirea unei confederațiuni a Statelor Italiene sub patronajul Papei.

Și acì se vorbește pe larg de chestiunea naționalităților asuprite, mai ales în partea doua, unde se ia în discuție problema unității italiene și eventualitatea împotrivirii unora dintre Statele imperialiste din restul Europei, mai ales a Rusiei care tindeà spre o dictatură europeană (pag. 115). Ajuns aci Gioberti adaogă:

«... Certo la Francia e gli altri paesi, che hanno istituzioni civili, debbono «ravvisare nell'oppressore della Polonia, nell'odiatore della monarchia «rappresentativa, nel persecutore della fede cattolica, nel capo dispotico di «presso a sessanta milioni di uomini mezzo barbari, il capitale loro nemico. «*Le popolazioni* della Dalmazia, della Illiria, della Croazia, della Schiavonia, «*della Transilvania*, della Ungheria, della Stiria, della Moravia... *sono in «tutto o in parte slave di origine, di lingua e di costumi, non meno che i Valacchi, «i Moldavi, i Bosniesi e i Serviani*, che appartengono più o meno alla Turchia «europea. E se la compiuta liberazione di questi ultimi popoli dal giogo otto«mano è desiderabile, l'Austria e la Russia, che posseggono le dette provincie «confinanti alla Russia e più inclinate ad essa per l'affinità dell' idioma e del «sangue che ai presenti loro padroni, hanno grave cagion di temere l'am«bizioso loro vicino. La signoria marittima dell' Inghilterra perirebbe senza «rimedio, se le chiavi di Costantinopoli, del golfo Persico e dell' India ca«dessero in mano alla sua rivale, già padrona in gran parte del Baltico, del «Danubio, del Caspio, dell' Eussino e di tutta l'Asia boreale, e pronta a saltar «nella Persia e nell' Asia del centro, come prima avrà superati gli ostacoli del «Caucaso e della Transossiana. Se si pon mente alla grandezza sterminata «della Russia, e a' suoi progressi straordinari da un secolo in qua, non si può «dubbitare dell'esito, e si dee ammirare la cecità o l'oscitanza d'Europa, «che aiuta e favorisce gli aumenti di una potenza più terrible oggi a tutto il «mondo, che non fossero gli antichi Romani dopo la prima guerra cartaginese...»

[1]) *Del primato morale e civile degli Italiani*, operă scrisă între 1841—43 și publicată în acest din urmă an la Bruxelles. Cităm din ed. îngrijită de *G. Balsamo-Crivelli*, Collez. «Classici Italiani», U. T. E., Torino, 1919, în 2 vol.

După cum se vede, Cesare Balbo afirmând că Românii alături de celelalte popoare vecine ar fi de rasă slavă nu face altceva decât să reproducă pasagiul respectiv din «Primato» lui Vicenzo Gioberti cu atât mai mult cu cât, după cum se știe, scriind «Le Speranze degli Italiani» B.lbo ia ca punct de plecare opera lui Gioberti, pe care caută să-l întregească și să-l combată.

Cazul lui Balbo și al lui Gioberti ne apare însă cu totul izolat căci atât înainte cât și după ei scriitorii italieni, mai ales filologii, au recunoscut și demonstrat din ce în ce mai categoric latinitatea limbii noastre. Printre cei mai iluștri dintre acești filologi trebuie amintit acì gorițianul *G. I. Ascoli* (1829—1907) [1], cel mai mare dintre glottologii pe cari i-a avut Italia în a doua jumătate a sec. XIX-lea, «profondo e geniale investigatore d'ogni dominio linguistico e, in particolare, impareggiato illustratare della lingua e dei dialetti d'Italia» [2].

Ca romanist și dialectolog, Ascoli a avut în nenumărate rânduri prilejul să se ocupe de română și de dialectele românești din Macedonia și Istria, mai ales după ce a ocupat catedra de filologie la «Accademia Scientifico-letteraria» din Milano (1860) [3]. Discuțiuni cu privire la limba română se găsesc pretutindeni în opera sa dar mai ales în cursul profesat la Milano (tipărit în limba germană), în studiul asupra Țiganilor (idem), în «Studiile Critice» și mai cu seamă în colecțiunea revistei pe care o conduceà, «Archivio Glottologico Italiano» [4].

Pe noi însă ne interesează amănuntul că primele studii întreprinse de Ascoli în domeniul linguisticei, încă de pe când aveà 15 ani, au fost în legătură cu limba română, căutând să stabilească un paralelism între aceasta și dialectele din Friuli. Acest studiu de tinerețe, citat în «Biographisches Lexikon» din Viena, de Miklosich și de Schuchardt [5], astăzi aproape cu neputință de găsit prin bibliotecile italiene, a fost publicat de Ascoli la Udine în 1846 cu titlul «Sull'idioma fruilana e sulla affinità colla lingua valacca». Din el deducem că tânărul filolog n'a

[1]) Cfr. E. MONACI, *Graz. I. Ascoli* în *Nouva Antologia*, No. 846 din 1907; F. D'OVIDIO, *Per G. I. Ascoli e G. Carducci, commemorazione letta ai Lincei* în *Rivista d'Italia*, X, 4, 1907.

[2]) V. ROSSI, *Letter. Italiana*, III, p. 363.

[3]) Pentru studenții români pe cari i-a avut acolo cfr. DE GUBERNATIS, *La Roumanie*, Florence, Seeber, 1898, pag. 231.

[4]) Cfr. L. ȘĂINEANU, *op. cit.*, pag. 241, 252, 257; vezi și *Archivio Glottologico Italiano*, I, p. 441.

[5]) Cfr. DE GUBERNATIS, *Dizionario Biografico*, Firenze, 1879, pag. 63.

întreprins aceste studii spre a continuà pe *Cattaneo* şi pe ceilalţi diletanţi dinaintea sa ci în scopul de a comparà diferitele fenomene din drom. cu dialectele din Istria şi în special cu acela vorbit de Românii din acele părţi.

Tot în scopul indirect de a lămurì unele probleme de filologie comparată s'a ocupat *Niccolò Tommasèo* mai de aproape cu limba română în preajma anului 1850, atunci când atenţiunea sa erà îndreptată spre limbile slave. Ca exemplu se poate cità articolul scris între 1848—52, «Corrispondenze del serbico col latino e altre lingue» reprodus în «Partea Modernă» a vastului său «Dizionario Estetico» apărut în 1853 [1]).

Tommasèo discută pe larg în acest articol chestiunea limbii sârbeşti (pe care o consideră superioară tuturor celorlalte limbi slave din Balcani şi chiar rusei), căutând să stabilească raporturi de înrudire cu latina şi cu alte limbi, printre cari cu ebraica, armeana şi româna; iar pentru ca să ilustreze aceste comparaţii citează şi bogate exemple din toate aceste limbi, pe care dovedeşte că le studiase în amănunt, având ocazia să se informeze asupra lor mai ales în timpul şederii sale la Veneţia unde se împrietenise cu călugării mekitarişti.

Privitor la cunoştinţele sale de română iată ce ne spune Tommasèo (pag. 334):

«A dimostrare la fraternità delle nazioni, ad intendimento cioè più mo«rale che letterario, più alto ancora di quell'alto senso che il buon *Vico* dava «alla filologia, indirizzansi questi cenni. Sovente non indico che la voce la«tina, quando potrei salire alla greca notissima, e lo fo per risparmiare nel«l'assenza mia le difficoltà della stampa, e così prego sieno scusati, nelle voci «serbiche o d'altre lingue men note, que' modi di scrivere che non corrispon«dono per l'appunto alla pronunzia, dacchè le lettere latine non sempre ci «si accomodano, e richiederebbersi altri caratteri, che alle più delle stamperie «italiane finora mancano. *Aggiungo una qualche corrispondenza delle voci della «lingua serbica con la valacca, sulla quale sarebbero da fare studii per*

---

[1]) «Parte antica», Milano, G. Reina, [1852]; «Parte Moderna», Reina, Milano, 1853. In această operă se găsesc diverse alte aluziuni la Istoria Românilor; cfr. de ex., I, 15 (relaţiuni de călătorie la Constantinopol găsite inedite de T. în *Bibl. Riccardiana* dela Florenţa); 200, n. 1; 317 sqq.; II, 44 *(Boué* ca izvor pentru Istoria Românilor), 287 sqq. *(Iakovaky Rizo*, idem), 325 sqq. (Călătorii genovezi în Orient cu doc. inedite pentru relaţiile comerciale dintre Turci şi Rep. Florentină în sec. 15-lea) şi în fine pag. 357 nota 1 (indicaţiuni de material inedit pentru legăturile dintre Republicele Italiene şi Turcia).

«*discernere gli elementi slavi o greci o della moderna Europa sovrapposti; discernerli,* «*dico, dall' antico germe romano, e riconoscere la somiglianza delle variazioni* «*accadute alla lingua latina in quella remota parte del mondo civile con* «*le accadute nel bel mezzo d'Italia, di Spagna e di Francia*... In generale «può dirsi che le lingue d'Oriente tennersi fin qui, come i popoli, tra sè di-«vise, e divise dalle lingue d'Occidente; e si può prennunziare che il conos-«cimento delle favelle ajuterà al riconoscimento delle indoli, e illustrando «la storia del passato, immuterà in meglio quella delle generazioni avvenire».

După această explicație dă următoarea listă de cuvinte sârbești pe care Tommasèo le crede înrudite cu forme corespunzătoare din română; o reproducem spre a dà o idee mai precisă de cunoștințele sale filologice și de modul cum se serveau Italienii pe la 1850 de limba noastră în studiile lor de filologie comparată:

«1) *Glas*, Voce: i Francesi, d'un suono della campana. E nel valacco la voce «è *glas*, che rammenta il *clamo* latino. 2) *Lieva*, sinistra, *laeva*. Il valacco fa «*stenga:* che pronunziasi chuisa come un' *e* muta e quasi come *l'en* de' Fran-«cesi: ed è la *stanca* degli antichi Italiani; che accompagnato con mano, in «Toscana usasi tuttavia. 3) *Lizati*, leccare, *lingere*. E nel valacco *lingere*. 4) «*Miris*, odore, come nel greco; e nel valacco *mirosne (sic)*. 5) *Misc*, topo, «*mus*, che nel greco suona *mis*. Nel valacco *scioriz (sic)* da *sorex*. 6) *Mizati*, «*mahati*, *macnuli*, movere, nel valacco *miscare*. 7) *Nos*, *nasus*. Anco il valacco «*noss (sic)*. 8) *Ovza*, *ovis*. Valacco *Oaia*, che rammenta il francese *ouaille*, «ed ha forma diminutiva come il serbico *ovza*, e il latino *ovicula*. 9) *Pitati*, «chiedere, *petere*, che nel latino ha anche senso di *querere*, e così si raggiunge «all' italiano chiedere; nel valacco *cerere*, che rammenta l'antico *cherere* degli «Italiani. 10) *Plam* e *plamen*, *flamma*, nel valacco *para*, che nel serbico è va-«pore. 11) *Plesti*, *plectere*. Il valacco *impletire*. 12) *Sto*, cento; *ἑχάτον*. Il «valacco, suta. 13) *Tanaz*, danza, il valacco *giok*, come nel serbico *igrati*, che «è giocare, vale anco ballare. 14) *Temelj*, fondamento, anco nel valacco *temelie*. «15) *Usta*, bocca; *os*, *ora:* onde il valacco *gura*; e anche il serbico, come il «latino, à forma di neutro plurale».

După cum se vede progresul realizat de Tommasèo în ce privește cunoașterea românei este evident și în curând vom găsì în opera sa o altă pagină în care vorbește cu multă însuflețire despre Românii din Transilvania, bazându-se tocmai pe comuitatea de rasă și de limbă dintre ei și Italieni.

6. Intre 1850 şi 1860 evenimentele politice se precipită tot mai mult, atât în Italia cât şi în Principate, mai ales în legătură cu răsboaiele pentru independenţă şi cu unirea într'un singur Stat. Ne putem deci explicà uşor cum în acest răstimp cunoaşterea reciprocă dintre cele două popoare devine tot mai sigură iar ca o consecinţă firească avem îmbogăţirea atât de mare a materialului bibliografic încât suntem siliţi a ne limità la citarea exemplelor mai caracteristice [1]).

Revistele şi în genere toate publicaţiile periodice sunt pline de tot felul de articole şi însemnări privitoare la Principate mai ales în legătură cu frământările pentru Unire; însă de data aceasta nu numai revistele cu program romantic şi liberal dar chiar şi cele care continuau să reprezinte mentalitatea clasicistă şi conservatoare. Astfel este *Il Giornale Arcadico* din Roma (cfr. de exemplu un articol întitulat *La Dacia Traiana* care deşi e o recenzie la lucrarea cu caracter arheologic a lui *F. Neugebauer* este întovărăşit de multe note şi adaosuri originale [2]) ca de ex. acela în care limba noastră este comparată cu dialectul sard, etc.); *Il Giornale di Roma* care între 1850—1860 publică cele mai variate ştiri referitoare la Români (cfr. articolul despre mişcarea din porturile dunărene în 1852 sau acela — cât se poate de suggestiv pentru ceeace vom spune în legătură cu romancierul *G. Prati* — în care se vorbeşte de un tânăr român cu patru mâini (!), pianist la Curtea Ţarului Rusiei (1851) etc.) [3]); *L'Album di Roma*, revistă artistico-literară în care, după cum am văzut, şi-a publicat Abatele Zanelli impresiunile de

[1]) Pentru legăturile dintre Italia şi România în vremea lui Cuza cfr. N. IORGA, *Istoria Literaturii Române*, vol. III. La această dată legăturile directe prin călătoriile tot mai dese ale patrioţilor şi literaţilor români în Italia se înmulţesc şi ele, contribuind la răspândirea cunoştinţelor despre poporul românesc şi a evenimentelor în curs. Pe lângă mulţi studenţi cari studiază cu începere din 1850 în Italia (de ex. *Al. Papiu-Ilarian* care a studiat Dreptul la Padova, *S. Bărnuţiu* şi mulţi alţi Ardeleni ori *Gh. Tătărăscu*, pictura la Roma (cfr. articolul meu «*Un pittore romeno all' Accademia di S. Luca*» în *Rivista per l'Europa Orientale*, III, 1923, No. 9—11, pag. 704 sqq.), a stat şi a lucrat în Italia istoricul *N. Bălcescu* mort la Palermo (cfr. *Romania*, Roma, II, 1921, No. 7, pag. 5), dar mai ales *V. Alecsandri* care a trecut de mai multe ori prin Italia şi care, tocmai în aceşti ani, se întâlneà la Torino cu *Cavour* spre a-l convinge de dreptatea cauzei româneşti în legătură cu Unirea (1855—7).

[2]) Vol. 124 din 1851, pag. 363 sqq. Rezultatele săpăturilor sale în Transilvania le-a comunicat şi la *Bullettino della corrispondenza archeologica di Roma* unde se găsesc citate.

[3]) Cfr. din aceeaş colecţie, 1854, No. 187; 1855, No. 125; 1856, pag. 238, No. 128, 225, 247; 1857, No. 32, pag. 261, 264, 265; 1858, No. 27 şi 29.

călătorie și în cari se reproduce un tablou al pictorului *Gh. Tătărăscu*, dându-se diverse știri cu privire la activitatea sa la Roma și la maeștrii cu cari a lucrat [1]; *Gazzetta Illirica di Zagabria*, care în 1847 publică o serie de articole informative asupra Principatelor sau *La Civiltà Cattolica*, a cărei «Cronaca Contemporanea» ține în curent pe cetitorii italieni din 1857 cu toate evenimentele și fazele prin cari a trecut Unirea și alegerea Domnitorului *Cuza* [2]. Se insistă în special asupra referendum-ului și a luptelor politice precum și asupra amestecului diverselor Puteri interesate, adăogându-se că «...La Sardegna, come incaricata ora di proteggere le grandi idee di libertà in tutto il mondo, favorisce l'unione senza voler saper altro». Ocupându-se de lupta dintre Unioniști și Separatiști, cronicarul roman găsește cuvinte aspre de dojană la adresa Caimacanului *Vogorides*, pentru ingerințele la cari se dedà și nu ascunde că de rezultatul votului din Moldova depindeà pacea Europei, arătând cum opinia publică italiană erà de partea Franței care susțineà Unirea:

«... Quello che sappiamo di certo si è che tutti i liberali di Europa desi-«derano l'Unione dei Principati ... Ora i Principati non sono vasti, nè «popolati, nè forti; ma sono situati sul Danubio e sulla via di Costantino-«poli; di che il padrone dei Principati sarà il padrone del Bosforo e del com-«mercio del Danubio. Quinci si spiega perchè da due secoli l'Europa si sia «occupata sì premurosamente di quel territorio. I due Principati uniti poi «formano una popolazione di tre o quattro milioni, di cui i tre quarti sono «rumeni *(sic)*, gli altri slavi, ungaresi, greci, ebrei, ecc. La Valacchia però «è abitata quasi interamente da rumeni, dei quali vi sono pure circa 2 mi-«lioni e 300 mila nella Transilvania, nel Banato, nella Bucovina ed altri paesi «dell' Impero austriaco. Nella Bessarabia ve ne hanno da 400 mila. I Ru-«meni sono dunque un popolo di sei milioni di cui più di un terzo obbedisce «alla Casa d'Austria. Il partito nazionale rumeno vuole un regno proprio e «fu sul punto di averlo nel 1848, quando la Russia e la Turchia domarono «subito l'agitazione. Ma se i moldo-valacchi fossero un solo popolo, la Russia «vi avrebbe influenze per la communanza di nazionalità, e così potrebbe in-«fluire sui rumeni austriaci. Quinci il timore dell'Austria e della Porta e «l'opposizione al disegno dell'unione: quinci l'aiuto che loro dà l'Inghilterra

[1]) Cfr. art. citat din *Europa Orientale*.

[2]) An VIII, 1857, III-a S. Vol. 7, pag. 254, 634, 753.

«per opporsi alle mire della Russia; quinci l'appoggio che dà all' Austria, «anche in questa questione, tutta la stampa cattolica di Germania; quinci «il desiderio dell'unione che si mostra nei fogli prussiani e protestanti in ge«nerale. *Quinci in fine la tendenza istintiva di tutti i fogli liberali a volere l'u«nione de' Principati, dalla quale essi sperano di vedere, tosto o tardi, uscire im«picci all'Austria e speranze di ribellioni e di agitazioni, loro unico fine in questo «mondo»*.

Nu mai puţin importantă este colecţiunea revistei *Il Crepuscolo* care începù să apară la Milano în 1850, cu vădite tendinţe romantice şi liberale. Condusă de *Carlo Tenca* [1]), numărà printre colaboratori o serie întreagă de tineri scriitori, mai toţi mazzinieni, frecventatori ai celebrului salon al *Contesei Clara Maffei* [2]) şi dintre cari merită specială menţiune *Tullo Massarani*, divulgatorul lui Heine în Italia şi autorul unui documentat articol asupra Românilor, publicat pentru prima oară în acest «Crepuscolo» [3]) dar despre care ne vom ocupà aparte.

De această mişcare milaneză se leagă şi numele lui *Cesare Cantù* (1805—1895), cunoscut istoric şi autor de mediocre romane istorice. In tinereţe Cantù, alături de *Cattaneo* şi de *Carlo Tenca*, colaboră la «Rivista Europea» a editorului Stella şi acì [4]), încă din 1838, avù ocazia să se ocupe şi el de Români; astfel, într'un articol asupra paralelismului dintre diferitele limbi din Europa şi din India (care de fapt este o lungă şi documentată recenzie la opera cu acelaş titlu a lui *F. G. Eichhoff* apărută în 1836), Cantù recunoaşte în treacăt romanitatea limbii române:

«...Avanzo del romano è pure il valaco, modificato dalla mistura collo slavone, e poco coltivato».

[1]) Cfr. T. MASSARANI, *Carlo Tenca e il pensiero civile del suo tempo*, Milano, Hoepli, 1887, spec. pag. 73 sqq. De acì aflăm că Tenca şi *Massarani* erau buni prieteni cu *Carlo Cattaneo* încă de pe când colaborau la «Rivista Europea» a lui Giacinto Battaglia, înainte de 1848.

[2]) Cfr. R. BARBIERA, *Il salotto della Contessa Maffei*, Milano, Treves, Bibl. Amena, pag. 136, 141, 158.

[3]) In puţine biblioteci din Italia se mai găseşte azi colecţia «Crepusculului»; un indice necomplet a dat ATTILIO RILLOSI în *La Rassegna Nazionale*, LXI, S. II, vol. XXI, 1919, pag. 236.

[4]) I, 1, 1838, pag. 25 sqq. 34.

Aluziuni mai puțin fugare în legătură cu evenimentele contemporane lui și în special cu Eteria și cu răscoala lui *Tudor Vladimirescu*, se găsesc într'o scriere a sa din 1851 întitulată «Storia di Cento anni (1750—1850)» în 3 volume [1]. Iată de ex. ce spune, ocupându-se de Renașterea națională în Grecia (II, pag. 386 sqq.):

«... Morto Sutzo, i boiardi, signori indigeni della Valachia, invocano dalla «Porta il diritto di eleggere il proprio ospodaro; ma essa il contende. *Allora «Teodoro Wladimiresco, avventuriero oscuro, solleva il paese, non per la libertà, «ma per obbligare il governo a rimborsargli una somma, e a capo di Bulgari e «Panduri, offre ad Ipsilanti di far causa con lui; ma scoperto che al tempo stesso «trattava colla Porta, viene fucilato, e le sue truppe unisconsi a Ipsilanti.* Questi, «in mezzo ad intriganti di cui non conosce le arti, distribuisce improvida«mente i posti, vede sfumare le promesse sempre larghe de' fuorusciti, abu«sarsi della libertà prima d'averla ottenuta...».

Mai departe (III, pag. 127), Cantù consideră și el pe Români ca aparținând lumei slave, se ocupă de politica rusească în Principate descriind starea lor pe vremea Regulamentului Organic (pag. 147) și vorbește de populația românească din Ardeal (pag. 557) despre care spune între altele:

«... Due milioni di Valacchi sparpagliati in Ungheria e in Transilvania «non aveano patria a cui serbar fedeltà, ma credeano ai loro popi, e volgeano «gli occhi al Czar, come a capo, non nazionale, ma religioso» (pag. 565).

In acelaș an (1851) apăreau la Torino cele dintâiu volume din prima ediție a «Istoriei Universale» la care Cantù lucrà încă din 1837.

In această vastă operă aurorul găsește, bine înțeles, prilejul să se refere când și când la istoria Românilor. Lăsând la o parte aluziunile mărunte vom reproduce în schimb următorul pasagiu destul de caracteristic pentru felul romantic în care am fost prezentați publicului italian din acea vreme [2]:

«I Valachi, residuo delle colonie militari romane, e che mantenevano la «lingua dei loro avi, caddero anch'essi sotto agli Ungheri, nè più se ne

[1]) Firenze, Le Monnier, 1851; vol. II, pag. 370 sqq.; III, 127, 553 sqq.

[2]) Torino, Pomba, 1851, vol. III, P. II din *Racconto*, pag. 693; cfr. și ed. 1863, *ivi*, pag. 82 sqq.

«riscossero: ma tra l'imbrutimento della servitù un occhio attento può avver-«tire qualche costume che rammenta i prischi tempi. Allorchè uno muoja, «corrono alla sua sepoltura ululando e ripetendo a gran voce quanti figli, «quanti amici, quanti mandre avesse, e chiedendogli, perchè dunque abban-«donarli? Più giorni seguitano a venirlo a piangere e purificare con libazioni «di vino; e il banchetto ferale indica colla sua lautezza la condizione del' «l'estinto. Sopra la fossa collocano un enorme pietrone od una croce affinchè «nessun vampiro venga a succhiarne gli umori; o vi s'innalza una pertica. «a cui la vedova sospende una ghirlanda, un' ala d'uccello, uno scampolo di «panno. Se vogliano giurarsi amicizia, mettono in un vaso del pane, del sale «ed una croce, mangiano insieme, poi vi versano del vino e ne bevono, «e finiscono giurando *pe cruce*, *pe pita*, *pe sare* (per la croce, pel pane, pel «sale), di non abbandonarsi fino alla morte. Con questo *mangiar di croce* si «considerano divenuti fratelli *(frate de cruce)*».

Doi ani mai târziu (1853) apăreà la acelaş editor un volum de anexe la această Istorie Universală întitulat «Della Letteratura, discorsi ed esempi in appoggio alla Istoria Universale», în care Cantù studiază cele mai reprezentative figuri ale literaturii universale, dând şi exemple din poezia cultă şi populară. Acì (pag. 1283), alături de multe cântece populare luate din toate literaturile, citează un singur exemplu de *Canti Valachi*, dând traducerea în proză italiană a unui cântec dela noi («Bello e superbo Danubio, che come un monile ricingi la patria, ricca de'frutti del grande Aureliano... etc.») pe care o însoţeşte de următoarea notă:

«Molto mescolati colla razza slava, sebben si professino antichi Romani, «i Valachi sotto la dominazione turca conservarono il sentimento dell' an-«tica alterezza romana; e le canzoni de' loro poeti divengon tosto popolari».

In ediţia din 1863 aceste documente literare care întregesc Istoria Universală sunt mai numeroase şi la capitolul poeziei populare (Documenti, T. III, Torino, 1865 § 20 *Canti Valachi*, *Moldavi*, *Rumeni* pag. 614 sq.) găsim alte câteva exemple din folklorul românesc pe care le însoţeşte de aceeaş notiţă, la care însă adaogă şi izvoarele:

«La guerra del 1855 chiamò l'attenzione sui popoli de' principati danu-«biani, e molti scrittori se ne occuparono, fra cui ricorderemo, per l'uopo «nostro, ALESSANDRI, *Canti e ballate della Rumenia*, e PAPADOPULO «VRETO, *La Bulgarie ancienne et moderne*».

Exemplele, date tot în traducere în proză, sunt întitulate ***Canti de'Moldavi:***

«Amati lùoghi, delizioso paese, oh mia diletta Moldavia! Colui che parte «e si allontana da te, prova un immenso dolore; perocchè, in seno ai «bei sogni ond'essa si alletta come in un paradiso, la vita è bella sotto «il tuo cielo azzurro; bella come un bel giorno di maggio...». Canzone rumena: «All'ora della sera, quando l'uccello vola al nido con grida lamen-«tose simili ad un sospiro all'ora del crepuscolo, quand'esso ripiega il capo «sotto l'ala, e s'addormenta dolcemente in mezzo alle foglie...» [1]).

Adăogăm în fine că şi Cesare Cantù recunoaşte şi caută să dovedească latinitatea limbei române (Vol. III, pag. 569 ed. 1863) deşi dă excesivă importanţă elementelor germanice:

«Delle colonie romane stanziate sul Danubio è avanzo il valaco; ma le in-«vasioni successive, e massime dei Goti, v'introddussero forme essenzialmente «teutoniche, a segno da discernerlo affatto dagli altri usciti dal latino. Di-«menticò le desinenze variate secondo i casi, e la differenza tra il participio «presente e il passato, e adottò *l'un* indeterminato, il comparativo col *più*, «*l'essere* e *avere* come ausiliarj delle tre conjugazioni: ma gli articoli sono «onnimamente diversi, e posposti al sostantivo; stranamente variati i nomi, (*Notă:* Il nominativo è *domnus*, l'accusativo *praedomnus*; questo *us* è l'ar-«ticolo) e formato il passivo non coll' *essere*, ma accoppiando il pronome per-«sonale alla voce attiva. *(Notă: Me laud* per *sono lodato.* Vedi *Alexi*, Gram-«matica dacoromana, Vienna, 1826). Il fondo però è sì latino, che si fece «prova di tradur in esso un poema italiano con voci di pura radice latina. «*(Notă:* Nella *Collezione di lingue* di *Water*, Lipsia, 1826)».

* * *

Reîntorcându-ne pentru ultima oară la *N. Tommaseo* vedem că însemnările care ne privesc devin tot mai numeroase cu trecerea anilor. In 1851, publicând o operă cu pronunţat caracter politic, «Roma e il Mondo», în care vorbeşte de frământările politice din Europa pe la 1848, critică cu asprime tirania exercitată de Ruşi în Principate şi se arată îngrijorat de nenorocirea ce s'ar fi putut abate asupra Italiei Centrale

[1]) In vol. *Racconto* (1862) alte aluziuni istorice: vol. II, pag. 84, 96 (identifică pe Daci cu Germanii, Daci-Deutsch!); V. pag. 923 (Transilvania) etc.

dacă Papa ar fi renunțat la puterea temporală; aceste temeri ale sale se întemeează pe exemplele oferite de soarta Românilor răsculați și a Italienilor din Romagna:

«... Ma appena che una democrazia un po' minacciosa si appalesò in Bo«logna l'Austria s'intese a schiacciarla subitamente, siccome la Russia a «Bucharest; Bucharest e Bologna sono due corollarj del medesimo principio, «due anelli della stessa catena» [1]).

După ce Tommasèo petrecù câțiva ani de exil la Paris, se reîntoarse la Venezia în 1839 unde împreună cu Manin luă parte la revoluția din 1848, fiind ales în guvernul provizoriu al Republicei; dar de îndată ce Austriacii se reinstalară în Veneto, se văzù silit să fugă în insula Corfu, centrul emigranților politici din Italia și din Orient. De aici urmărì mersul evenimentelor din țările care se răsculaseră împotriva asupritorilor și avù astfel prilejul să se intereseze și de cele din Principate. Ca dovadă avem propriile sale mărturisiri din 1853 [2]), dată la care se svonise în insulă că Tommasèo aveà să meargă la București spre a luà parte la anumite negocieri de pace în favoarea Turcilor, cunoscute fiind sentimentele sale de ură în potriva Rusiei.

Astfel stând lucrurile lui Tommasèo nu-i puteau scăpà frământările din Principate în preziua luptelor pentru Unire și a alegerii Domnitorului *Cuza*, precum nici tendința Românilor din Transilvania de a se emancipà de sub jugul Austriei. Toate acestea se găsesc expuse de el într'o altă broșură politică publicată în 1860: «Il segreto dei fatti «palesi, seguiti nel 1859, indagini di N. T. I patti e i fatti. Neces«sità urgente. Il Veneto. L'Italia di mezzo. Il Papa non è re, ma il «Cardinale Antonelli. Gl'Italiani, i Magiari, gli Slavi» [3]).

Acest lung titlu ne lămurește asupra întregului conținut: sunt reflecții asupra evenimentelor din Italia în legătură cu răsboiul din 1859 și cu cel din Crimeea, dându-se specială atenție chestiunii papale, atitudinei Austriei față de naționalități și politicei orientale în genere.

---

[1]) *Op. cit.*, Sezione V, cap. XXX, pag. 317.

[2]) Cfr. *Il supplizio d'un Italiano in Corfù;* Esposizione e discussione di N. T., Firenze, Barbèra—Bianchi, 1855, pag. 185. In Corfu Tommasèo se împrietenise cu *Francudis* care cu timpul a ajuns profesor de lit. greacă la Universitatea din Bucureşti. Cfr. A. DE GUBERNATIS *La Roumanie*, Firenze, 1898.

[3]) Firenze, Barbèra-Bianchi, 1860.

Românii sunt pomeniți la tot pasul, fie când Tommaseo vorbește de ocuparea Principatelor de către Austriaci în favoarea Rușilor (pag. 12), fie mai ales când amintește de alegerea lui *Cuza:*

«L'esempio de' Principati di lungo il Danubio gli era [1]) forse ragione a «fidarsi, dove l'Austria smesse da ultimo, tuttochè di mala voglia, le sue re«nitenze men cristiane che turche; *e dove con una specie di scherzevole arguzia, «vennesi a conseguire una specie d'unità.* Vero è che, pensando alla tanta mole «di guerra, a tanta parte d'Europa insorgente per la Turchia e per la civiltà «contro Niccolò delle Russie il qual diceva combattere per la croce; pen«sando al tanto sangue versato, alle ruine fatte e alle eccitate speranze, *i bene«fizi da dedurne a Moldavia e Valacchia potevansi aspettare maggiori: vero «è che l'unità della persona del Principe non è l'unità del principio nè dello Stato*; *«che all'occorrenza d'una novella elezione ritornano in campo le dubbietà e le «discordie*; *e che tocca ai Rumeni piuttosto iniziare che compiere l'imprese. Ma «ad ogni modo la condizione di que' Principati è meno incerta con accanto il Gran «Turco, che non sia quella del Veneto e dell' Italia con l'Austria soprale...»*

In articolul întitulat «Italiani, Magiari, Slavi» (pag. 114 sq.) înlătură speranța că Austria, odată reocupată Veneția, ar fi înțeles să îmblânzească tratamentul minorităților și studiază de aproape problemele în legătură cu putința emancipării lor. După ce-și arată tot pesimismul său în această privință se declară ostil ideii de a se face din Unguri un instrument de asuprire a celorlalte naționalități din Monarchie, mai ales a Slavilor și a Românilor (pag. 115), și citează ca exemplu starea de lucruri din Transilvania (pag. 121):

«Ora leggiamo annunziato ne' giornali con vanto, come in Transilvania «nella città di *Clausenburgo* fosse di recente deliberato da una società inti«tolata *Museo*, che la lingua comune da usarsi abbia a essere l'ungherese. «Notisi che quel Museo non è punto un'autorità dello Stato, che i soci sono «tutti Magiari; e non è da stupire ch'essi amino usare la lingua propria. *Ma «la Transilvania non è magiara tutta*; *e la campagna, cioè la maggiar parte «della nazione, degna di riverenza perchè la più semplice e più abbisognante di «protezione, è Rumena.* Innanzi che Austria con le gravezze illegitima«mente imposte in dispregio degli antichi Statuti opprimesse e villici e citta«dini, quelli erano molto animosamente divisi da questi; adesso i comuni

[1]) Este vorba de Napoleon al III-lea.

«guai li congiungono e li fanno parere più concordi che invero non siano, «o che almeno non sarebbero, mutate in meglio le cose. *Non è da credere che «i Rumeni soffrirebbero essere trattati dai pretti (*sic*) Magiari com'erano già; «e è da sperare che questi abbiano coscienza del dovere e dell'utile proprio.* Cer«tamente non si conviene al governo di uno stato qualsivoglia essere bilingue «o trilingue e più; ma non è neanco da volere che questa unificazione ch' è «una delle più difficili a consumarsi, facciasi come per infusione dello Spirito «Santo: e prima di venire alla decisione assoluta, bisogna preparare e gli «animi e le menti e gli organi della voce; bisogna sostenere i necessari indugi «della preparazione; e capacitarsi che il far presto è un disfare, e che la scala «si scende e si sale per gradi, o si ruzzola. E in nessun paese del mondo «forse le preparazioni a ciò intellettuali e morali, e civili appaiono più «necessarie che nel regno ungherese».

La acestea adaogă o statistică a diverselor naţionalităţi din Transilvania şi observă că Românii de acolo aspirau să se unească cu cei din Principate.

Observaţii de acest fel se găsesc şi într'o altă culegere de articole politice publicată de Tommasèo sub titlul «Il Serio nel Faceto-Scritti varii» în 1868 dar scrise anterior, la diferite date [1]). Astfel, în articolul «Via Facti-La Croazia e la Fraternità» (pag. 292) aminteşte România ca Stat unitar acolo unde discută asupra ipoteticilor drepturi ale Croaţiei de a anexà Dalmaţia. Făcând din aceasta o chestiune de principiu, Tommasèo declară periculoasă revendicarea unui anumit teritoriu pe simpla bază a legăturilor istorice; *căci în acest caz Italienii ar puteà pune stăpânire de drept pe teritoriul românesc:*

«Guai se una notizia pescata nelle cronache del medio evo, se un nome «d'equivoca significazione, foss'anco vivo nelle tradizioni de'popoli, si facesse «titolo ai rimpasti politici, e valesse a decidere il destino d'anime a milioni! «I discendenti de'Galli, degli Iberi, de' Greci, de' Goti, e chi sa di quante «altre schiatte, s'avventerebbero sull'Italia; e, per riaverne un brano, do«vrebbero sbranarsi tra sè: *ai discendenti de' Romani (Italiani) toccherebbe «la Rumenia e la Romelia...»* (p. 296).

In articolul «Osservazioni sulla questione dalmatica riguardata ne' suoi nuovi aspetti» are din nou prilejul să atingă chestiunea Românilor

[1]) Firenze, Le Monnier, 1868; vezi la pag. 271, 336, 408.

ardeleni, dând exemplul lor celor ce susţineau că Dalmaţienii independenţi, singuri şi slabi, necunoscând limba germană, s'ar găsì în minoritate de fapt în Consiliul Imperiului:

«... Faranno [i Dalmati] quel che fanno tanti altri in tutti i parlamenti «del mondo, anco in quelli dove si parla una lingua sola, se pure ci si parla «una lingua; faranno quel che vedono fare coloro a cui credono. *Non dirò «che in più impiccio si trovano a Vienna certi Rumeni e certi Ruteni; perch'io «non intendo far paragoni d'ignoranze, nè consolare con gli altrui i nostri im«picci»* (pag. 410) [1]).

Cea mai bogată scriere a lui Tommasèo în informaţiuni privitoare la Români este însă «Il secondo esilio-Scritti concernenti le cose d'Italia e d'Europa dal 1849 in poi» apărută în 1862 [2]) dar conţinând şi aceasta articole variate, cu caracter politic şi autobiografic, scrise între 1849 şi 1862. Sunt interesante amintiri din anii în cari Tommasèo a luat parte activă la evenimentele politice, scrisori adresate celor mai iluştri oameni din Europa de pe acea vreme, diverse memorii scrise de Tommasèo în vederea unităţii italiene precum şi o serie întreagă de amintiri din timpul refugiului său în insula Corfu.

Căutând ceeace ne priveşte pe noi [3]), vedem că într'o scrisoare adresată unui prieten din Florenţa în 1853 (I. pag. 291) Tommasèo vorbeşte de svonul, neîntemeiat, după care el ar fi urmat să se ducă a Bucureşti pentru tratativele de pace dintre Turci şi Ruşi:

«... Ma perchè in questo paese niente può rimanere segreto e ne' limiti «della verità, *corre voce ch'io vada a Bucarest iviato per negoziare in favore «de' Turchi*. Vedete s'io posso rimanermi fra gente dove e fatti e intenzioni «vengono sfigurati in forma così mostruosa. E comincio già a dubitare se «io mi sia io, e se vi scriva queste parole da Bucarest; e per ogni buon rispetto

---

[1]) In culegerea de artciole politice *La Dalmazia e l'Italia*, lettere ai Dalmati ed altri scritti polemici (a cura di *N. Vaccalluzzo*, Città di Castello, «Solco», 1921) şi în special în proclamaţia către Dalmaţieni din 1861, Tommasèo sfătueşte pe Croaţi să se înţeleagă cu Românii din Transilvania. Amintim apoi că în culegerea de *Canti popolari Greci* făcută şi tradusă de Tommasèo (per cura di *P. E. Pavolini*, Palermo, Sandron, pag. 134) întâlnim poezia «Il genio del ponte», variantă grecească a *Legendei Meşterului Manole*.

[2]) In 3 vol., Milano, Fr. Sanvito.

[3]) Pentru aluziuni întâmplătoare cfr. I, 267, 277, 295, 296, 320; III, 142, 318, 329, 350, 382.

«io metto la data di Bucarest, e voi con le induzioni del Vico sciorrete questo «modo di greca mitologia».

Intr'o altă scrisoare (III, pag. 218) dela 21 Iunie 1858, adresată aceluiaş prieten florentin, Tommasèo îşi exprimă din nou părerile sale cu privire la Unirea Principatelor:

«... *La canzonatura dei due principati dice abbastanza quel che c'è da spe«rare per noi. E Bucarest non è Venezia, nè Jassy Roma. Ma quand'anco gli «avessero conceduto di unirsi, gli era un canzonarli, tuttavia con un po' più di «garbo: che già non si univano se non per scommettersi più che mai.* Lasciate «fare ai Bojardi e all' Austria, e, che meglio è, ai liberali imbevuti della ci«viltà pedante europea...».

Insă documentul cel mai de seamă pe care-l găsim în «Il secondo esilio» este fără îndoeală următorul manifest pe care Tommasèo îl scrise în primăvara anului 1859 ca să îndemne pe soldaţii Români-transilvăneni ce se aflau în armata austriacă să nu lupte împotriva Italienilor, dată fiind comunitatea de rasă dintre cele două popoare. Acest manifest, pe lângă importanţa lui istorică, are şi meritul de a ne indicà unul din izvoarele poetului *Aleardo Aleardi* atunci când scrise «I sette soldati», poem despre care urmează a ne ocupà. In adevăr, după cum se va vedeà, corespondenţa perfectă dintre idei şi chiar unele amănunte ne fac să credem că Aleardi a avut cunoştinţă de această pagină a lui Tommasèo sau în orice caz, coincidenţa chiar dacă este pur şi simplu întâmplătoare, ne dovedeşte care erà pe la 1860 convingerea unanimă în Italia când erà vorba de Români.

Iată textul acestui manifest:

Rumeni, Militi probi e valenti

Aprile 1859.

«Questa guerra a cui siete da un Imperatore che non è della vostra stirpe, «da una gente che vi disprezza, cacciati come gregge al macello, sapete voi «perchè la si fa, perchè a voi si chiede tributo di sangue e d'onore? Non lo «sapete. Ma questo sapete di certo, che non si fa per amore di voi nè per vo«stro vantaggio. Voi lasciate le vostre famiglie e la cara Patria, per morire «in Italia combattendo contro Italiani, contro quella nazione che è madre «della nazione vostra. Voi siete una stirpe famosa e forte, ch'è condotta «a servire sotto il bastone d'una stirpe men nobile. La lingua dell' Austriaco

«che vi tratta da servi, voi, quando eravate nelle case vostre, non la inten-«devate punto; ma la lingua italiana, è sorella della dolce lingua vostra; e «sono comuni ai due popoli i nomi delle cose più delette e più sante [1]).

«Che v'hanno eglino fatto gl'Italiani perchè voi siate i ministri dei loro «tiranni, e perchè, presentandovi ad essi come carnefici, voi li sforziate a «respingervi, a odiarvi? Hanno sparso in Oriente il loro sangue per voi [2]): «e coi propri pericoli e coi suffragi contribuirono a costituire nei due Prin-«cipati la nazione Rumena, e a far rispettare innanzi all'Europa la sua dig-«nità. Che v'hanno eglino fatto gli altri Italiani? Sono infelici come voi, «più di voi. Gl'infelici dovrebbero apprendere facilmente, se non possono «aiutarsi, a non si lacerare, a compiangersi.

«E per amore di chi vorreste voi combattere gl'Italiani? Per servire al-«l'Austriaco, per puntellare colle armi vostre un impero che crolla, e che vi «schiaccerà sotto le sue rovine, involgendovi nella propria maledizione. Volete «voi morire odiati dagl'Italiani, disprezzati da tutti gli uomini civili e onesti «del mondo, acciochè l'Austria seguiti ancora per qualche tempo a calpe-«stare i vostri fratelli, i padri, i figliuoli vostri? Bello è il pericolo per causa «onorata; ma il pericolo con odio e con infamia è stoltezza e misfatto. Per «questo non vi è dato il valore, per questo non vi chiamate Rumeni. Siate «uomini, e non in mano dell' austriaco flagelli.

«Direte voi: come possiamo sottrarci alle leggi della milizia, che sono una «ferrera necessità? Volendo, potete; e dovete volerlo, perchè quel Dio nel cui «nome prometteste al principe fedeltà, non permette che si dia morte ai fratelli «che non hanno commesso alcun male, a fine di perpetuare l'impero del male; «dovete volerlo, perchè le armi che servono all' Austriaco, oramai non sono «armi onorate. Voi dovete accorgervi che non solo i vostri compagni, o Ru-«meni, ma tra i Magiari, ma tra gli Slavi, molti sono che si vergognano di «questa guerra, e che ci vanno coll' umiliazione nella fronte, col rimorso nel-«l'anima. Intendetevi con essi; e senza molte parole, e senza esporvi a nessun «pericolo, vi troverete d'accordo. Aspettate il momento, e il momento vi si «porgerà. Una bandiera, molte bandiere s' innalzeranno, invitandovi a lasciare «l'Austriaco, che non vi potrà nè ritenere nè inseguire; e in quel punto voi «vi sentirete uomini onesti e militi coraggiosi. Dio lo comanda, la Patria ve «lo consiglia. Pensate alle vostre famiglie; e sperate che, siccome i vostri

---

[1]) «Qui recare i nomi più usuali di oggetti domestici e morali e civili e religiosi, che suonano similmente nelle due lingue con piccola differenza».

[2]) Aluziune la războiul Crimeei.

«fratelli di Moldavia e di Valacchia furono francati dal Turco, così sarete «voi dal Tedesco Viva il nome Valacco; vivano i prodi Rumeni fratelli agli «Italiani! Vergogna agli schiavi dell'Austria!» [1]).

* * *

In dicând astfel ceeeace se poate găsì mai de seamă în vasta operă a lui Tommasèo asupra Românilor, revenim la înșirarea acelor scrieri informative care devin tot mai numeroase după 1850.

Astfel în 1853 apărù traducerea italiană a operei lui *A. Ubicini* «Lettere sulla Turchia o quadro statistico, religioso, politico, amministrativo, militare, commerciale ecc. dell' Impero Ottomano, tradotte da *F. Zappert*, e corredate da una carta geografica della Turchia Europea» (Milano, presso l'Ufficio del Cosmorama pittorico, 1853) iar un an mai târziu se simțì nevoia de a fi tradusă și cealaltă operă a lui *Ubicini* «La questione d'Oriente innanzi l'Europa, ecc. (Milano, idem, 1854), fără nume de traducător. In acelaș an apăreà tot la Milano relațiunea de călătorie pe Dunăre a lui *Felice De Vecchi* intitulată «Escursione lungo il Danubio ed alle regioni Caucasee» (Milano, 1854, în 4⁰, pag. 262). Date cu privire la Români, mai ales în legătură cu problemele religioase și cu silințele Vaticanului de a convertì pe Români la catolicism, se pot găsì într'o altă operă, publicată la Roma în 1855: «L'Église Orientale» a lui *I. G. Pitzipios* (Imprimerie de la Propagande, în 3 vol.). Pe lângă date mai nouă se pot găsì acì bune informațiuni cu privire la Conciliul florentin pentru unirea celor două Biserici la care, precum se știe, au luat parte și reprezentanți ai bisericii noastre (1439).

Cam din acești ani datează și primele încercări de divulgare a limbii și literaturii române în Italia, mai ales prin străduința cunoscutului filoromân *Giovenale Vegezzi Ruscalla* de loc din Torino, fost director la «Rivista Contemporanea», diplomat și apoi consul al României în orașul său, neobosit colaborator pentru partea românească la multe reviste din

[1]) Ultima dintre operile lui N. Tommasèo în care găsim aluziuni la Români este *La Nazione educatrice di sè*, testamento morale, letterario e politico di N. T. (per cura di G. *Guidetti*, Reggio d'Emilia, Guidetti, 1922) scrisă, probabil, între 1871 și 1873. In cap. 66, Tommasèo se ocupă de popoarele de rasă latină, în comparație cu cele germanice și susține imposibilitatea de a face o distincție netă între ele din punct de vedere linguistic. Apoi spune: «... *Certo, in Francia e in Spagna e in Portogallo e in Valacchia, «c'è del sangue latino*; *ma ce n'è d'altra vena...*».

Italia ca și dela noi [1]). In adevăr, încă de prin 1855—57 vedem apărând articole asupra României publicate de el în reviste ca *Lo Spettatore* ori *Il Mondo Letterario*; în 1865 Ruscalla erà atâta de bine afirmat ca specialist în chestiunile românești și erà atâta de vădit interesul și dragostea ce ne purtà încât Guvernul român, cu prilejul serbărilor organizate la Ravenna pentru comemorarea a 600 de ani dela nașterea lui *Dante Alighieri*, l-a însărcinat să reprezinte România la acele serbări [2]). Dealtfel, încă din 1863 Ruscalla ținuse un curs liber de limba și literatura română la Universitatea din Torino a cărei «Introduzione» se găsește tipărită. Odată afirmat în această direcție, n'a încetat o clipă de a scrie cele mai variate articole în favoarea noastră până la sfârșitul vieții sale; fapt pentru care Românii l-au onorat [3]) iar Italienii de pe vremea aceea l-au socotit drept cel mai ilustru filo-român [4]).

A da toate amănuntele activității lui Ruscalla în legătură cu Românii ar fi foarte greu dat fiind că articolele sale sunt răspândite prin cele mai felurite și minuscule reviste ori ziare ale timpului iar pe de altă parte ele nu pot prezentà decât un interes relativ. Pentru completarea sumară a acestor date privitoare la Ruscalla vom amintì însă următoarele știri pe cari le găsim într'o broșură a senatorului *C. Brăescu*, neobosit filo-italian în a doua jumătate a sec. XIX-lea, colaborator al lui *C. A. Rossetti* la «Românul» și prieten vechiu al lui Ruscalla [5]):

«In Torino ho cercato di vedere [în 1878] il nostro concittadino Vegezzi-«Ruscalla. L'ho trovato; l'ho visto bene; l'ho studiato profondamente, ed «ho constatato ch'è non solo un illustre patriotta italiano, ma eziandio «un buon cittadino rômeno *(sic)*; non solo un ottuagenario coll'autorità «e l'energia d'un giovane, in tutti gl'interessi politici nazionali, come lo dissi

---

[1]) Cfr. DE GUBERNATIS, *Dizionario biografico*, Firenze, 1879, pag. 1029.

[2]) Acest interesant amănunt pentru soarta lui Dante în România îl găsim într'un articol al *Dorei d'Istria* («Rivista Orientale», Firenze, fasc. 10, pag. 988, nota 1); tot acì ni se spune că *Dora d'Istria* a descris serbările dela Ravenna în Almanahul Național Grecesc *(ἐθνιχὸν ἡμερυλλοίον)* din 1868.

[3]) Vorbește de Ruscalla I. GHICA în *Scrisori către V. Alecsandri*, vol. I (ed. Alcalay), pag. 170—1.

[4]) In adevăr Ruscalla a determinat un întreg curent în această direcție. El a trezit interesul pentru România în mulți dintre contemporanii săi mai tineri, de ex. M. A. Canini (cfr. N. IORGA, *Ist. Rom. Călători*, III, 232) ori A. De Gubernatis (cfr. cartea acestuia *La Roumanie*, Florence, Seeber, 1898, pag. II), etc.

[5]) Cfr. C. BRĂESCU, *L'Italia in Romania*, Lettera, Roma, Civelli, 1881, pag. 10 sqq.

«allora nelle varie lettere inviate in patria: una delle quali fu pubblicata nel «*Românul*, giornale di *C. A. Rossetti*... Il Ruscalla ha intrapreso la campagna «per la Rômania (sic) dal 1830 e tutt'oggi continua a difendere i diritti dei «Rômeni».

Tocmai în acest timp Ruscalla publicà o serie întreagă de articole în favoarea Românilor, atât în revista «Confederazione latina» înfiinţată la Roma de *B. Amante* şi de alţi promotori ai înfrăţirii popoarelor latine, cât şi în «Frăţia Română-Italiană», scoasă la Bucureşti de *L. Cazzavillan* în acelaş scop [1]).

Spirit mai ştiinţific şi mai bine informat decât Ruscalla ni se pare însă *Tullo Massarani* [2]) deşi acesta n'a scris decât un singur articol despre România, republicat apoi în două rânduri cu modificări şi întregiri. După cum am amintit vorbind de revista «Il Crepuscolo», Massarani publică încă din 1855 prima schiţă a articolului întitulat «I popoli della Romania», în timp ce la Congresul din Paris se desbăteà chestiunea Principatelor:

«...Correvano i giorni del Congresso di Parigi, il quale doveva decidere «le loro sorti; e ci piacque di pigliar in mano, noi divisi, noi conquistati, noi «condannati al silenzio, la causa di quel povero popolo, oscuro, candidato «all'indipendenza e alla libertà. I suoi titoli storici non erano difficili a

---

[1]) Convinsă filo-română şi divulgatoare a literaturii române în Italia s'a dovedit şi fiica lui Ruscalla, *Ida Melisurgo-Ruscalla*, colaboratoare la multe reviste, autoare de romane şi scrieri cu caracter educativ (cfr. DE GUBERNATIS, *Dizionario Biografico*, pag. 707). In 1870 publică la Torino un volum de nuvele istorice întitulat «*Baba Dokia*» şi «*Florica e Daina*»; (această povestire a fost apoi tradusă în limba spaniolă). S'a străduit să facă cunoscută în Italia opera *Carmen-Silvei* (cfr. B. AMANTE, *La Romania*, Roma, 1888, pag. 86 şi revista *Confederazione latina*, II, 1883, No. 2, pag. 14); a fost încurajată de oficialitatea dela noi (cfr. în această revistă, I, 1882, No. 21, pag. 164 poezia elogiativă semnată de *B. Ferrari* în care se laudă meritele Idei de a fi relevat Italienilor pe Români); i s'au tradus în fine unele povestiri romantice în româneşte (cfr. *Blondina*, tradusă din italieneşte de *N. I. Duma*, Ediţiunea ziarului «Frăţia Română-Italiană», Bucureşti, 1882).

[2]) Cfr. R. BARBIERA, *Il Carteggio inedito di T. M.*, fasc. 904 din *Nuova Antologia*; *Giorn. storico lett. ital.*, vol. 55, 1910, pag. 167; ALES. CASELLA, *Giannina Milli e la Contessa Clarina Maffei*, — Epistolario, Napoli, Ricciardi, 1910 (priveşte epoca dela «Crepuscolo» şi raporturile cu C. Tenca şi Clara Maffei); pentru aceeaş epocă cfr. CARLO BONARDI, *La monografia Heiniana di T. M.*, Napoli, Pierro, 1916; A. SERENA, *Un insigne amico di Venezia* în *Atti del R. Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti*, LXXIV, 10.

«ritrovare; anche della sua condizione d'allora i documenti abbondavano; e «ne abbiam cavato quel profitto che sapevamo migliore...» [1]).

Ca mai toţi scriitorii italieni din epoca romantică Massarani are o activitate cât se poate de variată căci s'a manifestat ca literat propriu zis, ca critic literar şi artistic, ca pictor, elev al lui *Induno*, ca om politic (luând parte la toate luptele dintre 1848—60) şi ca economist. Din activitatea sa însă pe noi nu ne poate interesà decât colaborarea la «Il Crepuscolo», unde lucrà în tovărăşia prietenilor săi *Carlo Tenca* şi *Carlo Cattaneo* şi dela cari îi venì îndemnul să se ocupe de Români. De fapt el însuş ne arată care erau directivele revistei în materie de politică şi împrejurările în care *Carlo Tenca* s'a decis să înscrie în programul ei preocupările mai serioase faţă cu evenimentele din Orient [2]). Dealtfel «Il Crepuscolo», revistă tipic romantică, se interesà de literatura şi vieaţa tuturor popoarelor, fără a pierde din vedere în special pe acelea care se găsiau în condiţii identice cu ale Italiei; iar străduinţa lor cea mare erà de a vorbì de evenimentele în curs spre a puteà strecurà cu chipul acesta aluziuni cât mai puţin favorabile la adresa Austriei şi Rusiei.

De astfel de gânduri ascunse erau însufleţiţi «crepuscoliştii» atunci când Massarani scrise în 1855 articolul amintit:

«Mentre il nembo studiosamente evocato dal genio redivivo della nostra «politica pigliava la Penisola a rovescio, e principiava con investire il Bor«bone di Napoli, e con minacciare di sgombero i presidî austriaci nelle Ro«magne, noi foggiatori del *Crepuscolo* andavamo a rintracciare l'orme delle «antiche nostre legioni della Dacia, e ridestar le memorie della Minervale, «della Gemella, e della Claudiana; e l'indipendenza e l'unità a noi contese «rivendicavamo per quegli antichi nostri coloni: un popolo, dicevamo, che «dimenticato dall' Europa all'estremo suo lembo, da diciasette secoli si ostina «a chiamarsi romano, e con fede antica invocando le comuni origini, stende «le braccia all'immemore occidente.

«E spendevamo il meglio della nostra tavolozza a dipingerlo «raccolto in«torno al tesoro delle tradizioni e al sacro simbolo della lingua» e salutando «nell' intelligenza alle prese colla forza, o come gli antichi dicevano, nel savio

[1]) Cfr. T. MASSARANI, *Studii di Politica e di Storia*, Ed. postuma, Gruppo I, Studii civili, vol. I, Firenze, Le Monnier, 1906, pag. 181, nota 1.

[2]) Cfr. T. MASSARANI, *Carlo Tenca e il pensiero civile del suo tempo*, II-a ed., Milano, Hoepli, 1887, pag. 86 sqq.

«in guerra colla fortuna, lo spettacolo più gradito agli Dei immortali», addi-«tavamo «il costante lavorio del pensiero rumeno inteso a riconquistarsi «un posto al sole;... e le corde spezzate di quella semplice lira fin sotto le «ruote del cannone russo ricongiungersi per fremere una protesta,... è lì «come dovunque, tutti gli elementi, tutte le forze preordinate alla grande «opera rigeneratrice domandare, più che altro, spazio e libertà»... Nè c'era «dei nostri lettori uno solo che non capisse di chi si parlava: uno solo che «non capisse che si parlava di quella terra d'Italia, *t'era Italii (sic)*, come «dicono in Romania, che *Boliaco* aveva salutato «patria e madre», e dove *As-«saki* era venuto «a baciare la polvere degli aviti sepolcri».

Din această mărturisire a lui Massarani putem deduce care erà spiritul în care a fost scris articolul său din 1855, întregit în 1875 și republicat în ediția postumă a «Studiilor de politică și Istorie» din 1906 [1]). Cât despre conținut, nu se depărtează prea mult de acela al tuturor studiilor menite să ilustreze în chip sintetic vieața unui popor privit sub toate aspectele din trecut și prezent: dela Geografie și Istorie la limbă și tradiții populare (pag. 206), dela mișcarea literară, Dreptul public și condițiile economice, la Legislație, Invățământ, Comerț, Armată, etc. Totul expus cu multă sobrietate de stil, mare bogăție de informație statistică și bibliografică, fără ca autorul să cadă în obișnuitele declamațiuni retorice; calități pentru care acest articol al lui Massarani, devenit apoi o monografie de aproape 200 pagini, trebuește privit ca cel mai substanțial și mai hotărîtor pentru cunoașterea țării noastre în Italia din câte s'au scris după 1870 [2]).

Cu toate că cercetând colecțiunea «Crepusculului», nu am găsit mai nimic care să ne privească în chip deosebit, aflăm pe cale indirectă

[1]) Per cura di *A. Serena*, Gruppo I, «Studii civili», vol. I, Firenze, Le Monnier, 1906, pag. 181 sqq.

[2]) In notele care însoțesc acest articol sunt amintiți mulți literați și istorici români cari l-au ajutat la strângerea datelor. Interesant este de observat că Massarani a avut un schimb de scrisori referitoare la aceasta cu Principesa *Dora d'Istria*. O parte din ele se găsesc publicate în vol. *Una nobile vita*, Carteggio inedito di T. M., per cura di R. Barbiera, vol. VI, Gruppo IV, Firenze, Le Monnier, 1909, pag. 213 sqq. Aceste scrisori sunt din 1875 și în ele se găsesc aprecieri asupra cărților anterioare închinate Românilor (interesante aprecieri asupra lui *Vaillant* și a legăturilor sale cu Ghiculeștii și Bibeștii), asupra reformelor agrare din vremea lui *Cuza* și a efectelor produse de ele în țară. Aflăm tot de acì că Dora d'Istria erà prietenă cu *Francesco Dall'Ongaro* și cu mulți alți literați italieni ai timpului.

de un alt fost colaborator al său care și-a închinat o parte din activitate Românilor; acesta este *Gabriele Rosa* de loc din Lombardìa, fost multă vreme colaborator și la «Archivio Storico», autor al unei «Storia Generale delle Storie». Intre 1850—60 Rosa se găsià la Milano și împreună cu *Carlo Tenca* [1]) și *Carlo Cattaneo*, alături de *G. Ascoli*, *T. Massarani* și *Correnti* pe care-l vom aminti în curând, erà firesc să se intereseze și el de starea Românilor cari erau tocmai pe punctul de a-și vedeà realizate aspirațiunile lor prin Unire. Articolul lui G. Rosa apărù în 1856, și nu se deosebește întru nimic de celelalte pe care le-am văzut până acì: aceeaș grijă de a face apel la opinia publică din Occident pentru recunoașterea aspirațiunilor noastre, dată fiind soarta tristă a poporului românesc și originea sa ilustră [2]).

Insuflețit de aceleași sentimente, deși cu o activitate literară mult mai restrânsă, se dovedește a fi fost un alt patriot italian — *Contele Pianciani* — care tocmai pe la 1856 se găsià exilat la Paris și Londra, în tovărășia lui *C. A. Rossetti*, *Dimitrie Brătianu*, *Heliade Rădulescu* etc., alături de cari luptă pentru cauza italiană cași pentru cea românească [3]).

După cum se vede în acești ani avem aface cu un adevărat curent de simpatie în favoarea Românilor, dela care nu s'a sustras nici unul din fruntașii luptători italieni și mai puțin ca oricare acela ce-și asumase răspunderea întregei politici de recunoaștere a drepturilor Italiei și a tuturor popoarelor cu aspirațiuni identice, *Contele Camillo Benso di Cavour*.

Propriu zis activitatea diplomatică desfășurată de ministrul piemontez în favoarea Românilor iese din sfera preocupărilor noastre și ea merită un studiu special pe baza documentelor inedite ce se păstrează în Arhivele dela Torino [4]). Amintim totuș pe Cavour deoarece, din tot ce se știe până în prezent despre insistentele sale intervențiuni pe lângă

[1]) Cfr. ATTILIO RILLOSI, *Tra le memorie* — Dalle lettere di Carlo Tenca a Gabriele Rosa în *Secolo XX*, XIX, 1920, No. 10, pag. 689 sqq.

[2]) Articolul se găsește rezumat în *Geografia Storica* a editorului Pagnoni din Milano, [1857], vol. II, pag. 717 sqq.

[3]) Aflăm acest lucru dintr'o scrisoare din 1882 a deputatului *I. C. Fundescu* (traducător al lui *Fusinato* în românește) către directorul ziarului «Confederazione Latina» din Roma (I, 1882, No. 9, pag. 69).

[4]) Mare parte din aceste documente au fost găsite și copiate de *M. A. Silvestri* dar au rămas nepublicate din cauza morții sale; actualmente se găsesc în posesia *Academiei Române* din București.

Napoleon III [1]), reiese pe de o parte că el îşi formase aceste convingeri sub influenţa scrierilor de cari ne-am ocupat până acì, iar pe de altă parte că în preajma anului 1860 Italia a trăit cel mai entuziast moment de caldă simpatie pentru poporul românesc, astfel încât poeţii italieni găsesc suficient sprijin şi ecou în conştiinţa publicului lor ca să se poată inspirà din istoria poporului nostru.

Mai interesant ca orice rămâne însă faptul că mulţi dintre patrioţii români au avut raporturi directe cu marele om de Stat italian, căci alături de *C. A. Rossetti* [2]) ori de *Bălăceanu*, trimisul lui *Cuza* din 1859, *Vasile Alecsandri* a avut de mai multe ori prilejul să corespundă şi să se întâlnească la Torino cu Cavour, lămurindu-i toate chestiunile cari formau obiectul preocupărilor sale [3]).

Activitatea desfăşurată de Cavour în această direcţie este strâns legată de aceea a lui *Garibaldi*, nu numai pentru evenimentele din Italia ci şi pentru cele în legătură cu independenţa şi Unirea noastră; dar observaţiunea pe care am făcut-o cu privire la Cavour se aplică şi la cazul lui Garibaldi, deoarece acţiunea acestuia pentru emanciparea Românilor şi în genere a tuturor popoarelor din Orient intră în complexul de fapte istorice de cari nu ne putem ocupà în special. Vom amintì totuş acele date mai semnificative, menite să localizeze figura lui Garibaldi în conspectul pe care-l urmărim.

In aventuroasa-i activitate de condotier legendar Garibaldi n'a pierdut niciodată din vedere evenimentele din Orient şi a căutat să se folosească de orice mijloc care ar fi putut duce la slăbirea Imperiului Habsburgic.

In acest scop s'a folosit de legionari voluntari veniţi în Italia din celelalte ţări subjugate, mai ales din Unguria, şi a avut ca direct colaborator pe colonelul *Türr*, alături de Nino Bixio, încă din 1848—49. Türr, după ce luase parte la răsboiul Crimeii, avù de îndeplinit o misiune secretă în ţara noastră, tocmai pe când oraganizà legiunea

---

[1]) Cfr. *Acte şi Doc. relative la Istoria Renaşterii României*, X, pag. 339 (Indice); M. A. SILVESTRI, *Couza e Cavour* în *Romania*, Roma, 1920 (pe baza unui doc. inedit publicat de *I. Raulich)*; P. GRIBAUDI, *Piemonte e Romania nel 1859* în *Romania*, Roma, II, 1921, No. 10, pag. 3 sq.; R. BOSSY, *Per la parte dell'Italia nella Storia Diplomatica Romena, ivi*, III, 1922, No. 2, pag. 3 sqq.

[2]) Vezi un memoriu al acestuia către Umberto I, reprodus în R. LOVERA, *Letterat. Rumena*, Milano, Hoepli, pag. 71.

[3]) Cfr. V. ALECSANDRI, *Extract din istoria misiilor mele politice* în *Convorbiri Literare*, XI şi XII din 1878.

ungurească din Italia [1]), astfel că din acest simplu fapt ne putem explicà amestecul avut de Garibaldi în evenimentele politice din Principate. In acelaş timp, după cum vom vedeà mai departe, Garibaldi a ştiut să se folosească şi de serviciile aventurierului *Marc'Antonio Canini* care tocmai în acest răstimp se găsià în ţara noastră, unde pe lângă misiuni politice pe care le-a îndeplinit, traduse în româneşte o proclamaţie a lui Garibaldi adresată popoarelor din Balcani (1862) [2]). Pe de altă parte, în aceşti ani Garibaldi intrase în corespondenţă şi cu *Principesa Dora d'Istria*, de serviciile căreia se folosià ca să înarmeze diversele popoare din Imperiul turcesc pe cale de a se răsculà. Iată acì textul unora din aceste scrisori [3]):

«Caprera, 16 luglio 1861.

Signora,

«Con ammirazione e riconoscenza lessi la vostra magnifica lettera. Essa «rafforza in me l'opinione che da lungo tempo io nutro, e cioè che la donna «è chiamata dalla Provvidenza ad avere la prima parte nell'emancipazione «delle nazionalità oppresse, nell'annientamento del despotismo e della su«perstizione. Voi avete ragione, o Signora; la teocrazia papale è la più orribile «delle piaghe, da cui il mio povero paese è afflitto. Diciotto secoli di men«zogna, di persecuzioni, di roghi e di complicità con tutti i tiranni d'Italia, «resero insanabile tale piaga! Malagevole è certo la nostra missione, o Signora; «molti ostacoli sono ancora da superare, ma le mutue simpatie delle diverse «nazioni d'Europa, l'unanimità di scopo e di progresso che le lega, sicchè «stringendoci la mano miriamo alla stessa meta di emancipazione, sono si«cure guarentigie di buon esito dell'umanitaria crociata. *Tra la patria vostra «e il popolo italiano esistono tante cause di affezione, che vi parrà cosa natu«ralissima che io, per mezzo vostro, indirizzi ai vostri concittadini un consiglio, «che credo abbia a giovare nell'interesse generale.*

«L'Ungheria trovasi oggi in condizioni assai delicate. Il popolo ungheresc

---

[1]) Cfr. *Memorie di G. Garibaldi* pubblicate da *Al. Dumas*, Firenze, 1862, vol. II, p. 3a, pag. 266. Pentru raporturile lui cu Ungurii cfr. E. ROGGERO, *Garibaldi eroe popolare ungherese* în *Fanfulla della Domenica*, XXIX, 1917, No. 16, pag. 2.

[2]) Cfr. *Bulletin Section Historique* al Academiei Române, I, 1913, No. 2, pag. 52 sqq.; N. IORGA, *Studii şi doc.*, Vol. XVIII, pag. 54, 56; N. IORGA, *Ist. Rom. Călători*, III, 232, 260 *(C. A. Rossetti)*.

[3]) Cfr. G. E. CURATULO, *Garibaldi e le Donne*, con doc. inediti, Roma, Impr. Polyglotte, 1913, pag. 191 sqq.

«che, sui campi di battaglia della libertà italiana cementò la sua fratel-«lanza con noi, merita particolarmente la cooperazione dei popoli dell' Eu-«ropa orientale, la cui causa è identica alla sua. Serbi, Croati, Dalmati, ade-«rirono alle aspirazioni nazionali dei Magiari. I Moldo-Valacchi debbono imi-«tare un tale esempio, e io metto illimitata speranza nella vostra alta influenza «sui compatriotti vostri per stringere il nodo fraterno, che deve ormai tenere «unite le razze orientali colle razze sorelle del centro ed occidente del-«l'Europa. Quando esse furono tratte a combattere l'una contro l'altra «dalla malvagità dei tiranni, esse accrebbero la potenza di questi tiranni me-«desimi. Ove i popoli si amino e sieno concordi secondo la legge di Cristo «e dell'Umanità, per essi si realizzeranno i sogni di prosperità, che in ogni «periodo della nostra vita abbiamo accarezzati.

G. Garibaldi».

Această epistolă este însoţită de alte câteva ale *Dorei d'Istria* (1866) în care este vorba de mişcările revoluţionare din Grecia şi Albania, fără a fi uitaţi Românii:

«... Ci è caro il pensare — scrià Principesa dela Livorno în 1866 — che «un'eguale resurrezione è riserbata ai fratelli che hanno sofferto ugualmente «e che non è lontano il giorno, in cui dalle vette dei Carpazi alle rive del mare «Egeo, la bandiera dei *Michel le Brave*, dei Tserni George, degli Scanderbeg «e dei Kanaris sventolerà liberamente sulle belle contrade, per le quali questi «patriotti intrepidi hanno versato il più puro del loro sangue, e che sarà in-«fine permesso ai Rumeni, ai Serbi, ai Bulgari, agli Albanesi e ai Greci di «lavorare, colle altre nazioni cristiane, al benessere e al progresso del genere «umano».

Iar din alte scrisori de acest fel aflăm că Garibaldi procurà arme răsculaţilor din Peninsula Balcanică, gândindu-se din ce în ce mai serios la o Federaţie a Statelor orientale [1]).

[1]) Ca o completare a acestor note reproducem acì o scrisoare adresată de Garibaldi în 1877 căpitanului *Dunka*, la *Plevna*: «Sig. Capitano Tito Dunka, allo Stato maggiore della II-a divisione Romena. Per Bucarest davanti Plewna. Caprera, 17 Settembre, 1877. Caro Dunka, *Noi andiamo superbi de' valorosi nostri fratelli Romeni e specialmente della loro vittoria sui barbari. Vostro — G. Garibaldi*» (citată după autograf de B. AMANTE, *La Romania*, 1888, pag. 171).

Pentru impresia produsă în România de vestea morţii lui Garibaldi cfr. «La Confederazione Latina»; (I, 1882, No. 9, pag. 69 sqq.); la Bucureşti s'a constituit

7. Intorcându-se la acele scrieri cu caracter informativ care continuă să apară în Italia după 1850, deosebit de interesant ni se pare capitolul referitor la România din voluminoasa «Geografia Storica Moderna Universale» compilată sub directa îngrijire a lui *N. Tommasèo*, I. Cantù, G. B. Carta, Sacchi și alții, publicată la Milano în 1857 [1]). Bogate informațiuni de natură istorică, geografică și culturală se găsesc acolo unde se face descrierea diverselor popoare din Imperiul Habsburgic (vol. I, p. 1 sqq.), vorbindu-se pe larg de toți Românii. Capitolul dedicat «Popoarelor Moldo-Valahe» (pag. 717—770) constitue de fapt o adevărată monografie nesemnată dar reprodusă desigur după aceea a lui *T. Massarani*, căci asemănarea este evidentă atât ca bogăție de informație cât și ca precizie în expunere. Aceasta, pe alocuri, nu e lipsită de căldură și colorit; iată un exemplu:

«Anche nell'attuale suo scadimento, il suggello di una stirpe illustre sta «in volto al popolo di codesta Italia orientale. Spigliato e robusto della per«sona, la vasta fronte contornata da nerissimi capelli, lungo e arguto lo sguardo, «il Romeno dei vergini Carpazii serba interge le sembianze latine, che appo

---

un comitet pentru strângerea de fonduri necesare ridicării statuii lui Garibaldi pe Gianicol la Roma, în frunte cu *C. A. Rossetti*, (*ivi*, No. 10, pag. 79). Tot cu această ocazie *D. Gusti*, fost vicepreşedinte al Camerei şi primar la Iaşi, a scris următoarea poezie:

LA ITALIA

Din stânca Caprerei o lacrimă pică,
Şi marea se umflă şi geme spumând;
E fulgerul morței ce cade şi strică,
Ear geniul, vecinic pe Tibru-i planând.

Italie mândră, tu Doamnă antică
Şi astăzi Regină, te văd îmbrăcând
Porfira de jale; de-i grea... o ridică
Popoare: ascultă cel eco plângând.

Eroul-legendă cu spada ta zace
Dar sus Capitolul stindardu-l desface
Şi spune mărirea, ce-atât ai dorit.

Colò doi luceferi înfăşur un nume
Cei zic: *Garibaldi!* un cult pentru lume,
Pe când azi Românii, strig: vai! a murit!

[1]) Ed. Pagnoni în 3 vol.

«gli abitatori del piano e delle città tanto o quanto s'allentano nell' equivoca «docilità di un lungo vassallaggio. Quando, succinta ai fianchi la tunica, «calzato del sandalo tradizionale ei si drappeggia con nativa alterezza nel «loro logoro sajo, direste un' effigie sbalzata dalle spirali di bronzo *(sic!)* «della colonna trajana. La donna intensamente carezzevole nelle languide «pupille ombrate da folte sopracciglia, sparse le treccie sugli omeri come le «donzelle longobarde, ricorda nelle forme vistose e nelle foggie che sanno «essere eleganti in seno alla povertà, il tipo del contado romano».

Remarcând factura vădit romantică a acestui portret adăugăm că şi în acest articol se găseşte o lungă discuţie cu privire la latinitatea limbii noastre (apărată împotriva filologilor germani cari exagerau influenţele străine) şi se dau cele mai variate ştiri cu privire la mişcarea literară din Principate pe la 1857 (pag. 730), a cărei valoare, după părerea autorului, stă în raport cu influenţa pe care această literatură o puteà aveà asupra societăţii. Iată de exemplu ce ni se spune despre *Heliade Rădulescu*, socotit drept reprezentantul acestei mişcări:

«*Eliade* è la figura più risentita: ingegno pronto, acuto, versàtile, sottentrato al maestro [Lazăr] in un insegnamento pressochè universale, ei balza «senza esitare da una versione di Lamartine ad una di Francoeur, dal Maometto di Voltaire al Child-Harold di Byron;... nel suo ardore di ricostruzione ei s'afferra ad ogni strumento, ei saluta ogni novella speranza: «la bandiera greca,... la lingua del suo paese,... ch' ei vezzeggia come «propria creatura; la donna, ch'ei trova odalisca, e vuol lasciare educatrice. «Intanto a lui s'eran stretti i più fidenti...»

Iar ca apreciere generală asupra literaturii romantice româneşti cetim următoarele:

«... Da costoro (cei ce se lasă impresionaţi de relativa sărăcie a scrierilor «româneşti) il gracile manipolo, a cui possono ridursi le cose letterarie di Romania, non provocherà certamente che un sorriso di compassione; e, diciamolo schietto, neppure gl' infatuati dell'arte per l'arte vi troveranno poemi «e sistemi che impongano colla mole la riverenza, o gioielli di squisitezza «fabbrile. Ma se... nell' arte della parola non si vegga il trastullo del genio... «bensì lo strumento di ogni umana famiglia, che fatica ad aprirsi un varco fra «le altre e si rivendica un posto al sole, anche il recente e sgranato lavorio

«del pensiero romeno apparirà, come crediamo, meritevole di qualche nota» (730) [1]).

* * *

Inainte de a trece la *Aleardo Aleardi* dela care ne-a rămas cea mai suggestivă dovadă a interesului pe care ni l-au purtat Romanticii italieni, amintim în treacăt pe *Cesare Correnti*, fost ministru al Instrucției Publice, amic și admirator al lui *Cattaneo*, fondator al mai multor reviste din Milano, specialist în problemele de Statistică și în istoria popoarelor din Orient (mai ales Polonia); încă din 1858 Correnti și-a dedicat o parte din activitate Românilor, publicând o serie de articole în «Annuario Statistico» în care, printre altele, îndeamnă pe Italieni să traducă din opera poeților noștri [2]).

Dar să ne ocupăm mai deaproape de *Aleardo Aleardi* și de poema sa «I Sette Soldati», dând și unele date biografice spre a pune în evidență importanța lui în literatura italiană [3]).

Aleardi s'a născut la Verona în 1812 și alături de *Giovanni Prati*, dar cu mai mult succes decât acesta, rămâne cel mai fericit și mai popular dintre poeții italieni din imediata apropiere a lui *Giosuè Carducci*. Fără a se fi putut descătușà pe dea'ntregul din excesele doctrinei romantice, lui Aleardi îi revine meritul de a fi dus Romantismul italian la o perfecție postumă și inutilă. Este un întârziat și oricât de onorabile ne-ar păreà silințele lui de a face «artă pentru artă» și de a se împăcà cu schimbările radicale ce se produseseră în literatura italiană după 1860, deși vestește pe *Zanella* și pe *Carducci*, Aleardi nu poate reprezentà în evoluția liricei italiene din sec. XIX-lea decât un moment de transiție. Cu drept cuvânt, istoria literară îl așează printre «romanticii postumi»,

---

[1]) Printre alte publicațiuni cu caracter enciclopedic și geografic amintim «L'Enciclopedia contemporanea di Fano» a lui *Luciano Scarabelli* (1857) în care se găsește o «Statistica e Notizie de' Principati Danubiani», vol. XXXIII cu date economice și comerciale.

[2]) Cfr. dedicația *Mariei Ștefănescu* la traducerea italiană a operei lui ELIADE RADULESCU *La Dacia e la Romania*, — compendio di storia rumena, Napoli, Tip. dell'Accademia Reale, 1876, pag. III. Apoi: T. MASSARANI, *Cesare Correnti nella vita e nelle opere*, Ed. postuma, Gruppo I, Vol. III, Firenze, Le Monnier, 1907.

[3]) Pentru vieața și opera lui Aleardi, cfr. C. CAVALLUZZI, *La poesia del Prati e dell'Aleardi nel secondo Romanticismo*, Città di Castello, 1898; F. ROSSO, *La vita e i canti di A. Aleardi* II-a ed. Fossano, 1900; G. BIADEGO, *Bibliografia aleardiana* Verona, 1916; G. MAZZONI, *L'Ottocento*, Indice, vol. II, pag. 1499 (și bibliogr.); B. CROCE, *Letterat. della nuova Italia*, Laterza, Bari, I, 73 sqq.

«i secondi romantici», şi cu tot locul de frunte pe care Aleardi îl ocupă în această grupare, cu toate meritele lui recunoscute în ce priveşte expresia formală, de fapt arta sa nu s'a putut susţine la nivelul faimei pe care şi-a câştigat-o în vieaţă căci fondul însuş al inspiraţiei aleardiene este prea învechit şi compromis, în ciuda acelei perfecţiuni formale [1]). Astăzi se pot cetì cu plăcere doar unele fragmente din vasta sa producţiune iar acelea trăesc numai prin meşteşugita îmbinare a imaginilor şi prin reprezentările, conturate şi plastice, ale tablourilor după natură.

Din biografia lui vom reţine numai acele date menite să ne explice rostul liricei sale patriotice, căci din aceasta face parte poemul care ne interesează în special.

Aleardo Aleardi s'a născut şi a copilărit la Verona — oraş sub stăpânire austriacă — într'o epocă de culminantă tiranie habsburgică şi de înverşunată prigonire a naţionaliştilor italieni [2]). A studiat la Padova, frecventând cenacolul «pedrocchinilor» şi conspirând împreună cu *Fusinato*, *Leone Fortis*, *Prati*, *Dall'Ongaro* şi *Nievo*. Din această epocă datează primele sale poezii patriotice care circulau clandestin şi încep primele persecuţii şi percheziţii din partea poliţiei austriace [3]). Sub influenţa acestor prietenii şi învrăjbit de bănueala autorităţilor, Aleardi scrise şi publică în 1842 primul său poem mai mare, «l'Arnalda», cu subiect oriental şi în directă legătură cu istoria Veneţiei; inutil să adăugăm că închebarea intrigei denotă cea mai fantastică imaginaţie romantică cu putinţă. La fel ni se prezintă poemul dramatic «Bragadina» scris cam în aceeaş vreme şi în care revin accentele de exotism oriental sub care se ascund aluziuni patriotice contemporane. Dar şi mai vădite apar aceste accente exotice în «Le prime storie» (1845) în care Aleardi evoacă luptele pentru independenţa Greciei şi face să defileze prin faţa noastră falanga de eroi morţi pentru această independenţă: Marco Bozzari, Riga, Byron, Santarosa ş. a. Influenţat de Byron, compuse «Il Monte Circello» (1846), una din cele mai reuşite poeme ale sale mai ales pentru

---

[1]) Pentru ideile lui Aleardi asupra artei ca expresie verbală şi silinţele lui de a o perfecţionà prin continuă prefacere cfr. *L'Epistolario*, publicat de *G. Trezza*, Verona, Drucker, 1879. pag. 88, 158, 165, (se apără de acuzarea că ar face «artă pentru artă» în detrimentul Romantismului), 182, 186, 205, 207, 209, 211, 346.

[2]) Cfr. A. BAZZONI, *Aleardo Aleardi*, Torino, U. T. E., 1863 (Coll. «Galleria Nazionale del Sec. XIX»).

[3]) Pentru ideile politice şi patriotismul său vezi în acelaş *Epistolario*, pag. XVIII, 294 sqq.

frumusețea descrierilor Campaniei Romane, alături de «Le Lettere a Maria», izvorîte din aceleași concepții filozofice-umanitariste.

Izbucnind revoluția din 1848, temându-se să nu fie arestat ca și prietenul său *N. Tommaseo*, Aleardi fugì la Roma spre a se întoarce însă la Venezia de îndată ce Austriacii fură izgoniți din oraș.

Acì luă parte activă la Consiliul de Stat iar în urmă fu trimis ca reprezentant diplomatic la Paris, unde frecventă cercurile tuturor patrioților și exilaților străini. Intors din Franța se stabilì la Florența unde legă prietenie cu *Gino Capponi*, *G. Giusti*, *G. P. Vieusseux* și cu toți colaboratorii dela «Antologia», dar odată cu ocuparea Toscanei de către trupele austriace, fugì la Genova de unde se întoarse în patrie. Imediat poliția austriacă îl arestă (1852) și abia după multe luni de carceră fu pus în libertate, neputându-i-se găsì nici o vină. In acest răstimp (1857) compuse alte poeme cu subiect istoric și cadru exotic: «Le Città italiane marinare e commerciali», «Raffaello e la Fornarina», «Ora di mia giovinezza» — în care deplânge soarta poporului polonez, căzut pradă tiraniei imperialiste — și «I tre fiumi e le tre fanciulle» al cărui subiect conține în germen concepția din «I Sette Soldati».

Odată cu victoria din câmpiile Magentei (1859), Austriacii arestară în retragere pe toți patrioții mai periculoși din Veneto, și printre aceștia a fost și poetul nostru pe care-l deportară în Boemia, la Iosephstadt.

Incheindu-se pacea dela Villafranca Aleardi fu pus în libertate și venì din nou în Toscana (1861) unde compuse «I Sette Soldati», publicat în acel an la Florența.

Dela această dată întâmplările vieții sale nu ne mai pot interesà [1]).

Pe scurt subiectul poemei «I Sette Soldati», scrisă la Pisa și dedicată lui *Garibaldi*, este următorul: «Soldații despre cari e vorba în mai multe mici capitole scrise în versuri endecasilabe și septenarii rimate pe ici pe colo, sunt leșuri de boemi, croați, unguri, poloni și tirolezi pe cari Poetul le descopere pe câmpul de bătaie dela *San Martino*; despre soarta acestora și despre sine însuș îi vorbește un preot român, și el tot în slujba Austriei; astfel că nelegiuirea și nedreptatea Habsburgilor sunt puse în evidență la fiecare pas; dar acuma se apropie de sfârșit (astfel încheie Poetul) blestemata tragedie dintre popoarele germanice și latine, iar din multele învrăjbiri în care

[1]) A murit la Roma, uitat de toți și în mizerie, la 1873.

s'au strecurat prin înșelăciune accentele invidiei și ale urii, e gata să se audă în sfârșit cuvântul dragostei și al concordiei. Mai ales Ungariei — al cărui poet-soldat Petöfi este amintit de poetul italian — i se dă un loc de frunte în această trecere în revistă a ginților condamnate de Austria să se sfâșie între ele, spre marea mulțumire a Imperiului» [1]).

Subiect cât se poate de romantic și pe care, în ce ne privește, îl vom pune în legătură cu tot ceeace am văzut că se scrià în Italia înainte de Aleardo Aleardi. Dar pentru găsirea izvoarelor istorice ale poemei, mai înainte de a trece la analiza ei, vom atrage atenția asupra unor fapte menite să ilustreze idea din care a izvorît căci pe lângă interesul pe care îl poate aveà acest lucru pentru studiul de față, observăm că izvoarele poemei lui Aleardi n'au fost încă cercetate de critica literară din Italia.

Pe lângă cele amintite vorbind de vieața lui Aleardi ca exilat și conspirator politic, merită deosebită atențiune misiunea diplomatică pe care a avut-o la Paris în 1848—49. Cu această ocazie a putut să cunoască în amănunt toate problemele la ordinea zilei și să contribue direct la rezolvarea conflictelor dintre Imperiali și popoarele răsculate. La Paris a luat contact cu fruntașii politicii și literaturii franceze iar pe de altă parte cu exilații politici veniți din toate țările Orientului. Cu chipul acesta și-a dat seama din capul locului de toate mișcările revoluționare iar scrisorile sale din acest timp dovedesc la tot pasul cât de mult îl interesà rezultatul lor [2]). Dealtfel tot din aceste scrisori vedem că dela această dată și până după 1861 când a scris poema, Aleardi n'a încetat o clipă de a urmărì mersul evenimentelor din Orient în legătură cu Austria și Rusia.

Insă faptul cel mai semnificativ din vieața sa pentru genesa poemei rămâne de sigur deportarea în Boemia și avem indicațiuni precise că în aceste împrejurări a conceput «I Sette Soldati» și și-a îmbogățit cunoștințele prin viziunea stării de lucruri din Imperiu: «Ricacciato nelle prigioni di Josephstadt, ed esulando più tardi, dopo la pace di Villafranca, nella Lombardia liberata, protestò coi *Sette Soldati* contro l'Austria che insanguinava ancora la Venezia. Quel canto stupendo per originalità di forme, per evidenza pittrice, tutto rovente di sdegno che

[1]) In G. MAZZONI, *L'Ottocento*, pag. 613.
[2]) Cfr. *Epistolario* citat, pag. 27, 49, 190 sqq.

gli prorompeva dall'anima concitata, fu il suo testamento di sacerdote civile che scomunicava dall'esilio gli oppressori della sua terra» [1]).

Cât despre acele amiciții care i-au putut desigur servì la cunoașterea popoarelor din Orient, amintim că Aleardi a fost un nelipsit frecventator al *Salonului Maffei* din Milano [2]), unde se împrieteni cu toți colaboratorii dela «Crepuscolo» dar în special cu *Carlo Tenca* și *Tullo Massarani* [3]), iar în afară de acest cerc cu istoricii *Cesare Cantù* [4]) și *Pasquale Villari* [5]) (căruia Aleardi îi trimiteà în 1862 «I Sette Soldati» spre a-i face cuvenitele observațiuni în ce privește partea de adevăr istoric) și, în fine — mai târziu — cu *Angelo de Gubernatis* [6]).

Datorită acestor împrejurări îl vedem pe Aleardi încă înainte de 1860 îndrumat spre subiectele în cari, sub o formă ori alta, este vorba de diversele popoare asuprite de Austria, Rusia ori Turcia.

Ca exemplu pentru aceasta citäm «Le tre fanciulle» din 1858, în care Poetul stă de vorbă cu trei fete de țară, dintre cari una îi povestește cum tatăl ei a fost închis pe nedrept, alta se plânge de barbaria strângătorului de bir, în slujba dușmanului, iar a treia îi povestește «răpirea fratelui său, trimes în țări depărtate, unde femeile spală hainele lui ude de sânge italian și unde fratele îi va murì de dorul de a-și revedeà patria».

De fapt această idee, care stă la baza poemei «I Sette Soldati», este prea tipic romantică spre a puteà fi originală și nouă. Am găsit-o aproape identică în manifestul prin care *Tommasèo* instigà pe soldații transilvăneni la dezertare [7]); se poate regăsì ușor în multe pagini din «Le mie prigioni» a lui *Silvio Pèllico* sau în «Lamento di un Croato» a lui *Ottavio Tasca* [8]), dar o exprimase și *Giacomo Leopardi* încă din 1818 în cele

---

[1]) *Epistolario* citat, pag. XXIII.

[2]) Cfr. R. BARBIERA, *Il Salotto della Contessa Maffei*, ed. cit., pag. 177 sq., 185, 244, 297.

[3]) Cfr. T. MASSARANI, *Carlo Tenca* etc., Milano, Hoepli, 1887, pag. 386—7; cfr. și *Epistolario*, pag. 74, 302, 312, 313, 319.

[4]) *Epistolario*, pag. 95 sq. 353.

[5]) *Epistolario*, pag. 160, 177, 187, 209, 216.

[6]) Cfr. A. DE GUBERNATIS, *Fibra*, Pagine di ricordi, Roma, Tip. Senato, 1900, pag. 206, 290, 358.

[7]) Cfr. și *Il Segreto dei fatti palesi seguiti nel 1859*, Firenze, Barbèra, 1860, pag. 61: Tommasèo caută să dovedească acì imposibilitatea în care se găsià Austria de a reocupà Venetul, neputându-și înjghebà o armată credincioasă din rândul naționalităților subjugate.

[8]) Cfr. G. TAMBARA, *La lirica politica*, Roma, Segati, 1909, pag. 385 sqq.

două poezii patriotice ale sale. Iată de exemplu un fragment din «All'Italia»:

... A che pugna in quei campi
l'itala gioventude? O numi, o numi!
pugnan per altra terra itali acciari.
Oh, misero colui che in guerra è spento,
non per li patrii lidi e per la pia
consorte e i figli cari,
ma da nemici altrui,
per altra gente, e non può dir morendo:
— Alma terra natìa,
la vita che mi desti ecco ti rendo...

Sau în «Sopra il monumento di Dante che si preparava in Firenze»:

... Morìan per le rutene
squallide piagge, ahi! d'altra morte degni,
gl'itali prodi; e lor fea l'aere e il cielo
e gli uomini e le belve immensa guerra.
Cadeano a squadre a squadre,
semivestiti, maceri e cruenti,
ed era letto agli egri corpi il gelo.
Allor, quando traean l'ultime pene,
membrando questa disiata madre,
diceano: — Oh non le nubi e non i venti,
ma ne spegnesse il ferro, e per tuo bene,
o patria nostra. Ecco, da te remoti,
quando più bella a noi l'età sorride,
a tutto il mondo ignoti,
moriam per quella gente che t'uccide...

Mai evidentă este însă analogia ce se poate stabilì din punct de vedere al concepţiei între «I Sette Soldati» şi una din cele mai reuşite poezii ale satiricului toscan *Giuseppe Giusti*: «Sant' Ambrogio» scrisă în 1846. Şi acì este vorba de diversele naţionalităţi din armata imperială care luptau contra Italiei, ca şi în poemul lui Aleardi.

Iată în adevăr care este conţinutul «Sfântului Ambrosiu»: Giusti se găsià în toamna lui 1845 la Milano găzduit în casa lui *Alessandro*

Manzoni și într'o zi, plimbându-se prin oraș cu un copil al acestuia, intră să asculte slujba în biserica Sant'Ambrogio pe care o găsì înțesată de soldați austriaci:

... M'era compagno il figlio giovinetto
D'un di que' capi un po' pericolosi,
Di quel tal Sandro, autor d'un romanzetto
Ove si tratta di Promessi Sposi...
... Entro, e ti trovo un pieno di soldati,
Di que' soldati settentrïonali,
Come sarebbe Boemi e Croati...

Pe acea vreme soldatul imperial — indiferent de ce naționalitate ar fi fost — formà obiectul urei și batjocurei milanezilor. «Făcuseră din Croat tipul nătângiei ridicole; în fiecare dimineață se răspândià în oraș câte o nouă anecdotă, adevărată ori născocită, asupra avidității prostiei, lăcomiei și grosolăniei acelor soldați cari în timpul celor Cinci zile și în lunile următoare, se arătară din păcate cruzi și hrăpăreți. Iar Giusti, găsindu-se în fața lor, se trage îndărăt desgustat și e gata să plece din biserică» [1]):

Mi tenni indietro; chè piovuto in mezzo
Di quella maramaglia, io non lo nego
D'aver provato un senso di ribrezzo...

Iată însă că în acel moment muzica militară începe să întoneze corul din «I Lombardi alla prima crociata» a lui Verdi și atunci, la auzul acelui cor, poetul se simte mișcat:

Come di voce che si raccomanda,
D'una gente che gema in duri stenti
E de' perduti beni si rammenti...

Nu se mai poate stăpânì, intră în mijlocul acelor soldați străini și ura i se schimbă în emoție, mai ales atunci când acele nenorocite unelte ale stăpânirii austriace, acei sărmani soldați, urîți și blestemați fără a-i cunoaște și a le ștì suferințele, intonează o rugăciune tristă, plină de amintiri de acasă:

1) Cfr. C. ROMUSSI, *Poesie di G. Giusti,* Milano, Sonzogno, pag. 326.

Un cantico tedesco lento lento
Per l'äer sacro a Dio mosse le penne:
Era preghiera, e mi parea lamento,
D'un suono grave, flebile, solenne,
Tal, che sempre nell'anima lo sento...
... Sentià nell'inno la dolcezza amara
De' canti uditi da fanciullo...
... Un pensier mesto della madre cara,
Un desiderio di pace e di amore,
Uno sgomento di lontano esilio,
Che mi faceva andare in visibilio.

Corul tace şi poetul meditează asupra soartei soldaţilor: îi simte tot atâta de dornici de pace şi de independenţă ca şi Italienii pe cari tocmai ei îi împilau din porunca Impăratului, străin şi de unii şi de alţii. In rugăciunea lor poetul vede tot dorul de casa îndepărtată şi toată suferinţa lor de asupritori schingiuiţi:

Costor, dicea tra me, Re pauroso
Degl'italici moti e degli slavi
Strappa a'lor tetti, e qua senza riposo
Schiavi gli spinge per tenerci schiavi;
Gli spinge di Croazia e di Boemme,
Come mandre a svernar nelle Maremme...
... Muti, derisi, solitarî stanno,
Strumenti ciechi d'occhiuta rapina
Che lor non tocca e che forse non sanno:
E quest' odio...
Giova a chi regna dividendo e teme
Popoli avversi affratellati insieme...
... Povera gente! lontana da' suoi,
In un paese qui che li vuol male...

Emoţionat până într'atâta încât simte nevoia de a îmbrăţişà pe un caporal «austriac», Giusti iese grăbit din biserică, temându-se să nu ajungă prea departe cu mila!

Această analiză a poeziei lui Giusti trebuieşte completată cu următorul fragment dintr'o scrisoare a sa adresată unui prieten în 1847:

«... Potrà il cuore ai magnanimi Ungheresi e ai magnanimi Boemi d'essere «cacciati qua a spegnere il fuoco sacro al quale essi stessi si ritemprano? E «i loro fremiti generosi là saranno fremiti d'uomo, e qua fremiti di bestia? «La causa dei popoli non è tutt'una in tutta Europa?...» [1]).

Amintind așadar operele din cari s'a putut inspirà Aleardi scriind «Cei Șapte Soldați» observăm că această concepție comună corespunde de fapt unei stări de spirit generalizată în toată Italia pela 1850—60 căci o surprindem și în alte documente ale vremii; din multele exemple ce s'ar puteà cità în acest sens ne mulțumim cu următoarele două, cât se poate de semnificative: In autobiografia sa, *De Gubernatis* [2]) evocă anii primei copilării (1848—50), petrecută într'un târg din Piemont și ne spune printre altele:

«Giungono presto dal campo gli annunzi elettrizzanti delle prime vittorie «piemontesi, e, dopo alcuni giorni, vedo sfilare per la via maestra di Chieri «i primi numerosi prigionieri, ufficiali e soldati tedeschi, con la loro bianca «tunica ed i calzoni celesti; *devo dirlo? mi fecero gran pena*; *povera gente!* «*forse essi stessi non avrebbero voluta la guerra*; *pugnavano costretti*; *rimasero* «*vinti*; *invece di tornare alle loro case*, *essi venivano spinti sempre più lontani* «*dal loro paese*, *vilipesi e derisi*. Mi ricordo dunque soltanto che provai un «profondo stringimento del cuore, nel vederli passare, simile a quello che, «poco innanzi, aveva provato *Giuseppe Giusti* nella chiesa di Sant' Ambrogio «di Milano».

Al doilea exemplu ni-l oferă *Garibaldi* în acest fel:

In 1859 generalul se găsià lângă Varese unde luptase contra lui Urban. După această crâncenă ciocnire aflăm [3]) că «un corespondent «englez văzù pe Garibaldi oprindu-se în fața cadavrului unui infan- «terist stirian care strângea în mâinile înțepenite de moarte pușca; «și auzì pe general exclamând cu fața întoarsă spre Corte: «*Guardate* «*quel povero ragazzo*, *strappato forse a sua madre per mandarlo in Italia* «*a tenerci schiavi. Che orrenda cosa la guerra e qual grave responsabilità* «*pesa sulla coscienza di chi per mala ambizione di dominio la scatena...*»

---

[1]) Cfr. CLELIA FALCONI, *La poesia civile di G. Giusti*, Firenze, Salani, 1901.

[2]) *Fibra*, ed. cit., pag. 30.

[3]) Cfr. AL. LUZIO, *Studî e Bozzetti di Storia letteraria e politica*, Milano, Cogliati, 1910, II, p. 365 și ARRIVABENE, *Italy under Victor Emanuel*, I, p. 47.

Această ideologie care se găsià aşadar în atmosfera Italiei la acea dată inspiră şi pe Aleardi din «I Sette Soldati».

Iată acum pasagiile din această poemă în care este vorba de soldaţii Români din Transilvania, aduşi cu sila să lupte în Italia.

Austriacii se ciocniseră cu trupele italiene într'o vale stâncoasă prin mijlocul căreia trecea un torent, presărat cu cadavre.

In zorii zilei Poetul se apropie de această vale, pe care ne-o descrie în primele versuri ale poemei cu mult simţ al naturii şi cât se poate de plastic; apoi exclamă:

Quivi a lungo, poc'anzi, avea ruggito
Una battaglia disperata e santa
Tra i figliuoli d'Italia
E lo stranier: una vendetta allegra
De la schiatta latina.

Pe măsură ce se ridică soarele Poetul zăreşte mai bine acele cadavre de soldaţi şi în vreme ce le priveşte din înnaltul stâncilor începe să mediteze asupra soartei lor. Intocmai cum se călătoresc păsările toamna, aşà vor fi sburat spre casele părinteşti veştile de moarte:

E dai moravi
Ai campi transilvani
Fu un ululato d'avi
Un singhiozzo di madri e di sorelle
Diserte. E cento acuti
Archi di stranie chiese
Brillâr di torcie funerali, accese
Per la pietà dei poveri caduti.

Victoria fusese de partea Italienilor şi ajuns aci Aleardi, ca şi Giusti în «Sant' Ambrogio», luptă pe deoparte cu satisfacţia lui de patriot iar pe de altă parte cu pornirea umanitaristă care însufleţià pe toţi Romanticii, la gândul că acei sărmani ostaşi nu erau decât «umili sclavi ai spadei» — unelte oarbe ale dominaţiei habsburgice — cetăţeni tot atâta de dornici de libertate şi de pace ca şi Italienii cu cari se răsboiau. Acest sentiment este clar exprimat în următorul vers:

L'italiano esultava, e l' uom piangeva,

care trebueşte considerat ca motiv dominant al întregei poeme.

Intr'acestea Poetul coboară în vale și cercetează mai de-aproape cadavrele de pe malul apei. Iată că vede un flăcău care-și dăduse sufletul strângând la piept un fluer de merișor:

Tenea con l'altra al core
Un suo strumento nitido di bosso,
Donde ei ritrasse in vita
Pane e sorrisi, e note
Di gentil melodia col sapïente
Tremolar de le dita.

I se pare că aude plânsetele care umplu văile Serbiei, Boemiei și ale Transilvaniei căci văduvele și iubitele n'au nici măcar mângâerea dea-i vedeà morți; zac în pământ străin, răpuși și blestemați:

E il lor cenere è sparso ai quattro lati
Del moribondo Impero.

Dar iată că în mijlocul acelei păci de mormânt se aude nedeslușit «il lento mormorare d'un salmo»; se uită speriat în jurul său și Poetul zărește pe un preot român, la căpătâiul unui cadavru:

Le lunghe pieghe de la vesta nera,
L'onda fluente dell'intonso crine,
I severi conforti
De le voci latine
Mi palesâr che gli era
Un ministro dell'ara.
Ei non piangea: ma più del pianto amara
Era l'angoscia de lo scarno volto.

După ce preotul isprăvește de cântat rugăciunea morților începe să povestească Poetului soarta acelor soldați morți și evocă amintirea poetului ungur *Alexandru Petőfi*, mort în Transilvania pentru libertatea Ungariei. Cu această ocazie ni se descriu cu mult avânt și caldă simpatie față de naționalitățile subjugate Austriei, toate episoadele revoluției din 1848:

... Era nel tempo
Dei novi geli, quando

Da la mia terra a schiere
Repubblicane parton le cicogne
Abbandonando il culmine dei tetti
Ospitali dal fido
Lor nido benedetti. Era un mattino,
E a me che un colle discendea sui primi
Albor', già si pingeano in lontananza
D'Arad le torri, il vallo, il rivellino,
E lungo il vallo non so qual sembianza
Di palchi eretti, e di scavate fosse.

Erau spânzurătorile!

Copleşit de emoţie preotul îngenunchiază lângă cadavre şi după el, Poetul. Trecut acest moment de pioasă reculegere iată cum îşi povesteşte propria-i vieaţă preotul transilvănean, făcând în acelaş timp o plastică descriere a satelor din Ardeal:

«Ma chi sei tu, gli chiesi,
Che così onesto lagrimando parli?»
Ei mi rispose: «Piccioletta storia,
O, Poeta, è la mia. *Io son Rumeno*
De la tua stirpe. Da latina gente
Messa a vegliar con l'aquile sull'Istro
Il torbido Orïente,
Per mille e sette cento anni obbliata,
Trassero gli avi miei. Fra i sette monti
Dei cavalieri Sècleri io nascea,
Dove Sandor cadea. Quivi per boschi [1])
Bruni di pini, e i nobili castelli
Sin da fanciullo l'odio
Vêr lo stranier m'appreser le ribelli
Melodie del magnanimo Racoschi.

[1]) Aleardi pune acì următoarea notă (pag. 58): «La Transilvania, il paese delle sette montagne, è come una immensa fortezza: è la Svizzera dell' Oriente. I Carpati a mezzodì la ricingono d'una muraglia gigantesca. Colà vivono i Secleri, gagliarda gente della famiglia Magiara... Colà vivono i Valachi, gente Rumena originata dalle legioni lasciate sul Danubio dopo la strage Daciaca da Trajano; e i Sassoni, gente alemanna... A ogni tratto in quelle contrade incontri castelli feodali, ruine romane e sepolcreti turchi, elevati fino dai tempi in cui il prode Uniade ne disfece pressochè 100.000».

Dentro il cristal d'un lago
Montano, azzurro, placido, profondo,
Ch' era tutto il mio mondo, ove le stanche
Onde riposa la spumante Aluta
Si riflettea con le pareti bianche
La mia casa paterna.
In mezzo a un prato i ruderi di un campo
Del Dacico Traian eran ricordi
De la Cittade eterna:
A' piè d'un colle l'arabo sorgea
Cippo d'un ottomano
Col verso arcano e la falcata luna,
Reliquie di quei dì, che al transilvano
Brando ridea fortuna.
Or da due lustri in quella onda turchina
Si specchia la ruina
Del mio nido natio. Poi ch'una sera
Del Lorenese le fuggenti squadre
Giunser lassù, nè paghe a la rapina
M'arser la casa, e il padre.
Ahi! sventurato! Ed io
Come ogni cosa mi fu tolta in terra
Mi son rivolto a Dio».
Disse, e movendo i passi
Guardinghi in fra i cadaveri, cennava
Con l'addio de la man ch'io me ne andassi...

Infricoșat de spectrul cadavrelor Poetul urcă din nou coasta și din vârful stâncilor aruncă o serie de violente imprecațiuni la adresa Habsburgilor și intonează imnul apropiatei înfrățiri a tuturor acelor popoare robite:

Ormai si affretta al fine
La maledetta secolar tragedia
Fra le alemanne genti
E le genti latine.

Poema se încheie cu viziunea unei Italii desrobite de Austria, prin înfrângerea rușinoasă a Impăratului «tiran»:

Vedo un ramingo che fu già ricinto
Ne la sua torva gioventù di molte
Corone, ire solingo.
La logorata porpora nel fango
Strascina, ove è trapunta
Un'aquila defunta....
Una condanna
Giusta l'astringe a mendicar il pane
Al castello battendo e a la capanna
Ove è il figliuolo, a cui
Fece appendere il padre. Oh! come è bella
L'alba d'Italia!... E da le vaste
Terre e dai mari un cantico si leva
Di vituperio e d'onta
Per quella che tramonta.

* * *

După cum se vede, acest poem a lui Aleardo Aleardi prezintă un deosebit interes pentru ceeace puteau reprezentà Românii supuşi Austriei în conştiinţa italiană de pela 1860 şi cu el am puteà încheià studiul de faţă, dat fiind că dela această dată documentele şi scrierile ce s'ar puteà cità prezintă un interes cu totul secundar fie prin însăş importanţa lor relativă, fie mai ales prin apropierea de timpurile noastre. Cum însă vedem pe Români reapărând în 1868 într'un roman fantastic al lui *Giovanni Prati* vom luà această dată ca limită a prezentului studiu.

Vom amintì deci că în 1863 profesorul *Spinazzola*, fost prin ţara noastră, publicà o «Grammatica romena e di dialoghi romeni-italiani» şi că tot din acest an datează rapoartele *Consulului Strambio*, adresate Ministrului italian din Constantinopol şi în care se dau unele amănunte cu privire la domnia lui *Cuza* despre care Stambio vorbeşte cu puţină simpatie [1]).

Interes special prezintă însă *Giuseppe Mazzini* (1805—1872), atât pentru acèle scrieri şi articole în care a avut prilejul să se ocupe de Români, cât mai ales pentru legăturile directe pe care le-a avut cu unii patrioţi şi scriitori dela noi. Aceste legături ar trebuì să

[1]) Cfr. V. MANTEGAZZA, *La Rumenia*, Bontempelli, Roma, 1913, pag. 185 sq.

formeze obiectul unui studiu special, făcut pe baza multor documente inedite ce se găsesc fie în Italia, fie în Biblioteca Academiei Române [1]).

După cum se știe, atât *Alexandru Candiano-Popescu* [2]), cât mai ales *C. A. Rossetti* [3]) și *D. Brătianu* [4]), au avut în tinerețe legături directe cu agitatorul italian fiind socotiți drept înflăcărați «mazzinieni români». Dela aceștia și dela tot ce se scrià în Italia despre Români în vremea sa, se va fi informat Mazzini asupra problemelor de căpetenie din politica noastră și va fi luat acele suggestii de care a avut nevoie atunci când a redactat diversele manifeste și articole menite să provoace în Europa Orientală și Centrală o ligă a tuturor popoarelor nelibere.

Se știe în adevăr [5]) că Mazzini s'a ocupat necontenit de problemele orientale în legătură cu Grecii, Turcii și mai ales cu Slavii, încă înainte de 1857 când scrise «Le Lettere Slave». Viitoarele alianțe dintre Italia și aceste popoare, de a căror emancipare Mazzini nu se îndoește o clipă, formează obiectul constant al preocupărilor sale. In acest scop luă contact cu diferiții patrioți Greci afiliați la «Partidul de acțiune» pe care-l crease tocmai în 1857 și cu privire la această acțiune a sa se poate cità o scrisoare autografă și o circulară adresată unui agent din Corfu, în care se fac aluziuni fățișe la evenimentele politice din Principate. Vom cità aci câteva fragmente din circulara pe care Mazzini o trimeteà la Corfu din Londra la 10 Martie 1858:

«... Lavorando a conquistare la propria indipendente Nazionalità, il Par«tito d'Azione intende servire non solamente a un interesse, ma ad una grande «Idea; l'idea della distruzione del riparto politico attuale d'Europa e il suo «riordinamento secondo i diritti e la missione della Nazionalità. La guerra «d'Italia deve essere la guerra di risurrezione delle Nazioni oggi oppresse «o limitate.

---

[1]) După cum ne comunică d-l prof. R. Ortiz. Acest studiu se va puteà face însă numai atunci când se va terminà de publicat ediția națională a tuturor operilor și scrisorilor lui Mazzini, azi în curs de publicare (Coop. Galeati din Imola) sub îngrijirea prof. *Mario Menghini*, directorul Bibliotecii Risorgimentului din Roma.

[2]) A. DE GUBERNATIS, *La Roumanie*, pag. 263.

[3]) N. IORGA, *Ist. Rom. Călători*, III, 260; *Acte și doc.* citate, VII, 1134; X, 539 (Indice).

[4]) N. IORGA, *Breve Storia dei Rumeni*, pag. 172; *Acte și doc. relative la Istoria Renașterii României*, II, 30, 406; III, 634; VI [2], 489; VII, 111, 112; IX, 186.

[5]) Cfr. DOMENICO SPADONI, *La Grecia e l'Oriente in un carteggio inedito del Mazzini* în *Rivista d'Italia*, XVIII, fasc. IV, 1915, pag. 621 sqq.

«Prima tra queste Nazioni contemplate nel Partito d'Azione, è — pei vincoli «accennati, per le affinità evidenti, per le condizioni di posizione geografica — «la Grecia.

«Noi consideriamo l'Impero Turco in Europa come destinato a disolversi... «Come l'Insurrezione Italiana è destinata a disfare l'Impero Austriaco, sos-«tituendo Slavi, Magiari, Romeni, oggi aggiogati sotto una minoranza teu-«tonica, così l'Insurrezione Nazionale Greca, dovrà, secondo noi, disfare «l'Impero Turco, e chiamare, ricuperando le proprie provincie, a nuova vita «gli elementi che lo compongono... L'Europa deve essere considerata come «un vasto campo, nel quale due grandi eserciti combattono la battaglia del-«l'Europa dell'oggi e dell'Europa avvenire, del reparto territoriale despotico «e del reparto secondo i diritti della libera nazionalità. La vera strategia di «questa guerra non è quella di combattere, smembrando le proprie forze, «su ciascun punto della linea, ma quella di concentrare tutte le forze sopra «un dato punto e vincervi la battaglia decisiva che deve aprire occasione di «sorgere, con certezza di successo a tutte le Nazionalità combattute».

De Slavi, de Greci şi de Români s'a ocupat Mazzini şi într'o serie de articole în *Il Dovere* din 1866, atrăgând în chip special atenţia Italienilor asupra intereselor lor strâns legate de soarta popoarelor din Orientul European. In unul din aceste articole (23 Iunie 1866) [1]) vorbeşte tocmai de importanţa relaţiunilor ce trebuiau stabilite între Italia pe de-o parte şi Slavi, Greci şi Români pe de alta:

«... Tanto per compiere la nostra missione in Europa quanto per l'in-«fluenza futura da conquistarsi in Oriente è indispensabile all'Italia una «stretta alleanza coi tre elementi, Ellenico, Slavo-meridionale e Romàno (sic). «Porgendo ad essi una mano amica e aiutandoli a comporsi in nazioni, l'Italia «promoverà il moto Ungarese (sic) e il risorgimento della Polonia, e s'aprirà «un tempo la via dell'Oriente...»

Iar mai departe Mazzini vorbeşte de drepturile Ungurilor şi Românilor asupra Transilvaniei şi de plănuita confederaţiune a popoarelor din Balcani, în ipoteza căderii Imperiului Turcesc şi Habsburgic şi a înfrângerii imperialismului ţarist.

Astfel de planuri de confederaţiuni danubiene nu le găsim însă numai în scrierile lui Mazzini: ele erau la ordinea zilei în acei ani în

1) *Scritti di G. Mazzini*, Bologna, Zanichelli [1922], pag. 219 sqq.

8*

cari aspirațiunile naționale erau pe cale de înfăptuire atât în Italia cât și în Orient. Ca exemplu despre aceasta — un exemplu dintr'o sută — putem cità o broșură a lui *Luigi Sailer* întitulată «L'Europa e la Casa d'Austria» și apărută la Milano (Vallardi) în 1865.

Prin excluderea din proiectata confederațiune a elementelor eterogene (Rusia și Turcia) Sailer susține oportunitatea federalizării tuturor nouilor State, odată complet liberate de asupritori, asigurându-se astfel o pace mai durabilă în Europa.

Ocupându-se pe larg de chestiunea pericolului slav discută apoi situațiunea din Principate și se exprimă în acest fel de alegerea lui *Cuza:* «... Quivi [lo Czar] cercò pur ora di conciliarsi fino il «principe Cuza, che Napoleone gli pose nella Rumania come una «pulce nell'orecchio: pulce quanto basta per irritarlo, ma tanto pulce da «non potergli fare alcun male». (p. 21). Și așà mai departe, sunt examinate toate problemele politicei internaționale și orientale, cu repetate aluziuni la ceeace puteà reprezentà noua Românie ca factor în viitorul «Imperio federativo del basso Danubio» pus sub protecția Austriei; situație pe care Sailer crede că «quei popoli accetterebbero a man baciata». (p. 26).

Publicațiunile periodice sunt și ele pline la această dată de multe articole închinate Românilor și dintre cele mai de seamă amintim pe cele economice și politice publicate cu oarecare continuitate de *Enrico Amante* [1]) ori cele ale *Dorei D'Istria* (în «Rivista Orientale» din Florența, întemeiată de *Angelo De Gubernatis)* — acestea cuprinzând știri despre literatura română a timpului (1867) [2]).

Insă mai preocupat de răspândirea cunoștințelor despre Români ne apare un alt contemporan al acestora, venețianul *M. A. Canini.*

De fapt, ca agitator politic și ca aventurier pripășit în Principate, Canini este cunoscut istoricilor noștri mai ales prin memoriile vieții sale publicate în franțuzește sub titlul de «Vingt ans

[1]) Asupra activității sale în această direcție vezi citata carte a fiului său, pag. 7 sqq. Multe amănunte cari ne privesc, în broșura *La nuova carta d'Europa in relazione colle razze latine*, Torino, Tip. Vinciguerra, 1867.

[2]) Fasc. 4, pag. 211 sqq. Am dat un extras din această revistă, privitor la raporturile dintre Principesa Ghica și *Heliade Rădulescu* în *Roma*, II, 1922, No. 7—8, pag. 15. Lista operilor Dorei d'Istria relative la Orient și la noi în B. AMANTE, *op. cit.*, pag. 215 sq.

d'exil»[1]. Vom adăugà totuşi unele ştiri nouă cu privire la activitatea pe care a desfăşurat'o după întoarcerea din România.

Născut la Venezia în 1822, Canini a luat parte la toate agitaţiunile politice dinnainte de 1848—9 şi a fost nevoit să apuce calea exilului încă din tinereţe, fiind persecutat de poliţia austriacă pentru poeziile sale patriotice. Intors la Venezia când aceasta se declară Republică, se văzù învinuit de sentimente socialiste şi după câteva luni de carceră se refugiè în Orient, în Grecia şi la Constantinopol; de aci trecù în Principate, pentru prima oară între 1858—1862. In timpul acestei vagabondări, pe lângă activitatea pe care o desfăşură în vederea unei Confederaţiuni balcanice (aşadar ne găsim în faţa unui adevărat curent în această direcţie), Canini publică şi diverse opere cu caracter politic şi mai ales poezii, fie în limba greacă, fie chiar în româneşte. Exilat de câteva ori de guvernul român pentru învierşunarea cu care a combătut pe *Cuza*, pe *C. A. Rosetti* şi pe *Ion Brătianu*, după ce se străduise să organizeze la noi un vast Institut de Cultură în care să aducă profesori pe unii literaţi italieni exilaţi, se întoarse în Italia după pacea dela Villafranca, apucându-se de ziaristică la Milano, Napoli şi Torino. In 1862 a fost trimes din nou în Orient de ministrul Rattazzi, ca agent diplomatic secret şi cu acest prilej a căutat să prepare opinia publică din aceste ţări pentru o eventuală trecere a lui *Garibaldi* din Serbia şi România în Austria, cu scopul vădit de a provocà o răscoală generală contra Austriei şi Turciei. După 1865 Canini s'a ocupat în special cu studiile de filologie orientală (aspru criticat de *I. G. Ascoli)* şi după ce colaboră din nou cu *Garibaldi* în 1866 (mai ales în vederea organizării unei legiuni de voluntari români), trecù în Franţa unde publică opere filologice, amintitele Memorii şi traduceri din sanscrită şi greacă. Dela această dată se ocupă exclusiv cu studiul limbilor şi cu alcătuirea unei vaste antologii a poeziei amoroase la toate popoarele, rămânând tot timpul în Italia, cu o singură întrerupere în 1877—78 când se duse în Bulgaria ca reprezentant de presă în timpul răsboiului Ruso-Turco-Român[2]).

In timpul petrecerii sale în ţara noastră, Canini a avut aşadar prilejul să cunoască în chip temeinic starea ei între 1850—60, cu atât mai

[1]) Cfr. N. IORGA, *Studii şi doc.*, Vol. XVIII, 1910, pag. 54; *Bulletin de la Sect. Historique,* I, 1913, No. 2, pag. 52 sqq. (rezumat şi extrase); IBID, *Ist. Rom. Călători*, III, 232 sqq., 254, 261—2.

[2]) Cfr. A. DE GUBERNATIS, *Dizionario Biografico*, pag. 240.

mult cu cât vagabondările sale i-au permis să trăească în mijlocul poporului de jos iar activitatea-i politică l-a apropiat de cei mai iluștri reprezentanți ai literaturii și politicei de pe atunci. In adevăr, pe lângă *Cuza*, *Brătianu* și *Rossetti*, Canini a cunoscut pe *V. Alecsandri*, *C. Florescu*, *Poenaru* și *Heliade Rădulescu* pe care-l numește «le premier homme de lettres de la Roumanie» și care la rândul său lăudase pe Canini pentru cunoștințele sale de limbă românească și pentru studiile asupra originii acestei limbi («Studii istorice asupra originii națiunii române» în românește).

Pe baza acestor temeinice cunoștințe și însuflețit de-o sinceră dragoste pentru tot ceeace i s'a părut bun la noi în țară, Canini a desfășurat o neobosită activitate propagandistică în favoarea ei, mai ales după 1860 [1]).

A stăruit mult pe lângă *Cavour*, *Mazzini*, *Garibaldi* [2]) și *Rattazzi* pentru recunoașterea drepturilor noastre; a determinat curente de simpatie în publicul italian, fie prin articole de ziar, fie întemeind o «Societate Italo-Română» la care — ne spune el — «donnèrent leur nom plusieurs savants, hommes de lettres, artistes renommés». Iar atunci când s'a stabilit definitiv în Italia, spre bătrânețe, n'a încetat o clipă să vorbească de România în diverse broșuri și articole în cari, pe lângă oarecare desamăgire în ce privește ingratitudinea oamenilor politici dela noi, caută să-și exprime cu obiectivitate sentimentele sale de convinsă admirație față de poporul românesc.

Mărturiile sale în această direcție sunt numeroase și dintre cele mai semnificative vom aminti acel «Imn României» pe care Canini îl

---

[1]) Iată lista operilor lui Canini care ne privesc direct:

1. *Vingt ans d'exil*, 2-a ed. Paris, 1869.
2. *Inno alla Rumânia*, con traduzione e prefazione in rumâno, 2-a ed., Buc., 1878.
3. *Studii istorice asupra originei națiunii rumâne*, București, 1858.
4. *Norma*, tradusă în limba rumânească de M. A. Canini și J. Valentineanu, Buc., 1858.
5. *La vérité sur la question israélite en Roumanie*, Paris, 1879.
6. *Gl'Israeliti di Rumânia e il Commendatore B. E. Maineri, celebre antisemita*, 2-a ed., Venezia, 1883.
7. *Études étymologiques*, Torino, 1882.
8. *Mente, Fantasia e Cuore* (1851—52) din care s'a tradus și în românește.

[2]) Pentru misiunea lui Canini în Orient, în scopul de a pregătì trecerea lui Garibaldi dela Ischia în România și de acì în Austria, cfr. broșura sa *Lettere al Giornale L'Adriatica sulla questione balcanica*, Venezia, 1885.

compuse în 1859 cu ocazia alegerii lui *Cuza* la Iaşi, imn pe care îl reedită în Italia în 1878. Autorul trece în revistă toată istoria Românilor dela colonizare până la Cuza şi-şi arată încrederea în progresele pe care poporul nostru, odată scăpat de «tirani», va şti de sigur să le înfăptuească:

Come elettrico fluido percorra
L'ampia valle bagnata dall'Istro,
Dalla Tissa diffondasi al Nistro
La mia voce: «i dì tristi passâr,

Rumânia... Tempo è affine che innostri
Una splendida aurora i Carpati,
E sian gli orridi nembi fugati
Che il tuo ciel troppo a lungo oscurâr.

Pingui zolle, alti monti selvosi
Ti concesse natura, bei clivi,
Vasti campi bagnati da rivi...
Ahi! sinora fu inutile don».

Spiega i vanni ed i tempi che furo
Si figura il mio genio presenti,
Ed intuona i fatidici accenti
L'ispirata italiana canzon...

... Ho sentito profeti bugiardi
Bestemmiar: «Rumânia morta giace».
Ma chi disse quel detto è mendace:
Ella vive, ella grande sarà.

Se da'monti Poloni al Danubio
Stringa un patto le genti vicine,
E le miste entro un solo confine
Leghi un nodo di santa amistà.

Un an mai târziu (1879) Canini publicà în revista «Nuova Antologia» din Roma (15 August) un articol privitor la chestiunea Evreilor din România care tocmai atunci se desbătuse în faţa Congresului din

Berlin; acest articol a apărut și ca broșură aparte [1]) și în el găsim unele date autobiografice din care deducem și mai bine legăturile sale cu Românii.

Canini nu încetează o clipă de a privi cu cea mai caldă simpatie spre poporul de jos:

«... Io conosco la Rumânia quanto l'Italia, quanto la Francia, o meglio. «Ho una grande stima, una grande affezione, una gran compassione per il «buono, valoroso ed infelice popolo rumâno. Io mi sono spesso seduto nella «*Kerciuma* (bettola) tenuta dall' ebreo in mezzo a contadini rumâni dal«l'ampia *caciula* (cuculla), sorte di berretto di pelle agnellina, dalla bianca ca«micia sovrapposta dalla cintura in giù ai pantaloni. Ho dormito talvolta nel «*bordeiu* (tana sotterranea coperta di travi e frasche) che spesso è il solo ri«covero del povero *terrano* (contadino)...» (pag. 19).

După ce atacă cu violență clasa mijlocie pentru corupția ei, ne oferă aceste interesante amintiri din vremea răsboiului dela 1877—78:

«... fui corrispondente al campo russo e al rumâno durante la guerra. «Mi ricordo che prima dei fatti di Plevna cui presero parte i Rumâni, a Ver«bitza, avendo io lodato l'ordine che regnava fra le truppe rumàne, *Bratiano* «mi disse gentilmente: «Voi vedete tutto cogli occhi di un fratello». Io era «il solo corrispondente straniero che si trovasse allato al generale *Cernat* nella «terribile giornata di Grivitza [2]). Non dimenticherò mai lo stupore del vecchio «generale spagnuolo *Boet*, ch'era pure colà come spettatore, quando i Ru«mâni, che non aveano mai sin allora veduto fuoco, montarono all'assalto «del forte. «Si direbbe, disse lo spagnuolo, che fossero vecchie truppe, che «avessero già fatto dieci campagne». L'intrepidezza dei Rumâni, la loro pa«zienza in ogni maniera di disagi furono veramente superiori ad ogni elogio. «Potrei raccontare di molti aneddoti: dirò questo solamente. Vidi un «soldato ferito alla mano che andava all'ambulanza: stringeva sul petto col «braccio ferito due fucili ed aveva la giberna carica di cartuccie. Gli chiesi «perchè avesse due fucili invece di uno. «Un mio camerata, mi rispose, è

---

[1]) Roma, F-lli Bocca, 1879, de 45 pag.

[2]) Un ziarist francez care întâlnì pe Canini în aceste împrejurări, ni-l descrie astfel: «... bătrân confrate italian cu barba de fluviu albă, îmbrăcat în orice vreme cu un mac«ferlan care ascundeà pitoresc zdrențe foarte pitorești» (cfr. N. IORGA, *Ist. Rom. Călători*, III, 261—2).

«caduto allato a me: io ho raccolto le sue armi e le sue munizioni». E come «io fingeva di biasimarlo dicendo che innanzi a tutto avrebbe dovuto «pensare a mettersi in salvo e andare a farsi curare, quasi sdegnato mi «rispose: «Domnule, questa è proprietà della patria; bisogna custodirla, che «non se ne impadroniscano i Turchi». Bisogna cofessare che un Romano «antico non avrebbe detto meglio!» (p. 36).

Pe lângă această colorată pagină se mai găsesc în broşură unele amănunte care privesc şederea lui Canini în România şi amestecul direct pe care l-a avut în evenimentele politice dela noi cu prilejul alegerii lui *Cuza*. Iată de exemplu ce spune despre *Boerescu* şi *Rossetti:*

«... Come ora *Boeresco* e *Rossetti*, uomini che si odiano... si diedero «pur la mano nel 1858, ma per scrivere una pagina gloriosa, come fu la ele- «zione di un principe nazionale e l'unione. Hanno essi dimenticato che fui «io allora che li misi d'accordo e condussi Rossetti in casa di Boeresco?...» (p. 38).

Tot acì ni se dau în fine veşti asupra demersurilor lui Canini pe lângă Guvernul român pentru aducerea de colonişti din Italia şi asupra dificultăţilor făcute cu această ocazie de Brătianu şi Rossetti.

Ca şi Vegezzi Ruscalla, Canini a căutat să contribue şi mai direct la propagarea limbii şi literaturii române în Italia prin ţinerea de cursuri publice. In adevăr, avem textul lecţiunii sale de deschidere al acestor cursuri la Academia de Comerţ din Veneţia şi din el vom extrage amănuntele mai de seamă asupra acestui curs şi asupra altor date biografice [1]).

In prima parte a broşurii se dă specială importanţă introducerii elementului latin în Dacia şi se discută chestiunea din punct de vedere istoric dar mai ales filologic căci, după cum am spus, în acest timp Canini se ocupă cu astfel de studii. Observăm că era destul de bine informat în domeniul filologiei noastre şi pe lângă o profundă cunoaştere a limbii dovedeşte că se ţineà în curent cu toate publicaţiile dela noi pe care nu se mulţumeşte să le compileze ci caută să expună puncte de vedere noui în ce priveşte originea daco-românii [2]).

[1]) M. A. CANINI, *Prolusione al corso di lingua Rumana* alla Scuola Superiore di Commercio, il 20 Gennajo 1884, Venezia, Tip. Fontana, 1884, de 20 pag.

[2]) Incă din 1883 (în broşura *Gli Israeliti di Rumania e il comm. Maineri*, Venezia, 1883) Canini discutase asupra formei *romeno* sau *rumeno* care nici până în zilele noastre

Pe de altă parte Canini ne mărturisește acì dela cine i-a venit primul îndemn ca să se ocupe cu studiul limbii noastre :

«Il primo dotto italiano che parlò dei Rumâni nel secolo nostro, fu Carlo «Cattaneo, rendendo conto dell'opera di *Tribonio Lauriano* («Tentamen cri-«ticum»). Fu lo scritto di *Cattaneo* che me giovinetto infiammò del desiderio «di visitare e di studiare quel popolo, come feci più tardi... Io conobbi *Lau-«riano*, *Vaillant* [1]) e *Neugebauer* [2]) i quali furono verso di me molto benevoli...» (p. 7—8).

Alături de aceștia i-a fost de mare folos cartea lui *Del Chiaro* și, până la o vreme, sfaturile și îndrumările lui *Vegezzi-Ruscalla.*

Tot acì Canini ne povestește într'acest chip câteva din impresiunile sale din România:

«Io mi sono trovato presente all'elezione di *Cuza* nell'assemblea di Jassi «in Moldavia, alla proclamazione dell'indipendenza rumâna nell'assemblea «di Bucarest, ed ai primi gloriosi combattimenti di Grivitza (Plevna), a cui «presero parte i Rumâni» (p. 8). Ceva mai departe își exprimă din nou sentimentele sale de admirație față de *Heliade Rădulescu*, care i-a fost «amico ed esti-«matore. Egli merita tanto più di essere da noi commemorato, che amava «l'Italia, primo d'ogni altro fece delle versioni di poeti nostri in rumâno, «e primo tentò un parallelo della lingua italiana e della rumâna. Se la dot-«trina fu in lui inferiore al buon volere, la storia gli debbe tener conto di «questo, dell'iniziativa presa e delle difficoltà superate» (pag. 9).

In cele ce urmează se ocupă de luptele filologice din România, pe atunci

---

nu s'a fixat în Italia (cfr. C. TAGLIAVINI, *Rumeno o romeno?* în *L'Europa Orientale*, Roma, 1923, III, No. 6, pag. 366, care crede de dată foarte recentă confuzia și introducerea formii *romeno*). Iată ce observă Canini:

«Il Maineri dice sempre *Romeni*, sproposito introdotto nella lingua italiana dal suo Vegezzi Ruscalla. Meno male la *Gazzetta di Venezia* prima del 1848 diceva *Rumuni*: così anche Cattaneo. Si deve scrivere *Rumâni*, *ruâmenesco*, *Rumânia* (od anche semplicemente *rumanesco*, *Rumania*, parole in cui meno si sente il suono cerebrale *â)*». Iar în 1884: «*Rumânia* o, come altri scrivono, *Romania* è un vocabolo inventato di recente dai dotti. *Romeno* o *Rumeno*, *Romenia* o *Rumenia* sono grafie inesatte che si debbono abbandonare; meno inesatto è *Rumuna*, come si scriveva nel 1848 e prima» (p. 5). Pe această temă se polemiză și în 1906: cfr. o notă a lui P. E. BOSI în *Nouva Rassegna di letterature moderne*, Firenze, 1906, No. 7—8, pag. 595.

[1]) Pentru *Vaillant* ca filoromân cfr. N. IORGA, *Ist. Rom. Călători*, III, pag. 174 sqq.

[2]) Pentru *Neugebauer*, *ivi*, pag. 234.

în toi, şi insistă asupra nevoii de a se întreprinde sistematice anchete arheologice în urma cărora să se poată stabilì cu precizie natura romanităţii noastre pe care dealtfel Canini, nu numai că n'o pune la îndoeală dar îşi revendică meritul de a o fi ilustrat el cel dintâiu:

«... io mi vanto di essere stato il primo a cercare nel rumâno vocaboli «di dialetti italiani,... io fui il primo anche a notare le frasi identiche italiane «e rumâne» (p. 12),

având ca adept în acest câmp de studii pe *V. A. Ureche* despre care ne spune că a studiat în Italia şi a publicat acì o broşură intitulată «Lingua friulana e lingua rumâna comparate». Ceva mai departe Canini adaogă:

«... Nel 1859 io aveva fatto un lungo lavoro, che non fu pubblicato, sui «nomi derivati, massime diminutivi, delle lingue italiana, rumânesca e spag- «nuola: sono le tre lingue del mondo più ricche di tali derivati. Quando *Eliade* «ed io abbiamo tentato quelle ricerche, il celebre filologo tedesco *Diez* non «aveva ancora compreso la rumânesca *(sic)* tra le lingue neolatine comparate «nella sua grammatica» (p. 13).

Aminteşte în fine pe ceilalţi filologi italieni şi români cari au continuat aceste studii (*Cihac*, *Hajdeu*, *G. L. Frollo* şi *N. Caix* [1]) şi arată motivele pentru cari el însuş n'a putut face acest lucru:

«... Che se io, dopo di avere in tali difficilissimi studii preceduto tutti, «fuorchè *Eliade*, sono poi rimasto indietro ad altri, la cosa si spiega facil- «mente. Nella mia agitatissima ed infelicissima vita non potei darvi opera, «come avrei desiderato: non ebbi per farlo alcun premio, alcun incoraggia- «mento, alcun aiuto nè dall'Italia, nè dalla Rumânia. Solo nella mia opera «recentemente pubblicata, «Études étymologiques», tentai alcuni etimi nuovi «di voci rumâne raffrontate colle sanscrite... Avendo ora per le condizioni «mie di salute abbandonato gli studii filologici, darò opera specialmente a «far conoscere la letteratura rumâna, pubblicando delle traduzioni di poeti «rumâni, come *Eliade*, *Bolintineano*, *Alexandri*, e dei giovani *Negruzzi*, *Ma- «cedonski*, ecc., come pure di *canti popolari rumâni*, in una mia opera che «preparo col titolo di *Gemme straniere*, versioni da dieci o dodici lingue» (p. 14).

---

[1]) Cfr. articolul meu *N. Caix şi România* în *Roma*, I, 1921, No. 9, pag. 4.

Traducerile din literatura română anunțate de Canini în acest discurs inaugural se găsesc publicate în vasta sa colecție de «poezii de iubire» traduse din 150 de limbi și publicată în mai multe volume la Venezia (1885—1889) sub titlul de «Il Libro dell'Amore».

Inainte de a arătà care anume poezii au fost traduse acì de Canini să vedem cum se exprimă el despre literatura noastră în genere, în prefața la Vol. I (pg. XXXI):

«... Altri si maravighlierà che essendo io conoscitore della lingua rumâ- «nesca, nella quale un tempo pure scrissi, abbia dato un così scarso numero «di poesie tradotte da quella lingua. Ma prima di tutto dirò che da molti anni «ho lasciato il paese, e mi mancano libri per fare una ricca scelta. Indarno «ho pregato dei Rumâni di mandarmi delle poesie, che avrei poi tradotto «da me: ebbi qualche cosa sola dal Sig. Costantino Mitilineo, ma non ab- «bastanza. Da molti anni io non mi maraviglio più della scortesia e dell' in- «gratitudine dei Rumâni verso di me. Inoltre bisogna confessare che la let- «teratura rumâna non è molto ricca, ed è inferiore ad altre nuove letterature «di paesi vicini, per esempio all'ungherese, e di molto. Certo sono graziose «le poesie che ho dato, ma in generale quei poeti non eccedono la medio- «crità. Da questo severo giudicio debbo eccettare *Eliade Radulesco*, autore «del carme che si legge a pag. 65, e che ha per titolo «Sboratorul» *(sic)*, cioè «il *volatore*, lo *spirito folletto*, ed è un vero capolavoro. *Eliade* fu benemeri- «tissimo del risorgimento nazionale, ma distratto da svariate occupazioni, «da brighe politiche, poco scrisse in versi ed è peccato! *La poesia popolare* «rumânesca è pregevolissima... Io mi oppongo all'opinione di chi non vede «in essa altro che una pallida copia della slava. Certo ha comuni colla bul- «gara alcune forme;... segno forse questo di affinità fra le due stirpi anti- «chissime. Ma ciò non toglie l'originalità della poesia rumânesca».

In acest prim volum ni se dau următoarele traduceri din românește:

a) Din *Heliade Rădulescu* poezia «Sburătorul» (pag. 65—66) care începe astfel:

O mamma che dolore!... Un palpito mi scote
Il petto: molte appaiono nel sen venuzze turgide.
Ho un foco dentro: il dorso tutto mi corron brividi;
M'ardon le labbra, mamma; son pallide le gote...

b) Din *poezia populară* o serie de «Canti popolari» care încep astfel (pag. 412 sqq.):

1. La mamma a coglier funghi mi ha mandata...
2. Quando pure di carboni...
3. La mia amante è piccolina...
4. Via di qua!.. Vicino siedimi...
5. Vago fiore è la mia bella...
6. Bell' Alba, Alba del monte...
7. Giovinetta, giovinetta...
8. Fronda verde di cardano...

c) Din *Grigorie Alexandrescu* o poezie fără titlu (pag. 415):

No, la tua morte non ho bramata.
Che di morire parli tu mai?
La pace rendimi che s'è involata,
Che tu, crudele, rapito m' hai...

d) Din *Vasile Alecsandri*, idem (pag. 416):

A te vola il mio pensiero,
Come al verde nido affrettasi
Augellin presto, leggero;
E ti penetra nel core,
Qual farfalla che nascondesi
Entro al calice d'un fiore...

e) Din *George Sion* (Grigorie pentru Canini!), idem (pag. 417):

Se lassusso in ciel non fosseci
Il sol, di' che mai farìa
Questo mondo? Esso dovrìa,
Non è ver, cara, perir?...

f) Din *Alexandru Macedonski*, idem (pag. 418):

Havvi una stella in cielo splendida.
Dolce illusione! Quando la guardo,
In essa parmi il volto scorgere
Della leggiadra fanciulla ond'ardo...

g) Din *Domenico Gusti* (autorul odei improvizate cu ocazia morții lui Garibaldi), idem (pag. 418) [1]:

[1]) Tot acì se mai cetesc versuri de *autor român anonim* din sec. 19-lea şi de ale *Carmen Silvei*, traduse însă din limba germană (pag. 472).

Ora ella dorme, in dolce sonno ha pace:
Sul labbro è un bel sorriso, don del cielo.
È mezzanotte omai: sul letto giace
Ella coperta d'un candido velo...

In volumul al doilea (Venezia, G. Debon, 1887) care cuprinde alte subgenuri ale poeziei amoroase, «Il Bacio, Voluttà, Il Matrimonio», sunt traduse poezii din următorii autori:

a) Heliade Rădulescu (pag. 39):

Verso te le braccia tendo; son le tue verso me tese:
Premo il petto sovra il petto... Questo un sogno mai sarìa?
Ah l'elettrica tua bocca e la bocca ardente mia
Giunte sono: ti dà un bacio già la mia, la tua mel rese...

b) I. A. Bălăceanu (pag. 93):

Mentre il mondo inter dormia...

c) Mihail Eminescu (pag. 94):

Vieni alla fonte, che lieve mormora
Sopra la ghiaia dentro del bosco,
Ove di verdi ontani al fresco
Rezzo l'erboso sedile è ascoso...

... Dolci concerti lene ci cullano;
Soli nel bosco, soletti siamo:
È sparso il loco dove posiamo,
Di bianco fiore, che ha grato odore.

d) G. Crețianu (pag. 180):

Sposo mio, d'amore il nappo
Tutto insiem, tutto votiamo...

e) Al. Macedonski (pag. 180):

Del poeta che s'ammoglia...

In cel de-al treilea volum (Venezia, 1888), în care sunt culese poezii inspirate din «motivul» despărțirii îndrăgostiților, cetim:

a) O serie de *Canti popolari* (pag. 114 sqq.):

1. Fronda verde di finocchio...
2. Fronda verde di cetriuolo...
3. Foglietta di cicoria...
4. Ah, poveretto me!
   Che fare poss'io mai senza di te?...
5. Olto, Olticino...
6. Fronda verde di spino...
7. Fronda verde di margherita...
8. Se partire ancor dovessi...
9. O mio bene, tu sola nel mondo...

b) Din *C. Negruzzi*:

Stella della mia vita or da me lungi,
Alla riva del mar io sono andato,
E una rupe ho montato...

c) Teodor Şerbănescu:

Ahimè, che indarno sopra la terra
Ti vo cercando! Tu sei sparita,
Donna adorata...

d) Mihaïl Eminescu:

Il tempo m'ha involato la santa ora
Il cui scorgeati: son que' dì lontani.
Pure a te con amor io penso ognora,
O donna ch'ai grandi occhi e fredde mani.

In questi lochi torna a far dimora:
Verso il tuo sguardo in me la vita arcani
Sensi destando, e a nuove m'avvalora
Canzoni. Ah! torna e ognor meco rimani!

Volumul al patrulea (Venezia, 1890), cuprinzând poezii pentru moartea iubitului şi pentru evocarea iubirii dispărute, prezintă următoarele versiuni din româneşte:

a) O altă serie de *Canti popolari* (pag. 59):

1. Fronda verde di salcio...
2. Fronda verde d'assenzio...
3. Fronda verde di melo...
4. Fronda verde di spino...
5. Terra, che quanto ha di più bello il mondo...
6. Quando resta vedovella
   L'infelice tortorella...[1])

Din poezia cultă sunt reprezentați poeții:

b) *Ion Văcărescu:*

Allorchè riman soletta
L'infelice tortorella...

c) *Dimitrie Bolintineanu*:

Amare sopra il sen di lei versava
Io lacrime, che a gemiti eran miste....

d) O nouă serie de *Canti popolari* (pag. 160):

1. Dove vai? Con chi la fida
   Tua moglietta rimarrà?...
2. Alzati, anima mia...
3. Mio bene, dolce amato...
4. O, mio dolce maritino
   Che fuggito sei da me...

e) *Mihail Eminescu* (pag. 227):

Quando nel sonno e nel silenzio giace
Avvolto il mondo un canto dolce e pio
Odo, e t' invoco... Deh, tu stessa al mio
Chiamar vieni, e non quale ombra fugace!

Con que' begli occhi tuoi del tempo edace
Sgombra la nebbia; come te, vid' io

[1]) La pag. 100 un Cântec popular auzit la *Țiganii din Transilvania*.

Nel sogno che di fresco m'apparìo,
O benedetta, vieni a darmi pace.
Anima mia, pian piano t'avvicina,
E un sospiro m'annunci tua presenza;
Poi sul mio volto il tuo bel volto china
Sorridendo. Mi tremi in petto il core
All'appressar della diva parvenza...
Torna, deh, torna, o mio perduto amore!

f) *C. Stoenescu*:

Tempi passati, tempi passati,
Al pensier memore, fate ritorno...

g) *B. Torceanu*:

Tu mi chiedi se t'ho amata...

In fine al cincilea şi ultimul volum (1889), cuprinde alte câteva *Cântece populare* (pag. 87):

1. Tobosanca, ove mai
   Senza scarpe ten vai?..
2. Che giammai fino alla morte
   Obliar non mi potresti...

şi o poezie a lui *Nicolae Brătianu*:

Si è spenta così presto in te la rimembranza
Di quelle belle notti, che insieme abbiam passato?...

Cu aceasta se încheie lista traducerilor lui Marc' Antonio Canini.

* * *

Inainte de a încheià (căci celelalte indicaţiuni le vom da într'o apendice la prezentul studiu), să ne oprim puţin asupra unui roman fantastic al lui *Giovanni Prati*, ultimul dintre Romanticii italieni.

Alături de Aleardo Aleardi, Prati (1814—1884) a fost cel mai cetit şi mai apreciat dintre poeţii Romantismului decadent dar gloria lui se stinse de îndată ce Giosuè Carducci a început atacurile contra literaturii romantice şi a reînnoit pe dea'ntregul poezia italiană din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Mai romantic decât toţi romanticii pe cari i-a cunoscut Italia în secolul trecut, «suflet dotat cu o simţire vioaie şi delicată, deşi prea puţin

profundă (astfel ni-l caracterizează V. Rossi [1]), Prati culege sucul poeziei sale din toate părţile: din vieaţa reală, din religie, din politică, din natură, din legendele clasice, italiene ori străine ca şi din istoria antică, medievală şi modernă».

Această observaţie se aplică în special povestirilor sale fantastice, în versuri sau proză, dintre care cele mai cunoscute sunt «Edmenegarda», «Satana e le Grazie» dar mai ales «Armando» în care se găsesc anumite scene localizate în palatele unui Principe moldovean.

«Armando», conceput în 1862, apărut în parte la 1865 şi isprăvit abià în 1868, nu se deosebeşte întru nimic de celelalte povestiri fantastice anterioare [2]). «Intâlneşti acì Vocile Aerului, ale Focului, ale Pământului, ale Apei, ale Universului, ale Spiritului, ale Parcelor, ale Harpiilor, ale Fluturelui, ale Trandafirului, ale lui Achile şi Iside, ale lui Psiche, Ausonia, Momo, Prometeu şi Mnemosina; ori te întâmpină personificarea Forţei, Polimnia, Barbariccia, Malacoda, Madredea, grupuri de soldaţi, de ţărani, de păstori, de moşnegi, de copii, de mincinoşi, de ucigaşi, de tâlhari, de femei păcătoase, de preoţi, de seniori, eretici, demagogi, literaţi, filozofi cu capul în nori, astrologi, alchimişti şi învăţaţi: Minerva, o Cariatidă, o Mumie, Jupiter, Hercule, Elena, Astarot, Abadon, Belzebut, Moloh şi Ariman. Cu un cuvânt se găseşte în «Armando» bagajul tuturor ciudăţeniilor romantice grămădite prin literaturile întregei Europe» [3]).

Din această simplă enumerare vom înţelege uşor de ce s'a gândit Prati să introducă în scenă un Principe moldovean şi tovărăşia în care se va găsì acesta în decursul povestirii. Dar înainte de a trece la analiza romanului vom cità un alt document al vremii din care să putem deduce întrucât puteau servì Românii ca izvor de inspiraţie pentru cele mai fanteziste imaginaţii romantice şi cum erà socotită ţara noastră drept cadru al exotismului în spaţiu alături de Turcia, Grecia, Asia, Spania ori de Ţările Nordice.

---

[1]) *Storia della lett. ital.*, III, pag. 344.

[2]) Pentru «Armando» cfr. mai ales FR. DE SANCTIS, *Saggi Critici*, Napoli, 1881; G. CARDUCCI, *Saggio sull'Armando* în *Nouva Antologia*, Iunie 1868; C. CAVALLUZZI, *La Poesia del Prati e dell'Aleardi nel Secondo Romanticismo*, Città di Castello, Lapi, 1898, pag. 10 sqq; ANTONIO SCOLARI, *I Secondi Romantici*, Ravenna, 1921, pag. 37 sqq.; F. PASINI, *L'Armando di G. Prati* în *Il Nouvo Patto*, 1922, V. 1—3.

[3]) Cfr. CAVALLUZZI, *op. cit.*, pag. 55.

Iată în adevăr ce cetim în *Giornale di Roma* din 1851 (pag. 892) [1]:

«Ni se povesteşte că a fost prezentat Impăratului Rusiei Nicolae I-iu, «un fenomen muzical dintre cele mai extraordinare, adică un anume *Fede-«rico Roltz*, tânăr român care s'a născut cu patru mâini; mai ciudat decât «orice însă este că la fiecare din aceste mâini are câte zece degete. Crescut «până la vârsta de 15 ani de un rus care-l învăţă să cânte la orgă în urmă, «studiind singur, a ajuns la o extraordinară perfecţie şi ingeniozitate în arta «muzicii. Acest surprinzător pianist s'a ocupat şi cu Mecanica şi prin di-«ferite combinaţiuni şi născociri a izbutit să mărească cu o octavă şi jumă-«tate întinderea clapelor dela pianele obişnuite. Acest instrument construit «de el este o adevărată capodoperă. Apoi Roltz a înlocuit cu mult folos coar-«dele acute ale pianului, făcându-le nu din fire de oţel cum erau până atunci «ci din fire de platină galvanizată. Constituţia lui este cât se poate de satisfăcă-«toare şi nimic din înfăţişarea lui Roltz nu dă pe faţă strania alcătuire «a antebraţelor sale. Numai dela cot în jos braţul se despică în două. Fie-«care din cele patru antebraţe este cât se poate de bine conformat şi alcă-«tuit dintr'un radius şi un cubitus, ca la omul cel mai bine făcut. Impăratul, «după ce l-a auzit cântând la acel pian, l-a încărcat de bogate daruri. Mae-«strul lui Roltz murind în 1850, i-a lăsat ceva avere cu care tânărul român «şi-a cumpărat o mulţime de inele de diamant, punându-le în cele 40 de de-«gete. Efectul împreunării focurilor dela aceste briliante este magic deoarece, «mişcând cele patru mâini pe clapele de abanos, se văd jucând mii de scântei; «căci printr'o altă născocire ciudată a sa, a făcut din abanos aceste clape ale «pianului, făcând în schimb din fildeş pe acelea ale tonurilor minore».

Astfel de veşti erau menite să stimuleze în cel mai înalt grad fantezia acelor scriitori romantici în căutare de subiecte cât mai extravagante cu putinţă şi această observaţiune se aplică de sigur lui Prati mai bine ca oricui.

«Armando» al său, în rezumat, ni se înfăţişează astfel:

Protagonistul este Armando, amant trădat, erou sceptic şi blazat, încarnarea «boalei veacului», credincios urmaş al byronianului Manfred. Caută alinare în ştiinţă, în călătorii, dar nimic nu-l distrage dela gândurile lui cele negre. Pe punctul de a-şi pune capăt zilelor, este oprit de sculptorul Pagolo care se hotărăşte să-l salveze cu orice chip. Iar o copilă a sa, Arbella, îl secondează atâta de bine încât Armando se îndrăgosteşte de dânsa, şi devine prin aceasta rivalul vrăjitorului

[1] Cfr. MORONI, *op. cit.*, vol. 87, pag. 123 sqq.

Mastragabito care hotărăște să răpească pe Arbella. Acesta este episodul central și oferă lui Prati prilejul să hoinărească prin cele mai variate regiuni și să-și poarte personagiile prin cele mai năzdrăvane situații cu putință.

Armando surprinde la tot pasul pe Mastragabito și-i zădărnicește planurile de răpire, pentru realizarea cărora negromantul se folosește de cele mai diabolice stratageme și întruchipări.

Episodul cu Principele moldovean este plasat tocmai aici: Mastragabito, ajutat de un acolit al său, pregătește o petrecere într'un palat fermecat al acestui Principe, căutând s'o ademenească pe Arbella. El este regele iar Arbella regina ospățului și i se oferă grămezi întregi de nestimate, în vreme ce Principele moldovean îi șoptește la ureche dulci cuvinte de iubire. Arbella este pe punctul de a cedà însă vraja își pierde efectul prin trădarea servitorului care umpluse cufărașul oferit Arbellei cu diamante false.

Restul povestirii este plin de episoade asemănătoare și abià la urmă aflăm că totul nu a fost decât un vis urît al lui Armando care trezindu-se din halucinație găsește la căpătâiu pe sculptorul Pagolo și pe Arbella. Cei doi tineri vor plecà apoi pe malul Adriaticei pentru ca Armando să-și recapete sănătatea; dar în ziua nunții pornește pe mare cu o corabie și nu se mai întoarce căci îl surprinde furtuna.

Iată acum în ce chip și l'a înfățișat Prati pe fantasticul Principe moldovean:

Scena se petrece pe Monte Mario la Roma. Mastragabito poruncește servitorului său Barbariccia să scoată ca din pământ palatul fermecat al unui Principe moldovean.

«*Monte Mario.* Luogo appartato. È il crepuscolo. Mastragabito, mezzo «in figura sua propria, e mezzo di cane barbone, brontola suoni poliglotti «che non si comprendono, ma dal gesto e dall'accento sembra compiangersi «d'una sconfitta. Manda tre latrati, a pause isocrone.

«*Mastragabito.* Ehi, buon valletto?

«(Compare Barbariccia).

«*Barbariccia.* Agli ordini di Vostra Maestà.

«*Mastragabito*

Tre volte bravo,
Ser Barbariccia. Apprestami
Fregi e corteo di principe moldavo.

Gran cocchio a sei cavalli;
Palagio di safrano,
E poi perle e coralli
E gemme in copia...
... Chiudi il tesoro
In mogani lucenti,
Legati a fimbrie d'oro.
Io farò il resto!...
... Nel mio danzante circolo
Persone inviterai, ma nostre eguali:
Duchi, poeti, astrologi,
Bugiardi, ambasciadori e cardinali.
Diversità di rito
Non faccia caso. Or vola...

Barbariccia în loc să cumpere pietre adevărate cu banii dați de stăpânul său cumpără pietre falșe dar celelalte le execută întocmai cum i se poruncise și iată-ne transportați în

PALAZZO DEL PRINCIPE MOLDAVO.

«Giardini sfarzosamente illuminati. Splendidi equipaggi all'ingiro e «quantità di staffieri. Statue di marmo nell'atrio, al peristilio, e lungo i fianchi «delle due gradinate. Vaste sale dipinte da *Giulio Romano*. Fiori, specchi, «tappetti, arazzi dovunque. Nella sala di mezzo orchestra in alto. Dame, «principi, ambasciadori, artisti di ogni rito e di ogni paese. Conversazioni «politiche; propositi galanti, racconti d'aneddoti e di storie; dispute religiose; «frizzi di maschere; danze e giochi per ogni parte; servigi d'argento e d'oro; «valletti, maggiordomi nelle anticamere; moltitudine immensa. La musica «da ballo è piena di insolita dolcezza e originalità: interrotta a quando a quando «da pause curiose e quasi terribili: in quelle pause la moltitudine s'arresta, «come posseduta da un fascino: poi si lancia con più fervore nei vortici del «piacere. *Il Principe Moldavo* riconduce *Arbella* da una danza.

«*Il Principe*
«Graziosa fanciulla, queste musiche furono quasi tutte composte da me.

Arbella
«Sono veramente mirabili. Che turbine d'allegria in certe note!... Oh! «il fantastico spettacolo! Eppure, Altezza, voi mi sembrate ben malinconico».

Il Principe

«Non lo sembro; lo sono... Candida giovinetta; ho trentacinque anni; «posseggo vasti tesori e un'anima ardente, come il vostro sole d'Italia... Mi «manca la più fresca rosa della primavera; mi manca l'amore!... Vedete, «Arbella, queste mie ricchezze? Ebbene, io le getterei come cenci a un'orda «di zingani, per pochi giorni, poche ore, un'ora sola di felicità!...»

In acest moment Armando ia pe Arbella la joc şi se retrag într'o sală a palatului, urmăriţi de sculptorul Pagolo care cercetează mai deaproape aurăriile şi nestimatele din cele două cufăraşe. In urmă Principele începe să ofere Arbellei rând pe rând sculele din ele în vreme ce diverse Măşti se rotesc în jurul lor glumind iar una şopteşte lui Armando «să se ferească de Moldovia!» Se despart după ce Principele încredinţează tatălui Arbellei aurăriile şi nestimatele. Sărbătoarea s'a isprăvit şi Principele (care de fapt e Matragabito deghizat) îşi arată mulţumirea sa faţă de Barbariccia care a ştiut să pregătească totul în chip atât de strălucit. Intr'acestea palatul Principelui Moldovean se năruie la un gest al lui Mastragabito care joacă satisfăcut pe ruine, în vreme ce Barbariccia îi cântă din chitară.

A doua zi Principele Moldovean se duce la Arbella dar tatăl ei descoperise între timp înşelăciunea şi-l dă de gol. Insă Mastragabito nu-şi pierde deloc cumpătul şi urmează:

«... Io, Mastro Pagolo, torno domani alle mie terre. Se mai il caso o l'is- «tinto vi conducessero da quelle parti, non dimenticatevi di visitare il mio «castello. Vi troverete ospitalità e cortesia più che romana.

«*Mastro Pagolo*. Se il vostro castello, Altezza, è così vero come i vostri «gioielli, ci sarà poco gusto a vederlo.

«*Il Principe*. Siate meno incredulo, maestro. In fe' di Principe, vi appa- «riranno cose stupende. Senza esser discepoli di nessuno, abbiamo anche «noi le nostre fate e i nostri negromanti: e la Natura e l'Arte ci obbediscono «da lungo tempo...»

Principele iese şi se aude un tropăit care se depărtează: «Sono i bruni cavalli del Moldavo!»

Cu aceste cuvinte se închee episodul Principelui Moldovean din «Armando» lui Prati şi cu acesta seria de citate cu ajutorul cărora am căutat să arătăm chipul în care ne-au cunoscut şi ne-au înfăţişat Romanticii italieni în decursul veacului al XIX-lea.

III

APENDICE I[1])

1. In 1869 apărù la Budapesta «Il Dizionario italiano-rumeno» al profesorului *G. L. Frollo* cu o introducere în care se dau elementele Gramaticii Române. (Pentru Frollo cfr. B. AMANTE, *op. cit.*, pag. 95; A. DE GUBERNATIS, *Dizionario biografico*, pag. 471 și *Dictionnaire des Ecrivains du Monde Latin*, II, pag. 1002).

2. In 1874 *Arturo Graf* (1848—1913), născut la Atena de unde trecù la Brăila urmând acolo cursurile liceale spre a ajunge apoi profesor la Universitatea din Torino, ilustru romanist și apreciat poet, publicà la Brăila primul său volum de «Versi» în italienește (Tip. di P. M. Pestemalgioglu). In 1875 publică în «Nuova Antologia» din Roma (Vol. XXX, pag. 5—39) un lung și bine informat studiu: «Della poesia popolare rumena». De fapt este o recenzie la *Culegerea de poezii populare* a lui *V. Alecsandri* publicată la București în 1866. (Istorie, descrierea geografică și pitorească a țării, psicologia țăranului nostru, analiza poeziei populare ținând seama de motivele de inspirație dominante, cu citate caracteristice). Pentru Graf, în afară de bibliografia care se referă la activitatea lui de poet și romanist în Italia, pentru șederea lui în România, cfr. R. ORTIZ, *Cronici Italiene*, Iași, «Viața Românească», 1921, pag. 165 sqq.

3. In 1876 apare în traducere italiană un compendiu de Istorie a Românilor: «La Dacia e la Romania» di *Giovanni Heliade Radulescu*, tradotto dal rumeno e preceduto da una biografia dell'autore, per *Maria Stefanescu*, Napoli, Tip. dell'Accademia Reale» de XII/214 pagini cu o scrisoare dedicatorie adresată lui *Cesare Correnti*, președinte al Soc. Geografice Italiene.

---

1) Notăm acì indicațiunile bibliografice mai importante pentru epoca dela 1870 până la 1900; se înțelege însă că ele nu sunt nici pe departe complete.

4. Sculptorul italian *Ettore Ferrari* care din însărcinarea Guvernului român execută statuia lui *Heliade Rădulescu* din București și a lui Ovidiu din Constanța, aveà ca elevi în atelierul său din Roma mai mulți tineri români (printre care un *Dumitru Tronescu*) (?) și aveà legături cu multe personagii dela noi. Cfr. «La Confederazione Latina», I, 4, Maiu 1882, pag. 28. Pentru importanța lui Ferrari în istoria Artei italiane cfr. CÀLLARI, *Storia dell'arte contemporanea italiana*, Roma, 1909, pag. 54.

5. In 1877, pe lângă un Album ilustrat în care se povestesc diferite episoade din răsboiul Ruso-Româno-Turc (Treves, Milano), semnalăm traducerea italiană (fără indicațiuni) a unui «Patto di Plojesti o la pace in Oriente» (13 articole ale unei convențiuni încheiată între Ruși, Austriaci, Turci, etc. datată Ploiești, 15 Iunie 1877). Cetim acì următoarea ciudată dispoziție:

«Sono aggregate all'Ungheria come parte integrale dell'impero Austro-«Ungarico la Moldavia, la Valachia e la Bulgaria entro il limite dei versanti «settentrionali della catena de'Balcani» (pag. 3).

6. In 1878, *Enrico Croce*, fost director al ziarului «La Voce d'Italia» din București, publicà un studiu politic și istoric întitulat «La Romania davanti all'Europa», (Firenze, Barbèra). Cfr. DE GUBERNATIS, *Dizionario biografico*, pag. 327 și *Dictionnaire des Ecrivains*, II, pag. 736.

7. In acest timp, pe lângă filologul *Ive* (cfr. L. ȘĂINEANU, *op. cit.*, pag. 252, nota 1, 257), studiază în chip științific drom. în raport cu dialectele italiene *Napoleone Caix*, fost în țara noastră în 1879 cu care prilej cunoscù pe cei mai de frunte reprezentanți ai literaturii și științii de pe aceà vreme, ținând apoi corespondență cu ei *(Hajdeu, Al. Odobescu, G. L. Frollo, A. Densușianu, Titu Maiorescu* etc.). Alături de studii pur filologice avem dela Caix și un articol cu caracter divulgativ: «I Rumeni e le stirpi latine», publicat în «Nuova Antologia» din 1878.

8. Tot în 1878 apare în traducere italiană o comedie a lui *V. A. Ureche* («Oda la Elisa» din 1869); traducătoare *Clelia Bruzzesi*, profesoară de italiană în București (cfr. B. AMANTE, *op. cit.*, pag. 70 sqq.). Titlul complet al traducerii: «Ode a Elisa, commedia in un atto, tradotta dal rumeno da Clelia Bruzzesi», Bucarest, Imprimeria dello Stato, 1878. Amintim că Bruzzesi a tradus în românește fragmente din «I promessi sposi» a lui *Alessandro Manzoni* și «Le mie prigioni» a lui *Silvio Pellico.*

9. Pe la 1880 se arată convins filo-român *Augusto Pierantoni*, profesor de Drept Internaţional la Universitatea din Roma, alături de *Grazia-Mancini-Pierantoni*, romancieră şi poetă, colaboratoare la diferite reviste cu articole cari ne privesc precum şi cu traduceri din româneşte (cfr. DE GUBERNATIS, *Dizionario Biografico*, pag. 677, 818).

10. In 1881 apare o broşură a lui *Costin Braescu* (Senatore del Regno di Romania), «L'Italia in Romania» (Roma, Stab. G. Civelli) care de fapt e o scrisoare adresată de Brăescu directorului ziarului «La Fratellanza Romeno-Italiana» din Bucureşti. In intruducere se dă o listă a filo-românilor italieni de pe la 1880. Se găsesc apoi interesante amintiri din timpul alegerii lui *Cuza* (1857—8) şi se arată rolul jucat cu această ocazie de *Benzi*, reprezentantul Italiei în Comisia Europeană dela Bucureşti şi agentul lui *Cavour*, trimes cu precise instrucţiuni să lucreze în interesul Unirii Principatelor (pag. 9). Vorbeşte şi de prietenia lui *C. A. Rossetti* cu consulul *Gallucci*, fost multă vreme la noi (pag. 12). Brăescu prepară în acel an un volum de impresii din Italia.

11. Insoţit de o lungă prefaţă a lui *B. E. Maineri* (bibliotecar la Ministerul de Lucrări Publice) apărù în 1883 (Roma, presso la *Gazzetta d'Italia)* un lung imn «Alla Romania» scris de *Severino Attilj*. Cu Maineri polemizează *M. A. Canini* în broşura «Gli Israeliti in Romania» (Venezia, Fontana, 1883, extras din ziarul «Il Tempo»). In 1886 se vorbeşte în *Rassegna Nazionale* (vol. II, p. 366) de opera lui *Donato Samminiatelli* întitulată «I Romeni nella Monarchia Austro-Ungherese», Firenze, Tip. Ricci.

12. Aproape nu există filo-român din această perioadă care ocupându-se de România să nu se ocupe şi de opera literară a *Carmen-Silvei*. Datorită acestui fapt opera sa a reprezentat, şi în parte continuă s'o reprezinte încă, literatura română în Italia. Mai toate revistele timpului publică traduceri şi studii ilustrative asupra operei sale.

Carmen Silva aprecià în chip deosebit pe *Dante Alighieri* şi putem spune că a fost una dintre primele cunoscătoare şi admiratoare ale «Divinei Commedii» la noi în ţară, Pentru soarta lui Dante în România, din acest punct de vedere, vezi un articol al lui A. DE GUBERNATIS în *La Vita Italiana*, N. S., An. III, fasc. 8, 1 Aprilie 1897, pag. 676 sqq., în care se povesteşte o vizită la Carmen Silva şi se descriu câteva şedinţe literare la Palat, în timpul cărora s'a cetit şi comentat din «Commedia». Bogate indicaţiuni pentru traduceri italiene din opera Carmen Silvei şi pentru articole ce s'au scris în Italia

asupra ei dă AUGUSTO MICHIELI, *Carmen Silva e la sua opera* în *Rassegna Nazionale*, An. 36, 1914, vol. CC, pag. 298 sqq. (contin.) și C. PIGORINI-BERI în *Nuova Antologia*, 36, 1901, fasc. 718, 16 Nov., pag. 323 sqq.

13. In 1896 apărù în traducere italiană cartea lui E. BROTE «Die rumänische Frage in Siebenbürgen und Ungarn» (Berlin, 1895) cu acest titlu: «La questione rumena in Transilvania ed Ungheria», Torino, Roux, 1896.

14. In 1898 apărù în limba franceză un volum de impresii de călătorie în România: COMTE ANGELO DE GUBERNATIS, *La Roumanie et les Roumains*, Impressions de voyage et études, Florence, B. Seeber, 1898, de IV/$_{305}$ pag. (cfr. ROBERTO CORNIANI, *La Rumenia e i Rumeni* in *Rassegna Nazionale*, An. XXI, vol. CVII, 1899, pag. 774).

Ca orientalist și literat (s'a dovedit însă că opera sa nu are nici un fel de valoare științifică), De Gubernatis a avut prilejul să lege prietenii cu diferiți reprezentanți ai culturii noastre de pe atunci, în special cu *V. A. Ureche*, *Al. Odobescu*, *C. Exarcu*, *St. Sihleanu*, *Carmen Silva* dar mai ales cu *Hajdeu* (De Gubernatis scrie o prefață la un volum de versuri ale *Iuliei Hajdeu)*; se ocupă de activitatea filologică și istorică a acestuia într'un articol din «Nuova Antologia», 1878, pag. 723 sqq.). Pentru corespondența ce ținù cu d-l *I. C. Negruzzi*, președinte al Academiei Române, cfr. *Autografe Române* în *Mem. Secț. Lit.* S. III, T. I, Mem. 1, București, 1923, pag. 18. Pentru originea filo-românismului lui De Gubernatis, vezi pe lângă scrisoarea dedicatorie din fruntea volumului de impresiuni de călătorie, volumul *Etincelles* (Roma, 1900) și mai ales autobiografia lui De Gubernatis, «*Fibra*, Pagine di ricordo» (Roma, 1900) în special la pag. 172, 240, 247, 254, 321, 384 (coleg de studii la Berlin cu fii lui Sturza, Domnul moldovean), 335, 339, 379 (amic al lui *Tullo Massarani)*, 266, 349 *(Dora d'Istria)*, 341, 394, 403, 521 *(V. A. Ureche)*, 394, 368 *(Al. Odobescu)*, 387, 521 (călătoria în România), 389, 394 *(Hajdeu)* etc.

15. Intre 1890—1900 s'a ocupat cu multă stăruință de România și în special a tradus mult din literatura noastră *Pier Emilio Bosi*. In 1901 a ținut o conferință la Ateneul din București, publicată apoi în Italia sub titlul «Italia e Romania, conferenza tenuta a Bukarest il 27 febbrajo 1901» (Napoli, Tip. Errico, 1902) după ce textul ei românesc apăruse în rev. «Literatură și Artă». Conferința ilustrează marile glorii ale

culturii şi cugetării italiene dela Dante, Cristofor Columb şi Galilei până la *G. Carducci, d'Annunzio, Fogazzaro* şi *Pascoli*. (Aflăm de acì că publicul românesc a ovaţionat în special pe *Carducci)*. Face apoi bilanţul artei, muzicei şi literaturii italiene dela 1900 spre a arătà care erau forţele vii în toate aceste domenii. La urmă se dă textul italian al «Cântecului Gintei Latine» de *V. Alecsandri*.

Cu mult mai importantă este însă activitatea lui *Bosi* ca redactor pentru partea românească la revista *Nuova Rassegna di letterature moderne* care apărù la Florenţa dela 1903 la 1907 sub direcţia lui *Adolfo Tossani* (fost şi el în România, autor al unei cărţi de impresiuni de călătorie: «Dall'Arno al Mar Nero», Paravia, Napoli, [1907]). In această revistă, care se ocupă de toate literaturile de pe toate Continentele, literatura română are o rubrică fixă în fiecare număr, la care colaborează *Tossani, Ugo Ceccarelli* (traducător al lui *V. Alecsandri)* dar în special *Bosi*, cu începere din 1905. In colecţia acestei reviste se găsesc o mulţime de articole, traduceri, recenzii, informaţii şi însemnări referitoare la mişcarea noastră culturală din acei ani. Notăm lucrurile mai de seamă: An. III, 1905, No. 12, pag. 466, *P. E. Bosi* un articol despre «Literatura română modernă» (inzistă mai ales asupra *Poeziei noastre populare)*. An. IV, 1906, No. 2, pag. 141 sq. un articol al aceluiaş asupra poeziei lui *Mihail Eminescu*; No. 3, pag. 218, Bosi dă traducerea italiană a poeziei lui *Eminescu* «Şi dacă ramuri bat în geam...» — «E se le rame...»; No. 4, pag. 291, un articol asupra lui *V. Alecsandri* (privit cu mult mai multă simpatie admirativă decât Eminescu), însoţit de traducerea în proză a lui «Peneş Curcanul»; în No. 5—6, pag. 405 Bosi se ocupă de opera lui *Al. Macedonski* «Le calvaire du feu» şi dă în traducere versificată «Cântecul Gintei Latine» (p. 410), care fusese cetită şi la Roma într'o şedinţă dela «Corda fratres»; în No. 9—10, pag. 734, pe lângă un profil al arheologului Tocilescu se dau traduceri din *O. Carp* şi «Deşteaptă-te Române» a lui *A. Mureşanu*; No. 11—12, pag. 880, Bosi dă o bună traducere din *M. Eminescu*: «Venere e Madonna»; informaţiuni privitoare la piesele italiene jucate de *Aristiţa Romanescu (R. Bracco, Giacosa* şi *D'Annunzio)* şi asupra unei serbări din San Remo la care Aristiţa Romanescu a declamat poezii româneşti traduse de Bosi (pag. 887); însemnări despre traducerile lui *N. Ţinc* şi despre *H. Lecca* («Suprema forţă» tradusă de Bosi în italieneşte urmà să se reprezinte în Italia).

An. V, 1907, No. 1, pag. 48 sq. In metru original, Bosi dă traducerea *Mioriței* în varianta lui V. Alecsandri; iată un fragment care să servească de exemplu pentru toate aceste traduceri ale sale:

... Era il suo bianco volto
spuma lattea;
erano i suoi baffetti
spighe ricciole;
erano i suoi capelli
penne còrvee
e gli occhiettini suoi
more vivide...

Amintim în fine că Bosi a adunat în volum mare parte din aceste traduceri, la care adăogând și altele noui, le-a publicat apoi în 1908 sub titlul «Fiori Rumeni — Antologia poetica».

16. *P. E. Bosi*, trimițând în 1902 textul conferinții dela București lui *Giosuè Carducci*, acesta îi adresă o scrisoare de mulțumire în care poetul își exprimă sentimentele sale față de România.

Iată textul acestei scrisori (cfr. «Nuova Rassegna di lett. moderne», 1907, V, No. 2—3, pag. 263):

Bologna, 7. XII, 1902

«Signor Tenente

«Grazie per le nobili cose che ella ha detto dell'Italia in Romania. Quelle «che ha detto di me passano il segno: ma pur ho caro che suonassero care «alla nobile e fraterna gente *rumana (sic)*. Salve!

Giosuè Carducci».

De altfel Carducci fusese în corespondență și cu *V. A. Ureche* încă din 1894, când Ureche îi trimese un apel în favoarea Românilor din Transilvania (cfr. textul acestui apel publicat de A. SORBELLI, *Il Carducci e i Romeni oppressi* în «Il Resto di Carlino», Bologna, 1919, 18 Febr.) La scrisoarea care însoțeà acest apel Carducci, fiind în trecere prin Roma, răspunse în ziua de 11 Iunie 1894:

«Ai Romani (sic) d'oltre i Carpazi, da piè della Colonna Traiana, un saluto per la fede nella vita immortale di nostra gente».

IV

APENDICE II[1])

1. In revista *L'Omnibus* din Napoli (An. II, No. 19, pag. 290 sqq., 19 Iulie 1834) se găsește reprodus după *La Revue Universelle* un articol asupra «Originei Țiganilor», în care se vorbește pe larg și despre Țiganii dela noi.

2. Intr'un alt număr al aceleaș reviste (An. III, No. 36, pag. 145, 28 Noemvrie 1835) găsim articolul întitulat «Mercato di donne in Ungheria», extras după *La Revue du Nord et des Pays germaniques* și în care ni se povestește în chipul următor obiceiul țăranilor români din Bihor de a-și «cumpără» nevestele:

«Nella parte orientale della Ungheria, e quasi presso le frontiere della Tran-«silvania si eleva una catena di monti chiamata *Bihar*, che dà il suo nome ad «una delle contee del regno. *Questo lontano distretto è abitato da pastori mezzo «selvaggi, i quali di origine sono vallacchii* (sic), nè avendo alcuna relazione, «non risentono affatto i progressi della civiltà. Non hanno essi dimore fisse; «le loro capannette sono disperse qua e là nei pascoli e formano raramente «un casale.

«Gli abitanti passano la più gran parte del tempo col loro gregge; fatti sof-«ferenti ad ogni privazione preferiscono una vita libera, nè prendono pen-«siero de' piaceri della città, che conoscono di solo nome. Accarezzano il loro «vivere non soggetto a riguardi come la più parte dei montanari, e lo difen-«derebbero con ogni sforzo se venisse minacciato. *Nel vederli si prendereb-«bero per Lapponi*; *hanno pure qualche somiglianza ai Cinesi*. Non si rasano «mai la barba, ma si radono la testa, alla cui sommità portano solo una ciocca «di capelli stretti da un grosso nodo che lasciano cadere sulla fronte. Hanno «folta barba e grossi mustacchi; il capo coperto di un berretto di pelle di

[1]) Adăogăm alte câteva mărturii găsite în diverse periodice italiene, pe care le-am cercetat în ultimul timp pentru o lucrare asupra *Spaniei și Portugaliei în viziunea Romanticilor italieni.*

«montone; l'abbigliamento consiste in una veste di pelle, con larga cintura di «cuoio, un pantalone di rozzo drappo fatto dalle loro donne, ed in sandali «fissati alle gambe nude per mezzo di coregge.

«Il vestire delle donne non è più brillante, nè più ricercato: esse copronsi «la testa con fazzoletti colorati: due grandi grembiuli di vivi colori formano «il rimanente del loro abbigliamento. Tessono esse medesime questi grem-«biuli, e sanno darvi delle belle gradazioni di colore col sugo di talune piante. «Riguardano come il più grande ornamento tenere un pezzo di moneta nei «capelli; ed il numero di tali monete regola le pretensioni di chi le porta.

«Come presso tutti i popoli pastori, il padre o il più vecchio della famiglia «gode di un' autorità assoluta: ed oltre a loro si ha de' giudici per far regnare «l'ordine e per punire i colpevoli, nè alcuno contrasta loro questo privilegio «sanzionato dall'uso, la cui origine si perde nella notte de' tempi.

«Nondimeno non si trova punto nei Vallachii del Bihar l'innocenza e la «semplicità de' costumi che sono le virtù proprie de' popoli pastori; ma essi «hanno molti vizii, soprattutti quello dell' ebbrezza, ed uniscono alla bru-«talità l'artifizio e la furberia.

«Questi popoli professano la religione greca ortodossa ed hanno dei supe-«riori spirituali chiamati *Popes*, ma la educazione di costoro non è tanto buona «per dar loro una forte influenza.

«I matrimonî di un popolo sparpagliato sui monti e fra le gregge non si «contraggono certo come nelle città e nei villaggi, dove le persone di ambo «i sessi hanno delle continue occasioni per vedersi ed unirsi; onde nelle feste «i Vallacchii formano queste unioni: ma non è così in tutt' i paesi situati «sopra le montagne.

«Un tempo i coloni russi della contea di Zemplin, in Ungheria, andavano «tre volte in ogni anno al convento di Krasznibrod: ivi i giovani si mette-«vano da una parte, e le donne dall'altra. I capelli delle donzelle erano ornati «di corone di foglie, e quei delle vedove, di nastri. Allora ciascun russo che «aveva desiderio di maritarsi, sceglieva la donna e menavala senza consul-«tarla, innanzi ad un prete del convento, che li benediva. Allorchè vi erano «più concorrenti per la stessa persona, si battevano, e la bella diveniva il pre-«mio del vincitore.

«Se avveniva che un uomo era mal contento della moglie, la conduceva «alla prima esposizione di Krasznibrod per confonderla tra le donne da ma-«ritarsi. Un editto severo del 1720 abolì questo barbaro uso.

«Ci ha un analogo costume nella contea di Bihar. Nel giorno di San Pietro «di ogni anno, i Vallacchî vanno alla fiera di *Kanilasa*, massime i giovani,

«poichè ivi si conchiudono i matrimonî, e si comprano le donne come ogni «altra cosa. I padri di famiglia vi conducono le loro figliuole con la dote che «si compone ordinariamente di bestie cornute, di porci e di polli. In queste «occasioni non si dimentica mai i pezzi di moneta nelle trece de' capelli. Così «ornata la donzella va alla fiera; abbandona la casa paterna per sempre, non «sapendo qual fosse la sua sorte prima di finire il giorno. Il giovane che vuol «maritarsi fa una rivista delle donzelle del paese, e trovatane una che gli con«viene, va al genitore di lei, e negozia sulla dote; se sconviene ritorna a sce«gliere; ma se è di accordo batte forte le mani per dare ai suoi rivali ed a' «vicini il segno della conchiusione del mercato. Le due famiglie allora si uni«scono dintorno a' promessi sposi, e si danno a bere dell'acquavite. In seguito «si chiama il *Pope*, il quale profferisce la benedizione, e fa parte della liba«zione spiritosa, dove certo non è il più sobrio tra i convitati.

«Dopo questa cerimonia, la donzella fatti gli addio alla sua famiglia monta «sulla carretta dello sposo che la mena colla dote in casa sua.

«Le sceni che avvengono mentre si gozzoviglia e si conchiude questo mer«cato danno alla donzella frequenti occasioni per conoscere il suo promesso «sposo sotto un aspetto poco favorevole; chè di rado finisce una fiera senza «versamento di sangue, e più di un' Elena vallachia (*sic*) eccita, senza saperlo, «il suo adoratore all'omicidio ed ai delitti.

«Comunque il governo abbia più volte tentato di sopprimere questa fiera, «per essere i divieti in assai contraddizione con i costumi ed i bisogni di quel «popolo, la fiera ha luogo in ogni anno, ed in ogni anno le donzelle escono «da' monti di Bihar per maritarsi nel piano di Kalinasa.

«Un simigliante uso è ancora nel paese di *Vaud*. Un gran numero di don«zelle svizzere si uniscono la prima domenica nel mese di maggio a Rolle e «si offrono a' vignaiuoli non in qualità di spose ma come sfrondatrici. Il prezzo «ch'esse domandano varia secondo il numero de' concorrenti. Nondimeno i «vignaiuoli non vanno soli ad ammirare le figlie delle Alpi sotto i loro cap«pelli di paglia. I garzoni e gli amatori del bel sesso in generale riduconsi «in quel luogo, ed ogni donzella diventa la sovrana di quello a cui ella si è «offerta come sfrondatrice. La fiera di queste tali è una festa per tutta la con«trada; molti svizzeri e stranieri ci vanno per passare a rivista le donzelle «Vandoises».

3. In poema «La Grecia rigenerata» a lui *Giovanni de Martino*, apărută în 1836, se găsesc multe aluziuni la luptele pentru independenţa Grecilor şi Românilor din 1821, în legătură cu mişcarea lui *Tudor*

Vladimirescu. (cfr. și darea de seamă din *L'Omnibus*, An. IV, No. 14, pag. 53 din 16 Iulie 1836).

4. In acelaș an, citata revistă napolitană publică o relațiune istorică asupra morții *Principelui Grigorie Ghica*, fost Domnitor al Munteniei și al Moldovei.

Această relațiune, cu toate că nu corespunde în totul adevărului istoric și face anumite confuziuni de date și de persoane, rămâne interesantă prin faptul că ne oferă o variantă a povestirii morții lui Grigorie Ghica: acesta ar fi fost ucis nù la Iași ci pe Dunăre, la Hârșova, de către unul din cei mai credincioși prieteni ai săi dela Poartă. Oricum ar fi, relațiunea este scrisă în chip atâta de vioiu încât poate fi socotită drept o nuvelă istorică, în felul celor ce se scriau în epoca romantică. Observăm că nu ne sunt indicate izvoarele istorice iar autorul se ascunde sub anonimat. (Cfr. *L'Omnibus*, An. IV, No. 38, pag. 150, 31 Decemvrie 1836). Iată textul:

«*Gregorio Ghika, Principe di Valachia.*

«Gregorio Ghika, zio del principe Alessandro Ghika attualmente regnante «in Valachia fu uno de' più considerevoli sovrani di cui que' popoli abbiano «custodito la memoria. La sua amministrazione attiva e vigilente e la sua «equità nel dispensare la giustizia gli valsero l'amore de' suoi sudditi. Quan-«tunque egli non potesse sottrarli alla tirannia turca di cui egli era il primo «schiavo non ostante seppe, stante la destrezza d'uno spirito delicato, addol-«cire nell'esecuzione le misure di vessazione di cui suo malgrado s'incaricava. «Non si cita di lui quasi alcun immegliamento notevole; ma gli si mostrò gra-«titudine pe' suoi sforzi, e nel corso del suo regno egli fu costantemente po-«polare. Nel 1760, quando la guerra scoppiò fra la Russia e la Porta, egli occu-«pava il trono di Valachia dopo aver lungo tempo governato la Moldavia, «poichè alla politica del divano piaceva di fare queste frequenti mutazioni «fra' due principati gemelli.

«Gregorio Ghika, credendo trovare nell'amore che la Czara avea di con-«quistare, un' unica occasione per liberarsi dalla tirannide musulmanna, «formò, per quanto si dice, una segreta alleanza col feldmaresciallo *Roman-«zof*, e gli dischiuse la via di Costantinopoli dandogli la chiave de' principati. «L'armata del gran visir, rinchiusa a Schumla, fu costretta a capitolare. Il «trattato di pace, che di poi ebbe luogo, stipulò in favore di *Caterina* la resa «di parecchie piazze e l'indipendenza della Crimea. Ma non si trattò della

«Valachia e della Moldavia. Deluso dalle sue speranze, Gregorio Ghika, non «avendo altro asilo che il campo de' suoi alleati, si ritirò presso Romanzof. «Colà potè con comodo meditare sulla follia che aveva avuta di fidarsi al-«l'appoggio dello straniero, e procurò, esprimendo il suo pentimento, di ritor-«nare in grazia con la Porta. Vi pervenne stante l'intervento attivo del re di «Prussia. Gelosa di rendersi aggradevole a questo formidabile monarca, non «solo la corte ottomana accordò piena ed intiera amnistia al colpevole, ma «bensì, facendo mostra di nobile generosità, lo reintegrò in tutti i suoi beni, «in tutti i suoi onori, e gli restituì il governo della Moldavia. *Na quando il «Turco dice al suo nemico: Io ti perdono, di rado manca di aggiungere fra sè: «Ma tu me la pagherai.* Quando anche il divano non avesse avuto cattiva in-«tenzione nel ristabilire l'ospodaro, una circostanza bastava per ridestare la «sua gelosia. Il ritorno di Gregorio fu accolto in Moldavia con trasporti di «gioia che sembravano un delirio; la strepitosa magnificenza del suo ingresso «ed i contrassegni di pubblica allegrezza echeggiarono a Costantinopoli. Sin «d'allora fu risoluta la sua perdita. Gregorio Ghika ricevè parecchi avvisi «che atterrirlo dovevano; ma non ne fece alcun conto; egli aspettava, per «provarne un vero spavento, che il suo amico più intimo lo prevenisse del «pericolo. *Michele Scarlatos*, di greca illustre famiglia, era stato sin dall'in-«fanzia compagno de Gregorio; ambo, allevati al serraglio, formati alla scienza «del governo, erano insieme stati rivestiti dell'uffizio di dragomano o inter-«prete presso la sublime Porta. Altra volta, ne' loro intimi colloquî, avevano «insieme sognato la liberazione della loro patria. Gregorio, innalzato alla dig-«nità di principe, sapeva benissimo che se gli riusciva di scuotere il dominio «turco, troverebbe una segreta approvazione nel cuore dell'amico. Lo aveva «veduto al suo ritorno dall'esilio, e gli era bastato uno sguardo di lui per «fargli comprendere quanto rincresceva a Michele che non gli fosse riuscito «il suo tentativo di indipendenza. Ma non erasi mai pubblicamente dimo-«strata l'intelligenza loro e Michele aveva potuto rimanere, senza compro-«mettere sè stesso, a Costantinopoli dove il favore del sultano ammeltevalo «a' segreti del consiglio. Assicurato dal silenzio di questo fedele amico, il «principe Ghika disprezzava i timori ed i consigli altrui; quando un giorno «ricevè un messaggio, il quale lo tolse dalla sua sicurezza. Michele Scarlatos «gli scriveva. Egli avvisava Gregorio che il cattivo stato della sua salute ob-«bligavalo a viaggiare per alquanti mesi, che con qualche difficoltà ottenuto «aveva il permesso d'assentarsi da Costantinopoli, e che ne profitterebbe per «andare a *Iassy* a vedere il suo antico amico, il suo affettuoso Gregorio, la «cui memoria eragli tanto cara.

«Il primo moto del principe fu di gioia, il secondo fu di timore. Egli pensò «che questa visita dovea servire di pretesto a qualche confidenza che Michele «non osava affidare alla carta, ed aspettò con impazienza un abboccamento il «quale confermar dovea o annientare le sue inquietudini. Frattanto fece fare «sontuosi preparativi per ricevere l'amico, e prevenne il suo giovine figlio «che lo manderebbe a Costantinopoli con Michele, per istudiare sotto cotesto «nobile greco. Ma nel secondo giorno stabilito per l'arrivo del viaggiatore «giunse frettoloso altro messo portando al principe questa lettera:

«Amico mio,

«La stanchezza ha accresciuto il mio male. Sono stato costretto a fer«marmi alle tue frontiere a *Hirhova* (sic). Io soffro molto, e temo le con«seguenze. Qui non ho se non pessimi medici. Se vuoi mandarmi il tuo, «forse sarò al più presto in istato di abbracciarti.

Il tuo amico Michele Scarlatos.

«Gregorio, afflittissimo di questa nuova, fece subito partire il suo medico, «uomo da lui sperimentato, e che godeva di tutta la sua fiducia. Gli fece le «più vive raccomandazioni e promesse, scongiurandolo a salvare l'amico, e «ad informarlo senza indugio dello stato in cui trovavasi.

«Non tardò a venire il rapporto del medico; questi aveva trovato Michele «più pericolosamente ammalato di quello che s'immaginava. Un gran tumore, «sopravvenutogli al braccio sinistro, gli cagionava inauditi patimenti, ed im«pedivagli di fare il menomo moto: si temeva della sua vita. Michele, istruito «dello stato dell'amico, chiedeva di vederlo, dicendo che, in caso di morte, «doveva confidargli un segreto.

«Gregorio non perdè tempo. Condusse seco il figlio ed alcuni de'suoi pri«marî uffiziali per fare più onore al suo amico, e traversando tutta la Mol«davia, non volle nè fermarsi nè riposarsi prima di entrare in Hirhova. Andò «direttamente alla casa dell'ammalato, e fu introdotto in una sala dove lo «sfortunato Michele, coricato sopra i cuscini, e coperto sino al mento, tra«mandava gemiti che avrebbero penetrato nel cuore dell'uomo il più duro. «S'immagini quanto sofferse di quello Gregorio! Il medico s'inchinò verso «orecchio dell'infermo, poi fece segno al principe d'avvicinarsi. Penetrato «dal dolore, Gregorio guarda l'amico, il quale, pallido e smunto pronunziava «alcune non intelligibili parole, e parve che volesse alzarsi a sedere e sco«prisse con tal mossa il braccio sinistro fasciato e gonfio al sommo, ma ri«cadde immediatamente, tramandando un doloroso grido. Mio povero Mi«chele! sclamava Gregorio, inginocchiandosi presso di lui, ed abbassandosi

«per abbracciarlo, mentre gli altri spettatori di questa scena si tenevano «rispettosi in distanza. Quando ebbe accostato il volto presso l'agonizzante, «questi svincolandosi con rapido moto, e togliendosi la coperta, afferrò con «la mano sinistra i capelli di Gregorio, e con la destra alzando una sciabola «nascosta, gli troncò il capo che rotolò su i cuscini.

«Tutti gli astanti si slanciarono, ma il medico con un gesto arrestolli, e «Michele, rizzatosi in piedi, svoltolò il firmano di sua Altezza».

5. Un alt articol din *L'Omnibus* pe care îl cităm este întitulat «Gli Zingani nella Valachia». De fapt nu e decât un fragment din călătoria lui *Demidof* în Principate, precedat însă de următoarea notă:

«Le città e ville della Valachia sono ingombre da una vituperosa schiatta, «la quale circondata da tutte le disamabili apparenze della miseria, ora vedesi «razzolare a truppe in mezzo alle vie, ora accosciarsi querula ed incresciosa su «le scale dei grandi, quasi a mostrare che la civiltà è colà eccezione e non «regola, e che al riso di pochi accopiasi sempre, in questo mondo, il pianto «di molti....».

(An IX, No. 18, pag. 70, 2 Septemvrie 1841).

6. Tot din paginile acestui *Omnibus* aflăm în fine că la 1844 s'a reprezentat la «Teatro del Fondo» din Napoli un «ballo» întitulat *La protetta del Danubio*, înscenat de *Filippo Taglioni*, tatăl celebrei dansatoare Maria Taglioni şi fratele cunoscutului coreograf care a şi organizat baletul.

Darea de seamă asupra primei reprezentaţii se ceteşte în *L'Omnibus* (An. XII, No. 14, pag. 56, 1 August 1844) şi este iscălită de însuş directorul revistei, *Vincenzo Torelli*.

Ne găsim în faţa uneia dintre cele mai grave dovezi ale nivelului scăzut la care se găseà arta dramatică în Italia pela jumătatea veacului trecut. Nici chiar criticii vremii nu mai puteau îndurà unele abuzuri ce se făceau cu inspiraţia exotică. Să le dăm cuvântul:

«...Mi sembra aver capito che il Danubio prenda parte nello sposalizio di «due giovani, i quali messi alla disperazione per le solite contrarietà dei su«periori si buttano nel fiume, il quale apre loro il suo seno, e sì profonda«mente che apparisce (il seno aperto del fiume) sulla scena, ed ivi circondati «da ninfe, nereidi e tritonesse, i due amanti si sposano; e il Danubio, vecchio «rispettabile, con un tridente in mano ed una corona d'alga in testa, gli unisce.

«La morale di questo balletto è che gl'innamorati, quando sono disperati «si possono gitare in acqua (di questi tempi) sicuri che il Danubio, il Sebeto, «la Senna, il Tamigi e lo stesso loro principale Nettuno verrà a consolarli. «Abbiamo con piacere conosciute le acque del Danubio, le quali se a' tempi «di Napoleone si arrossarono di sangue, ai tempi nostri nel «Fondo», sono «di vetro bleu; mal 'ultima scena che è un fondo di fiume, che noi non sa- «premo mai come debba essere, è molto ben fatta, e fanno gola le stalattiti, «e gli ornamenti di coralli, e corni marini che adornano le pareti della gal- «leria del Signor Danubio... In ogni modo il ballo è lodevole, perchè di sta- «gione, avendo per protagonista, l acqua».

Aflăm apoi din numărul următor al revistei (No. 15, pag. 60) că acest «balet» a stârnit hazul napolitanilor căci se publică o scrisoare iscălită «Sig. Danubio», în care acesta protestează contra faptului că a fost luat de pe tihnitele lui maluri româneşti spre a fi dus tocmai la poalele Vezuviului!

7. Ecourile revoluţiei dela 1848 au ajuns în Italia mai ales prin relaţiunile ce s'au scris cu privire la mişcările din Ungaria şi din Transilvania. Dovada o avem răsfoind revista *Il Caffè Pedrocchi* care se publicà la Padova şi care a fost suprimată în 1848 pentru ideile sale liberale. In unul din ultimele fascicole (No. 12—13, 27 Maiu 1848) se găseşte reprodus un articol al lui *G[abriele] Rosa*, tipărit mai întâiu în ziarul *L'Unione* din Torino şi întitulat «Movimento liberale nell'Ungheria».

La tot pasul se vorbeşte şi despre Români, cu cea mai caldă simpatie. Iată un exemplu:

«...I Valachi miserrimi e senza nobiltà propria furono guidati nella rea- «zione nazionale dai loro Vescovi *e ricordarono con superbia la loro origine «romana (nus* (sic) *sunten de sangue ramena* (sic), e raccolsero le loro tra- «dizioni, le loro poesie, e studiarouo la loro lingua ed incominciarono a scri- «vere in quella e ad avere una propria letteratura» (pag. 48).

Intr'o notă, Autorul observă că pentru compilarea articolului s'a servit mult de o lucrare inedită asupra «Etnografiei Ungariei şi Transilvaniei» la care lucrà amicul său *Bernardo Biondelli* de mai mulţi ani şi pe care o declară «un capo-lavoro, frutto di lunghi studii e faticosi».

8. Ziarul *Concordia* din Torino (An. III, No. 51 din 28 Februarie 1850), în două numere consecutive, publică un articol informativ

întitulat «I Moldo-Valacchi»; dintr'o notă a redacţiei aflăm că acest articol a fost scris special pentru ziarul torinez de un influent om politic din România, în trecere prin capitala Piemontului.

Dacă acest articol n'ar fi cu totul lipsit de orice personalitate ne-am gândì la ipoteza că va fi fost dat spre publicare de N. Bălcescu sau de V. Alecsandri. In orice caz rămâne ca o dovadă a propagandei întreprinsă şi în Italia de refugiaţii noştri politici de după 1848, cari — trecând la Paris — se abăteau totdeauna şi pe la Torino unde ştiau că se găseşte Cavour.

Articolul este prezentat cu următoarele cuvinte de către directorul ziarului:

«È impossibile conoscere bene un popolo, se egli stesso non si conosce e «non si rivela. *Perciò con riconoscenza ed amore accogliamo e pubblichiamo il «primo articolo sulla Moldo-Valachia, scritto pel nostro giornale da un emi«nente uomo di stato, che ebbe ed ha grande influenza nei Principati Danubiani, «e che, ricordandosi con nobile affetto dell'antica fraternità della stirpe rumena «e della stirpe italiana, ha voluto che l'Italia conoscesse le speranze e i desiderii «delle popolazioni, le quali forse saranno fra poco spettatrici ed attrici della «guerra d'Oriente*... V'ha in un angolo d'Europa otto milioni d'uomini che an«cora con orgoglio si chiamano Romani, che parlano una lingua gemella della «nostra, e che, stretti d'ogni intorno da genti straniere e nemiche, volgono «intorno gli occhi pe trovare un'alleanza fraterna, o almeno il conforto d'una «simpatia naturale e profonda. Per ora gli Italiani non hanno che memorie «e speranze. Ma associare le memorie e le speranze di due popoli è prepa«rare un'unione più feconda per quel giorno, che può essere ritardato dalla «fortuna, ma non può essere negato dalla Provvidenza».

Articolul propriu zis conţine aceleaşi date istorice şi statistice pe care le-am întâlnit în cele analizate în corpul studiului. Se inzistă asupra latinităţii noastre, asupra nevoii de a se încheià alianţe cu popoarele latine din Occident şi se dă textul integral al «Capitulaţiunilor» fixate de Poartă. Ca cifră totală a populaţiei este indicată aceea de 8,767,000 locuitori. Preocuparea de căpetenie stă în a arătà în linii mari care va fi orientarea politică a Principatelor în viitor şi ce atitudine vor luà faţă de Rusia.

Stilul e cât se poate de arid; singurele accente mai personale se găsesc acolo unde autorul vorbeşte cu multă asprime de clasa boierească pe care o consideră «d'origine bastarda; *i boiardi* si sono sempre

mostrati contrarî ai veri interessi del paese». Pe temeiul acestei izbucniri putem afirmà că autorul luase parte la mişcările revoluţionare din Principate şi erà un îndârjit duşman al boierilor fanarioţi.

9. Intr'o lungă Apendice a aceluiaş ziar *(La Concordia*, An. III, No. 189 sqq., din 10 August 1850) se găseşte publicată o interesantă istorisire a faptelor militare din timpul revoluţiei din 1848—49 în Transilvania. Acest «ziar», după notele personale luate la faţa locului zi cu zi, este scris de *Antonio Beltrami*, fost căpitan în Statul Major al colonelului *Alessandro Monti* care comandase artileria generalului *Bem* în timpul acestor campanii. Ne găsim aşadar în faţa unor mărturii de cel mai mare interes şi cu toate că Beltrami se arată un înfocat partizan al Ungurilor, vom publicà relaţiunea sa în întregime, în altă parte.

Pentru moment ne mulţumim a cità următoarele fraze din Prefaţa care precedă această *Storia della Transilvania del 1848—1849*:

«....Abbandonata, il 25 ottobre 1848, l'abborrita aquila imperiale, e rag-«giunta a Kadnoth l'armata dei Szekler, divenni aiutante di campo del te-«nente colonnello Beczmann comandante del 2° corpo d'armata; fui dunque «presente a questa prima campagna, e, mercè della mia posizione, ammesso «ad ogni consiglio di guerra; conosco perciò minutamente tutti i fatti suc-«cessi in questa spedizione sì triste ed infelice.... La mia intenzione si è di «far conoscere ai miei lettori l'indegna, vile e traditrice politica austro-ge-«suitica che adoperò la dinastia d'Habsburgo, per soggiogare il Gran Princi-«pato della Transilvania ed inasprire gli animi dei Sassoni e Valacchi contro «il generoso magiaro...».

Relaţiunea este datată din Cagliari (Sardinia), la 15 Iulie 1850. (Pentru Al. Monti şi A. Beltrami cfr. *Bettoni Cazzago*, «Gli Italiani nelle guerre d'Ungheria nel 1848—49», Milano, Treves, 1887).

10. Vorbind despre legăturile lui *Gius. Mazzini* cu unii dintre oamenii noştri politici şi mai ales cu *Dimitrie Brătianu*, am omis să cităm textul unui manifest adresat de Mazzini poporului românesc la 1851 prin intermediul lui Brătianu, care la rândul său răspunse printr'un alt manifest, dictat în numele tuturor Românilor.

Textul acestor două manifeste a fost publicat după autograf de prof. Mario Menghini, directorul Bibliotecii Risorgimentului din Roma şi editorul întregei opere mazziniene. *(Mazzini-Bratianu*, *La Rumania e le nazionalità europee*, Milano, Soc. Edit. Italiana, 1916).

Pela 1850 Mazzini se străduià să alcătuiască un «Comitato Centrale Democratico Europeo» cu scopul de a da lovitura de moarte guvernelor reacţionare şi de a emancipà definitiv popoarele ţinute de ele în stăpânire.

In aceste străduinţe ale sale, Mazzini găsì un neobosit colaborator în *Luigi Kossuth* pentru emanciparea Ungurilor şi în *Dimitrie Brătianu* pentru aceea a Românilor.

După 1848, atât Mazzini cât şi Brătianu se găseau refugiaţi în Anglia, acesta din urmă la Brighton. Iată de ce manifestul lui Mazzini, redactat în limba italiană, fu scris la Londra în luna Iunie 1851 iar răspunsul lui Brătianu la Brighton, la 24 Septemvrie a aceluiaş an (fu scris tot în italieneşte).

Manifestul mazzinian adresat Românilor este dat în numele «Comitetului Central» şi iscălit de *Gius. Mazzini*, *Ledru-Rollin*, *Arnoldo Ruge* şi *A. Darasz* iar răspunsul lui Brătianu este întitulat «Risposta del Comitato Nazionale Rumano»: el nu este decât o parafrazare a primului manifest, scrisă însă cu multă însufleţire şi căldură faţă cu idealul mazzinian.

Iată câteva crâmpeie din primul manifest:

«Alle Popolazioni Roumane,

Roumani,

«Voi siete d'una razza immortale. Il nome che avete dai vostri padri, la «vostra lingua, le vostre tradizioni, le vostre tendenze, ogni cosa vi ricorda «figli del Popolo che stampava nel mondo, venti secoli addietro, un'orma «gigantesca sulla via dell'incivilmento europeo. Quel Popolo oggi rivive. E «voi pure dovete rivivere. Però che voi pure dovete compiere una missione «in Europa; e la coscienza istintiva di questa missione non si cancellò mai «dall'anima vostra...».

Această misiune politică a Românilor, după concepţiile mazziniene, constà în a face legătura dintre rasa slavă şi cea ungară, intrând astfel în marea familie de popoare a căror emancipare o propagà prin doctrina sa. «... Ordinate la vostra gioventù intorno ai principii che le le«zioni della sagezza e le ultime sciagure c'insegnano».

După câteva generalităţi asupra principiului de libertate, democraţie şi naţionalism, manifestul începe un violent atac la adresa Rusiei ţariste.

(«... Lo Czar è la menzogna incarnata») și a Austriei Habsburgice, îndemnând în acelaș timp pe Români să se alieze cu «frații lor» unguri, greci și slavi.

«La grande Confederazione Danubiana sarà frutto dell'opera nostra. Ogni «vostro atto sia diretto da questo pensiero. Il ponte di Traiano non ha più «che le estremità sulle due sponde del Danubio; è questo il simbolo delle «condizioni dell'oggi. Archi novelli debbono cacciarsi e ricostruirlo per opera «vostra: è questa la vostra impresa per l'avvenire».

După cum am spus, răspunsul lui Dim. Brătianu este mai mult o parafrazare aprobativă. Citām însă și din acesta câteva fraze:

«Cittadini,

«*La vostra chiamata è stata intesa dai Rumani. La vostra voce profetica ha «già risuonato su tutta la terra roumana e questa terra di credenti ha trasalito «di gioia...*».

Se pune apoi în evidență statornicia îndârjită a Românilor în decursul veacurilor și păstrarea caracterului etnic latin, cu toate năvălirile unor barbari cu cari nu pot aveà nimic comun. Uitați de restul lumii, Românii vor primì cu recunoștință apelul lui Mazzini și vor uità înfrângerea din 1848, luptând înainte pentru libertate, pentru înfăptuirea Confederației Danubiene și pentru alianța cu popoarele latine din Apus:

«...*Quindi il pensiero dal quale siamo mossi in tutti i nostri atti, noi Roumani, «è quello di riunirci tutti in un sol tutto indivisibilmente e di stabilire una co«munanza di pensiero e d'azione fra noi, gli Italiani, i Francesi, gli Spagnuoli, «i Portoghesi e gli altri nostri consanguinei del nuovo mondo*».

Observăm în fine că Dimitrie Brătianu iscăleà alături de Mazzini manifestul adresat în acelaș scop poporului polonez și că alte date referitoare la legăturile dintre marele ideolog italian și adepții săi Români se pot găsì într'o documentată monografie a prof. *Mario Menghini*: «Luigi Kossuth nel suo carteggio con Giuseppe Mazzini», Aquila, 1921 (extras din *Rassegna Storica del Risorgimento*, An. VIII, fasc. I—II, 1921).

Dealtfel Mazzini s'a ocupat de Români și mai târziu. Dovada o avem în *Le lettere Slave* din 1857 (publicate în volumul XI de «Scritti editi e

inediti di G. Mazzini» Roma, 1886, extrase din ziarul «L'Italia del Popolo» din 1857). Iată, de pildă, ce spuneà într'o scrisoare din vara acelui an:

«...Forse il terzo gruppo si partirà nuovamente in due, e l'Ungheria, ri«costituita potenza Slava, si aprirà uno sbocco al Mar Nero, affratellandosi «alle provincie moldo-valacche, nostre, latine, pur connesse colle famiglie «Slave dall'origine Dacica. Ma qualunque sia l'avvenire, l'importanza del «moto dell'elemento Slavo è innegabile. Per esso sarà cangiata la carta po«litica dell'Europa» (pag. 6).

Iar ceva mai departe:

«...Nel 1834, le provincie Moldo-Valacche cessarono d'essere soggette «all'Impero per non esserne che tributarie; s'agitano in oggi per mettere col «concentramento politico il suggello alla loro emancipazione...» (p. 10).

11. Intregim cu alte câteva indicaţiuni bibliografice cele spuse cu privire la activitatea lui *Giovenale Vegezzi Ruscalla.*

In 1862 traduse în limba italiană o broşură politică a prietenului său *A. Papiu-Ilarian*, profesor la Universitatea din Iaşi: «L'Indipendenza costituzionale della Transilvania» (Torino, Derossi e Dusso, 1862, de 57 pp.).

In prefaţă, Ruscalla se arată însufleţit de aceleaşi gânduri bune faţă de noi şi declară că s'a hotărât să traducă această broşură spre a informà mai exact publicul italian asupra problemei iredentei româneşti din Transilvania, denaturată prin propaganda pornită de Unguri în presa italiană (p. IV).

Vorbind despre activitatea lui Ruscalla, am amintit că el a ţinut un curs liber de limba şi literatura românească la Universitatea din Torino. Lecţia de deschidere a fost publicată în broşură aparte: («*Prolusione al libero corso di lingua, letteratura e storia rumana nella R. Università di Torino*, detta il 15 dicembre 1863, Torino, Derossi e Dusso, 1863, de 20 pp.) şi în ea găsim programul cursului pe care îşi propuneà să-l desvolte.

Ruscalla ne informează mai întâiu că a deschis acel curs în urma invitaţiunii primite din partea guvernului român, fiind tot mai mare afluenţa de studenţi de-ai noştri la Universitatea şi la Academia Militară din acel oraş.

Nu lipsesc obișnuitele profesiuni de credință în legătură cu rudenia dintre cele două popoare și cu mult dorita Confederație Latină, precum nici unele date fugare din istoria noastră.

Aflăm apoi că Ruscalla își propuneà să desvolte mai ales partea filologică a cursului, arătând paralelismul care există între italiană și română și apărând-o pe aceasta din urmă de acuzarea că ar fi o limbă slavă (p. 8).

Nu uită să facă o excursie și prin literatură, declarând că erà prieten bun cu *V. Alecsandri* și cu *Cesar Boliac* (p. 12). Ni se dă în fine un amănunt bibliografic din care aflăm de o altă scriere a lui Ruscalla despre limba românească:

«Dell'utile del rumano nella investigazione degli etimi oscuri di alquant «nostri vocaboli già ne porsi un saggio in un articolo che inserii nel periodico «Torinese il *Giornale d'istruzione* dell'anno 1851, fasc. V. Tornerò a tempo «opportuno su queste investigazioni, ora mi basta di accennarle» (p. 17).

La urmă mărturisește că a învățat limba română făcând o excursie prin Banat și Transilvania încă din 1830 și încheie declamând câteva strofe din «Hora Unirii» a lui *V. Alecsandri*, traduse de el în limba italiană spre a puteà fi comparate cu originalul românesc.

Ultima indicațiune cu privire la activitatea lui Ruscalla ca traducător din literatura noastră o găsim într'un articol al său asupra poetului portughez *Almeida Garrett*, articol publicat în revista «Cornelia» din Florența (An. II, No. 12, p. 181, din 1874).

Ruscalla tradusese drama «Frey Luiz de Souza» a scriitorului portughez încă din 1852 când o și publică la Torino. Dar această încercare avù rezultate dezastruoase, astfel că renunță la ideea de a publicà restul de traduceri pe cari le întreprinsese din multe limbi puțin cunoscute în Italia și din românește:

«...Ora io vecchio, carico di malanni e durando pena a scrivere, non ho «più ad occuparmi di cercare editori per *le varie cose che ho tradotte dall'in-«glese, l'olandese, il portoghese ed il rumeno*. Non potrei nemmeno curarne la «correzione ed emendar ciò che più maturi studi mi consiglierebbe; *ma spero «che altri in miglior età, più esperti di me nelle straniere favelle e più innanzi «in quelle letterature, imprenderanno a pubblicare le versioni delle più accreditate «opere svedesi, danesi, rumene, portghesi* e *greco moderne, facendo così conos-«cere agl' Italiani che non soltanto Francia, Inghilterra e Germania possono «inorgoglirsi di grandi scrittori*».

Neobosit filo-român precum s'a arătat toată vieaţa, Ruscalla propuneà în 1879 înfiinţarea unui comitet italo-român la Roma, unde se înfiinţase unul similar italo-grec. In acest scop publică şi o broşură: («Grecia e Rumania-Raffronti», Torino, 1879) în care arată întâietatea noastră la stima şi simpatia Italienilor, desemnând pe deputatul *Cesare Correnti* («il cui nome è tanto riverito in Bucaresci») ca preşedinte al noului comitet.

12. Silinţele onorabile ale bătrânului Ruscalla pe acest tărâm au fost secondate în chip deosebit de fiica sa *Ida Melisurgo-Vegezzi Ruscalla*. La cele spuse cu privire la activitatea ei, adăugăm acì alte două amănunte.

In 1881 publicà un inimos articol în ziarul «La Lombardia», în care vorbeà de activitatea *Carmen-Silvei* şi pe care îl tipărì şi în broşură separată: «La Regina di Romania in Italia», Roma, Stab. Civelli, 1881.

Un an mai târziu apăreà în acelaş ziar o povestire romantică a Idei Melisurgo, inspirată dintr'un episod al răsboiului dela 1877 şi intitulată *Il Curcan*. Scoasă în volum (Milano, Civelli, 1882), a fost dedicată *Mariei C. A. Rossetti* şi apoi tradusă în româneşte (ed. ziarului «Frăţia Italo-Română»).

Ne găsim în faţa ultimelor manifestaţii ale Romantismului decăzut.

Eroina nuvelei este Elena Papescu (sic!), tânără bogată, educată la Paris şi cu înclinări spre pictură, cu scopul precis de a desemnà costume ţărăneşti. Tatăl său, «liberale, erasi compromesso nei moti poli«tici del 1848 e visse in esiglio a Parigi e ivi si era maritato con una bella «figlia — Dimbovitza — nata in terra straniera».

Deşi educată la Paris, Elena e plină de dorul de ţară şi e cât se poate de bucuroasă când se duce pentru prima oară să petreacă vara în castelul părintesc din Carpaţi. «Dai capelli nerissimi ma con occhi cilestri «e melanconici» — Elena îşi petrece timpul cercetând colibele ţăranilor ori pictând pe vârful muntelui. Acì se îndrăgosteşte de ea Dumitru, un cioban tânăr, «originale, sempre taciturno e pensieroso!». E un bastard ocolit de toţi ţăranii pentru firea lui sentimentală.

Pictând, Elena ia ca model pe Dumitru, îl învaţă să citească, iar el în schimb îi presără stânca cu flori. Următorul citat ne va edificà însă şi mai bine asupra romantismului acestei povestiri:

«...Appena fu partita, Demetrio baciò i peli delle capre ove Elena aveva «lisciato colle sue bianche manine, si buttò in ginocchio ove ella aveva

«posato i piedi, avanti il rialzo di muschio ove s'era seduta appoggiò il capo, «e pianse... Si sentiva tanto sventurato! non avrebbe potuto analizzare i «sentimenti che provava; egli era felice e gioiva di quei pochi istanti che «le stava vicino, ma ad un tempo soffriva tacitamente come sanno soffrire «le anime elette» (p. 17).

Elena îi vorbește pe vârful muntelui de mișcarea dela 1848 și arată «la condotta eroica dei signori Eliade, Bratianu, Magheru e Rossetti», astfel că îi insuflă iubirea de patrie: Elena și Curcanii erau acum cele două idealuri ale ciobanului Dumitru.

Dar când Elena băgă de seamă cât îl chinuià iubirea pe care n'o puteà împărtășì, se hotărăște să-l părăsească, ducându-se la oraș.

Ca să se consoleze, flăcăul se înscrie voluntar într'un regiment de Curcani și cade luptând vitejește la Plevna.

— «Elena diletta, troèscà Romania!» furono le sue ultime parole... e spirò».

INDICE

G

H

I

J

K

L

M

DOI LUCEFERI RĂTĂCITORI

CONTRIBUIRI LA VIAȚA ȘI OPERELE LUI GHEORGHE ȘINCAI ȘI SAMOIL MICU CLAIN

DE

DR. JACOB RADU
PREPOZIT, PRELAT PAPAL

Ședința dela 11 Iunie 1924

PREFAȚĂ

Nu poate fi lucru mai dureros pentru un om, care între mari greutăți și neajunsuri a muncit o vieață întreagă, ca să scoață la lumină de prin prăfuitele arhive dovezile trecutului neamului său, decât neputința de a aduce prin tipar la cunoștința și spre folosul de obște roadele ostenelelor sale. Iși vede astfel zădărnicite ostenelile zilelor și vegherile nopților, osândite iarăș la tăcere, date uitării și poate chiar expuse pieirii documentele menite să grăească viitoarelor generații despre trecutul glorios al înaintașilor și să fie izvor de învățătură limpede grăitoare și jeratic sfânt, care să aprindă în inimi focul sacru al idealurilor înalte și să le avânte spre fapte mari și spre nobile îndeletniciri.

Această tristă soartă au avut-o cei doi mari luceferi ai neamului nostru: *Gheorghe Șincai și Samoil Micu Clain*, cari au fost siliți de soarta nenorocită a vieții lor (nu scrutăm acum din a cui vină) să-și petreacă o mare parte a ei în pribegie, avizați la ajutorul și mângâierea prietinilor ba chiar și a străinilor, și să își închidă ochii pe pământ străin, lăsând cea mai mare parte a prețioaselor lor scrieri netipărite, dar din fericire în buna grije a marelui lor prietin și patron episcopul gr.-cat. al Orăzii-Mari, Samoil Vulcanu, dela care trecând apoi ca scumpe relicvii la urmașii lui, cu sfințenie s'au păstrat și se păstrezăa și azi în biblioteca acestei episcopii.

Incă fiind în vieață acel mare arhiereu și sprijinitor generos al tuturor mișcărilor culturale române din timpul său, s'au fost făcut unele încercări de a se tipări măcar cele mai însemnate din scrierile lui Șincai și

S. Clain, dar abià s'a tipărit de către profesorul din Arad Alexandru Gavra, un volum din Cronica lui Şincai în anul 1844 [1]) şi Dicţionarul de Buda în 1825, la care mult a lucrat şi S. Clain, şi chestia s'a potmolit din nou. A fost apoi reluată din iniţiativa Ministerului de Culte şi Instrucţiune Publică din principatul Moldovei în anul 1853; dar după lungi şi migăloase tratative între episcopia noastră şi între Ministerul de interne din Viena de o parte, şi cel de Culte şi Instrucţiune Publică din Bucureşti de altă parte [2]), s'a oprit iarăş acum definitiv în anul 1865 [3]), şi ştie bunul Dumnezeu când va mai fi reluată iarăş, cu gândul serios de a se scoate din uitare numeroasele volume, a căror tipărire ar trebuì să fie o chestie de onoare, mai întâiu a marelui areopag cultural al neamului românesc: «*Academia Română*».

Şi până atunci credem că facem un bun serviciu istoriografiei şi literaturii române, contribuind cu unele date, mare parte necunoscute până acuma, culese din manuscriptele şi documentele originale, ce se află în biblioteca episcopiei noastre, la vieaţa de pribegie a acestor doi mari scriitori şi descriind o parte interesantă din calvarul scrierilor lor.

Oradea-Mare la 10 Ianuarie 1924.

I

AMINTIRI DIN PRIBEGIE

1. Oricât de amară şi de turburată să fie vieaţa unui om, Dumnezeu nu îl lipseşte de ajutor şi mângaiere, cari i le dă ori direct vărsându-le în sufletul lui pe căile tainice ale darului său, ori indirect prin semenii lui mai deaproape: rude, prieteni ori binefăcători cu inima bună şi pururea gata spre a ajutà şi mângăià pe cei năpăstuiţi de necazurile vieţii. Deaceea zice Scriptura (Is. Sir. c. 6) că nimica nu se poate asemănà prietenului credincios şi cel ce l-a aflat, a aflat o comoară. Iar

[1]) Privitor la tipărirea Cronicei lui Şincai a publicat date interesante d-l Ioan Modrigan în revista «Cultura Creştină» din Blaj, a. 1916, p. 17 şi urm.

[2]) In prefaţa studiului nostru: «Manuscrisele bibliotecii Episcopiei gr.-cat. din Oradea-Mare, publicate de Academia Română în a. 1923, am scris (1 Martie 1920) că această corespondenţă s'a pierdut. Am aflat-o însă din fericire şi credem a fi de mare folos a tratà această chestiune pe urma ei, iar în anexe o vom publicà în întregime.

[3]) Cronica lui Şincai tipărită la Iaşi în a. 1853, s'a tipărit după alt manuscris şi nu după cel ce se află acum la noi.

Sf. Ambrosie spune [1]) că mângâiere este omului în vieață dacă a aflat un prieten bun căruia să îi poată descoperì secretele și tainele inimii sale, care să se bucure împreună cu el în zilele cele bune, să-l compătimească în ceas de durere și să-l îmbărbăteze în vreme de prigoană.

De astfel de prietini a învrednicit Dumnezeu pe Șincai și S. Clain în mult vijelioasa lor vieață, în persoanele vrednice și distinse ale episcopilor români-uniți din Oradea-Mare: Ignatie Darabant (1788—1805) și Samoil Vulcanu (1806—1839) și a canonicului, apoi prepozitului tot de aici Ioan Corneli (1808—1848) [2]). Cu cei doi episcopi erau prieteni încă din Blaj, iar după ce acei doi «mecenați ai literelor române» cum îi numește A. Papiu Ilarianu [3]) s'au urcat succesiv pe scaunul episcopesc dela Oradea-Mare, au devenit cei mai mari patroni ai lor, primindu-i cu ospitalitate și ajutorându-i cu bani de călătorie. «In Oradea-Mare sosind, scrie Șincai, fui prea bine primit de vechiul meu patron și protector, Excelența Sa D. Episcop Ignatie Darabant, care în toate zilele m'a poftit la masa sa și mi-a dat locuință în vila sa (Tusculano) din suburbiul orașului de unde am și scris această Elegie» [4]). De acì a plecat apoi la Buda fiind ajutorat cu bani de episcop și de canonici. Iar în cronica sa la a. 1614, scrie:

«In anul 1811 zile 18 ale lui Februarie când scriu acestea în curtea Prealuminatului și Preasfințitului Arhiereului românesc Domnului Samoil Vulcan cea din Oradea-Mare». Tot acì scrie în 29 Martie la anul 1653; în 4 August la a. 1713; la S. Măria Mare la a. 1721, apoi peste puțin la a. 1739, unde se pare a se fi și oprit.

Aici erà Șincai primit ca de niște buni prietini și din partea canonicilor români-uniți dintre cari laudă în mod deosebit pentru erudiția sa pe prepozitul Gheorghe Lupul (Farkas), dela care au și rămas mai

---

[1]) Solatium hujus vitae est, ut habeas cui pectus tuum aperias, cui arcana communices, cui secreta tui pectoris commitas; ut colloces tibi fidelem virum, qui in prosperis gratuletur tibi, in tristibus compatiatur, in persecutionibus adhortetur». (De Officiis L. 3).

[2]) Biografia celor doui episcopi este cunoscută din mai multe publicațiuni: Enciclopedia română; Schematismus historicus V. Cleri dioecesis Magno-varad. gr. r. 1900 p. 52 și u.; Ioan Georgescu: Istoria bisericii creștine, Blaj 1921, p. 240—242; Dr. Márki Sándor: Bihari román irók. Oradea M. 1881 pag. 16—22. A lui Corneli o vom schiță noi mai la vale

[3]) Vieața, operele și ideile lui Gh. Șincai de Sinca. Discurs de recepțiune, București 1869, p. 2.

[4]) T. Cipariu, Arhiva, etc. pag. 294, nota 24 și 25.

multe lucrări de mare valoare [1]). Despre Samoil Vulcanu pe atunci canonic și vicar general «bărbat dotat cu tot felul de erudițiune și umanitate» zice că aveà «un volum de predici dogmatice prea bine lucrate și gata de tipar» [2]).

Samoil Clain încă a petrecut la curtea episcopului Darabant mai de multe ori [3]) și atât cu antecesorul lui Moise Dragoș cât și cu succesorul Samoil Vulcanu stăteà în corespondență. Dintre scrisorile lui unele s'au păstrat până azi și merită să fie amintite acì.

Cu deosebire însă este interesantă corespondența amândorora cu canonicul și mai târziu prepozitul Ioan Corneli, bărbat erudit și cel mai bun prietin și sprijinitor al lor.

2. In ordine cronologică cea dintâiu scrisoare este a lui Samoil Clain către episcopul Moise Dragoș pe când erà numai protopop în Oradea-Mare, (se scrià atunci: Dragossy) scrisă în Blaj la 14 Octomvrie 1772 [4]), în care îl roagă să ajute după putință pe un tânăr cu numele Ștefan Clain, se vede vreun nepot al său, iar ca noutate din Blaj îi împărtășește că pentru dobândirea scaunului episcopesc, vacant în urma morții episcopului Atanasie Rednic, tare se năzuià un iezuit cu numele Mihályi!

Tot pentru acel nepot îi scrie într'o scurtă scrisoare latinească, la 4 Ianuarie 1774.

In 2 Aprilie 1782 [5]) scrie, în limba latină, lui Dragoș, acum episcop al Orăzii-Mari. La început amintește despre niște bani trimiși de episcop unui nepot al său care studià acolo în seminar. Apoi îi comunică și unele noutăți din Viena. Atunci petreceà acolo însuș Pontificele roman Pius al VI-lea, care întreprinse lunga călătorie ca să aplaneze conflictul ivit între Biserică și neastâmpăratul împărat Iosif al II-lea pentru reformele introduse de el prin abuz de putere în biserică.

In sărbătoarea Sf. Paști, Pontificele a celebrat o liturghie solemnă în biserica Sf. Ștefan, la care după obiceiul din Roma, a asistat și episcopul gr.-cat. al Crișului (Croația) Bosiskovitz având ca diacon pe abatele Bastasich, rutean din Ungaria și de subdiacon pe prefectul Aron (Iacob) cari au cetit evanghelia și apostolul în limba grecească.

---

[1]) Manuscrise No. 31, 32, 49. 50, 52, 93, 218, 254—5.

[2]) Se păstrează între manuscrise la No. 278.

[3]) I. C. Bianu: Vieața și activitatea lui S. M. Clain, București 1876, pag. 10, 12, 13.

[4]) Anexa I.

[5]) Anexa II.

Despre episcopul Grigorie Maior se svonește că în curând va demisionà [1]) și în locul dânsului poate că va urmà prefectul Aron [2]).

In timpul petrecerii sale în Viena a scris câteva cărți în limba românească, ca să ajungă oarecumva și poporul nostru la învățătură. Cele mai însemnate sunt: «Theologiae tractatus de revelatione, De Trinitate, Instructio poenitentis, Dissertatio de matrimonio, Ius naturae et Ethica, Logica, Historia schismatis Graecorum et Concilii Florentini, S. Ioannis Damasceni Historiam (sic!) Barlaam et Iosaphat et de orthodoxa fide, Belisarius, Thomae a Kempis, S. Dorothaei Doctrinas (sic!), Aritmetica et plures alii». Deci îl roagă pe Dragoș să își aleagă vreunul din aceste opuri ca să i-l închine și să-l dea numai decât la tipar.

Ce îi va fi răspuns episcopul nu știm, dar durere că din operele acestea poporul român, pentru a cărui învățătură au fost scrise cu atâta trudă, prea puțin a putut învățà căci unele s'au pierdut cu totul ori zac uitate cine știe prin ce biblioteci, iar altele se păstrează la noi așà cum le-a scris Clain. In biblioteca episcopiei noastre se află: «*Carte despre descoperirea dumneazeiască*» [3]). «*Indreptarea păcătosului*» [4]); «*Despre căsătorie*» [5]); și «*Tractatus de Matrimonio juxta disciplinam orientalis Ecclesiae*» [6]); «*Istoria împărecherii întră biserica Răsăritului și a Apusului, etc. Și a săborului dela Florenția*» [7]); «*A Tomei dela Kempis. De urmarea lui X*» [8]); și «*Invățăturile S. Dorotei* [9]). Abià s'au tipărit Logica și Dreptul natural [10]).

Către episcopul Darabant avem o singură scrisoare dela Samoil Clain, care a fost publicată de D. Zenovie Pâclișanu [11]), în legătură mai ales cu petiția Românilor, cunoscută sub numirea de Supplex Libellus Valachorum.

---

[1]) Episcopul G. Maior a și demisionat în curând și demisia i s'a primit în 15 Maiu 1782.

[2]) Date biografice, vezi la Dr. A. Bunea: Episcopii P. P. Aron și D. Novacovici, Blaj 1902, pag. 3.

[3]) Vezi: Manuscrise No. 57.

[4]) » Ibidem No. 19 b.

[5]) » Ibidem No. 21.

[6]) » Ibidem No. 131.

[7]) Ibidem No. 78.

[8]) Ibidem No. 59.

[9]) Ibidem No. 117 și 186.

[10]) I. Bianu, l. cit. p. 30.

[11]) Luptele politice ale Românilor ardeleni, București 1923, p. 108.

3. Din corespondența lui S. Clain cu episcopul S. Vulcanu, avem trei scrisori autografe ale celui dintâiu scrise acestuia din Blaj, pe când erà vicerector în seminarul din Lemberg, unde l-a ajuns numirea-i de canonic întâmplată în 30 Aprilie 1788.

In cea dintâiu din 9 Noemvrie 1787 [1]) îi scrie că a terminat traducerea întregii Sf. Scripturi după textul grecesc al celor LXX interpreți și nimic nu mai lipsește decât să se dea la tipar spre folosul de obște. Dar fiindcă la aceasta se cer cheltueli mari s'a hotărît să caute cumpărători cari după ce va fi ieșit cartea de sub tipar să și plătească prețul unuia sau a mai multor exemplare. Il roagă deci pe Vulcanu să întrebe pe elevii români ai acelui institut, dacă doresc și dânșii să se aboneze și anume la câte exemplare și iarăș câte ar fi de lipsă pentru institut însuș, deoarece ar dorì să dea opul la tipar până la Paști. Prețul unui exemplar nu ar trece de 10 cel mult 12 fl.

Mai departe îi împărtășește că mai are și alte opuri traduse pe românește. Dintre aceste unele sunt amintite și în scrisoarea de mai sus către episcopul Darabant și se păstrează între manuscrisele bibliotecii diecezei noastre, iar altele cine știe ce s'au făcut.

Tot în chestia S. Scripturi îi scrie cu alt 27 Martie 1788 [2]), la început și la capăt latinește și la mijloc românește cu litere cirile. La scrisoare spune că alătură și o foaie «proforma», ca să o arate alumnilor și să o trimită și episcopului Bucovinei, pe care îl roagă să prenumere cel puțin 300 exemplare, ca să nu fie silit a lăsà la o parte toată afacerea, deoarece tipografia din Blaj nu are spesele de lipsă, fiindcă venitul ei în urma ordonanțelor regești are să se verse la Sibiiu în fondul religiunii. Să intervină deci la episcopul Bucovinei: «scriindu-i ca banii și-i va scoate cu dobândă, și-și va face mare pomană, și în prefață vom pune că au fost făcător de bine, și cât a ajutat la acest sfânt lucru». Se vede însă că dela acest episcop nu prea a avut ajutor nici în forma aceasta și atunci nu a putut tipărì S. Scriptură, care apoi s'a tipărit ceva mai târziu în anul 1795 cu cheltueala episcopului dela Blaj, Ioan Bob [3]).

Către sfârșitul scrisorii îi cere noutăți cu privire la marele răsboiu ce erà atunci între Austriaci și Muscali de o parte și între Turci de altă

[1]) Anexa III.

[2]) Anexa IV.

[3]) Referitor la tipărirea Bibliei v. I. M. Moldovanu: Documente pentru biografia lui S. Clain în Archivul lui T. Cipariu, p. 676, 700 și 715.

parte, fiindcă în Blaj trăiau ca într'un loc pustiu și nimic nu auziau despre întâmplările din lumea mare. De încheiere îi dă unele notițe despre rudeniile din Blaj ale lui Vulcanu.

In 18 Iunie 1788 [1]) îl felicită pentru numirea de canonic, îi mulțumește pentru osteneala sa în chestia Bibliei și îl încunoștiințează că a primit și copia unei scrisori a episcopului Bucovinei, probabil tot în aceà chestie. La urmă îi trimite salutări dela mama, sora și celelalte rude din Blaj, cari doresc a ștì când se va reîntoarce la Orade [2]) și mama sa mult așteaptă să îi scrie.

4. Insă dacă cu episcopii Orăzii-Mari, S. Clain erà în relații atât de prietenești, nu tot așà se aflà cu episcopul său Ioan Bob, după cum cunoscut este din alte documente, mai ales din cele publicate de către Ioan M. Moldovanu și citate mai sus. Asupra acestei dureroase faze a vieții lui S. Clain, varsă oarecare lumină o scrisoare rătăcită printre operele lui. Este aceasta copia unei scrisori a numitului episcop Ioan Bob îndreptată cu data 28 Ianuarie 1785 [3]) către prepozitul călugărilor bazilitani din Blaj (Filoteiu Laslo) în care îi scrie că înaltul guvern cu data de 28 Decemvrie 1784 No. 10693 a ordonat ca după ce Samoil Clain și Gherman Peterlaki nu pot fi dispensați de voturile monastice și S. Clain nu poate fi trimis nici în păstorirea sufletelor, să stea liniștit în mănăstire și să își vadă de păzirea legilor călugărești; iar celalalt pentru nesupunere față de mai marii săi și pentru excesuri să fie serios îndrumat să se supună legilor Statului său [4]). Aici își petrecù vieața mult agitată prin procesul pornit în contra lui de către episcopul Bob, până în anul 1804 când merse la Buda ca revizor de cărți [5]).

5. Decât datele înșirate până acì, mult mai bogat material biografic aflăm în corespondența lui S. Clain cu canoniul, apoi prepozitul Capitului român unit din Oradea-Mare: Ioan Corneli. Acesta a fost fără îndoială unul din cei mai învățați și mai neobosiți bărbați ai neamului românesc din Ardeal, pe timpul său. Și mai ales merită admirația și recunoștința noastră pentru prietenia și ajutorul de care au fost

---

[1]) Anexa IV.

[2]) La Oradea s'a reîntors în 1792 (Arh. diecezan actul No. 5, fasc. IV din 1806).

[3]) Anexa VI.

[4]) Vezi și documentul VI la A. P. Ilarian, l. cit., p. 89.

[5]) După cum scrie Șincai lui Corneli în 31 Iulie 1804 (v. mai jos Anexa XXV) atunci au fost candidați S. Clain, N. Vitez și I. Corneli și a fost numit Clain.

împărtășiți dela dânsul marii noștri scriitori Șincai, Clain și Maior, după cum ne arată corespondența urmată între dânșii.

Ioan Corneli s'a născut în Ardeal, comuna nu se știe, la anul 1754 [1]). Va fi avut de sigur alt nume de familie, asemenea necunoscut, care după obiceiul des pe atunci, i s'a schimbat la școală în acela de Corneli. A studiat teologia în Viena, Agria și Lemberg și cu deosebire s'a perfecționat în cunoașterea limbilor, cunoscând: maghiara, latina germana, franceza, italiana și greaca. Această cunoștință de limbi i-a dat putința ca să facă studii atât de frumoase ca cele ce ne-au rămas dela dânsul asupra ortografiei române și l-au învrednicit să aibă parte însemnată în compunerea dicționarului de Buda.

După hirotonire, întâmplată în a. 1788, a fost capelan în Oradea-Mare și în timpul răsboiului a îngrijit și de soldații răniți. Apoi a trecut paroh în comuna Dida fiind și viceprotopop al districtului Crișului. După aceea a fost numit director al școalelor naționale române din Bihor în care oficiu a stat 14 ani, ostenind mult pentru înaintarea școalelor române și cheltuind cu drumurile din al său suma de 569 fl. 31 cr. care sumă abià după multe instanțe i-a fost restituită. De acest oficiu a fost lipsit în anul 1807 și a fost numit în locul dânsului Ioan Molnar învățătorul școalei naționale din Careii-Mari fiind director și peste școalele române din dieceza Muncaciului, de care se țineau pe atunci Românii din Maramurăș și Satumare [2]). In anul 1807 a fost numit revisor de cărți la tipografia din Pesta, dar oficiul nu l-a ocupat. In anul 1800 a fost numit canonic onorar iar în 1808 Martie 1, canonic actual și în 1842 ajunse prepozit. A ocupat și oficiul de vicerector al Seminarului domestic din Orade și a fost câtva timp asesor al tablei judiciare a județului Bihor.

Consiliul locotenențial regesc din Buda în 9 Septemvrie 1806 No. 17333 a cerut dela Capitulul gr.-cat. de Oradea-Mare opiniune în privința literelor cirile folosite de Români, iar vicarul capitular George Fărcaș l-a însărcinat pe Corneli cu elaborarea unei opiniuni bine motivate în chestie și el s'a achitat printr'o lungă și temeinică opiniune al

[1]) In protocolul consistorului gr.-cat. de Oradea-M. No. 698—1848 se spune că prepozitul I. Corneli a repauzat în 3 Septemvrie 1848 în etate de 94 ani și 60 ani de preoție.

[2]) 72 parohii din Satumare au trecut la dieceza de Oradea-Mare în anul 1823 (Șematismul a. 1900, p. 62) iar Maramureșul a trecut la dieceza Gherlei la 9 Martie a. 1853.

cărui concept se păstrează încă între manuscrisele bibliotecii diecezane [1]). Pe când petreceà, pe cheltueala episcopului Vulcanu, în Buda lucrând la compunerea Lexiconului, a avut o interesantă dispută ortografică cu Petru Maior, care credem că ar merità să fie studiată de filologii noștri de azi [2]). Dela el ne-au rămas în manuscris și 2 volume cari conțin o bogată colecție de discursuri din clasicii latini și alți autori[3]). După moartea episcopului Vulcanu (1839) a ocârmuit dieceza în calitate de vicar capitular mai bine de doi ani [4]).

6. Corespondența lui S. Clain cu Corneli se cuprinde într'un fascicul cu titlul: «*Revmo Dno Samueli Klein scriptae et ab ipso acceptae Litterae, inde ab anno 800, quo Revisoratus Librorum officium Budae auspicatus est usq ejusdem anno 806 tum (sic!) interventum obitum*» [5]).

Am amintit mai sus că S. Clain a părăsit Blajul și a ocupat oficiul de revizor în Buda în anul 1804. Dar din titlul acestui fascicul de scrisori și dintr'o scrisoare a lui Corneli către dânsul cu data 10 Februarie 1800 [6]), s'ar păreà că Clain, a ocupat acel oficiu încă în anul 1800 (auspicatus est!). Insă după ce este cu neputință ca Corneli să nu fi știut precis când a mers Clain la Buda, căci trecuse prin Oradea-Mare, trebuie să admitem că Clain a cerut acel oficiu pe lângă anumite condiții încă în anul 1800. Deaceea în răspunsul său din 25 Februarie 1800 [7]) scrie lui Corneli, că despre mergerea sa la Buda încă nu știe nimica, ci așteaptă și dânsul de acolo răspuns. Corneli exprimă mâhnirea celor din Orade pentru cazul când lui Clain nu i-ar succede să dobândească acel post, în care ar aveà bun prilej să-și publice lucrările sale literare, prin cari neîntrecut și neasemănat este în întreg neamul românesc. Scrie mai departe ca Consiliul locotenențial regesc asemnându-le 30 exemplare din catehismul de Blaj pentru școalele din eparhie, a cerut un exemplar din acel catehism, ca să-l retipărească în tipografia regească din Buda. Și după ce Clain trecând prin Orade ar fi spus că în catehism sunt multe greșeli cari trebuesc îndreptate și prin urmare

[1]) Manuscrise No. 102 f. I.
[2]) » No. 109.
[3]) » No. 119 și 120.
[4]) Date biografice în: Actele din arhivul diecezan gr.-cat. de Oradea-Mare No. 17—1807, fasc. II; 31—1807 f. II; 32—1808 f. I; 698—1848. Lexiconul de Buda, pag. 4; Márki S. l. c. p. 43—44.
[5]) Manuscrise No. 102.
[6]) Anexa VII b.
[7]) Anexa VII a.

ar fi stăruit ca acela să nu fie trimis Consiliului locot. până când nu va plecà dânsul în Ungaria ca corector al cărților românești la numita tipografie, Corneli îl roagă să arate cari ar fi greșelile de îndreptat, sau dacă i-ar permite atâtea alte afaceri, însuș să le îndrepteze.

Clain răspunde că catehismului de Blaj nu îi trebuie altă îndreptare decât în stil, pentrucă este o versiune copilărească și folosește termeni neobișnuiți în cărțile bisericești, și aduce ca exemplu expresiunea dela pagina 216. Așà stând lucrul ar trebuì să se facă prea multe corecturi, dar în sfârșit s'ar puteà tipărì pentru caz de lipsă și așà cum este, căci mai bine e să fie ca să nu fie. Dânsul fiind prea ocupat nu-l poate îndreptà, căci ar trebuì să-l scrie tot din nou sau chiar să facă o ediție de tot nouă.

Inainte de a merge mai departe cu studiul nostru asupra atât de interesantei corespondențe a lui I. Corneli cu S. Clain, trebuie să observăm că această corespondență este întreruptă din Februarie 1800 până iarăș în luna Februarie 1805. Din ce motive s'a putut întâmplà această întrerupere, nu putem ștì, aceasta fiind epoca cea mai obscură din vieața lui Clain.

Acest lucru este foarte de regretat, căci dacă corespondența acestor doi mari bărbați ai neamului și ai bisericii noastre, ar fi fost fără întrerupere, am fi avut de sigur încă multe și prețioase informații asupra multor chestiuni importante, mai ales literare, de pe acele vremuri.

7. Reluând așadar firul acestei corespondențe ne oprim iarăș la chestia catehismului, destul de importantă ca să ne ocupăm mai pe larg cu ea.

Consiliul regesc locotenențial, după părerea noastră, prin retipărirea catehismului de Blaj voià să înlocuească catehismul tipărit, tot în tipografia universității ungurești, în anul 1780, în trei ediții: mare, mijlocie și mică, cu litere latine și cu ortografie ungurească [1]). Acest catehism va fi fost destinat în locul întâiu pentru Românii uniți din județul Bihor și Satumare, cari învățând prin școli ungurești erau deprinși cu literele latine și cu ortografia ungurească. Dar ori că s'a epuizat până la anul 1800 ori că nu a fost bine primit de către clerul și poporul român-unit, s'a ivit necesitatea de a se tipărì altul. Și după ce catehismul de Blaj s'a aflat, precum am văzut și după părerea lui S. Clain

[1]) Vezi: I. Bianu și N. Hodoș: Bibliografia veche românească. București 1907 Tom. II, Fasc. III, pag. 250. Un exemplar complet din toate trei edițiile, legate într'un volum, în posesiunea noastră.

a fi prea defectuos, se poate că Consiliul locotenențial a cerut dela episcopia română unită din Oradea-Mare, care știm că erà des consultată în chestii literare românești [1]); să îi trimită în locul celui de Blaj alt catehism apre a fi retipărit. Ori se va fi întâmplat că amestecându-se în chestie și consilierul regesc Tokodi din Oradea-Mare, acesta a trimis alt catehism, propriu zis catehismul cel mai mare din 1780, cu opiniunea ca să se tipărească fără citațiuni (din S. Scriptură) iar consiliul tipografiei cerând și părerea censorului Clain, acesta încă a fost de aceeaș părere [2]). Se poate însă și aceea ca Tokodi să fi trimis acel catehism în înțelegere cu episcopia română-unită din Oradea-Mare, ori chiar din încredințarea ei, căci Clain numește catehismul dat lui spre censurare: «*Catechis mum vestrum* etc.» [3]) iar Corneli încă îi zice: *Catechismi nostri*, etc. [4]).

Clain a corectat și îndreptat catehismul trimis aproape pe dea'ntregul și cere dela Corneli să îi răspundă că oare bine a făcut sau nu, căci în curând se va pune sub tipar, iar acesta îi răspunde că nu poate fi nici o piedecă de a se da catehismul la tipar, de vreme ce este convins că fiind corectura și îndreptarea făcută din partea unui bărbat atât de erudit în limbă și literatură, va fi contribuit mult la limpezirea înțelesului lui.

Cu toate acestea Clain în scrisoarea sa cea din urmă din 14 Martie 1806 [5]) spune, în con trazicerecu ce scrià mai înainte, că deși a corectat catehismul în unele locuri — in aliquibus locis — totuș stilul rămâne rău și întunecat, deaceea poate că ar fi mai bine să se scrie sau compună din nou într'un stil limpede și uzitat.

Murind însă scurt timp după aceea, în 13 Maiu 1806, S. Clain, catehismul încă în acel an s'a tipărit, credem, tot cu corecturile și îndreptările făcute de dânsul și poate și din partea lui G. Șincai, pe atunci corector, care încă amintește de tipărirea acelui catehism [6]).

Acesta este:

Invățătura Creștinească
sau
CATEHISMUL

---

[1]) Vezi No. 40 din 9 Dec. 1806, registrul actelor oficioase al diecezei gr.-cat. de Oradea-M. Actul însă lipsește din arhivă.

[2]) Anexa IX.

[3]) Anexa X.

[4]) Anexa XII.

[5]) Anexa XIX.

[6]) Anexa XXVIII.

cel Mare
cu întrebări și răspunsuri
alcătuit, întocmit și acum
pentru folosul
ȘCOALELOR ROMÂNEȘTI
celor din
Țara Ungurească
și din părțile ei împreunate.
Cu milostiva îngăduință a împărăteștii,
chesaro-crăeștii și apostoliceștii Măriri.
In Buda
Tipărit cu cheltueala Crăieștii Tipografii
a Universității Ungurești, 1806 [1]).

Titula, împărțirea materiei și cuvintele identice în multe locuri, arată că acest catehism este retipărirea ediției mai mari a celui din anul 1780, cu deosebirea că acela erà menit pentru: «*Aenvaecaetura tuturora krestino-katolicsilor*», iar acesta pentru școalele românești fără deosebire de confesiune. Așà află explicare cuvintele dintr'o scrisoare a lui Petru Maior din 17 Noemvrie 1812, către Mihail Benei directorul școalelor românești din districtul Orăzii-Mari [2]), în care răspunzând la o cerere a acestuia îi scrie că nu îi poate trimite un exemplar din *Catehismul greco-catolic* ca să-l aprobe episcopul și după aceea să i se trimită alte mai multe exemplare, fiindcă un atare catehism în tipografia din Buda nici când nu s'a tipărit [3]). Trebuie dară să se compună aici în Oradea-Mare un catehism pentru tinerimea gr.-catolică și apoi să se trimită Consiliului locot. regesc cu rugarea ca să se tipărească cu spesele tipografiei universității regești.

8. Motivul principal care îl va fi îndemnat pe S. Clain, ca și mai târziu pe P. Maior și G. Șincai, ca să ceară și să primească oficiul de revizor al cărților românești la tipografia universității ungurești din Pesta, a fost de sigur ca astfel să aibă posibilitatea de a tipărì măcar cel mai însemnat dintre opurile pe cari cu multă trudă le scrisese până atunci. Acest gând l-a înțeles și tălmăcit atât de frumos și I. Corneli

[1]) In 8 de 176 pagini în litere cirile. Un exemplar complet în biblioteca diecezană gr.-cat. de Oradea-Mare No. 6752.

[2]) Orig. între scrisorile lui P. Maior în arhivul diecezan gr.-cat. de Oradea-Mare No. 102.

[3]) Ori greșește P. Maior, căci se tipărise precum am văzut mai sus cel din a. 1780.

în scrisoarea sa din 10 Februarie 1800 [1]), precum am amintit și mai sus p. 4.

Deacea îndată ce a ocupat acel oficiu a și început a pune la cale tipărirea operelor sale, și ca început cu aceea pe care o credeà de cea mai de lipsă: *Cuvântările bisericești* sau *Conțiunile*. Insà pentru a tipàrì unele din operele sale nu erà destul ca să fie censor la tipografie, ci trebuià să plătească și el spesele de tipar. Și spre a câștigà acele spese a recurs și el la mijlocul uzitat pe atunci, ba putem zice că și mai târziu până în zilele noastre, de a plasà exemplarele tipărite mai dinainte pe la prenumeranți și abonați (praenumerantes et subscribentes) având aceia să plătească prețul aproximativ înainte, iar aceștia obligându-se a cumpărà opul după ieșirea de sub tipar. Iar spre a adunà cât mai mulți prenumeranți și abonați, la cine altul puteà el să recurgă cu mai mare încredere și nădejde, ca la iubitul său prieten Corneli, cel atât de însuflețit pentru tot ce puteà folosì spre promovarea literaturii și culturii românești! [2]).

Clain erà convins că Conțiile după ce vor apăreà, curând se vor vinde, simțindu-se, în lipsa altora, mare lipsă de ele, de vreme ce din cele vechi nu mai sunt, înțelegând acì de sigur, «Propovedaniile» sale tipărite în Blaj în anul 1784 [3]). Mulți îi scriau lui Clain din Transilvania și de prin dieceza Muncaciului, de care se țineau pe atunci multe parohii românești, că doresc să vadă lumina acelei cuvântări bis. și promiteau că le vor cumpărà [4]). Așà îi scrià între alții protopopul George Anghel (Angyal) din Zlatna, să nu fie îngrijat că doară nu se vor vinde *Căzaniile* sale, numai să le tipărească, că: «Toți preoții din Ardeal învățați și neînvățați, uniți și neuniți, în scurtă vreme toate le vor cumpărà, cât or ștì că sunt căzaniile lui Klein» [5]). Ca să poată începe însă lucrul, se roagă ca fiecare, pentru folosul sufletesc, să se oblige a suportà cheltuelile de tipar la vreo coală ori două, având să i se întoarcă spesele ori primind opul mai ieftin, ori din banii ce se vor incassà din vânzarea lui, din care în locul întâiu se vor acoperì spesele de tipar. Cu deosebire cere sprijinul canonicilor și a parohilor, dar mai pre sus de toate

[1]) Anexa VII-a.

[2]) Poate că acelaș lucru îl va fi făcut și la Blaj unde credem că încă s'ar puteà aflà date interesante privitoare la acest obiect.

[3]) I. Bianu—Hodoș, op. cit., p. 287.

[4]) Anexa XVIII.

[5]) Anexa XX.

al episcopului Darabant, iar dânsul în prefață ar spune că opul s'a tipărit prin jertfa mărinimoasă a Capitulului și clerului Oradean. Este chiar gata a le trimite spre revizuire și censură la Oradea-Mare [1]). Aceasta însă Corneli nu o află a fi de lipsă, având în vedere că este lucru în de obeşte cunoscut că au fost de Clain foarte bine compuse și rostite spre deplina mulțumire a unui mare număr de ascultători [2]). Extensiunea opului va fi de 70—80 coale și va începe tipărirea cât ce va ştì că prin prenumerări și abonamente vor fi asigurate spesele de tipar. Prețul ar fi de 3 fl. pentru prenumeranți și abonați și 4 fl. pentru alții.

Ce privește formatul unii ar dorì să fie în 8⁰, alții în 4⁰, dar au fost și de aceia cari erau de părere să fie în folio după exemplul vechilor căzanii [3]), pe semne ca să fie cetite de către diecii din strane, după un obiceiu vechiu, rămas pe unele locuri până azi. Clain însă erà de părere să se tipărească în 4⁰ și s'ar puteà pune pe fiecare Duminecă câte două, dar ar fi un op prea voluminos și scump. Rămâne dară câte una, putând face oratorii două din una, după cum le va da instrucție în prefață.

Insă prenumeranții și abonații se adunau foarte cu greu, apoi mai erà împiedecată tipărirea și prin lucrarea Mineelor pe cari Clain le numește *molnariane* [4]), poate fiindcă se tipăriau sub îngrijirea vestitului medic Ioan Molnar. Corneli făceà tot posibilul ca să adune prenumeranți, s'a adresat cu vorba și în scris la protopopi și preoți, chiar și la consistorul neunit din Oradea-Mare, Velența, dar dela ai noștri numai cu promisiuni s'a ales, iar neuniții nici de răspuns nu l-au învrednicit. Cauza poate că erà răsboiul și scumpetea de care suferiau pe atunci. Așà că până în 28 Decemvrie 1805 abià adunase 22 de prenumeranți și 18 abonați, dar bani la mână dela nimeni nu a luat [5]).

Dela episcopul Darabant ocupat cu regularea parohiilor nu cuteză să ceară bani și socotește ca cererea aceasta să o amâne pe vremuri mai priincioase, cu atât mai vârtos că având și dânsul o asemenea rugare pentru unele chestii școlare, a fost refuzat. Să încerce însă dânsul, Clain, a-i face o cerere în scris, poate va fi mai norocos [6]). Prin testament însă nu i-a lăsat episcopul nimica, deoarece la facerea testamentului

[1]) Anexa VIII b.
[2]) Anexa IX a.
[3]) Anexa XII.
[4]) Anexa XVIII.
[5]) Anexa XVII.
[6]) Anexa IX.

s'a folosit de sfatul altor persoane, cărora se vede că nu le zăceà atâta la inimă sprijinirea operelor literare. Din averea sa de 108.654 fl. 33cr., jumătate o a lăsat rudeniilor și jumătate pentru biserici și alte cauzepioase [1]).

Văzând dară Clain că nici cum nu poate ajunge la parale, a cerut dela Consiliul locotenențial să îi tipărească Conțiile pe cheltueala fondului religionar: deaceea acel Consiliu, fiindcă Clain nu puteà să își censureze opera lui, le-a trimis spre censurare Capitulului nostru [2]) cerându-i și părerea că oare se vor puteà vinde măcar atâtea exemplare ca să se acopere spesele de tipar [3]). In registrul actelor oficioase ale episcopiei noastre se și aflã urme despre trimiterea încoace a mai multor manuscrise de-ale lui S. Clain, cari după moartea lui nu s'au mai tipărit și se păstrează până astăzi în arhivul acestei episcopii, Conțiile sub No. 66.

9. Alt op a cărui tipărire mult ar fi dorit S. Clain să o vadă isprăvită a fost: *Dicționarul latin-român-unguresc-german*, și *român-latin-unguresc-german* pe care, zice, că l-a compus cu mare și migăloasă osteneală și cu multe priveghieri. Precum scrie Clain la sfârșitul opului pe cel român-lat.-ung.-germ. l-a terminat în Blaj în anul 1801: «*Finis et Deo laus in aeternum. In Monosterio S. S. Trinitatis 1801. 10, Martii Balásfalvae*» [4]). Și a scris acest dicționar îndemnat numai de dragostea pentru cultura și învățătura neamului și ca să înlesnească românilor învățarea limbilor străine, iar străinilor să învețe limba noastră și totodată să facă și neamului românesc cinstea de a aveà dicționar, de care numai neamul nostru și cel țigănesc este lipsit [5]).

Deoarece însă Clain nu știà ungurește [6]), a rugat pe un erudit bărbat ungur Virág (Benedek) ca să revizuească și îndrepteze partea aceasta, ceeace a și făcut precum se vede în manuscris. Apoi fiindcă nu cunoșteà bine nici limba germană l-a rugat pe Halitski, distinsul profesor de

---

[1]) Anexa XVI.

[2]) In acest capitul erau pe timpul acela afară de I. Corneli și alți bărbați distinși și erudiți ca S. Vulcanu, ajuns în curând episcop și prepozitul G. Fărcaș, ambii mult lăudați din partea lui G. Șincai. (V. Archivul lui T. Cipariu, pag. 295).

[3]) In registrul actelor oficioase diecezane No. 56—1806, cetim: «Klein Samuelis Manuscripta per idoneos censores censuranda, et cum Eppo Fogarasiensi communicanda transmittuntur, unaque opinio super eis petitur, quae etiam submittitur». Actul însă lipsește din arhiv.

[4]) Manuscrise No. 89.

[5]) Anexa X.

[6]) La Papiu Il. l. cit. p. 99.

limba germană la universitatea din Pesta să pună cuvintele germane, ceeace a și făcut, dar nu pe tot locul [1]).

In 30 Iunie 1805 scrie [2]) că directorul școlar din Timișoara i-a recomandat să augmenteze lexiconul și cu cuvintele românești scrise cu litere cirile sau rutenice și l-a asigurat că cea mai mare parte din cele 600 școale supuse lui îl vor procurà. Astfel dară Clain se apucă și îl scrie din nou schimbând ordinea alfabetică conform alfabetului cirilic, făcând totodată și alte schimbări și augmentări. Astfel prelucrat, în a. 1806 tipărește titulatura și prima foaie din fiecare parte a Lexiconului și cu scrisoarea din 14 Martie 1806 le trimite împreună cu o «Inștiințare» în limba germană (cu litere latine) și română (cu litere latine și cirile) lui Corneli spre distribuire și adunarea subscripțiilor, promițându-i că îi va mai trimite și altele prin S. Vulcanu în reîntoarcere dela Viena unde se aflà în preajma să fie numit episcop [3]). Inștiințarea, care din nefericire a dispărut în anii din urmă din arhivul nostru, a fost publicată și în ziarele (nova) din Pesta.

Pentru tipărirea Lexiconului său însă a cerut Clain ajutorul și sprijinul lui Corneli și printr'ânsul și a altor bărbați din Oradea-Mare, cum au fost profesorii Iosif Kereszturi și M. Tertina, dar până în 28 Decemvrie 1806 abià a putut adunà 38 de abonați, deși Clain îi scrià că este mult așteptat Lexiconul în Ardeal, Bucovina, Maramurăș și Satumare. Din Ardeal a mai avut câțiva prenumeranți prin protopopul Anghel din Zlatna [4]). Și în privința aceasta îl roagă să intervină la episcopul Darabant ca să îi dea 1500 fl. cari apoi i se vor reîntoarce cu dobândă și pe lângă aceea își va face numele nepieritor înaintea tuturor literaților, dedicându-i-se acel op I. P. S. Sale. De va mai întrece ceva, va plătì remunerația datorită și celor doi profesori cari au adaus cuvintele germane și unguresti, i se va plătì și osteneala dânsului și în sfârșit se va puteà creà un fond pentru tipărirea vreunei alte cărți. Dar precum văzurăm mai sus, cu Conțiile nici de astădată nu a fost Clain mai norocos și acest Lexicon încă a rămas acum netipărit, servind însă de bază la alcătuirea Lexiconului de Buda. (Fragmente din Lexiconul latin-rom.-german se mai află în Blaj [5]).

---

[1]) Anexa IX b.

[2]) Anexa X.

[3]) Anexa XIX.

[4]) Anexa XX.

[5]) T. Cipariu: Arhiva, p. 278.

Se știe că protopopul gr.-cat. al Bobâlnei, cu sediul în parohia Săcărâmb (județul Hunedoarei) încă a scris un Dicționar roman-latin-ungar- german [1]), deosebit de al lui S. Clain și acela a ajuns, poate spre a fi revizuit, la episcopul Vulcanu, căci G. Șincai prin scrisoarea sa către Corneli de dt. 12 Februarie 1807 [2]), din însărcinarea consiliului tipografiei regești din Buda cere să se trimită acolo acel dinționar, pentrucă se spune că după ce prenumeranții și abonații îl cer cu stăruință, oculistul Molnar ar aveà de gând să-l cumpere dela Kolosi și să-l tipărească pe spesele sale; în care caz tipografia stă pe lângă tipărirea Lexiconului lui Clain, pe care l-ar tipărì sub îngrijirea dânsului. Dar oricare din aceste două dicționare s'ar pune sub tipar, el ca viitor corector al operei, căci altul cu greu ar puteà face acel lucru, pentru completarea lui, va aveà lipsă de nomenclatura românească a ierburilor, arborilor, morăritului și a montanisticei, făcută de oameni pricepători ai limbii noastre, ceeace însă ar recere, după părerea lui Corneli [3]), timp mai îndelungat și lungi corespondențe cu aceia.

Socotind apoi Kolosi că ar fi mai bine ca din amândouă dicționarele să combineze numai unul a cerut, precum scrie Șincai în 22 Martie 1807 lui Corneli [4]), dela tipografia regească să îi înainteze dicționarul lui Clain, cu aceà condițiune ca Kolosi să plătească datoria de 180 fl. rămasă după Clain, făcută poate chiar în tipărirea anunțurilor dicționarului. Tipografia i-a primit cererea și Șincai erà de părerea ca Kolosi să fie îndemnat să grăbească cu redactarea definitivă a dicționarului iar la scrierea literelor românești să se acomodeze normei pe care a statorit-o episcopul Vulcanu împreună cu consistorul, cu el, Șincai, și cu alți câțiva bărbați pricepuți și pe care în tocmai o va urmà și el în «*Memoria Daco-Romanorum*, etc.

Dar fatalitatea a făcut ca nici Kolosi să nu ajungă tipărirea dicționarului completat de el mai ales cu limba ungurească și nemțească [5]), și nici datoriile lui Clain nu le-a plătit, așà încât pentru acoperirea lor a trebuit să fie vândute la licitație publică puținele lucruri rămase dela Clain [6]).

---

[1]) Câteva fragmente din acest dicționar se află între manuscrisele bibliotecii noastre diecezane, No. 193.

[2]) Anexa XXXII.

[3]) Anexa XXXIII.

[4]) Anexa XXXIV.

[5]) Vezi: Prefața Lexiconului de Buda.

[6]) G. Șincai, în Anexa XXXV.

10. In decursul anului 1805, S. Clain a lucrat și la tipărirea unui «*Calendar*» pe anul 1806 [1]), din care a trimis 100 exemplare lui Corneli ca să le vândă în Oradea-Mare cu prețul de 20 cr. și dacă vor mai fi de lipsă va mai trimite, ca să dea din ele și la Careii-Mari și la Baia-Mare. Să se adune și păstreze calendarele de pe toți anii pentru Istoria Românilor ce se va publicà succesive într'ânsele, ca dacă nu se va aflà cineva să o tipărească mai curând, așà să-și poată face un volum. In anul următor va venì: așezarea Românilor în Dacia, legiunile, coloniile și municipiile cari și unde au fost așezate, ce orașe au zidit Romanii în Dacia și care a fost starea lor acolo [2]).

Insă calendarele trimise prin Moisin inspectorul dominiului episcopesc din Beiuș, au sosit cam târziu la Oradea-Mare și fiind nelegate nu aveau trecere, deaceea Corneli le-a dat la legat, costând astfel fiecare exemplar cu 6 cr. mai mult. La Careii-Mari și Baia-Mare nu a trimis din ele, fiindcă a pățit-o cu alte cărți că le-a trimis dar afară de complimente nu a primit nimic pentru dânsele [3]). Pe încetul însă le-a vândut pe toate și prețul lor în sumă de 33 fl. i l-a trimis prin Efrem Muntiul [4]).

11. Din corespondența lui S. Clain cu I. Corneli mai știm și alte lucruri interesante.

Astfel sunt unele date cu privire la familia nobilă română: Clain-Muntiul. Din vieața episcopului Ioan I. Clain [5]), știm că la intervenția dânsului trei dintre nepoții săi: Dumitru, Oprea și Dănilă Muntiul au fost ridicați la rangul de nobili. Unul dintre descendenții acestora cu numele Efrem și se scrià Clain de Muntyu (Muntiul) erà pictor în Pesta, iar altul cu numele Stefan Clain de Muntyu, a fost preot în dieceza gr.-cat. de Oradea-Mare și murind dânsul a lăsat după sine 2 fii pe seama cărora Corneli cereà copia autentică a diplomei nobilitare a familiei, putându-le fi pe vremea aceea de mare folos, iar Clain promiteà să le trimită chiar originalul căci unchiul lor Efrem neavând copii, nu mai aveà nevoie de ea [6]). Cu timpul se vede că s'a stins această familie, căci nu i se mai dă de urmă.

---

[1]) Bianu—Hodoș, l. cit., p. 475.

[2]) Anexa XIII și Bianu—Hodoș, l. cit., p. 479.

[3]) Anexa XIV.

[4]) Anexa XVII.

[5]) Dr. A. Bunea: Episcopul I. I. Klein, Blaj 1900, p. 131.

[6]) Anexa VIII a.

Inainte de a merge Clain la Pesta, se ocupà și cu tipărirea altor scrieri ale sale. Astfel în 25 Februarie 1800 scrie [1]) că se tipărește în Sibiiu: *Juss naturae* și gătă de tipar o carte de rugăciuni «*librum precatorium*», cu litere latine [2]).

Din Buda scrie în 14 Iulie 1805 [3]) că afară de calendar: «*Acatiste frumos se vor tipărì, et unus libellus medicus valde bonus valachice, et de agricultura item valachice*».

«*Juss naturae*» s'a și tipărit în Sibiiu în a. 1800 sub titlul: «*Legile firei sau Filozofia cea lucrătoare*» [4]), iar cartea de rugăciuni cu litere latine va fi «*Acathistul*» tipărit tot în Sibiiu în anul 1801 [5]). Acatistul de care scrie în 1805 nu știm să se mai fi tipărit, nici cartea cea de agricultură, iar «*libellus medicus*» credem că este: «*Cartea cea de doftorie*» despre care scrie Gheorghe Anghel protopopul Zlatnei că o avea aprobată pentru tipar [6]).

12. De încheire merită a fi relevate în mod deosebit cuvintele lui S. Clain din scrisoarea sa penultimă, 1 Iun. 1806, prin care își arată dorința inimii sale în privința viitorului episcop al Orăzii-Mari și a propășirii neamului nostru. După ce încercarea de a ajunge el însuș episcop la Oradea nu i-a succes [7]) și-a îndreptat ochii spre altă persoană în care sperà să se afle arhiereul dorit. Acesta dorește Clain să fie un bărbat iubitor de știință și învățătură care să facă să înainteze știința și cultura neamului nostru. Căci nu se va întoarce la unire nici va ajunge la minte sau înțelegere neamul nostru, până când Românii nu își vor cunoaște trecutul bisericesc și național și nu vor aveà toate cunoștințele de lipsă spre cultura neamului, nu numai aceia cari știu latinește, fără și ceilalți ca să își poată vedeà ticăloșia și folosul lor. Şi de vreme ce nici când nu va fi ca toți Românii să învețe latinește, partea cea mai mare a lor tot inculți vor rămâneà, și puținii câți sunt culți și învățați, numai prin învățătură îi vor puteà luminà pe aceia ca să înțeleagă ce este bun și de folos. Dar nici acei puțini literați nu sunt de

---

1) Anexa VII b.
2) Anexa XI b.
3) Bianu—Hodoş, l. cit., p. 417.
4) Idem p. 425.
5) Anexa XX.
6) Anexa XVIII.
7) Dr. Z. Pâclişanu: S. Clain concurent la episcopia Orăzii-Mari, în rev. «Cultura Creştină» din Blaj, a. 1919, pag. 194.

ajuns ca să învețe cu graiul viu mulțimea cea mare de popor, însă prin cărți, ușor o pot face, căci oricare știutor de carte, cetind cu încetul învață și pricepe.

Un asemenea bărbat a aflat Clain în persoana iubitului său prieten S. Vulcanu, a căruì numire erà de toți așteptată. Dar Clain nu a ajuns să-l vadă pe Vulcanu înălțat la aceà mare demnitate, de unde de sigur că mult l-ar fi ajutat în năzuința sa de a-și da operele la lumină.

Și precum Clain nu s'ar fi înșelat în așteptările sale, așà nu s'au înșelat nici contimporanii și nici posteritatea lui Vulcanu, în care cu toți venerăm pe unul dintre cei mai mari arhierei ai bisericii noastre și ai întregului neam românesc.

13. Gheorghe Șincai, după ce în anul 1794 a fost destituit din postul de director al școalelor, a luat bățul pribegiei și în drumurile sale s'a oprit și a petrecut de mai multe ori la vechii săi prieteni: episcopii Darabant și Vulcanu, fiind bine primit și ajutorat și din partea canonicilor gr.-cat. mai ales a lui I. Corneli cu carele a întreținut și interesanta corespondență din care am extras cele ce urmează [1]).

Către sfârșitul anului 1803 Șincai s'a așezat în Buda unde credeà că o să i-se poată împlinì dorința de a-și tipărì principala sa lucrare: «*Cronica Românilor*». Spre aceasta își îndreptă el toate silințele completându-o cu noui date culese de prin arhivele și bibliotecile bogate de acolo și căutând patroni și mijloace spre a o scoate la lumină.

Astfel în 31 Iulie 1804 [2]) scrie lui Corneli că în privința *Analelor Daco-Romane* a ajuns până acolo încât până la sfârșitul acelui an speră să le poată terminà, dacă ar puteà obține vreun mic ajutor dela oarecare mecenate, ca să își poată plătì un scriitor să le decopieze, căci singur nu este în stare să isprăvească un lucru așà de mare fără primejduirea sănătății, altfel foarte bună. Duce lipsă și de hârtie, deaceea fiindcă i se pare că în Beiuș este o fabrică de hârtie, dacă aievea ar fi, îl roagă să intervină la episcopul Darabant, ca să îi dea atât hârtia necesară cât și un mic ajutor pentru scriitor și în acest caz va scrie în prefața Analelor că acelea nici când nu ar fi văzut lumina fără de milostivul ajutor al Prea Sfințiților Arhierei, răposatul Maior și Darabant, cari

[1])Această corespondență a fost studiată și din partea d-lui Dr. Z. Pâclișanu în: Contribuții la biografia lui Gh. Șincai în rev. «Transilvania» din Sibiu a. 1922 No. 4, pag. 295 și urm. dar nu a fost publicată, deaceea o publicăm noi, relevând partea privitoare la tipărirea Cronicei lui Șincai, neatinsă de D. P.

[2]) Anexa XXV.

l-au trimis la Roma și cu recunoștință va face pomenire și de celelalte ajutoare ale P. S. Sale.

Mult îi dă de gândit și modalitatea după care ar puteà da Analele mai ușor la tipar. Tipografia regească îi ofere șase florini de fiecare coală, dar asta i se pare prea puțin pentru atâta muncă și osteneală. Deci mai bine ar dorì dacă s'ar aflà vreun mecenate care să îi anticipeze cheltuelile de tipar cari apoi să i-se rebonifice din cele dintâiu exemplare vândute și să mai ia gratuit câteva exemplare pentru dobândă, iar ce-ar mai întrece să îi rămână dânsului pentru traiu și ca să mai poată terminà și tipărì și alte opuri ale sale. Tipografia s'ar învoì să le tipărească și pentru jumătate din venit, dar lui nici aceasta nu îi convine. Va încercà și prin prenumeranți și ce i se va păreà mai potrivit, va alege. Insă dela episcopul prea îngreunat atunci cu zidirea bisericii catedrale și cu acoperirea turnului, pe lângă toată stăruința lui Corneli, nimic nu s'a putut obțineà, nici chiar hârtie, deoarece în Beiuș se fabricà numai de cea sugativă. Dela canonicii rău plătiți și încurcați în multe neajunsuri, abià a putut adunà suma de 20 fl. care îi stă la dispoziție pentru decopiarea Analelor [1]).

14. Cu tot refuzul amintit din partea episcopului Darabant, se vede că Șincai nu a încetat de a-i solicità ajutorul; iar după moartea acestuia s'a îndreptat către urmașul său S. Vulcanu la al căror sfat se vede că a cerut și părerea altor oameni înțelepți și puternici, necruțați dealtfel de sarcasmul lui, în privința publicării Analelor, al căror nume l-a schimbat în acela de: *Magazinul Analelor Dacice sau Valahice*. Și părerea tuturor a fost ca documentele din cari este alcătuit opul, să rămână în limba lor originală și numai acele să fie traduse în limba latină, pe cari așà le vor cere prenumeranții (adică acele cari vor fi scrise în vreo limbă mai puțin cunoscută). Prin aceasta poate că se vor înmulțì cetitorii și venitul autorului, dar e întrebare că oare singur putea-va face acel lucru? Opul întreg l-a predat consilierului Darvas ca să-l aducă la cunoștința Arhiducelui palatin și apoi să-l prezinte în consiliu și după aceea să îi dea îndrumările ce va aveà de urmat.

Intr'aceea însă la sfatul profesorului I. L. Schedius [2]) și după exemplul altui învățat cu numele I. Stritter [3]), pe care Șincai îl numește

[1]) Anexa XXVI și XXVII.

[2]) Erudit istoric maghiar contimporan al lui Șincai (1768—1847).

[3]) Fost director al arhivelor imperiale din Petersburg și Moscova, n. 1740, care în a. 1771—80, a tipărit la Petersburg: «*Memoria populorum olim ad Danubium, Pontum-Euxinum etc. et inde magis ad septentrionem incolentium*».

mare bărbat — magnus ille vir — titlul opului l-a schimbat din nou, numindu-l acum: *«Memoria Daco-Romanorum sive Valachorum et affinium Populorum»*, care titlu s'a păstrat apoi cu puține schimbări și în ediția românească, numită însă în loc de *«Memoria»*, «Hronica sau Cronica», etc.

In privința publicării opului său Șincai, care se vede că nu cunoșteà deajuns oamenii în cari se încredeà, erà atât de optimist, ca să nu zicem chiar naiv, încât credeà că se va tipărì după deschiderea dietei, pe cheltueală publică, poate pe a tipografiei universității care aveà să-l și remunereze cu câte 5 fl. de coală, ceeace lui i se păreà însă puțin. Documentele, după părerea celor eruditi, aveau să rămână în limbile lor originale, numai cele românești trebuiau traduse în limba latină [1]).

In acelaș timp Șincai îndemnat de Demetriu Mets (Meciu) de Șomcuta-Mare, locuitor în Beiuș, se ocupà și cu cugetul de a tipărì în limba română o ediție mai mică, un extras al Analelor sale. Spre acest scop D. Meciu a și oferit tipografiei un împrumut de 300 fl. eventual și mai mult, cu dobândă de șase la sută. Dar din tot lucrul nu s'a ales nimica pentrucă spre tipărirea acestei ediții s'ar fi cerut cel puțin douăsprezece mii de fl., care sumă după părerea lui Șincai treceà peste puterile lui Meciu, deșì tipografia ar fi garantat poate și mai mult [2]). Aceasta traducere poate să fie exemplarul care se păstrează în biblioteca noastră diecezană [3]) și din care întâiul volum a fost tipărit de către profesorul din Arad, Al. Gavra în anul 1844.

Destinul rău al sorții, ce l-a urmărit pe Șincai în toată vieața sa, nu l-a lăsat să-și vadă împlinită cea mai fierbinte dorință a sa, care îl mânase și la Pesta, adică tipărirea analelor sau a Cronicii Românilor. Deaceea când văzù cu totul zădărnicită dobândirea slujbei de censor, dată atunci lui Corneli, (apoi după renunțarea acestuia lui Petru Maior) cu condiția ca tot el să fie și corector. în cea din urmă scrisoare ce o avem dela dânsul către Corneli, din 21 Iunie 1807 [4]), foarte mâhnit căci se vedeà lipsit și de această slab dotată slujbă ce îi fusese dată ca să fie spre ajutor bătrânului Clain, văzând că nici acolo nu îl ajută norocul, este hotărît să-și îndrepte pașii spre alte regiuni, poate chiar

[1]) Anexa XXXIV.
[2]) Anexele XXXII și XXXIV.
[3]) Manuscrise No. 83—85.
[4]) Anexa XXXVI.

spre malurile verzi ale Dunării, fiind timpul de vară tocmai potrivit spre a face o asemenea călătorie.

Deci înaintea lui Gheorghe Lazăr (1816) dar mânat de acelaş duh, aveà Şincai de gând să răspândească lumina învăţăturii româneşti în Muntenia cea cotropită de Fanarioţi, cari făcuseră din oraşul lui Bucur o «nouă Atenă»[1]).

15. Cât timp a fost Şincai corector la tipografia din Buda, i-a succes măcar să-şi tipărească în anul 1805 gramatica limbii române: «*Elementa linguae daco-romane*» etc.[2]). Din aceasta i-a trimis prin profesorul Tertina şi lui Corneli un exemplar, în semn de omagiu şi recunoştinţă, iar prin scrisoarea din 13 Iulie 1805, îi mai trimite 60 exemplare ca să le vândă cu preţul de 30 cruceri [3]). Corneli îi răspunde că nu prea poate vinde din gramatică deoarece românii pe cari i-a îmbiat să cumpere zi căc nu au lipsă de ea, iar străinii cari ar dorì să înveţe româneşte, îi bagă vina că e prea scurtă şi lipsesc multe lucruri cari ar fi de lipsă pentru deprindere cum sunt istorioarele. Nici până în anul 1808 nu vându-se decât câteva exemplare, cu toate că le şi legase. Pierzând deci orice nădejde de a mai vinde din ele, a dat câteva exemplare legate unor tineri ca să cunoască această distinsă lucrare şi să înveţe dintr'ânsa a-şi cinstì neamul, iar ca preţ al acestor exemplare îi trimite 5 fl. dela sine, regretând foarte că fiind şi dânsul pe nedreptul scos din oficiul de director şcolar şi încă nepromovat de canonic, nu îi poate da mai mare ajutor[4]).

16. Dar cu toate lipsurile şi necazurile cu cari se luptà Şincai în Pesta, ajutorà cel puţin cu intervenţia şi cu sfatul său pe puţinii tineri români cari se abăteau pe atunci la universitatea de acolo.

Astfel recomandă să fie ajutorat din partea episcopului Vulcanu ca să-şi poată face ultimul examen la doctorat pe juristul absolvent Constantin Fărcaş; iar pe inginerul Ştefan Pop ca să fie aplicat în slujbă în judeţul Bihorului. Nicolau Vezei aproape neîntrecut în ritual şi în cântări ar meritá să fie ajutorat spre a-şi terminà studiile teologice, putând fi apoi aplicat ca diacon episcopesc până ce va fi mai bine cunoscut[5]). Episcopul Vulcanu a şi pus în vedere ajutorul cerut atât lui Şincai ca să-şi poată face un rând de vestminte cât şi celor doi tineri, Fărcaş şi

[1]) N. Iorga: Gh. Lazăr (Bibl. Steaua No. 49) pag. 50.
[2]) Bianu—Hodoş, op. cit., p. 464.
[3]) Anexa XXVIII.
[4]) Anexele XXIX şi XXXVII.
[5]) Anexa XXXII.

Vezei [1]), iar inginerului Pop i se recomandă să se adresese comitelui suprem Samoil Teleki. Recunoştinţa şi-au şi arătat-o apoi atât Şincai cât şi Fărcaş şi Pop prin felicitarea în versuri latineşti şi ungureşti adresată lui Vulcanu şi tipărită în tipografia regească din Buda, după numirea lui de episcop în anul 1806 [2]).

Şincai a mai rămas încă după aceasta doi ani în Buda, dar nu a ajuns să-şi vadă tipărită Cronica nici acolo, nici aiurea cât a fost în vieaţă [3]). La depărtarea sa din Buda s'a oprit iară pe la prietenul său episcopul Vulcanu în Oradea-Mare şi i-a încredinţat spre bună pază, aşteptând vremuri mai bune, colecţia sa de documente şi o copie a Cronicei în limba română cari cu sfinţenie se păstrează până azi [4]). Şi nu au fost date uitării aceste preţioase comori literare nici de posteritate, care plină de recunoştinţă şi admiraţie a căutat ca atât aceste nepieritoare opere cât şi cele mai însemnate din scrierile istorice a lui S. Clain, să fie date la lumină spre folosul de obşte al neamului, precum vom arătà în partea a doua a acestui studiu.

II

DIN CALVARUL MANUSCRIPTELOR LOR

1. Departamentul cultului şi al instrucţiunii publice al principatului Moldovei cu data 12 Ianuarie 1853 No. 67 scrie episcopului gr.-cat. de Oradea-Mare, Vasile Erdély că A. Treboniu Laurian, inspectorul general al şcoalelor şi membru al comisiunii instituite pentru tipărirea Cronicei lui Şincai, a adus la cunoştinţa Alteţei Sale Principele ţării, cum că ar fi primit ştire din Ardeal că în biblioteca diecezană din Oradea-Mare s'ar aflà următoarele opuri: 1) Cronica originală de Şincai în 3 tomuri, 2) Istoria Românilor de S. Clain în 4 tomuri, 3) Istoria bisericească a Românilor, 1 tom şi 4) Conciliul de Florenţa, 1 tom, tot de S. Clain; şi că din bunătatea P. S. Sale s'ar fi început tipărirea acelora. A. Sa s'a milostivit a se exprimà că dacă acele manuscrise ar fi de folos naţiunii şi în deosebi pentru Românii din principate, se vor aflà mijloacele

[1]) Anexa XXXIII.
[2]) Anexa XXXVI şi Bianu—Hodoş, l. cit., p. 471.
[3]) Z. Pâclişanu, l. cit., pag. 307.
[4]) A. Papiu-Ilarianu, l. cit., p. 60 (nota).

ca să se tipărească. Drept aceea este rugat episcopul ca să le împrumute și pe spesele departamentului să le trimită prin poștă.

Socotind însă regimul aspru al absolutismului austriac, care vedeà acte dușmănoase Statului chiar și în cele mai nevinovate mișcări literare și supravegheà cu mare bănueală mai ales relațiunile Românilor ardeleni cu frații lor din Principate, episcopul nu a cutezat să trimită manuscrisele fără de încuviințarea ministerului de interne din Viena. Cere dar prin adresa din 12 Ianuarie 1853 [1]) că după ce acele opuri după tipărire vor fi lățite și printre supușii români ai M. S. Impăratului, să-l încunoștiințeze cât mai în grabă că oare poate să le trimită ori nu la locul indicat și spre scopul amintit, adică spre tipărire? Dealtfel observă că pentru tipărirea acelor opuri s'a dobândit odată concesiunea preaînaltă, dar din lipsă de cheltueli nu s'a putut duce la împlinire. Iar pentru cazul că acuma s'ar primì preînalta voie de a se trimite opurile la Iași se roagă ca ministerul imperial de interne să atragă atențiunea Consulatului din Principate ca să binevoească a ușurà expedierea lor.

In urma acestei adrese a episcopului, ministerul de interne din Viena în 12 Aprilie 1833 No. 2052 [2]), cere ca episcopul să arate că dela cine și când s'a dobândit aprobarea pomenită pentru tipărirea acelor opere și să-i comunice spre vedere și alte acte ce eventual le-ar aveà cu privire la acest lucru. Episcopul însă nu aveà o asemenea aprobare și deaceea s'a adresat profesorului din Arad, Alexandru Gavra [3]), care tipărise în anul 1844 tomul I din Cronica lui Șincai, cerând să-l informeze că: avut-a aprobare pentru tipărirea operelor Șincai-Clainiane și dela ce jurisdicțiune? censuratu-sau acele opuri înainte de a se începe tipărirea și prin ce censor? și dacă s'ar aflà vreo aprobare dată în scris să i-o comunice în copie.

Pe baza răspunsului primit dela Gavra în 3 Maiu 1853 [4]), episcopul Erdély scrie ministerului în 14 Iunie 1853 No. 600 [5]) că Al. Gavra a început tipărirea Cronicei lui Șincai în anul 1842 pe cale de prenumerațiune și cu prealabila aprobare a autorităților sale superioare bisericești, a episcopului de atunci din Vârșeț, apoi mitropolit în Carloviț, a

[1]) XXXVIII.
[2]) Anexa XXXIX.
[3]) Anexa XL.
[4]) Anexa XLIII.
[5]) Anexa XLI.

episcopilor neuniți ai Aradului, Timișoarei, Ardealului și al Bucovinei. Despre această concesiune a făcut pomenire în scrisoarea sa din 12 Februarie 1853; iar tipărirea s'a făcut în Buda cu aprobarea censurii de acolo. Tipărirea s'a întrerupt din lipsa cheltuelilor de tipar, deoarece prenumerațiunile parte au incurs neregulat, parte au încetat de tot.

2. Scrisoarea profesorului Al. Gavra este interesantă căci din ea se vede de o parte zelul înflăcărat al acestui vrednic bărbat [1]) iar de alta greutățile cele mari cu cari aveau să se lupte pe atunci editorii de cărți românești, mai ales din lipsa de sprijin material din partea și a celor puțin știutori de carte ce erau pe atunci între Români.

Fiindcă se observase că neuniții nu cetesc bucuros cărțile scrise sau tipărite de uniți, Gavra a primit din partea episcopului S. Vulcanu însărcinarea de a tipărì unele opuri scrise de Șincai și S. Clain, socotind că prin aceea va face un lucru vrednic de laudă pentru neam și dânsului încă de ceva folos. Din cauza împrejurărilor viforoase însă numai în anul 1842 a putut începe lucrul apucând pentru acoperirea cheltuelilor, drumul îndatinat al prenumerației, iar ca opurile ce le va tipărì să aibă trecere printre neuniți a cerut binecuvântarea patriarhului sârbesc și celorlalți episcopi neuniți, sârbi și români, din monarhie. Dela autoritățile civile nu a cerut permis fiindcă după legile deatunci, nu se cereà, iar legile din timpul absolutismului nu puteau aveà putere retroactivă. Și fiindcă episcopul deatunci al Orăzii-Mari, Vasile Erdély nu i-a împrumutat suma cerută de 1000 fl., a împrumutat din alt loc 400 fl. m. c. și în 1844 a scos la lumină 20 coale, adică volumul I din Cronica lui Șincai [2]), dar bani nu prea căpătà, din contra pierdù la unii librari din București și Iași câteva sute de fl. însă tot nu a desperat și cu puținul ce incurgeà tipărì până în anul 1847 cu totul 47 coale. In anii 1847 și 1848 a mai tipărit 30 coale și și dintr'un lexicon sau enciclopedie bisericească a unui scriitor englez cu numele Brongton. Dar întrevenind revoluția din 1848 au încetat cu totul și incassările dela prenumeranții ce îi aveà prin Ungaria, Ardeal, Banat și Bucovina, așà încât în anul 1853 când scrià episcopului Erdély aveà o pretențiune de 1584 fl. 56 cr. și până la incassarea acestei sume nici nu se mai simțià

[1]) Biografia lui Gavra, vezi: Iuliu Vuia: Fragmente din istoricul pedagogiului conf. gr.-or. din Arad, Panciova 1887, pag. 40—44.

[2]) Este tipărirea exactă a volumului I din Cronica lui Șincai (Manuscrise No. 83) dar numai până la anul 1383, pe când manuscrisul merge până la a. 1439 și are un indice sau Scară arătătoare a numelor și locurilor, etc.

îndatorat să continue cu tiparul, cum nici nu a mai continuat, de sigur din lipsa de sprijin neavând atunci public nici destul de bogat și iubitor de lectură, nici patroni și mecenați «ci numai câțiva eroi cu gura mare». Dacă Șincai și Clain ar aveà atâția cetitori ca romanul: «Coliba lui Moș Toma» [1]), tipărit atunci, scrie Gavra, în 600.000 (!) exemplare, ar puteà «*pitulă*» ceva în pungă și editorul lor, însă dela român care cetește bucuros fără de plată și dacă i-o ceri plătește cu mânie și clevete, nu îți vei umpleà punga! Cu toate acestea voià să continue tipărirea Cronicei lui Șincai dar când auzì că se va tipărì la Iași după manuscrisul cumpărat dela Vida de către Domnul Moldovei, s'a lăsat de acest gând. Insă văzând că la Iași se întârzie cu tipărirea, ar fi continuat el dacă prin mijlocirea autorității competente i s'ar incassà măcar o mică parte din restanțele de prenumerațiune și i s'ar împlinì din partea ocârmuirii și alte câteva condițiuni pentru ușurarea desfacerii coalelor ce s'ar tipărì. Dar într'aceea a părut Cronica tipărită la Iași și astfel Gavra nu a mai continuat pe a sa.

Către sfârșitul scrisorii sale trimise episcopului Erdély spre luare la cunoștință mai multe documente privitoare la tipărirea Cronicei și la împrumutarea din partea lui și restituirea manuscriselor Șincai-Clainiane [2]). Prin scrisoarea episcopului Vulcanu din 12 Martie 1836, anul în care împrumutase el manuscrisele, voește să dovedească cum că meritul lui este că acele prețioase manuscrise s'au păstrat în biblioteca diecezană gr.-cat. din Oradea-Mare, pentrucă episcopul Vulcanu voià să le trimită în «*valachia*», unde deapururea se pierdeau ori *poate că* se și tipăriau. In sfârșit se roagă de episcopul Erdély să intervină ca prin mijlocirea agentului diplomatic austriac să i se incasseze suma de 660 fl. m. c. ce o aveà la librarii din București.

3. Ministerul de interne din Viena voind să se încredințeze despre conținutul opurilor cerute de guvernul Moldovei, scrie în 10 Iulie 1853 No. 4295 [3]) ca episcopul să le trimită spre examinare și episcopul le și trimite, cu totul 13 tomuri, cu adresa sa din 17 August 1853 No. 921 [4]). Opurile au rămas în Viena până în anul 1858 fără să fi fost

[1]) Celebrul roman al scriitoarei americane Harriet Beecher Stowe, tipărit mai nou în românește în Biblioteca Minervei a. 1913, No. 137.

[2]) T. Cipariu se miră (Archivu p. 277) cum au ajuns unele din opurile lui S. Clain la Gavra; dar scrisoarea acestuia explică lămurit lucrul.

[3]) Anexa: XLIV.

[4]) Anexa: XLV.

censurate de cineva, căci numai în primăvara acelui an a fost întrebat Dr. Ioan Maior [1]) că până în cât timp le-ar puteà cetì, ca să-și dea părerea asupra lor, iar episcopul văzând că nu i-se mai retrimit, a cerut restituirea lor în 2 Martie 1858 No. 274 [2]) și se vede că tot atunci i s'au și restituit.

Ajungând apoi în fruntea departamentului instrucțiunii publice din Principatele Unite Ioan Maiorescu, bun prieten cu Ioan Maior, se vede că s'a informat dela acesta despre starea lucrului și prin adresa din 7 Maiu 1861 [3]) notifică episcopului că a rugat pe ministrul de Stat austriac cavalerul de Schmerling să le arate că oare mai stă ceva în contra extrădării opurilor și pe lângă revers cere manuscrisele pe un termen de doi ani și jumătate, cu obligațiunea ca să îi dea gratis 200 exemplare spre a se împărțì pe la institutele școlastice române din imperiul Austriei și pe la literații români mireni și eclesiastici pe cari îi vor alege mitropolitul și episcopii români. Rugarea a fost reînoită din partea ministerului B. Kretzulescu în anul 1864 [4]).

4. In urma acestora episcopul Popp-Silaghi dorind să aibă în privința acestui important lucru și părerea consistorului său, prin actul cu data 30 Decemvrie 1864 No. 1236 [5]) a instituit sub prezidiul canonicului Ioan Vancea, mai târziu marele mitropolit și mecenate al Blajului, o comisiune constătătoare din: canonicii Korhanu și Nistor, parohul rutean din Oradea-Olosigu, Michail Véghsö și notarul consistorial Vasile Iuțiu ca notar, care în timp scurt, până după Crăciun, după ce va fi constatat numărul manuscriselor ce se aflau în biblioteca diecezană, aveà să-și spună părerea asupra posibilității și modalității

---

[1]) Dr. Ioan Maior, a fost unchiul nostru după mamă. S'a născut în comuna Tâmpăhaza (acum Rădeşti) din judeţul Alba-inf. în a. 1828; a studiat liceul şi 3 ani teologia în Blaj. In a. 1848 a intrat ca tribun în armata lui Axente şi a luat parte la mai multe lupte. După revoluţie a făcut dreptul în Viena apoi a fost conţipist la Cancelaria aulică transilvană şi în 1861 a tipărit în Viena: *Descrierea Monarhiei și a tuturor ţerilor din Imperiul Austriei*, traducere după L. Heufler. Reîntors în Ardeal a fost consilier la guvernul transilvan şi mai mulţi ani inspectorul tuturor şcoalelor primare gr.-cat. din Ardeal, în care calitate împreună cu colegul său neunit P. Vasici a cutreerat mai de multe ori toată ţara înfiinţând numeroase şcoli. După venirea erei ungureşti s'a retras la pensie şi a practicat advocatura în Lugoj unde a murit în 25 Maiu 1904.

[2]) Anexa: XLVI.

[3]) Anexa: XLVII.

[4]) Anexa: XLVIII.

[5]) Anexa: XLIX.

extrădării manuscriselor cerute spre tipărire. La urmă episcopul pune și chestiunea că oare nu s'ar puteà folosì de acest prilej spre a se încercà ridicarea unei capele în București pentru credincioșii români uniți, statornic așezați acolo sau numai trecători, recunoscându-se episcopului din Oradea-Mare dreptul de a prezentà spre numire pe preotul și cantorul bisericii?

Această dorință a episcopului Popp-Silaghi, oricât s'ar păreà unora de îndrăzneață și neoportună, noi o credem cu totul legitimă, ba chiar firească: pentrucă un episcop atât de zelos pentru mântuirea sufletelor, cum știm că erà Popp-Silaghi, nu puteà scăpà din vedere un prilej atât de bine venit pentru promovarea intereselor sufletești ale credincioșilor bisericii sale. Apoi este știut, că deși se aflau și între românii uniți trecuți din Ardeal în vechiul regat români mulți, cari odată ajunși acolo, fie din slăbiciunea simțului religios, fie din interese familiare și materiale, își uitau cu totul de binefacerile bisericii lor de acasă și ori îmbrățișau măcar în ochii lumii cultul țării, ori în cele mai multe cazuri nu mai practicau nici un cult religios; totuș nu au lipsit nicicând deaceia cari doriau să-și păstreze credința având preotul și biserica lor română-unită, precum mai târziu în anul 1886 s'a și împlinit dorința lor, dânduli-se întâiul preot stabil în București în persoana mult regretatului episcop Demetriu Radu, care i-a păstorit 10 ani, până la înălțarea sa pe scaunul episcopesc al Lugojului.

Comisiunea s'a întrunit pentru întâiași dată la 2 Ianuarie 1865 și după ce face o rezumare a tratativelor urmate până acolea între guvernele principatelor române și între episcopii Erdély și Popp-Silaghi, cu privire la extrădarea manuscriselor din chestiune, pune întrebarea, că: oare consult ar fi ca acele manuscrise să se dea publicității prin tipar, ori ba? La care întrebare au răspuns așà precum le dictà sentimentul național cel mai curat, cunoscut mai ales la Vancea și Iuțiu, că nu numai este consult, fără ar fi o trebuință imperativă să se dea la lumină un tezaur menit să adeverească originea și înrudirea națiunii române cu națiunile surori, să desvolte și întărească simțimântul național în inimile Românilor și să îi facă conștii de demnitatea lor. Ba ar fi chiar o pată neagră, o crimă națională a țineà și mai departe ascuns acel tezaur!

5. Acì însă se pune altă întrebare, anume: pot fi date la lumină acele manuscrise așà cum sunt atât în forma externă, cât și după conținutul lor intern? Comisiunea este de părere că nu numai caracterele sau

literele slavone-cirilice cari au înjosit și batjocorit destul limba română, trebuie schimbate, ci chiar și stilul și unele cuvinte ar fi de: «*reformat*». Această din urmă dorință dovedește că membrii comisiunii puțin vor fi cetit din acele manuscrise, deoarece o limbă mai aleasă și un stil românesc mai frumos, în deosebire a lui S. Clain și la scriitorii de astăzi cu greu se află; însă este explicabilă nedumerirea lor în această privință prin cerința latinismului în deplină vigoare în Oradea-Mare pe acel timp. Și mai necesară se socotià revizuirea conținutului intern, ca nu cumva din cauza unor greșeli sau rătăciri de caracter bisericesc sau politic în loc de folos să aducă stricăciune sufletelor sau să fie oprite de censura Statului, pe atunci foarte vigilentă, și așà să se cheltuească în zadar banii cu tipărirea lor.

Pentru accelerarea lucrului și pentru uniformitatea revizuirii, aceasta aveà să se facă în comisiune, așà că unii membri sau notarul să cetească unul după altul toate manuscrisele și să se facă îndreptările cuvenite.

6. Mai interesantă este hotărîrea ce urmează, a comisiunii, cu privire la locul unde ar fi fost să se tipărească opurile.

Este lucru cunoscut că asupra bărbaților conducători ai diecezei gr.-cat. de Oradea-Mare, planà oarecum bănueala jignitoare, dar cu totul nebazată, că în luptele și mișcările naționale din vremile mari din trecut nu ar fi stat cu toată inima alături de confrații lor din Ardeal, pururea la locul de frunte în momentele mari și hotărîtoare pentru soarta neamului.

Adevărat este, că starea poporului român din Bihor, asuprit și impilat în chipul cel mai neomenos din partea oligarhiei maghiare, iar de altă parte izolarea lui prin granițe politice de către frații săi din Ardeal, nu a permis nici păstorilor lui bisericești, aproape singurii intelectuali români în acest ținut, să ducă luptă mai fățișe și mai îndrăzneață pe terenul politic național. Insă dacă privim la vieața episcopilor diecezei române-unite de Oradea-Mare și mai ales la aceea a lui Iosif Vulcanu, care a păstorit timp mai îndelungat, 33 ani, vedem că lupta uriașe au dus pe terenul cultural singurul mai prielnic pentru muncă, având ei în vedere de sigur marele adevăr că: pentru a se puteà avântà un popor spre cucerirea drepturilor politice naționale, trebuie să-l scoți mai întâiu din întunerecul neștiinței și al ignoranței. Acest scop l-au servit cu roade îmbelșugate seminarul lui Darabant și mai târziu școala normală sau preparandia lui Erdély din Orade și liceul lui Vulcanu din Beiuș. Și dacă Erdély în anul 1848 nu a stat în mișcările naționale

alături de Şaguna şi Lemeni, a fost tocmai situaţia extrem de critică a sa în acest mare centru de agitaţii maghiare şi împrejurarea extrem de grea că fiind reşedinţa sa pe rând ocupată de comandanţii oştilor imperiale, apoi de însuş Kossuth şi la urmă de comandantul rusesc, numai prin iscusinţa sa de ager diplomat şi-a putut mântuì scaunul arhieresc înălţându-se chiar la demnitatea de baron, care apoi de mare folos a fost bisericii şi neamului prin succesul dobândit prin înfiinţarea mitropoliei de Alba-Iulia şi Făgăraş. Dealtfel în împrejurările mai prielnice de după revoluţie şi-a arătat devotamentul său faţă de naţiune prin petiţia înaintată împăratului în anul 1850 [1]).

Urmaşul lui Erdély, Popp-Silaghi a fost un savant canonist fără pretenţii de a jucà rol politic. Mihail Pavel este unul dintre cei mai mari mecenaţi ai neamului românesc, iar ce a făcut Demetriu Radu pentru biserică şi neam în cei 25 de ani de păstorire, este în deobşte cunoscut.

Din capitulul Orăzii s'au ridicat: mitropolitul Vancea, episcopii Dobra şi Alexi şi aici au strălucit prin dragostea de neam, unii chiar şi prin erudiţie înaltă, prepoziţii: Iacob Aron, Gh. Fărcaş, I. Corneli, N. Borbola, Teodor Aron, T. Kővári, A. Lauran, I. Buteanu şi alături de dânşii atâţia profesori distinşi din Beiuş şi Orade cari au dat neamului aproape pe toţi intelectualii din Banat, Arad, Bihor, Satumare, Sălaj şi Maramureş şi la urmă şirul nesfârşit de preoţi şi dascăli smeriţi dela sate, cari deşi nu au fost luptători naţionali sgomotoşi dar au fost adevăraţi purtători de lumină şi străjeri neadormiţi ai neamului aici la extrema graniţă a lui.

Adevărat zice dară comisia că această dieceză pe nedreptul a fost adesea acuzată de neinteres faţă de trebile naţionale şi deaceea este de părere ca aceste opuri să fie tipărite aici în Orade ca să arate dieceza că ştie aprecià comoara ce o are şi numai vitregimea timpurilor a fost cauza că acele mărgăritare preţioase nu au putut împodobì câmpul literaturii române, a cărei înaintare totdeauna a zăcut la inima arhiereilor şi a diecezei întregi. Afară de acestea pe lângă tipărirea în Orade a manuscriselor mai militează şi faptul că acele manuscrise în mare parte aici au fost scrise şi menite diecezei, deşì în folosul neamului întreg şi nu s'ar expune pieirii prin trimiterea în alt loc. Şi în fine pentrucă nemuritorii lor autori le-au lăsat bibliotecii diecezane pe atunci

[1]) T. Păcăţianu: Cartea de aur, vol. I, p. 640 şi u.

sub grija episcopului Vulcanu, ca el să le dea la lumină şi dacă aceasta atunci nu s'a putut, acest drept a trecut la urmaşii lui.

7. Spesele de tipar s'ar puteà acoperì sau din partea unor mecenaţi rugaţi spre aceasta din partea ordinariatului diecezan, cari ar şi puteà renunţà la restituirea sumelor oferite în favorul vreunui scop naţional, sau să li se restitue din venitul opurilor tipărite. Ori dacă nu s'ar aflà atari mecenaţi, să se ofere editura vreunei tipografii din Oradea ori celei din Blaj. Iar când nici una dintre aceste încercări nu ar succede. să se extradeze manuscrisele spre a se tipărì în Principatele Unite române, In cazul acesta se cere propriu zis răspuns la scripta ordinariatului; că oare se pot extradà manuscrisele, pe lângă ce garanţă şi deodată sau numai treptat după cum merge tipăritul lor? Şi fiindcă după cele expuse nu este nădejde ca manuscrisele să se poată tipărì aici nu rămâne alta decât să fie extrădate ministerului român, deoarece altcum nu ar puteà fi date la lumină aceste opuri de un interes aşà de mare atât pentru naţiune cât şi pentru autorii lor cari nu au lucrat atâta ca ostenelele lor să mucezească în rafturile cutărei biblioteci.

Cu privire la siguranţa expedierii comisiunea propune să se trimită opurile prin Consulatul austriac, însă nu toate deodată ci numai parţialmente, ca aşà de o parte să se evite pericolul de a se pierde toate deodată, iar de alta spre a se puteà controlà că s'au tipărit nealterate. Ca garanţă a proprietăţii literare şi ca recompensă pentru cedarea manuscriselor ar fi să se ceară vreo 100 de exemplare din fiecare şi o sumă de 4—8000 fl. din care sumă apoi s'ar formà o fundaţie naţională numită Şincai-Clainiană pentru creşterea tinerimii române.

8. La cea din urmă întrebare a episcopului, cu privire la ridicarea unei mici biserici-unite în Bucureşti, comisiunea deşì salută cu deosebită bucurie o idee atât de măreaţă a cărei înfăptuire ar puteà fi începutul unei regenerări spirituale pentru toată românimea prin unirea credinţei, care este temelia culturii adevărate şi a progresului, totuş nu poate recomandà propunerea acestei condiţii, mai întâiu fiindcă unii oameni răutăcioşi ar putea-o socotì de simonie. Al doilea pentrucă în cazul că nu s'ar primì cererea, ceeace este foarte probabil, răuvoitorii diecezei ar putea-o iarăş acuzà că intenţionat pune piedeci împlinirii unui lucru atât de folositor naţiunii întregi şi că din fanatism religios ar fi pus o condiţie inacceptabilă, purtând astfel toată vina dacă acele opuri nu pot ieşì la lumină.

Dealtfel nici nu este nădejde ca guvernul român să se învoească ca un episcop străin de țară, să poată prezentà spre denumire pe un preot sau cântăreț, deoarece tocmai pe aceea vreme scriau ziarele despre un conflict ivit între guvernul român și S. Scaun Apostolic al Romei din cauză că guvernul nu admiteà așezarea de preoți străini în fruntea seminarului catolic din Iași. Fiind lucrul totuș de mare importanță s'ar puteà încercà ducerea lui la îndeplinire pe cale diplomatică prin mijlocirea guvernului imperial, dar cu totul independent de cauza din chestiune.

9. In urma referatului comisiunii episcopul Popp-Silaghi scrie cu data 3 Februarie 1865 No. 39 [1]) Ministerului Cultelor din București că, fiind manuscrisele multe și voluminoase, nu se pot *extrădà deaici*, dar se învoește să se tipărească acì în Orade sub îngrijirea și răspunderea sa, pe spesele acelui Minister, lăsându-se în voința guvernului român a dispune care op să se dea mai întâiu la tipar și să ordoneze publicarea de prenumerațiune în principate, după cum va face și el, episcopul, în imperiu. Din exemplarele ce se vor vinde guvernul român își va recăpătà mai întâiu spesele și ce va rămâne va fi al diecezei ca proprietară a manuscriselor.

Ministrul G. Vernescu răspunde cu data 14/26 Aprilie 1865 No. 13.045 [2]) rugând pe episcopul să îi facă cunoscut cari ar fi spesele pentru editarea acelor scrieri istorice spre a puteà luà apoi dispozițiunile cuvenite. Această scrisoare a ministrului român s'a înaintat iarăș comisiunii de mai înainte, spre a constatà cele recerute, adică spre a arătà cât ar face spesele de tipar, ca astfel episcopul să poată da ministrului răspunsul cuvenit.

Comisiunea întrunindu-se iarăș în ședință [2]) a făcut socoteala amănunțită a speselor ce ar fi cu copiarea cu litere latine, corectura, revizuirea și tiparul alor 3 opuri de istorie mireană și 2 de istorie bisericească, cari spese, tipărindu-se opurile în câte 3000 exemplare ar face 35.163 fl. 50 cr. și s'ar puteà incassà vânzându-se cu un preț modest, rămânând și diecezei un profit însemnat dacă s'ar puteà vinde toate.

10. Cu acestea tratativele s'au curmat fără să se știe motivul și prețioasele manuscrise au rămas până în ziua de azi cum au ieșit din minunatul condeiu al nemuritorilor autori. Evenimentele politice cari s'au

[1]) Anexa: LII.
[2]) Anexa: LIII.

precipitat deatunci, din zi în zi tot mai neprielnice nouă Românilor din Ardeal, au făcut tot mai anevoioase și legăturile noastre culturale cu frații din România liberă până la dărîmarea peretelui despărțitor prin unirea din 1 Decemvrie 1918. Acum însă când una suntem și stăpâni pe toate comorile neamului, credem că ar fi sosit și timpul ca să se desgroape din pulberea bibliotecii și aceste prețioase clenodii literare spre gloria acelor doi mari luceferi literari, cari au fost Șincai și Clain și spre folosul neamului întreg.

In acest fel ar puteà fi pe deplin răsplătite și nobilele năzuințe ale înaintașilor noștri deacum sunt aproape 60 de ani.

Se înțelege de sine că progresele istoriografiei în general și al celei române în special, în răstimp de aproape 150 ani de când au fost scrise acele opuri, cer ca tipărirea lor să fie însoțită de adnotări și comentarii competente. Și fericit l-am crede pe acel scriitor român căruia i-ar fi încredințată o atât de nobilă însărcinare!

ANEXE

I

14 Octomvrie 1772. Scrisoarea lui Samoil Clain către Moise Dragoș.

Prea Cinstite Părinte
Mie prea mult cinstite!

După dragostea ce ai cătră rumânii nostri, și mila care o faci cu cei săraci, mă rog ca să ajutați și pre acest fecior anume Ștefan Clain, în ce va fi putință, că socotesc că și el omenește să va purta, și nuș va uita de făcătoriul său de bine. Altă despre lucrurile Episcopiei noastre nu am ce să scriu, fără numai că un Ejuit anume Mihaltzi tare să muncească să capete vlădicia noastră.

Cu aceasta cumânduluindumă Sfinții Tale rămâiu Blajiu 1772 14 Ovctomvrie.

Al Sfinții Tale

Slugă pururea
Samoil Clain m. p.
Ord. S. Basilii Magni.

(Orig. ms. în arh. episc. gr.-cat. Oradea-Mare No. 256).

II

2 Aprilie 1782. Samoil Clain către Moise Dragoș.

Illustrissime ac Reverendisime Domine,
Domine Praesul, Patrone Gratiosissime.

Litteras Illustrissimae Dvae. ratione pecuniae Nepoti Petri missae suma cum veneratione percepi, illicoque Iuvenem interrogavi, qui respondit se omnino percepisse accurate totam per Rvmum. Dnum. Praefectum, aitque jam pridem Illmae. Dvae. idipsum perscripsisse. Nova hic habcemus Ipsum Pontificem Romanum, qui die paschatis solemniter pontificavit in Templo S. Stephani adsistentibus pluribus Eppis et Praelatis, inter quoserat etiam Excellentissimus Eppus Crisiensis Bosiskovits, et pro Diacono Remo. Abbate Bastasich, et pro Subdiacono Remo. Dno. Praefecto Aaron, qui graece Epistolam et Evangelium legerunt. Sua Excellentia Eppus. Major, ut spargitur Eppatui renunciaturus dicitur, in cujus locum fors Remus Aaron succedet, sed eventus docebit. Ego hic existens aliquos libros in linqua valachica

conscripsi, ut etiam populus noster aliquando erudiatur, sunt autem majoris notae sequentes: Theologiae tractatus de revelatione, De Trinitate, Instructio poenitentis, Dissertatio de matrimonio, Ius naturae et Ethica, Logica, Historia schismatis Graecorum, et Concilii Florentini, S. Ioannis Damasceni Historiam (sic!) Barlaam et Iosophat et de orthodoxa fide, Belisarius, Thomae a Kempsis, S. Dorothei doctrinas (sic) Aritmetica et plures alii libri sunt. Itaque humillime rogo dignetur Illma. Dva. ex Mss unum aut duos seligere benigneque mihi indulgere, ut unum alterumve nomini Illmae Dvae. inscribere valeam, illicoque typis opus agrediar tradendi; In reliquo Paternis Gratiis et favoribus Illmae Dvae. per demisse me comendo, simulque rogo ut nuperae meae instantiae benigne recordetur Sacras exosculans manus persevero.

Illmae Dvae.

Viennae die 2-da Aprilis 1782.

Servus minimus
Samuel Klein

(Orig. locul citat No. 141).

III

9 Noemvrie 1787. Samoil Clain către Samoil Vulcanu, vicerector în Lemberg.

Admodum Reverende Domine
Domine mihi Colendissime.

Quandoquidem multo meo labore, et vigiliis Sacram Scripturam universam transtulerim de Graeco septuaginta interpretum in linguam nostram valachicam, nihilque restet eidem, quam ut typis ad communem utilitatem edatur, et quia ad hoc requiruntur expensae multae, statui quaerere emptores, qui si non praeviae saltem post editum opus unius aut plurium exemplariorum, prout commodum ipsis esit, pretium deponant, quare fraterne, ac humillime requirendam duxi Dvam, quatenus dignetur cum alumnis collegii nostri ejatis confere, an non esset aliquis qui postquam in lucem editum fuerit S. Scripturae opus pro certo empturus sit, pretium autem bibliorum ultra non ascendet quam decem R. florenorum, aut ad summum duodecim; itaque rogo deinde eos, qui pro certo, quam primum edatur, illico emturi sunt, specificare dignetur, denique universim in, et pro ceellegio illo quot exemplaria imprimi faciam, et illico mihi specificationem mittat, nam vellem cum paschate opus prelo comittere.

Habeo ego adhuc logicam, jus naturae, Fleurii historiam ecclesiasticam libros XII [1]), quam continuo, Schanza Theologiam moralem [2]), Tractatum de revelatione [3]), De Trinitate, S. Ioannis Chrisostomi in S. Ioannis Evangelium, ascetica S. Basilii [4]), aliaque plura opera, ut sunt S. Dorthei sermones, Thomae a Kempis [5]), S. Ioannis Climaci ad pastorem [6]), S. Diadochi Eppi ascetica, S. Theodori edesseni, omnia valahice etc. In reliquo fraternis favoribus dum me humillime comen... jugi venerationis cultu perenno Balasfalvae die 9 Novembris 1787.

Adm. R. Dvae.

servus humillimus
Samuel Klein

(Orig. loc. cit., No. 205).

IV

24 Martie 1788. S. Clain către S. Vulcanu.

Admodum Reverende Domine
Dne. mihi sing. Colendissime,

Satis quidem tarde respondeo, causa est quod modo adduxerim praefectum typografiae, ut hoc folium pro forma imprimeret, quare mitto id Dvae. ut videat, ostendatque alumins quoque, mittat etiam Dno. Episcopo Bucovinensi, quem rogo adhortetur, ut saltem pro tercentis exemplaribus praenumeret, ne ob defectum sumptuum cogamur seponere, scio ego, quod maxime distrohentur Bibliae, sed modo dum imprimentur requiruntur rumptus, et hujas typografia tantos sumptos nom habet, nam proventus ejus totus per ordinationes regias Cibinium fundo religionis infertur; Itaque modo suo agat apud D. Eppum. Bucovinensem, scriindu-i că banii și-i va scoate cu dobândă, și-și va face mare pomană, și în prefație vom pune că au fost făcătoriu de bine, și cât a ajutat la acest sfânt lucru. Fă frate ce poți pentru binele de obște, că și eu isprăvind lucrul mulțumitoriu Domniei Tale mă voiu arăta, și tocma de nu țași răsplăti eu Dumnezeu îți (va) răsplăti, și toți cei buni bine te vor cuvânta. Iară la răspuns nu fii ca mine de târziu, ci cât vei putea mai curând să-mi răspunzi, ca să știm de ce să ne ținem, și să tocmim hârtia și alte de lipsă, că rumânii noștri mai înainte nu sânt învățați a număra și mă tem să

1, 2, 3, 4, 5, 6: Vezi Manuscrise.

No. 74—77, 110, 57, 115, 220, 59, 55. Referitor la: Teologia morală vezi: I. M. Moldovanu: Documente pentru biografia lui S. Clain în Arhivul lui Cipariu, p. 676 și 700.

nu căpătăm anevoie chieltuiala. Scriemi și ceva nou mai ales de Turci, Muscali, și de-ai noștri, că aici ca întro pustie mai nimic nu auzim. Ai tăi sânt sănătoși, și nu de mult mi-au dat o carte de ți-o am trimis, crez căți va fi venit. Dum in reliqo etc.

Balasfalvae die 24 Martii 1788.

Adm. Rmae. Dvae. servorum minimus

Samuel Klein

Revereor Rvum Rectorem si notus est mihi, nescio enim quis sit.

(Orig. loc. cit., No. 205).

V

18 Iunie 1788. S. Clain către S. Vulcanu.

Reverendissime Domine Canonice V. Rector

Dne. mihi Colendissime!

Copiam literae Eppi. Bucovinensis percepi una cum aestimatissimis Revmae. Dvae. literis, gratias ago pro fatigio facto in negotio Bibliorum. Nova Germanica Illmo. vestro Dno. Praesuli Ignatio ostendi, gratum ipse habuit. Caeterum de suo Varadinum itu et discessu Varadinum adhoc non scit, ego credo ante autumnum nihil futurum [1]) Gratulor Rvmae. Dvae. de obtenta canonicatus dignitate, Deus prosperet et ad altiora promoveat Revmam Dvam.

Mater et soror caeterique Revmae. Dvae. reverentur, et libenter scirent. quando Varadinum redivit, scribat rogo matri, desiderat enim valde literas filiales. Novi hic nihil habemus. In reliqoa etc. Balasfalvae 18 Iunii 1788,

Servorum minimus

Samuel Klein

(Orig. loc. cit., No. 205).

VI

28 Ianuarie 1785. Episcopul Ioan Bob către preporitul Filoteiu Laslo pentru dojana lui S. Clain.

Copia. Revme Frater Praeposite.

Excelsum Regium Gubernium in sua ad me de 28 x bris a (nni) p. (paeteriti) numeris 10693 decreto gratiose mandare et disponere dignatur ut cum Samuel Klein et Germanus Peterlaki a votis et obligatione monastica dispensari non

[1]) Ignatie Darabant a fost numit în 8 April 1788, preconizat de Papa în 3 Februarie 1790 și consacrat puțin după aceea în Blaj.

possint, et primus neque pro cura animarum exmitti queat, in monasterio conserventur, et ad vitam tranquilam et regulas status sui religiosi debite servandas disponatur, alter vero propter excussam erga superioritatem obedientiam, et exorbitantias serio moneatur, ut regulis status sui monasti(ci) semet conformet, hinc vae. fraternitatis officii erit hanc Excelsi Regii Gubernii ordinationem, voluntatem et mandatum eis declarare, ad quietem eos disponere, et tamquam eorum imediatus superior invigilare, ut exacte juxta instituti regulas vitam vere religiosam ducant et suis officiis satisfaciant. In reliquo. Fraternitatis vae. Balasf. die 28 Ianuarii 1785.

Ioannes Epp.

(Orig. loc. cit., No. 117).

VII

a) *10 Februarie 1800. I. Corneli către S. Clain.*

Reverendme ac Clarissime Domine!
Domine mihi peculiariter Colendme!

Siquidem petitae ob Excelso Consilio Regio Locotenentiali, pro 30 No. Catechismis Valachis ex Transylvania, signanter e Typographia Balasfalvensi isthuc ad rationem Scholarum Gcrum invehendis, Compassuales, eo expresso addito cum Mandato sint resolutae, ut, cumprimum dicti Catechismi exinde horsum allati fuerint, illico unum Exemplar via I. hujus R. Siholarum Directionis, Excelso Consilio R. in Typographia R. Universitatis Pestiensis reimprimendum submittatur; Revmam. Dvam humillime, ac una impensissime hisce orandam habeo quatenus quemadmodum occasione sui a Nobis ad Tranniam discessus, apud D. Vitéz, dum pecuniam scilicet, pro mentionatis libellis Dno. Praefecto Typographiae Balásfalvensis transferendam, Revmae. Dvae. traderem, mihi praefatum Excelsi Consilii R. Mandatum commemoranti, dicere dignabatur, esse quaepiam in dicto Catechismo, quae emendatione indigerent, postulans, ut ejusdem Catechismi Altiori Loco submissionem, ad suum intereea ad Hungariam qua, Correctoris penes antelatam Universitatis Typographiam futuri, reditum differre vellemus, ea Nobis loca et qualiter corrigenela censeret Revma. Dva., indicare, aut emendata, si per alios labores id fieri poterit, gratiose perscribere dignetur; praesertim si non subsecuta e votis, circa Petitum (quod nobis justum dolorem merito caussaret) sperata resolutione, animum Pestinum cundi mutasset.

Etenim nos speramus, imo sumnopere optamus ut Rvmam Dvram., cujus candidum animum, et indefessum pro bono nationis Nostrae laborandi

zelum apprime nos cimus isthorsum, omnia quae adusque pro Nationis utilitate et cultura patravit, atque dehinc parare intenderet, praeclara sua opera typis edendi opportunitatem nacturam quam proxime advenientem, coram hic nobis colere et venerari liceat. Quippe, qui nationi Suae doctis elucubrationibus plus prodesse studuerit, feliciorique calamo, quae eo faciebant, posteris transcripserit, neminem quod sciam, absit assentandi studium, a multis retro sacuelis, Rvmae Dvae. vel a longe assimilandum, nedum comparandum annales prehibent. Tot jam pro meritis quorumlibet aequorum Iudicum sententia, sibi eatenus partis veris laudibus aliorum Virorum hujusce generis laudabiles conatus, longe transcendit, atque supergressa est.

Quo factum est ut, cum Rvma Dvra singulari plane feratur studio in promovendam Nationis culturam, ab eaque naturaliter dependentem Nationis felicitatem, nihilque velit potius ac optet, quam ut eidem expoliendae sua opera prodesse valeat, collatis cum Rvmo quoque Dno. Samuele Vulcan consiliis, praesumpserim Rmam Dvam intuitu requisitarum in praeadducto Catechismo instituendarum seu vocum, sive rerum emendationum, tanto fiducialius interpellare, quo majus mihi perspectum esset, eandem Rmam Dvam et objectum ipsum penitissime callere, et, quas fieri oportebit emendationes, perlibenter ac longe nobis felicius peracturam.

Quocirca confisus familiari hacce Rmae Dvae, ad id genus, Nationi proficuos labores, connata facilitate ac propensione, humillime ab eadem Rma Dva id peto, quatenus gratioso suo, pro mei directione omnem in casum necessario desuper Responso, me, quo fieri potest ocyus, haud gravatim edocere faveat. Quod interea praestolaturus, cautione refusionis postalium expensarum, idcirca nefors faciendarum in me assumpta, pretiosissimis Rvmae Dvae Amicitiis et Favoribus impense comendatus, jugi cum veneratione persisto.

Rmae Dvae.

Humillimus servus et devotissimus in xto cultor

Ioannes Kornély

sch (elasticus cononicus)

P. S. Sua Exccelentia (episcopul Darabant) Eppalis graviter aegrotavit, ast jam, Deo sint laudes, in dies reconvalescit, et recipit vires.

D. Tertina necdum solvit [1]) Iuveni vero (nepotul lui Clain) interim ut scholas frequentare possit, ex meo coturnos fieri curavi. Suae Illtis. Eppalis. S. Dextaram demisse osculor, et omnes Rmos Dnos revereor.

(Concept orig. loc. cit., No. 102).

[1]) Credem că este vorba despre preţul exemplarului din Biblie despre care face pomenire în scrisoarea sa din 8. Nov. 1776. Vezi Cipariu: Archivu p. 715.

b) *25 Februarie 1800. Răspunsul lui S. Clain.*

Admodum Reverende Domine
Dne Singulariter Colendissime.

Literam Adm. Rdae Dvae de 10 Februarii a. c. intuitu Catechismi valachici Budae reimprimendi percepi ad quam respondendum hoc habeo: Catechismus Balasfalvensis nulla alia emendatione indiget praeterquam in stilo, est enim versio puerilis, nec solitis in eccelsiasticis libris terminis exprimit multa, sint pro exempla pag. 216: *să ne tăgăduim pe noi însuş* [1]). Hoc debebat reddi his verbis: *să ne lepădăm de noi înşine*, nam si latine vertam quod positum est in catechismo balasfalvensi sic veniret: ut negemus nos met ipsum: nam *însuş* est in tertia persona singularis numeri. Sic in evangelio non habemus: *Cine nu să va tăgădui pe sine*, sed habemus: *cine nu să va lepăda de sine* etc. Sic in plurimis locis corrigi deberet catechismus, et stylus clarissimis et usitatis terminis poni, quia catechismus est pro pueris, et rudibus, qui aut altum stilum, aut terminis non usitatis (sic!) non intelligemt. Caeterum imprimi potest etiam prout jacet, ut potius sit quam non sit. Ego aliis occupatus in me adsumare non possum correctionem ejus, quia tunc totum describere deberem et novam faciem dare ei seu de novo vertere, et componere stilum.

De meo Budam ascensu nihil scio, expecto et ego aliquid scire.

Valde consternatus sum dum audivissem Suam Excellentiam Eppalem graviter infirmam, sed Deo optimo sit laus, quod ut scribis jam melius valeat.

Valde miror D. Tertinam, quod non solvat pecuniam, quam jam uti informatus sum pridem Unguarino percepit, rogo Dvam dignetur agere, ut quantocius habeat ab co pecuniam, interea rogo si possibile est meo nepoti Samueli Klein curet par galigarum et pallium atque unum indusium erga meam obligationem, quas expensas ego resolvam Dvae Adm Rdae.

Rmum Dm Sylagyium aliosque notos humillime revereor. Modo imprimitur valachice Cibinii jus naturae. Voloque imprimere etiam librum precatorium literis quidem latinis. In reliquo dum sincere amicitiae et fraterno affectui per demisse me comendo constanti venerationis cultu persevero Balasfalvae die 25 Februarii 1800.

Adin. Rdae Dvae.

servorum minimus
Samuel Klein

(Orig. loc. şi No. cit., No. 102).

---

[1]) Cuvintele subliniate de noi sunt scrise cu litere cirile.

VIII

a) *4 Februarie 1805. I. Corneli către S. Clain.*

Reverendissime Dne Revisor! etc.

Non sum nescius, Rmam Dvam, statum filiorum denati R. Dni Stephani Klein de Muntyu (Muntiul), hujus Dioecesis gcat. M. Varadsis. quondam Parochi, probe perspectum habere, iisque, velut miis nepotibus, dubio procul bene consulere velle: idcirco abs Rma Dva sub hodierno id petere sustineo, ut, cum nobilitares ipsorum Litterae, post amissum Patrem, ad Perillustrem Dnum Ephremum Klein de Muntyu, velut seniorem in familia, Pestinum devolutae sint, quin ullum earum in hocce I. Cottu Bihariensi, ubi orphani nati sunt, extaret authenticatum aapographum, orphanis cum tempore necesarium, apud proelaudatum Dnum Ephremum, quem demisse revereor, et eatenus et ipse impensius oro, id efficere dignetur Rvme Dva, ut earundem Nobilitarium Litterarum, occasione alicujus in ejate I. Cottu Pesthiensi propius celebrandae Gralis Congregationis, publice referendarum, duo originali conformia exempla necessariis subscriptionibus, et sygillo ejusdem I. Cottus munita, alterum in hocce I. Cattu Bihariensi, ubi pariter publice perlectum fuerit, in V. Capitulo vero hujati, alterum asservandum, horsum cum requisitis super eo authenticis testimonialibus, in quibus orphanorum nominetenus expressa fiat mentio expedienda exoperari faveat, ne quomodo per temporum vicissitudines, Armalibus ad alienas nefors devenientibus manus, orphanis hac praetermissa cautione, olim insigniter noceatur.

Praeterea id quoque Rmae Dvae insinuo quod Meletius qui est natu major, quique hicce in Seminario educatur, magnam valde habeat propensionem in artem pictoream, nactusque otium varias species sine arte satis lepide exprimere conetur. Bonum igitur foret, si is sub Directione Perillustris Dni Ephrem sui Patrui, in amata sibi arte perficeretur. Iuvenis enim caetero est bonus et sanus.

Alia quod attinet: Nos per Dei gratiam omnes valemus, cupientes ex corde, ut Bgmus Deus Rmam quoque Dvam in adito munere diutissime sospitem servet, et incolumem, quo praclara quae pro Natione ordiri dignata esto, opera desideratum in effectum deducere valeat. Sua Excellentia Eppalis est Belenyesini a 3-bus Mensibus, quantum per aetatem licet, ut venientes inde referunt, bene valens.

Queis partim petitis, partim humillime relatis dum mea lubens praestarem obsequia, pretiosis Rmae Dvae affectibus impense commendatus, etc.

(Concept loc. şi No. cit., No.

b) *20 Februarie 1805. Răspunsul lui S. Clain.*

Reverendissime Domine Canonice etc.

Literas Rmae Dvae de 4-to Februarii percepi ad quas responsi loco hoc rescribendum habeo, Nobilitares literas orphanorum denati Stephani Klein, seu Muntyul, cum iisdem, utpote improlis D. Ephrem Klein non opus jam habeat, in originali data tuta occasione remittam. Quod pictoriam artem libenter disceret juvenis Meletius intelligo ast penes Dn Ephrem minime potest, siquidem Is non exercet jam hanc artem, adeoque penes illum nec addiscet, studeat is literis, et potius cum tempore ecclesiasticum amplectatur statum. Hoc adhuc in memoriam refero, ne se amplius Klein vocent, sed Muntyul, si volunt nobilitate avitica gaudere, nam Ephrem ad 700 Rflorenos expendit donec se ostendit esse Muntyul, inquisitiones Balasfalvae, in Szad, dein in Tabula regia, in Gubernio, Viennae ubique debuit agere; ergo in testimoniis suis, prout et in matrica baptisatorum, ubique ponantur Muntyul.

Alta am a scrie Domniei tale și prin Domnia ta, și altor Domni Canonicis et Parochis. Eu așiu vrea să tipăresc aici nește conții, Conciones. Dar la acealea trebuie cheltuială, și eu atâta nam. Știu eu bine că după ce vor eși aceaste conții, curând se vor vinde, că foarte mare lipsă iaste de iale, și nu să află nici decum vechi. Nu voesc eu ca să îngreoez pe cineva înzădar cu cearerea mea, eu numa aceasta pe fie carele rog, ca pentru folosul sufletesc cine ar putea să facă bine praevie acum cu ceva, cu vreo coală doauă de a tipări, așa ca apoi ori exemplaria pretio minori, ori ex distractorum exemplariorum pretio hoc subsidium rehabeat. Et exemplaria, distrahenda non penes me sint sed penes tertium, qui expensas primo ex pretio excipiat, et restituat competenti. Quare supplico Rmae Dvae, dignetur se cointelligere etiam cum aliis Rssimis Dnis Canonicis, et Parochis, sed praeprimis Excellentissimo Dno Praesule, rogando Suam Excellentiam, ut pro tam salutari opere digravetur conferre aliquid, ego in praefacione operis adponerem quod opus hoc largitore, et liberalitate venerabilis Capituli, et Cleri varadineusis lucem publicam videat. Dignetur rogo hac super re me imformare. Si voluerint, conciones pro revisione, et censura varadinum mittam. Dum in reliquo etc.

Budae 1805 20 Februarii

servorum minimus
Samuel Klein

Poterit opus dedicari Capitulo Varadinensi, prout melius judicaverint, ita faciam, ut posteritas sciat suos benefactores.

(Orig. loc. şi No. cit.).

IX

a) *22 Martie 1805. I. Corneli către S. Clain.*

(Scrie iarăş cu privire la diploma nobilitară a orfanilor Muntyul, că a dat ordinele cuvenite ca în matricolele botezaților, în registrele seminarului și în actele școlare să nu mai fie induși sub numele de Klein ci sub cel adevărat al lor: Muntyul).

... Quantum ad subsidium pro Concionibus imprimendis requisitum attinet, ego rem cum omnibus iis Rssmis Dnis Canonicis et Parochis, quod id modi rebus affici et interessari sciebam, contuli, immo non nullis per Postam etiam scripsi: et lubenter quisque pro suis viribus opem, ad praeclarum hoc opus in lucem publicam producendum, necessariam laturum se spopondit, modo prius sciant, quanta circiter ad hoc summa requireretur, quatenus ea cognita, quid, quantumve quilibet, a proportione virium eum in finem titulo praenumerationis, conferre possit ac debeat, determinare queant.

Conciones autem ipsas isthuc pro revisione, cum sciant easdem abs Revma Dva egregie elaboratas et viva dein voce cum magno audientium aedificatione publice etiam dictas, opus esse haud censent, prouti neque Suam Excellentiam Praesuleam Domum vix reducem (heri enim Belenyesino primum rediit) petendo id modi succursu in praesenti molestare oportere, de conscriptionibus, in negotio regulationis Parochiarum denuo per totam Dioecesim faciendis, solicitam; nihil enim minus gratum habet, quam si quis pecuniam petat. Unde propositionem hujus rei in aliud faventius tempus differendam putavi, tanto a fortiori quod non adeo pridem et ipse in certo negotio scholari supplex ad Suam Excellentiam factus repulsa tulerim, aut, ut verius dicam nullum responsum meruerim: interim, si quid Sua Excellentia proparte Rmae Dvae mihi, rem propposituro resolvere dignata fuerit perscribam. Aut si Rmae Dvae ita vizum fuerit, dignetur ipsemet non nihil scripto apud Suam Excellentiam insinuare: Quid si magis fortunata esse licuerit?

Qui in reliquo, etc.

(Concept în locul şi No. cit.)

b) *4 Aprilie 1805. Răspunsul lui S. Clain.*

Reverendissime Domine Canonice, etc.

Literas Dvae Rmae de 22-die Martii percepi, summaque voluptate perfusus sum cognoscens studium, et zelum Dvae Rmae erga culturam nationis nostrae, quamquam et pro priori id notum fuit mihi, Deus ter optimus Rm Dm diu incolumem seruet ad populi sui aedificationem, et consolidationem.

Quantum adtinet Conciones, complectentur eae, ut conjicio 70 vel 80 fileras cartae, pretium earum si quis praenumerare voluerit, est trium florenorum, si quis vero praenumerare nollet, sed tantum subscriptionem dabit, quod pro certo empturus sit uno floreno altius ascendet, quare si fuerint, ut scribere dignatur, quod sint, qui praenumerare vellent, faciat banitatem recipiat, et teneat apud se pecuniam, pariter faciat cum subscriptionibus, si qui subscriptiones tantum dare voluerint, et dein me informet de omnibus, ut sciam quid, et quomodo impressionem agrediar; nec enim ego pecuniam ad meas manus recipere volo, antequam ipsum opus typis incoepero dare; typis autem illico dabo, ut habuero aut praenumerantes aut subscribentes suficientes pro expensis in typographia faciendis. Praeterea notum facio Dvae Rmae, quod ego magno, molestoque cum labore dictionarium quoddam latino-valachico-ungarico-germanicum conscripserium, in quo ponitur omnis vox, omnisque phrasis ex quo Auctore sit. Germanicum idioma adponit hic Clarissimus Professor in pestiensi universitate linguae germanicae D. Halitski. Hungaricum idioma quidem appositum est, sed hic corrigit, emendat et ubi fors non esset appositum, apponit Cl. Adm. Rdus. D. Virag, celeberrimus Hungarus, qui et Ciceronis quaedam opera in hungaricum translata edidit; ad hoc dictionarium conscribendum unice amor culturae, et eruditionis gentis me movit. Modo hoc opus typis dare volo, sed typographia non aliter potest adsumere, quam si saltem fuerint qui subscriptionem dent autenticam, quod finito opere ement, unum vel plura exemplaria, et qui dabunt subscriptionem talem habebunt unum exemplar 3 florenis Renensibus. N. B. Dictionarium hoc erit latino-valachico-hungarico-germanicum. Sequatur postera distinctum volumen et opus in quo erit valachico-latino-ungarico-germanicum, et Hungarico-latino-germanico-valachicum, quod non erit cariori pretio quam 2 flor. Valachicum idioma ubique latinis literis ad facillimam orthographiam reductum. Scio ego quod et in seminario opus ejus habeant et foris multi erunt, qui hoc velent habere quare suscitetur praesestim bibliopolas, hi enim facile plura exemplaria ement distrahenda succesive, an reperirentur ibidem tales subscribentes, et cointelliget se etiam cum Clarissimo Dno Tertina, quem humillime revereor, Is enim habet notos et M. Carolini, et Nagy Banyae, ubi hujus dictionarii opus habetur, ut dignaretur scribere alicui noto suo in istis locio, et rescire an essent tales subsribentes. Si enim ego non edidero tale dictionarium, non scio quando aliquis adsumere velet talem poenam ut dictionarium conscribat. Modo tantum pro primo opere latino-valachico-ungarico-germanico subscribere debent, non enim ita conjuncta erunt haec volumina ut qui unum emat, debeat et alterum emere, sed pront voluerit.

quis poterit emere valachico-latino-ungarico-germanicum sine illo quod est latino etc. et vicissim quod est latino etc. poterit emere, quin emat aliud. Quare suplico et rogo faciat bonitatem hanc informet de his me quantocius fieri poterit, et ignoscat quod tam ruditer scribam, etenim scio me scribere viro qui amini henevolentiam non verborum ornatum curat.

De caetero etc.

Budae 4 April 1805.

servorum minimus
Samuel Klein

(Orig. în locul şi No. cit.).

Recte modo est apud me catechismus valachicus per D. Tokodi ex consilio submissum, ut sine textibus seu citationibus imprimatur. Consilium opinionem officii censurae librorum quaerit, unde sine dubio prout petit D. Tokodi sine citationibus resolvetur imprimendus, nam et mea haec est opinio quis rationes quoque dare debeo cur sine citationibus imprimatur.

X

30 Iunie 1805. S. Clain către I. Corneli.

Reverendissime Domine Canonice etc.

Causam cur ad meas ultimas tam ratione Dictionarii, quam etiam Concionum hucdum non respendere dignatur, ignoro, nec volo inquirere, solum modo demisse oro, quatenus aliquod responsum dignaretur quale cumque dare, ut sciam velultronee conari ad finem deducendi, vel vero totaliter seponere haec opera. Conatus sum ego multis fatigiis et vigiliis praesertim dictionarium conscribere, ut taliter sublevem et nostrates alias linguas discere volentes, et alios nostram volentes addiscere, tum per hoc etiam honorem toti nationi facere quod habeat etiam illa dictionarium, quo nulla natio, nisi nostra, et zingarica carebat, quod facere potui, feci, ultro facere non possum. Si ego haberem, aut Sua Excellentia pro innato suo amore erga publicum dignaretur gratiose resolvere 1500 Rflorenos pro editione Dictionarii, hac sub cautione, ut ego nullum ad manum accipere possim sed ipsa Tiphographica aut bibliopolae quibus distrahendum daretur, ex primis divenditis exemplaribus soluatur suma haec Excellentiae Suae cum interesse ex reliquo dein mihi quoque, pro fatigio quod justum foret daretur, ego enim ex parte mea dare debeo et germanice et hungarice adponenti, quod vero superaret hos sumptus posset fieri ex eo fundus pro altero aliquo libro imprimendo,

tali facto Sua Excellentia etiam in re literaria imortale sibi nomen apud omnes literatos faceret, cum tale opus Suae Excellentiae dedicabitur, Itaque faciat semel mentionem Excellentiae Suae, et mihi quantocius perscribat. Director scholarum Temesvariensis scribit quod si in dictionario valachicum idioma adpositum fuerit et latinis et valachicis, sev ruthenicis literis ille cum habeat sub se 600 scholas sufficientes procurabit emptores, quod jam facio, utris que literis appono idioma valachicum; ergo non est dubium quod mille exemplaria intra unum alterumoe annum non distrahantur. In Transsylvania, Bucovina, et Maramoros sume expectatur, tum in ultro, quam Satmariensi, quam aradiensi comitatu. Velem ego quantocius hoc opus incoare, ne me decedente, irritum, et ad nihillum reductum tale opus maneat, quod non scio, quando alter aliquis faciat tale, etenim quod sanitatem concernit non male valeo; sed corporis vires in dies deficiunt jam enim 60 annum compleo in Septembri. Conciones (ut si alter non me laudat, ego laudem) puto tales esse pro nostris quales nec latine facile leget, ut ipsa res per se ostendet.

Catechismum vestrum consilium Typographiae misit, ut quem ad modum petiistis et ego etiam super hoc interrogatus favorabilem opinionem dedi, imprimendum sine notis, quem ego in multis imo in omni pagina stylo correxi, et emendavi, an bene fecerim ignoro, quare et circa hoc scribe, nam quanɔocius prelo subjiciendum est. Caeterum dum me etc. Rudae 30 Iunii 1805.

servorum minimus

Samuel Klein

La epistolă este cusută adresa de pe plic și sigilul în ceară roșie înfățișind o stemă nobilitară, poate cea a fəmiliei Clain.

(Orig. în locul și No. cit.).

XI

a) *24 Iunie 1805. I. Corneli către S. Clain.*

Rme ae Clarissime Dne Revisor! etc.

Non rebar equidem, rem circa praenumerationem pro Concionibus, et subscriptionem pro impressione Lexici tam perplexae ac diuturnae morae obnoxiam futuram; praesertim cum facta nuperrime, requisiti ad editionem sacrorum, quos Rma Dva felicissimo elaboravit calamo, Sermonum, subsidii mentione, unusquisque, quem accessi Dnum, se ad ferendam eum in finem opem, pronum ac pro viribus ultro subventurum esse declaraverit, modo quantum circiter co requireretur, ipsis constaret: id quod Rma Dva

in suis de Dato 4-to Aprilis a. c. ad me responsorie dimissis aestimatissimis Literis (per me subin cuilibet praerequisitorum idcirco antea Dnorum in originali partim ostensis, partim in Apographo pro pleniore notitia transpositis) palam ubestimque praestitit.

Verum, nescio, quo fato id accidisse dicam, ut, quanto concernentes Dni, ad succurrendum propensiores initio semet declarassent, tanto dein subseque dubitantiores, ac minus dispositi ad hoc effecti mihi saltem visi fuerint, seu quod rerum in praesenti, caristia pressi pecuniam in promptu non haberent, aut lubenter expendere nollent, seu aliam quampiam mihi ad minus non patefactam adusque ob causam, a proposito enim recedere hactenus velle neminem obseruavi, unde quoque factum ut oralem promissionem usque post dimidium cur. mensis scripto nemine firmante, in tam crepera peristaseon evolutione, quid facto opus foret, energius, Rmae Dvae ut par erat, perscribere nihil potuerim.

Ut vero occasione horum nundimarum, cum tam praenumeratio, quam subscriptio pro memoratis superius operibus imprimendis laeta acceperit initia, exoptatum hanc rem, non dubito habituram esse successum, ex eo etiam quod a Dnis Archi et Vice-Archidiaconis qui omnes jam unum jam alterum, aut utrumque opus cum suis emturos semet, hac de re informati, oretenus jam pridem declararunt, desideratae relationes isthuc nondum pertigerint. Interim autem senos ex clero interno pro Concionibus praenumerasse et quinos subscriptionem dedisse; pro Lexicv vero emendo semet obligasse subscribentes No. 14 Rmae Dvae hisce laetus referre possum, cum externi quoque Cleri declarationem scriptam hoc in merito accepero Rmam Dvam de tota hac re, et No. totali uberius humillime informaturus.

Qui in reliquo, etc.

In P. S. salută pe mai mulți cunoscuți între cari și pe Gh. Șincai.

(Concept în locul și No. citat).

b) *14 Iulie 1805. Răspunsul lui S. Clain.*

Reverendissime Dne Canonice! etc.

Literas Dnis Vae Rmae, qua smedio adventus huc Excellentissimi Dni Praesulis volebat mittere percepi, gratias habeo pro fatigio facto in negotio Concionum, quorum opus in quo statu jam sit Rmus D. Bran [1]) narrabit. Catechismus valachicus sine notis proxime typis edetur, ego in plurimis

[1]) Era canonic în capitolul nostru gr.-cat.

locis emendavi, ut dum conferret licebil videre, verum ex integro non potui, etenim tunc opus de novo fieri deberet. Calendarium quoque in valachicum imprimitur, cujus aliquot exemplaria illuc Varadinum quoque mittentur. Item Acatiste frumos se vor tipări, et unus libellus medicus valde bonus valachice, et de agricultura alter item valachice. Dictionarii mei statum dicet pariter D. Rmus Bran. Dum in reliquo etc. Budae 14 Iulii 1805.

servorum minimus
Samuel Klein

Pe verso este lipit sigilul ordinului S. V. cel Mare în ceară roșie, cu inscripția: Talis est Magnus Basilius.

(Orig. în locul și No. citat).

XII

26 Iulie 1805. I. Corneli către S. Clain.

Rme ac Clarme Dne Censor! etc.

Sua Excellentia Praesulea ante hebdomadam ad noctem salva atque incolumis domun pervenit: sed modo quasdam habet alterationes pectorales. Literas ea occsione medio Rmi Dni Bran abs Rma Dva mihi allatas, percepi, ex quibus intellexi responsum quod pretiosis suis sub exitum prioris mensis scriptis Literis Eadem Rma Dva a me requirere dignabatur, abhinc 24 ejusdem M. praestitum, esse receptum: exeo autem, quaenam fuerit causa tam diu protractae desideratae responsionis meae, affatim cognoscere licuisse non dubito.

Quaquidem in re, ut procurandis requisitis Praenumerantibus et Subscribentibus indefessos Rmae Dvae, in Bonum et Culturam Nationis directos conatus secundare valeam, omni ope connisus sum: Ad 5 etenim partes per hanc Dioecesim scribens, respectivos Dnos Archi et Vice-Archi-Diaconos eo impensius requisivi, ut in conformitate transpositarum unicuique in Apographo priorum Literarum Rmae Dvae, ratione praenumerationes, aut subscriptionis pro egregiis iis duobus operibus, suam quantocius voluntatem scripto promere, mihique notam facere velint.

Interpellavi praeterea eatenus Dnum V. archidiaconum Mkarolinensem, et hujatis Nonunitorum Consistorii V. Velentziensis Praesidem, rogavique omnes, ut, quo eximia illa opera praelo suljici, lucemque adspicere queant, requisitam pro iisdem praenumerationem aut subscriptionem subordinatis sibi Parochis, alisque in circuitu Viris Literatis impense commendare, meque

super effectis dein cum fine labentis Mensis certiorem facere non graventur.

Nostri significarunt: se cum initio adpropinquantis M. Augusti occasione excipiendarum Angariarum, cum expetita declaratione esse comparituros; M. Karolino autem et a praefato V. Velentziensis Consistorii Non-Unitorum Praeside responsum hucdum non accepi: expectabo igitur illud usque proximum M. Augustum, relationem, qualiter res sperata, et promissiones interea evenerint, Rmae Dvae eatum denuo uberius praestiturus.

Porro comunicavi isthoc negotium cum Clarmis Dnis quoque Professoribus, Iosepho Keresturi et M. Tertina, aliisque, qui omnes suaserunt, ut, intuitu Dictionarii, impressum nuncium in Novellis tam Hungaricis quam Germanicis Budensibus, et Latinis regnotenus publicetur, ita enim fore, ut ejus rei notitia quoquo versus per regnum Hungariae, Galliciae et Transsylvaniae propagata, sufficientissimi pro co coemendo Praenumerantes, et Subscribentes inveniantur, Litteris namque seciptis hocce velle efficere, res est et multum molesta, et valde sumtuosa.

A mentione subsidii, pro imprimendo Lexico ferendi, Suae Excellentiae par me facienda, cum non dubitem Rman Dvam cum Sua Excellentia Eppali praeteritis diebus ibidem constitutam, Eidem Suae Excellentiae id coram proposuisse, dispensatum me habere dignabitur.

Quoad Lexicon, quod idioma Valachicum utrisque apponatur characteribus, multum etiam hic nounulli gratulantur. Circa Conciones autem emersit quaestio in quali formato eae debeant edi: sunt quippe, qui eas impressas cuperent in 8-to, sunt qui mallent habere in 4-to, non desunt denique quibus folians veteris Kazanici Libri forma praeplaceret: meam ego hic sententiam operire desisto, ne quomodo aliis, qui secus vellent, aut Rmae Dvae praejudicem.

Catechismi nostri per Rmam Dvam facta passim in stylo correctio, ejusdem ad typum promotioni nihil sane obesse debet; Siquidem eam, utpote optimo fine, et a Viro Litteris, et peritia linguae alioquin excultissimo, ubi res faciendam postulabat, peractam, ad sensus claritatem non modicum conferre, mihi recte persuasum est.

De reliquo dum ardentissimis in votis habeo, ut Deus O. M. Rmam Dvam diutisime sospitem; atque vegetam Orbi Literato esse velit, quo non solum ea, de quibus nunc in lucem emittendis solicitari dignatur, eximie opera, sed et alia, quae pro eruditione gentis elucubrare dignata est Rma Dva, typis excudere valeat, pretiosis commendatus affectibus etc.

(Concept. loc. cit. şi No. cit.).

XIII

30 August 1805. Samoil Clain către I. Corneli.

Reverendissime Domine Canonice, etc.

Mitto Rmae Dvae medio Dni Inspectoris Suna Excellentiae Eppalis 100 in crudo distrahenda valachica Calendaria pro anno futuro, horum unius infimum pretium est 20 xferorum, si autem majori pretio venderi poterit, mihi eo gratius erit, ut et ego unius grossi lucrum habere possim, quod si opus fuerit, pluribus dignatur mihi perscribere. Occasione data commoda posset pro proba, sed compacta aut 10 M. Carolinum, vel etiam Nagy Banyam mittere, forte et in illis partibus aliquibus arridebunt. Antiquata ista etiam servanda, aut culligenda sunt propter valachorum historiam quae omni anno continuabitur, et post aliquot annos, si aliquis cicius nollet curare imprimi, unum corpus seu volumen habebitur. Ad annum veniet illocatio Romanorum in Dacia, quae legiones, quae coloniae, municipia et ubi collacatae sunt, quae civitates edificatae a Romanis in Dacia, quis postea corum status ibidem.

Quod Conciones adtinet ego censerem in quarto edendas, possunt esse pro omni Die dominico etiam duae, sed esset magnum opus et ideo multas expensas exigeret. Interea modo sit una pro aliquibus diebus etiam duae ex una autem possunt Concionatores formare duas ex una parte unam, ex secunda parte aliam, de quo in praefatione apponam instructionem.

Dictionarium jam in novalibus apponam promulgandum, quare in partibus Varadino proximioribus emere volentes, aut praenumerantes dirigam ad Rm. Dvm, dignetur itaque pro suo erga bonum publicum studio, hoc fatigium in se adsummere, quod ipsum postea opus omnia Rmae expensas et fatigia recompensabit. In reliquo dum etc.

Budae die 30 Augusti 1805.

Servorum minimus
Samuel Klein

(Orig. în locul şi No. citat).

XIV

21 Octomvrie 1805. I. Corneli către S. Clain.

Rme ac Clarime Dne Censor! etc.

Expedita sub 30-a retro acti M. Augusti a. c. horsum medio Dni Moyssin, Inspectoris Suae Excellentiae Eppalis, 100 exemplaria, pro futuro anno deservientis Calendarii valachici, percepi. Dolendum, quod non compacta,

et recta ad me delata, sed primum Belenyesinum cum aliis rebus Dni Moyssin devecta, ac tum mihi, ubi jam nundinae, quae post initium M. 7-bris isthic celebrari solent, elapsae fuissent, transposita fuerint. Profecto si tempori adfuissent, 30 ad minus ex illis exempla facili tum distraxissem negotio, ad nundimas partim, partim suorum filiorum pro vacationibus [1]) domum devehendorum causa, isthuc commeantibus. Ast vero, cum altera post eas nundinas hebdomade mihi tantum transmissa fuissent, nemo ea emere incompacte volebat, igitur in simplici saltem charta diversicolore compingi curare debui, a 6 xris singulum frustum evolvens, (namhujates Compactores erga majorem, atque Budenses solent, laborant mercedem), et sic hinc inde ea commendanti, et laudanti successit mihi, ut jam ultra 50 exemplaria ex illis vendiderim, a 26 una cum compactum xferis, non majori pretio. Nam et tanti, emere multi difficultant, leviori volentes habere pretio, et accordare mecumi quod ego nisi compacturam ipsis donem, facere non possum.

Neque M. Karolinum, neque N. Banyam, quod Rmae Dvae e re instituendae probae, an non etiam ibi emerentur, faciendum videbatur, ullum misi exemplum quia nullam nactus securam occasionem, metuebam, ne quo modo cuntingat, ut neque submissa aut submittenda eo Calendarii exempla, neque pretium eorum habere possim. Misi ego enim alios quosdam illuc per me procuratos libellos, sed praeter officiosam Inclinationem, quam Complement vocant, aliud pro meis nihil inde accepi libellis.

Interim, si se aliqua obtulerit oportuna inde occasio, quo res et in iis partibus nota reddatur, tamen faciam, et mittam ad minus M. Karolinum, sed non libenter, siquidem ad humanissimam meam requisitionem, ineunte adhoc M. Augusto interventam, mullam hactenus inde acceperim, quoad praenumerationem aut subscriptionem pro Contionibus, et Dictionario Declarationem, prout neque etiam a Dno. Erdélyi, saepius idcirco requisito, qui oretenus quidem dicit aliquid, sed scripto sua dicta non confirmat.

Pro Concionibus, et Dictionario neque Praenumerantes, neque Subscribentes (qui quotnam sint, alias perscribam) dederunt mihi hucdum quidquam in parato ad manum sed solum adsecurationem, obligantes se, et quidem illi, quod, quando pecunia opus fuerit. defixum praenumerationis praetium llius deponent, isti vero quod certo ement unum alterumve exemplar et praemissis operibus, ubi typum reliquerint. Pro Calendariis autem percepi 20 propemodum Rflnos, quos, ubi plurium distrahendorum exemplarium pretio auxero, fidelem nacturus occasionem, Rmae Dvae ultro submissurus sum.

[1]) Se vede că pe atuncea vacanța cea mare se începeà în luna Septemvrie.

Pro grammaticis Daco-Romanis, a Perillustri, ac Groso Dno Georgio Sinkay, elaboratis vix percepi 2 Rflnos; non enim adeo emuntur, quod sint nimis breves, et multa, quae ad perfectionem grammaticae faciant, nonnulli praesertim extranei, qui linguam Daco-Romanam discere volunt, adposita ad haec fuisse in illis percupiant; Gentiles enim pauci rem aestimare noverunt, et ideo nec emunt.

(Câteva informaţiuni personale).

Qui reliquo, etc.

(Concept în locul şi No. citat)

XV

1 Noemvrie 1805. I. Corneli către S. Clain.

Revme ac Clarme Dne Revisor! etc.

Heri circa 1-am horam pomeridianam placuit Supremo Numini Suam Excellentiam Praesuleam, Dnum Ignatium Darabanth, Eppum et Patrem nostrum, ex hac mortali ad aeternam, eamque, ut confidimus, beatam vocare vitam. Det Ipsi Deus requiem aeternam! Iusta optimi Patris 5-a hujus primo celebrabuntur. Testamentum, ut fama est, bonum condidit.

E missis horsum Calendariis vix jam 31 frusta venalia supersunt: Nec tot restarent adhuc vendenda No. nisi lurida, quae et modo vigent tempora officissent, Varadinum intrare volentes impediendo, et animum emturientibus fructum annui laboris jam jam pescipiendum e manibus, ut ita dicam, excutiendo ademissent.

His proin cum moestitia notificatis etc.

(Concept în locul şi No. citat).

XVI

23 Decemvrie 1805. I. Corneli către S. Clain.

Revsime ac Clarme Dne Revisor! etc.

Desiderio Rmae Dvae, e Litteris, nuper ad Rmum D. Georgium Farkas, Praepositum et Vicarium Capitularem directis, intellecto satisfacturus, perlegens totum pie denati D. Eppi nostri, Ignatii Darabanth, Testamentum, reperi substantiam ejusdem, testamentaliter expositam efficere 108.654 fl. 33 xros: hujus autem substantiae dimidiam partem Consanguineis, alteram

vero partem dimidiam Ecclesiis, aliasque pias in causas esse legatum; Rmae tamen Dvae, in promovendis praeclaris suis, pro Bono et Cultura Nationis elaboratis, operibus ad typum, sublevandae, quod quidem factum summe optassem, nihil esse relictum. Ultimae voluntatis dispositio, et directio multum sane dependit ab iis, quorum vita comite consiliis, et in condendo Testamento opera usus est. Si cupit Rma Dva praefatum Testamentum totum per extensum scire, dignetur illud sibi copiandum expetere in officio protocollatus Exc. Consilii R--L., vel Excelsae Camerae; utrique enim Excelso Dicasterio sub authentico abhinc submissum habetur.

Pretium divendendorum e 20 xris, mihi transpositorum 100 Calendariorum valachicorum, quod Rma Dva praelaudatis in Litteris sibi abs me submittendum postulare dignabatur, occasione proxime Debreczini celebrandarum novi anni nundinarum, ut ut aliqot adhuc exempla distrahenda superessent totum lubens transponam, apud quemdam celebratum Pestiensem Mercatorem, cui nomen Pelenka, quaerendum in summa efficiens Rflnos 33 x — 30 xris, velut centesimi Calendarii pretio in remunerationem operae, per me in venditionem eorum impensee, juri, ut mihi blandior, servato. Qua ipsa occasione Perillustri quoque, ac Groso D. Georgio Sinkai mittam Rflnos quatuor, ex divenditione 8 grammaticarum Daco-Romanarum conflatos, eidem admanuandos: plus mittere nequeo, quia plura grammaticarum exemplaria hucdum vendi non potuerunt. Sicque apud praenominatum quaestorem Pelenka quaerendi erunt et levandi universim Rflni Triginta septem, per me medio Popovitsianorum hujatum quaestorum, proxime Debrecinum, abinde vero Pestinum promovendi. Quc ideo Rmae Dvae his in antecessum notum facere, officii mei esse duxi, ut semet in levanda suo tempore praedicta pecuniola eadem Rma Dva dirigere rosse, meque subin de super certiorem reddere propense dignatur. Si sunt adhuc ibi Calendaria, et aliqua inde occasio horsum ventura se offeret, aliquat adhuc exempla possunt mitti: ego illia divendere proposse conabor, nam si pax evoluerit, libentius quisque emet.

Nepos Rmae Dvae minor natu Iosephus Muntyul, deserto quaestore, opud quem ei bene erat, et unum adhuc annum tyrocinii habebat, nescio, quo instigante, ad insurgentem militiam pro tympanotriba concessit. Meletius major natu se bene gerit hic in Seminario.

Quae dum humillime notificarem etc.

(Concept. în locul și No. citat).

XVII

28 Decemvrie 1805. I. Corneli către S. Clain.

Rme ac Clarme Domine Revisor! etc.

(Suma despre care a fost vorba în scrisoarea precedentă o a trimis prin Efrem Muntiul (Clain)).

. . . .

Quantum ad Praenumerationem et subscriptionem pro Concionibus, et quadrilingvi Dictionario attinet, in quo res sita, et qualis progressus factus sit, quemadumdum antehac Rmae Dvae perscripturum me promisi, ita hodie fidem promissi, domisse notum facio.

Praenumerantes pro Sacris Sermonibus, quos, anhele prelo subjiciendos exspectant, se se No. 18; Subscribentes pro iisdem No. 22, pro Lexico autem No. 38 Subscribentes semet apud me scriptotenus insinuasse; pecuniam tamen ad meas manus adusque nullam dedisse (nec ego ursi) verum propria manu subscriptione in exhibitis ad id per me formatis documentis eo semet firmiter obligasse, Praenumerantes quidem quod quamprimum praedictae Conciones ad typum promotae, et praenumerationis pretium ab ipsis expetitum fuerit, id statim absque ulla cunctatione certo sint deposituri; Subscribentes non obsimiliter firme pollicentibus, et scripto declarantibus, quod simul atque praedicta opera in lucem prodiverint, omni procul dubio, quisque unum ex iis seu Concionibus, sive Dictionario, prout nempe subscriptionem dedit, exelmplar sint coemturi.

His Rmae Dvae felicia facta, felixque novi anni auspicium et meliora, atque haec sunt, tempora cordicitus precatus etc.

(Concept în locul şi No. citat).

XVIII

1 Ianuarie 1806. S. Clain către I. Corneli.

Reverendissime Domine Canonice, etc.

Literas Rmae Dvae, quibus obitum optimi Praesulis significat, pridem accepi, doleo talem virum nobis erreptum, sed quid possumus quando Deo ita placuit, Deus qui ipsum nobis abstulit, eclesiae suae providebit, ut consolationem habeat, quandoquidem sufficientes, viri, et idonei huic numeri in Varadinensi Ecclesia sunt. Caeterum fiat voluntas Dei. Pecuniam pro calendariis dignetur aut per tutam occasionem, aut medio postae in litera quantocius transmittere, sed si medio postae miserit, non totam ad semel in una

litera, ne quo casu totius detrimentum patiamur. Iam brevi adhuc hoc mense mittam probam qualiter futurum sit dictionarium, siquidem promonstra unam fileram cum nuntio imprimo, tantum Deus pacem daret in diebus nostris. Rmo Dno Bran, quem humillime revereor, dignetur dicere, quod Conciones typis dare non possint antequam meneon molnarianum absolvetur. Multi sunt qui desiderant has Conciones tam ex Trannia, quam Muncacensi Diecesi, ut mihi scribunt, et verbis suis assecurant distractionem. Utinam Deus Donet Ecclesiae varadinensi Eppum, virum amantem eruditionis, et doctrinae, qui culturam, et scientiam in gentem nostram promoveat. Non redibit ad unionem, nec ad sensum natio nostra antequam historiam ecclesiasticam, et nationis suae, aliasque doctrinas, et scientias ad culturam sui necessarias sciant, non tantum qui latine discunt sed etiam alii, unde miseriam suam, et utilitatem perspiciant. Nec unquam erit ut major pars valachorum latinam linguam discant, consequenter major pers semper inculta manebit, et isti pauci culti, et literati valachi, rudes et simplices ad sensum redducere aliter non possunt nisi per doctrinam sensum illis illuminent, ut et illi intelligant quod bonum et utile est. Sed nec sufficiunt isti pauci literati instruare orali voce tantum multitudinem, per libros autem id facilius fieri potest, nam quilibet privatus, qui novit legere, legendo sensim incipit intelligere, et noscere.

Rogo dignetur scribere quale sit testamentum Eppi defuncti, quid reliquit circa alodium suum, et alia. Rmos Canonicos humillime revereor. Ubi est Vitez, quem revereor, et alia, quae judicaret me libenter scire, scribat mihi. Nova circumstantiarum modernarum, quae hic habemus, scio communiter ibidem quoque nota. Dicitur 27 praeteriti mensis conclusam pacem Posonii, utinam. In reliquo, etc.

Budae die 1 anni 1806. servorum minimus
Samuel Klein

Sigil cu stemă nobilitară, în ceară neagră.

(Orig. în locul și No. citat).

XIX

14 Martie 1806. S. Clain către I. Corneli.

Reverendissime Domine Canonice, etc.

Conciones meas Excelso Consilio praesentavi, supplicando, ut ex fundo religionario sumtus pro earum impressione, resolvere gratiose dignaretur, quare Excelsum Consilium locumtenentiale eas varadinum pro revisione mittit,

ego enim censor mei operis esse non possum, tum etiam ut sciat num tale opus distractionem habebit, saltem tot exemplarium, ex quibus sumtus publici in editionem factam rehaberi possint. Quare hoc opus ad Rm. Dnum Praepositum et vicarium veniet, age ergo, ut desideratum finem obtinere possit, dabo operam tempore suo, ut ego quoque gratitudinem effective meam pro tot fatigiis Rmae Dvae ostendam. Mitto etiam nuntium et formulare Dictionarii imprimendi, rogo itaque, distribuat et promulgat, fors emtores habebimus, ut quantocius typis dare queamus, meque suo tempore informare non dedignetur. Quod Catechismum valachicum adtinet, et si in aliquibus locis emendaverim, tamen stylus malus et obscurus semper manet, forte melius esset ut de novo totaliter conscribatur, seu interpretetur stylo claro, et usitato, quod si voluerint Typographiae officio perscribere deberent. Caeterum dum me favoribus etc. Budae die 14 Martii 1806.

Humillimus servus
Samuel Klein

P. S. Nuntia Dictionarii plura mittam per Rmum et fortune Illustrissimum Dnum Vulkan Vienâ reducem, si ad illud tempus aliam occasionem non habuero, Vienna perscribit plurima vota pro Eppatu habere Dm. Rm. Vulkan.

Nuntia Dictionarii etiam per nova Budensia sunt promulgata.

(Orig. în locul și No. citat).

XX

25 Septemvrie 1805. Parohul G. Angyal către S. Clain.

Reverendissime Domine
Dne Singul. colendissime!

Cu mare bucurie am primit cartea Domnieitale, în care mai înștiințat cumcă cartea mea cea de doftorie o ai aprubăluit ca să să tipărească, și eu socotesc că acum de o dată numai 500 de exemplaria să să tipărească, că dacă să vor vinde curând, lesne să vor putea tipări și alte 500. Bani pănă acum încă iaș fi trimis pe 14 coale, pe toată coala câte 14 zloți, dar nu iam avut la mână, nădăjduesc că cât mai curând ăi voi căpăta și voi trimite. Cazaniile făcute de Domnia Ta nu întreba vindesăvor, sau aflasor preoți sau besearici ca să le cumpere, ci numai fă ca odată să să tipărească, că toți Preoții din Ardeal, învățați și neînvățați, uniți și neuniți în scurtă vreme toate le vor cumpăra, cât or ști că sunt cazaniile lui Klein. Pro Dictionario neo imprimendo mitto

aliquorum Zalathnae praenumerantium nomina, şi naibă tipografia nice o frică că nu să vor vinde, numai să să trimită odată la Ardeal, că cu unguri, cu nemţi cu tăţii or cumpăra, — queis ulterioribus favoribus comendatus maneo.

Rmae Dvae

Zalathna 25-a Sept. s. n. 1805.

Humillimus servus
Georgius Angyal

Călindariul acolo tipărit abia apuc săl capăt ca să cetesc în trânsul, că aşa scrie cămi va plăcea.

Pe o foaie separată:

Praenumerantes pro Dictionario Latino-valachico-germanico-hungarico în Typographia Regia Pestinensi hoc 1805 vel futuro anno imprimendo, cujus pretium ad quatuor circiter Rflorenos assurgit, sunt sequentas:

Georgius Angyal Parochus Zalathnaensis et Professor Ragius.
Nicolaus Türi R. Iudicii mont. Tranniae secret.
Constantinus Hene Syntaxeos Professor.
Sabbas Remetey Nocturnus Vigil.
Ant. Behnel R. Primarius auri Cambsor.
Ferdinandus Heinrich R. Primi auri Cambsoratus Controlor
Josephus Rusz R. Iudicii mont. Asessor.
Nicol. Haportoni Rationista.
Joannes Tomas Spanus Eppalis
Joannes Angyal R. Administrationis accessista.
Cei mai mulţi iscăliţi cu mâna proprie.

(Orig. în locul şi No. citat).

Posillustri Dno. *Georgiv Sinkai*, scriptae et ab eo acceptae Literae, ab anno 796, usque 807, 808. (Toate se află în convolut separat sub acelaş număr 102 citat mai sus).

XXI

10 Octomvrie 1796. I. Corneli către G. Şincai (la Năsăud).

Perillustris, ac Generose Domine,
Domine mihi sing. Calendme,

A Domino Tertina nullas ad hoc tempus percepi Litteras: interim, post abitum Perillustris Dvae, in commiso mihi negotio Dnum Verner Scholar. nat. Districtualem Rm. Inspectorem adivi, et comemorato Szatmariensi novo

officio, ut Dvam Perillustrem, ad ipsum a D. M. Supr. Directore inviatam, co applicatam esse velit, rogavi et comendavi, causam quoque, quare eidem in persona suum obseqium praestare nequiverit, exponens. Verum se 1-o verbo idem D. R. Inspector, necessarium subjectum illuc jam ordinasse respondit addens, praeterea sibi non usque quoque justum etiam videri, ut, cum multi sunt alias id instantes bene meriti Patriae filii, iis neglectis, extraneis palma deferatur. Sed neque in casu, quo nullus adhuc eo dispositus foret, et si de patriae gremio esset, Dva Perstris se spem ejus loci consequendi citius facere potuisse, quam eidem constitisset, Dvam Perstrem medio concursus petitam Catedram non obtinuisse. Fieri enim potest, inquit, ut voti compos reddatur.

Quantum attinet ad rem Clavigero aulico Concreditam, illam Sua Illtas Eppalis recepit, et qua Suam Illtam Eppalem propius respicit, nihil scribente Dno Tertina candem multum non ursi.

Sua Illtas in praesenti non undequaque bene valet Regales vero, quo pro 6-a affuturi M. 9-bris Posonium ad Dietam ascendat, accepit. Dnus Klein Samuel necdum hinc abiit. Dni Canonici quoque valent.

Die 27-a proxime elapsi M. 7-bris inter suma fulgura et tonitrua, qualibus nec media aestate majora solent esse, rediens e foro pauper quaedam faemina cum farina, penes fluv. pecze, fulmine icta extemplo expiravit. Post magnos calores 4-ta nocte dein ingens est secuta pruina. Hodie iterum frequentia tonitrua hic fuere. Apud nos vindemiae sunt jam inchoatae. Belli circumstantiae fovere nostris perhibentur. Iamdum multum retardatus expectandis Dni Tertina Literis, Dvae Perillustri juxta promissum perscribo, singulari, etc.

M. Varadini die 10-a 8-bris 1796.

humill. servus
Ioannes Kornely
Schol. G. C. Praefc.

(Concept).

XXII

a) *22 Octomvrie 1796. G. Şincai către I. Corneli.*

Admodum Reverende Domine,
Domine mihi sing. Colendissime,

Quod et prius rogaveram, siquid circa me ibidem ageretur, rogo, dignetur me certiorem reddere et Litteras Claudiopolim dirigere, unde facilius percipiam ubicunque fuero.

Cum Dno Parocho Bataniensi Stephano Fratre pie defuncti Rdmi Dni Godsa conveni, et ut Dnae Godsaianae Paria Nobilitarium transmittant, loquutus fui, quod et fiet.

Illmi Dni Praesul manus filiali cum submissione exosculor, Rdmos Dnos Farkas, Vulkan, Szilagyi, Magyari, Radnoti, Admodum item Rdos. Erdélyi, Vitez et Perillustrem Dnum Tertina humillime revereor et distincto venerationis cultu emorior.

Admodum Rdae Dvae

Pujon d. 22-da Octobris 1796. humillimus servus
Georgius Sinkai

(Original).

b) *4 Noemvrie 1796. Răspunsul lui Corneli.*

Perillustris ac Generose Dne, etc.

De Dvae Perillustri, nihil quod eidem adflicto solatium adferre posset, hic loci, quod sciam, praeoccupatis hominum animis agi, vel agi posse, dolenter hisce rescribere debeo, ut jam in meis de dato 10-ae lapsi Mensis 8-bris a. c. Perstrem Dvam, exaratis et per Bistricium Nassodini percipiendis directis, pluribus praenotaveram. Quod de transmitendis Dnae Godsianae Nobilitaribus Literis in copia quandam sollicitudinem, in se susceperit: gratias ago: bonum enim opus fecit Dva Perillustris. Sua Illtas jam ascendit ad Comitia. A Salutatis per Literas reciprocam Perillustri Dvae salutem hisce dicendam habeo, qui in reliquo etc.

(Concept).

XXIII

a) *21 Februarie 1804. I. Corneli către G. Şincai. Dno Georgio Sinkai, Gramatophilacii Historico-Diplomatico-Iuridici-Directori.*

Perillustris ac Groso Dne Director! etc.

Tribus vicibus unumquenque Rmor Dnor Nostri Capituli adivi, ad factam Perillustri ac Grosae Dvae promissionem reflexi, atque ut opem ferant impensius rogavi; verum duobus pecuniam se prae manibus non habere, aliis duobus, ut talibus Viris succurrere possint semet optare respondentibus, viginti quinque solum Rflnos, quos aequis partibus quini contulimus eidem Perillustri, ac Grosae Dvae in advoluta isthic, bancali schedula contentos, peramice transpono.

Qui in reliquo etc.

Adaus:

Titulus Dni Kovachich, apud quem est Duns Sinkai: Sptbli, ac Perillustri Dno, Martino Georgio Kovachich, Act. L. L., et Philos. Doctori, Inclitorum Comitatuum Zemplén, Pest, Pilis, et Solt Tabulae Judiciariae Adsessori, et Excelsae Camerae Hungaro-Aulicae Archivi Regestranti, Dno mihi sing. Colendo observandoque.

Budae in Arce

(Concept).

b) *25 Martie 1804. Răspunsul lui G. Şincai.*

Reverendissime Domine! etc.

Pretiossimas Rmae Dvae litteras qua par erat, cum aestimatione percepi, proque facto mihi charitatis subsidio Viginti quinque Rflorenonum tam Rdmae Dvae ei quidem imprimis quia Se ipsam fatigare dignata est, quam Reverendissimis Duminis Vulkán, Szilágyi, Brán et Vitéz humillimas ago gratias. Quoad vixero, quavis data occasione, et quibusvis obsequiis remereri conabor. Sancte credo, subsidio illo mihi ex animo succursum fuisse per Rmas Dvras, quia ut primum illud accepi, secundo statim die acquisivi etiam ab Illmo Dno Comite Fesstetich, et ab Admodum Rdo Alexio Iordanphy, Parocho Bolgyeniensi, ut ut ne verbo petierim, tantum, quanto, et viginti quinque illis Rflorenis, honestum par vestium mihi curavi. Spectabilis Dnus Kovachich etiam emit mihi par Vestium Hungaricarum pro Parade. Itaque Deo et Benefactoribus gratiae sint, pro nunc quoad vestitum optime sto, quoad reliqua etiam, sanitate quoque optima gaudeo, quamvis a quinta matutima usque ed duodecimam, et a secunda pomeridiana usque ad septimam perpetuo ferme vel lego, vel descripta cum scribis confero, vel ipsemet scribo partim extractus et Praefationes in Authores Historicos Latinos, et Hungaricos huc usque haud editos (quos edere volumus quorumque sat magnam farraginem habemus, in dies conquirimus, et affutura aestate vagabundi conquisituri sumus) partim ad Historiam Valachicam facientia, quam, mirum! quantum locupletavi, locupleto quasi in dies, et locupletabo ad apicem usque, si vixero, habeo enim campum uberimum.

Clarissimus Dominus Tertima, monet me, ut Antichrisim Ederianam quentocjus in lucem emittam, monet me pariter Spectabilis Dnus Engel ut totum opus meum edi curem, probabilius hic suo operi, quod nunc edi curat, per partes adjungeret totam meam collectionam, hunc enim contractum habet cum Typographo, ut in omni tomo pro tertia parte aliena adjungere possit, propterea curavit verti etiam Canstantem Miron, verum ex ambobus

Viris neutri pro nunc assentiri possum, sunt enim cuncta ad limam trahenda, et ad apicem plane deducenda, postea divulganda, divulgabo tamen quotius fieri poterit, praesertim Anticrisim, quam perfectam habeo, ubi Bibliotecam Regnicolarem Comitis Szechenyi excussero prouti volo.

Hic mihi certo refertur, quod Decretum ab Excelso Consilio expeditum sit ad Suam Excellentiam Eppalem ut recomandatum pro Censore mittat ad actualitatem, num ejusmodi Decretum perceperit Sua Excellentia Eppalis scire anhelo.

Rogaveram etiam Rmum Dnum Vulkan, ut intercedat apud Suam Excellentiam Eppalem quo dignetur mihi Gratiose patrocinari, ut possim esse Corrector loco alicujus Schismatici asini nomine Onisor, Tranni Rustici per Molnarium commendati, quem alioquin hic, non patirentur, quidquid egerit Dnus Molnár, et juste quidem, quid enim Iuris habat Dnus Molnar propterea quod Menologium edi curit, tam luridum hic vi tenendi, nisi fortasse etiam Regno Hungariae in favorem sui schismatis praescribere velit. Idcirco rogo etiam Rmam Dvram, reliquosque Rdmos Dnos Canonicos dignentur apud Suam Excellentiam Eppalem Semet interponere, ut hac in re mihi Gratiose patrocinari dignetur, nam certo certius potest, dummodo velit.

Dignetur Clarissimum Dnum Tertina assecurare quod Poema de Bonaparte ego expediverim Legato Gallico 18-va currentis, Apothecarius enim Fuchs expedire recusabat, quia hic percrebuit, Generalem Moreau eliberatum ex Aresto, et Consulem Bonaparte obsessum esse in certo Fortalitio, quo se recepit cum duodecim millibus militum, quidam dicunt Fratrem Consulis Bonaparte esse Viennae pro auxilio, quidam Consulem a suis gvardistis occisum referunt: ob ista Fuchs semet in transmissionem Poematis immiscere noluit.

(Salutările obișnuite).

Budae die 25-ta Martii 1804.

humillimus servus
Georgius Sinkai

(Original).

XXIV

4 Iulie 1804. I. Corneli către G. Șincai.

Perillustris, ac Generose Domine Director, etc.

Acceptis aestimatissimis Perillustris ac Grosae Dvrae de 25-a retro acti Mensis Martii responsorie exaratis Litteris, quibus super percepto, per Nos

abhinc transposito, exiguo succursu, nos certos reddere dignabatur, multum sane in eo ut par erat, gavisus sum, tum quo dea re bonam, sin aliud praestare quiverimus, Nostram erga Perillustrem ac Grosam Dvram voluntatem ad minus contestandi occasionem nacti fuerimus, cum vero etiam, quod Eandem Dei Omnipotentis Munere, sospitem, ac locum tempusque perficiendis susceptis pro natione praeclaris operibus comodum, praeterea magnorum quoque Virorum ac Maecenatum gratiam, ac favores consecutam esse, intellexerimus. Deus O. M. furtunet labores, adjuvet conatus, det Meritis praemium, firmam servet valetudinem, et vitam praestet longuevam, tota precor ex corde, Perillustri ac Grosae Dvrae! quo jacentis in obscuro Nationis Daco-Romanae historiam in plenam lucem collocare valeat.

Non multo post perceptum Perillustris ac Grosae Dvrae responsum, Suam Excellentiam Eppalem adivi statum Perillustris ac Grosae Dvrae eidem Suae Excellentiae enarravi, et quod collato etiam modico subsidio gratificari conati fuerimus; quo audito Sua Excellentia, se quoque Perillustri ac Grosae Dvrae opem laturam esse quam proxime, attunc coram promittere dignata est: An autem, et quid reipsa praestiterit, adusque mihi non constat; ego enim ne promissis diffidere videar, mentionem ea de re immiscere veritus sum.

Qua occasione id quoque Suam Excellentiam Eppalem humillime rogavi, quo semet eatenus gratiose interponere dignaretur, ut munus Correctionis librorum Valachicorum, quod Onisor quidam schismaticus e Trannia inibi mala saeva peragit, Perillustri ac Grosae Dvae abeundum auspicato crederetur, eo velut inepto inde amoto, quod etiam se ultro facturam spondere est dignata: Quid autem porro factum sit, ignoro.

Quod individum pro Censore per Suam Excellentiam commendatum attinet, Sua Excellentia quidem, tale Intimatum antequam pralaudatae Literae Perillustris ac Grosae Dvrae huc pertingerent, ab Excelso Consilio se accepisse dixit, ut illud Pestinum expediat; sed, cum is hic loci non esset, mittere non potuit. Qui antem fieri possit, ut, cum ad hoc tam Perillustris, ac Grosa Dvra, quam etiam D. Samuel Klein prae aliis aptissimi atque formati forent, neuter tamen adhuc, quod sciam, sit resolutus.

(Urmează unele noutăți de interes personal și familiar, între altele că se lucră la fundamentul bisericii catedrale).

(Concept).

XXV

31 Iulie 1804. G. Şincai către I. Corneli.

Reverendissime Domine! etc.

Datas ad me quarto currentis aestinatissimas Rdmae Dvrae litteras decima ejusdem debito cum honore, magnaque cum voluptate perlegi, ad quas, quia multis occupatus, multa scribere nequeo, haec solummodo breviter.

Ego (Deo sint laudes) fortuna potius (non tam mea, quam Nationis) quam cujus quam ex hujatibus patrocinio, deposito ad querelam cum Dni Molnár, tum etiam Typographiae, Ioanne Onisor, in casu necessitatis, 15-ta elapsi Maji per Excelsum Regium Locomtenentiale Consilium Corrector Typis valachici factus sum cum diurno unius Rfloreni, qua solutione, ut ut non magna, si eam cum circumstantiis conferam (căci cortelul, traiul, îmbrăcămintea, pe iarnă lemnele şi lumina, hârtia şi altele sunt scumpe în focul vânăt şi eu mă apuc din nădejde) contentus essem sed vereor ne cum adventu Censoris excidam, et rursus ad nihilum redactus, labores in emolumentum Nationis impendendos aliis iterum collocare debeam, quo vitam tutare queam; resolutus quippe sum: *donec ordinarius Corrector et Censor Altissime resolvatur.* Iam vero tres Candidati Pater Samuel, Rdmus Dnus Vitéz et Rdma Dva ab Excelso Consilio pridem submissi sunt Augusto Throno: nuper, dum Rdmus Dnus Tárkovits Viennae fuit, erant in Referada, credo unum e tribus hucusque resolutum esse. Posset meae stabilitati succurri hoc modo, ut resolutus Censor valachicus ad analogiam defuncti Bargutzi et moderni Tárkovits correcturam non acceptasset, quia salarium illi non augebitur, etiamsi acceptaverit, sed mihi soli, vel dicam melius, mihi, sibi, et toti Nationi nocebit. Nam modo e Correctura vivens, in eam dietim vix ultra duas horas impendo, reliquum tempus totum Nationi consacro, utpote qui in quartirio meo Arcensi ad Wienner Thor summo mane surgo, et finitis solitis meis matutinis precibus, hora quarta mensae incumbo, corrigo, scribo, aut lego usque mediam nonam, tunc pergo Pestinum, et hora nona alteram utram Bibliothecarum ingressus usque duodecimam ibidem Manuscripta praecipue, ad quae valde difficulter mihi aditus patuit, evolvo, tum redeo in arcem pransurus, finito circa secundam prandio, mediam horam do relaxationi animi cum aliis discurrens, media tertia rursus Pestum repeto, et a tertia usque sextam in Bibliotheca sum, post sextam Budam intre mediam redux iterum laboribus me accingo usque octovam, sed hoc non semper; nam saepe visito alios, nomumquam ego invisor, hora vero vespertina octava discursum pergo, et manduco biboque si habeo quid, decima demum hora decubitum

venio. Testes super his Budam et Pesthum appello, nam apud plerosque praesertim doctos notus sum.

Haec est mea vivendi ratio, cujus consuetudinem quondam quidem habueram, sed vicisitudine temporum nimuim neglexeram, apud Spectabilem Dnum Kovachich autem de integro quasi contraxi spacio septem mensium, sed non in meum aut Nationis emolumentum, in quod furtim solum laborabam, verum in ipsius solius, ceu qui praeter praefationes, quas in cunctos ab ipso ineditos Authores facere debui, Ius Tavernicale Articulare Commune, et etiam locale solus concinnare coactus fui, pro solo victu et hospitio, nil enim mihi aliud dedit, quamvis adpromiserit, sed nec ego petii, neque petam. Illi igitur sexta adhuc Iunii valedixi, ut possim pro me, et mea Natione, solertius laborare, quod Deo juvante etiam praesto.

Annales Daco-Romanos eo deduxi, ut usque ad finem currentis anni eos perfecturum me sperem, dummodo auxiliolum, quo unum scribam mihi conducere possim, a quoqumque Maecenate acquirerem, solus enim citra periculum sanitatis, qua per Dei Gratiam optime utor, tantum opus intra breve tempus perficere haud potero. Papyro etiam indigeo, ni fallor in Belenyes Papyrus conficitur? Si ita, rogo dignetur Suae Excellentae Eppali, cujus sacram Praesuleam dexteram filiali cum devotione exculor, meo nomine supplicare, ut dignetur Sua Eccellentia mihi, tam Papyro quam etiam subsidiolo ad conducendum scribam Gratiose succurrere, nam alioquin in Praefatione Annalium adponam: Annales hos nunquam in lucem prodituros fuisse, nisi Suarum Excellentiarum Epporum pie defuncti Major, et Darabanth Gratiosum Patrocinicum accessisset, qui me Romam miserunt et reliquos etiam Suae Excellentiae Gratiosos succursus mihi praestitos inibi grata recolam mentione, et commemoratione.

De modo edendorum Annalium multum sane cogito, nam Typographia Regia daret mihi sex Rflorenos a quavis impressa Phylera in remunerationem, sed valde parum mihi videtur pro tot impensis exantlatisque laboribus, atque fatigiisi mallem si Maecenatem invenirem, qui mihi det expensas Typi, quos ex primo vendendis exemplaribus rehabeat, et insuper aliquot exemplaria gratis in legale interesse, reliqua vero exemplaria maneant mihi in sustentationem, et subsidium pro adornandis edendisque aliis etiam operibus; pro medietate lucri etiam Typographia staret, sed nec hoc mihi conducit. Probabo etiam praenumerationem, et quod conducibilius videbitur, illud amplectar.

Augusta Aula in duobus Districtibus Litterariis Cassoviensi, et M. Varadinensi pro Graeco-Catholico resolvit duos Vice-Inspectores Nationalium

Scholarum, unus erit Ruthenus, et residebit Ungvarini, alter Valachus, et residebit M. Carolini, uterque debebit esse saecularis, *ne Eppis praeter complement facere, obnoxii sint, sed immediate dependeant a Supremo Scholarum Nationalium, et consequenter a Directore Regio* [1]). Ita mihi et Tarkovitsio heri se expressit Magnificus Dnus Consiliarius Petö qui hoc in negatio referens est, addens ad interrogationem Tarkovitsii: *Dnus Kornély emanebit a Scholis quia est Sacerdos*. Tárkovits me praesentem projectavit pro Districtu M. Varadinensi, sed responsum est: *Esse Magno Carolini, actu, qui candidatos ad Magisterium methodum docuit, eum futurum, ideo autem hoc mihi se aperte declarare, quia non vult me gratis spe lactare*. Munkátsiensis Eppus pro parte Ruthena plane quatuor candidavit, sed expectant Directoris Regii Cassoviensis candidationem addens, quod: *Eppo Munkátsiensi honoris gratia tantum significaverint, non vero, ut candidet*. Expectant candidationem etiam a Dno Tokodi. E Tárkovitsio intelligo, M. Carolinensem illum esse origine Sclavum, et non adeo bene callentem valachice, et per hoc a Vice-Inspectoratu impediri potest, quod et Dnus Consiliarius metuit, uti ipsemet fatebatur. Habebit M. Carolinensis sub sua Inspectione, omnes illos Cottus, quos habet Districtus Litterarius M. Varadinensis.

(Incheie cu unele noutăți de pe acele timpuri și cu obișnuită salutare a prietenilor).

Budae d. 31 Iulii 1804.

humillimus servus amicus
Georgius Sinkai de Eadem

(Original).

XXVI

25 Ianuarie 1805. I. Corneli către G. Șincai.

Perillustre ac Grose Dne!
Dne et Amice mi pecul Colme!

Ut aliquando ad amicas Perillustris Dvae de dato 31-a Iulii A. praeterlapsi ad me responsoriae dimissas, rescribam Literas, temporis plus nimio jam longi effluxu, speratique imploratae interea saepius ferendae opis effectus inanitate, oficii admoneor; quare ne longius expectatione, jam pridem debiti responsi Perillustrem Dvram suspensam teneam sequentibus rem expedio:

Quam primum memoratas Literas Periluustris Dvrae percepi siquidem quos quamque praeclaros eadem Perillustris Dvra susceperit, exantletque

[1]) Sublinierile sunt ale lui Șincai.

illustrandae Nationis nostrae causa, labores, perspectum haberem, quo petita nefors impetranda, famulari possim ope, solicitus, tempus ut mihi videbar occupatus comodum, Excellentissimum Dnum Praesulem fidenter adivi, vota, preces necessitates, scopum, adjuncta ejusdem Perillustris Dvraes quatenus imchoatum perficere possit opus, publicique Iuris facere exposui, enarravi, atque benignum eum in finem sublevamen resolvendum summis exoravi precibus; verum nulla efflagitati subsidii consequendi spe mihi data (an enim tamen aliquid alia forsan via miserit, vel non, ignoro) se operi erigendae Ecclesiae et retegendae de novo turris intentum suppeditanda pecunia nemini subvenire posse, sed neque charta, cum praeter bibulam alius generis Belenyesini nunc non conficiatur, reposuisse dignabatur. (Pre lung spune apoi că dela canonici, apăsați și ei de marea scumpete abià a incassat 20 fl. pe cari cu bună ocazie îi va trimite pentru scrierea în curat a analelor națiunii).

Altissima resolutio Regia de duobus novis scholarum nationalium G. R. C. Pro-Inspectoribus, seu sub Directoribus sonans, Munkatsiensem solum respicit Dioecesim, non vero etiam M. Varadinensem: ut adeo mihi qui a pientissimae reminiscentiae Leopoldo II Imperatore, et Rege resolutus, et stabilitus sum hic scholarum Praefectus, expositionis ex oficio, nisi forte per promotionem, nullum plane immineat perriculum, uti abs Perillustri Dva perscriptum mihi fuerat, propterea quod sim Ecclesiasticus; id enim poenam, quam strenua 12 annorum muneris executione haud me commeruisse puto, manifestam saperet.

(Urmează unele informațiuni de caracter familiar și personal).

(Concept).

XXVII

3 Februarie 1805. I. Corneli către G. Șincai.

Perillustre ac Grose Domine! etc.

Praemissa in meis sub 25-a propius elapsi M. Ianuarii a. c. beneficio cursus publici ad Perillustrem Dvam datis Litteris, implorati per eandem Perillustram Dvam abhinc pro describendis Annalibus, ferendi auxilii successus expositione, quoniam ut in praesenti quid amplius acquiram, temporum rerumque difficultate omnibus semet excusantibus, spem nullam habeam, nihil aliud jam restat (quod enim potui facere, feci lubens); quam ut memoratos in supradictis meis Literis 20 Rflnos Perillustri Dvrae, hacce per oportune oblata fidelissima occasione, ut spopondi, transponam:

Quos viginti Rflnos igitur dum hisce, Perillustri Dvrae per Spblem Dnum Ladislaum Gyöngyösi, Ex. Consilii R. Lttlis Vice-Protocollistam ferendis, inclusos/, effective mitterem, cuncta eidem Perillustri Dvrae a Supremo Numine prospera et bona, et largiendam ad susceptum illustre pro Natione opus consumandum, requisitam in tempore opem, cordicitus precatus, expertis pretiosis affectibus me commendans etc.

P. S. Unum ex illatis e Trannia Catechismis Balasfalvensibus 2-dae editionis, Inclytae huati R. Superiori scholarum Directioni, fine reimpressionis, Regiae Typographjiae Universitatis Pestiensis, in conformitate gratiosi Mandati Excelsi Consilii R. Lttlis, submittendum jam transposui: Quod ideo isthic insinuo, et demisse peto, ut, quod in eo emendari, mutari aut etiam omitti debere Perillustris Dvra judicaverit, in mutua cum Revmo Dno Samuele Klein cointelligentia, occasione correctionis typi, praestare dignetur: Textus enim e Sacra Scriptura in eo expositi ad institutionem puerorum mihi pluribus de causis necessarii haud esse videntur.

(Concept).

XXVIII

15 Iulie 1805. G. Şincai către I. Corneli.

Reverendissime Domine Canonice!

Nullus dubito, quin Clarissimus Dominus noster Amicus, meusque Fautor Dnus Mihael Tertina, cui cum tota sua domo mea obsequia, et salutationem dici exoro, unum exemplare mea Grammatica, in contestationem grati mei erga Rmam Dvram animi, meo nomine Eidem obtulerit. Nunc, authore Rdmo Dno Canonico Bran, sustineo Eidem Rdmae Dvrae molestus esse exemplariis aliis sexaginta, humillime rogans, ut ea a crucigeris triginta, data occasione, quaesitaque pro Sui sapientia modalitate, distrahi curet, fatigium meis obsequiis remereri conabor.

Tabellas, de quibus Rdmo Dno Bran commisionnem dederat, Typographia impressas paucas habet, ideo reimprimere cogitat. Idcirco accludo hic duo paria, tertium Rdmo Dno Bran dederam, dignetur siquid emendandum judicaret, mihi rescribere, et actutum edentur, Catechismus etiam brevi edetur. Ego exoficio utriusque curam tanto libentius habebo quod nos concernant, Cum magnifico Dno Consiliorio Petö intuitu Vice-Inspectoratus Valachici, apud Rmam Dvram relinquendi, locutus fui, et bonam spem dedit, ut ut

Magnificus Dnus Regius Director a Tokody Molnar aliquem M. Carolinensem Candidatorum Instructorem pro hoc numere proposuerit.

(Obișnuitele salutări).

Budae d. 15-ta Iulii 1805.

humillimus servus
Georgius Sinkai

(Original).

XXIX

22 Octomvrie 1805. I. Corneli către G. Șincai.

Perillustris ac Grose Domine! etc.

Quos mihi Perillustris ac Grose Dvra, medio aut potius ad commendationem Rmi Dni Bran, clapsa aestate mittere dignabatur Libros Grammaticales, No. in fallor 50, percepi, sed pauca ex illis adusque vendidi exemplaria. Nescio, an ego malus sim venditor, vel homines ad emendum male dispositi. E. Gentilibus nostris hujatibus aliqui (qui rem aestimare haud sciunt) dicunt se talibus Grammaticis non indigere, Extranei vero, qui ope illam linguam Daco-Romanam condiscere cuperent, eas esse valde breves adserunt, et multa quae in aliis Grammaticis reperiuntur, ad exercitium pertinentia, uti sunt historiolae, se in his desiderari.

Interim autem, quidquid dicatur, Extranei emerunt ex illis ad vires circiter 2 rflnum. Nostris vix unum alterumoe exemplar obtrudere potui: Aliqui ideo etiam se non velle emere dicebant, quod essent incompactae, inde necessum habui, aliquot ex illis compingi curare exempla, modo tantum emant. Ubi observandum, quod nisi quis per expressum incompactos inde sibi libros mitti velit, in crudo horsum non sunt mittendi, quia hujates Compactores et tarde et longe cariori, atque ejates, laborant pretio.

His pretiosis affectibus etc.

(Concept).

XXX

19 Maiu 1805. I. Corneli către G. Șincai.

Perillustris ac Grose Domine, etc.

Quod in suis de 31-a Iulii anni 1804 ad me datis, multum aestimatis Litteris, de futura mea sorte praedicere dignabatur Perillustris ac Grosa Dvra, jam

adimpletum est. Currentis enim hujus M. Maji 10-a ad hujatem Scholarum Directionem, hodie vero abs Directione an me infaustum illud pertigit nuncium.

Me a praegesto in hocce Districtu Literario Praefecti Scholarum G. Cum Munere revelatum, salariumque munere adnexum a 1-a Curren. Mensis sisti jussum, et Dno I. Molnár, velut novo denominato Directori, a praedicto die decursurum adsignatum esse, quin ulla hujus rei causa, aut culpa mihi exponatur, aut remuneratio, vel pensio pro fatiggiis tot annorum, aut sus ceptis adusque infinitis in favorem rei scholaris hujus Dioecesis laboribus danda prmittatur, quae res sane non me solum, sed et totum hujas publicum Literarium percellit et in timorem similem experiundi tristem inopinatum casum conjicit.

Retuli equidem ego hanc rem praedicto anno quo adhuc facile inverti poterat, tum pie denato Suae Excellentiae Eppali, quam etiam Dno Reo Scholarum Inspectori, et quaestus sum, injuriam hoc pacto mihi et Dioecesi factam iri; at D. Districtualis R. Inspector jussit me boni animi, et securum esse dicens, quod non pro hac Dioecesi, sed pro Munkátsiensi novus petatur Director Scholarum: Sua vero Eexcellentia Eppalis, uti non multum scholas normales amavit, ita nec multum etiam eas curavit. In Consistorio autem cum plures Intimatum de resoluto in hocce Districtu Litterario novo R. Scholarum G. C. Directore sonans, pro notitia saltim publicari, nihilque in contrarium repraesentandum dicerent, quae nunc non mihi soli, sed et Dioecesi perquam tristis et praejudiciosa evasit.

Quocirca impendius oro Perilustrem ac Grosam Dvram, uti si qua medela desperatae huic causae adferri adhuc potest, ad quem recurrere, et cujus implorare debeam patrocinium suo me, nimis nunc perplexum, consilio faventer juvare, et mihi perscribere dignetur.

Qui in reliquo etc.

(Concept).

XXXI

2 Octomvrie 1806. I. Corneli către G. Șincai.

Perillustris, etc.

Posteaquam ad Suam Mattem Smam, pro mei praegesto in officio Praefecti Scholarum G. C. Clementissima constitutione supplex recurrissem, nullumque responsum, ut, quo in loco spes mea quoad illud recuperandum constiterat, scire possim, ad hoc tempus veniret Censuratus quoque officium precibus Rmorum Capitularium expugnatus petii, sicque una cum Perillustri

ac Grosa Dvra et Rmo Dno Major candidationem ingressus, illud abs Perillustri ac Grosa impensius flagitandum habeo, ut si me sors tangeret in consequendo revisoratus officio, quemadmodum hactenus, ita etiam dehinc, velut amicum ad eundem secum tendentem scopum Perillustri ac Grosa Dvra me habere, et, si quid opus fuerit, praevie informare foventer dignetur. Facta novi Eppi denominatione, inter spem et metum fluctuantes velut ad portum appulsi placide jam conquiescunt. A Sua Illustritate scilicet denominato Dv. novo Eppo, omnia nobis bona tamquam a Viro egregio, et Culturae Nationis, Literatorumque cumprimis amante, in antecessum policeri posumus. Deus Bngus Ipsum diutissime sospitem, ac florentem Divecesi, ac Publico servare velit!

. . . .

Queis expertis pretiosis, etc.

(Concept).

XXXII

12 Februarie 1807. G. Şincai către I. Corneli.

Reverendissime etc.

Obitum Rdmi Dni Nicolai Erdélyi 8vo currentis dum plane eidem pie defuncto scribebam, e litteris Cl. Dni amici nostri Tertina die 23-tia Ianuarii a. c. ad me datis summa cum moestitia intellexi; erat enim vir pius, bunus et sincerus, cui memet concredere poteram. Eo erepto confidentiam quidem erga veteres Patronos, Fautores et Amicos non amisi quin imo adauxi: aest inconveniens esse duco, iis quos plurimis occupatus certo scio, molestus esse. Hinc est quod Rmae D-Vrae prae reliquis incommodari praesumam. Suplico itaque dignetur sequentia iis, quorum interest illa scire opportuno invento tempore, pro innata sua sapientia, et agilitate insinuare:

1mo Inclitum officium R. Typographiae medio mei rogat Suam Illustritatem Eppalem, cujus manus filiali cum affectu exosculor, ut Dictionarium Kolosianum quantocyus hic transmittendum curare dignetur; quia praesscribentes et praenumerantes illud edi desiderant postulantque quotidie. Praeterea hic rumor percrebuit, quod D-nus oculista Molnar illud a Kolosi evimere suisque sumptibus edi curare intendat; quod si contingeret, Typographia stat pro editione Dictionarii Kleiniani, quod per me perfici curare volunt: sed tali in casu revocabor a magis necessariis quae jam sub incude sunt. Nam.

2do. Iuxta conclusum cum Sua Illustritate, et pie defuncto, super *Magazin Annalium Dacicorum, seu Valachicorum* edendo consului Sapientes, Eruditos, Doctos, Peritos, Magnates et Potentates, atque omnium voto stat conclusum, hoc injuncto: ut Linguae quibus conscriptum est opus, meneant in suo esse, et tantum illae vertantur in Latinum Sermonem, quas praenumerantes ita versas concupiverint. Per hoc mihi accrescet Remuneratio, sed num facere potero solus? Opus integrum elapsa adhuc hebdomada tradidi Magnifico D-no Consiliario Darvas, qui illum cum Archiduce Palatino, et cum pleno Excelso Consilio communicabit brevi, et postea me instruet, quid agere debeam.

3tio. Cujus cumque Dictionarium edendum erit, ego qua Correctorfuturus operis (vix enim alter in statu erit hoc agendi) indigebo *Herbario, Arborario, Molendinario* et *Montanistico* Valachico Alphabeto, per viros linguae nostrae peritos adprobato, quod inserendum erit Dictionario.

4to. De Censoratu nihil Vienna adpulit sed ego admonitus jam sum quod si Rdma D-Vra resolutus fuerit, poteritque omnia ea quae ego ago, facere, me hinc cum optima Recomendatione ad Suam Illustritatem dimittent etc. Quibus respondi: Me pane non cariturum, sed studiis si nunc quoque novercam mihi reddiderint fortunam, in aeternum valedicturum. Adquod rursus mihi repositum: quod hoc non dependeat a mea voluntate sed ab utilitate publici. Unde collimo quod si Rdma D-Vra pro Censore resoluta fuerit, me pro V. Inspectore transmittere intendant; metuunt namque, ne ad Russicam Aulam transeam, quod facile contingere potest, cum salario moderno nullo modo subsistere queam; quia moderate vivens, si sanitatem curo, lacer incedo, si salarium in vestitum expendam, fame obrutus sanitatem destruam, vel debitis ad collum usque me onerabo, quod quam ut faciam, malo Budam deserere, et alibi quaerere meam fortunam. Ex his Rdma D-Vra facile concludere potest, quod Budae qua sacerdos, etiamsi Censor, ni canonicus quoque actualis factus fuerit, nunguam honeste subsistere poterit.

5to. Recursus pro Cathedris Inridicis a. pr. factus non pridem remissus est, ab Augusta Aula ad Concursum futurum, ultimo Semestri a. c. Vix si non concurram et ego pro Iure Canonico; a me quippe, uti existimo non requiretur Doctoratus Iuris quia sum Doctor Theologiae quae complectitur Ius Canonicum. Utinam par vestium honestarum eo usque mihi procurare possim, quia et vestes respiciuntur non tantum Caput.

6to. D. Constantinus Farkas Iurista hujas absolutus, Suae Illustritati alioquin notus, poterat ante aliquod tempus in Universitate Hungarica supplentem Iuris Canonici agere, sed tunc pro uno Rigoroso examine faciendo

sumptus non habuit, ego vero eum juvare non potui, postmodum tamen a Rdmo Dno Tarkovits pro uno illius Rigoroso Examine viginti Rfloreni illi dati fuerunt, brevi subivit et in secundo Semestri concurret pro Iuribus Canonico et Civili, si adpromissam Suae Illustritatis Eppalis Gratiam obtinere promeritus fuerit, ut Doctor Iuris creare possit.

7mo. D. Stephanus Pap a Földmérő, expensis non indiget, sed ut accomodetur in I. Cottu Bihariensi quocumque sub titulo prima vice.

8vo. D. Nicolaus Vezei, cui Ritualistae nostri Ritus pauci pares, in Cantibus multo pauciores acquales, si in secundo Semestri tantum victum haberet, frequentaret Pestini Theologiam reliquam, Examen daret, et finito secundo Semestri, M. Varadinum iret ad se incorporandum etc valeretque, meo judicio, prima vice pro Diacono Eppali, postea de illo judicium ferri poterit.

9o. Perillustris Dnus Demetrius Mets de V. Somkut, in Belényes residens, mihi adpromiserat pro Extractu, hoc est pro breviori consarcinatione Annalium in valachica lingua edenda Rfl. 300 ca cum conditione Typographiae Regiae (quae immortalis est), non mihi (qui mortalis sum) adsignandos, et ultra quoque juvandum opus (quod tamen vix erit necessarium) juvet erga restituendam sibi summam et 6 pro centum interesse. Dignetur cum illo loqui, num stet suis verbis, juxta meas ad illum datas, vel non?

(Termină cu niște comunicări de natură privată și privind mai mult pe profesorul Tertina, și cu obișnuitele salutări la prieteni și cunoscuți).

Budae d. 12ma Febr. 1807 humillimus servus

Georgius Sinkai de Eadem

(Original).

XXXIII

27 Februarie 1807. I. Corneli către G. Șincai.

Perillustris etc.

(După o lungă introducere fără interes deosebit, având și avizul sau părerea episcopului Vulcanu, răspunde la punctele 1, 3, 5, 6 și 8 din scrisoarea lui Șincai, de sub numărul precedent, așà):

1o. Quantum ad Dictionarium Kolosianum, an illud Dnus Molnár Oculista ab Auctore coëmere et suis sumtibus edi curare velit, se non audivisse. verum illud perceptis recentes ab eodem Litteris, sibi certo constare quod

idem D. Kolosius semet, intuitu Dictionarii, typis mandandi, ad Praesidem ejatis R. Typographiae scriptotenus jam cunverterit. Dein vero:

2do. Ratione Herbarii, Arborarii, Molendmarii et Montanistici valachici Alphabeti, ad perfectionem Dictionarii requisiti, tempore longiore, et correspondentiis, cum viris earum rerum peritis fovendis utique opus esse. Denique:

3o. Suam Illustritatem, quoad id ab hospite novo fieri quiverit, tam Perillustri ac Grosae DVrae ut sibi par vestium fieri curare, quam et Dno Constantino Farkas, ut alterum etiam rigorosum pro Iuris Doctoratu examen subire possit, succursuram, quin et Dno Nicolae Vezei ritualistae, quo reliquos quoque Theologiae partes ibidem audire valeat, de victu pro rerum adjunctis, dispposituram esse, gratiose adpromisisse, eô tamen quod D. Vezei adjecta conditione si idem productis, quaenam alibi studia absolverit Theologiae, testimoniis scholasticis, item semet ad praelectiones theologicas audiendas ibidem admissum esse respectivis Clarissque Dnorum Professorum Attestatis docuerit, formatum horsum sive ad Suam Illusttem, sive ad Consistorium pro sui ad titulum Dioecesis hujus susceptione, supplici hibellô semet conversurus; his enim praestitis, supposito insuper et eô, quod moribus quoque probis, ac candidis esset, quin voti damnetur, nulla subest difficultas.

Dnum Mets quod abtinet, is suis stat promisis; nuper enim isthic mecum constitutus quaerebat ex me, quando sim Budam adscensurus ut 200 (non 300) Rflnos ad rationem Perillustris ac G. DVrae pro imprimendis Annalibus valachicis, R. Universitatis Typographiae erga interusurium resignandos mihi admanuaret, cui ego: nihil de meo adscenso certi me scire, reposui, cum nulla emanasset adhuc circa me resolutio R.

Atque hactenus de commissis et ad commissa; jam de aliis etiam dictis in Litteris insinuatis rebus aliquid.

Officium ego Censoratus nulli praeripere cupio, nec illud meâ, sed aliorum voluntate, et trium prope Mensium perpetuis quasi sollicitudinibus expugnatus duntaxat petii, neu quid secus, ut addebant, Dioecesis per meam quô modô renitentiam detrimenti caperet: ut adeo, licet illud plane non quaesierim, quin immo identidem deprecatus, et amoliri a me conatus fuerim: quia tamen quacumque demum ratione permotus eo fuissem, ut id propter Bonum Dioecesis instare debuerim, si resolutus fuero, ne quidquam reluctaturus adscendam, et, quae Muneris fuerint, pro viribus facere contendam: nollem enim inconstantiae aut ignaviae notam incurrere, et modo hoc velle, modo nolle videri, Sed nec Perillustri ac G. DVrae, per meum si Superis placuerit, adscensum ullam injuriam aut dammum inferre, vel vero obicem

in perficiendis susceptis pro gloria et commodis Gentis Daco-Romanae eximiis operibus ponere, immo vero adesse, ac subvenire quoad vires admiserint, fert animus, ubi ad metam pertigero, felicem me reputaturus si quid conferre eo licuerit.

Dnus Stephanus Pap a Földmérö, cum talibus recte viris, noster indigeat Comitatus, si adplicari hic posset, valde gratularer, sed id absque Patronis vix obtineri poterit non noceret proinde si idem requisitis super sui habilitate Testimoniis provisus, ad Suam Excellentiam D. Supremum Comitem Samuelem Teleki Viennam, aut occasione celebrandae Dietae ibidem Budae tam scripto quam et personaliter eatenus insinuaret, commendaret, ac supplicaret; nam quos vult, et dignos censet, accomodare potest.

. . . .

(Concept).

XXXIV

22 Martie 1807. G. Şincai către I. Corneli.

Reverendissime, etc.

Litteras quas 27ma proxime elapsi mensis Februarii ad me dare dignabatur, eo quo par erat honore percepi, et gratias ago pro executione omnium quae in iis notificantur; quod vero ego ad duas Rdmae DVrae in anno praeterito Epistolas nihil responderim, non ex aliqua diffidentia, aut negligentia factum est, sed quia quae tantis occupatus sufficere putabam, per amicum nostrum Dnum Tertina, quem una cum Alexandro et Domina peramanter revereor, ad primam scriptis ad secumdam verbis respondisse: cum alioquin pro tunc nil certe scribere potuerim. Nunc igitur dignetur scire,quod quoad Censoratum nulla adhuc Resolutio Regia advenerit, quoad Directoratum Scholarum Nationalium autem propositio facta sit in pleno Consilio 3tia Martii, et 21ma ejusdem, sive heri favorabilis opinio ad Suam Mattem Ceo Regiam expedita. Igitur propter relevatum officium contristari amplius non debet sed potius dijudicare num Directoratum Censuratui vel hunc illi praeferre debeat; e duobus enim unum pro certo consequetur, utinamet actualitatem in Canonia, sine qua (uti jam scripsi) Budam pro Censore ne veniat, nisi forte defunctum P. Klein imitari voluerit, volo dicere, nisi voluerit debita contrahere, uti ille contraxit et necdum soluta sunt.

Dnus Kolosi scripsit ad officium Raglae Typographiae intuitu Dictionarii, et Dictionarium Kleinianum ea sub conditione sibi transmitendum rogavit,

ut ipse loco defuncti 180 Rflorenos Regiae Typographiae persolvere tentatur, delatumque fuit petitioni ejusdem. Nunc monendus esset ipse Dnus Kolosi, ut opus acceleret et in scribendo valachice litteris latinis se accomodet Normae, quam Sua Illustritas cum venerabili Consistorio, me, aliisque peritis viris exauditis determinare dignabitur, quam Normam ad amussim ego quoque observabo in «*Memoria Daco-Romanorum sive Valachorum et Affinium Populorum*». Sic namque baptizatum est ultimo meum opus: primum per Clarissimum Dnum Professorem Schedius, dein per alios eruditos Viros, quibus ego consentio, ut una sim cum Strittero, magno illo viro qui sic suum opus nominavit.

Opus hocce meum edetur, ut primum. Dieta convenerit, publicus sumtibus, sed fateor cum meo damno (nici aliud Patrocinium invenire potero) nam ab omni impressa Philera tantum 5 Rfluos habiturus sum. Manebit autem in Linguis in quibus scriptum est propter autthentiam, soli valachicae linguae addetur Parallelum latinum. Sic Docti suadent ergo minus laboris et fatigii habiturus sum ex hac parte.

Dni Mets oblationem accepto, pro edendo, sed succintius codem opere in lingua valachica; in quibus linguis namque scriptum est opus ut edatur, requiruntur ad minus duodecim millia Rflorenerum, ad quorum mutuationem majus Martyrium requiritur; licet Regia Typographia accepto opere, de pluribus etiam millibus cavere parata sit.

. . . .

Budae d. 22da Martii 1807

humillimus servus et amicus
Georgius Sinkai de Eadem

(Original).

XXXV

31 Martie 1807. I. Corneli către G. Șincai.

Perillustris, etc.

Ingruente, post redditas mihi pretiosas Litteras, Perillustris ac G. DVrae, de 22 expirantis mensis responsorie ad me datas, partim festivitate paschali, partim pluvioso tempore, obsequia Perillustris ac G. DVrae deferre nondum potui praeterquam Suae Illustritati Eppali, Rmo Dno Siilágyi et Clarissimo Dno Professori, M. Tertina, amico nostro qui nudius tertius ipse venit huc ad me, indicaturus nomina Individuorum recens erecti Capituli Balasfal-

vensis quique Perillustrem ac G. DVram reciproce cum suis reveretur. Cum Sua Illustritate et Dno Szilàgyi conferendi consilia optima sub tempus imminentium Comitiorum dabitur occasia.

Ex praelibatis Litteris Perillustris ac G. DVrae cum alia omnia, mihi perscripta gratô accepi animô, tum vero haec potissimum duo: primo, quod praeclarum ac desideratissimum opus: *Memoria Daco-Romanorum sive Valachorum et Affinium popularum* editum proxime in publicam lucem sit proditurum: 2o. quod favorabilis ab Excelso Consilio Regio L. ad Suam Mattem Smam Opinio, intuitu restituendi huic Dioecesi Directoratus Scholarum Nat. officii, submissa perhiberetur, ut adeo propter relevationem contristari amplius jam non debeam, sed potius dijudicare, utrum Directoratum Censoratui, vet hunc illi praeferre debeam, e duobus alterutrum pro certo consecuturus.

Ad hoc autem 2dum hoc repono:

Me in sumnia consternatione mei relevationem constitutum, duos quidem dedisse libellos supplices, alterum ad Ssam Mattem Ssmam C. Regiam, pro Clementissima mei ad praegestum Munus Praefecti Scholarum repositione, Documentis suffultum, post effluxum dein duorum mensium desperando de recuperatione prioris ad Excelsum Consilium Regium L. pro consequendo Revisoratu alterum, sine documentis. Primum quod attinet, dedi sponte atque verum, serium ac justum meum petitum, nec ab illo, secundum, quod multis importunis adversionibus mihi extortum est, porrigendo recessi, atque hinc palam fit quem sensum habere debeant verba priorum mearum Litterarum, dum nihil de restitutione Directoratus sciens, me, si Censor resolverer (suppresso scilicet Directoratus Scholarum officio) adscensurum et pro virili, quae fueriut Muneris, facturum scripsi.

Iustum enim, ac aequum mihi videtur, ut, quoniam citra omnem meam culpam, post tot anorum non inutilia praestita per me publica servitia, privatione officii et salarii punitus, et in suspicionem apud multos adductus essem, eatenus admissae abs me grandis cujuspiam noxae, ob quam pro pudiosa adeo poena merito plecterer; recognita jam per Exc. Consilium R. L. Directoratus Scholarum in hac Dioecesi necessitate, hic mihi ubi ademtus est, restitueretur honor, et Bgnam accipiam consolationem, ut errorem non vero crimen ullum in re fuisse appareat.

Eo namque sunt redactae res meae per inopinatam relevationem, ut in grandia jam hucusque inciderim debita, ut proin, quod me recte monere dignabatur, opus jam mihi non sit adscendendo sine actuali Canonia, me novis aliis etiam nominibus faciendis involvere, cum et haec, aegre

admodum dissolvere potero, ut post fata non cupiam mihi eapropter maledici.

Qui coeterum, etc.

(Concept).

XXXVI

21 Iunie 1807. G. Șincai către I. Corneli.

Reverendissime, etc.

Etsi non dubitem, quin invitatorias ad suscipiendum novum munus jam perceperit; mei nihilominus officii esse duco, ad eas quas octavo currentis ad me dare dignabatur, pro rerum augustia breviter respondere. Itaque benigna Resolutio regia quoad Rdmam DVram jam advenit, cum additamentis, tamen hucusque inusitatis, scilicet ut salarium percipiat ab inchoato munere simulque Correctorem agat. Per ultimum, quam primum huc advenerit, praegestum a me Correctoratus officium illico cessabit, factus enim fueram Corrector ad juvandum defunctum seniculum Kleinium potius, quam ob aliam rationem: senectute vero Censoris jam cessante, meum etiam munus cesset, necesse est. Pergratum igitur mihi foret, si Rdma DVra quantocyus huc advolaret, ut et ego, solutus onere et foenore, tempestive et adhuc de aestate prospicere mihi queam. Iam quippe persvasum habeo, nec hunc mihi favere locum, ob eamque rem ipsam ibo, quo me Superi viridesque, nefors Danubii, vocabunt Dei, ad quod faciendum aestas requiritur. Ista hic sic se habent.

Defuncti Kleinii reculae brevi distrahentur licitatione mediante, utinam tantum exiis acquiri possit, quanto passiva ejus debita exsolvi possint. Hoc illi causavit Consoratus Budensis! Quid adhuc si Spectabilis Dnus Ephrem Klein eum non juvasset?

Ego quod me adtinet, tamquam qui in vicissutinibus collum jam abduxi, nuncio isthoc parum sum consernatus, quia confido providentae Divinae, eorumque patrociniis, qui, mea opera uti volent sive in privatis, seu in publicis, pro patria et natione negotiis; idcirco sustineo, me humillime recommendare etiam Suae Illustritati Episcopali.

Clarissimo Dno Amico nostro Tertina, quem una cum suis peramanter revereor, dignetur dicere quod secure possit recurrere pro Directoratu Nagybányensi, qua de re etiam Rdmus Dnus Tárkovits eidem scripturus est. Versiculos Suae Illustritati Eppali factos eidem nostro amico quod non miserim,

ratio est, quod exemplaria tradita fuerint Suae Illtati alioquin distribuenda suo tempore. Dignetur igitur aliquot exemplaria illi procurare, ut possit unum mittere Clarissimo Dno Rumi, nunc Rectori Igloviensi in Scepusio, a quo, ut mittam, honorificentissimis litteris requisitus fui, ast mittendi occasionem non habeo, et vix habiturus sum usque nundinas Pestinenses. Inter perpetua nova constitutus, nihil novi pro certo scribere scio, sed, dum Suae Illustritatis Praesuleae dexteram exoscularer, et omnes Rdmos Dnos Canonicos humillime revererer, pristinae amicitiae, et expertis favoribus commandatus emorior Rdmae DVrae.

Budae d. 21ma Iunii 1807.

humillimus servus et amicus
Georgius Sinkai de Eadem.

(Original).

XXXVII

10 August 1808. I. Corneli către G. Șincai.

Perillustris, etc.

Ex Grammaticis Daco-Romanis, per Perillustrem ac G. DVram anno 1805 sub 15a Iulii mihi venum transpositis, vix aliquot exemplaria ad hoc tempus distraxi, hôc, quod incompactae, illo quod 30 xferis vero sibi viderentur ob exiguam molem pretio, excipiente, alio vero dein sine pecunia emere, adeoque donari sibi librum cupiente, vel ad Graecas Calendas pretium deperdendum promittente. Cum itaque defectus compacturae nonnullis quo minus emerent, obstare videretur, curavi compingi aliquot ex iis exemplaria, verum ne ita quidem mihi magis venditio successit.

Quare cum nihil Perillustri ac G. DVrae secus pecuniae pro libris, fine distractionis, mihi transpositis, mittere possem, aliquot ex compactis exemplaria quibusdam donavi juvenibus eô scopô, quo iidem ad praeclarum opus aestimandum, et suam Nationem excolendam iisdem legendis extimularentur, atque hoc ego nunc pretium, mediô Rmi Dni Simeonis Bran, Nostri ad Excelsa Cormita Capitularis Ablegati, eidem Perillustri ac G. DVrae in 5 Rflnis perferendum submitto. Utinam! citra damnosam mei a praegesto Munere Praefecti Scholarum relevationem, ad stallum promotus isthoc obsequii genus Perillustri ac G. DVrae exhibere potuissem, profecto neutiquam me ad numerum donatorum per me aliis exemplarium in transmittendo pretio restringerem, quum et Scholae nostrae, quas proiectator meae

relevationis suppressas voluit, alio meliore in statu, ac flore existerent, respleteasca-i Dzeu dupa faptele lui! Sed vacuus et atritus quid potest facere, nisi ingemiscere illatis malis, et ponendam exoptare medelam.

Si quod initio isthic mihi promissum, officium Censoris cum Stallo gerere licuisset, lubenter illud adüssem, sed quia per Dioecesis Adjuncta id fieri non potuit illud capessere nequivi. Dignabatur me anno priore scribens monere ne, si debita evitare vellem, usque festum S. Georgii ad auspicandum collatum mihi clementer Revisoris Munus adscenderem: morem gessi, nec jam adscendam, sed alter, quem sors tetigerit, illud obeundum consequetur.

Doleo non mediocriter, quod annales, seu Memoria Daco-Romanorum illustre illud Perillustris ac G. DVrae pro gloria gentis elaboratum opus, ob temporum peristases typum subire hactenus non potuerit.

In reliquo expertis, etc.

(Concept).

XXXVIII

12 Ianuarie 1853. Adresa episcopului gr. cat. de Oradea-Mare către Ministerul de interne austriac.

No. 108—1853.

Von der Regierung aus der Moldau und rücksichtlich von deren Departement für Cultus und öffentlichen Unterricht hatte ich unterm 12. Jänner 1853 [1]) ein Dienstschreiben erhalten, worein ich ersucht werde, einige in der romanischen Sprache verfassten und in meiner Diözesan-Bibliothek in Manuscripten liegenden Original-Werke, namentlich 1) die «Chronika Originale» (Original-Chronik) von Sincai in 3 Bänden; 2) die «Istoria Romanilor» (Geschichte der Romanen) von Bischof (sic!) Samuel Klein in 4 Bänden; 3) Die «Istoria besericésca a Romanilor» (die Kirch en-Geschichte der Romanen») in 1 Bande und 4) das «Concil von Florentia» in 1 Bande von dem Bischofe (sic!) Samuel Klein, der eingangserwähnten Regierung zu übersenden, damit dieselben auf kosten der ersuchenden Regierung im Drucke der Oeffentlichkeit übergeben werden mögen.

[1]) Adresa originală a guvernului Moldovei nu se află între acte, ci precum se vede din cuvintele dela sfârşitul acestei adrese în original şi în traducere germană, a fost trimisă Ministerului din Viena, de unde nu s'a mai retrimis, deşi a fost cerută; dar s'a păstrat conceptul traducerii ei în limba germană şi o vom da mai la vale.

Nachdem nun diese Werke, wenn sie im Drucke erscheinen, auch unten dem dem allerhöchsten Szepter Seiner k. k. Apostolischen Majestät unseres allergnädigsten Kaisers unterstehenden romanischen Volke verbreitet, somit die darin niedergelegte Gedanken, und Ideen-Gang demselben mitgetheilt werden dürften, so versäume ich nicht dies zur vorläufigen kenntniss Eines h. k. k. Ministeriums des Innern mit der diensthöflichsten Bitte zu bringen, möge Hochdasselbe geruhen mir je eher deuten gnädigst lassen zu wollen, ob ich die fraglichen Original-Werke an den oben angedeuteten Bestimmungs-Ort zum besagten Behufe übersenden darf? oder nicht? Vorläufig kann ich nicht umhin, die gehorsamste Bemerkung zu machen, dass zur Drucklegung dieser Werke die h. Genehmigung schon einmahl ertheilt worden ist, von welcher aber wegen Ermangelung der nöthigen Unkosten, obgleich mit Bedauere kein Gebrauch hat gemacht werden können. Auf den Fall der gnädigsten Genehmigung aber beehre ich mich Ein hohes k. k. Ministerium des Innern ergebenst zu bitten, die hohe Aufmerksamkeit des k. k. Consuls für die Donaufürstenthümer auf die Drucklegung jener Werke in seinem Wege gütigst lenken lassen zu wollen.

Indem ich meine unterthänigste Bitte erneuere, verharre mit tiefster Verehrung zu Grosswardein den 12. Febr. 1853.

(Concept, alăturat cu cele ce urmează tot la ms. No. 102).

XXXIX

Răspunsul ministerului de interne Bach, la adresa de mai sus a episcopului.

2052 / M. J. — Wien am 12. April 1853.

Hochwürdigster Bischof!

Mit Beziehung auf das geschätzte Schreiben vom 12. Februar d. J. Z. 108 wegen Uebersendung mehreren in der dortigen Diözesan Bibliothek erliegenden romanischen Manuscripte an die moldawische Regierung, welche dieselben in Druck legen zu lassen beobsichtiget, beehre ich mich Euere Exzellenz zu ersuchen, mir vorläufig noch über die von Euer Exzellenz gemachte Bemerkung, dass bereits früher die Drucklegung bewilliget, es jedoch davon abgekommen sei, gütigst nähere Auskunft geben zu wollen, von welcher Behörde und auf Grundlage welcher Prüfung diese Erleubniss ausgegangen sei, und mir den, dem löblichen Bistume darüber zugekommenen ämtlichen Erlass und in so ferne noch andere Verhandlungsakten darüber vorliegen, auch selbe gefälligst zur Einsicht mittheilen zu wollen.

Genehmigen Euere Exzellenz die Versicherung meiner vollkommensten Hochachtung, mit der ich zu verharren die Ehre habe Euer Exzellenz gehorsamster diener, *Bach* m. p.

(Original).

XL

Scrisoarea episcopului către Alexandru Gavra profesorul C. R. al institutului preparandial din Arad.

No. 505—1853.

Deoarece inaltul C. R. Ministeriu al Trebilor interne venind la acea cunoştinţia, ca opurile Sincai-Clainiane s'au inceput a se intipari fara de a se fini intipariciunele, in cuprinsul inaltului seu Rescris din 12 Aprilie 1853 No. 2052 a gasit a me provocare, sei incunoscintiediu pe langa ce jertaciune mai inalta, si dela ce Iurisdiptiune capetata s'a inceput intipariciunea acelora? si din ce causa s'a sistat acea?

Dreptu acea, ca seme gasescu in stat de a deplini preatinsă inaltă comisiune, me ved necesitat a mi adresa rogamintea câtrâ Domnia Ta Spectabile, se binevoiesci ami incunoscintia, au fostai capetata jertaciune mai inalta spre intiparirea preprovocatelor opuri? şi dela ce Iurisdipciune? seu ba? Si decumva sar gasi documintul jertaciunei aceleia, se nu Te ingreunedi Spectabile Domnule! amil cumineca barem in copia autentica, precum si causa a o atinge pentruce s'a intreruptu inceputǎ tipariciune? au censuratusau opurile acele in ante de intiparire, si prin ce Censor? despre aceste cât mai curend a me informa rogând pre Domnia Ta, pe langa detinatami reverentia reman in Urbea mare in 18 Aprilie 1853. Al Spectabile Domniei Tale: sincer binevoitoriu.

(Concept).

XLI

14 Iunie 1853. Răspunsul Episcopului Erdélyi către ministrul austriac Bach.

No. 600—1853.

In Erledigung des hohen Auftrages Eurer Exzellenz vom 12. April 1853 Zahl 2052 in Bezug auf die weitere Aufklärung hinsichtlich der Uebersendung mehrerer in meine Diözesan Bibliothek erliegenden romanischen Manuscripte an die moldauische Regierung beehre ich mich Eurer Exzellenz zu

eröffnen, dass die Drucklegung einiger jener Manuscripte, und rücksichtlich der Chronica Romanilor (Die Chronik der Romanen) von Sincai von dem Professor der k. k. Praeparandia zu Arad Herrn Alexander Gavra, noch im Jahre 1842 versucht und begonnen wurde, und zwar im Wege der Praenumeration mit vorläufiger Einwilligung seiner hierarchischen Kirchen oberhäupter des damaligen gr. n. u. Bischofs zu Werschetz, nunmehrigen Metropoliten zu Karlovetz und der gr. n. u. Bischofe zu Arad, Temesvar, von Siebenburgen und von Bucovina, und diese Einwilligung wurde in meinem diensthöflichen Schreiben vom 12. Februar 1853 Zahl 108 unter dem Ausdrucke hoher Genehmigung verstanden; diese Drucklegung fand statt in Ofen unter der damaligen k. k. Censur, von welcher auch die erschienen Bögen, etwa 20 aus jener Chronik, gehörigen weitgprüft und censurirt worden.

Die Fortsetzung der weiteren Drucklegung sowohl der begonnenen Chronik als auch der übrigen für die Herausgebe bestimmten Werke hat nach der Angabe des Herausgebers selbst wegen Mangel und Unkosten, die in Praenumerationwege theils unregelmässig eingeflossen, theils gänzlich ausgeblieben waren, scheitern müssen; und so verblieb die Herausgabe jener Werke bis zum heutigen Tage unterbrochen.

Aus dem anliegenden Ersuchschreiben der moldauischen Regierung, von welcher ich, sowie auch von Niemandem mehr in diesen Beziehung erhalten habe, werden Euer Excellenz gütigst einsehen, dass man die Herausgabe der oftgedachten Werke in Moldau zu bemerkstelligen beabsichtiget.

Indem ich nun um die weitere Verhaltungsmassregel, und die Zurücksendung des anlaufenden, zu den Diöcesanakten gehörenden Ersuchschreibens hiemit dienstergebenst bitte, geharre mit ausgezeichnetster Hochachtung zu Grosswardein den 14. Junii 1853.

Euerer Excellenz ergebenster Diener.

XLII

Traducerea germană a scrisorii departamentului Cultului și Instrucțiunii publice al guvernului Moldovei către episcopul gr.-cat. de Oradea-Mare.

Uebersetzung aus dem Rumänischen:

Das Departement des Cultus und öffentlichen Unterrichtes von Moldau, I. Abteilung, Zahl. 67. den 12. Jänner 1853 Iassi. Seiner Heiligkeit dem Herrn Basil Erdélyi, Bischof zu Grosswardein.

Der General-Inspector über die Schulen, Herr A. Trebonius Laurianu' der zugleich Mitglied der mit der Drucklegung der Chronik von Sincai von

Seiner Hoheit beauftragten Commission ist, hat zur hohen Kenntniss Seiner Hoheit des Landes-Fürsten gebracht, dass er aus Siebenbürgen die Kunde erhalten hat, es erliegen in der Diöcesan-Bibliothek zu Grosswardein folgende Werke: a) Die Original-Chronik von Sincai in 3 Bänden; b) Die Geschichte der Romanen von S. Klein in 4 Bänden; c) Die Kirchengeschichte der Romanen in 1 Bande und d) Das Concil von Florenz in 1 Bande, ebenfalls von Klein; und dass diese durch die Gütte Euerer Heiligkeit Behufs der Drucklegung in Empfang genommen werden könnten.

Seiner Hoheit unser Herr haben geruht gnädigst sich zu äussern, dass, wenn diese Manuscripte für die Nation und besonders für die Fürstenthümer dienlich sein würden, die Anstalt getroffen wird, dass dieselben im Drucke der Oeffentlichkeit übergeben werden.

Der gefertigte Chef des Departements für Cultus und öffentlichen Unterricht hat die Ehre Euerer Heiligkeit bekannt zu geben und zu ersuchen, mögen Hochdieselben, wenn die Güte haben werden, die angedeuteten Werke aus der Bibliothek zu leihen, dieselben auf der österreichischen offiziellen Post spediren lassen; zugleich die Versicherung entgegennehmen, dass die Transportauslagen sowohl für die Her- als für die Rückfracht zur Diöcesan-Bibliothek von hier aus werden bestritten werden.

Sectionschef
G. Sion.

XLIII

Răspunsul profesorului Alexandru Gavra la scrisoarea episcopului gr.-cat. de Oradea-Mare.

Escelentia Ta Dle Episcoape
Domnule mie Pregratiose!

Din onorifica Escelentiei Tale in 18 April 1853 subt Nrul 505 catra mine indreptată oficiosa scrisoare, aceste 4 intrebari din Rescrisul inaltului Ministeriu dto 12 Aprilie 1853 de subt Nrul 2052 purcese spre respundere mise desvalescu.

1-a. Prelenga ce iertaciune mai inalta si dela ce Iurisdiptiune capatata se a inceput intiparirea opurilor Sincai-Clainiane? si

2-a. Din ce causa au sistat aceea?

3-a. Decumva sar gasi documentul iertatiunei acelia, sel comunicu barem in copie autentica.

4-a. Censuratusau opurile aceste inante de tiparire, si prin ce Censore?

La care am onoare a respunde:

1-m. Pentru che nainte de aceea se observase cum che neuniții nu cetescu bucuros cartile de uniti elucubrate, si la lumina date; din acea causa Antecesorul Escelentiei Tale, Escelentia Sa de eterna memorie predemnul barbatu D. Sam. Vulcan nainte cu cațiva ani intruna de dile me insarcina cu tiparirea opurilor de uniții Ardealului Sincai si Clain conscrise, ce de cateva decimi de ani steteu in bibliotecai needate, indetorendume: ca io ca editore neunitu, si din partea DD. Episcopi Serbesti ne uniți se mijlocescu invoire. In dilele aceste va presenta Escelentiei Tale negutitoriul din Orade Samuila Nicolici niste scrisori ale reposatului, din care Te vei indura a Te convinge, cum che ce am facut io, aceea am lucratu din invoirea densului.

— Si asa socotind, che in privintia desvalirei a oameniloru de natiunea noastra, voi face un pas bine nemeritu dar si pentru ustenelele mele bine venit, primiu asuprami acea indatorire si cercaiu a o indeplini. Dar din causa viforoaselor imprejurari, ce la fie ce deprindere in viața omeneasca se arata, de abea la anul 1842 mise descise calea. Atunci incepuiu a me pregati a pasi pre indatinatul drum al prenumarării, carele nimerui e inchis, si mai inteiu dela D. Patriarhul de acum al neunitilor, atunci Episcopul Versetiului, dupo aceea dela Episcopul cel ne unit al Timisorii, apoi dela al Aradului, Bucovinei, Ardealului capataiu binecuventare. Altà iertatiune dela vreo Iurisdiptiune seculare a cere, nici che miau venit in fire, nici am umblat dupa ia, cheu credeam: ce e altuia iertat, si mie amise ierta. Nici sciu io nainte de revolutiunea magiarà ceva lege, precutare editoare, afara de redactorii novelelor, al indatora a cere de aiurea iertatiuni, decat numai dela proprietariul lucrului. Si asa nu me pot acuma dupo un restimpu de atația ani din destul uimi: cum de astadi dupo revolutiune, se intreaba asa ertatiune, che daca dupo legile acum doara croite, sear si pofti cu dreptul asa ceva, aceea nu obleaga lucrurile nainte de croirea legii patrate. Dar se dicu si aceea, cum che au esistat asa legi, ce io am trecut cu vederea, respund: de ce dara nu mau refleptat Tipografia aceea a Universitatii unguresti, unde sau inceput a se tipări acele carti, carea ca din facul acela, ar fi fost indatorata a padi acea lege previginte? De ce nu mau refleptat, seau plane oprit ori cine din publicu, caruia asa invigilari i sunt de stat incredintiate, che pre cale publica au decurs, lucrul acesta prin novele seau cernutu. Destul che de abea se lați acea publicare, despre tiparirea cartilor Sincai-Clainiane sunatoare, când si audiram che: tot acel Sincai se mai tipareste in 2 locuri prin cutare Diaconovici in Bucuresti,

si prin un Vida in Esi [1]). Ci cel din Bucuresti enche la nastere se zugruma; iarà cel din Iesi cu niste slove grosolane se scoase in cateva, dar puçine coale, si si acele gresite, prin care poporul enche la inceput se impereche, si mie mult val si necaz mise facù; dar totus dupo ce ne avendu norocire dela Escelentia Ta pentru inceperea tiparirii a cartilor acestora atunci imprumut ceruta una mie de florinți in argint a capata, in alte 2 locuri cate cu 200 f. din preuna cu 400 f. c. m. indatorendume, in anul 1844 scoseiu la lumina 20 coale, si cand asteptam semi vinà banii in lountru din toate partile dupo respenditele acele acele (?) fascioare, din Bucuresti me și intimpina o lovitura gré, chea Agentele meu din toata Romania cutare ciucoiu, cu rangu de Pitariu, cu nume Christache Ioanides pentru un quantu insemnatu de carti acolo in credinția trimis, mie cuvenita competintia de 660 fl. m. c. numi trimisà, cu care pone in di de astadi nu numai chemĭ e datoriu, ci me mai facù, de platiu si spese de 12 f. c. m., umblandu prela Agentia Austriaca de acolo. Ce cu trei polițe (vecsle), si un document agentiale c. reg., ce si mai in jos vin inainte, adeverescu. De alta parte in Iasi cutare Dimitrie Nica negutitoriu bancrotà, si me pagubi cu 111 f. c. m. Pre socoata aceasta doi frați de acolo Nicoliciu și Christu Georgiu 'mi scoase din masa bancrotului unele psaltire cate cu 2 f. 12 x de scumpu — numai ca barem ceva se mi se intoarca— primite, si cateva fascioare ne vendute, care mile trimiserà napoi, dar nici de aceste pone in di de astedi avuiu parte, che stau la cordonul Timisului delenga Brasov subt inspectiunea cutaruia Negutetoriu Navre oprite, si de abea in dilele urma resarate (?), care nici pone astadi ajunserà la Arad. Din Bucovina enche totu cu aceea me munceu, ca sele trimitu carti, dar numai pre asteptare, chemi vor plati odată. Ei nu voiau as aduce aminte, che deaca nu capàt bani, mai in urma nu voiu ave cu ce tipări. Insa aceasta facuiu, pone ce mai in urma si acolo mise adunara 101 f. 38 x, si asa tocma in acele Principate mai amaru me tascaiu, despre care mai mare speme avem. Acuma nu resta alta, decat seme abdicàdiu; dar pentru che me pre incalcisem, che unii totus im plateau, iara acolo nu me induram ami parasi banii, socotind che doara doara me vor despagubi, nu putem, nici me induram a me lasa. Inse cine se si fi primit asupras asa haos, si causa desperata? Urmaiu dara mai de parte, si pone ce unii puțini mai padeu ceva umbrà de regularitate intru administrarea competințelor, intre carii Ungvarianii erau mai de frunte, si oi mai serveam cand si cand publicului meu cate cu o fascioara. Astfel urmà, de daca de ce mai multe fascioare esau afara, de acea mai tare se

[1]) Privitor la aceste, vezi: A. Papiu-Ilarianu, op. cit., pag. 59—60.

ingroseau restantiile, si Tatal numai din ceriu scie, cu cata greotate totus pone in timpul revolutiunii in urmatoarele restimpuri,

pre cum:

Din Sincai

la anul 1844 in Maiu scoseiu cele dintii 10 coale,
detto in Septemv. detto urmatoarele 10 detto,
1845 in Noemv. detto detto 10 d.,
1846 in Optomv. d., d., 10 d.,
1847 in August d., d., 10 d.,
1847 in Opt. d., d., 10 d.,
adeche dela Maiu a 1844 pone la Optomv. a. 1847 introsuma 60 de coale scoseiu;

Din Lessiconul besericescu

prin mine din Brongtonul magarescu (sic!) pentru de a se pricepe si de preotimea neunita mai bine Sincai, pre intors, si numai acelora, cari ilu voiau aparte trimis, la a. 1847 in Iuliu scoseiu cele dintii 10 coale,
la a. 1848 in Aprilie detto urmatorele 10 d.,
la a. 1848 in Sept. d., d., 10 d.,
deci dela Iuliu a. 1847 pane la Septemv. 1848 scoseiu intr'o suma 30 de coale.

Pre lung as fi, de mas cobori la specialitațile durerilor si necadiurilor mele, dar nici che as folosi ceva; trecu mai departe, cu acea, che urma revolutiunea magiarà, si cu aceasta lovitura cea mai de pre urma lucrului acestuia data. Acum si Ungvarianii incetara, si dupo asediarea viholului 'mi respunsere: restantia de 100 f. 23 x c. m. a fi fostu adunata, dar de rebeli resepita, dandumu sfat, a pofti dela abonati a 2-ă oara acea suma a se coaduna, care sfat demine fu lapidat. Din aceste se vede che

	Moneta Conv. f.	x.
In Romanie de dupo aratarea de Christache Ioanides me daunaiu cu	660	—
In Iesi prin Bancrotul Dimitrie Nica (marturiseste si negotiul dela cordonul Timis de lenga Brasov) cu.	110	—
In Bucuresti (acuma in Iesi) la A. T. Laureanu, carele dupo Christache Ioanides 'mi urma colectante, am restantie. . . .	47	23
In Moldavia in Iesi la fratii Christu si Niculae Georgiu, ce urmara culegatori dupo Nica, 'mi stau bani pentru cartile pone acum lor trimise 95 f. 20 x., apoi pentru 22 de fascioare, ce me		

Moneta Conv. f. x.

facura dele tipariu a parte din Lessicon, ce din causa, che si acesté sunt reu platitori, pone acum nu leam trimis, ci stau la mine gata in pacuri pentru ei legate, si recinute, am restantie de 13 f. 20 x. 108 40

In Bucovina

In Cerneutiu, la cel ce se vesté prin novele de Mecenate al romanilor Georgiu Hormuzache, acaruia epistolà de doce (?) o am la mana, in care apromite cat mai curend ami tremite, de si mai de multe ori lu rugasem, totus si pone astadi mi stau. . . 101 38

In Ungaria

La Ungvar la Ioane Mihali de Apsa notariu pre atunci consistoriale [1]), generalele meu din partile acele agente. 100 23

La Ioane Muntian Parochul dela Deda de dupo specificația aci subt *a)* impaturata, precum mai au inaintea Onorat g. v. Consistoriu al Oradii singur recunoscu 83

La Andreiu Pappfalvi in Beujus precum singur in epistolai dela a. 1848 ce sta la mine de documentu recunoaste, este restantie pre cartile primite de 10 f. 11 x; si mai stau la mine 3 parechi de fascioare lesseconali din impartasirea a II si a III-a de densul ordinate, dar pone acum fiind platitoriu reu, ne trimise, acoror pretiu e 3 f. 38 x. din preune 13 49

Stefan Pataki 5 f. 20 mi au platit, precum și pentru Lessicon 6 f. 4 x. La un Zelos din diecesa Escelentiei Tale, al caruia nume nu me indur al pune aci, che pone acuma cu cea mai mare acuratie miau platit; si pentru rendul cest din urma de carti 5 f. 28 x. miau administrat mai am restanțe de 3 7
carea nu stiu din ce causa se interdie amii trimite, pre acesta io privat lu voi provoca.

La Nicolae Vulcan Parochul unit platindumu pone acuma pentru Sincai 2 f. pentru lessicon mai am restantie de. 2 26

Din Borodul mare 2 persoane onorate 1 f. 20 x. au platit.

[1]) Pe timpul acela Maramureşul se ţineà încă de dieceza gr.-cat. Muncaciului cu sediul în Ungvar şi deaceea erau la consistorul de acolo şi funcţionari români.

	Moneta f.	Conv. x.
Din Oradea mare dela neuniti 1 f. 49 x. mi seau platit.		
In Sejtin Comit. Cianad, la Parochul n. n. Constantin Truția rest	2	18
Din Tot Várad Comit Arad 3 f. 11 x. mi sau platit.		
Din Paulis Com. Arad 4 f. 3½ x. mi sau platit.		
In Nagylak Com. Cianad la Parochu n. n. Petru Varga. . . .	4	44
Din Vilagos C. Arad (Zöldesan) 4 f. 33 x. mi seau platit.		
Din colectatia partilor Aradului restantie de	16	30
In Berza C. Arad la Invetietoriul n. n. Iosif Ciucra	8	30

In Ardeal

In Dobra la Protop n. n. Nicolae Crainic 'mi jacu.	31	51
In Illye la Prot. n. n. Ioane Orbanas.	20	
In Also Pestes lenge Deva la Prota n. n. Constant. Duma (mort)	14	12
In Sibiu la Agentele generale al partilor acelora si ale Blasiului Nicolae Man, fostul Paroch al Sibiului, carele de desperatie mau parasit, as ave restantie de 144 f. 45; inse in cat Protopopul neunit al Orastiei Nicolae Popovici mai in urma in Pestia Tipografului Lazarovics in 23 x. 1848 au platit 9 f. 6 x. carii aú se socotescu pentru sarcina VI Simaianá, mai am restantie pe	135	34
In Brasov la susatinsul negutietoriu Navre.	11	55
In Zalata la Protop. unit Grigoriu Mihali	21	22
In Ofenbaia 15 f. mi seau plătit		
Din Simleu dela Ilustritatea sa D. Epis. unit de acuma al Ardealului ca dela fostul colectante cu onoare am primit 18 f.		
In Cherpenis lenga Abrud la Parochul ne unit Nicolae Fodorian	9	43
In Baia de Cris la Protop. n. u. Iosif Basa (4 fascioare si acuma stau la mine oprite, pentruche si acesta e platitoru reu) am . . .	6	59
Din Hacieg 4 f. 33 x. mi seau platit.		
In Naseud la Vicarul unit Macedon Pop	8	29
In Hondol in comitatul Huniad la Protop n. u. Petru Pipos . .	6	4
In Halmagiu rest		22
In Celna la Protop. n. u. Gregoriu Baciu (6 parechi de fascioare stau la mine oprite pone la trimiterea restantiei, pentru che si acesta e platitoriu reu), am restantie de	14	7

	Moneta Conv. f.	x.
In Vaivodina și Banatul Temesian		
In Mehadia la Iacob Popoviciu Protop. n. u. pentru 2 fascioare, ce stau la mine oprite am	1	20
In Versețiu la Profesorele clericale n. u. Nicolae Velia. . . .	4	
La fostul Profesore clericale n. u. Aradan Genadius Popescu acum in oare care Manastire calugar	4	
In Timisioara la Petru Csermena restantie de	1	13
Latul. . .	1553	39
In Titel la Ioan Draguescu, carele miau respuns: che iau ars casa, mi stau	10	7
Din Belinci 3 f. 38 x. mi seau platit		
Din Sintesti 3 f. 11 mi seau platit.		
Din Lugoj 1 f. 49 x, mi seau platit.		
Din Versețiu dela al 2-lea colectante 5 f. mi seau platit.		
In Lipova la Ioane Hațieg Dascal ne unit, si la urmatoriul acestuia Lazaroviciu Parochul ne unit	7	38
Din Capalnas C. Craso 3 f. 11 x. mi seau platitu.		
Din Oraviția C. Craso 2 f. 44 x. mi seau platit.		
In Caransebes rest		40
Din Banat-Comlos C. Torontal 8 f. 30 x. mi seau platit.		
In Oraviția la al 2-lea colectante Protopopul n. u. Ignat Vuca (mortu in Turino)	8	29
In Izgar C. Craso la Parochul ne unit Trailla Giurgiuloviciu .	2	40
Din Toracu Miru 10 f. mi seau platit.		
Din Ghiulvez 1 f. 49 x. detto.		
In Bosniak (Uj Moldova) C. Craso la Invețietor Andreiu Balanesco ne unit, pre acaruia sama stau la mine oprite 5 fascioare.	2	40
In Secusiciu 3 f. 50 x. mi seau platit.		
In Igris C. Torontal la fostul Invatiatoriu Dionis Ghiorghieviciu	2	26
Tote aceste, afora de multe alte marincisuri, care acuma cu graba nu avuiu timpu de ajuns ale scobi din protocoalele mai vechi, et salvo errore calculi, facu intra suma.	1588	19
Moga Parochul unit din Halmagiu nu se scie pentru cine — — mi au trimis	3	23
Ce desbatenduse din cei de sus, suma restanțiilor întreaga, ce o am la publicul meu face.	1584	56 (?)

adeca una mie, cinci sute, opt deci si patru florinti, si cinci deci si sese de cruceri in moneta convent.

Asta Escelentie cu alte cuvinte va se dicá: che io dupo revolutiune avem pretensiuni si inveterate si noave la toti abonatii mei intro suma 1711 f. 59½ x. Din care pone in di de adi n'am putut incassa 1584 f. 56. Mi sor platit dará numai 127 f. 3½.

Asa standu lucrul, de dupo acordul meu cu publicul prin anuntiatu facutu, numai atunci me simptu indatoratu a continua tiparirea, candu imi va incurge toata restantia, ca semi pot plati si contrasami datorie de 400 f. c. m., si se scotu si ce am adaugatu io dela mine, si se mise respleteasca si aceea, ce io dela publicul meu dupo ustenealami de atatia ani am meritatu. Din care se vede: che nu publicul asuprami, ci io asupra publicului am pretensiune. Si deache e se platimi pagubá, in locu ce se capatam dobenda, io credu che paguba aceea ar debui se se arunce asupra tuturor partasilor, vreu se dicu: toti ei ar fi datori cartile cumparate mai scumpu ale plati. Mai cu cale mi se vede a fi se plateasca toti cate ceva, cam cate 30. s. 40 x. decât numai io singur se sufer greamentul acela totu, che lucrul acesta au fost un tentamen vescatu pre risicul tuturora.

Dar ce si trebue atate demustrari? Mintea cea sanaoasă dice aceea: Mie semi fie mers bine, adeche deaca mi sar fi replatit ustenelele cu succesu bun, si nu me intimpinau atatea pagube si nevoi cu buna seama nu curmam lucrul acesta. Cine e acela carele se tae (?) de castigu onestu. Si cu aceasta reflesiune credu io destul a fi in stare, de a convinge pre cei scrupulosi, si de a astupa gurele unor clivetitori inreotațiți ai mei, carii poate che socotescu ami fi umplut punga cu banii abonaților, fara de ale fi datu carți. Deaca Sinkai Clain ar starni atata interes in publicu, catu se se prenumere cetitorii, ca la *Coliba lui Mosu Toma* [1]), si ar ave omul treaba cu un publicu mai avut, mai iubitoriu de lectura, care nu trage dela betul editoare, ci anchelu remunereaidei; si deaca sear tipari de 600.000 de ori, ca disa colibá, atunci nu dicu, che acela, care ar ave asa haracter, nar pitula o suma insemnatá in pungasi; ense dela románu, caruia deaca i dai carti de a jaba, el le primeste, si de ceri se țile plateasca, el se manie si te cleveteste, cu buna seama nu va baga. Nu sunt aci Mecenați nu Patroni. Me rogu se nu mi se interpretedie voarbele aceste in tip de secatura si infruntare. Nu dicu che chiar nici unul nu se afla barbatu cu parola intre prenumerantii si colectantii mei; cinste si lauda celor ce o meriteadià; precum vediusam sunt, ense dorere: che dio de aceia — ceteris poribus — pré putini se aflá.

Poate chemi vor arunca unii: de ce dar nu miam descoperit durerile in publicu; ca se mi se fi adus usurare? Cu multu mai adencu imi stimediu natiunea, decat sei fiu prostituit medulare in publicu prin plansorile mele. Ce ar fi dis atunci alte natiuni in general despre apusul simtiu de onestate, despre haracterul romanului, precepend atata miselitate, ciandre, berfe, inseletiuni intre noi in privintia ederii si acelor mai renomate carti ale noastre intemplenduse. Se fiu fost asecurat, che acele jeluituri ale mele vor fi privelegiate numai romanii ale ceti, poate che facém si aceasta; dar cine e in stare a inchide ochii profanilor? Apoi intrebu dela cine se fiu sperat io acel balzam? candu — precum diseiu — navem Patroni nu Mecenați, ci numai cativa eroi cu gura mare. Poate dela cei puțini, carii refuire datoriile deplin, si si aceia, cu cata greotate, cu toata, deabea isi implinira datorintia? Poate dicu pre aceia iarasi a 2 a oara sei fiu insarcinatu? Io nu numai che nam facut aceasta, ci ca sene ascundem rusinea, si Tipografia Universitații, unde sunt nemți, magiari, in cat numai sor ajuns cei incursi, in propriii mei bani o escontentaiu deplini. Aceasta e causa de tacuiu, si gemuiu în mine; si ne intrebatu de Escelentia Ta intru ascuns rehnindu si crisnindu din dinți, patimile mile ingropam cu mine, ca sem remana de veste poveste la urmatoarele generatiuni ale neamurilor. Ba nu numai le ducem cu mine; ci ca seme usur de ce me amistuia, si ca se me pot mengaia cu aceea, che desi cu mare sacrificiu, totus imi impliniu misiunea, eram aproape de ame scufunda in alte si mai noave datorii. Che la inceputul lui Iuliu 1852 de nou clatinaiu lucrul acesta prin fostul censore, Reverendisimul Domnu Teod. Aaron, rogandul se faca pasi la Tipografia regeasca; ce de abea se intempla, candu si cetiram in Gazete: Principele Moldovei a fi cumparat pre sama statului moldovenescu dela Vida pre Sincai de acolo cu vreo 2 sau 3 sute de galbeni, demandandu tiparirea asa ase intocmi, ca in trecutul Ianuariu al anului acestuia se iase tot gata de sub teascu. Pentru aceasta io ca romanu eram indatorat a me imbucura, de as fi fostu invinsu, che cu buna seama tinta vo isbuti; ci si din evenemintul acesta resemat pre patimele mele cobindu io numai o noava incalcitura, iaras 'mi aduseiu aminte, che mastiha imprejurare, ce gonè pre bietul Sincai in toata viața, nici mie editoarelui seu, si nici 'mtro privintia numi e mai partinitoare; ce face de orcanul numai pre restempuri imblanditu, de locu ce me miscu, mi se infuriaza. Oarescum presimtiam io che de me voiu ridica acuma dupo aceasta dispunere, abonatii iares se vor imparti in duoe laturi, candu apoi amendao editiunele una pre alta stricanduse, pot cade. Deci me retraseiu, ca tot publicul cetitor sese indrepte spre Iasi, si de acolo sesi astepte mangaerea. Si la aceea intrebare, cemi punem io mie:

dar deaca nici asa nu va esi acolo Sincai, ceva fi atunci? me impaciuiam cu aceea chemi diceam: *che nu va fi vinea mea.* Nu dee Dumnedeu, dar mi se pare a fi gacit; pentruche nici pone astadi noi din partile acele ne vedem imbucurati cu esirea opului acestuia. Ci iara vin io pe tapetu.

Acestemi sunt causele sistarii. Inse poate che va dice cineva: nu tot voarbe seci, si Ieremiade de aceste cu carul, ci tu cel ce dupo patimile tale de atația ani trebue seti fi insemnatu si adaposturile si clenții mai rei, in carea ai anotatu, spunene acuma in imprejurarile aceste: ce e defacutu? ca siguri se putem deveni la limanul dorinții. Facu bucuros, ce dupo ingustelemi puteri potu, si prin inperfeptami cercare am esperimentatu. Iatave dela mine un

Altu ofertu nou

Deaca prin intercesiunea competintei autorități mi sear incasa cu iutele bani:

	Moneta f.	Conv. x.
1. Dela Georgiu Hurmuzache cei	101	38
2-a. Dela Ungvarienii, cei ce se aratau aplecati a 2-a oara ai contribui	100	23
3-a. Dela Navre din Brasovu, unde mi se pare che si acuma stau gata, che la acesta numai de necadiu iam fost parasit.	11	55
4-a. Dela Ioane Muntian	83	
5-a. Dela Andreiu Pappfalvi	13	49
6-a. Dela anonimul barbatu zelos	3	7
7-a. Dela Nicolau Vulcan	2	26
Intro suma. . .	316	18

Io, platindu si mai departe interesul dela imprumutatele 400 f., iara mas sili a me misca; anche mai urma si atunci, candu macar si numai cele 5 puneri din urma, mi sear misloci, care nici se mise trimita la Arad, ci la Tipo-rafie deadreptulu; ceialalti, ce seor mai cere, ias pune dela mine, si asa fascioarele din sarcina a 7-a Sincaiana leas imprastia si nu mai scumpu, decat ca pone aci, cate numai cu 30 xri. c. m. si lesiconul cu 40 xri. Iar deaci in colo as pune aceste conditii:

1-iu ca lucrul acesta se se inscimbe in intreprindere periodica.

2-a. Ca pentru o fascioară din sarcina a 8-a si impartasirea a V-a (cate 10 coale) se se anticipedie 50 de xri., pentru che *a)* hartia si tipariul, si toate sunt mai scumpe acuma, decat candva, *b)* pentru che din acei 50 x. sear plati 7—10 xri. postei, pentruca se se aduca fascioara prenumerantelui dea dreptul la locul locuintii.

3-a. Spre care lucru va debui se se ceară invoire dela C. R. suprema diregatorie postale.

4-a. Colectantii se se caseadie, pentru che aceste au neravu banii adunați ai tine la sine, dela carii foarte anevoe curgu in lountru, ba dela unii nici candu, si asa prenumerantele se se puna dea dreptul cu editorele in legatura. Inse totus de asta data.

5-a. Fostii culegatori semi arate: carii dintra prenumeranti mai traescu; seau care au urmat in locul altuia ca mostenitoriu; care au platit, si pentru care seau trimis banii la mine, si in contra.

6-a. Toate corespondendintiele in treaba aceasta franco se mi se trimita, la care franco voi si respunde.

7-a. Tot prenumerantele semi trimita adresul insemnend si statia postale cea mai de aproape; si banii 50 x. c. m. la capatarea fascioarei a 7-a de locu se mii anticipedie pentru fascioara a 8-a Sincaiana (aceasta se se priceapa si despre lessicon) adeca tocma asa se se urmedie ca cu novelele.

8-a. Ofertul acesta se se publice prin Gazetele romane cu adaugere, che deaca cutare in timpu de 7 dile dela capatarea respectivei fascioare nu plateste, se sterge din rendul abonatilor.

9-a. Tot insul, care au luat parte din tiparirea aceasta, si se simte che e restantionariu, subt amenintiare de prostitutie (?) impacandume sesi treaga sama cu mine. Deaca propositiunile acestea vor place Ochermuirii, si voi fi poftit si mai de parte, me voiu trudi ale implini, indemnat fiind si de aceea, che doara mi se va aduna suma restanta, ca si de contra datorie de 400 f. cu o cale seme pot usura.

Tot cu aceasta ocasiune spre sciintia tuturor atingu si aceea cum che io manascrisele barbatilor acestor renumiți Sincai-Clain, si ale altora, candva dela reposatul D. Episcopu Sam. Vulcanu primite, dupo moartei leam intors napoi Bibliotecii gr.-catolice residentionale episcopesti, dandule dea dreptul in mana Escelentiei Tale, si reprimindumi reversalele. Si asa acuma sum in stare manipulatia aceasta a o implini, chiar numai din scriptele mele.

La a 3a intrebare respundu aceea, ce in catva colateraliter si in respunsul la intrebarea a 2-a amestecaiu, cum che afara de invoirile cele dela reposatul antecesore a Escelentiei Tale si binecuventarile tuturor Episcopilor rasariteni din Monarhia Austriaca, anche si a partilor din afara capatate, alte iertaciuni, cu atata mai vertos nu am, che nimine din publicu numau nici refleptat, nici opritu, nici au poftit dela mine asa ceva.

La a 4-a intrebare.

Totu ce am edatu pone acuma din Sincai, precum si cele 25 coale din tiu din Lessiconul eclesiasticu din Brongton, mileau censuratu Domnul canonicu Teodor Aaron fostul censore; si cele din urma 5 coale lessicunali au trecutu prin manile Domniei Sale, dar fiind che tescuirea lor, precum 'mi pot aduce aminte tocma pre acel timpu cadiuse, cand mai tare ferbea revolutiunea magiara in Pesta, mi se pare a nu fi substerse spre tiparire de Domnealui; ce de acolo incheiu, pentru che acele coale dupo tiparire, in consonantia legilor de atunci, din prudintia responsabilitatii spre subscriere intrun esemplariu seau in doao fura trimise la mine, ce pone atunci nu mi s eau intemplatu Dar nu e de as face cineva pentru aceasta intemplare ceva scrupul, seau prepus reu; che articulii, cu cea mai mare fidelitate iam preintors din acel Brongton ungurescu, ce la a. 1792 si 93 fu censurat in Comaromium, si edat de Mindszenti Samuila Predicatorele evangelicescu. Unii articuli noi, ce totus dupo cerintia limbei romane trebuia se intre in litera A si B, sunt scosi din alte carti iara tiparite si censurate, ce pretutindenea se provocu la calchiul respectivei pagine. Pentru de ase impaciui inalta ochermuire spre noava, de va pofti revedere subt B) prin Nicolici se va admanua adaug aci din acel, fragment Lessiconale de mine edat si tiparit un esemplariu ce Escelentia Ta preste vre o trei dile tot dela acelu negutitoriu, ce Ti va imanua disele documinte, vei ave bunatate al primi. Si cu aceste miam descoperit toate cele meritoriali, ce se țin de lucrul questionatu, si si de a patra si cea mai de pre urma intrebare.

Catra aceste mai adaugu ce urmedia: Documintele originali ceva arata Escelentiei Tale in dilele aceste disul negutitoriu Samuila Nicolici deva fi cu placere, si care vei vede Escelentia Ta afi de lipsá, bine voeste ale opri, umilit rogandume, ca tot insul se mi se decopiedie si pre toata copia se mi se scrie aceste cuvinte: «*Originalele copiei presinte se afla la mine, care dupo un restimpu de un an, me indatorediu proprietariului Alessandru Gavra al intoarce inapoi*». Aci apoi me rogu foarte aplecat, ca se urmedie datul si nao tuturor mult venerandul nume al Escelentiei Tale. Intre comunicandele acele 9 documinte se afla 1) o poliţe din Romanie despre 366 f. 40 x., 2) alta despre 550 de sfanţi intro suma despre 660 f. c. m. sunatoare; 4) O adeverire dela C. R. Cancelarie Austriaca din Bucuresti, a 5) un autografu a tit D. Episcopu Vulcanu dato 28 Aprilie 1833. 6) altul dto 29 Februarie 1836; 7) altul dto 25 Mart. 1836; 8) o diumatate de coala, patru copii in sine cuprindătoare, pentru aceea vrednice de crediementu, pentru che sunt descrise in Cancellaria de acolo gcatolica episcopeasca. Documentul al 9-lea dto 12 Mart. 836 numai pentru aceea 'lu producu, ca sese invinga concernentii

despre aceea, che se afla cartile aceste astadi in Biblioteca episcopatului greco-catalicu in Orade, unicului numai mie este de a mi se inscrie, che se nu fiu fost io, acel glorios proprietariu al lor condus de entusiasmul de ale vede tiparite, toate le trimite in valachia, unde deapururea se prepedeu; poate che se si tiparea, mai curend, dar numai «poate», che precum mergu lucrurile pre acolo e subt mare intrebare. Dar deaca nu sear fi tiparit? Ce am face astadi in privinta aceasta? Ce cu atata mai vertos se puté intempla, che nu meritasera pre acel timpu atentia oamenilor intru ata, (?) ca astadi.

38 de fascioare lessiconali asisderea dela acel Nicolici în scurt se vor primi.

Tot prin acel Negutitoriu Nicolici mai trimit 16 fascioare din a II-a și 16 din a III-a impartasire lessiconale pentru abonatii lui Muntian, caruia lesendui 11-mea, pretiul ce mi se cuvine e. . . . . 19 f. 24 x.

Pentru Andreiu Pappfalvi trimitu din acelesi fascoare 3 parechi pretiul li . . . . 3 f. 7 x.

intro suma. . . 22 f. 31 x.

Ci fiindche poate fi intrebare despre censurare, pone la deslegarea aceleia prin inaltul Ministeriu, me rogu se stea la Escelentia Ta, ca oarescum in mani judiciarii, si numai dupo aceea semise incasedie competintiam dela ele.

Deschilinit me rogu incasarea acelor 660 f. c. m. din București pre calea cea mai scurta, carea credi che ar fi drumul internuntiaturii C. R. austriace, a mi se mijloci; buna oara precum cetim de curendu despre indemnisarea unor supusi austriaci, cea dela Imperiul Otomanicu prin in solie trimisul conte Lainingen espumnata; tocma asa si cele lalte incasari prin intercesiunile respectivelor autoritati mai de aproape, me rog gratios a mi se esopera.

Despre pasii, ce Ți va fi cu placere in treaba aceasta a face, rugandu pre Escelentia Ta se bine voesti spre a me orientare si direptiune ame instiintia, gratiei recomandatu reman in Arad in 3 Maiu 1853 stil nou.

Al Escelentiei Tale

umilit servu
Alissandru Gavra m. p.
Profesorul Preparandilor
ne uniti din Arad.

XLIV

Ministrul de interne austriac, Alexandru Bach către Episcopul Vasile Erdélyi

No. 4295 / M. J. Wien am 10. Juli 1853.

Hochwürdigster Herr Bischof!

Ueber das schätzbare Schreiben vom 14. v. M. Z. 600, betreffend die von der moldawischen Regierung beabsichtigte Drucklegung der nachbenannten, in der dortigen Diöcesan-Bibliothek erliegenden Manuscripte: 1. Cronica originale von Sincai (3. Tom.), 2. Istoria Romanilor von S. Clain (4. Tom.), 3. Istoria bisericesca a Romanilor (5. Tom.) und 4. Conciliul dela Florentia von Clain (1. Tom.) beehre ich mich, Euere Exellenz zu ersuchen, mir diese vier Werke vorläufig zur Einsichtnahme gütigst übersenden zu wollen.

Genehmigen Euere Exellenz die Versicherung meiner vollkommensten Hochachtung, mit der ich zu verharren die Ehre habe

Euerer Exellenz gehorsamster Diener

Bach m. p.

(Original).

XLV

Răspunsul Episcopului Vasile Erdélyi.

No. 921 / 1853

Seiner Exellenz dem K. K. Minister des Innern
Herrn Dr. Alexander von Bach etc.

In Gemässheit hohen Auftrages Euerer Exellenz vom 10. Julii 1853, Zahl 4295 / M. J. beehre ich mich die gnädigst begehrten Werke, welche in unserer Diöcesan-Bibliothek in romanischen Manuscripten erliegen, Euerer Exellen, sub (in 13 Bänden in 4-to und zwar: 1. Cronica originale von Sincai in 3 Bänden; 2. Istoria Romanilor von S. Clain in 4 Bänden; 3. Istoria beseri-césca a Romanilor von S. Clain in 5 Bänden und 4. Conciliul dela Florentia, ebenfalls von S. Clain, zusammen in 13 Bänden, gegen Rückschluss derselben zur gefälligen Einsichtnahme hiemit in aller Ehrfurcht zu übermitteln.

Genehmigen Euere Exellenz den Ausdruck meiner tiefsten Verehrungz mit der ich zu verharren die Ehre habe zu Grosswardein den 17. August 1853.

Euerer Exellenz gehorsamster Diener.

(Concept).

XLVI

Adresa Episcopului Vasile Erdélyi către ministrul de interne Al. Bach.

No. 274
1858

Seiner Exellenz dem Herrn Alexander Baron von Bach, K. K. Minister des Innern.

In Folge hoher Aufforderung Euerer Exellenz vom 10. Julii 1853, Zahl 4295 hatte ich die Ehre gehabt, die abverlangten romanischen Manuscripte 1. Cronica originale von Sincai in 3 Bänden; 2. Istoria Romanilor von S. Clain in 4 Bänden; 3. Istoria besericésca a Romanilor von S. Clein in 5 Bänden und 4. Consiliul dela Florentia, ebenfalls von S. Clein, zusammen in 13 Bänden, Euerer Exellenz noch unterm 17. August 1853 laut meines Begleitung-schreibens unter Zahl 921. zu übermitteln, da ich aber diese Werke, die zur Integrität meiner Diöcesan-Bibliothek gehören, obgleich gegen gnädigste Rücksendung vorgelegt, bis zum heutigen Tage noch nicht erhalten habe, so erlaube ich mir die Freiheit Hochdieselben mit der ergebensten Bitte anzugehen, die hochgeneigteste Verfügung treffen zu wollen, dass die obennannten Manuscripte für meine Diöcesan-Bibliothek, der sie angehören, zurückgesendet werden mögen.

Indem ich diese Bitte erneuere, geharr mit ausgezeichnetster Hochachtung.

Euerer Exellenz gehorsamster Diener.

Grosswardein den 2. März 1858.

(Concept).

XLVII

7 Maiu 1861. Ioanu Maiorescu Directorulu Instructiunei publice din Principate sub 7 Maiu 1861 cere operele lui Samuilu Klain manuscrise (No. 398/1861. Ordin. diecesan, original).

Escellintia,

Inainte de 3 ani, in numele Gubernului Moldaviei vi s'au cerutu operele lui Clain seau Miculu sub conditiuni favorabili, cu scopu de a se tipări aici

in principate. In imprejurarile de atunci ati gassitu cu calle a intreba pe Comitele Thum, care v'a respunsu cà să trămiteți acelle Manuscripte la Vienna, spre a se essamina continutulu loru și mai allessu spiritulu in care sunt scrisse. Sciu ca in primavera anului 1858 s'a fostu facutu lui Dr. Ioannu Maior intrebare cà pănă in câtu timpu ar puté perlege acelle 10 tomuri de Manuscripte? Pre cât sciu insă lucrulu a remassu intr'atât. Astădi din insarcinarea gubernului m'amu adressatu catra Escell. Sea Ministrului de Statu cavalerului de Schmerling, rugandu-lu cà sa ne arete daca astadi mai stă ceva in contra estradărei aceloru Manuscripte, și notificându-i, ca m'amu adresatu și catra Escellintia Vostra, tot din ordinulu gubernului cerendu a ne libera acelle Manuscripte, pe lângă unu reversu pe care-lu vomu subscrie aici la Consulatulu Austriacu și prin care ne vom obliga a indeplini condițiunile sub cari Veți binevoii a ne cede pe unu timpu acelle scripte spre a le copia si tipari.

Conditiunile ce ve propunem sunt:

1. Cessiunea acelloru Manuscripte pe duoi anni și jumetate.

2. Obligatiunea din partene de a vi le inapoia dupa duoi anni și ½.

3. Obligatiunea din parteane de a Ve da gratis 200 essemplarie din cea ce vomu tipari, cari essemplarie sa se impartia iar gratis pe la institutele scolastice romane din imperiulu Austriei si pe la literatii romani din statulu civile și ecclesiasticu, dupa allegerea ce vom face Metropolitulu și Episcopii romani prin cointellegere.

Invoindu-Ve cu aceste condițiuni, or și mai adaugendu ceva, de es. la numerulu essemplarieloru ce să ve dăm, Ve rogu ca să binevoiți a notifica numai decâtu mentionatului Ministru de statu Esc. S. D. Schmerling consimtimentulu Esscel. V. și condițiunile de mai sus, ca să nu se întârdie tramiterea Manuscriptelor.

Speru in zelulu Escell. V. pentru tot ce e nationalu, ca astădata rugaciunea nostra se va implini, cu atât mai multu, cu cât sciu ca și Escell. V. doriți nu mai puçinu decât noi ca să vèda operele lui Miculu lumina cât mai curendu, și cu cât Ve e cunoscutu ca noi aici avemu mijloce de a tipări aceste opere, ceeace in imperiulu Austriei cine sci când s'ar puté.

Primiti Escellentia sincera espressiune a profundei melle veneratiuni.

Alu Escellentiei V.

plecatu fiiu

I. Maiorescu

Directorulu instrucțiunei publ.

Bucuresci in 7 Maiu (25) April 1861.

XLVIII

Ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice din România (fără dat) cere opurile Șincai-Clainiane pentru tipărire (No. 1236-1864. Ordin. diecezan, original).

Principatele unite-române. Ministerul justiții Cultelor și Instrucțiunei publice

Illustrisime și Reverendisime
Domnule Episcopu.

Meritele fericitiloru Georgie Sincai si Samuil Clain pentru Istoria Românilor sunt atâtu de cunoscute, în câtu Românimea intreaga pronunță numele loru cu cea mai mare venerațiune. Cu toate acestea pretiósele loru opere, prin care s'a desteptatu simptimentulu de nationalitate intre Români, incă n'au vădut tote lumina, afara de Cronica lui Sincai tiparită dupe o copie, care si acésta o putut fi defectuosă.

Mam informatu, Illustrissime și Reverendissime Domnule Episcopu, că in Arhiva episcopală a diecesei de sub păstorirea Illustritatii Vóstre s'aru fi pastrându ca niste reliquii originalele Scrieri istorice alle acestoru Români mari, și că numai circonstanțe independinți de voința umane o impedicat publicarea lor spre a deveni de utilitate generale.

Im place a crede ca Illustritatea Vóstră, simpte ca si mine și ca fie care Românu, că ar fi timpu ca prin tiparirea aceloru tesaure Istorice să plătim o datorie vechie de recunostință către acesti campioni ai nationalități române, și să satisfacem dorința tuturoru acelora, cari de ua jumătate secol asteptă a vede publicate acele scrieri interesante.

Sub-Semnatulu avand in budgetulu Ministerului, ce am onóre a dirige, fonduri disponibile pentru tiparire de cârți, m'asiu crede forte ferice când așiu putea intrebuința acele fonduri pentru darea la lumină a opuriloru Istorice alle lui Georgie Sincai și Clain precum și alle altora ce s'ar mai găsi de acésta specie.

Déca informatiunile melle nu sunt gresite, si dacă Illustritatea Vóstră, doriți ca și mine darea la lumină a acestoru prețiose opere spre a deveni de dominiu publicu nationale, atunci nu rămâne de câtu să bine voiți a'mi comunica consimptimentulu Illustritatii Vostre impreună cu conditiunile ce veți afla de cuviintă a propune.

In asteptarea respunsului cu care speru că voi fi onorat din partea Illustrității Vostre, profit de occasiune de a vă ruga să bine voiți să primiți espresiunea sentimentelor melle quelle mai distinte

B. Kretzulescu m. p.

XLIX

30 Decemvrie 1864. Ordinariatul episcopesc gr.-cat. de Oradea-Mare către canonicul Ioan Vancea.

No. 1236-1864.

Reverendisime Dómne Canonice!

Literile Ministeriului de Cultu din Romania catra mine decurendu indreptate, pentru estradarea manuscriseloru a literatorilor nostri Sinkay si Klein, si a altora a carora manuscrise saru afla in Biblioteca diecesana, spre tiparire, Reverendisimei Fratiei Tale, aci alaturatu in origini, le strapunu cu ace confidentiosa insarcinare, ca sa primesci presidiulu unei Comisiuni acarui membri se fie canonicii Korhany si Nyistor, Michail Wéghseö Parocu nost din Olosigu cu carele au inventatu Biblioteca Diecesana, si ca Notariu a Comisiunea Basiliu Iutiu Notariu Consistoriale carele va ave la mana Catalogulu Cartiloru si manuscriseloru, carele se afla in Biblioteca diecesana, pre cari membri a Comisiunei sei incunoscintiedi despre aceasta Comisiune.

Comisiunea va ave a constata 1. Tote manuscrisele ce se afla in Biblioteca Diecesana.

2. Potuse acele trada (?) cu receruta garantire spre tiparire?

3. Potuse trada o data tóte cu obligatiune ca Originalele se se restitue dupa tiparire, au numai treptatu dupa ce seva tipari unu opu, si ce seva tipari sevoru trimite aici esemplare, si din conferire cu Originalulu se va vede, ca tiparire este sincera, si se tradeie altu opu.

4. Conditiunile ale detiermuri, cate esemplare se capete Diecesa, si dupa ce din editiune acestoru manuscrise Guvernulu Romaniei póte multu a spera, au nu ar fi acesta prilegiu mai bunu a pofti acuma Gubernului Romaniei se infiintieze o Capela Gcatoleca romana in Bucuresci pentru acei Credincioși ai nostri care se detienu acolo, séu calatorescu pe acolo, care in defectulu Cultului seu propriu nu se potu Comunica cu santele sacramente, si nu suntu provedinte cu cele spirituale, si ca Episcopulu Oradiei Mare se aiba dreptu pentru totdéuna a presenta pre acelu Capelanu şi pe Cantorii, ore nu este acestu prilegiu binevenitu ca se intramu si noi cu Cultulu nostru in Romanie, la care intreprindere credu ca si Inaltulu Nostru Guberniu Austriacu va se colucre. Dorintia me este ca Comisiunea operatului seu cu totulu motivatu, se-lu produca in Consistoriulu nostru carele, se va tine in septemana dupa S. Cratiunu.

Datu in Oradea Mare la 30 Decemb. 864. celu mai adictu

Iosifu m. p.

Epu

(Original).

L

Procesele verbale ale comisiunii de mai sus.

Protocolulu

Siedintiei Comisiunei asiediate prin gratiosa ordinatiune a Ilustritatei Sale D. Episcopu decesanu emanata cu 30 Decemvre 1864 No. 1236 in causa pertraptarei Manuscriseloru Sincai-Clainiane, tienute in 2 Ianuariu 1865 in Residintia eppala.

I

Adunanduse subscrisii, in firulu agrairei Presiedintelui destinatu de Ilustritatea Sa prin gratiosa ordinatiune menita in persona P. O. D. Ioanu Vancia canonicu cantoru si Dr. de S. S. Teologia, in una din chiliele terene din Resiedintia eppala, ca intr'unu locu mai acomodu pentru afacerile Comisiunei, Prea Onorandulu Presiedinte: esprimandusi bucuria cà are ocasiuna a presiedė si consiede unei Comisiune asiediate spre incercarea si desbatereunui puntu fórte momentosu pentru desceptarea semțiului nationalu, areedicarea si inflorirea natiunei, inradacinarea si pastrarea natiunalitatei, si in urma pentru respandirea cunoscintiei la straini, despre urdintia, esistintia si viéția nostra romana, cari se cuprindu tóte in scrierile pretiose ale barbatilor renumiti si nemuritori Sincai si Clainu mai alesu; dreptu aceea spre o cuprindere mai acurata a lucrului pertraptandu espune cà causa acésta nu e nóua, fiindu mai luata la cercetare si cu alte ocasiuni; si anume dupa cum aréta scriptele intrevenite in anulu 1853 fu recercatu V. Guvernu decesanu prin scripta D. Georgiu Sionu siefu la Departiementulu Ministeriului Cultului si invatiamenteloru publice din Moldavia cu datulu 12 Ianuariu No. 67 ca se se tradeie Manuscriptele Sincai-Clainiane, specificandule respectivulu dupa cum a resciut dela D. I. Laurianu; la ce preafiresce s'a cerutu facultate dela In. Ministeriu de interne al Monarchiei neputenduse fara convoirea acestuia duce pestractàri despre ceva lucru cu Ministeriulu unei tieri straine; dela In. Ministeriu C. R. s'a intimatu prin rescrisulu din 12 Aprile 1853 No. 2052, se se sustirna iertarea séu facultatea ce s'aru fi capetatu spre tiparirea Manuscriseloru intrebatiunale, deorace D. Alecsandru Gavra din Aradu a fostu intreprinsu edarea acelora la lumina in anulu 1842; fu dara agraitu respectivulu Domnu de V. Guvernu decesanu su 18 April 1853 No. 505, carele in scripta sa din 3 Maiu 1853 respunde cà numai din indemnulu si iertarea mai alesu a Ierarchiei greco-neunite fara de altà iertare guverniala a inceputu tiparirea in anulu 1842 candu altcumu era in vigore censura preventiva, ducanduo pana la 1847 candu incetà. Acestu respunsu s'a facutu

cunoscutu In. Ministeriu prin representatiunea din 14 Iuniu 1853 No. 600 alaturanduse in traducere si literile citate mai susu ale D. Georgiu Sionu.

Dupa acea In. Ministeriu de interne cu Rescrisulu din 10 Iuliu 1853 No. 4295 a ordinatu se se sustérna Manuscrisele respective ceeace s'a si facutu in 17 August aceluiași anu No. 921 si acolo apoi la I. Ministeriu au si fostu pana in 1860 candu fura retremise prin Rescrisulu ministerialu din 26 Noemv. No. 1906 si cu acésta se gata fasa prima a Manuscrisloru Sincai-Clainiane.

In anulu 1861 D. Ioanu Maiorescu Directorulu de atunci al Instructiunei publice in Principatele unite cu scripta sa din 7 Maiu, de non ceru Manuscriptele intrebatiunale spre tiparire espunendu conditiunile in privintia tramiterei acelora prin Consulatulu austriacu, in privintia tempului cerendule pe 2 ani si ½ si in privintia renumeratiunei pentru estradare oferindu 200 esemplarie tiparite de a se imparti între romanii de din cóce de Carpati dupa convoirea Episcopiloru romanesci; inse despunenduse revisiunea acelora si intru acestu tempu stramutanduse starea respectivului barbatu carele in 1864 a repausatu, — éra remase lucrulu intr'atata mai alesu si prin casulu mortei a fostului Episcopu decesanu, Escel. Sa Vasiliu Erdélyi; acésta e fasa a doua, aci dara ne aflàmu depresentu candu de nou se ceru acele Manuscrise prin Gavernulu Romaniei dupa cum se va vedé din scripta cetinda, cu acésta a tradatu Préonorandulu Presiedinte al comisiunei ordinatiunea Ilustritatei Sale D. Episcopu decesanu si scripta alaturata a Ministrului Culturiloru si Instructiunei publice din Romania D. Cretiulescu notariului comisiunei spre cetire.

II

In scripta gratiosa a Ilustritatei Sale D. Episcopu decesanu din 30 Decemv. 1864 No. 1236 cetita de notariulu comisiunei, strapunenduse in alaturare scripta Ministrului Iustitiei, Culteloru si Instructiunei publice din Princii patele unite romane in carea se ceru Manuscrisele Sincai-Clainiane spre tiparire; — se constitua o Comisiune dintr'unu Presiedinte trei membri- anume P. O. Dni Canonici Ioanu Corhanu, Vasiliu Nystor si MOD. Mihaiu Veghsö si unu notariu Vasiliu Iutiu, si se despune ca adunanduse comisiunea se si deie parerea fundata si motivata la urmatórele:

1. In ante de tóte comisiunea se constatedie tóte Manuscrisele ce se afla in Biblioteca decesana.

2. Au potuse acele tradà spre tiparire pe langa o garantia receruta?

3. Potuse acele tradà tóte pe langa obligatiune cà originalele se se restitue dupa tiparire, au numai partialminte strapunenduse unu opu odata si dupa tiparirea aceluia restropunenduse Manuscrisulu si tiparitulu si daca din conferire s'aru vedé sinceritatea, se se mai tramita cele alte totu cu acea modalitate pana la tiparirea toturoru opurilor?

4. Se se defiga condițiunile pe langa cari aru fi de a se estrada Manuscrisele spre tiparire, căte esemplarie de e. se se céra pe sama Decesei, au nu aru fi mai cu scopu dupa proieptulu Ilustritatei Sale deorace Guvernulu Romaniei pote spera multu venitu din tiparirea unoru scripte atàtu de pretióse pentru natiunea intrégа, ca intrebuintianduse acestu prilegiu se se ofte dela Guvernulu numitu aredicarea unei Capele Gcatolice romane in Bucuresci, la carea preotulu si cantorulu se fia presentati, totu deuna de Epulu de Orade, ca asia se intre Santa Unire si in Principate la carea intreprindere se supune ca Inaltulu Gavernu Austriacu v'aru conlucra?

Despre tóte aceste se se deie din partea Comisiunei unu elucratu motivatu si se se produca in V. Consistoriu de dupa S. Cratiunu. Dupa acésta se ceti in legatura epistola D. Ministru amentitu mai susu in carea se ceru spre tiparire Manuscrisele de atate ori amentite; lasandu ca conditiunile se se defiga de aici pe langa cari aru voi V. Guvernu decesanu a trada acele Manuscrise; si asia avenduse materia conferintiei in chiaru Prea Onorandulu Presiedinte insemnandu interesulu celu mare al causei acesteia, espuse cà fie care membru din Comisiune fara retienere partiala séu respectu personalu, liberu se se dechiere in tota privintia, numai asia potenduse spera o desbatere drépta si conducatoria la scopu in cătu va ierta imprejurarea si cere interesul lucrului, recomandandu dreptu acea secretu strinsu si din causa ca Comisiunea cu elucratulu seu anca nu detiermuresce definitivu fara numai parere prepunenda judecatei V. Consistoriu; dupa tóte aceste s'a procesu la desbaterea punteloru propuse mai susu, pe cum urmeadia:

III

Propunenduse puntulu primu séu insarcinarea Comisiunei esprimata in gratiosa despusatiune citata si dedusa mai susu: se se constatedie adeca cate si ce Manuscrise se afla in Biblioteca decesana, Comisiunea aduse

Conclusiunea:

Ca desi in propusatiunea preatinsa estindienduse acea la tóte Manuscrisele din Biblioteca decesana, se cuprinde constatarea tuturoru Manuscriseloru din acea biblioteca, si nu numai cele Sincai-Clainiane, totus fiindu numai

aceste propusulu mai deaprópe a impregiurarei escate prin epistola D. Ministru Cretiulescu, si si pana aci numai aceste fusera in pertraptare, de o cam data si mai alesu se se constatedie acelesi Manuscrise cu altele mai renumite ale caroru autori nu s'aru cunósce de a dreptulu nimerinduse póte prin conferire ca si aceste aru fi ale autoriloru respectivi Sincai-Clainu: potenduse apoi mai tardiu constata si cele alte tóte, cate s'aru mai afla in Biblioteca; in urmarea acestei Conclusiuni se deduce aci insemnarea esacta a acelora Manuscrise anume::

(Aci se înşiră 14 opuri în 25 volume ale lui Samuil Clain, 2 opuri în 6 volume ale lui Gh. Şincai şi 1 op al prepositului Gh. Fărcaş, aşà precum se păstrează şi astăzi), apoi se adauge:

Dintre Manuscrisele registrate aci cele de su Nrii II, III şi XIV (Istoria bisericesca după Fleury, Istoria conciliului dela Florentia si Istoria Romanilor) ale lui S. Clainu, si Nro I: (Cronica Românilor) ale lui Georgiu Sincai au fostu pana aci mai alesu su pertraptare, cari fura si spre revisiune la Inal. Guvernu, de unde inse fara a se fi facutu ceva fura retramise.

Alte Manuscrise anca mai suntu in Biblioteca, cari se voru poté constata si pertrapta dupa cum s'a amentitu mai susu cu alta ocasiune. Tote manuscrisele amentite suntu scrise cu slove.

IV

Procedendu Comisiunea la intrebarea de su numerul 2 din gratiosa dispusatiune se desbata adeca: au potuse estrada Manuscrisele respective, dupa cum se ceru acele de D. Ministru sulaudatu spre tiparire pe langa o garantia receruta? Comisiunea dupa o recugetare seriósa si desbatere matura a convenitu: Cà intrebarea asternuta mai susu au potuse da Manuscrisele spre tiparire dupa cum s'au cerutu aterna dela o alta intrebatiune, adeca: Consultu aru fi ca manuscrisele se fie edate, va se dica se iése la lumina prin tipariu, seu ba? La carea intrebare consensulu unanimu alu Comisiunei este: cà in genere edarea la lumina a aceloru Manuscrise: nu numai este consultu, fara aru fi o trebuintia imperativa; deorace unu tesauru asemene, carele e menitu spre constatarea natiunei romane, adeverirea originei si genuinitatei sale cu natiunile surori, spre luminarea aceleiasi, si spre intemeiarea mai poterósa, latirea, intarirea si desvoltarea semtiului seu natiunalu, ca se se cunosca mai adancu si se se scie apretiui dupa adeveru si dreptate eulu seu natiunalu si fiintirea ca o natiune adevarata, fara ai fi rusine de originea si genuinitatea sa; unu tesauru asemene dim tienutu ascunsu si nearetatu la lumina

aru fi o péta négra, ma o crima in contra gintei sale pentru cei ce potendu nu l'aru face cunoscutu; in genere dara edarea Manuscriseloru intrebaţiunale se recunoasce de o trebuintia imperativa.

V

Acuma inse ia intrebarea o alta fatia trecandu dela trebuintia edarei în genere la modulu mai spetialu alu editiunei, si salta in ante: Au Manuscrisele acele consultu é si potu se fia edate la lumina pe cum suntu de presentu, atàtu pentru forma esterna limbistica, cătu si pentru contienutulu laintranu alu acelora?

Conclusiune:

Comisiunea in privintia acésta in consunantia unanima se dechiara: ca opurile aceste dupa cum suntu intogmite de presentu nici decum nu potu fi edate la lumina motivandu-si dechieratiunea estinodu:

1. Nu potu fi edate in privintia formei esterne limbistice: Aceste Manuscrise suntu lucrate ce é dreptu de barbati invetiati si luceaferi in seclul loru, inse lucru sciutu este, cà limba romana a propasitu multu si numai in deceniulu acestu din urma, cu atatu mai multu de atunci pana acum, si asia atàtu stilulu càtu si unele cuvinte suntu de reformatu, dar si insele litere, dupace in tempulu depresentu a tipari cu litere slovene nu aru fi propasire si luminare, fara respandirea intunecimei, ce a predominatu de ajunsu asupra bietei limbe romane si prin acésta asupra poporului intregu romanu, acum dara candu cérca toti romanii binesemtitori mantuirea de su cétia slavona, a o mai respandi acea si a o intari prin opuri nemoritorie, cari in eternu pana numai va custa natiunea romana, aru dovedi sierbitutea si desfigurarea limbei nóstre celeia curate si dulce; aru fi unu ce anormalu ma injosirea culturei si desvoltarei de pana aci; mai mult: aru fi osendirea limbei romane la o péta rusinetória ce nu aru mai inceta a o batjocori cu unu trecutu nedemnu de venustatea si originalitatea ei; in privintia formei dara esterne limbistice un potu fi edate opurile pecum stau.

2. Nici in privintia construerei interne seu contienutului opuriloru. Causa e apriata. Ori càtu invetiati fia fostu barbatii de su intrebare, pentru acea nu au incetatu a fi omeni, éra omulu ori càtu de invetiatu póte celu putinu gresi séu din vointia séu fara vointia, séu din prejudetiu, si asia cuprindiendu opurile respetive materii in cari potu fi, ma chiar debue se fia atinse principii atàtu politice, càtu si basericesci si chiaru intrenatiunale, si acele nu potu fi pestrecute cu vederea; fiindu cà aru pote fi spre stricare: séu

oprinduse opurile, séu contienenduse in acele propusatiuni antibasericesci, si asia in ambele casuri in locu de folosu aru fi dauna, in casulu primu; cà s'aru tipari cu spese mari si totusi nu s'aru avé, fiindu dauna indoita; in al doile cà aru fi spre intetirea animiciloru religiunei adeverate; afara de acea, cà aru pica su judecata si cu totu dreptulu estradatorii Manuscriselor spre tiparire, fara se fia sciutu si cercatu ce cuprindu, si se fia delaturatu cele ce nu suntu consumatórie adeverului atàtu practicu càtu si teoreticu. Revisiunea opurilor dara atàtu materiala séu limbistica, càtu si formala séu a contienutului laintranu este de trebuintia neaparata.

VI

Comisiunea ajungandu la acestu conclusu: cà opurile neaperatu debue se fia supuse revisiunei previe in ante de edare, se propun doue moduri de revisiune in privintia esecutiunei, adeca: séu se se impartiésca Manuscrisele intre cei cinci membrii ai Comisiunei, si apoi fiecarele se faca recensiune acurata si cu insemnarile recerute; séu se se faca revisiunea prin Comisiune adunata la olalta, cetinduse prin unulu séu altulu din membrii séu mai alesu prin Notariu, unulu dupa altulu tóte Manuscrisele si asia la puntele abveninti se se faca insemnàrile recerute dupa desbatere acurata ducanduse protocolu cuvenitu despre totu operatulu.

Conclusiune:

Luanduse in socotintia seriósa ambele moduri de revisiune, Comisiunea dechiaru cà modulu primu nu è corespundietoriu pe deplinu scopului: *a)* pentru ca cerenduse uniformitatea revisiunei, numai asia potendu fi Comisiunea respundietoria si garantiatoria pentru totu opulu; acésta uniformitate nu se pote inse avé decàtu si numai prin cunostintia acurata a cuprinsului intregu, ce nu se póte avé déca unulu din membri revede o bucata altulu alta si asia mai departe, *b)* nu se aproba modulu primu si pentru pedeca ce aru poté intreveni prin acea cà unulu seu altulu dintre membri prin morbu au altcum impedecatu nu aru fi gata cu revisiunea pe tempulu recerutu si asia s'aru impedeca decurgerea lucrului intregu, si s'aru suspinde afacerile Comisiunei.

Se dechiara dreptu acea de aptu modulu al doile, ca revisiunea se se perfaca comisiunalminte, si anca numai si totu de una de cinci membri ordinari ai Comisiunei pentru tienerea secretului si acuretatea mai deplina într'unu lucru atàtu de momentosu; dreptu acea dupa proieptulu Comisiunei in casuri candu unulu séu altulu din membri aru fi impedecatu din cause deosebite,

aru debui se se substitue altulu ca asià Comisiunea totu deuna se fia completa; acesta conclusiune in privintia edarei, opuriloru respective si-o apropia Comisiunea de convingere intru atàtà càtu fara o revisiune asemene nici decàtu nu se potu da opurile la lumina ori unde aru fi se se edeie.

VII

Deducandusi firulu desbaterei Comisiunea in legatura cu dechiaratiunile de pana aci propune in privintia editiunei intrebarea: Au consultu aru fi se se edeie opurile aceste in locu in Decesa acesta fiind si tipariu in locu? au se se tradeie spre tiparire airea?

Conclusiune:

Cumca edarea opuriloru respective in Decesa acesta si anume aici in locu, aru fi nu numai consultu fara chiaru de oftatu s'aru recunósce din urmatórele: *a)* Manuscrisele respective fiindu lasate Decesei acesteia unde se si afla, suntu dara mai deaprópe tesaurulu decesei si asia ei competiesce dreptulu de a iesi cu ele la lumina, si a se folosi cu acele spre binele comunu natiunalu in propriulu bine.

b) Barbatii acei nemuritori cari au elucratu respectivele opuri, le-au facutu aici, si pe partea Decesei acesteia le-au menitu principalminte de si in bunulu universalu romanu. *c)* Dara s'aru recere tiparirea acelora aici si din causa, ca Decesa acésta, care a cu nedreptulu e impetita adese de neinteresata in trebi natiunali, se arete cà ea sci apretiui tesaurulu ce-lu are, si numa vitregitatei timpului de pana acum póte fi imputatu cà aceste margaritarie pretióse nu au potutu infrumsetia campulu literaturei romane, a careia inaintarea totu deuna i-zace si i-a zacutu la anima Archiereiloru decesani si Decesei intrege. *d)* inse si edarea in locu aru fi cu multu mai garantata in tóta privintia *e)* in urma insesi intentiunea Autoriloru respectivi anca se vede a fi fostu cà Manuscrisele loru lasate in Biblioteca decesana, carea pe atunci erà dreptulu si su grigea Episcopului Vulcanu, se fia edate de acela in Decesa acésta, séu de urmatorii aceluia, deorace urmatorii au tóte drepturile ce le avu acelasi, si asia opurile loru se nu fia instrainate fiindu cu putintia la alte mane; aceste suntu motivele ce stau pe langa edarea opurilor in Decesa acésta.

VIII

Statorindu Comisiunea localitatea mai coveninta si mai acomoda pentru edarea opuriloru intrebatiunale in modulu conclusu mai sus, propune modalitatea dupa carea aru póte fi edate acele, si dupa consultarea receruta.

Convine:

Dóue potu fi modalitatile edarei opuriloru respective in locu. 1. Prin oferirea benevola a speseloru din partea Mecenatiloru romani, cari aru fi desemnandi si agraindi spre acea prin Ven. Consistoriu, si anca in dóue forme: *a)* séu se oferedie sumele recerute asia ca tiparinduse càrtile, venitulu curatu alu acelora se se oferedie cu totulu spre unu scopu beneficu natiunalu, fara se pretindia reintórcerea sumeloru oferite. *b)* séu deca nu aru póte face unu asemenea ofertu neinteresatu si totalu, se li-se restitue sumele date din venitulu opuriloru.

2. Nesucedandu acestu modu séu nefiindu deajunsu, si de s'aru oferi ceva ajutoriu, aru fi modulu pe calea prenumeratiunei; se mai póte anca adauge: ca se se tentedie in Archi-Decesa prin Directiunea tipografiei din Blasiu; nevedienduse modalitatea posibila de a conveni in locu aici cu atare librariu care se edeie dupa conventiune receruta opurile respective; Candu inse neci decum nu s'aru póte efeptui tiparirea aici séu in Ardealu in tipografia blasiana; nu aru mai remane decatu dechiaratiunea publica despre neputintia tiparirei in locu, si asia necesitatea tradarei Manuscriseloru spre tiparire in Principatele unite romane, remanendu in vigore conclusele in puntele V și VI. Prot. presentu.

IX

Pervenindu aici cu desbaterile Comisiunea, acuma de a dreptulu a luatu pertraptarea punteloru din gratiosa ordinatiune episcopésca, si anume intrebarea a doua si a treia: potuse estrada Manuscrisele spre tiparire pe langa garantia receruta? si potuse acele estrada odata tóte, séu partialminte unu opu dupa altulu, ca numai dupa adeverirea sinceritatei si acuratetei unui opu tiparitu se se deie altulu, si asia mai departe pana in capetu?

Conclusiune:

Dupa cele espuse in punctulu precedinte in casulu din urma nu remane altu modu decatu a trada Manuscrisele respective Guvernului Romaniei spre tiparire, si asia in genere cu luaminte la puntele V și VI Prot. pres. se potu trada de órace nu este sperantia ca altcum se póta vedé lumina opurile aceste de unu interesu romanu atàtu de mare si stralucitu atatu pentru natiune càtu si pentru Autorii nemuritori, cari cu adeveratu nu au lucratu atàta ca desudorile loru se umediésca in puiurile cutarei bibliotece fara neci unu folosu; ce siesi s'a disu acolo unde a fostu vorba de aceea au consultu este se iese la lumina opurile aceste au ba?

Garantia pelanga carea potu se fia estradate este deosebita, se póte adeca privi in catu pentru securitatea se nu se perda Manuscrisele; mai departe cu privire la proprietatea literaria a acelora carea e a Decesei, si carea supune o remuneratiune pentru estradarea Manuscriselor.

1. In privintia securitatei Comisiunea se dechiara: Cá Manuscrisele aru fi se se strapuna pe calea Consulatului Austriacu din Principate, incunoscintienduse despre acesta atatu Inaltulu Guvernu câtu si insusi Consulatulu, fiindu modalitatea acésta indegetata si prin Guvernulu Romaniei, carele Consulatu pe langa reversalu tramitiandu aici se tradeie acele Manuscrise si prin aceasi cale se fia restrapuse, acéstia peste totu. Aci insa obvine termenulu pecâtu se se tradeie? Acestu terminu nedefigandu-lu epistola D. Ministru Cretiulescu, mi-lu arata cererea din 1860 su 7 Maiu a repausatului D. Ioanu Maiorescu, carele peatunci l'a fostu defiptu po 2 ani si medietate, si langa acesta se dechiara Comisiunea asia ca terminulu acesta se se compute dela tramiterea opului primu, altcum aru poté tiene acolo càte unu Manuscrisu po mai multu tempu si aru dauna intreprinderea intrega, deórace Comisiunea desbatendu puntulu 3-le din gratiósa ordinatiune episcopésca, se dechiara ca Manuscrisele nu aru fi de a se trada tóte odata, fara numai partialminte, adeca deodata acele ce se tienu de unu opu, si numai dupa ce s'aru reprimi acele se se strapuna altu opu; causele dechiaratiunei acesteia suntu: *a)* usioretatea in tramitere *b)* delaturarea periculului perderei toturoru Manuscriseloru *c)* indemnulu acuratatei si sinceritatei tiparirei; cà oftanduse cu restrapunerea Manuscrisului esemplariulu tiparitu, s'aru conferi si déca s'aru afla stramutata nu s'aru mai tramite altulu din causa adusa în punctulu V. numerulu 2 Prot. pres. Aceste pentru garantia securitatei si sinceritatei.

2. Cu privire la garantia proprietatei literarie, Comisiunea proieptandu conditiunile proventuale pe langa cari se se estradeie opurile spre tiparire; face intrebàrile au bani se se céra in recompensatiune, séu esemplarie, séu dora ambele va se dica si bani si esemplarie? Dupa consultarea si desbaterea receruta statoresce unanimu; cà luanduse in socotintia de o parte dreptulu si proprietatea sacra si nepretiuita a Decesei in privintia Manuscriseloru, de alta parte interesulu acelora si asia probabilitatea ca Guvernulu Romaniei va incasa o suma insemnata din vinderea acelora, ar fi se se céra si bani si esemplarie; si anume ver'o 100 esemplarie spre despusetiunea Guvernului decesanu; éra bani dela 4000—8000 fl. carea suma inse, mai conformu se v'aru póte modifica dupa calitatea si catimea Cartiloru resultanda din revisiunea proieptata in puntulu V și VI Prot. pres; carea suma apoi s'aru

intorce spre asiediarea unei fundatiuni natiunale Sincai-Clainiana perena, pentru sucrescerea tenerimei romane.

X

In legatura cu garantia proprietatei literarie propunenduse in urma proieptarea din gratiosa Ordinatiune de su numerulu patrule: au nu aru fi tempu binevenitu ca cu ocasiunea acesta se se cerce a intra cu S. Unire in Principate, oftanduse dela Guvernulu Romaniei ca in recompensatiune pentru estradarea Manuscriseloru respective spre tiparire se faca acelasi Guvernu o Capela Gcatolica in Bucuresci, pentru romanii gcatolici ce se afla si se abatu pe acolo, la carea a presenta Preotu si cantoru se aiba dreptu pentru totu deuna Episcopulu de Oradea-Mare; si la scopulu acesta de a intra adeca in Principate cu S. Unire se supune cà va colucra si Inaltulu Guvernu Austriacu? desbatenduse si acestu puntu cu tóta luamintea trebuinciosa si seriositatea receruta, avenduse privintia speciala la o propunere asia santa si momentósa, dar totu o data ceruenduse si dupa impregiurările ce o comiteadia depresentu Comisiunea, cu unu cugetu se

Dechiara:

Cumca: luandu cu o bucurie din anima adanca proveninte si cu o dulcetia spiretuala nespusa o asemenea dorintia sacra, carea zace intiparita în animele tuturoru rumaniloru gcatolici adeverati, si asia via e acea si in sinulu membriloru Comisiunei, si nu se pote esprima câtu aru fi de voiosa a vedé efeptuirea unei proieptări atatu de folositoria si mangaitoria pentru natiunea romana, carea aru poté fi inceputulu unei inaintări spiretuali pentru tota romanimea prin dobendirea adeverului singuru mantuitoriu, dreptu acea fundamentulu culturei si propasirei drepte si adeverate, si a marimei preainalte natiunale; inse pe langa aceasta dechiaratiune ce o insufletiesce de binele spiretualu enunciatu, nu póte retacé: cà in legatura cu obieptulu acesta pertraptatu pana aci unu asemene proieptu nu s'aru póte sîrgui: *a)* pentruca aru poté unii reutaciosi esplica o asemenea conditiune de o cutare negutietoria spiretuala pentru lucru tempuralu. *b)* pentruca in casulu, ce pote fi mai probabilu, candu s'aru denega conditiunea propusa, aru invinui de nou Decesa acésta despre impedecarea lucrului atàtu de folositoriu si imperativu pentru natiunea intreaga, aruncandu-ne pe ochi in fatia intregului poporu rumanu, cà condusi de fanatismulu netolerantu si bigotismulu separatisticu amu pusu conditiune nedémne, carea neci de càtu nu se pote implini, si asia noi suntemu de vina inadinsu déca opurile respective nu potu

iesi la lumina. *c)* pentru ca neci s'aru poté spera concesiunea dreptului, ca unu Eppu strainu in privintia Principateloru si anume celu de Orade, se aiba dreptu de a presenta Preotu si cantoru in acea baserica, deórace chiaru de presentu se cerne prin foile publice ca S. Scaunu Apostolicu contradice aredicarei Seminariului Clericalu de v. e. proieptatu si incuvintiatu de Guvernu in Iasi din causa acea cà Guvernulu nu vre a concede neci o incurgere straina mai vertosu catolica, fia in aredicarea Institutului, fia in educatiunea propunenda in acela, fia in aplicarea insiloru educandi séu educati acolo; cu atatu mai putin s'aru poté sperà ca acelu Guvernu se conceda dreptu si libertate unui Episcopu catolicu, desi romanu, din Ungaria, a despune intr'o baserica din Bucuresci, si prin urmare in privintia aceloru romani ce s'aru tiene de acea candu si denumirea Episcopiloru catolici de r. l. anca si-la apropiadia. Comisiunea in cole nefiindu contraria intentiunei sante si folositorie, ma chiaru nutrindu acele sentieminte pline de zelu apostolicu ale Ilustritatei Sale, si avendu acea dorintia sacra, proieptata altcum cà pe calea Guvernului inaltu Austriacu din partea intregei Ierarchiei nostre gcat. s'aru poté face pasi cuviinciosi in privintia efeptuirei lucrului acestuia inse numai dupa ce s'aru resci déca suntu si cati romani gcat. prin Principate si anume in Romania, ca se se póta proceda cu fundamentu la traptarea causei acesteia; inse in legatura cu o asemenea causa cu totulu deosebita, si asia dicandu publica romana adeca a tuturoru romanilor, dupa parerea Comisiunei nu aru poté fi pertraptata o asemenea intentiune, carea chiar pentru santienia sa si particularitatea ce o are, nu pote fi detrasa la concurintia cu unu lucru de o fire cu totulu abatatória, cu unu produptu literariu.

Dupa acésta in 4 Ianuariu a. c. recetindu-se Protocolululu s'a aprobatu si incheiatu in Oradea Mare cà mai susu.

Ioanu Vancia m. p.
Canonicu Presiedinte.

Ioanu Korhány m. p.
canonicu sch. mem. com.

Vasiliu Iutiu m. p.
Notariulu Comis.

Vasiliu Nyistor m. p.
canon. cancel. mem. com.

Michael Weghsö m. p.
Paroch Oradei R.

(Original).

LI

Adresa Episcopului Iosif Popp-Szilagyi către Ministerul Cultelor și al Instrucțiunii publice al Principatelor unite, de dt. 3 Februarie 1865.

No. 39
865.

Cu bucuria mare si cu unu semnu de recunoscintia catra barbatii renumiti ai natiunei nostre Sincai si Clainu amu primitu preastimata epistola a Inaltului Ministeriu din anulu trecutu in carea se ceru opurile manuscrise ale barbatiloru nemoritori atinsi mai susu cari se afla in Biblioteca nostra decesana, ca se se deie la lumina spre unu folosu mare si interesu nespusu alu natiunei intregi, deórace cunoscutu lucru este cà déca acei barbati si numai prin cunoscintia adumbrata ce si-a cascigatu natiunea despre lucrurile loru, o sternitu sentiementulu natiunalu, in animele romaniloru din cóce si din colo de Carpati si l'a desceptatu pre acela in adanculu apretiuirei proprie spre o viatia perena; cu càtu mai virtosu lu-va intemeia, intari si nutri spre o inflorire si propasire imbucuratoria si demna de numele romanu cunoscintia acurata si aprieta a aceloru opuri nepretiuite ce se v'aru efeptui prin tiparirea acelora, iesind asia la lumina, lumina acea ce va fi instare a resfira intunericimea necunoscintiei ce a domnitu pana acuma multu putinu si la noi si la straini despre originea si genuinitatea nostra natiunala.

Dreptu acea voindu a profita de ocasiunea binevenita, fiindu ca pana acuma anca nu alta decatu lipsa medilóreloru a impedecatu edarea aceloru Manuscrise a cărora iesire la publicitate totu deuna li-a zacutu la anima precum mie asia si predecesoriloru mei, dara vitregitatea impregiurariloru nu a iertatu se ne putemu bucura cu natiunea intreaga de tesaurele aceste scoase la lumina cé se lucésca pe campulu literaturei romane ca nesce margaritarie luminoase de unu pretiu ce nu póte fi deajunsu stimațiu, si asia se se tributedie celu putinu in parte recunoscintia preameritata barbatiloru acelora ce au desudatu pentru unu scopu atàtu de folositoriu si maretiu comunu natiunalu; amu cugetatu de bine a me adresa cu tóta onórea cuvenita catra Escelintia Vostra in firulu epistolei preastinate in urmatóarele:

Acele Manuscrise, cari dupa cum se vede din consemnarea alaturata suntu multe și voluminóse, si asia spre incungiurarea veri carei nenorociri nu potu fi estradate de aici, fara déca Inaltulu Guvernu al Romaniei are vointia, fiindu ca mediloce nu lipsescu, a scóte la publicitatea dorita opurile respective, se binevoiésca a lua asuprasi portarea speseloru asia ca opurile se se edeie aici in locu unde si asia este tipografia acomodata, luandu eu

respundietatea edarei asupra-mi, si spesele se-le pórte Inaltulu Guvernu romanu dupa cum se voru specifica acele indata catu va fi convoirea cu tipografiulu; lasandu-se in vointia libera Inaltulu Guvernu a despune care opu se fia datu la tipariu mai anteiu, din cele insemnate in catalogulu alaturatu, si totu o data se ordine prenumeratiune pe acele in tiéra, pecum vom face noi aici in Imperiu. Dupa iesirea si vinderea opului ce se va eda prima data Inaltulu Guvernu si va reprimi spesele editiunei, era ce va remané de acolo va fi proprietatea Decesei acesteia in a careia posesiune suntu Manuscrisele, si asia mai departe voru poté iesi cele opuri dupa ordulu defigandu de Inaltulu Guvernu, pana la celu din urma. Acéste modalitate o amu aflatu mai curespundietoria scopului ori in ce privintia si Escelintia Vóstra veti binevoi a cunosce ca Inaltulu Guvernu prin acestu modu nu va patimi nici o dauna reintorcânduise spesele de totu si de alta parte va reporta gloria acea netrecatoria, cà dupa misiunea sa preadémna a conlucratu spre aredicarea, inflorirea si propasirea desceptarei natiunale romane, si pana va susta unu pecioru de romanu va fi resunandu marirea generositatea unui Guvernu atàtu de interesatu pentru latirea luminei si desceptarei între poporulu acelu maretiu a carui strabuni a respanditu o data lumina lumei intregi.

Aceste suntu parerile mele in privintia causei acesteia momentóse si de interesu comunu, la cari déca Inaltulu Guvernu al Romaniei va binevoi a-si da inalta convointia, nu va lipsi alta decàtu se fiu despre acea insciintiatu si indata se voru despune cele trebuinciose spre tiparirea opului desemnatu.

Intr'altele semtiementeloru inalte recomendatu cu veneratiune destinsa remanu

Al Escelintiei Vostre.

Oradea-Mare la 3 Faur 1865. sierbu umilitu

(Concept).

LII

1865 Aprilie 14/26. Răspunsul Ministrului G. Vernescu.

Illustrissime și Reverendissime Părinte,

Primind cu onóre stimabila epistolă ce ați bine-voitu a'mi adressa in questiunea opuriloru manuscrise ale nemuritoriloru bărbați Șincai și Clain relative la istoria Romaniloru, amu onóre a Ve ruga, se binevoiți a'mi face cunoscutu, care oru fi spesele pentru editarea acelloru scrieri istorice, spre a putea apoi lua dispozițiunile cuvenite.

In adestarea acestoru informațiuni, Ve rogu Illustrissime Parinte, a priimi încredințarea înaltei melle considerațiuni și stime.

Ministru (ss) G. Vernescu.

(Original).

Capul Biroului (ss) G. B. Sciurea

LIII

Protocolulu Siedintiei a doua a Comisiunei asiediate pentru pertraptarea Manuscriseloru Sincai-Clainiane, tienute la 17, 24, 29 Maiu 1865 in Resiedientia Eppala.

XI

Iin urmarea celoru pertraptate in Siedintia Comisiunei tienuta in 2 Ianuriu 1865 Ilustritatea Sa D. Episcopu Decesanu a fostu incunoscintiatu prin scripta sa din 3 Faur a. c. pre Inaltulu Ministeriu de Iustitia si Culte din Romania: cumca Manuscrisele Sincai-Clainiane nu potu fi estradate de aici spre incungiurarea veri careia nenorociri; ci facanduse consemnarea acelora dupa cum se afla in Protocolulu Siedintiei prime su Numerulu III si strapunenduse Inaltului Ministeriu amentitu s'a facutu acea dechiaratiune, cà opurile aceste, séu tote séu numai cari aru vré Inaltulu Guvernu alu Romaniei, asia aru poté iesi la lumina, déca acelasi Inaltu Guvernu aru resolvi spesele, si apoi aici in Oradea-Mare s'aru face edarea acelora, asia ca apoi Inaltulu Guvernu reluandusi spesele date remanentia se fia a Decesei acesteia a careia proprietate suntu Manuscrisele respective; la acésta scripta carea fu cetita de Notariulu Comisiunei in Siedintia acésta spre orientarea celoru desbatende, a venitu respunsu dela Inaltulu Ministeriu su 14 Aprilie a. c. Nr. 13045 susemnatu de D. Ministru Vernescu, prin carele receria se se faca specificarea speseloru si se se incunoscintiedie spre a poté face despusatiunile recerute, insinuandu inse numai opurile relative la Istoria Romaniloru, acestu respunsu anca fu cetitu in Siedintia, in a carui urmare acum Ilustritatea D. Episcopu decesanu provocase prin scripta sa gratiusa din 4 Maiu a. c. Nr. 477 pre Rsmulu D. Ioanu Vancia canonicu presidintele Comisiunei ca se conchime Siedintia si se statorésca spesele recerute spre edarea opuriloru relative la Istoria Romaniloru; Comisiunea ceasta dara luandu cunoscintia deplina despre cele pretramise, in ante de tóte a procedatu la constatarea aceloru Manuscrise spre a carora edare se pare precatu Inaltulu Guvernu

18*

alu Romaniei, si cetinduse prin Notariulu Comisiunei consemnarea Manuscriseloru de su Nr. III, al Protocolului precedinte:

S'a conchisu:

Cumca opurile cari nesmintitu se tienu de Istoria Romaniloru suntu *a)* Istoria Romaniloru in 4 volume in 4^0 cam la 322 cóle facuta si descrisa cu slóve de P. S. Clainu. b) Cronica romaniloru in limba romana in 3 volume in 4^0 cu slove cam de 219 cóle facuta de P. Georgiu Șincai. c) Cronica Romaniloru in limba latina cu documente nenumerate in limbele originale in 3 volume in foliu cam la 450 cóle facuta si scrisa de P. Georgiu Sincai.

Afara de acestea Comisiunea a aflatu de bine a propune intre opurile istorice si dóue Istorii basericesci scrise de P. S. Clainu: prima in 3 volume in 4^0 de 252 cole estindienduse pana la anulu 633 era vulgara, a doua in 5 volume in 4^0 de 370 cóle, carea se estinde pana la Conciliulu din Antiochia aretanduse si aceste M. Guvernu ca opuri interesante, deórace petrapta despre tempii cari debue se fia cunoscuti de toti cr stini si suntu interesanti si pentru romani atatu pentru starea loru civila cu carea suntu in legatura càtu si pentru starea loru basaricésca in tempii aceia.

XII

Constatanduse astmodu ce opuri aru fi de tiparitu mai alesu, Comisiunea ca se póta asiedia suma speseloru debuindu a sci voluminositatea resultanda din Manuscrise candu acelea descriindu-se cu litere străbune deórace afara de Cronica in limba latina, tóte suntu scrise cu slóve.

Detiemnuri

Ca Notariulu Comisiunei se descrie cam la o cóla séu dóue din Manuscrisele ambiloru autori, si amesuratu aceleia se faca computu cate cole scrise cu litere aru face tóte opurile deosebitu si la olalta. Acésta facanduse resultatulu fu cà pe o cóla papiru regestu se póte descrie contienutulu aloru dóue cóle si jumătate din opurile P. Clainu, era din ale P. Sincai numai cate o cóla, deunde: Istoria Romaniloru de 322 cóle face 128 cu litere. Cronica romana remanu 219 cóle, Cronica latina 450 cóle. Mai departe Istoria basericésca 1-a din 252 cóle resulta 101, Istoria bas. 2-a din 370 cóle venu 148 cóle cu litere, éra la celalta cele trei opuri istorice 797 cóle, cele istorice basericesti 249 cóle, tóte apoi dau suma 1046 cóle scrise cu litere pe papiru regestu cu scrisoria medilocia.

XIII

Resciinduse estmodu voluminositatea Manuscriseloru pentru ca se se póta sci pretiulu tipariului Comisiunea a insarcinatu pre Notariulu

Comisiunei ca se conferedie cu Tipografulu Acaciu Tichy, detiermurindu-iartia si tipulu, a) cate cóle iaru fi in tipariu din cele scrise? b) pentru câtu aru tipari cate o cóla fiindu numerulu esemplarieloru dela 2000 pana la 5000, specificându inse traptatu dela 2000 totu cate cu 500 mai multu pana la 500. Notariulu facandu destulu insercinarei impuse face cunoscutu resultatulu urmatoriu: a) Din Manuscrisulu aretatu $^{23}/_{4}$ de cole facu o cóla tiparita, si asia Istoria Roman. de 128 cóle aru da 46 $^{6}/_{11}$. Cronica romana 219 cóle dau 79 79 $^{7}/_{11}$ cóle, éra Cronica latina 450 cóle aru fi 163 $^{7}/_{11}$ cóle tiparite; mai departe Istoria bas. 1-a 101 cóle 36 $^{8}/_{11}$. Istor. bas. 2-a 148 cóle 53 $^{9}/_{11}$, sumanduse la olalta cele trei opuri aru face 289 $^{8}/_{11}$ cóle tiparite; cele dóue istorii bas. 90 $^{6}/_{11}$, éra tóte la olalta 380 $^{4}/_{11}$ cóle in tipariu. b) Tipariulu aru costa fiindu 2000 esemplarie cóla 55 fl. éra mai in cólo dela 500 esemplarie totu cate cu 11 fl. mai multu adeca 55 fl. 66 fl. 77 fl.

XIV

Pentru a póte face computu deplinu in defigerea speseloru, deórece din cele pretramise numai spesele tipariului potu resulta, Comisiunea au luatu la desbatere remuneratiunea lucrariloru editiunali si statorindu: cà se recere nesmintitu unu insu carele se fia aptu a descrie Manuscrisele dupa cum va resulta din revisiunea Comisiunei, mai departe amesuratu stilului si propasirei limbei romane de acum atâtu in privintia tieseturei catu si a ortografiei si acelu individu se fia asiadicandu ca unu stilisatoriu, carele totu odata va avé de a corege si tiparirea; dupa acesta se recere altulu ca simplu descrietoriu; adeca cele descrise de stilisatoriu in scriere cursive se le depuredie asia ca se fia apte pentru tiparire. Afara de acea Comisiunea insă deórace va avé agende deajunsu si va consuma tempu si poteri nu póte se nu aiba remuneratiune; se mai ceru in urma spese pentru materialu cum suntu: artia, negrementu, pene si altele, in urma redigerea opuriloru in brosiure séu in legatura cruda dupa tiparirea acelora, tóte aceste luanduse in socotintia Comisiunea

Conveni:

Ca ambii scrietori se fia remuneraţi dupa cóle, si anume dupa cóle scrise primulu, carele are mai greu lucru daru si altcumu coregerea tipariului anca, se capete dela o cóla scrisa 1 fl. 50 xri. éra celu alaltu dela o cóla 75 xri. dreptu acea pentru cele trei opuri istorice de 797 cóle primulu aru capata 1195 fl. 50 xri. alu doilea *597 fl. 75 xri.*

DREPTU ACEA FACANDUSE COMPUTU GENERALU PENTRU TABELA

DESEMNAREA OPURILOR TIPARINDE	In cate esemplarie	Câte suntu colele	In cate Tomuri	Onorariulu scrietoriului primu fl.	xri
1.) Istoria Romaniloru de S. Clainu.	2000	în scrisu 797 tip 289 $^{8}/_{11}$	7	1195	50
	2500	»	»	»	»
2.) Cronica Romaniloru în limba romana.	3000	»	»	»	»
	3500	»	»	»	»
	4000	»	»	»	»
3.) Cronica Romaniloru în limba lat. ambele dela P. Georgiu Sincai.	4500	»	»	»	»
	5000	»	»	»	»
1.) Istoria Romaniloru de S. Clainu.	2000	1046 380 $^{4}/_{11}$	9	1569	»
2.) Istoria baserice asca prima.	2500	»	»	»	»
3.) Istoria baasericesca secunda totu dela acelasi.	3000	»	»	»	»
4.) Cronice Romanilarn romana	3500	»	»	»	»
	4000	»	»	»	»
5.) Cronicà Romanilaru in limbà latina ambele dela P. Georgiu Sincai.	4500	»	»	»	»
	5000	»	»	»	»

TOTE SPESELE RECERUTE UNA CU TIPARIULU RESULTA URMATORIA:

Onorariulu scrietoriului 2-le		Onorariulu Comisiunei		Spesele Tipariului		Spesele brosiurei		Spesele cancelist		Suma totala	
fl.	xri	fl.	xri	fl.	xri	fl.	xri	fl.	xri	fl.	xri
597	75	1500	»	15,895	»	1500	»	50	»	19,738	25
»	»	»	»	19,074	»	»	»	»	»	23,917	25
»	»	»	»	22,253	»	»	»	»	»	27,096	25
»	»	»	»	25,432	»	»	»	»	»	30,275	25
»	»	»	»	28,611	»	»	»	»	»	33,454	25
»	»	»	»	31,790	»	»	»	»	»	36,633	25
»	»	»	»	34,969	»	»	»	»	»	39,812	25
784	50	1500	»	20,900	»	2000	»	50	»	26,803	50
»	»	»	»	25,080	»	»	»	»	»	30,983	50
»	»	»	»	29,260	»	»	»	»	»	35,163	50
»	»	»	»	33,440	»	»	»	»	»	39,343	50
»	»	»	»	37,620	»	»	»	»	»	43,523	50
»	»	»	»	41,800	»	»	»	»	»	47,703	05
»	»	»	»	45,980	»	»	»	»	»	51,883	50

si asia la olalta 1793 fl. 25 xri. éra pentru cele alte doue opuri basericesci dela 249 cóle prumilu aru avé . . . . 373 fl. 50
éra alu doilea . . . . 186 fl. 75
suma. . . 560 fl. 25
la care suma danduse . . . . 1793 fl. 25
suma. . . 2353 fl. 50
adeca suma ce resulta pentru descrierea aloru 1046 cóle seu toturoru opuriloru.

Pentru remunerarea membriloru Comisiunei se cugeta de neesageratu suma rupturita pentru tóte opurile de 1500 fl. éra pentru cele alte trebuintie scripturistice 50 fl. o.' a.

Incatu pentru brosiurirea opurilor s'a convenitu cu unu legatoriu de cărti asia ca in casulu candu se voru tipari numai cele trei opuri de istoria miréna ori in cate esemplarie se capete suma de 1500 fl. éra déca se voru tipari tóte opurile pentru acele ori in cate esemplarie se capete 2000 fl.

Estmodu sumanduse tóte cele specificate producu o suma de: 4843 fl. 25 pentru cele trei opuri, éra pentru tóte suma de: 5903 fl. 50, din carea suma subtraganduse in casulu primu 1500 fl. remane suma de 3343 fl. 25 éra in casulu alu doile din suma a doua subtr. 2000 fl. remane suma de 3903 fl. 50 se sciu spesele numai ale editurei fiindu cele alte pentru bros'u:ire.

XV

Dupa cum aréta tabela dedusa mai susu spesele tote recerute la edarea opuriloru respective, anume la edarea celoru trei istorice mirene deosebitu, si éra la olalta a toturoru adauganduse cele doue istorice basericescu suntu calculate dupa numerulu exemplarieloru dela 2000 pana la 5000. Comisiunea insa luandu in socotintia crescerea speseloru dupa crescerea esemplareloru, precum recugetandu si la numerulu nu prea mare a proportiune a publicului romanu cetitoriu si respective al celuia ce pote se ieie folosu din opurile aceste:

Dechiara:

Ca lucru statoritu: cum ca 3000 esemplarie v'oru fi de ajunsu si neci prea multe; si asia spesele pentru aceste in casulu tiparirei celoru trei opuri prime aru sui la 27.096 fl. 25 xri. era edanduse tote cinci opurile s'aru recere suma de 35,163 fl. 50 xri. Cu acésta afla de bine si cu scopu Comisiunea ca se se faca cunoscutu Inaltului Guvernu alu Romaniei; cà séu in casulu primu séu in al doile spesele date se voru, repersolvi cu esemplarie; si deórace dupa ratiunarea dedusa se póte statori pretiulu fie carei cole tiparite in 5 cruceri; ce luanduse in socotintia opurile cari nu potu fi destrase de toti cei ce sciu

ceti, fara de acei ce precepu catra ele, mai departe publiculu romanu, si cartile edate romanesce pana acuma nici decàtu nu este esageratu, resultandu cà la intemplarea candu s'aru tipari numai cele 7 tomuri prime tóte aceste aru costa 14 fl. 55 xri. candu scimu că singura Cronică P. Sincai romana costa 15 fl. o. a. cea ce aici aru costa fiindu doue volume căte de 40 cóle unulu numai 4 fl. v. a. Istoria Romaniloru dela P. Clainu 1 Tom. de 47 cóle 2 f. 35 xri. si in urma Cronica latina 4 volume 8 fl. 20 xri, éra de se v'aru tipari tóte opurile atunci 9 Tomuri aru costa 19 fl. v. a. adeca adauganduse Istoria bas. 1-a cu 1 fl. 75 xri. si Istoria bas. 2-a cu 3 fl. 70 xri. dela P. Clainu. Guvernulu Romaniei dara dupa computulu acesta aru fi escontentatu in cazulu primu cu 1862 si ceva mai bine de exemplarie, inse punese 1865 esemplarie si atunci resulta suma de 27.135 fl. 75 xri. candu spesele suntu numai 27.096 fl. 25 xri. v. a. in casulu alu doilé cu 1850 si ceva mai bine de esemplarie, fia dara 1853 esemplarie; si atunci dau suma de 35.207 fl. candu spesele suntu 35.163 fl. 75 xri. si atunci aru remané in casulu primu 1135 esempl. cari aru da suma de 16.514 fl. 25 xri. éra in casulu alu doilé aru remane 1147 cari aru aduce 21.793 f. ca profitu alu Decesei acesteia.

Mai departe se se scrie că opulu se va tipari cu litere strabune, cà se scie se nu faca esceptiune mai tardiu Inaltulu Guvernu alu Romaniei inse numai acea se se scrie cà in càtu aru veni edarea opuriloru in genere aloru trei prime si éra a toturora, si cate esemplarie aru capeta spre escontentare in ambele casuri, in intelesulu acesta se se faca unu conceptu Inaltului Ministeriu din Romania indreptandu; si apoi o comitiva cu carea se se substérna Ilustritateai Sale D. Episcopu decesanu totu operatulu.

Semnatu in Oradea-Mare anulu, luna si dilele de mai susu.

Urmează iscăliturile ca la protocolul I).

ELEMENTUL SLAV ÎN DIALECTUL AROMÂN

DE

TH. CAPIDAN
PROF. LA UNIVERSITATEA DIN CLUJ

PREMIUL NĂSTUREL DE 5000 LEI DIN 1924
Şedinţa dela 5 Iunie 1924

RAPOARTELE COMISIUNII PREMIULUI NĂSTUREL APROBATE DE SECŢIUNEA LITERARĂ

Lucrarea cu motto: «Torna, Torna»... prezentată la premiul Năsturel 1924 cu subiect dat «Elementul slav în dialectul aromân» este un studiu serios, făcut cu deplină pregătire ştiinţifică şi care merită a fi premiat şi publicat de Academia Română.

Autorul ne arată în introducere că va distinge cuvintele slave intrate în perioada veche *(când Aromânii trăiau în continuitate geografică cu ceilalţi Români) de cele împrumutate în perioada nouă (după despărţirea grupelor dialectale şi aşezarea Aromânilor în regiunea ocupată astăzi), arătând şi criteriile — uneori foarte greu de precizat după care se poate cunoaşte vechimea cuvintelor de origine slavă. Reţinem observaţia justă despre răspândirea cuvintelor de origine slavă la celelalte popoare din Balcani şi rezultatele interesante ce se pot scoate din studiul lor. Tot în introducere se arată izvoarele bogate din care autorul îşi culege materialul, care nu se restrânge la cele câteva glosare şi texte accesibile tuturor, iar pentru limba mai veche cuprind şi pe Ucuta şi Codicile Dimonie. Autorul fiind — în mod evident — însuş Aromân, cunoştinţele sale de dialect i-au dat putinţa să controleze şi să completeze acest material.*

In capitolele «Schimbări fonetice» şi «Caracterul elementului slav» remarcăm mai ales partea care se ocupă cu vocalele nazale slave; în aceasta se aduce o contribuţie nouă şi foarte preţioasă, arătându-se că reflexul u > n *al vechiului slav* ѫ *se datoreşte Sârbilor, pe când reflexul* ân *e de provenienţă bulgară. Acest capitol, precum şi observaţiile*

interesante din capitolul «Schimbări semantice» și «Influențe gramaticale» dovedesc pregătirea temeinică a autorului și în filologia slavă.

Pentru studiul paleontologic al limbii noastre sunt importante datele cuprinse în capitolele următoare : «Asemănări cu dialectul dacoromân în schimbările fonetice și semantice», «Asemănări în influențele gramaticale» și mai ales «Elementul lexical», în care comparația se face în largă măsură și cu dialectul meglenit. Urmează concluziile în capitolul «Vechimea elementului slav» în care se combat unele teorii eronate și se stabilește sec. VIII-X ca dată când Străromânii au primit cele mai multe cuvinte slave.

Lucrarea aceasta, pe cât de scurtă și concisă, pe atât de bogată în date și idei, se termină cu Lexicul slavismelor din dialectul aromân, în care e depusă multă muncă de strângător conștiincios și o sumă de etimologii noui

S. PUŞCARIU

Manuscriptul prezentat pentru premiul «Elemente slave în Aromâna» aduce o cercetare de bună orientare în problemele filologiei române. Autorul a urmărit materialul lexical aromân nu numai după publicații cunoscute, dar și după culegeri cari sunt mai puțin luate în seamă și se vede că stăpânește faptele din filologia slavă în legătură cu probleme de istoria limbii române. Elementele slave din aromână sunt studiate sub multiplele lor aspecte și părerile exprimate, deși nu duc totdeauna la convingere, arată spirit critic și stăruință de a elucidà puncte obscure. Cu deosebire în partea din urmă, autorul grupează observațiuni de care trebuie să se țină seamă pentru unele rectificări la acest capitol din înrâuririle slave asupra limbii noastre. Asupra felului cum sunt reflectate unele fenomene slave în aromână cred însă că trebuià să se insiste mai mult, pentrucă rămân puncte prea evasiv expuse, deși puteau fi mai bine precizate (ca la pag. 13 cu privire la g r e b l ă asupra căruia se revine totuși la lexic, dar nu suficient, pentrucă se lasă neexplicată forma g l i b ă dela Dalametrà, care totuș se înțelege). Lexicul dă o înșirare sistematică a formelor ce trebuiau relevate, deși unele interpretări etimologice sunt contestabile (cum e aceea referitoare la a r o b ce nu poate fi metatezat din b o r).

Transcrierea fonetică cred că trebuie modificată în vreo două cazuri (lui tš, *d. e., i se poate preferà* č*) și modificările acestea se pot aduce înainte de a se da manuscrisul la tipar, dacă comisiunea premiului se va asocià la părerea ca această lucrare să fie răsplătită și publicată de Academie.*

O. DENSUŞIANU

I

INTRODUCERE

Dintre elementele străine care împestrițează graiul Românilor din sudul Peninsulei Balcanice, cunoscuți astăzi sub numele de *Aromâni*, elementul slav ocupă un loc destul de însemnat în partea gramaticală și lexicală a dialectului aromân.

Din studiul de față făcut asupra acestui element, rezultă că el a pătruns în dialectul aromân în două perioade bine distincte: o parte, cuprinzând un număr restrâns de cuvinte și de particularități gramaticale, s'a introdus în *perioada veche*, care începe din clipa primelor atingeri ale poporului român cu Slavii și trece dincolo de veacurile în care Aromânii, după despărțirea lor de restul românismului nord dunărean, au început să se coboare în Macedonia, Epir și Tesalia; restul, în care intră cea mai mare parte a elementului slav, s'a introdus în *perioada nouă*, care urmează după stabilirea populațiunilor românești acolo, unde astăzi îi găsim în așezări mai compacte.

In cursul acestor două perioade, elementul slav a fost supus la unele schimbări. Dintre acestea, cele din perioada veche se identifică aproape cu aceleași schimbări ale elementului slav din dialectul dacoromân. Cuvintele din perioada nouă arată modificări neînsemnate.

Cu toată această deosebire făcută în elementul slav din dialectul aromân, nu-i tocmai ușor de specificat, care cuvinte anume au intrat în perioada veche și care după această perioadă. Cele mai multe dintre ele pătrunzând în limbă, după prefacerile la care au fost supuse elementele latine, ele nu arată decât foarte puțină deosebire de formele lor originale. In cazul acesta, nu este tocmai ușor de deosebit ceeace este vechiu de ceeace este mai nou. In afară de aceasta, foarte multe dintre cuvintele

vechi, sub presiunea formelor mai nouă, sau au fost schimbate, sau au fost înlocuite de acestea din urmă. Un caz tipic despre aceasta ne ofere dialectul meglenit. In acest dialect, forma corespunzătoare pentru cuvântul *scump*, care este comun pentru toate dialectele, este *scǫmp*. Noi însă ar fi trebuit să avem *scump*, întrucât *ǫ* [1]) din dialectul meglenit apare numai pentru sunetul *ă (â)*, nu și pentru *u*, cum ne-am fi așteptat din paleoslavul *skǫpŭ > scump*. In cazul acesta, în forma meglenită mai nouă *scǫmp* pentru **scump* trebuie să vedem sau o încrucișare între **scump* și forma actuală megleno-bulgară *skъp*, sau, șì mai sigur, o înlocuire prin forma bulgară mai veche *skъmp* care, în dialectul meglenit, trebuià să dea regulat *scǫmp*.

Dacă însă deosebirea dintre vechiu și nou în elementul slav este greu de făcut pe această cale, mai există un alt mijloc cu ajutorul căruia ne-am puteà lămurì mai bine în această privință. Acest mijloc ar fi să ținem seamă de identitatea cuvintelor slave la Aromâni și Dacoromâni, bine înțeles, și sub raportul schimbărilor formale. După acest criteriu am puteà stabilì următoarea normă pentru stabilirea epocei în care cuvintele slave au pătruns în dialectul aromân: cuvintele slave care se găsesc în dialectul aromân și, în acelaș timp, se întâlnesc șì în dialectul dacoromân, ar puteà fi socotite ca împrumuturi vechi făcute în perioada veche, mai ales, dacă ele arată asemănări șì în schimbările formale. Restul, care nu se găsește în dialectul dacoromân, și, în afară de aceasta, nu prezintă nici vreuna din prefacerile caracteristice perioadei mai vechi, ar puteà fi socotit ca împrumut mai nou. La aceasta am puteà adăugà și extensiunea lor în celelalte dialecte și, mai ales, în dialectul meglenit. Cuvintele de origine slavă care s'ar găsì nu numai în aromână și dacoromână dar și în meglenită, ar puteà fi socotite ca împrumuturi dintre cele mai vechi.

Dar, în afară de aceste mijloace de deosebire între elementul slav din cele două perioade, mai avem încă unul care ar fi de o însemnătate deosebită, nu numai pentru despărțirea ce trebuie să facem între ceeace este mai vechiu de ceeace este mai nou în elementul slav din limba română, dar și pentru specificarea elementului slav care a pătruns *numai* în limba română, deosebindu-se de acela care s'a răspândit *peste tot* în Peninsula Balcanică.

1) Sunetul paleoslav ѫ, din lipsă de caractere, este redat prin ǫ.

Slavii, inundând în întreaga Peninsulă Balcanică, au ajuns până în Grecia. Acì ei au exercitat o puternică influență și asupra *Grecilor* și *Albanezilor*. Această influență se vede astăzi în partea lexicală a limbilor acestor două popoare și, mai ales, în urmele de nume de localități care se observă în toată Albania, dar mai cu deosebire în partea de mijloc și de miazănoapte a Greciei. Stabilirea unui raport în împrumuturile slave între limbile neogreacă și albaneză, pe de o parte, și între dialectele aromân și dacoromân pe de altă parte, ne va arătà, până la o oarecare măsură, ceeace este element slav de domeniul comun *sud-balcanic*, de ceeace este slav de domeniul *nord-balcanic*, sau de ceeace este comun și pentru unii și pentru alții. Cu alte cuvinte, dacă vom da de elemente lexice care se găsesc numai în dialectele aromân și dacoromân, cu o conformație în virtutea căreia am puteà susțineà vechimea lor în limbă, însă care nu se întâlnesc nici în albaneză și nici în neogreacă, atunci vom zice că acèle cuvinte nu numai că sunt vechi în dialectul aromân, dar că ele mai sunt și de proveniență comună atât pentru Aromâni cât și pentru Dacoromâni, ca unele care își au rădăcinile în străromână. Fixarea acestui punct de plecare pentru judecarea vechimii elementului slav în dialectul aromân este de mare însemnătate pentru noi, deoarece acest element, pătrunzând în limba română după completa evoluare a celor mai multe și mai de seamă prefaceri din elementul de bază al limbii noastre, el n'a suferit prefacerile adânci care se văd astăzi în cuvintele de origine latină sau chiar și în puținele forme de origine albaneză și veche grecească.

De sigur că acest din urmă mijloc ce s'ar puteà aplicà pentru controlul vechimii elementului slav în limba română și mai cu deosebire în dialectul aromân, care formează obiectul acestei cercetări, nu este și cel mai ușor. Pentru aceasta ne lipsesc, de sigur, studiile necesare asupra elementului slav din cele două limbi. In afară de aceasta, și în ce privește limba albaneză, mai trebuie să facem o strictă deosebire între elementul slav de proveniență sârbo-croată și între acela de origine bulgară. Trecând peste aceste greutăți, noi am încercat să ne folosim, cât am putut, de prezența elementului slav în cele două limbi balcanice, numai atunci când am avut siguranță deplină asupra originei și, mai cu deosebire, asupra schimbărilor lui formale.

In ce privește, acum, materialul din care mi-am extras toate cuvintele de origine slavă, în primul rând am cercetat lucrările scriitorilor aromâni din sec. XVIII *(Cavallioti, Ucuta, Daniil)* și *Codicele Dimonie*. După aceea, am

extras tot ce am putut găsi în literatura populară aromână și, numai în urmă de tot, m'am folosit și de glosarele și dicționarele aromâne cunoscute.

Citate aromâne s'au dat, în partea lexicală, numai atunci când ele erau de neapărată trebuință pentru ilustrarea înțelesului.

II

SCHIMBĂRI FONETICE

In vocalism:

Sunetul nazal *ǫ* a dat în aromână *un (um)* numai în două cuvinte: *scumpu (scumbu)* din *skǫpŭ* și *stumbu* «pisălog» din *stǫpú*.

Dintre acestea, *stumbu* există și la Greci sub aceeaș formă și cu aceeaș trecere de înțeles.

Se întreabă dacă forma aromână n'ar fi un împrumut din neogreacă. Un astfel de împrumut ar fi cu putință, deoarece, după cum se va vedeà mai departe, trecerea lui *ǫ* paleoslav în *un* se arată și în elementele slave din neogreacă. Totuș n'ar fi exclus să avem aface cu un caz contrariu, adică forma aromână să fi pătruns la Greci, mai ales că trecerea lui *p* la *b* din cuvântul aromânesc este un fenomen regulat, cf. *scumbu* pentru *scumpu*, *tâmbănă* pentru *tâmpăna*. Numai ținând seamă de faptul că forma normală **stumpu* lipsește la Aromânii din nord, am puteà crede mai de grabă că el s'a introdus la noi prin neogreacă.

In afară de aceste două cuvinte, mai avem forma *jumbu* pronunțat și *jimbu* «fără dinți, ştirb» (dacor. *jimb*, *jimbat)*, pentru care trebuie presupusă o formă paleoslavă **žǫbŭ*. Acest *žǫbŭ*, după A. Byhan *(Jahresb.* V 341), ar fi o formă contaminată din **zǫbŭ* «dinte» și *zǫbr-* «Kiemen, Kiefer». Acì observ numai că dintre cele două forme, *jumbu* ar păreà să fie cea originală, întrucât ea arată *ǫ > un*. Ținând seamă însă de faptul că cealaltă formă: *jimbu* (cu *i* pentru *u)*, este veche, ca una care se întâlnește și în dialectul dacoromân, iar $i < u$ ar fi mai greu de explicat (deși avem *ngl'imă* din vsl. *gluma)* decât $u < i$, în cazul acesta s'ar puteà să avem aface cu o formă primitivă *jimbu*, al cărei *i* n'ar puteà fi explicat ușor, mai ales că și în limba bulgară avem *zъmbav* [1]).

---

[1]) B. Conev, *Ezikovni Vzaimnosti meždu Bъlgari i Rumъni* (1919) Sofia, p. 32.

Un alt cuvânt care aparţine tot acì este *jongă* s. f. «dinte» la copiii mici, când începe să le crească dinţii. Eu l-am auzit întrebuinţându-se mai mult la plural: *jong'i* «dinţi de lapte». *Natlu scoase jong'i* (copilul a scos dinţii de lapte). Acest *jong'i* este propriu zis forma primitivă, iar *jongă* nu-i decât un nou singular refăcut. In ce priveşte acum originea lui, ţinând seama de înţeles, el trebuie să reprezinte pe vsl. *zǫbŭ* «dinte». Din această formă şi sub influenţa lui *jumbu* s. *jimbu* noi ar fi trebuit să avem la început *junbu (jumbu)* cu plur. *jung'i* (ca *slab* plur. *slag'i)*. Insă noi avem *jong'i* (cu *on* pentru *ǫ*, nu *un*, cum ne-am fi aşteptat). Acest *on* nu s'ar puteà explicà în alt chip, decât numai dacă am admite că cuvântul ne vine din regiunea Dibrei, cu ǫ > o, încă pe când nu dispăruse *n*.

Sunetul nazal *ǫ* a dat *ân*, *âm* (la Aromânii din Nord *ăn*, *ăm)* în următoarele cuvinte: *blâncu* «oblânc» din *oblǫkŭ*; — *clăndu* «lână scărmânată» din **kǫdlo* care ar fi dat *kъndlo-klъndo*. Forma paleoslavă ar rezultà din rutenescul *kudlo* (cu *u* < *ǫ)* «Zotte» *(Jahresb.* V 315); — *tâmpănă* şi *tâmbănă* «tobă» din *ţǫpanŭ*; — *trâmbă* < *trǫba* şi *zâmbe* «colţişori» din *zǫbŭ*. — Tot acì aparţine numele de localitate *Lânga* comună românească din Albania, situată în apropierea oraşului Moscopole, din vsl. *lǫga* «pădure cu păşuni». Deasemenea şi *Lundzi* (şi *Lundziń)*, numele unei comune româneşti din apropierea oraşului Nânta, în Meglen. In acest cuvânt am aveà *ǫ > un*.

In afară de aceste reflexe ale sunetului nazal, care s'a desvoltat oarecum regulat la cuvintele de mai sus, mai avem o serie de cuvinte intrate mai în urmă în dialect, în care *ǫ* arată aceleaşi schimbări ca în dialectele bulgare:

ǫ > o apare în cuvântul *agunos* (prin substituirea sunetului *g* prin *γ*, despre care vezi mai jos, şi *aγunos)* «scârbă» din vsl. *gnǫsŭ*, care în dialectele macedobulgare a dat *gnas* (cu *ǫ > a* ca în mǫka > maka) şi numai într'un dialect bulgar din Albania (Dibra) a dat *gnos* (cu *ǫ » o*), din care va fi pătruns la Aromâni. Ie dialectul bulgar din Macedonia avem numai *gnas*.

ǫ > a numai în *dab* «numele unei păduri foarte dese la Avela». La început va fi însemnat «stejar», căci cuvântul vine din vsl. *dǫbŭ* (macedobulgar *dab* «Eiche»). Acest *ǫ* devenit ă, în poziţie neaccentuată, a trecut la *u: dubrac*.

ǫ > an în cuvintele *ǫandză* «naibă» şi *pangu* «păianjen».

Mai întâiu, în ce privește forma *jandză*, după Oblak,[1]) nu se știe dacă la baza ei trebuie admis o formă paleoslavă cu *ǫ* sau una cu *ę*. Pentru noi ea este un împrumut direct din macedo-bulgărescul *jandza*, cu acelaș înțeles. Nu tot așà stau lucrurile cu *pangu*. Cuvântul acesta în limbile slavice este supus la un dublu tratament. In vreme ce mai toate limbile slave pornesc dela forma paleoslavă *paǫkŭ*, limbile bulgară și polonă trebuie să plece dela o formă cu un *j* între *a* și *ǫ*, adică **pajǫkŭ*[2]), din care derivă și cuvântul românesc *păing*. Forma aromână *pangu* nu-și are corespondentul său în nici unul din dialectele bulgare, ca să credem că sub această formă a trecut dela Bulgari la Aromâni. In schimb însă, el se găsește în limba neogreacă *πάγγος* cu acelaș înțeles. Acum se întreabă dacă forma aromână n'ar fi un împrumut din limba neogreacă. La aceasta s'ar opune numai trecerea lui *γ* în g. Eu am arătat că aromânescul *gună*[3]) nu poate venì din grecește tocmai pentru că în graiul Aromânilor din Nord nu avem *γună* ci *gună*, ca în lat. *gŭnna*, *-am*[4]). In cazul acesta este mult mai probabil ca cuvântul grecesc să fie un împrumut românesc. In ce privește acum originea cuvântului aromânesc, cu toate că el, sub această formă, nu se găsește în nici unul din dialectele bulgare actuale, noi trebuie să admitem că într'o regiune din apropierea domeniului sârbesc, ar fi putut existà odată și forma *paǫkŭ* alături de *pajǫkŭ*, din care, cu trecerea lui ǫ în *an* ca în *jandză*, a rezultat forma aromână *pangu*, dintr'un mai vechiu **păangu*.

In poziție neaccentuată *ǫ* a dat regulat *ân* (ăn): *pândar* din vsl. *pǫdarĭ*; — *arăspândescu* «răspândesc» din vsl. *raspǫditi*. Tot acì aparține

[1]) *Archiv f. sl. Phil.* XVII p. 135 și 137.

[2]) Pedersen in *Archiv f. sl. Phil.* XXX, p. 149—150.

[3]) *Dacoromania* I, p. 520.

[4]) Tache Papahagi în *Graiu și Suflet* I 328 (nota) crede că forma arom. *gună* «nu poată reproduce forma latină respectivă» și că «cel puțin forma din regiunea Pindului — e de origine neogreacă». Că cuvântul arom. *γună* (pronunțat cu *γ*) ar puteà fi grecesc, prin urmare secundar venit peste cuvântul latin *gună*, aceasta s'ar puteà admite, dacă n'am vreà să reducem grecismul lui numai la pronunțarea lui greacă, cum Aromânii din Pind pronunță și alte cuvinte latinești și chiar slave, ca: *arăδățină*, *aγunescu* etc. pentru *arădățină*, *agunescu*, cu sunete grecești. Dar pentru aceasta, nu se poate contestà originea latină a formei *gună* (pronunțat cu g latin, nu cu *γ* grecesc) care este singura cunoscută la Aromànii din Nord, după cum nu se poate contestà originea latină și slavă a formelo *arădățină*, *agunescu*, iarăși singure forme cunoscute în graiul Aromânilor din Nord, cu toate că la Sud avem, alături, șì *arăδățină*, *aγunescu*.

și forma *băndunedz* întrebuințată mai mult la Aromânii din Macedonia cu ințelesul «vorbesc fleacuri, nimicuri, trâncănesc, vorbesc prostii», dintr'o tulpină *bǫdoriti*, care a dat în macedo-bulg. *bъndoram* cu acelaș înțeles. In dialectul aromân s'ar fi putut să avem și un împrumut mai nou. Insă, în cazul acesta, ne-am fi așteptat mai mult la o formațiune de conjugarea verbelor în *-ire*, nu în *-edz*.

In forma *trumbuescu* «adun pânza în trâmbă», derivată dela *trâmbă*, avem *âm > um* sub influența lui *u* din silaba următoare.

Sunetul nazal *ę* a dat:

en în *grenda* «grindă» din *gręda*; — *rende* «răzător» din *ręnde*; — *șcl'endză* «țurcă» și numele jocului cu țurca» din *klędza*; — *tengală* «gumă, firicele de gumă» din *tęgalo*. Toate aceste cuvinte au intrat în dialectul aromân din dialectele bulgare, macedonene, în care avem regulat *en* pentru *ę* [1]).

in în *mintescu* «mestec» din *mętǫ* și *culindă* din *kolęda*.

ân (ăn) în *pământ* «praznic» din vsl. *pamętŭ*.

Sunetul *ŭ* a dat *â* numai în grupul *rŭ*. Astfel avem *bârn*(ă) (brŭvino); *bârdă* (brŭdo); *crâblă* (krŭblo); *cârpă* (krŭpa); *dârmă* (drŭmi); *gârbovŭ* (grŭbov); *gârgâlan* (grŭklanŭ); *gârliță* (grŭlica); *gâryiță* (grŭbica); *mârșă* (mrŭša); *pâryitše* (prŭviče); *pârjină* (prŭžina); *scârtšu (grŭčŭ)*; *vârstă* (vrŭstŭ), etc.

La mijlocul cuvintelor *ŭ* accentuat apare cu *o* numai în două cuvinte: *boz* (bŭzŭ) și *aroput* (*rŭpŭtu*, atestat și sub forma *ropotŭ)*.

La sfârșitul silabelor *ŭ* nu se pronunță: *pritšă* (pritŭča).

In poziție neaccentuată și la sfârșitul cuvintelor *ŭ* nu se pronunță: *prag* (pragŭ); *trup* (trupŭ), etc., afară de cazurile cunoscute și în dialectul dacoromân, în care *ŭ* final apare ca ă: *goadă* «lovitură, bătaie» (godŭ); *n'ilă* (milŭ); *roșcuvă* (roškovŭ); *tâmpănă* etc.

Tot în această poziție, *ŭ* dela mijlocul cuvintelor apare ca *u* în *arujescu* din bg. *rŭžŭ* și *guryița* alături de forma regulată *gâryiță*, despre care a fost vorba mai sus. Deasemenea: *sută* din *sŭtŭ* se explică, după Conev, [2]) tot din întrebuințarea lui în poziție neaccentuată din gen. plural *pętŭ sotŭ*, *šestŭ sotŭ*, pronunțat *pet sota*, *šest sota*; *hrup* dintr'un vsl. **hrŭbŭ* pentru care cf. bg. *hъrbъ* (> dacor. *hârb)* și *trușină*, turșină (trŭsina).

---

[1]) V. Oblak, *Einige Capitel aus der bulg. Grammatik*, în *Archiv f. sl. Phil.* XVII, p. 132 și urm.

[2]) Conev *Ezikovni vzaimnosti*, p. 11.

Sunetul *ĭ* accentuat sau neaccentuat dela mijlocul și sfârșitul cuvintelor nu se aude. El apare ca *e* aproape în aceleași cuvinte care există și în dialectul dacoromân: *jale* (žalĭ); *leane* (lěnĭ) și *pade* (padĭ).

In următoarele cuvinte *ĭ* apare ca *u* și *a*: *muzgă* din *mĭzga* (poate din cauza labialei); *păstravă* alături de *pestravă* (pĭstrŭva); *andzărescu* din *zĭrěti*, dacă n'ar fi un derivat direct din *dzare* (zarja).

Numai în două cuvinte *ĭ* final și-a păstrat elementul palatal: *puvon'ŭ* «puhoiu» din *povonĭ* și *sin'icat* «negru peste tot» din *sinĭ* «niger». S'ar puteà ca ele să fi păstruns dintr'un dialect bulgăresc, în care *ĭ* a putut alterà consonanta precedentă. Pentru *sin'icat* avem și sârb. *sinji* «graulich, blau» precum și macedobulg. *sinjo* id.

Vocala *ě* în poziție accentuată se pronunță în cele mai multe cuvinte ca *ea* (ḭa): *bḭal* însă și *bel*, *abel* (bělŭ); *breană* (mrěna); *cleașți* (klěšti); *jireagl'ă*, *jiregl'e* (žrěbij); *leane* (lěnĭ); *niveastă*, *nveastă* (nevěsta); *pleamniță* (plěvnica); *pulean*, *pulḭan* (polěno); *pumean* (poměnŭ); *seavir* (sěver); *smeară* (směra) *streahă* (strěha); *tšireap* (črěpŭ); *tšeată* (čěta); *videală* (viděło); *vreajă* (vrěža); *vreavă* (vrěva); *zmeană* (izměna), etc.

In următoarele cuvinte avem *ě > e*: *mejdă* (měžda); *rehav* (rěhav); *repă* (rěpa); *strelă* (strěla), etc.

Vocala *ě* trece în *i* numai în *griblă* (grěblo); *nădie* (naděja), etc. iar în *â* în *arâsă* (rěsa).

In poziție neaccentuată *ě* sau *e* trece în *i*, ca în elementele latine: *arumin* (ruměnŭ); *bilescu* (běliti); *niveastă* (nevěsta); *nivol'ă*, *nivol'e* (nevolja); *pitumină* (pitumen); *sprimă* (sprěma), etc., etc.

Când se găsește în apropierea licidelor *r* sau *l*, vocala *e* trece în *ă* *agărșescu* și *agârșescu* (grěšiti); *alăk'escu* și *alâk'escu* alături de *alik'escu* (lěpiti); *amplătescu*, *ampâltescu* și *ampâltescu* (pletọ); *anvârliga* și *anvâriga* (veriga).

Precedată de *tš*, vocala e, după ce mai întâiu a trecut în *i*, s'a schimbat în *u*: *tšucan* (čekan); *tšumurică* (čemerika); *tšurun'idă* (čeramida); *tšuplescu* (čepja); *tšupor* (čepor); *tšuvan'ŭ* (čivanŭ); *cușug* și *cuftšug* (kovŭcegŭ).

Vocala *o* în poziție accentuată rămâne neschimbată: *boză* (boza); *cloță* (kloca); *cofă* (kofa); *copă* (kopa); *gornă* (gorna); *nivol'ă* (nevolja); *smolă* (smola), etc.

In următoarele cuvinte *o* a trecut în *oa* ca în elementele latine, când în silaba următoare se află un *ă*: *cloatše* (kločka); *coajă* (koža); *coară* (kora); *coasă* (kosa); *goadă* (godŭ); *muloahă* (moloho); *poală* (pola); *pumoară* (poumora); *sloată* (slota); *vuloagă* (vologa), etc.

In forma *potane* și *potană* din vsl. *potonŭ* avem *a* pentru *o*. In *buștină* pentru *voštină* trecerea lui *o* în *u* se datorește probabil schimbării accentului.

In poziție neaccentuată *o* trece în *u* ca în elementele latine: *apugudescu* «nemeresc» *(pogodih* dela *pogaždam)*; *aruvinedzŭ* (rovina); *avuzescu* «înot» (voziti); *buiată* (pojata); *cloput* (klopotŭ); *cruescu* (kroiti); *cubuescu* (kob, kobiti); *culac* (kolak); *culcutescu* (klokot); *cupită* (kopito); *cusiță* (kosica); *cusor* (kosorĭ); *gulescu* (gol); *lupată* (lopata); *nguvujdedzŭ* (gvozdŭ); *puliță* (polica); *pumean* (pumĕnŭ); *ruiescu* (roja); *tuiagă* (tojaga); *ubor* (oborŭ); *olug* (ologŭ); *urată* (orač); *upărescu* (opariti), etc.

Una singură dată avem *o* > *i* în mijlocul cuvintelor: *piscură* (poskura), dar și acì poate că avem la bază forma *prescură-pescură*.

La sfârșitul cuvintelor *o* trece în *ă*: *bârdă* (bŭrdo); *cârblă* și *crâblă* (krŭblo); *cupită* (kupito); *tšudă* (čudo); *drâmbală* «scrânciob» (drŭmbalo); *greblă* (greblo); *muloahă* (moloho); *sită* (sito); *sirtă* (sirto); *tengală* (tengalo); *videală* (vidĕlo), etc.

In următoarele cuvinte *o* apare ca *ă*: *apărn'escu* (pornahŭ dela *porivati)*; *căcot* alături de *cucot* «cocoș» (kokotŭ); *căpiță* (copica); *căsar* (kosar); *plătun* «cerb» (atestat numai la Cavallioti) din *plotunŭ*. După Miklosich *(Untersuchungen* p. 218), cuvântul nu se întâlnește decât numai în două manuscripte, încolo lipsește din limbile slave; *săcol* (sokol).

Sunetul *o* se păstrează peste tot în poziție accentuată.

Nu există nici un cuvânt cu *a* + *n* > *ân*. In schimb, *a* prezintă unele modificări în *graiu* (din graj), care apare și ca *greaiu*, *griaiu*, iar în regiunile din Albania și *greiu*, după cunoscuta particularitate a Românilor din Albania de a preface pe *a* în *ea*, când este precedat de o grupă de consonante în care ultima este *r*. In *proaște*, «praștie» avem *oa* pentru *a*. La Aromânii din Macedonia se aude *praštše*, împrumut mai nou din dialectul macedo-bulg. *prašča*.

In poziție neaccentuată avem pretutindeni *a* > *ă*: *coajă* (koža); *coasă* (kosa), etc., etc.

Sunetul *u* se păstrează pretutindeni în poziție accentuată. In poziție neaccentuată avem *ă* pentru *u* în următoarele două cuvinte: *mplătescu* și *mblătescu* «înot, plutesc» din *pluta*, nu din infinitivul *pluti*, cum dă Tiktin în *Dicț. Germ.-Rom.* pentru forma dacor. *plutesc*, fiindcă atunci ar trebuì să avem *plivescu* sau *pluvescu*. Nici un verb din limba română nu derivă dela forma infinitivului. Toate vin dela ind. prez. sau dela aorist. In cazul acesta, și pentru *plutesc* n'ar trebuì să pornim dela *pluti*,

ci dela ind. prez. *plivą*. Al doilea cuvânt este *ndăhnescu* și *ndâhnescu* «miros rău, put» din bg. *duhnah* aor. dela *duham*.

Diferite schimbări avem în următoarele forme: *ă > e* în grăįescu-grescu > *grescu*; *ă > i* în jălescu-jelescu > *jilescu*; ă > u în *guvozdu* < găvozdĭ; *e > ă* în năvedescu > *năvădescu*; pateriță > *pătăriță*; *e > u* în gușter > *gușțur*; gușteriță > *gușturiță*; *i > u* în bivuliță (< byvolica) > *buvuliță*; *tšuvan'ŭ* (čivanŭ) pentru **tšivan'ŭ*; *o > ă* în *căcot* (din kokot), alături de forma cea mai răspândită *cucot* și *cocut*; *plătun* «cerb» din vsl. plotunŭ; *căpiță* pentru *kopica*, *tăpor* pentru tupor; *u > i* în *ngl'imă* pentru **nglumă* din vsl. *gluma*.

Protesa unui *a* se arată în cuvintele: *agâršeșcu* (grěšiti); *agudescu* (goditi); *agunescu* (goniti); *agunos* (gnos); *alik'escu* (lěpiti); *alug'escu* (l'ubiti); *anăpădescu* (napadǫ); *apărn'escu* (porivati aor. pornah); *apugudescu* (pogaždam aor. pogodih); *arană* (rana); *arapun* (rapon); *arăspândescu* (raspǫditi); *arăzboįu* (razboi); *arnescu* (rinǫti); *arob* (bor); *arov* (rovъ); *arud* (ruda); *arugă* (ruga); *arugoz* (rogoz); *aruguescu* (rygati); *aruguzină* (rogozina); *arujescu* (rъžъ); *arumin* (ruměn); *arup* (rupa); *arus* (rus), etc., etc.

Epenteză avem în *agunos* și *ayunos*, *aynos* (gnǫsŭ); după aceea am mai aveà și în *harabeu* pentru *hrabeu-vrabeu*, dacă într'adevăr acest cuvânt ar veni de la forma slavă dată la lexic.

Sincopă avem în *aynos* pentru *ayunos*-agunos, cu toate că ea ar puteà reprezentà și forma primitibă *gnos* despre care vezi mai sus; *arnescu* pentru arinescu (rianǫti); *bașnă* pentru baștină (baština); *nveastă* pentru niveastă (nevěsta); *bimță* pentru *pimniță*; *ponță* din poniță (podnica); *svalindză* pentru *suvalniță*, etc.

Afereză în *zmeană* din izmeană; *byială* din obială; *blâncu* din oblăncu; *căpăescu* din ucăpăescu (bg. *okapu(v)am)*.

In *consonantism*:

In cuvintele mai vechi labialele au fost alterate de i următor și anume:

b > g' în *alug'escu* «iubesc» (ljubiti); *g'igor* «stâncă înaltă», alături de *biguri*. forma cea mai răspândită (cf. megl. bigor) din bg. *bigor*; *jag'ină* «mătasea broaștei» din *žăbina* (dela *žaba* «broască»). Intr'un singur cuvânt avem trecerea intermediară *byįală* pentru *yįală* dela *obială*.

v > y în *yilă* «furcă de întors fânul» din bg. *vila*. Cuvântul există și în ngr. *Βίλα*. In *ng'ihuredzŭ* dela *g'ihur* din **vihor* (< *vihrŭ*, pentru care în bg. avem *vihъr*) avem *g'* pentru *y*.

m > n' în *n'ilă* din *milă* și *n'iluescu* din *milovati*; *tšuru'nidă* «cărămidă» din sârb. *čeramida*.

Această alterare a labialelor se întâmplă și din cauza unui *i* flexionar: *rob* pl. *rog'i*; tot așà *slab* pl. *slag'i*, etc.

Dintre celelalte consonante care arată alterare, avem numai *n* în *aurn'escu*, *apărn'escu* (urinǫti); *azn'escu*, alături de *azgunescu* (goniti); *pon'iță* (podnica) ar puteà fi și din ngr. *πονοίτσοι* sau chiar din alb. *ponitsε*, cu acelaș înțeles. In *cupan'ă* «copaie» din *kopanjia* avem *n > n'* din cauza lui į; iar în *puvon'ŭ*, *sin'icat*, despre care s'a vorbit în altă parte, din cauza lui ĭ slav. In *tšuvan'ŭ* «ghiveciu» din vsl. *čivanŭ* «sextarius». *n* apare alterat, poate, iarăș din pricina unui *ĭ* care trebuie să fie existat la baza formei slave, din care derivă cuvântul românesc, în locul lui *ŭ*. Un caz contrariu avem în *tšubană* «lingură mare de lemn» din sârb. *čoban'a* pentru *tšuban'ă*. Forma sârbă care derivă tot din *čivanŭ* ca și arom. *tšuvan'ŭ* dovedește că trecerea lui *n* în *n'* din cuvântul aromânesc pornește dela o bază slavă în care am avut *n'* pentru *n*.

Precedat de un sunet nazal, labiala *p* din consonantă mută devine sonoră *b* ca în elementele latine: *mbrostu* «naiv» din vsl. *prostŭ*; *mbrostu* alături de *mprostu* «în picioare» din bg. *prostum*; *mblătescu*, *tâmbănă* alături de *mplătescu*, *tâmpănă*, etc.

Aceeaș slăbire o arată și *t*, *tš*, *ț*, *c* în *mindescu* pentru *mintescu (męto)*; *ndžernu* «nenorocit» din bg. *černo*; *svalindză* «suveică» pentru *suvalniță*; *crangă* pentru *crancă* din *granka*; *ngatšŭ* alături de *ncatšŭ*; *tšilengă* pentru *tšilencă*.

In următoarele cuvinte *c* slăbește în *g*, fără a fi precedat de o consonantă nazală: *gârdel'u* «cârd» din **kŭrdel'* de la *krdŭ*; *șargav* «pestriț» din *šarko*.

In graiul Aromânilor din Sud, în multe cuvinte de origine slavă, sunetul *g* este substituit prin *γ*: *aγnos* «scârbă» pentru forma normală *agunos*; *aγunescu* «gonesc» pentru *agunescu*; *γavru*, *γavruriu* pentru *gavru*; *γriv*, *γrivănos* pentru *griv*, etc.

Grupa *kl*, *gl* trece, în împrumuturi mai vechi, în *cl'*, *gl'*, ca în elementele latine: *cl'in* pentru *clin* (vsl. klinŭ); *șcl'endză* «țurcă» (mbg. klendza); *scl'intšu* «zgârcit» (bg. klinče); *ngl'imă* dintr'un mai vechiu **ngl'umă* (adică *în-glumă* < vsl. gluma).

l > l' apare numai în *pl'anță* pentru *pliantă*, iar acesta din *pleamniță*, care se aude și *pleamiță* (plěvĭnica).

z > dz în *dzare* și *andzărescu* «zare, zăresc» (zarja); *pădzescu* «păzesc» (pazja).

d + i > dz numai în *arăspândzîri* cu ind. prez. *arăspândzâscu*, alături de forma obișnuită *arăspândescu*.

Trecerea lui *s* in *ș* se arată numai în formele *trușină* (cu met.) *turșină* din *trŭsina*.

t urmat de *i* și *é* trece în *ț* în următoarele cuvinte: *mbugățîri* ind. prez. *mbugățăscu*; *mbugățil'e*, toate dela *mbugat*; *cucuțăl* pentru *cucuțel* dela cucot + suf. *-el* «cocoș»; *arupățescu* «ropățesc» (vsl. rŭpŭtati).

Diferite schimbări în: *suvaniță* pentru *suvalniță* și *svalniță (ln > n)*; — *buștină* (cf. dacor. *boștină)* pentru *voštină (v > b)*; — *breană* pentru *mreană (mr > br)*; — *bașnă* pentru *baștnă—baștină (șt > ș)*; — *babnic* pentru *badnic* (b-d > b-b); — *gălgăriță* pentru *călgăriță* și aceasta *călugăriță* (c-g > g-g); — *discăcără* pentru *discăcănă* (r-n > r-r); — *bimță* pentru *pivniță-pimniță* (p > b și vĭn > vn > mn > m); — *hrup* pentru *hrub* (b > p); — *creftu* pentru *crehtu crehcu* din *krehъkъ* (hc > ht > ft); — *niviștescu* pentru *nivistescu* (s > ș); — *pl'anță* din *pleamniță (mn > n)*; — *harabeu* peetru *vrabeu* (vr > hr); — *ponță* pentru *podniță*, dacă n'ar venì direct din alb. *ponitsε-pontsε* sau din ngr. *πόνιτσα* (G. Meyer, *Ngr. St.* II 52).

Proteza unui ș (s) avem în *scl'intšu* (klinče) și *șcl'endză* (klendza).

Epenteza unei consonante avem în *anvărliga* pentru *anvăriga-anveriga*. Aceeaș proteză arată și forma dacoromână *anvărligat* (cf. Șezătoarea, IV, p. 67); *alintšescu* pentru *alitšescu*; *tšilencă* și *tšilengă* pentru *tšilecă*; *costenliv* pentru *costeliv*; *vlângă* și *vlânzimi* din *vlaga*, deșì trecerea lui a în â rămâne obscură. Se pare că în cuvintele acestea ar trebuì să plecăm dela un vsl. **vlǫga* pentru *vlaga*; *jireagl'e* și *tšuplescu* din *zrěbij* și *čepya* arată un *l* epeutetic, după o consonantă labială.

Metateză avem în *agârșescu* pentru *agreșescu* (grěšiti); *căstrăveț* pentru *crăstăveț* (krastavica); *cuirescu* alături de forma normală *cruescu* (kroiti); *gărdină* alături de *grădină*; *găvran* pentru *garvan*, *pirone* pentru **prione* (trionŭ); *zdrobu* pentru **zdobru* «drăgălaș» (dobro).

III

SCHIMBĂRI SEMANTICE

Dintre cuvintele de origine slavă care prezintă oarecare schimbări în înțelesul lor, sunt mai ales acelea care au intrat într'o perioadă mai veche:

agârşescu din vechiul înţeles «păcătuesc, fac o greşeală, greşesc» aşà cum se păstrează în forma dacoromână, a ajuns la acela de «uit, îmi uit», şi, numai în graiul Aromânilor din Pind şi Veria, «adorm, mă fură somnul».

agudescu arată aceeaş schimbare de înţeles ca şi alb. *godis* «lovesc, bat, nimeresc». In paleoslavă *goditi* însemnà «a plăceà». Din acest înţeles avem în bg. «caut ceva, îngrijesc de ceva, prepar, mă logodesc». Cam aceleaşi înţelesuri le are cuvântul şi în sârbeşte. Cu înţelesul arom. şi alb. se întâlneşte cuvântul în bg. numai în compoziţie cu pref. *po-pogodъ* «nimeresc, lovesc», ceeace dovedeşte, poate, că într'o regiune din domeniul limbii bulgare cuvântul sub forma simplă va fi avut, odată, şì înţelesul din dialectul aromân.

alik'escu, afară de înţelesul obişnuit pe care îl are şi în dialectul dacoromân «lipesc», mai are şi pe acela de «coire». Acest din urmă înţeles, după Berneker (SEW. 712) a existat şi în paleoslavă.

ancatšŭ dela *kačiti* are un înţeles care se deosebeşte de acela din limbile bulgară sau sârbă din care va fi intrat în dialect. In arom. însemnează «(mă) sfădesc, (mă) cert». Acest înţeles lipseşte în limbile slave. Numai derivatul *discatšu* «descurc ceva», în special despre păr, de acì şi *discătšător* «pieptene mare» se apropie de înţelesul formei sârbe *zà-kačiti* «mă prind de ceva, mă agăţ». Din acest înţeles s'a desvoltat acela al lui *ancatšŭ* «mă agăţ de cineva, mă cert» care este figurat, înţelesul propriu păstrându-se numai în *discatšŭ*.

anvălescu şi-a schimbat înţelesul original din «înfăşur» în «învelesc».

anvârliga şi *anvâriga* din *veriga* însemnează, la origine, «catena». Inţelesul de «jur împrejur», pe care îl are cuvântul în dialectul aromân s'a desvoltat dintr'un început de înţeles care îl are şi în unele din limbile slave: «Umfriedung» (Cf. Miklosich» EWS. 382).

apăr'nescu este acelaş cu dacor. «pornesc», numai că în arom. el însemnează «încep». După cum se va vedeà la partea lexicală, cuvântul nu vine, cum se dă în dicţionare din vsl. *rinǫti*, din care avem *rănesc* în dacor. şi *arnescu* (dintr'un mai vechiu **arănescu)* «mătur», în arom., ci dintr'o formă vsl. care se păstrează în bg. *urivam*, aoristul *urnah* cu înţelesul «mă duc, plec» şi tot aşà *po-urivam* aor. *pornah*.

arnescu însemnează «mătur» în loc de «scot afară, dau în lături, împung» pe care îl are cuvântul vsl. *rinǫti*.

arob, dacă ar venì din *borŭ*, însemnează «molift» pentru «pin» înţelesul original. Cuvântul există şi în dacor. sub forma *porob* «brad cu cetina mare şi vânătă» (Cf. Densuşianu, *Graiul din Ţara Haţegului* p. 329).

brâu are înțelesul de «paiantă» sau lemnul care se pune la zidărie spre a o sprijini», în loc de «rândul de sus» la o clădire pe care îl are vsl. *brŭvĭno* [1]).

cl'in se întrebuințează numai cu înțelesul pe care îl are și în dacor. clinul la haine. Sensul de «cuiu» pe care îl are *klinŭ* în paleoslavă îi lipsește.

cloput nu mai însemnează «sunet, sgomot», ca în vsl. *klopotŭ*, ci instrumentul care produce sunetul, ca și în dacoromână.

cubăescu» în paleoslavă are înțelesul de «présager, pressentir, augurer» în aromână însemnează «a se plânge, a se văità, a se lamentà».

coajă însemnează peste tot «coajă de pâine sau de orice fruct» și se deosebește de «piele», înțeles pe care îl aveà vsl. *koža* și care se păstrează în forma meglenită și există și în limba bulgară, de unde, poate, va fi pătruns, ulterior, în acest dialect.

cușug are înțelesul de «dulap». In vsl. *kovŭčegŭ* ca și în forma bulgară actuală *kofčeg* însemnează «ladă».

tšelnic însemnează «mare proprietar de oi». In paleoslavă aveà înțelesul de «fruntaș», ca unul care este derivat dela *čelo*, «frunte». Din acest înțeles s'a desvoltat acela de «praefectus, magister, caput» pe care *čelničii* sârbi îl aveau în cursul sec. XIV și XV în funcțiunile dela curtea sârbească: «Die obersten Hofbeamten waren die čelnik, der lateinisch nach ungarischem Muster (1435) als *comes palatinus* bezeichnet wird». La Aromâni *tšelnicul* nu a avut aceste demnități. El a rămas, dela început, fruntașul în ce privește averea în turme de oi printre păstori. Cu acest înțeles cuvântul a trecut și la Bulgari, căci înțelesul *glava glavatar na ovčari* (cap, căpetenie la păstori) pe care îl dă Gerov, nu-i decât o traducere a înțelesului aromânesc. Dar denumirea de *tsĕlnic* cu înțelesul de «baciu», prin urmare, la origine, identic cu cel aromânesc, se întâlnește și în unele statute din orașele dalmatine. Ințelesul lui de «fruntaș printre păstori», din care mai pe urmă s'a desvoltat acela de azi «mare proprietar de oi» trebue să fie vechiu, dacă ne gândim că el apare în statutele comunității de pe insula Curzola încă în 1214: *pastores seu celnicos*. Tot așa în Spalato ca și în Trau (1402), *celnicus* este ciobanul mai mare peste păstori. Este evident că răspândirea acestui termin pastoral în orașele dalmatine, cu înțelesul

---

[1]) S'ar puteà să fie acelaș cuvânt cu *brân—bârnu* «brâu». In cazul acesta cuvântul nu ține de elementul slav.

aromânesc, se datorește expansiunii elementului aromânesc pe coasta Dalmației, încă de pe vremea când cuceririle sârbești în Macedonia, ajungând până în Epir și Tesalia, au cuprins și teritoriile locuite de Aromâni [1]).

In privința originii, nu se știe precis dacă în aromână cuvântul a pătruns prin Sârbi sau prin Bulgari. La Bulgari cuvântul lipsește cu înțelesul de «căpetenie, șef», dar mai ales cu acela de «mare demnitar la curte», cum am văzut că a existat la Sârbi. Dela Aromâni cuvântul a trecut la Neogreci: *τσέλνικος* și *τσέλεγκας* «vornehmer reicher Herr» [2]). (Vezi despre acest cuvânt și la partea texicală).

tšireap are acelaș înțeles ca «furnu» (cuptor). In vsl. *č(e)rěpŭ* însemnà «Scherbe».

tšuvan'ŭ însemnează «vas de pământ, ghiveciu de flori», spre deosebire de vsl. *čvanŭ* cu sensul de «măsurătoare».

dzare se îndepărtează ca înțeles de vsl. *zorja* «Glanz Schimmer» prin aceea că în aromână ca și în dacoromână el însemnează «zare, zori de zi». In limba bulgară însemnează «rază» și numai în «utrena zarja» și «večerna zarja» are înțelesul «Morgendämmerung» și «Abenddämmerung».

grescu, *graju* cu înțelesurile cunoscute și în dialectul dacoromân se depărtează de vsl. *graj* «cantus». Probabil că avem a face cu unul dintre cuvintele vechi slave din străromână împrumutat dela Sârbi. La aceștia *grajti* este sinon. cu *govoriti*, prin urmare cu acelaș înțeles ca în românește.

hulescu din înțelesul vsl. care se păstrează în dialectul dacor., s'a desvoltat aceea de «cert, ocărăsc, dojenesc». S'ar puteà ca acest înțeles să fi venit din bulg în arom., mai cu seamă că și în această limbă avem *hulja* «schmähen, tadeln».

luvescu arată aceeaș trecere de înțeles dela «venari» la «a lovì, a nemerì» pe care îl are cuvântul și în dialectul dacoromân.

potane din înțelesul de «acoperiș» pe care îl aveà *potonŭ* în paleoslavă și care se păstrează și astăzi în bulgară *poton* «Decke, Fussboden, Diele», a ajuns la acela de «grinda din pod care susține podul», iar, prin generalizare, «grindă mare».

---

[1]) Silviu Dragomir, *Vlahii și Morlacii*, studiu din istoria românismului balcanic. Cluj. 1924. p. 73.

[2]) Const. Jireček, *Staat und Gesellschaft im Mittelalterlichen Serbien* IV, p. 27; Fr. Miklosich, *Etym. Wörterb.* 31.

pumean însemnează «pomană» ce se dă pentru morți, în loc de «memorie, amintire».

scumpu arată aceeaș trecere de înțeles dela «sgârcit» din vsl. *scǫpŭ* la acela pe care îl are astăzi în toate dialectele române. Pe acest înțeles trebuie să-l fi avut și în paleoslavă, deoarece îl au și limbile slave (bulg. sârbă, etc.).

slab are și înțelesul «rău», pe lângă cel original care există și în dialectul dacoromân *om slab* «om rău».

sloată însemnează «lapoviță», în loc de «iarnă», înțelesul care se dă pentru vls. *slotă*. In bulgărește însemnează «vreme rea» furtunoasă». Cuvântul există și în ngr. *σλότα* cu acelaș înțeles ca în aromână «Schnee mit Regen untermischt».

strop arată aceeaș trecere de înțeles dela «acoperiș» pe care-l aveà în paleoslavă și-l are și astăzi în bulgară, la «prăjină» ca și *potane* din *potonŭ*, despre care vezi mai sus.

ubor, spre deosebire de *obor* din dialectul dacoromân al cărui sens se identifică cu cel original, însemnează «curte». Cu acest înțeles cuvântul există și în albaneză *obor*. Numai în neogreaca *ὄβορος* însemnează, «zidul care desparte curtea unei case de uliță».

zmeană arată aceeaș trecere de înțeles dela «commutatio» la acela de «mutande», pe care îl are cuvântul în toate dialectele române, lipsind cu acest înțeles în limbile sud-slave, în care avem *gašti* la Bulgari și *gaći* la Sârbi.

IV

INFLUENȚE GRAMATICALE

Influența slavă asupra dialectului aromân, în partea lui gramaticală, este aproape aceeaș care se vede și în dialectul dacoromân, cu singura deosebire că în aromână ea se arată ceva mai redusă la *formarea cuvintelor*.

In *fonetism*:

Dacă am vreà să ținem seamă de aceeaș desvoltare ce arată grupa *sc* din limba română și *sk* din străslavă, ajungând amândouă la *štš* și, prin disimilarea lui š din urmă, la *št* [1]), ar trebuì să vedem mai de grabă un paralelism în evoluarea unui grup de consonante spre acelaș sunet,

[1]) Cf. Vondrak *Vergl. Slav. Gramm.* I 264. și *Altkirchensl. Gramm.* 129.

decât o influență slavă asupra limbii române. Poate numai ținând seamă de faptul că această trecere lipsește în celelalte limbi romanice, am puteà admite până la un punct că evoluarea sunetului din limba română a fost influențată de evoluarea acelorași sunete din limba paleoslavă, întocmai după cum, mai târziu, numai într'o singură regiune a graiului Aromânilor din Macedonia (Ohrida-Bitolia-Perlepe) sunetul *șt*, sub influența graiului Bulgarilor din Macedonia care au *štš* pentru *št* (*neščo* pentru *nešto*; *ščo* pentru *što*; *zaščo* pentru *zašto*, etc.) [1]) a trecut la *štš*: *štšiu* pentru *știu*; *aštšeptu* pentru *așteptu*, etc.[2]).

In *flexiune* și *sintaxă:*

Ca influență slavă avem acì mai întâiu terminațiunea *o* dela vocativul substantivelor feminine terminate în *ă*, cu singura deosebire că acest *o* are o întrebuințare mult mai redusă decât în dialectul dacoromân: ex. *mamo* (mamă); *ato* (ată «mamă»), etc.

Numeralul cardinal se articulează în dialectul aromân ca și în cel meglenoromân cu articolul hotărît: *doi*, *daŭă* (dela doaŭă) articulat fac *doĭ-l'i*, *daŭ-le*; tot așà *treĭ-l'i*, *-le*; *patru-l'i*, *-le*, etc., în spre deosebire de dialectul dacoromân în care avem *cei doi*, *cele două*, etc. Aceeaș formațiune o avem și în limba bulgară: *dva-ta*, *dve-te*, etc. Prin urmare, s'ar puteà să avem o influență bulgărească, dacă nu cumva ar fi o formațiune analoagă după *unu-l*, *ună-a* care există și în dialectul aromân. Acì observ că și Albanezii au ca și Aromânii *tε düja*, *tε trija*, etc.

Tot la numeralul cardinal avem formarea lui dela 11 până la 30 (nu până la 20 ca în dialectul dacoromân) cu prep. «spre»: *ună-spră-dzate*, *dau-spră-dzațe*, etc. și tot așà *ună-spră-yinyiț*, *dau-spră-yinyiț*, etc., întocmai ca și în limba slavă. Aceeaș formațiune există și în limba albaneză: *n'i-mε dhit* «una-spre-zece», *dü-mε dhit* «două-spre-zece», etc.

Formarea zecilor până la o sută, afară de *yinyiț* care reprezintă forma latină *viginti*, este aceeaș ca în toate dialectele române: *trei-dzăț*, *patru-dzăț*, etc. și se identifică cu felul de formare al zecilor din paleoslavă și limbile slave de astăzi. Acelaș lucru îl întâlnim și în limba albaneză: *tri-dhit* «trei zeci», etc., afară de *düzet* «patruzeci», care arată o formațiune veche.

Legătura dintre numeral și subst., începând dela 11, nu dela 20 ca în dialectul dacoromân: *un-spră-dzați di oamin'* (un-spre-zece oameni)

[1]) Cf. Oblak în *Archiv f. sl. Phil.* XVII, p. 453.

[2]) G. Weigand, *Die Aromunen*. 354.

se face cu prep. *de*, o alcătuire care, după Miklosech [1]), ar corespunde construcției paleoslave *dva desęti turŭkŭ* (două-zeci de Turci).

Tot ca o influență bulgară asupra dialectului aromân se poate considerà și întrebuințarea formei dela infinitiv în locul celei dela participiu, cum avem în dialectul dacoromân, pentru exprimarea supinului: *Un om aveà tră bănare nica trei dzâle* (un om aveà de trăit încă trei zile). Tot așà: *tră măcare*, *tră beare*, *tră purtare* (de mâncat, de băut, de purtat), etc. Aceeaș întrebuințare a infinitivului în locul supinului o avem și în dialectul meglenit. Traducând fraza de mai sus, am aveà: *un uom vea di-ghiirea ancă trei zǫli* 15/2.

In limba bulgară se poate formà un număr destul de mare de derivate verbale (nomina actionis) cu ajutorul sufixului *-ane* și *-ene*: *hode-ne* («mergere», propriu zis «mers»), *pis-ane* (scriere-scris), *mol-ene* (rugare-rugă), *cetene* (cetire-cetit), etc. Aceste derivate pot fi întrebuințate sau ca substantive sau ca infinitive, păstrându-și acțiunea verbală și, în cazul din urmă, putând aveà și un obiect la acuzativ. Astfel, traducând în bulgărește fraza de mai sus, am aveà: *edin čovek imaše za živene ošte tri dni*.

Că această construcție în limba bulgară este veche, aceasta s'ar puteà vedeà și din aceea că în unele dialecte bulgare avem în această funcțiune chiar infinitivul vechiu: *za miti go zimame tos sapun* (de spălat luăm acest săpun); *kato ne je nešto za kriti, kak šte go kriš* (dacă nu-i ceva de ascuns, cum o să-l ascunzi). Acì *miti* și *kriti* sunt infinitive vechi [2]).

De asemenea căderea terminațiunii dela infinitiv la formele verbale dela viitor, ca în bulgărește și sârbește, s'ar puteà atribuì influenții slave [3]). Astăzi acest infinitiv scurt (*cântà* pentru *cântare* în «voiu cântà») nu există în dialectul aromân. In locul lui avem: *va cântu*, *va-s cântu* s. *vai cântu*. Insă că și în acest dialect a trebuit să existe odată viitorul format cu infinitivul verbului, nu cu conjunctivul cum avem astăzi, aceasta se poate vedeà din unica formă ajunsă până la noi *vah'i* «poate, este posibil», care nu este decât pers. 3 sing. dela viitorul verbului «va fi»: *va h'i*, pronunțat *vah'* din întrebuințarea lui în poziție neaccentuată în frază, cu înțelesul lui «o fi» din dialectul dacoromân.

---

[1]) Fr. Miklosich, *Die slav. Elem. im Rum.* p. 12. Tot în această lucrare sunt amintite și celelalte influențe slave asupra flexiunii și sintaxei românești.

[2]) Dr. Lj. Miletič, *Südslavische Dialektstudien* II 141.

[3]) Cf. Sandfeld-Jensen în *Gröbers Grundriss* I, p. 530.

In afară de verbele reflexive, în limba română peste tot, prin urmare și în dialectul aromân, există un număr de verbe pronominale care lipsesc în celelalte limbi romanice, ca: *mă rog* (arom. mi palăcărsescu), *mă joc* (arom. mi džoc) pentru *rog, joc*. Aceste verbe sub forma lor pronominală se datoresc, după Miklosich [1]), tot influenții slave. In paleoslavă ca și în limbile sud-slave avem *moliti sę, bojǫ se* (mă rog, mă tem).

In spre deosebire de dialectul dacoromân, în dialectul aromân se mai întâlnesc și verbe pronominale alcătuite din pronumele reflexiv precedat de pronumele personal de dativ: *in' si măcă* «mi-e foame» (propriu zis «mi se mănâncă»); *in' si bea* «mi-e sete» (mi se bea); *in' si k'ișă* «vreau să mă piș» (mi se pișă), și așà mai departe, dela toate verbele transitive și chiar intransitive: *in' si imnă* «îmi vine să umblu» (mi se umblă), *in' si șade, in' si doarme, in' si alagă*, etc., etc. (îmi vine să șed, să dorm, să alerg). La fel avem și în dialectul meglenoromân: *La ịet nu-l' ți măncà* (lui nu-i erà foame) 15/42 *An' ți beà* (mi-e sete) 2/79. *An' ți pișă* (vreau să mă piș) 8/71. Toate aceste formațiuni, care se apropie de formele dacoromâne: *mi se pare, mi se cuvine, mi se cade*, etc., se deosebesc de acestea prin aceea că, pe când în limba română o astfel de construcție nu-i cu putință decât numai la verbele unipersonale, în dialectele aromân și meglenoromân, din contră, ea se întâlnește la toate verbele, după cum am văzut, și chiar la cele care arată o mișcare. Se pare că și originea acestei întrebuințări trebuie căutată tot în limba bulgară. In bulgărește avem: *jadi mi se* sau în macedobulgară *mi se jadi* (mi se mănâncă); *pie mi se* sau *mi se pie* (mi-e sete), *spie mi se* (mi-e somn), etc., etc. Nu cred că tot influenții bulgare se datorește și construcția *ș-durn'eà* (în megl. *aș durmeà), ș-fudzi* (megl. *aș fuzì)*, pentru care în bulgărește avem *si spieše, si otide* s. *pobegna*, etc [2]).

In *formarea cuvintelor*.

Avem un număr de sufixe nominale, sufixe verbale și prefixe:

Sufixe nominale: -an, -atšŭ, -ală, -așcu, -ean, -eș (-iș), -ic, -ică, -itše, -itšu, -iște, -iță, -uș, -ușcu. Despre formele corespunzătoare slave ale acestor sufixe și însemnarea lor, a se vedeà *Jahresber*. XV p. 1—88 [3]).

Sufixe verbale: *-u* din vsl. *-ov* în *dăruescu* (darovati); *aruguescu, gribuescu, sclăvuescu*, etc.; *-n* dela aoristul verbelor bulgare: *ndăhnescu*

---

[1]) Fr. Miklosich, *Die slav. Elem. im Rum.* 12.

[2]) Citatele pentru dialectul meglenit sânt date din textele culese de mine.

[3]) Th. Capidan, *Die nominalen Suffixe im Aromunischen.*

(bg. *duhnach* dela *ducham)*, *cărțănescu* pentru **cărțnescu* (dela bg. kъrcam avr. *kъrcnach) plăscănescu*, etc., etc.

Prefixe: *pri-* (vsl. *prě*) cu două înțelesuri: 1. mai mult: *prih'erbu* (dela *h'erbu)* «fierb mai mult», mai ales la part. *prih'ertu* (cf. bg. prěvaren); *pricoc* cu part. *pricoptu* «răscopt» (cf. bg. prěpečen); *primăc* «mănânc mai mult decât trebuie», part. *primăcat* (cf. bg. prějaden), etc.; 2. din nou: *prifac* «fac din nou, prefac» [1]); *priadar* id. după bg. prěpravjam.

ni- (vsl. *ne*) cu înțeles privativ ca *in-* din limba latină. Se adaugă la participii, dar mai ales la substantivele derivate dela infinitive: *nimăcat* «nemâncat»; *nibiut* «nebăut»; *nișidzut* «care n'a șezut»; *nividzut* «care n'a văzut», etc. Infinitive: *niputeare* «boală, neputință», *nidurn'ire*, *niișire*, *nișideare*, *nimăcare*, etc.

Cele mai multe verbe derivate din cuvinte slave țin de conjugarea IV-a; sânt însă unele care țin și de conj. I-a: *anvărlig'edzŭ* (anvărliga); *arug'edzŭ* (arugă); *aruvinedzŭ* (rovină); *bânduredzŭ; ncusuredzŭ, ndrăștedzŭ; nguvujdedzŭ; gușturedzŭ, gulișinedzŭ; plăvăntetzŭ; scărtšic* și *gădilic*. (Aceste două din urmă de conj. I).

V

ASEMĂNĂRI CU DIALECTUL DACOROMÂN IN SCHIMBĂRILE FONETICE ŞI SEMANTICE

Deoarece pentru studiul vechimii elementului slav în dialectul aromân nu sunt de ajuns numai schimbările fonetice la care a fost supus acest element, ci și asemănările ce el arată cu prefacerile elementului slav din dialectul dacoromân, în cele ce urmează vom însemnà care din transformările elementului slav din dialectul aromân se găsesc și în dialectul dacoromân.

Schimbări fonetice.

1. Trecerea lui *ǫ* în *un (um)*
2. » » *ǫ* » *ân (âm)*
3. » » *ę* » *in*
5. » » *ę* » *ân*
6. Păstrarea sunetului *ŭ* (ъ) în grupul *âr* (rŭ).

---

[1]) Nu ştiu dacă acest cuvânt trebuie adus în legătură cu lat.**per-facio* pentru *perficio*, din cauza înțelesului care, ca şi la *priadar*, se identifică cu acela al cuvântului bulgăresc. Vezi despre acest cuvânt Puşcariu, Wb. No. 1371.

7. Pronunțarea lui *ŭ* (ъ) dela sfârșitul cuvintelor ca *ă* în *n'ilă*, etc.

8. Trecerea lui *ŭ* (ъ) în *u* în aceleași cuvinte *sută*.

9. Trecerea lui *ĭ* în *e* în aceleași cuvinte: *jale*, *leane*, etc.

10. Pronunțarea lui *ĕ* (ѣ) ca *ea*.

10. *o* medial neaccentuat trece în *u*.

11. *o* final neaccentuat trece în *ă*.

Schimbări semantice.

Schimbări de înțeles identice avem în următoarele cuvinte: anvălescu: învelesc, apărn'escu: pornesc; cloput: clopot; coajă: coajă; dzare: zare; grescu: grăiesc, luvescu: lovesc; pumean: pomană; scumpu: scump; zmeană: izmană.

VI

ASEMĂNĂRI IN INFLUENȚELE GRAMATICALE

In *fonetism*:

1. Prefacerea lui *sc* în *șt*.

In *flexiune și sintaxă*:

1. Aceeași terminațiune *o* la vocativul substantivelor feminine terminate în *ă*.
2. Formarea numeralului cardinal dela 11 cu prepozițiunea «spre».
3. Formarea zecilor până la o sută.
4. Legătura dintre numeral și substantiv cu prepozițiunea *de*.
5. Căderea terminațiunii infinitivului la formele verbale dela viitor.
6. Formarea verbelor pronominale.

In *formarea cuvintelor*.

Aceleași sufixe nominale și verbale care există în dialectul aromân se găsesc și în dialectul dacoromân.

VII

ELEMENTUL LEXICAL

La tratarea elementului lexical vom face o deosebire: între *cuvintele slave care arată o formă mai veche* și în cea mai mare parte se găsesc și în celelalte dialecte, dar mai ales în dialectul dacoromân și între

cuvintele slave care arată o formă mai nouă și lipsesc din dialectul daco-român.

VIII

CUVINTE SLAVE DIN PERIOADA VECHE

Printre acestea avem în primul rând un număr destul de mare de:

Verbe: agârșescu «uit»; *agunescu* «gonesc»; *alik'escu* «lipesc»; *alug'escu* «iubesc»; *anăpădescu* «întâlnesc»; *ancatšŭ* «cert»; *anvălescu* «învelesc»; *anvârtescu* «învârtesc»; *apărn'escu* «încep»; *arăspândescu* «răspândesc»; *arnescu* «mătur»; *aruguescu* «râgâiesc»; *arupățescu* și *aroput* «ropotesc, ropot»; *aruvinedzŭ* «stropesc»; *aurn'escu* «urnesc»; *cruescu* «croiesc»; *cubăescu* «mă vait»; *culcutescu* «clocotesc»; *gădilic* «gâdil»; *dăruescu* «dăruesc»; *duguresc*u «dogorîsc»; *duguară* «dogoare»; *grescu* «grăiesc»; *huhutescu* «hohotesc» (cf. hohot); *hulescu* «cert, ocărîsc» (huliti); *luvescu* «lovesc»; *mintescu* «mestec» (cf. dacor. *smintesc)*; *mplătescu* «împletesc»; *mplătescu* «plutesc»; *mutrescu* «mă uit, privesc»; *năvădescu* «năvădesc»; *năvălescu* «năvălesc»; *ng'ihuredzŭ* «viforî»; *nguvujdedzŭ* «bag țăpușe în ceva» *pădzescu* «păzesc»; *părjescu* «prăjesc»; *plătescu* «plătesc»; *podidescu* «îmi vine să plâng» *(podidesc)*; *pridau* «predau»; *tuk'escu* «topesc»; *upărescu* «opăresc». *Derivate*: (a)*n-dzărescu* «zăresc»; *gulescu* «golesc»; *hrănescu* «hrănesc»; *jălescu* «jelesc»; *n'iluescu* (ar puteà fi și direct dela *milovati)* «miluesc»; *scunk'escu* «scumpesc»; *slăg'escu* «slăbesc»; *struguescu* «struguesc»; *șuț* «sucesc».

Adjective: *arumin* «rumen»; *bial* și *bel* «băl»; *bugat* «bogat»; *gol*; *gărbuv* «gârbov»; *linivos* «leneș»; *mbrostu* «naiv, drept»; *pustu* «pust»; *scumpu* «scump»; *slab*.

Numeral: *sută*.

Dintre celelalte cuvinte avem următoarele categorii:

Termeni religioși: *ang'el* «înger»; *călugăr*; *cloput* «clopot»; *culac* «colac»; *culindă* «colindă»; *duh*; *pământ* «praznic»; *piscură* «prescură»; *pumean* «pomană»; *pătăriță* «păteriță».

Viețuitoare: *babă*; *bic*; *buvuliță* «bivoliță»; *cucot* «cocoș»; *curvă*; *gâscă*; *jongă* «prunc»; *niveastă* «nevastă»; *nivistul'e* «nevăstuică»; *pangu* «păianjen»; *pândar*; *părtšu* «pârciu»; *plătunŭ* «cerb»; *pritše*; *rac*; *rob; săcol* «șoim»; *virviriță* «veveriță»; *vurculac* «vârcolac».

Nume privitoare la rude: *nene; tață*.

Locuința cu toate dependințele ei și cu obiectele de trebuință: *arugoz* «rogoz»; *aruguzină* «rogojină»; *ban'ă* «baie»; *blâncu*

«oblânc»; *blană* «scândură»; *bârnă* «grindă mare»; *blid; buiată* «poiată»; *cămară*; *căpiță* *cârpă*; *coș*; *cușug* «coșciug»; *cupan'ă* «copaie»; *tšireap* «cuptor»; *tšuvan'ŭ* «ghiveciu»; *grendă* «grindă»; *jar*; *jireagl'ă* «jirebie»; *prag*; *pueată* «poiată»; *puliță* «poliță»; *șoput* «șipot»; *streahă* «streașină»; *sită*; *strugu* «strung»; *târcol* «cerc»; *tuiagă* «toiag»; *topor* «topor»; *ubor* «curte»;

Imbrăcăminte: *byială* «obială»; *cl'in* «clin»; *cojoc*; *poală*; *zmeană* «izmană».

Corpul omului: *arană* «rană»; *cusiță* «cosiță»; *k'izdă*; *trup*.

Scule: *cleaști* «clește»; *coasă*; *cusor*; *căsare* «cosor»; *dârșteală* «dârstă»; *guvozdu* «găvozd»; *lupată* «lopată»; *proaște* «praștie»; *prăjină* «bătaie»; *strung*; *vârteniță* «vârtelniță».

Numiri privitoare la teren: *brazdă*; *grădină*; *graniță*; *izvur* «izvor»; *livade*; *pădină*; *trap*; *vuloagă* «pajiște»; *turuște* «turiște».

Plante: *lobudă* «lobodă»; *arob* «rob»; *căstrăveț* «castravete»; *șteaye* «ștevie»; *ovez* «ovăz»; *pilon'ŭ* «pelin»; *smeară* «nume de plantă» *vișnă* «vișină».

Abstracte: *cob*, *cubil'ă* «cobie»; *jale*; *leane* «lene»; *nădie* «nădejde»; *nivol'ă* «nevoie»; *n'ilă* «milă»; *părjală* «părjol»; *silă* «forță»; *tšudie* «minune»; *vrâstă*, *vlângă*, *vlânzimi* «umed, umezeală».

Diferite noțiuni: *buștină* «voștină»; *cutšan* «cocian»; *dzare* «zare»; *gurliță* «boală de grumaz la vite»; *goadă* «lovitură, bătaie»; *hrană*, *graiu; hrup* «hârb»; *muzgă* «noroiu»; *ngl'imă* «glumă» *pupară* «păpară»; *pogorŭ*, «pogor» (cf. *pogorî)*; *puvon'ŭ* «puhoiu» *sloată* «lapoviță»; *strop* «prăjină»; *tâmpănă* «tobă»; *trușină* și *turșină* «tărsină».

Dintre cuvintele înșirate până aci, foarte puține, ca *ancatšŭ*, *mintescu* (însă comp. dacor. *smintesc)*, *mutrescu*, *jongă*, *pangu* (însă comp. dacor. *păianjen)*, *platunŭ*, *vuloagă*, etc. sunt care lipsesc din dialectul dacoromân.

* * *

De oarece existența acelorași cuvinte și în dialectul meglenoromân ne-ar puteà duce la elementul slav din limba română care a putut pătrunde în limba română, înainte de despărțirea dialectelor transdanubiene (aromân și meglenoromân), în cele ce urmează vom înșirà cuvintele de origine slavă care există în aceste trei dialecte:

megl.	ạmplites	arom.	amplitescu	dr.	împletesc
»	ạnviles	»	anvălescu	»	învelesc
»	ạnvărtes	»	anvărtescu	»	învârtesc
»	babă	»	babă	»	babă

megl.	beal	arom.	ƀi̯al	dr.	băl
»	brazdă	»	brazdă	»	brazdă
»	cleaști	»	cleaște	»	cleşte
»	cl'in	»	cl'in	»	clin
»	cloput	»	cloput	»	clopot
»	coajă	»	coajă	»	coajă
»	coasă	»	coasă	»	coasă
»	culac	»	culac	»	colac
»	coș	»	coș	»	coș
»	cutšan	»	cutšan	»	cocean
»	tšudă	»	tšudie	»	ciudă
»	crui̯es	»	cruescu	»	croiesc
»	cusiță	»	cusiță	»	cosiță
»	dărui̯es	»	dărui̯escu	»	dăruiesc
»	gărdină	»	grădină	»	grădină
»	gărliță	»	gurliță	»	gârliță
»	goł	»	gol	»	gol
»	gules	»	gulescu	»	golesc
»	grai̯	»	grai̯u	»	graiu
»	gres	»	grescu	»	grăesc
»	grindă	»	grendă	»	grindă
»	grișọs	»	agârșescu	»	greșesc
»	gunes	»	agunescu	»	gonesc
»	izvur	»	izvur	»	izvor
»	jali	»	jale	»	jale
»	jăles	»	jilescu	»	jelesc
»	jar	»	jar	»	jar
»	leani	»	leane	»	lene
»	lipes	»	alik'escu	»	lipesc
»	lupată	»	lupată	»	lopată
»	mił	»	n'ilă	»	milă
»	milues	»	n'iluescu	»	miluesc
»	mintes	»	mintescu	»	smintesc
»	niveastă	»	n(i)veastă	»	nevastă
»	nivistul'ă	»	nivistul'e	»	nevăstuică
»	padar	»	pândar	»	pândar
»	pădină	»	pădină	»	pădină
»	pizdă	»	k'izdă	»	pizdă

megl.	plătes	arom.	plătescu	dr.	plătesc
»	poală	»	poală	»	poală
»	prag	»	prag	»	prag
»	praști	»	proaști	»	praștie
»	puf	»	pufă	»	puf
»	pui̯angu	»	pangu	»	paianjen
»	puliță	»	puliță	»	poliță
»	pumeană	»	pumean	»	pomană
»	pupăres	»	upărescu	»	opăresc
»	pridau	»	pridau	»	predau
»	pust	»	pustu	»	pust
»	rană	»	arană	»	rană
»	rănes	»	hrănescu	»	hrănesc
»	rac	»	rac	»	rac
»	roguz	»	rugoz	»	rogoz
»	ruguzină	»	aruguzină	»	rogojină
»	scǫmp	»	scumpu	»	scump
»	scunk'es	»	scunk'escu	»	scumpesc
»	sită	»	sită	»	sită
»	slab	»	slab	»	slab
»	slăbes	»	slăg'escu	»	slăbesc
»	sută	»	sută	»	sută
»	sutšǫs	»	șuț	»	sucesc
»	stog	»	stog	»	stog
»	trap	»	trap	»	trap
»	trup	»	trup	»	trup
»	tupes	»	tuk'escu	»	topesc
»	ubor	»	ubor	»	obor
»	ubel'	»	bγi̯ală	»	obială
»	vrăstă	»	vrăstă	»	vârstă

Toate aceste cuvinte de origine slavă care există în cele trei dialecte, ar reprezentà elementul lexical slav comun care ar fi pătruns în limba română înainte de despărțirea ei în dialecte. Fiindcă însă unele din aceste cuvinte se găsesc și în celelalte limbi balcanice: *albaneză* și *neo-greacă*, s'ar puteà presupune că ele ar fi putut intrà în aromână ceva mai târziu, după despărțirea ei de limba română comună tuturor dialectelor, odată cu pătrunderea lor în limbile albaneză și greacă, mai cu seamă dacă și din punctul de vedere formal ele n'ar prezentà ceva

care ar fi propriu desvoltării lor pe teren românesc. De aceea, în cele ce urmează vom da:

Cuvintele slave din limba albaneză care se găsesc în dialectele arom. și dacoromân:

arom.	anvârtescu	dr.	învârtesc	alb.	vεrtit
»	arugos	»	rogos	»	rogos, rεgos
»	babă	»	babă	»	babε
»	ban'ă	»	baie	»	ban'ε
»	bịal	»	băl	»	bal'
»	bugat	»	bogat	»	bugat, mbugat, mugat
»	căstrăveț	»	castravete	»	krastavetsε
»	coasă	»	coasă	»	kosε
»	coș	»	coș	»	koš
»	cutšan	»	cocean	»	kotšan
»	culac	»	colac	»	kul'atš
»	culindă	»	colindă	»	kol'εndrε (< kol'andε)
»	curvă	»	curvă	»	kurvε
»	cusiță	»	cosiță	»	kosε
»	tšireap	»	cerep	»	tšerep
»	tšudie	»	ciudă	»	tšudi, tšudε, vb. tšuditem
»	dăruescu	»	dăruesc	»	darovis
»	dârșteală	»	dârstă	»	dεrstil'ε, trεstil'ε
»	gădil'ic	»	gâdil	»	gudulis
»	gărbuv	»	gârbov	»	gεrbε
»	glubuescu	»	globì	»	g'obε
»	grădină	»	grădină	»	gradinε, gardinε
»	guvozdu	»	găvozd	»	gōšdε, gōždε
»	nivol'ă	»	nevoie	»	nevojε, novojε
»	pândar	»	pândar	»	pεndar
»	părtšŭ	»	pârciu	»	pεrtš
»	părjescu	»	prăjesc	»	pεržos
»	pestravă	»	păstrăv	»	pestrovε
»	pilon'ŭ	»	pelin	»	pel'in, pel'int
»	prag	»	prag	»	prak
»	pugatšă	»	pogace	»	pogatšε
»	puh	»	puf	»	puf
»	puliță	»	poliță	»	politsε
»	sită	»	sită	»	sitε

arom.	streahă	dă.	streașină	alb.	strehɛ, štrehɛ, štre, štrezɛ
»	strajă	»	strajă	»	stražɛ
»	trap	»	trap	»	trap
»	trușină	»	tărsina	»	tɛrsirɛ
»	trup	»	trup	»	trup, turp
»	ubor	»	obor	»	obor
»	virviriță	»	veveriță	»	ververitsɛ
»	vrăstă	»	vârstă	»	vɛrsɛ, vɛrtsɛ, vɛrsɛnik
»	vurculac	»	vârcolac	»	vurvołak
»	vișnă	»	vișină	»	višjɛ

Cuvintele slave din limba greacă care se găsesc în dialectele aromân și dacoromân:

arom.	arugoz	dr.	rogos	ngr.	*ραγάζι*
»	babă	»	babă	»	*βάβα*
»	beal	»	băl	»	*μπέλα, μπέλου*
»	coasă	»	coasă	»	*κόσια, κόσα*
»	coș	»	coș	»	*κόσσουρον (τοῦ ἁμαξοῦ)*
»	culindă	»	colindă	»	*κολέντα*
»	curvă	»	curvă	»	*κούρβα*
»	cusiță	»	cosiță	»	*κόσσα*
»	gădilic	»	gădil	»	*κουτουλῶ*
»	gârbuv	»	gârbov	»	*κριμπός*
»	glubuescu	»	globi	»	*γλόμπα, κλόπα*
»	jar	»	jar	»	*ζιάρα*
»	măță	»	mâță	»	*μάτσιου*
»	mul'iță	»	molie	»	*μουλίτσα*
»	na	»	na	»	*να*
»	țață	»	țață	»	*τζάτζα*
»	pestrav	»	păstrăv	»	*πέστροβα*
»	pilon'ŭ	»	pelin	»	*πελίνος*
»	pugatšă	»	pogace	»	*μπουγάτσα*
»	sită	»	sită	»	*σίτα*
»	streahă	»	strașină	»	*ἀστριάχα*
»	păpară	»	papară	»	*παπάρα*
»	ubor	»	obor	»	*ὀβορός*
»	virviriță	»	veveriță	»	*βιρβιρίτσα*
»	vurculac	»	vârcolac	»	*βουρκόλακας*

Mai întâiu ne orpim puțin la cuvintele slave din dialectele aromân și dacoromân, care se găsesc și în limba albaneză. In toate aceste cuvinte este foarte greu ca să putem face o deosebire între cuvintele care au intrat într'o perioadă mai veche și între acelea care au pătruns după această perioadă. Studii speciale asupra elementului slav în limba albaneză nu avem. Studiul lui Miklosich publicat sub titlul *Albanische Forschungen*. I *Die slavischen Elemente im Albanischen* (Wien, 1870) se bazează pe un număr de opere lexicale vechi și foarte restrâns. De aceea, autorul, în această lucrare, dă numai o listă a cuvintelor slave care au pătruns în limba albaneză, fără să se ocupe și de prefacerile la care au fost supuse ele. In condițiunile acestea, numai din lucrările albanologilor care au urmat după Miklosich, ca G. Meyer, Pedersen, Norbert Jokl, Barić, etc., s'ar puteà stabilì și pentru elementul slav din limba albaneză câteva criterii obținute din transformările lui formale, după care s'ar puteà judecà asupra vechimii lui în limba albaneză.

Aceste criterii ar fi următoarele:

1. In cuvintele mai vechi, care au intrat înainte de secolul X, *s* s'a prefăcut în *š* ca în elementele latine: *grušt* «hohle Hand, Handvoll; Faust, Faustschlag» din vsl. *grŭstĭ* (G. Meyer, EWA 133); *košɛrɛ* «cosor» din vsl. *kosorĭ* [1]); *bišɛtim* «convorbire», tot așà *bišetoj* dela vsl. *besěda*; *štravis* «mache erschaudern» vsl. *strachŭ*. De altfel, vechimea acestei treceri se vede și dela numele de localitate *Šas* din Svač (cu č > s ca în *porosit* din *poročiti* (dialectul din Dibra pentru vsl. *porǫčiti* > dacor. poruncì), iar acesta din lat. *Snacia* [2]).

2. Prefacerea lui *ŭ* (ъ) în *u*: *grušt* < *grŭstĭ* și *stulpa* «Sträucher» din vsl. *stlŭpŭ* care a dat în românește «stâlp». Acest cuvânt din urmă este interesant pentru cronologia trecerii lui *ŭ* (ъ) în *u*, care a urmat după s > š. In *stulpa* avem *ŭ* > *u*, însă nu și s > š, ceeace probează că prefacerea lui *ŭ* vsl. în *u* continuà după epoca de prefacere a lui *s* în *š*. In limba română ŭ > u se arată numai în *sută*, despre care s'a vorbit în capitolul precedent.

Ca și *ŭ* > *u* avem și *y* > *u* în *kul'ɛ* «Hodenbruch» dimin. *kul'etɛ* «kleiner Sack, Beutel, Brotsack, Hodensack» etc. pe care G. Meyer (EWA. 212) ar fi preferit să-l derive din lat. *culleus* «Ledersack» și care vine

---

1) Vezi despre s > š N. Johl în *Indogerm. Forsch.* XXXVI, p. 151, nota.

2) Norbert Jokl, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, Berlin 1923, p. 109.

din vsl. *kyla* «Hernia»; *kar̆utɛ* «Gahrbottith» din *koryto; matukɛ* «Haue, Hacke» din *motyka*; și tot așà *Buštrica* și *Pušterica* din *Bystrica* [1]).

3. Sunetul nazal *ǫ* (ѫ) din elementele slave care au pătruns în perioada veche arată ɛn ca și în limba română: *pɛndar* «pândar» din vsl. *pǫdar̆* și *ϑɛngil, ϑingil* și *fɛngil* (forma mai apropiată de cuvântul slav) nu din lat. *favilla* «Loderasche», cum dedeà G. Meyer (EWA. 90), ci din vsl. *(v)ǫglye* [2]).

Dacă vom căutà acum să stablilim vechimea elementului slav din limba albaneză care se regăsește și în limba română, pe baza prefacerilor de mai sus, vom vedeà că, în ce privește s > š, abià formele *štrehɛ (štre, štrezɛ)*, arom. «streahă» și, poate, *gōšdɛ (gōždɛ)* se dovedesc ca elemente vechi. Toate celelalte: *rogos*, (mai vechiu) *rɛgos*, *kos* «coasă», *kosɛ* «cosiță», *dɛrstil'ɛ, trɛstil'ɛ, pestrovɛ, sitɛ, strehɛ, stražɛ, vɛrsɛ* și *vɛrtsɛ, vɛrsɛnk*, cu *s* rămas neschimbat, se arată a fi intrat în limbă după sec. X.

Dintre cuvintele care arată celelalte modificări, avem *pɛndar* din *pǫdar̆* (cu *ǫ > ɛn)* și *kol'ɛndrɛ* dintr'un mai vechiu *kol'andɛ > kol'ęda* (cu *ę > ɛn)*. Aceste două prefaceri ale sunetelor nazale din limba slavă se identifică cu aceleași prefaceri din limba română. Aceasta este o nouă dovadă că *ǫ*, *ę* au evoluat în *ân* pe teren slav și după aceea au trecut în limbile română și albaneză.

In ce privește acum restul cuvintelor slave, în care nu avem sunetele *s* sau *ǫ*, *ę*, după care am puteà judecà asupra vechimii lor, ele ar fi putut intrà în limba albaneză mai de vreme sau mai târziu. In orice caz, prezența lor în limba albaneză ne arată că și formele slave corespunzătoare din dialectul aromân ar fi putut pătrunde în acest dialect nu numai din epoca străveche, încă pe când dialectul aromân nu se despărțise de celelalte dialecte, dar și după aceasta, așà cum au intrat și în limba albaneză. Aceasta se învederează cu atât mai mult, cu cât multe din ele se găsesc și în limba greacă, ca: *ραγάζι, βάβα, μπέλα, μπέλον, κόσια, κόσα, κόσσα, κριμπός, πέστροβα, πελίνος, μπουγάτσα σίτα ἀστριάχα* [3]), *ὀβορός, βιρβιρίτσα, βουρκόλακας*.

Va să zică, toate aceste forme ar fi putut alcătuì, la început, un element slav balcanic, care s'a putut introduce în mod independent la toate populațiunile din Peninsula Balcanică.

---

[1]) Norbert Jokl, *o. c.* p. 290.

[2]) *Indogermanische Forsch.* XXX p. 192.

[3]) Care ar puteà fi un cuvânt românesc, din cauza lui ia pentru ɛ (arom. *streahă*).

Lăsând la o parte toate acele cuvinte din dialectele aromân și daco-român care se găsesc și în celelalte limbi balcanice, mai rămâne un număr de cuvinte destul de însemnat care sunt proprii numai limbii române și lipsesc din limbile albaneză și greacă. Toate aceste cuvinte, dintre care unele arată schimbări formale surprinzătoare, (cf. *sută)*, alcătuesc elementul slav cel mai vechiu din limba română. La acest element se mai adaugă și identitatea influențelor gramaticale, care se observă în toate dialectele, în fonetism, flexiune, sintaxă și formarea cuvintelor.

IX

III. CUVINTE SLAVE DIN PERIOADA NOUĂ

Ca origine, proape mai toate cuvintele slave din această perioadă țin de limba bulgară. Foarte puține sunt care vin din limba sârbă. Dintre acestea am putut însemnà numai: *arup*, *avuzescu*, *bosil'ac*, *tšubană*, *tšurun'idă*, *dadă*, *drugă*, *gârdel'u*, *huie*, *scal'ŭ*, *tanir*, *tragă*, *varoșe* și *vatră*. Printre acestea este și *bașnă* «baștină» din sârb. *baština*; dar după cum arată *št* pentru *c'*, în sârbește cuvântul este de origine bulgărească [1]). Nu se știe dacă atât Aromânii cât și Dacoromânii n'au luat cuvântul direct dela Bulgari. Astăzi în bulgărește el nu există cu însemnarea pe care o are în limbile română și sârbă. Cuvântul se întâlnește și în ngr. *μπάσινα* «Landgut». Dintre celelalte forme sârbești care există în limbile balcanice, avem alb. *vozit* «avuzescu»; *tšeremidε* «tšurun'idă»; *dadε* «dadă»; ngr. *ντάντα*; alb. *drugε* «drugă»; alb. *varoš* «varoșe» ngr. *Βαρόσι*; alb. *vatrε* «vatră».

In ce privește acum originea dialectală a cuvintelor intrate în dialectul aromân din limba bulgară, ele țin, cele mai multe din dialectele macedonene.

Dintre acestea avem:

Verbe: *apugudescu*, *arujescu*, *căpăiescu*, *cărțănescu*, *gălinisescu*, *gribuescu*, *litescu*, *ndăhnescu*, *ngutšinedzŭ*, *tšuplescu*, *vârlescu*.

Adjective: *agunos*, *arud*, *arus*, *blanav*, *bruhav*, *caleș*, (dacor.), *crehtu*, *cumalindru*, *dobru*, *grozdaven*, *nedžrnu și ntšernu rehav*, *șargav*, *siv*.

[1]) Despre *baština* la Sârbi, a scris mai pe largă Stojan Novakovic' în studiul său *Baština i boljar*, publicat în *Glas* XCII (1913) p. 210—255. In sârbește cuvântul apare abià prin sec. XIV și este identic cu «ocina». Vezi despre aceasta Const. Jireček, *Staat und Gesellschaft im Mittelalterlichen Serbien*, IV (1919), p. 62.

Animale: *bibă*, *bişcă*, *breană* (dacor.), *bubă*, *coran*, *crap* (dacor.), *gavran*, *gugutše*, *guştur*, *guşturiță* (dacor.), *hârtu*, *letnă*, *mață*, *mătšăroc*, *miscă*, *misiroc*, *mul'iță*, *mușiță*, *pitumin'ă*, *pravdă*, *vraptšu*, *zăgar*, etc.

Plante: *arapun*, *arov*, *cruş*, *gavru*, *k'aniță*, *tšernitše*, *dab*, *dabină*, *dârmă*, *drăzgă*, *gorțu*, *jag'ină*, *prască*, *repă*, *şipcă*, *şumcă*, *trâscă*, etc.

Casa cu obiectele de trebuință: *bravă*, *cărblă*, *cotšină*, *copă*, *cotar*, *izbă*, *pleamniță*, *ploatše*, *sobă*, *şoput*, *tărâște*, *târcol*, *turuște*.

Scule: *bărdin*, *bărdetšcă*, *crină*, *cutlă*, *tšep* (dacor.), *tšetcă*, *drămbală*, *fortumă*, *gribă*, *griblă* (dacor.), *γilă*, *ponță*, *princă*, *pulean*, *sfreadin* (dacor.), *rendă*, *sirtu*, *strelă*, *tengală*, *vârteniță* (dacor.), *vârticoniță*, *videală*, *viglă*.

Mâncări: *colpide*, *culeaş* (dacor.), *cucuretš*, *pupară* (dacor.), *pită* (dacor).

Diferite noțiuni: *arugă*, *babnic*, *bară*, *bestraga*, *bigor (g'igor)*, *brăjolă*, *buiță*, *bozǎ*, *cloță*, *crangă*, (dacor.), *tšutšulă*, *tšutšulcă*, *gornă*, *guluvan*, *guryiță*, *iugu*, *mprostu*, *mejdă*, *mutšară*, *muhlă*, *muloahă*, *păryitše*, *peajă*, *pitše*, *pijă*, *pufcă*, *pumoară*, *sărmăniță*, *scârtšu*, *scl'endză*, *scl'intšu*, *sin'ac*, *smoală* (dacor.), *sprema*, *sproti*, *vereaųă*, *viro*, *vreavă*, *zăcon*, *zăduh*, (dacor.), *zbor*, *zloată* (dacor.), etc., etc.

Şi la cuvintele din această perioadă găsim o mulțime de forme slave care se întâlnesc în limbile albaneză și greacă. Vom însemnà aceste forme, ca să se vadă și mai bine care din elementele slave mai nouă se găsesc numai în dialectul aromân.

Cuvinte slave în limba albaneză: *rudo* (arud), *bibε* (bibă); *bravε* (bravă); *bubε* (bubă); *kεrtsas* (cărțănescu); *klotsis* (cloță); *kukuretš* (cucuretšŭ); *drugε* (drugă); *izbε* (izbă); *matsε* (mață); *pl'evitsε* (pleamniță); *pontsε* (ponță); *šumε* (şumcă); *tetε* (tetă); *turišt* (turuște); *tutš* (tutšŭ); *vl'ake* și *vl'aget* (vlăngă).

Cuvinte slave în limba greacă: *Βάρα* (bară); *μπάσινα* (basnă); *βούζιον* (boz); *σβάνα* (tšuvan'ŭ); *ντόμπρος* (dobru); *βαγέν*, *βαγένα* (gărvan); *γρέντα*, *γρέντια* (grendă); *γουστέρα* (guşter); *γουστερίτσα* (guşturiță); *μισίρκα* (misircă, miscă); *τσεράνι* (ndžernu și *ntšernu*); *παντλῆκα* (păntlică); *σίβα* (siv); *σλότα* (sloată); *βαρόσι* (varoșe); *βίγλα* (viglă); *ζμπόρος* (zbor); *ζμπορίζω* (zburăscu); *ζολότα* (zloată).

X

CARACTERUL ELEMENTULUI SLAV

Din expunerea amănunțită făcută în capitolele precedente asupra particularităților ce prezintă elementul slav din dialectul aromân în

cuvintele și influențele gramaticale introduse în perioada veche, rezultă că, în ce privește caracterul acestui element, el este acelaș care se vede și în elementul slav din limba română, fără deosebire dialectală.

Plecând dela această constatare, în cele ce urmează vom încercà să specificăm acest caracter, ținând seamă și de înfățișarea elementului slav din celelalte limbi balcanice.

Din compararea reflexelor pe care sunetele paleoslave le-au lăsat în elementul slav din limba română cu aceleași reflexe din cele trei limbi slave: bulgară, sârbă și rusă, s'a stabilit încă dela Kopitar, că vechiul element slav din limba română are un caracter specific bulgăresc. Ca punct de plecare pentru această specificare s'au luat aceleași sunete din sistemul consonantic și vocalic al limbilor slave nouă, pe baza cărora se arată și astăzi deosebirea specifică ce există între ele. Dintre consonante s'au luat grupele *št* și *žd* din elementele slave pătrunse în limba română și s'a văzut că ele reprezintă sunetele bulgărești, întru cât *tj*, *dj* din limba străslavă numai în bulgărește au dat *št*, *žd* (*sfetja, *medja > sfěšta, mežda), pe când în sârbește au dat *ć*, *d'* (sveć'a, metd'a), iar în rusește *č*, *ž* (svěča, meža) [1]. La vocale s'a ținut seamă de reflexele sunetelor paleoslave *ǫ*, *ę*, *ŭ* și *ĭ*. De oarece aceste sunete s'au desvoltat deosebit în fiecare dintre limbile slave cu care limba română a venit în atingere în epoca ei străveche, identitatea evoluării lor în cuvintele slave din limba română cu aceleași sunete din una dintre limbile slave, au dus la limba slavă de obârșie, din care acèle cuvinte au pătruns în limba română. De aceea, plecând dela considerația că numai în bulgărește *ǫ* a dat ъ*n*, ъ; *ę* > ѣ*n*, *en*, *in*; *ŭ* > ъ, *o* și *ĭ* > *e*, atunci când în sârbește *ǫ* > *u* încă din sec. XII; *ę* > *e* tot din sec. XII; *ŭ*, *ĭ* > *a* din sec. XIV, după ce mai întâiu trecuse prin ĕ, iar la Ruși *ǫ* > *u* încă din sec. XI; *ę* > *ja*, (după consonante palatale) *a* tot în sec. XI; *ŭ* > *o*, iar *ĭ* > *e* sau s'a păstrat ca un fel de i scurt după consonante [2]), s'a ajuns la concluzia că, întru cât și reflexele elementului slav din limba română: *ǫ* > *ân* *(âm)*; *ę* > *ân*, *in*, *en*; *ŭ* > *â*, *o*; *ĭ* > *e* se identifică cu cele din limba bulgară, elementul slav din această limbă este de origine bulgară.

---

[1]) A. Leskien, *Grammatik der Serbo-kroatischen Sprache.* Heidelberg 1914, p. XXVIII și urm.

[2]) W. Vondrak, *Vergl. slav. Gramm.*, capitolul *Die Nasale und ihre Reflexe in den einzelnen slav. Sprachen*, din vol. I, p. 131.

Acest caracter specific bulgăresc întrevăzut, după cum am spus, încă de Kopitar, a fost recunoscut de Miklosich și de către toți filologii de după el, care s'au ocupat cu studiul elementului slav din limba română.

Noi, recunoscând originea bulgărească a elementului slav din limba română în stadiul lui mai vechiu, vom face unele rezerve cu privire la acèle elemente slave, în care evoluarea vocalei nazale, *ǫ* a ajuns la *un*, nu numai la *ân (âm)*, după cum am văzut mai sus.

Se știe că în limba română, în afară de cuvinte ca *oblǫkŭ*, *pǫdarĭ*, care au dat *oblânc pândar* (arom. *blâncu*, *pândar)*, mai avem *mǫka*, *skǫpŭ* care au dat *muncă*, *scump* (arom. *scumpu)*. Va să zică, din acelaș *ǫ* paleoslav avem în cele mai multe cuvinte *ân (dâmb* < *dǫbŭ*; *glâmboacǫ* < *glǫbokŭ*; *gânscă* < *gǫska*; *mândru* < *mǫdrŭ*, etc.) și în mai puține *un*.

Cum a ajuns *ǫ* la *un?* Părerile sunt deosebite. *Miklosich* credeà că, după cum *ę* din elementele slave ajunsese la *in* (gręda > grindă) prin intermediarul *en* (cum avem în arom. gręda > grendă), tot așà și *ǫ* a evoluat spre *un* prin intermediarul *on* [1]). Cam în acelaș fel se exprimă și *Tiktin* când spune «Ksl. ǫ ergiebt vor nicht labialen Konsonanten *un* und *în*, ohne dass eine Regel erkennbar wäre» [2]). Și tot așà și *Oblak* socotește că *un* românesc vine din ѫ prin *on*. Deosebirea dintre Miklosich și Oblak constă în aceea că, pe când cel dintâiu credeà că și *ân* și *un* vin din *ǫ*, prin aceeaș formă intermediară *on*, cel din urmă, din contră, formele cu *un* le derivà din *on* < *ǫ*, iar pe acelea cu *ân* din forme mai nouă mediobulgare, care conțineau această transformare. La această părere din urmă s'a oprit și *Byhan* când conchide: «Während die Wörter von A [aci se dau cuvintele de origine slavă cu *ân*, *âm* din *ǫ*] demnach aus dem Mittelbulgarischen entlehnt sind, weist die Gruppe D mit *un*, *um* für ablg. *ǫ* auf eine frühere Periode des Ablg. hin, als *ǫ* noch ô (cu sunet nazal) lautete. Dieses ô ging über *on* in *un* über, wie in den lateinischen Elementen». Și, ca să precizeze și mai bine epoca când aceste cuvinte cu *un* pentru *ǫ* au pătruns în limba română, el mai adaugă: «Diese älteren slavischen Elemente müssen somit schon zu einer Zeit eingedrungen sein, als das lateinische *on* noch

---

1) «ѧ, *ę* geht in *in* über: zwischen *ę* und *in* liegt *en*, das in *in* übergehen musste» *(Vokal.* III p. 247). Mai departe: «In anderen Wörtern wird ѫ durch *un*, *um* reflektiert: da sich dieses *un* aus *on* entwickelt, so haben wir in *un* den älteren Reflex des ѫ» (ibid. 248—249).

2) *Zeitschrift f. rom. Phil.* XII p. 237.

micht durchgängig zu *un* geworden war» [1]). Nu tot așà de categoric este d-l O. Densusianu în capitolul «L'influence slave» [2]), când spune: «Les emprunts les plus enciens doivent être ceux où nous trouvons *ǫ* = *un*; ils remontent à l'époque où *ǫ* avait encore en bulgare la valeur de ô; d'origine plus récente sont les formes avec *ǫ* = în (îm)».

Cam care ar fi perioada mai veche în care cuvintele slave cu *ǫ* > *un* au pătruns în limba română? Byhan, care insistă ceva mai mult asupra acestei chestiuni, precizează că ea ar fi aceea «als das lateinische *on* noch nicht durchgängig zu *un* geworden war». Dar cam până când a ținut trecerea lui *o* + *n* din limba latină în *un*, el nu ne spune. După mărturiile ce avem în această privință, noi știm însă că prefacerea lui *o* în *u*, care începuse încă din latina vulgară, se afârșise cu un veac doi înainte de venirea în contact a poporului român cu poporul bulgar din perioada paleoslavă. Formele latine rustice *frundes*, *funtes* pentru *frondes*, *fontes;* de asemenea *tundunt* pentru *tondunt* și altele [3]) ar fi trebuit să fie curente în romana balcanică încă din primele veacuri de ocupație. In cazul acesta, o evoluare a unui sunet care începuse așà de timpuriu în graiul poporului *roman*, care trebuià să ajungă *român*, nu puteà să țină până la năvălirea Slavilor, pentru ca mai în urmă și formele slave cu *ǫ*, ca *mǫka*, *skǫpŭ* să fi ajuns la *muncă scump*, întocmai ca și cuvintele latine. Pentrucă, în definitiv, deși și noi credem, după cum vom încercà să arătăm în capitolul următor, că influența slavă asupra limbii române a început înainte de secolul X, nu dupà, totuș, acest început, ori cât de timpuriu l-am pune, în sec. IX, VIII sau chiar VII, în nici un caz nu l-àm puteà coborî până prin sec. IV sau începutul sec. V, când trecerea lui *o* + *n* latin în *un* erà isprăvită. Nu voiu adăugà aici, desigur, și acèle cuvinte din limba slavă pătrunse în limba românà, în care avem *o* + *n* ca în formele latine, ca *pogonŭ*, *poklonŭ* etc., în care *o*, dinaintea lui *n* a rămas neschimbat. In contra acestora s'ar puteà obiectà că ele au pătruns în limba română mai târziu decât formele slave cu *ǫ*. Ținându-ne numai de faptul sigur că evoluarea lui *o* + *n* latin în *un*, care începuse foarte de timpuriu în limba română, se isprăvise cu mult înainte de invazia celor dintâi Slavi în Peninsula Balcanică, legătura ce

[1]) Dr. Arthur Byhan, *Die alten Nasalvokale in den slav. Elem. des Rum.* apărut în *Jahresb.* V, 351.

[2]) O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine* T. I p. 77.

[3]) O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine* T. I p. 270.

s'a încercat a se face între fenomenul peleoslav *(ǫ > un)* și între fenomenul latin *(o + n > un)* apare un simplu anacronism.

De aceea, socotesc că explicația acestui fenomen linguistic, care are și o însemnătate istorică pentru noi, trebuie scoasă din domeniul limbii române. Aceasta, mai întâiu, pentrucă, după cum am spus mai sus, ea se înfățișează ca o imposibilitate din punctul de vedere al cronologiei evoluării sunetelor latine în limba română, al doilea, pentrucă acelaș fenomen linguistic, în elemente de aceeaș obârșie, se arată și într'o altă limbă balcanică: *neogreacă*.

In limba greacă de astăzi se găsesc o mulțime de elemente slave. Acestea au fost studiate cu mai multă îngrijire decât elementul slav din limba albaneză [1]). Printre aceste elemente găsim și cuvinte slave care cuprind sunetul nazal *ǫ*. Acest sunet este redat în grecește prin *un*. Astfel avem: *ζοῦμπρος* din *zǫbrŭ*; *ρουμπί* din *rǫbŭ*; *στοῦμπος* din *stǫpŭ*. Alături de *ǫ > un*, mai avem și *ǫ > on*. Acelaș *ζοῦμπρος* este redat și sub forma *ζόμπρος* [2]); deasemenea *λόγγος* din *lǫgu*. Această diferențiare în pronunțarea lui *ǫ* ca *on* se arată mai mult aparentă decât ca o nuanță arhaică, apropiind-o de pronunțarea lui *ǫ* cu elementul nazal *ô (on)*. Sunetul *u + n* pentru Greci, în cuvintele străine, se auzià *un* și *on*. Cazuri despre această dublă pronunțare a lui *u + n* se găsesc și în elementele romane. Alături de *Γεμελλομοῦντες*, numele unui castel zidit de Iustinian în Tracia, cu pronunțarea românească a lui *un* din *on* (montes > munți), există forma *Κίμβα Λόγγου*, localitate din munții Rodope, atestată pentru anul 1014 de către scriitorul bizantin Kedrenos [3]) tot de origine românească, însă cu pronunțarea lui *un* ca *on* (*Λόγγου* < Lungu).

Prezența lui *un* pentru *ǫ* și în elementele slave din neogreacă exclude cu desăvârșire desvoltarea sunetului nazal din acèle elemente în domeniul limbii române. De aceea, terenul în care a evoluat *ǫ* paleoslav

[1]) Cel dintâiu care s'a ocupat cu elementul slav din neogreacă este Kopitar în *Wiener Jahrb.* XVII, 95. După el, Fr. Miklosich în *Die slavischen Elemente im Neugriechischen*. Wien 1870. Dintre Bulgari avem studiul lui D. Matov *Grъsko-bъlgarski studii* publicat în *Sbornik* vol. IX, p. 21. Studiul cel mai complet asupra acestui element este acela al lui G. Meyer, publicat în *Neugriechische Studien* vol. II, p. 1—64.

[2]) Numele acestui animal, care se mai întâlnește și în dacoromână *(zâmbru, zimbru)* este foarte vechiu la Neogreci, de oarece el se întâlnește și la scriitorul bizantin din sec. XII *Niketas Akominatos*, *ζοῦμπρος (ζόμβρος)*, glosat prin *τραγέλαφος ἀπὸ Θράκης ἐλθών* (cf. Const. Jirečec, *Geschichte der Serben* I, p. 16).

[3]) O. Densușianu, *Histoire de la langue roumaine* I, 391.

în *un* trebuie căutat tot în domeniul slav, însă nu în sânul limbii bulgare, ci ***în sânul limbii sârbe.***

Revenind la limba bulgară actuală, observăm că, deşi pentru sunetul *ę* avem, în afară de *ân*, şi *en*, *in*, în ce priveşte pe *ǫ*, din contră, nu avem decât numai *ъn* şi în nici o epocă, începând din medio-bulgară până astăzi, precum şi în nici un dialect bulgar nu avem *un*. Recunoscând îacest lucru, trebuie să excludem orice posibilitate de evoluare a lui *ǫ* ln *un*, în domeniul limbii bulgare.

Dacă trecem la limba sârbă, observăm că, în această limbă, reflexul lui *ǫ* se înfăţişează numai sub forma sunetului *u*. Acì avem *muka*, *ruka* din vsl. *mǫka rǫka*. Prin urmare, nici în sârbeşte nu avem *un* din *ǫ*. Cu toate acestea, dacă vom încercà să ne dăm mai bine seama despre procesul de transformare al sunetului nazal *ǫ* în *u*, trebuie să recunoaştem că etapa intermediară între *ǫ*, cu pronunţare nazală şi închisă (*ǒ*), şi între *u*, pronunţarea actuală, a trebuit să fie *un*. In cazul acesta, cuvintele româneşti cu *un* pentru *ǫ*, n'ar reprezentà decât formele sârbeşti intermediare, dispărute din graiul Sârbilor, dintre cuvintele paleoslave de origine şi formele actuale sârbeşti. Cu alte cuvinte *muncă* şi *scump* derivă din vechile forme sârbeşti **munka* şi **skump*, din care mai târziu au ieşit *muka* şi *skup*.

Trecând acum la evoluarea lui *ǫ* în limba sârbă, mai întâiu vom vedeà că elementul nazal al acestui sunet a ţinut până în cursul sec. IX. Aceasta se poate constatà mai ales din tratarea elementelor romane din această limbă. Cuvintele de origine romană care conţineau $a + n$ au fost tratate în cursul sec. IX la fel ca şi cuvintele paleoslave în care se aflà o vocală nazală. Nume proprii de persoană ca şi de localităţi precedate de *San-*, *Sant-* *(sanctus)* ca în *San-Petrus* (ital. San Pietro), *Sant-Ioan* (ital. San Giovanni) au dat *Su-petar Sut-ivan*; tot aşà numele insulei *Sušak* dela *Sansagus* (ital. Sansego). Redarea lui $a + n$ din *San-*, *Sant-* în formele corespunzătoare sârbeşti prin *u* ar fi fost cu putinţă, după Leskien [1]), numai dacă s'ar admite că în epoca în care au intrat aceste cuvinte în limba sârbă, vocala *ǫ* îşi păstrà elementul nazal. Şi acum, ceeace priveşte direct chestiunea care ne interesează pe noi, este faptul că chiar cuvintele romane cu *un* din $o + n$, introduse în această epocă în limba sârbă, sunt redate tot prin *ǫ*. Aceasta vrea să zică că acest sunet din elementele paleoslave, înainte de a trece în *u*,

---

[1]) A. Leskien, *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache* (1914) p. 114 şi urm.

a trebuit să treacă prin *un*, căci numai așà ne putem explicà de ce o formă romană ca *Muntimirus* atestată pentru sec. IX (872— și 892) este redată prin *Mǫtimirŭ*. Aceasta ar fi fost cu putință numai dacă admitem că formele romane cu *un* din *on*, ca chestie de grafie, se identificau cu formele paleoslave, în care vocala nazală *ǫ* trecuse la *un*. In orice alt caz, dacă am admite că *ǫ* s'ar fi pronunțat numai ca *u*, atunci și numele *Muntimirus*, *Μουντιμῆρος* ar fi trebuit să fie redat prin *Mutimir*, cu pronunțarea sârbească actuală a lui *ǫ* [1]).

Prefacerea lui *ǫ* în *un* pe teren bulgăresc nu erà cu putință, de oarece evoluarea acestui sunet în limba bulgară apucase o altă direcție pentru ca să ajungă la ъ*n*, ъ, așà cum îl avem în cele mai multe cuvinte slave din limba noastră. Este drept că într'o parte a regiunii de graiu bulgăresc avem *u* pentru *ǫ*. Ținând seamă însă de extensiunea lui geografică, vom vedeà că el se găsește sau în partea apuseană a domeniului de graiu bulgăresc, acolo unde dialectele bulgare arată influențe sârbești, sau chiar și în alte părți, cum ar fi Macedonia, dar unde influența sârbească se explică din vremurile de stăpânire sârbească, când limba Slavilor din aceà provincie se vedeà amenințată a fi pe deplin serbizată. Plecând dela aceste considerațiuni, Oblak ajunge la concluziunea că «Das *u* ist vielmehr ein Serbismus wie sich dies aus dessen Verbreitung ganz evident ergibt» [2]). Așa dar, ne lipsește orice bază ca să putem explicà prefacerea lui *ǫ* în *un* pe teren bulgăresc.

In ce privește acum chestiunea a se ști cum s'ar puteà explicà această influență sârbească, care datează din epoca primelor atingeri ale poporului românesc cu Slavii, și din punctul de vedere istoric, mai ales că ea este pusă în legătură cu acelaș fenomen din limba neogreacă, la aceasta ar puteà da un răspuns numai *Istoria* [3]). Din istorie se știe că Slavii au început să se întindă în Grecia încă din 578. «Cette occupation de la Grèce — spune Lubor Niderle — par les Slaves était forte: ce n'étaient pas quelques milliers d'hommes dans une région

[1]) Vezi despre aceasta V. Oblak în *Archiv f. sl. Phil.* XVII p. 476. A. Leskien, o. c. p. 115.

[2]) V. Oblak, ib. p. 139.

[3]) Dealtfel, dovezi linguistice despre primele noastre atingeri cu poporul sârb se pot obține și din numeroasele nume de localități de origine *romană* și *română* care se păstrează încă până astăzi pe teritoriul sârbesc, ca *Durmitor*, *Visitor*, *Cornet*, *Loret*, *Prijot* (cf. Const. Jirecek, *Geschichte der Serben*, I, 155—156), despre care vezi mai pe larg Th. Capidan, *Raporturile linguistice slavo-române* publicat în *Dacoromania* III 145 și urm.

qui eussent suffi à dominer de loin toute la Grèce, comme le faisaient les Bulgares à l'est et au centre des Balkans. Les Slaves se ont établis dans toute la Grèce et même jusque dans l'Archipel, et cela dans certaines régions de manière si dense que des relations historique ultérieures en parlaient comme des pays slaves. Déjà l'abbé Jean Biclarien, à la fin du VIe siècle écrivait: «Sclaveni partes Greciae atque Pannoniae occupant». Cette occupation est confirmée par Jean d'Ephèse, en 584, par la Chronique de Monembasie et par la lettre synodale du patriarche Nicolas III. Dans les années 723-728, l'évêque Wilibaid qui voyageait de Syracuse en Terre Sainte et s'arrêta en Monembasie, qualifiait le lieu de cette halte de pays slave. Et, au Xe siècle encore, alors que la Grèce était reconquise par l'empire byzantin, l'empereur Constantin lui-même écrivait à propos de la Grèce: «*ἐσλαβώθη πᾶσα ἡ χώρα καὶ γέγονε βάρβαρος*»; et l'épitomator de Strabon ajoutait peu après: «*καὶ νῦν δὲ πᾶσαν Ἤπειρον καὶ Ἑλλάδα σχέδον καὶ Πελοπόννησον καὶ Μακεδονίαν Σκύθαί Σκλάβοι νέμονται*». C'est pourquoi l'appellation d'*Ἑλλαδικοί* était entrée dans l'usage à la place de celle d'*Ἕλληνες*. La domination des Slaves en Grèce, d'après la relation ci-dessus mentionée du patriarche Nicolas III, aurait duré 218 années avant la victoire grecque de Patras (805-807), et cela avec une rigueur telle que pas un Romain ne pouvait y paraître»[1]). Toate acestea numai cu privire la intensitatea vieței slave în Grecia și printre Greci, care se confirmă și prin prezența unui număr prea mare de nume de localități slave, pe teritoriu grecesc, acolo unde astăzi nu se găsesc decât numai Greci, Aromâni și Albanezi.

In ce privește acum prezența Sârbilor printre Slavii care au inundat Peninsula Balcanică ajungând până în Grecia, partea esențială care ne interesează din întreaga năvălire slavă în Elada, spre a ne da mai bine seama despre întinderea fenomenului *ǫ > un*, deopotrivă la Români ca și la Greci, și în privința aceasta istoricii ca și filologii sânt de comun acord a recunoaște că acei Slavi, care din epoca lui Constantin și până astăzi sânt cunoscuți sub numele de Sârbi și de Croați, făceau parte din marele val de năvălire slavă în toată Peninsula Balcanică până în sudul Greciei[2]). Acești Sârbi erau așà de numeroși,

[1]) Lubor Niderle, *Manuel de l'antiquité slave*. Tome I, p. 108.

[2]) «Es unterliegt wohl nicht dem geringsten Zweifel, dass diejenigen Slaven, die seit Constantin's Zeiten bis auf den heutigen Tag den Namen Kroaten und Serben führen, in dem gewaltigen Strome mitenthalten waren, der sich seit der zweiten Hälfte

încă din primele veacuri de cutropire a Peninsulei Balcanice de către Slavi, încât numeroase nume de localităţi dovedesc prezenţa lor printre Greci încă până în secolul XI-lea. «Il convient d'ailleurs d'indiquer que les Serbes se recontrent encore bien loin hors de ces limites. C'est sans doute une ancienne agglomération serbe que *Σέρβλια*, *Σέρβια*, aujourd'hui Serfidže[1]) sur la Bystrica, aux confins nord de la Thessalie; il y avait là au XI-e siècle un thème serbe particulier avec un évêque. Ce sont aussi certainement d'anciennes agglomérations serbes, demeurées après des campagnes dans l'extrême-sud, que les villages de Grèce et d'Epire portant les noms de *Σέρβου*, *Σέρβόχια*, *Σέρβιάνικα*, *Σερέβιανι*, *Σερβιανά*, *Σέρβοτα*, etc. C'est peut-être même un ancien habitat serbe que la *Γορδόσερβα* (plus tard *Seruocharia*) mentionnée dans un dénombrement des diocèses et qui se trouvait au VII-e siècle, au sud-est de Nice et au nord de Dorylaïon, en Asie Mineure» [2]).

In fine, o altă chestiune care stă în strânsă legătură cu vechimea particularităţii ce ne interesează este şi aceea privitoare la unitatea graiului slav în primele epoci de năvăliri ale Slavilor în Peninsula Balcanică. Vorbeau Slavii aceiaşi limbă, sau încă de pe atunci graiul lor arătà începuturi de diferenţieri dialectale, din care, mai târziu, era să rezulte limbile sud-slave actuale? Şi în privinţa aceasta studiul amănunţit al dialectelor sud-slave ne arată că origina diferenţierilor dialectale, din care mai târziu au ieşit limbile sud-slave trebuie căutate încă din epoca năvălirilor slave în spre sud. Citez aici tot spusele lui Niderle în această privinţă întru cât ele reproduc cele din urmă păreri ale

des IV. Jahrh. langsam über die Donau, — Haemus, — Adria — und Alpenländer ergoss und diesem ausgedehnten Gebiete allmählig einen neuen ethnischen Charakter aufdrückte» Jagič în *Archiv f. sl. Phil.* XVII p. 54.

[1]) Forma *Serfidže* este de origină turcească. Alături de *Σερβία*, la Zonara este atestată şi forma *Sъrbište*. De oarece însă nici *Σερβία* şi nici *Sъrbište* n'ar fi putut da în turceşte *Serfidže* şi *Selfidže*, se presupune că a existat şi o a treia formă *Servica*, din care, cu trecerea lui *rv*, în *rf*, *lf*, şi mai ales a suf. - *ica* în - *idže* (ca în *Enica* (<*Ianica*) > *Enidže* (cf. *Enidže-Vardar* din regiunea Meglenului); *Gorica* > *Gjordža* (însă şi *Korča*, din care arom. *Curtšao*, oraş în Albania locuit, în majoritate de Aromâni), *Strumica* > *Ostrumdža* etc.), a ieşit *Serfidže*, *Selfidže*. Oraşul *Serfidže* are însemnătate istorică pentru luptele ce s'au dat între Bizantini şi Bulgarii de supt Samuil. La aceste lupte au luat parte şi Aromânii, conduşi de Niculiţă, şeful răscoalei Aromânilor din Tesalia (1065).

[2]) O. c. p. 97

filologilor slaviști: «On a cru longtemps, suivant l'opinion de Kopitar, à laquelle s'était rallié Miklosich, que les premiers Slaves arrivés dans le Sud avaient formé un groupe *slovène* s'étendant des Alpes à la Mer Noire: ce n'est qu'au VII-e siècle que, par la venue des Serbo-Croates, ce groupe se serait trouvé comme divisé en Slovènes proprement dits, à l'Ouest, et en Slovènes de Dacie, a l'Est. De fait, ni l'histoire ni la philologie ne justifient cette opinion. La version d'une venue si tardive des Serbo-Croates ne mérite pas créance, et d'ailleurs l'étude minutieuse qui a été faite ces derniers temps des dialectes slaves du Sud ne montre qu'une série continue de parlers, depuis les Alpes jusqu'à la Mer Noire, sans aucune solution de continuité autorisant l'hypothèse d'une enclave soudainement enfoncée dans une unité linguistique ancienne. Aussi l'école philologique nouvelle, avec V. Jagič à sa tête, n'admet- elle pas la conception de Kopitar. *Elle estime que la vague slave qui a roulé vers le Sud apportait en elle-même, dès l'origine, les éléments d'où sont issus plus tard les Slovènes, les Serbo-Croates et les Bulgares,* ces éléments étant d'ailleurs déjà disposés dans l'ordre où, par la suite, l'histoire devait les trouver» [1]).

Trecând acum din nou la datele linguistice, ce se observă în elementul slav din limba română, deocamdată atâta putem constată cu siguranță, că sunt unele urme în limbă, care nu se pot explică numai din legăturile pe care le-am avut cu strămoșii Bulgarilor; ele se arată a fi mai mult niște resturi de influență sârbească. Acestea la început vor fi fost poate și mai numeroase și, numai mai târziu, sub presiunea influenței bulgare, care a urmat după sec. XI, au dispărut. In privința aceasta noi ne găsim încă în stadiul începuturilor. Elementul slav din limba română încă nu este bine cercetat, ca să putem exclude orice influență sârbească din perioada mai veche. Toate cunoștințele noastre se reduc la studiile lui Miklosich. Din acestea cunoaștem ceva asupra fonetismului elementului slav din limba română. Este drept că, acum în urmă, a apărut și lucrarea lui Conev, *Ezikovni vzaimnosti*, despre care se face mențiune în cursul acestei lucrări; cu toate acestea, judecând după felul cum învățații bulgari concep un studiu despre influența slavă în limba română, socotind întreaga influență *numai* bulgărească, noi nici din acest studiu care a apărut

---

[1]) O. c. 75. Sublinierile sunt făcute de mine.

acum în urmă de tot, nu ne putem alege cu ceva precis în chestiunile care ne interesează.

Partea semantică, care este tot așà de interesantă pentru fixarea originei unei influențe linguistice, ne este aproape necunoscută. Reamintesc acì înțelesul unui singur cuvânt: *grăiesc* care de obiceiu se derivă din paleoslavul *grajati*[1]). In paleoslavă cuvântul însemnează «a cârâì, a croncănì» despre pasări. Numai în limba sârbă, dintre toate limbile slave nouă, se găsește înțelesul românesc «laut reden». Dacă ne gândim acum că acest cuvânt se găsește șì în dialectele transdanubiene: arom. *grescu* (din mai vechiu *grăįescu)*, megl. *gres*, alături de *graįu* cu acelaș înțeles și aceeaș întrebuințare ca în dialectul dacoromân, vom înțelege, pe de o parte, că cuvântul este vechiu în limba română, căci el datează înainte de despărțirea Aromânilor și Megleniților de Dacoromâni, pe de altă parte, că printr'însul se reflectează o urmă din vechea influență sârbească asupra străromânei, ajunsă la noi, grație supraviețuirii lui nu numai în dacoromână, dar șì în dialectele transdanubiene.

XI

VECHIMEA ELEMENTULUI SLAV

O altă chestiune care se lămurește din studiul elementului slav în dialectul aromân este și aceea referitoare la vechimea acelui element în limba română. Incepând dela Miklosich până astăzi, toți filologii au fost de acord să pună această vechime în epoca paleoslavă, adică înainte de sec. X. Numai un singur slavist, d. I. Bărbulescu, transpune această vechime între sec. X și XI, va să zică după sec. X.

Miklosich cu toți filologii de după dânsul până la Byhan susțineau această vechime, plecând dela schimbările ce au suferit sunetele nazale *ǫ* și *ę* în limba română. Din momentul ce ei admiteau că puținele forme slave cu *ǫ > un* apucaseră perioada de prefacere a elementului latin în limba română, ei șì credeau că aceste forme pătrunseseră cel mai târziu, prin cursul sec. VII, când, de obiceiu, se admite că limba romană balcanică trecuse prin toate prefacerile în elementul ei constitutiv, ca să ajungă românească. Prin urmare, deșì ei nu o spun direct, dar din deducțiunile ce se fac pe baza fonetismului elementului slav, reiese

[1]) Cf. Tiktin, *Dicț. Germ.-Rom.* p. 695. S. Pușcariu, *Dicț. Acad. Rom.* îl derivă din sârbește.

că acest element a început să pătrundă în limba română cam de pe la începutul sau în cursul sec. VII.

D-l I. Bărbulescu, din contră, pornind dela aceleași prefaceri ale sunetelor slave, însă nu pe teren românesc ci pe teren slav, susține că, de oarece ele se observă în paleoslavă încă din perioada postpaleoslavă sau mediobulgară, este inutil ca să mai admitem că ele s'ar fi efectuat în limba română, ci au intrat prefăcute din mediobulgară [1]).

In ce privește mai întâiu ideea că nu toate cuvintele slave cu înfățișare mai arhaică, cum ar fi acelea care conțin una din vocalele nazale ǫ, ę, au pătruns în limba română direct din paleoslavă, ci o bună parte din ele și din mediobulgară, ea a fost emisă pentru prima dată de către slavistul și primul cercetător sistematic al dialectelor bulgare *Oblak*, în cunoscutul său studiu «Einige Capitel aus der bulgarischen Grammatik» [2]). In acest studiu autorul, voind să dovedească că sunetul ǫ în paleoslavă aveà valoarea lui *o*, între altele, se sprijine și pe reflexele *un (um)* din elementele slave cu ǫ intrate în limba română. In ce privește acum celelalte reflexe ale aceluiaș sunet slav în limba română: *ân (âm)*, pentru care Tiktin [3]) presupuneà o bază *an* (ca în elementele latine), Oblak, ca să dovedească că ǫ paleoslav nu puteà ajunge decât numai la *o* + *n*, nu însă și la *a* + *n*, adaugă că *ân (âm)* din limba română «*ar puteà corespunde mediobulg.* ъ*n*». Cu aceasta, greutatea ce se interpuneà la derivarea formelor românești cu *ân âm (pândar, dâmb)* direct din paleoslavul ǫ *(pǫdarĭ, dǫbŭ)* erà înlăturată pentru totdeauna. Semnalul erà dat și de acì înainte, oricare se va fi ocupat cu reflexele din limba română ale sunetelor nazale din paleoslavă, trebuià să țină neapărat seamă și de prefacerile acèlor sunete în mediobulgară. Deaceea vedem că, puțin după publicarea studiilor lui Oblak asupra dialectelor bulgare, *Arthur Byhan*, care a încercat să studieze mai pe larg evoluarea vocalelor nazale în limba română, a trebuit să sfârșească lucrarea sa cu următoarea constatare: «Die Wörter in denen jetzt *ân*, *ăn* altblg. ѫ gegenüberstehen, sind aus dem Mittelbulgarischen, wo ѫ = *ô* war, entlehnt» [3]). Iar profesorul G. Weigand, care, după

[1]) Vezi despre aceasta articolul d-lui I. Bărbulescu, «Kad su počele da ulaze u rumunjski jezik naistarije njegove slavenske riječi» publicat în *Jagić Festschrift* (1908), p. 433—448. De asemenea și «Nașterea individualității limbii române și elementul slav» în *Arhiva* XXIX, p. 322—339; 457—474; XXX 1—24; (No. 2) 1—19.

[2]) *Archiv f. slav. Phil.* Vol. XVII p. 129—185 și 430—477.

[3]) A. Byhan, *Die alten Nasalvokale* în *Jahresb.* V, 354.

Miklosich, s'a ocupat cel mai mult cu studiul elementului slav în limba română, a accentuat mereu atât la cursurile sale cât și în scris [1]) că cele mai multe elemente slave din perioada veche au pătruns în limba română din mediobulgară.

Dintre aceste două păreri, după care elemntul slav va fi început să pătrundă în limba română încă pe când *o + n* latin nu trecuse cu desăvârșire la *un*, adică înainte de sec. VI, ceeace, după cum am arătat în capitol precedent, ar fi greșit, sau că el va fi pătruns cu începere din sec. X și XI, ceeace iarăș ar fi exagerat, părerea cea mai verosimilă, bazată pe materialul concret din limbă și susținută și de unele date istorice ar fi, *că elementul slav a început să pătrundă în limba română în perioada străveche, prin urmare înainte de sec. X, fără ca să ne putem suì pe scara veacurilor mai sus decât sec. VIII.* La această concluziune am putut ajunge din următoarele considerațiuni linguistice și istorice:

Din *punctul de vedere linguistic*, în primul rând, nu trebuie să trecem cu vederea că, atât în dialectul dacoromân cât și în dialectul aromân, care s'a desprins cel mai de timpuriu de străromâna, precum și în celelalte dialecte, cu toate că acestea vin pe un plan secundar pentru chestiunea care ne preocupă, există, după cum am văzut la «elementul lexical», un număr mare de cuvinte care, atât după formă cât și după înțeles, se arată a fi străvechi în limbă. Prin caracterul lor străvechiu noi înțelegem că ele n'au putut intrà în fiecare dialect aparte, după ce acestea se despărțiseră de limba română mai mult sau mai puțin unitară, prin unitatea diferitelor populațiuni românești care alcătuiau românimea străveche, căci acest fel de pătrundere de cuvinte, trecând prin aceleași schimbări în mod separat și în graiul unor populațiuni despărțite între ele prin sute de km., *ar constituì ceva unic în vieața unei limbi*, ci că ele au intrat în limbă din timpul când Dacoromânii, Aromânii, Meglenoromânii și Istroromânii se găseau la olaltă, locuind pe acelaș teritoriu unitar și vorbind aceeaș limbă, fără diferențierile prea pronunțate actuale. Printre numărul mare de cuvinte paleoslave comune, sunt unele care au fost introduse în limbă dintr'o necesitate comună tuturor Românilor, izvorîtă din aceleași interese economice comune pe care le-au avut cu poporul slav. Astfel, de pildă, avem cuvintele *plătesc*, *scump* și *sută*. Câteși trele există în toate dialectele și,

[1]) Cf. *Anzeiger f. indogerm. Sprache u. Altertumskunde*, Beiblatt zu d. *Indogerm. Forsch.* din 1910.

în acelaş timp, lipsesc în toate limbile balcanice, cum ar fi *neogreaca* şi *albaneza*, în care, după cum am văzut, elementul slav ocupă un loc nu tocmai neînsemnat. In afară de aceasta, dacă trecem la schimbările formale ce arată aceste cuvinte, vom vedeà că în toate dialectele, fără excepţie, forma *scump* arată aceeaş trecere a sunetului paleoslav *ǫ* în *um* [1]). Iar cât priveşte *sută* pentru **stă* din vsl. *sŭto*, cu *u* pentru *ŭ* păstrat, atunci când în celelalte limbi slave a căzut, iar în limba română chiar dacă s'ar fi păstrat ar fi trebuit să dea *ă*, acest *sută* care n'a putut fi explicat de *Ascoli* din cauza omonimiei ce s'ar fi produs între pluralul lui *centum* şi forma aromână ce rezultă din *quinque*, ajungând amândouă la *ţinţi* — ceeace însă nu-i drept, căci pluralul lui centum ar fi dat *ţinţî* nu *ţinţi* — şi nici d-l *Caracostea*, după cum nici explicaţia lui *Conev* nu este pe deplin satisfăcătoare, acest *sută*, zic, cu o prefacere aşà de problematică, a trebuit să joace un mare rol între Românii din toate părţile, în raporturile lor economice cu Slavii, din momentul ce a reuşit să se introducă la toţi Românii, păstrându-se încă până astăzi. In special, prezenţa lui în aromână, sub aceeaş formă ca în dacoromână, dovedeşte până la evidenţă că el trebuie să fi pătruns în limbă, înainte de despărţirea Aromânilor de Dacoromâni. După coborîrea Aromânilor în sudul Peninsulei Balcanice, legăturile lor din punctul de vedere economic au fost aproape exclusiv cu Grecii. De acì se explică faptul că astăzi Aromânii din Pind, numărătoarea zecimilor dela douăzeci în sus o fac mai de grabă în greceşte decât în româneşte. Acest lucru l-am putut constatà cel puţin pentru Aromânii din regiunea Veriei.

Dar probele linguistice pe baza cărora se poate dovedì pătrunderea elementului slav la toate populaţiunile româneşti, încă pe când ele trăiau pe un teritoriu unitar se pot îmmulţì şi din domeniul semantic. Iată, de pildă, trecerea de înţeles în deobşte cunoscută a cuvântului latin *lumen* «lumină». In toate dialectele însemnează «mundus». Această schimbare de înţeles s'a produs sub influenţa cuvântului slav *světŭ* care însemnează în acelaş timp «lumină» şi «lume». Schimbarea înţelesului la fel în toate dialectele, dar mai ales în dialectul aromân, ar fi fost cu neputinţă, dacă n'ar fi trebuit să admitem, că atunci când cuvântul slav *světŭ* reuşise să înlocuească înţelesul fundamental al formei latine prin introducerea înţelesului slav, toţi Românii, oricât

[1]) In dialectul meglenit *scǫmp*, pentru *scump*, este o formă secundară, după cum am arătat în «Introducere». p. 2

de răspândiți vor fi fost ei, trăiau în legături de unitate linguistică și teritorială.

Se înțelege că tot ca argumente linguistice pentru această unitate străveche, ce a trebuit să existe odată între cele patru populațiuni actuale, pot servì și asemănările ce se observă în toate dialectele în influențele slave gramaticale, despre care s'a vorbit la p. 20—21 Aceeaș influență la subst. femenine cu vocativul în *-o*; aceeaș formațiune a numeralului; aceeaș prepozițiune *de* pentru legarea numeralului de substantiv; mai ales aceleași prefixe și sufixe etc.

Din *punctul de vedere istoric*, noi știm oarecum precis că elementul românesc apare în sudul Peninsulei Balcanice în cursul sec. X; iar pe la începutul sec. XI (1065) el organizează sub *Niculiță*[1]) prima încercare de răsvrătire cu scopuri politice în Tesalia, în contra stăpânirii bizantine. In cazul acesta, despărțirea lui de restul românismului norddunărean se impune cel puțin pentru cursul sec. IX, dacă nu și pentru sfârșitul sec. VIII. Prin urmare, *în răstimpul acestor veacuri ei a trebuit să primească în limba lor unitară cu a celorlalți Românii primele elemente slave sub formă de cuvinte sau influențe slave*. Cu chipul acesta, noi ajungem indirect la epoca de introducere a elementelor slave în limba română, epocă care, în orice caz, trebuie pusă înaintea de coborîrea Aromânilor în sudul Peninsulei Balcanice, prin urmare *înainte de sec. X*.

Trecând acum la considerațiunile filologice din domeniul paleoslavei pe care se bazează argumentația d-lui I. Bărbulescu pentru susținerea tezei sale, după care elementul slav din limba română ar fi pătruns între sec. X și XI, va să zică după sec. X, observăm mai întâiu că B., în studiul său asupra acestei chestiuni publicat în *Jagić Festschrift*, nu spune nimic precis asupra prefacerii vocalei nazale ǫ în *un*, sau, dacă spune ceva, susține lucruri cari nu corespund adevărului. Astfel, B., vorbind despre prefacerile vocalelor ǫ și ę în elementul slav din limba română, după ce susține că ele toate sunt de origine mediobulgară, ajungând la reflexul *un* din ǫ adaugă pur și simplu că «acelaș lucru rezultă și pentru acelea cu *un*: munka, prund, dumbrava ș. a., al căror număr este mult mai mic»[2]). Cu alte cuvinte, după cum din paleoslavul ǫ avem în limba română *ân (âm)*, prin mediobulgară, tot prin această

[1]) Vezi despre aceasta G. Murnu, *Istoria Românilor din Pind. Vlahia Mare*. București 1913, p. 73—106.

[2]) «To izlazi isto tako i za one sa *un*: munka, prund, dumbrava, dunga i t. d., kojih je broj mnogo manji» în *Jag'ic' Festschrift* p. 440.

mediobulgară avem și trecerea lui ǫ în *un*. Dar în care anume document din mediobulgară ar existà vreo formă cu ǫ prefăcut *un*, ca în cuvintele românești *dungă*, *scump* din *dǫga*, *skǫpŭ*, B. nu ne spune, deoarece de fapt nici nu există. Și nu există așà ceva nu numai în mediobulgară, dar nici în dialectele bulgare actuale, care, după cum se știe, își au rădăcinile în paleoslava sau postpaleoslava din sec. X.

Din ultimele cercetări ce avem în domeniul dialectologiei bulgare, rezultă, că vocala nazală paleoslavă *ǫ* a suferit următoarele prefaceri care se întâlnesc și azi în limba bulgară vorbită. Mai întâiu *ǫ* > ъ. Această prefacere este așà de generală pentru întreg teritoriul de graiu bulgăresc, încât ea se poate asemănà cu o mare în mijlocul căreia toate celelalte prefaceri ale lui *ǫ* și anume: ъ*n*, *a*, *o*, după aceea *ā*, *ō*, *ē*, apar ca niște insule mai mari sau mai mici [1]). In toate aceste prefaceri nu găsim nicăiri reflexul *un* pentru *ǫ*, ca în cuvintele slave din limba română. Și acum, dacă *ǫ* > *un* nu se găsește nici în mediobulgară și nici în dialectele bulgare de astăzi, se înțelege că ea trebuie scoasă din domeniul limbii bulgare și căutată în domeniul unei alte limbi sud-slave, despre care am vorbit în capitolul precedent. Faptul important pentru noi ce se desprinde din această chestiune este acela cà, o prefacere ca aceea a lui *ǫ* în *un*, care nu se găsește în limba bulgară, în schimb însă, este comună pentru graiul tuturor populațiunilor românești, despărțite între ele deaproape un mileniu, a trebuit să se producă în limba română *înainte de despărțirea populațiunilor române transdanubiene*, prin urmare *înainte de sec. X*, când ele apar în istorie. Iar din această constatare rezultă din nou faptul *că primele elemente slave din limba română n'au pătruns între sec. X și XI, ci înainte de sec. X*.

De altfel, chiar dacă ne-am încercà să aducem o deslegare acestei chestiuni pe baza desvoltării sunetelor *ŭ*, *ĭ* (ъ, ь) în paleoslavă, cum vrea d-l I. Bărbulescu, tot n'am puteà obține o siguranță desăvârșită că *toate* cuvintele slave au intrat după sec. X și nu înainte.

Mai întâiu de toate, noi avem atâtea elemente slave comune între dialectul aromân și dialectul dacoromân, în care vocalele ŭ și ĭ lipsesc. Luăm de pildă cuvântul slav *nevěsta*. Acest cuvânt există în toate dialectele: arom. *niveastă* și *nveastă*, megl. *niveastă*, istr. *nevęstę* și în dacor. *nevastă*. El lipsește din celelalte limbi balcanice: neogreaca și albaneza.

---

[1]) B. Conev, *Istorija na bъlgarskii ezik*. T. I Sofia 1919, capitolul «Rasprědělenie na bъlgarskitě govori spored izgovora na ǫ» p. 495.

Aceasta o spun, ca să se se vadă că el nu erà unul dintre acèle multe cuvinte slave, care s'au răspândit peste tot în Peninsula Balcanică și prin urmare care ar fi putut să se introducă și la populațiunile românești transdanubiene pe căi particulare. In cazul acesta, se întreabă trebuie noi să admitem că și acest cuvânt slav a pătruns în limba română după sec. X, pentru faptul că cuvintele slave din limba română nu arată *ă* pentru *ŭ?* De sigur că nu. Și ca *nevastă*, mai avem o sumă de cuvinte comune pentru toate dialectele, care nu conțin vocalele *ŭ* și *ĭ*. Acestea se pot vedeà în capitolul «Cuvinte slave din perioada veche». Acì dau numai câteva verbe: *greșesc*, *gonesc*, *învelesc*, *învârtesc*, *pornesc*, *împletesc*, etc., etc. Unele dintre aceste cuvinte arată aceeaș derivațiune cu pref. latin *in-*: *învelesc*, *învârtesc*, *împletesc* (arom. *anvălescu*, *anvărtescu*, *amplitescu*; megl. *ąnviles*, *ąnvărtes*, *ąmplites)*. De sigur că toate aceste cuvinte au intrat în limba tuturor Românilor înainte de despărțirea Aromânilor, prin urmare înainte de sec. X.

Dar chiar dacă am vrea să ținem seamă de epoca în care vocalele *ŭ*, *ĭ* din paleoslavă au început să dispară, vom vedeà că nici din acest punct de vedere nu poate fi deslegată, în mod definitiv, chestiunea privitoare la epoca în care au pătruns în limba română primele elemente slave, în sensul vederilor d-lui Bărbulescu. Astăzi slavistica admite că vocalele *ŭ*, *ĭ* au început să dispară sau să-și schimbe valoarea fonică încă din sec. X sau de pe la sfârșitul lui[1]). Acest început de dispariție sau de prefacere se constată nu din cunoașterea completă a graiului paleoslav din vremea aceea în diferitele lui regiuni, cum am cunoaște noi astăzi diferitele forme dialectale ale graiului bulgăresc, ci din limba unor scrieri religioase care și ele nu sunt originale ci còpii după alte

[1]) De altfel, valoarea fonică a suntelor paleosl. reprezentate prin *ŭ* și *ĭ* nu este încă pe deplin lămurită pentru slaviști. Unii dintr'înșii susțin că ele aveau două caractere în pronunțare, unul mai tare și altul mai slab, după cum ele se găseau la mijlocul sau la sfârșitul unui cuvânt (Cf. Meiller, *Etudes sur l'Etym. et le voc. du vieux slave* p. 17 și 120). Tot așa și Asbóth (*Nyelvtudomány*, 1909 p. 119), care merge și mai departe, pretinzând ca *ŭ* și *ĭ* dela sfârșitul cuvintelor din epoca paleosl. erau foarte slab pronunțate și nu mai reprezentau de cât o expirație, după mine, la fel, poate, cum se pronunță încă până azi la Aromâni, după unele consonante, sunetul *u* final chiar după o consonantă simplă. Se înțelege că, dacă în această slabă pronunțare se reduceau sunetele reprezentate prin cei doi ieri, atunci începutul amuțirii lor încă din perioada limbei slave comune, cum presupune Asbóth, cel puțin pentru unele regiuni, dacă nu peste tot, apare și mai probabilă.

traduceri. Că toate aceste texte nu reprezintă paleoslava vorbită în toate nuanțele ei, despre aceasta ne putem încredință din cele ce spun adevărații slaviști despre limba monumentelor religioase paleoslave: «Wir verstehen darunter solche Denkmäler, velche *möglichst* treu die Sprache wiedergeben, in welcher die Übersetzungen ursprünglich bewerkstelligt wurden. *Ein Denkmal, das diese Sprache ganz treu wiedergeben würde, hat sich nicht erhalten* [1]). Va să zică, «un monument literar care ne-ar redà exact paleoslava vorbită nu s'a păstrat». Prin aceasta trebuie să înțelegem nu numai că textele slave nu ne redau pretutindeni vocalele *ŭ* și *ĭ* cu adevărata lor rostire, în sensul pronunțării originale, dar că ele nu ne reproduc nici limba din diferitele regiuni paleoslave în care *ŭ*, *ĭ* începuse să amuțească chiar înainte de sec. X.

Dar lăsând toate aceste considerațiuni și trecând la felul cum se nasc și se propagă modificările într'o limbă, mă întreb, suntem noi siguri că toate acèle evoluări din paleoslavă, care trebuià să dea mediobulgarei o nouă înfățișare, s'au produs dintr'odată și peste tot în cursul sec. X, pentru singurul motiv că noi numai pe la sfârșitul acestui secol le putem urmărì în niște scrieri bisericești? Cine ar puteà tăgăduì că într'un colț de teritoriu locuit de Slavi și Români, care s'ar găsi în afară de regiunea de unde ne vin scrierile bisericești, procesul de amuțire al vocalelor *ŭ*, *ĭ* n'ar fi început încă din sec. IX? Și tot așà, cine ar puteà susțineà, cu siguranță, că transformarea lui *ǫ* în *ъn (ân)* s'a făcut în sec. XII, când de obiceiu se presupune că începe mediobulgara, sau chiar și în cursul sec. XI, și nu și mai înainte de această epocă, prin sec. X și chiar IX, atunci când din studiul limbei române știm pozitiv că forme slave cu *ǫ* > *ân*, comune pentru toate dialectele române, se găsesc și în dialectul aromân, care s'a despărțit de dialectul dacoromân înainte de sec. X? Iată atâtea întrebări ce se nasc din studiul elementului slav în toate dialectele române, nu numai în dialectul dacoromân, pe care slaviștii le trec cu vederea, când judecă asupra epocii când acest element a pătruns în limba română. Eu cred că tocmai desvoltarea vocalelor *ŭ*, *ĭ* precum și *ǫ*, *ę* în toate dialectele române ar trebuì să servească slaviștilor cari ar voi să fie lămuriți asupra acestei chestiuni în paleoslavă, ca un indicator pentru primele începuturi de evoluare în spre sunetele mediobulgare. *Coborîrea Aromânilor din Peninsula Balcanică*

[1]) W. Vondrak, *Altkirchenslavische Grammatik* (1900), p. 10—11. Sublinierile sunt făcute de mine.

ar puteà fi pusă în oricare veac inainte de sec. X, când istoria face mențiune despre prezența lor în Tesalia și Epir, nu însă după acest veac. Deaceea și identitatea desvoltării sunetelor slave dintre dialectele aromân și dacoromân trebuie pusă tot înainte de sec. X, cel puțin pentru aceleași cuvinte cari se găsesc în aceste două dialecte, și în nici un caz după.

XII

CONSIDERAŢIUNI FINALE

Rezumând cele expuse în capitolele precedente, ajungem la următoarele rezultate:

1⁰. Influența slavă asupra dialectului aromân, în marea ei majoritate, este de origine bulgărească. Această origine își are rădăcinile încă în primele atingeri ale Românilor cu acei Slavi din care au ieșit Bulgarii. Prin urmare, ea este veche.

2⁰. Alături de această influență bulgărească, se mai observă și una venită din partea limbii sârbești. Ea este de mai puțină însemnătate atât sub forma ei veche cât și sub cea nouă. Cu toate acestea, ea există deopotrivă la Aromâni ca și la Dacoromâni și nu-i deloc exclusă posibilitarea ca în vremurile care au urmat după așezarea Slavilor în Peninsula Balcanică ea să fi fost și mai pronunțată. Numai conviețuirea de mai târziu și mai îndelungată a elementului românesc cu Bulgarii va fi contribuit, poate, la înlocuirea unelor particularități de graiu sârbesc în limbă prin particularități bulgărești. In orice caz, constatatea acestei influențe pentru perioada străromână presupune pentru vremurile mai vechi existența unor raporturi mai strânse între Români și Sârbi.

3⁰. Intru cât influența slavă veche — paleobulgară sau paleosârbească — din dialectul aromân se constată a fi aceeaș la Aromâni ca și la Dacoromâni, într'un număr de elemente lexice destul de însemnat și în totalitatea înrâuririlor gramaticale, fără ca ea să existe și la celelalte popoare balcanice neslave, trebue să presupunem că atât Aromânii cât și Dacoromâni au primit începuturile acestei influențe slave încă pe când ei trăiau la olaltă sau se găseau în unitate teritorială linguistică și nu erau despărțiți în populațiunile de astăzi, cu locuințele situate la o depărtare de sute de km. și cu inovațiuni de limbă mai pronunțate. Din această constatare mai rezultă că, în ce privește vechimea elementului slav în limba română comună celor trei dialecte, *vechime*

studiată și din punctul de vedere al limbii române sub aspectele ei dialectale, nu numai din acela al limbii paleoslave, cum obicinuesc a o studià o parte din slaviștii nostri, ea trebue pusă *înainte de secolul X* și în nici un caz după acest secol.

Pentru ilustrarea acestei vechimi, nu trebue să ne referim la cuvinte de origine slavă care există *numai în dialectul dacoromân* și prezintă o formă deosebită decât aceea pe care ne o închipuim că ar fi trebuit să existe în paleoslava dinainte de secolul X, ci la cuvinte care există și în dialectul aromân, ca cel mai vechiu dintre dialectele transdanubiene, prin urmare, cuvinte care, după schimbările identice ce au suferit în sânul limbii române, se dovedesc ca împrumuturi slave străvechi, care pătrunseseră în limba comună românească, înainte ca aceasta să se fi despărțit în dialectele actuale. Numai pe baza acestui număr de cuvinte relativ mic și pe baza aceloraș identități gramaticale de origine slavă se poate susținea, principial, că începuturile influenții slave în limba română trebuie puse *înainte de secolul X* și nu după.

4°. Ținând seamă de diferențierile ce arată limba bulgară încă din timpurile cele mai vechi, deosebindu-se mai târziu în cele două mari dialecte—răsăritean și apusean—influența slavă, în împrumuturile mai vechi ale dialectului aromân, se arată de origine *răsăriteană*. Această constantare vine să confirme din nou cele susținute de noi mai sus, în ce privește identitatea influenții slave, sub forma ei mai veche, la Aromâni ca și la Dacoromâni și anume: întâiu, că și în privința originei dialectelor bulgare, influența slavă la Aromâni este dentică cu aceeaș influență la Dacoromâni; al doilea, că Aromânii au stat mai mult în cursul veacurilor, până la definitiva lor coborîre în Sud, în legătură cu Bulgarii răsăriteni.

LEXICUL[1])

Abel adj. v. *bel.*

Agârşéscu, vb. IV-a, uit, (refl.) îmi uit, adorm. *Se agârşì limba noastră* (fu uitată...) Ucuta 65/1. *Lu agârşiră Dumnidză* (uitară pe Dumnezeu). Cod. Dim. 71 b/18 Cf. 37 b/19; Lit. Pop. 880. [Şi: (în Albania şi la Nord) *agărşescu* Basme. La pers. 2 perf. simplu *agârşii* şi *agârşîi*].

Din vsl. *grěšiti* «a păcătui».

Agudéscu, vb. IV-a lovesc, bat. Lit. Pop. 846. (Fig.) cânt din instrument; (refl.) se nemereşte, se întâmplă. Cod. Dim. 22/19, 24/3; obţin ceva, dobândesc, câştig: (fig.) fur ceva, şterpelesc. ib. 58/20, 47/16.

Din vsl. *goditi* «gefallen». Pentru înţelesul arom., cf. bg. *pogodъ* «nemeresc, lovesc». S'ar puteà să vină şi din alb. *godis*, cu acelaş înţeles, însă n'ar puteà fi exclus cazul contrariu, ca forma alb. să vină din aromână. Vezi şi *goadă.*

Agunéscu, vb. IV-a, alung, îndepărtez, dau afară. *Toamnă, mult arao toamnă, N'aguneşti dźon'l'i, N'aguneşti fitšorl'i.* Lit. Pop. 878. Inlătur, îndepărtez. *Răn'a se aguneaşte cu tšinuşă* (râia se înlătură, vindecă cu cenuşe). Daniil 148/18. Mân, conduc. *Aγunià oile* (mână oile). Dal. [Şi: *aγunescu* vb. IV-a (la Aromânii din Epir); *azgunescu, aznescu azn'escu* vb. IV-a. *Păreasin'le azn'escu, pirazmazl'i* (postul goneşte pe draci). Cod. Dim. 120/15. Cf. 12/23, 17, 69 b/16].

Din vsl. *goniti* id.

Agunós, s. a., scârbă, greaţă. *N'-easte agunos* = mi-e scârbă. [In Epir şi: *aγunos, aγnos,* s. a.].

Din bg. *gnos* id.

Aγunéscu vb. IV-a v. *agunescu.*

Alântšescu vb. IV-a v. *alintšescu.*

Alik'éscu, vb. IV-a, lipesc. *Se alik'eşti tru preaglu de supră şi tru preaglu de g'osu căte ună drămă de dafină* (să lipeşti pe pragul de...) Daniil 50/19 cf. Basme 332/5. (Despre animale). A se împreunà. *Se alîk'iră cân'l'i* (s'au împreunat câinii) Dal. [Şi: (la Sud şi în Veria) *alîk'escu, (ală-k'escu)*, cf. Dal. şi Basme. *Derivate: alîk'it* s. a. boală la animale care slăbeşte foarte mult (fel de tuberculoză) Dal.; *alâk'itură (ală k'itură* Basme) s. f. liptiură, slăbiciune; (fig). persoană care se lipeşte de

---

[1]) Această parte a lucrării cuprinde toate cuvintele din dialectul aromân de origine paleoslavă, bulgară, macedo-bulgară şi sârbă. Pentru ilustrarea înţelesului, s'a adăogat, de câte ori s'a simţit nevoia, şi câte un citat două. In alineatul în care se arată originea unui cuvânt, s'a adăugat şi răspândirea formei slave în celelalte limbi balcanice neslave, *greaca* şi *albaneza,* spre a se vedeà şi mai bine care cuvinte anume din limbile sud-slave au pătruns numai în dialectul aromân, şi unele din ele se regăsesc şi în celelalte dialecte române, şi care anume din ele sunt comune pentru toate popoarele balcanice.

cineva, încât se face nesuferită; *dislăk'escu* (dislâk'escu) vb. IV-a deslipesc.

Din vsl. *lěpiti,* idem. (Inţelesul de «coire» se întâlneşte şi în vsl. cf. Berneker, SEW. 712).

Alintšescu, vb. IV-a. La Dal. cuvântul este dat cu înţelesul «a prinde, a se prinde». Acest înţeles este dat din cunoscutul vers popular: *s-n'i si alintšească džon'l'i-n cor,* pe care autorul dicţionarului îl şi reproduce, traducându-l: «să mi se prindă voinicii la horă».Astăzi cuvântul este foarte rar; se întrebuinţează mai des la Aromânii din Macedonia şi Albania. In Cod. Dim. al apare de mai multe ori cu adevăratul lui înţeles: *Cându si alinară tu criaştile di munte şă acăţă Avram hil'lu Isac... tra si-l tal'e... cându duse Avram tra s-l'a căţătlu, atumţia l'i si alintšă Arhang'ellu Mihail şi-l' griaşte* (când se suiră pe vârful muntelui şi apucă Avram pe fiul său Isac... ca să-l taie... atunci i se *arătă* Arhanghelul Mihail şi îi grăieşte). *Jahresb.* V, 119. Din acest citat reiese clar că înţelesul cuvântului este: a apăreà, a se arătà, a se înfăţişà. El apare şi ca subst. *Va s-nă yină muartia şi aspărată alintširia a Hriştolui* (o să ne vie moartea şi înfricoşata arătare a lui Hristos), ib. 25 b/16, Cf. 67 b/4, 96/14. Din toate acestea reiese că şi în citatul dat de Dal. înţelesul cuvântului este «să apară» nu «să se prindă». Dealtfel, acest înţeles îi este cunoscut şi lui Mih. care dă acelaş vers complet: *Tsi n'-u doru, lea dado, doru, S'alintšească džon'l'i n coru,* traducându-l: «mi-e dor, mamo, mi-e dor *să se arate* tinerii în horă». [Şi: *alăntšescu* vb. IV-a id. *Ia-l' furl'i că se alăntširă* (uite hoţii că se arătară) «Gardani» de Beza Marcu. Acì avem ă pentru *i*, probabil sub influenţa lui *alătši.*

Cuvântul există şi în dacor. *alici* «paraître, apparaître, s'eclaircir, se remettre» Pentru citate cf. *Dicţ. Acad.* p. 115. El este acelaş cu forma aromână, în care apare un *n* înaintea lui *tš.*

Un alt derivat în decor., de la aceeaşi tulpină, este şi *Oblici* (cf. *Dacoromania* III. 1099).

Din vsl. *ličiti,* cu înţelesul formei bulg. *liča* «mă arăt, apar, mă înfăţişez», din tulpina *lik* (Miklosich, SEW.), din care avem *lice* «faţă». Cu originea acestui cuvânt s'a ocupat W. Meyer-Lübke în *Zeitschr. f. rom. Phil.* XXXI, 716, derivându-l din lat. *adnanciscere,* care a dat în sardă *annangare,* luându-se, probabil, după înţelesul greşit dat de Dal. Mai târziu, autorul revine asupra acestei etimologii (Cf. REW. 5816), fără să dea alta, probabil, din pricina greutăţilor ce prezentà *ce* latin, care trebuià să se dea *ţ.* (Vezi mai pe larg despre acest cuvânt în *Dacoromania,* III, p. 753).

Alug'éscu, vb. IV-a (înregistrat numai în dicţionarul lui Dal.; la nord nu-i cunoscut; nici în Lit. Pop. nu se întâlneşte), iubesc. *Fîră ca noi doil'i să ştim, inimli nî se-alughiră* (fără ca noi amândoi să ştim, inimile s'au iubit). [*Derivat: alug'ită* adj. iubit, dorit].

Din vsl. *ljubiti* (sau din bg. *ljubъ*) idem.

Anâpâdescu, vb. IV-a, întâlnesc. *Lu anîpîdii în cali* (l-am întâlnit pe drum) Dal.

Din vsl. *napadą (napasti)* incidere, irruere. Mica deosebire de înţeles s'a desvoltat în sânul dialectului, întrucât ea nu se întâlneşte în celelalte limbi slave. De altfel, în arom. cuvântul este foarte puţin răspândit.

Ancátš, vb. I, cert, ocărîsc, mustru. *Apoi va s-l'i ncatšă... si nu alagă pri lucre řale* (apoi o să-i certe să nu alerge după lucruri rele). Cod. Dim. 19/14; cf. 13/19; 21/4; 23 b/26; Cavallioti 574. [Şi: (în Epir) *ngatš* vb. I (Dal.). *Derivat*: *ncătšáre* s. f. = ceartă; *ncătšătură* s. f. id. Compus (cu pref.) *discatš* vb. I descurc părul cu

pieptenele mare (griba); deaci dervatul: *discătšătór* s. m. pieptene mare şi rar].

Din vsl. *kačiti*, păstrat azi în bg. numai cu prep. za-: *zakáčam* cu vechiul înţeles «necke, reize» (din care s'a desvoltat înţelesul arom.), alături de «hänge, fasse, fasse an» (din care s'a desvoltat înţelesul lui *discatš* «desfac ceeace a fost prins»). Cf. Berneker, SEW. 465.

Andrupăscu vb. VI-a v. *ndoapir*.

Andzăréscu vb. VI-a v. *dzare*

Ang'el, s. m., înger. *Drasl'i era prota ang'el'i* (dracii erau la început îngeri).

Din vsl· *angelŭ* (anŭgelŭ) ἄγγελος

Anvăléscu, vb. IV-a, învelesc, acopăr, înfăşur. *Soarele-n' mi creaşte... moartea-n' mi-nvăleaşte*. Lit. Pop. 393. *Tutšini anvălit* (tăciune învelit) ib. 644. [Şi: *amvălescu*. [*Derivate: anvăl'ire, (amvăl'ire)* s. f. învelire, acoperământ. *Pre sum amvălirea atà* (sub acoperământul tău) Ucuta, 87/36; *anvălitúră* s. f. învelitură, învelire (Basme); scoarţă (Dal.); *anvălitoáre* s. f. cuvertură mică servind la învelit. ib. *Compus: disvălescu* vb. IV-a desvelesc, descopăr. *Vu se adžungă džudicătorru ş-lucărră a cuiţido vu se se disvălească* (va sosì judecătorul şi lucrurile fiecăruia se vor descoperì). Ucuta, 19/77. *Care are ţiva pliagă... puate tra si o disvăliască dinintia yaturui* (cine are vreo rană... poate să o desvelească...). Cod. Dim. 37 b/17; cf. Basme, 221/15, 305/1. *Derivat: disvălire* s. f. desvelire.]

Din vsl. *valiti* «volvere». La început trebuie să fi însemnat «înfăşur» şi după aceea «acoper, învelesc». Papahagi (Scr. Arom. 191) îl derivă din **villesco, -ire* (din *villus)*, ceeace este cu neputinţă.

Anvârl'iga, adv., jur împrejur *Munţîl'i di anvârliga* (munţii de jur împrejur). Basme, 16/26. [Şi: *anvârl'igalui* adv. Basme, 66/23; *vârliga, avârliga, divârliga* adv. Lit. Pop. 854; *avăriga*, adv. *Tra si-mviaţă urfan'a di pri avăriga* (ca să înveţe sărăcimea de prin prejur). Cod. Dim. 18/5; *văriga* adv. *Mănăstiru di văriga* (mănăstirea de jur împrejur). ib. 112/7. *Derivat: anvărlig'édzŭ (anvărlig, anvârlig)* vb. I-a, împresor, înconjur; *anvărligát. (anvârligát)-ă*, adj. imprejmuit, înconjurat, împresurat; *divărliga*, adv. Lit. Pop. 453].

Din vsl. *veriga* «catena». Inţelesul aromân trebuie să fi existat în psl., după cum aceasta se poate vedeà din formele vsl. cari au şi însemnarea de «Umfriedung» (Miklosich, EWS. 382). Cuvântul există şi în dacor. sub forma *învârligat* (cu l epentetic). Vezi *Şezătoarea*, IV, p. 67.

Anvârtéscu, vb. IV-a, învârtesc, înfăşur. *S-şuţă s-anvârteaşti* (se întoarce, se învârteşte). Lit. Pop. 787. *[Derivat: anvârtitúră* s. f.].

Din vsl. *vrŭtěti* «circumagere». Cuvântul există şi în alb. *vεrtit* «drehe um». G. Meyer, EWA. 470—471.

Apârn'escu, vb. IV-a, încep. *Cât adžumsiră... apârn'i s-l'-u dzâcă* (cât ajunseră... începù să cânte). Lit. Pop. 781. *Şi apârn'i si strigă* (şi începù să strige). Basme, 3/23. *[Derivate: apârn'ită* s. f. început. *Apârn'ita iarnăl'ei* (începutul iernii). Dal. *apârn'itúră* s. f. început. ib.].

Este acelaş cu dacor. *pornesc* şi vine din vsl. *porivati* (aor. pornah), nu din *rinǫti*, cum se dă în Cihac. Din *rinǫti* am avut *arnescu*.

Apugudéscu, vb. IV-a, nemeresc. *U-apugudii g'ine* (am nemerit-o bine). Dal. [Şi: (prin Bitolia şi împrejurimi) *pugudescu* vb. IV-a id.].

Din bg. *pogaždam* (aor. *pogodih)* «richtig treffen».

Arăbúş, s. m., raboj. *Treaţi-le tu arăbuş* (încrestează-le pe raboj), adică să ai şi să iei.

Din mbg. *raboš* id.

Arăgăéscu vb. IV-a v. *aruguescu*.

Aránă, s. f., rană, tăietură, crestătură. *Iţi câne arana ş-alindze* (orice câine îşi linge rana). Lit. Pop. 456. *Nu dişclidi arană veacl'e, că doare* ib. 426. [Şi: *rână* s. f. Cavallioti, 787; Basme, 246/6.

Din vsl. *rana* id.

Arápun, s. m., ciorchină de strugure. *Un arapun di auă.* (o ciorchină de strugure) [Şi: *arapuni, areapini* s. m.].

Probabil din bg. *rapon,* deşi înţelesul nu se cam potriveşte. (Cf. Puşcariu, *Dacoromania,* III).

Areápune s. m. v. *arapun.*

Arâ'să, s. f., scamă ce se rupe din orice obiect de lână, de bumbac. Dal.

Din bg. *rĕsa* id.

Arăspândzăscu vb. IV-a v. *arăspândescu.*

Arâspândéscu, vb. IV-a, răspândesc, împrăştiu. *Pu'li tuţi l'arâspândeaşti.* Lit. Pop. 371; cf. 1037. [Şi: *arăspândzâ'scu* vb. IV-a. *Atunţea s-turnă Dumnidzălu... şi lâ dimândă:...Tu căloari vâră oară s-nu s-arâspândzască şi s-no-arâịască* (atunci se întoarse D... şi le porunci: ... în căldură niciodată să nu se răspândească şi să se rărească). Lit. Pop. 810: *răspândescu,* vb. IV-a, *l'i răspăndi tuţă tru Aserie* (îi răspândi pe toţi în Asiria). Cod. Dim. 77/22.

Din vsl. *raspọditi* «dispergere».

Arâstoácă, s. f., locul pe unde ies oile ca să fie mulse, locul unde se mulg oile într'o stână, comarnic.

Este acelaş cu dacor. *răstoacă* care se întâlneşte şi ca nume de localitate. Inţelesul din arom. este deosebit. Ele vin dintr'o formă vsl. **rastokŭ* cu un înţeles care ar trebui să se apropie de forma rusă *rastokъ* s. *rastoka* «Auseinanderfliessen, Trennung, Scheidung».

Arăzbọịu, s. a. război de ţesut; prin ext. şi materia de ţesut. *Bâgaịu un arâzbọịu di pândză* (am pus pânza de ţesut în război). Dal., cf. Tache Pap. Antol. Arom. 225/4.

Din bg. *razboi* id.

Areápini s. m. v. *arapuni.*

Arnéscu, vb. IV-a mătur, (fig.) nu mai las nimic, şterg peste tot, şterpelesc cf. Daniil 143/12; Cavallioti 861. *L'a metura şi arneà casa* (ia mătura şi mătură casa). *L'-arnii tuţ păradzl'i la džoc* (pierdui toţi banii la joc) cf. Dal.

Din vs. *rinọti* «trudere».

Aroábă s. f. v. *Arob.*

Arob, s. m. molift (specie de brad roşu). Arşu un arob (am ars un molift) sinon. *mânucl'u.* Dal. [Şi: *aroabă* s. f. (în traducerea din text însemnează fructul juniperului). *Aroaburi di Zmolica şi k'in' di Samarina, aestan voi s-nu dişcl'idiţ* Lit-Pop. 934/10.]

Cuvântul exisă şi în dialectul dacor. sub foma *porob* «brad cu cetina mare şi vănătă, se face între pagi». O. Densuşianu,

Graiul din Ţara Haţegului p. 339.

Poate din vsl. *borъ* (prin metat. *rob*) «pin» cf. bg. *borika* «Fichte», deşi metateza este greu de explicat. (Cuvântul există şi în ngr. sub forma: *μπορίτσιο*; alb. *borikε* G. Meyer, Ngr. St. II 44; EWA. 42).

Arópui, s. a. ropot (sgomotul făcut cu picioarele). *Ţe aroput se avdi* (ce sgomot de picioare se aude). Dal.

Din vsl. *ropotŭ* «Gepolter» (pentru mai vechiu *rŭpŭtŭ,* cf. *arupăţescu*).

Aróv, s. a. fel de linte. Dal. Cf. şi Basme care îl traduce cu «fel de ovăz».

Din bg. *rov* (vicia cracca).

Aróz s. a. (auzit la Aromânii din Veria). glujd (la lemn).

Din bg. *roz* id. (Gerov).

Arúd,-ă, adj. (despre lână) moale, ţigae; (despre păr) subţire şi creţ. (Fig.) delicat. *Lână arudă easte aţea ma bună tră părpodz.* (lână arudă este cea mai bună pentru ciorapi).

Din bg. *ruda* «lână moale şi subţire». (Cuvântul există şi în ngr. *ρούντο* «gute und dichte Wolle»; *ρούντα* pl. «Wolle zum Spinnen». G. Meyer, *Ngr.*

St. II 54; în alb. *rudo* «Wolle einer besonderen Schafgattung, die ebenso genannt wird» EWA. 370.

Arúgă, s. f .leafă, în special plata servitorilor, simbrie. *Izmik'aru cu rugă* (slugă cu simbrie). Cod. Dim. 112 6/8. [*Derivat: arug'edzŭ* vb. I-a, intru la cineva cu leafă, (refl.) mă bag la stăpân].

Din bg. *ruga* id. Cuvântul există în alb *rroga* «Tagelohn».

Arug'édzu vb. I. v. *arugă*

Arugóş s. n. v. *arugoz.*

Arugóz, s. n. rogoz(fel de trestie care creşte în locuri umede). Dal. [Şi: *arugoş,* s. a.].

Din vsl. *rogozŭ* id. (După G. Meyer (*Ngr. St.* II 53), cuvântul ar există şi în ngr. *ϱαγάζι* «Gebüsch». Nici ca formă (cu o > a) şi nici ca înţeles nu s'ar puteà identificà cu cuvântul slav. In schimb, îl au Albanezii: *rogós* şi *rεgos* «Matte» EWA. 368.

Aruguéscu, vb. IV-a răgăiesc, ghiorţăesc. [Şi: *arăgăescu* vb. IV-a Mih.].

Din vsl. *rygati* «ructare».

Aruguzină s. f. rogojină.

Din bg. *rogózina* id. (Forma dacor. *rogojină* din sârb. rogožina).

Arujéscu, vb. IV-a (despre cal) nechez. *Cal'i arujescu, Munţil' ank'isescu* (caii nechează, pornesc la munţi) Lit. Pop. 385, cf. 831.

Din bg. *ръжъ* id. Byhan (*Jahresb.* V, p. 329) confundă *arujescu* cu dacor. *rugi* şi-l derivă din lat. *rugire,* ceeace este greşit. *Arujescu* însemnează «Wiehren» şi *rugescu* «brüllen».

Arúmin,- ă, adj. rumen. *Şi-cara s-mi vedzi arumină, Pleacă-ti s-mi başi* (şi dacă mă vei vedeà rumenă, apleacă-te să mă săruţi) Lit. Pop. 976, cf. 13.

Din vsl. *rumĕnŭ* «ruber».

Arupăţéscu, vb. IV-a ropăiesc, tropăiesc, ropotesc, fac sgomot cu picioarele. Dal. Cf. *aroput.*

Din vsl. *rŭpŭtati* (atestat şi sub forma *rop(o)tati* cu ŭ < o) «murmurare».

Aruvinédzu vb. I-a, stropesc. *Cathi aruvinari a loclui de aroauă şi ploaia al Dumnidză...* (fiecare stropire a pământului de rouă şi ploaia lui Dumnezeu) Lit. Pop. 779. Cf. Basme.

Derivat de la o formă *rovină* (< vol. *rovŭ*) care se va fi pierdut?

Aurn'éscu, ob. IV-a (refl.) mă năpustesc asupra cuiva. *Luk'l'i s'aurn'iră* (lupii se năpustiră) Lit. Pop. 533.

Din vsl. *urinǫti sę.*

Avăríga }
Avărlíga } adv. v. *anvărliga.*

Avuzéscu, vb. IV-a (atestat numai la scriitorii aromâni din sec. al XVIII), înnot. *Tra să avuzimu* (ca să înnotăm) Daniil 137/12 Cf. Cavallioti 784.

Din sârb. *voziti* «rudern». (Cuvântul ar puteà venì şi din alb. *vozit* id., mai ales că nu-i cunoscut la Aromânii din Macedonia).

Azgunéscu }
Aznéscu } vb. IV-a v. *agunesvu.*

Azvárna adv. târâş, târându-se. *Imnă azvarna* (umblă târîş) Dal. Se întrebuinţează şi în sens fig. *Ul lo azvarna* (îl luă la trei păzeşte, la vale) care corespunde aceleiaşi expresii din neogreacă *μὲ πῆϱε ζβάϱνα* şi este identic cu *μὲ πῆϱε ἀπὸ πίσω* (m'a luat de la spate) Cf. Kretschmer, *Der heutige lesbische Dialect* p. 434 şi 431.

Din bg. s. sârb. *vrana* «Egge». Juderând după *s* iniţial, care este comun pentru nogr. ca şi pentru arom., în neogr. cuvântul ar puteà fi aromânesc. Tot în arom. este mai curentă metaleza în grupa *vra-* din limba slavă. Pentru forma greacă; vezi şi G. Meyer, *Ngr. St.* II 56.

Bábă, s. f. moaşe, bunică Dal. Mih. *Vinì ună babă la mine* (venì o babă la mine).

Din vsl. *baba* id. (Cuvântul există şi în ngr. *βάβω* «altes Weib» şi *μπάμπω*

«nourrice, bonne» G Meyer, *Ngr. St.* II 15; alb. *babε* «Tante Grossmutter» EWA 22. Forma greacă este împrumutată de la vocativ: *babo).*

Bábnic s. m. (Macedonia) buturugă ce se pune la foc, în ajunul Colindei, ca să ardă în fiecare zi până de Bobotează. *In ajunul colindei se pune la foc vestita buturugă numită la noi babnic care arde în fiecare zi până în ziua Bobotezii, când se stinge ca și tăciunii dela Ignat cu apă botezată. Cu cărbunii acestui babnic și cu o lumânare care se păstrează dela Inviere se lecuesc vitele de boala numită dușmana* (Foca). *Lumina* IV 334 ap. Tache Papahagi, *Din folcl. rom. și cel latin* p. 29.

Din bg. *bъdnik* cu acelaș înțeles, despre care vezi M Arnaudoff, *Die bulgarischen Festbräuche* p. 14 și urm. Cuvântul există și la Meglenoromâni *boadnic* cu două înțelesuri: 1. butuc s. buturugă, 2. ajunul Crăciunului. Cf. Capidan, Meglenor. 37—39.

Ban'ă, s. f. baie (ca local s. localitate numai). *Mi duș la băn'uri* (m'am dus la băi). Incolo: *hămame* «baie» (turc.)

Din vsl. *banja* id. (Cuvântul există și în alb. *ban'ε* «Bad» Miklosich, *Slav. Elem. im Alb.* 15). Densusianu (*Hist.* d. *l. langue roum.* I 119) crede posibilă derivarea lui din **bannea* pentru **banneum < balneum,* ceeace este cu neputință.

Băndurédzu, vb. I (Macedonia) trâncănesc, fleoncănesc, vorbesc nimicuri. *Adună-ți gura, nu băndureà multe* (tacă-ți gura nu trăncănì multe).

Din mbg. *bъndoram* (și *bandoram*) din *bǫdoriti.* Byhan (*Jahresb.* V 305) îl aduce în legătură cu dacor. *bondăresc.*

Báră, s. f. lac mic, băltoacă. *Di k'icută k'icută. s-fațe bara mare* (din picătură cu picătură se face lac mare) Lit. Pop. 431.

Din bg. *bara* «Sumpf.» (Cuvântul există și în ngr. *μπάρα* «sumpfige Gegend». G. Meyer, *Ngr. St.* II 43).

Bârdă, s. f. (la războiul de țesut) vătale; cele două brațe paralele în care se pune spata și se fixează. [Se mai numește și: *bărdilă, bărg'i* Dal. In dicț. lui Mih. găsim și *bărdin'* «bătător la razboiu»; Basme dau: *bărdeċcă* s. f. «vergeà la razboiu, care se anină la partea urzelei».

Din bg. *bъrdo* id.

Bărdilă s. f. v. *bărdă*

Bărg'i s. f. v. *bărdă*

Básnă, s. f. bucată, lot de pământ, sfoară de moșie. O bașnă, în înțelesul pe care îl are azi în regiunea Veriei, cuprinde un teren pentru casă, trei-patru ogoare și o vie. Bașna poate fi și mai mare. Dacor. baștină.

Din sârb. *baština* «Vatererbe, Landbesitz». (Cuvântul există și în ngr. *μπάσινα* «Landgut»). vezi p. 30.

Beleníță s. f. (întrebuințat în Siracu) «lait écremé, ce qui reste du lait après avoir barattè, babeuré».

Din bg. *bĕlenie* și suf. *-ica.* Cu acest înțeles forma *bĕlenica* n'am putut-o atestà.

Béstraga, (bulgărism întrebuințat la Românii din Albania, în expresia) *U lo bestraga* a plecat, a fugit fără urmă, cf. Mih. Vezi *tragă.*

Din bg. *beztraga* (din *bez* «fără» și *traga* «urmă»).

Béz-bele, (expresiunea bulgărească care se întâlnește mai ales în Cod. Dim.) se înțelege, firește, negreșit. *Ș-bez-bele... s-nu si ascultă ridžaia lor* (și firește... să nu fie ascultată rugămintea lor. 34 b/21 cf. 16/8 și 73 b/6. Cuvântul este dat și de Mih.: *besbile,* ceeace probează că la Aromânii din Albania se aude și azi.

Din *bez-bele* (bez «fără» și bele turc. «beleà»).

Bγiálă, s. f. Obială. Dal. Cuvântul mie îmi este necunoscut.

Derivat din vsl. *obiti* «a înfășurà, încălțà». In dacor. *obială.*

Bial și **bel** adj., frumos pentru un obiect alb; alb. *Un câni bel* (un câine

alb). De acì şi nume de câine: «belu» *S-aurlă belu trăşi în dzeană* Lit. Pop. 1021. [Şi: (a)*bel* pl. (a)*beali* s. a. pietricică rotundă şi netedă de pe ţărmul râului. De obiceiu *abel* s. *abeali* se chiamă, la jocul de copii, cele cinci pietricele cu care se joacă. Lit. Pop. 168. *Derivate*: *bialiş* şi *bealiş*; *bealbiş* adj. frumuşel (provenind mai ales din coloarea albă) *fitšor bealbiş* (copil frumuşel) Dal.; *bealiţă* s. f. scoarţă de lână, chilim. Mih. *bal'o*, *bal'oš*, *bal'aš*, din care au ieşit arom. *bal'u* (Th. Capidan, *Raport. alb.-rom.* în *Dacoromania* II 519) şi ngr. *μπάλιος* Schwärze Ziege mit weissen Kopfe» (G. Meyer, *Ngr. St.* II 69). *Bilină* nume de fată. *Mori Bilino, mori lăito, Nu stăteai pân tu-apiritâ* (fă B., fă nenorocito, nu stăteai până la revărsatul zorilor) Lit. Pop. 942; *bilescu* vb. IV-a (despre pânză) înălbesc. *Mul'erle bilescu pândza*; jupoiu, belesc].

Din vsl. *bělŭ* «alb». (Cuvântul există şi în ngr. *μπέλα, μπέλον* «Bezeichnungen weisslicher Schafe» G. Meyer, *Ngr. St.* II 43.

Bíbă, s. f. raţă. *Ascuk'e ca biba ţi-s cufureaştše* (scuipă ca raţa care se...) Obedenaru, *Texte* 128.

Din bg. *biba* id. Cuvântul există şi la Albanezi: *bib* «Wasservogel» (G. Meyer, EWA. 34).

Bic, s. m. taur; (fig.) pentru o persoană scurtă şi groasă; bondoc. Dal.

Din vsl. *bykŭ* «Stier» (Cuvântul există şi în ngr. *μπίκας* id. G. Meyer, *Ngr. St.* II 44).

Bíguri, (plur.) stânci înalte deasupra munţilor. Mih. (Cuvântul există şi la Meglenoromâni: *bigor)*.

Din bg. *bigór* «piatră poroasă». (In dicţ. lui Mih. se dă şi *g'igor* «piatră ponce»).

Bímţă, s. f. ascunzătoare făcută în temeliile casei, încăpere ascunsă, subterană. *S-ascunse tu bimţă* (s'a ascuns în subterană).

Acelaş cu dacor. *pivniţă* din vsl. *pivĭnica* «cella vinaria».

Bíšcă, s. f. nume de joc la copii. Propriu zis: unghie de porc s. de scroafă: (la Avdela înseamnează şi) scroafă. Lit. Pop. 147, nota. Acelaş joc în Gopeşi se numeşte *gotcă*, iar în Ohrida, *cotcă*. Vezi descrierea jocului în Lit. Pop. 148, nota. Dal. îl dă cu înţelesul: bucată de lemn cu care se joacă copiii [Şi: *bitšca*].

Din bg. *biška* id.

Bi'tšcă s. f. v. *bişcă*.

Blánav,-ă adj. care nu are gust, fad, nesărat. [Şi: *blániv* «nesărat» Mih.].

Din bg. *blanav* (şi *blěnav)* id.

Blâncu, s. m. partea de dindărăt a samarului; *oblânc*. Mih.

Din vsl. *oblękŭ* «umbo sellae».

Blid, s. a. strachină, farfurie (de aramă). *Blid di mărcat pisti caş uscat* (blid de iaurt...) Lit. Pop. 383.

Din vsl. *bljudo* id.

Bóră, s. f. ploaie mare cu vânt, furtună. *Nă lo bora* (ne apucă furtuna). Se deosebeşte, ca înţeles de dacor. *boare*.

Mai probabil din sl. (bg.) *bura* «Sturmwind» (Berncker, SEW. 103), deşi ó > u rămâne neexplicat.

Bosil'ác, s. n. busuioc. *La fântâna ţea din dzeană... z-duc džon'l'i... cu bosil'ac* Lit. Pop. 909. [Forma obişnuită este: *văsil'ac* s. a. *S-adapă văsil'aclu* ib. 941.

Din sârb. *bosiljak* id. (< lat. *basilicum*, bg. *bosiljok* < dacor. *busuioc)*.

Boz, s. m. Boz (sabucus) *Bozlu faţe lilitše di usucu* (bozul face flori de soc).

Din bg. *boz* id. pentru bg. lit. *bŭz* (cu ъ < o). Cuvântul există şi în ngr. *βούζιον* «sureau, sambuco» (G. Meyer, *Ngr. St.* II 19).

Bózâ, s. f. bragă. *Un potšu di boză* (un ulcior de bragă). Mih.

Din bg. *boza* id.

Brâu, s. a. lemnele care se pun la zidărie la înălţime de doi metri, stâlpi de lemn care se pun în zid ca să ţie

zidăria; paiantă. Înţelesul de «generaţie» dat de Dal. nu ţine de acest cuvânt, ci de *brâu* «brâu».

Din vsl. *brŭvino* «supercilium» cu înţelesul «rândul de sus».

Brávă, s. f. Broască de uşă. *Ncl'ide poarta cu brava.* Mih.

Din bg. *brava* «serrure». (Cuvântul există şi în ngr. *μπράβα* «eine Art Schloss»; alb. *brav* id., turc. *bravε*, *pεrava*. G. Meyer, *Ngr. St.* II 46; EWA. 45.

Breánă, s.f. numele unui peşte de râu; mreană. *Eram tu arău ş-acăţăm breane* (... am prins mrene).

Din bg. *mrĕna* (Cyprinus barbus). Şi forma dacor. *mreană* din bg., nu din sârb., nsl., cum dă Tiktin.

Brúhav, -ă, adj. v. *pruhav.*

Brujólă, s. f. friptură la grătar; *pârjoală.*

Din mbg. *pŭržola* dela *prŭžiti.*

Búbă, s. f. Fiinţă închipuită pentru a speriá copiii; bordea, gogoriţă. Dal. *Taţi că yine buba.* [*Derivat: bubuşár* id.].

Din bg. *buba* id.: *mъlči če ide bubata* (tacı că vine buba). Cuvântul există şi în alb. *bubε*, (gheg.) *vovε* «Wauwau» (G. Meyer, EWA 477); în ngr. *μπούμπα* «Wauwau» *(Ngr. St.* II 70).

Búbă, s. f. larva gândacului de mătase La Meglenoromâni: gândac de mătase. [*Derivat: bubulică* s. f. insectă].

Din bg. *buba* «Insekt; kriechendes, Ungeziefer».

Bubuşár s. m. v. *bubă.*

Bugát,-ă, adj. bogat (întrebuinţat foarte des în Cod. Dim., încolo pretutindeni: *avut). Tine, bugate!* 42 b/12 cf. 34/22. [Şi: *mbugatu, -ă* Daniil 127/7. *Derivate: mbugăţil'e* s. f. bogăţie; buguţil'e s. f. Cavallioti 791, *mbugăţăscu* ob. IV-a. Şi ca subst. *mbugăţăria* s. f. ib. 66/12; 64 b/16.

Din vsl. *bogatŭ* «dives». Cuvântul există şi în limba alb.: *bugat, mbugat, mugat* «reich»; *mbugatšme* «bogăţie». G. Meyer EWA. 50—51.

Bujátă, s. f. adăpost pentru vite, adăpost acoperit, acioală. Dal.

Din vsl. *pojata* id. (dacor. *poiată).*

Búiţă, s. f. fel de boală cu călduri aprinse numită în arom. *n'aţă.*

Din bg. *buica* (febris acuta) Gerov.

Búştină, s. f. fagure de miere. Dal.

Din vsl. *voština*, care a dat şi în dacor. *boştină.* Forma arom. nu are nimic aface cu *buştină* «funingine», cum dă Papahagi *(Not. Etim.* 13).

Bútur, s. a. boală la cai. Un fel de răceală din care cauză calul tuşeşte, cf. Lit. Pop. 325. *Buturlu s-te acaţă* (dare ar boală întime).

Din bg. *butur.* id.

Buvăl'iţă s. f. v. *buvuliţă.*

Buvuliţă, s. f. bivoliţă. *Laptile di buboliţă easte ma gras* (laptele de bivoliţă este mai gras). [Şi: *buvâliţă* (Daniil 120/3), sub influenţa lui *buval* «bivol» (care se apropie de alb. *bual)* din care avem şi *buvală* şi dimin. *buvălitšŭ*].

Din vsl. *byvolica*, atestat şi sub forma *buvolica* (Miklosich, *Paleosl.* sub *turŭ* p. 1015).

Caléş, -ă, adj. (despre oile albe) cu dungi negre pe cap, corp, picioare; frumos. *Am nă sută di oi betši, Ş-ningă ahât alti caleşi* (am o sută oi albe. Şi încă atât alte caleşe). Lit. Pop. 832. Despre înţelesul cuvântului, vezi ib. p. 935, nota.

Din bg. *kaleš* (despre oi care au dungi negre împrejurul ochilor) Gerov. Cuvântul există şi în ngr. *κάλισσον, κυλέσσα* «Weisses Schaf mit kleinen schwarzen Streifen im Gesicht»; *κάλεσια, καλέσιο* «Schaf oder Bock mit schwarzem Fleck unter den Augen» pe care G. Meyer *(Ngr. St.* II 66) pe nedrept îl derivă din alb. *kal'ešε* «blond», «dicht behaart». Despre originea formei alb. vezi Bugge în *Bezzemb. Beitr.* 18, 177.

Calóiru, s. m. v. *călugăr.*

Călúgăr, s. m. călugăr. *Călugărl'i şed tu mănăstir* (calugării locuesc în mănastire). [Şi: **calóiru** (< καλόγερος) *Un oarfăn caloiru* Lit. Pop. 931. *Derivate: călugăriţă, călgăriţă, gălgăriţă* s. f. (cf. bg. *kalugerica)* călugăriţă. *Bună-n'-ţ-oara călugăriţă, — G'ine viniş, lai dzuneale* (bună ziua călugăriţo, — bine veniş măi voinicele) ib. 897/1; *călugreauă* s. f. id. ib.; *călug(ă)rescu -ească* adj. călugăresc].

Mai de grabă din vsl. *kalugerŭ* decât din καλόγερος, care ar fi trebuit să păstreze pe γ, oricât de vechiu va fi intrat în dialect. Forma *drum* < δρόμος dată de Papahagi *(Scriit. Arom.* 201) pentru γ > g nu se potriveşte, deoarece ea a intrat în dacoromână prin limba bulgară. In arom. nu avem γ > g.

Cămáră, s. f. cămară, odaie. Vezi *cumară.*

Din vsl. *kamara (*gr. καμάρα).

Căpăiéscu, vb. IV-a (refl.) mă prăpădesc, în special, când cineva râde prea mult, mă prăpădesc de râs. *Mi căpăii di arâdeare.* [Şi: *căpuescu* vb. IV-a Dal.].

Pentru etimol. vezi bg. *okap(u)vam-se* «mă prăpădesc». Gerov.

Câpíţă, s. f. căpiţă de fân, purcoiu, stog de fân. *Caθe oae şi mănucl'u. Şi birbeclu nă căpiţă* (fiecare oaie un mănuchiu [face]. Şi [fiecare] berbece o căpiţă) Lit. Pop. 840. Măsură de fân, de paie, Mih.

Din bg. *kopica* (derivat din *kopă* «grămadă, căpiţă de fân») Gerov. Cf. arom. *copă.*

Căpuéscu vb. IV-a v. *căpăescu.*

Câ'rblă, s. f. putină mare în care se pun strugurii după ce au fost culeşi, spre a fi duşi acasă. [Şi: *gărbă* s. f. Mih.].

Din bg. *krъblo* id.

Câ'rpă, s. f. (la Aromânii din Macedonia necunoscut). Aci avem numai forma *peatică = cârpă,* sdreanţă. Dal.

Din vsl. *krŭpa* «textura».

Cârţănéscu, vb. IV-a ronţăesc, scârţăesc, (despre dinţi) scrâşnesc. *S-undzim porţâle cu n'are, Căndu s-intru s-cărţănească* (să ungem porţile cu miere, când o să intru să scârţâie). Lit. Pop. 883. Cf. *Graiu Bun* I 97.

Din bg. *krъckam* (aor. *krъcnah)* id. Cuvântul există şi în ngr. κριτσανίζω «von trockenen Speisen, die beim Kauen Geräusch machen»; γριτσανίζιο vom Geräusch beim Essen harter Speisen» G. Meyer, *Ngr. St.* II 67; în alb. *krrtsas, krεtsas* «knirsche, knacke» EWA. 67.

Căsáre s. f. (auzit în Siracu cu înţelesul) cosar, seceră.

Din *kosar* «cosor» (Cuvântul la Bulg. şi Sârbi se aude *kosar* (> dacor. *cosor*) şi numai la Ruşi *kosar.*

Câstrăvéţ, s. m. castravete. *Căstrăveţi tu pucsă* (castraveţi în oţet).

Din bg. *krastavica* id. (In arom. ar puteà venì şi prin alb. *krastavets(ε).*

Clâmdu s. a. v. *clându*

Clându, s. a. lână scărmănată, cu mâna spre a fi trecute prin pieptene [Dal. dă: *clîmdu* pl. *-uri*] *Jahresb.* V. 315.

După Byhan din vsl. **kǫdlo* care ar fi dat **kŭndlo* — **klŭndo.* Forma vsl. ar rezultà din rut. *kudlo* «Zotte», etc. Cf. *Jahresb.* V 315.

Cleáşte, s. f. cleşte. *Penurle li scoatim cu cleaştile* (cuele le scoatem cu cleştele) [Şi: (Macedonia) *cleštše* s. f.]

Din bg. *klěšti* id.

Clémbă, s. f. lemn lung. *[Derivat: climbutš* s. m. id.]. Amândouă date de Byhan *(Jahresb.* V 314) din dicţionarul inedit al lui Weigand.

Din mbg.***klempa,** presupus ca existent din cauza formelor rus. *kljapъ* «Knebel» şi *kljapyšъ* «Schlinge». *(Jahresb.* ib.)

Cl'in, s. a. clin (la haină). *Fustanela cu sute di cl'ine,* Graiu Bun I 97. *Il' lipseaşte un cl'in* (îi lipseşte o doagă) Dal. *Poala cu cl'ine* Lit. Pop. 951.

Din vsl. *klinŭ* «cuneus».

Cloátše, s. f. cloşcă. *Află-ţ cloatše pul'l'i* (găseşte-ţi cloşcă puii), nume de joc

copilăresc. Lit. Pop. 138. [In Olimp şi *cloţă* s. f.]

In bg. avem *kločka* (alături de *kvačka)* cu acelaş înţeles, dela verbul *kločъ* (alături de *kvačъ)* «clocesc».

Clóput, s. a. clopot. *Oaie çu cloput* Dal.

Din vsl. *klopotŭ* «strepitus».

Clóţă, s. f. (la animale) svârlitură s. lovitură cu picioarele dindărăt. *In' deade unä cloţă* (îmi dădù o lovitură). [Şi: (Macedonia); *scloţă*; *cluţátă* cu pl. *cluţăţi* cf. Lit. Pop. 517 şi Mih. *Derivat: cluţuescu* vb. IV-a lovesc cu picioarele fig. refuz].

Din bg. *kloca* (vb. *klocam)* id. Cuvântul există şi în alb. *klotšis* vb. (G. Meyer EWA 192): ngr. *κλοτσιά*. După G. Meyer cuvântul ar venì din it. *calcio*, intrat în gr. şi de acì apoi la ceilalţi.

Clóţă s. f. v. *cloatše*

Clutšéscu, ob. IV-a clocesc. *Găl'ina clutšeaşti.* [Şi: *cultšescu* vb. Dal. Mih.].

Din bg. *kloča* id. (Vezi *cloatše)*.

Coájă, s. f. scoarţă de arbore, coaje de pâine, de orice fruct. *Coaja di nucă nu s- măcă* (coaja de nucă nu se mănâncă) *[Derivat: cujoal'e* s. f. coajă de fruct].

Din vsl. *koža* «piele».

Coáră s. f. (necunoscut în Macedonia) coaje de pâne. Nic.

Din bg. *kora* «coaje de pâine şi în general, orice foaie de cocă; plăcintă».

Coásă, s. f. coasă. *Iarba u tăl'ăm cu coasa.*

Din vsl. *kosa* «falx». Cuvântul există şi în ngr. *κόσια, κόσα* «Sichel». G. Meyer, *Ngr. St.* II 201; în alb. *kosɛ* EWA. 201.

Cob, adj. orfan. *Armasi cob* (a rămas orfan) Dal.

Poate din vsl. *kobĭ*, din care avem în dacor. *cob, cobesc?* In dicţ. lui Mihăileanu se dă şi *cobă* «nenorocire, prevestire rea». Mie cuvântul nu mi-e cunoscut. Deasemenea: *cubăescu (cubescu* vb. IV cobesc, blestem, mă vait.

Cócut s. m. v. *cucot*

Cófă, s. f. cofă, ploscă (vas de vin); fig. cap *Nu-l' tal'e cofa* (nu-i taie căpăţâna) Dal. [Şi: *covă* s. f. Lit. Pop. 353 (din turc.) *Derivat: cuf'iţă* s. f.]

Din bg. *kofa* (< lat. *cupa?)* Cuvântul există şi în sârbeşte.

Cojóc, s. a. (mie îmi este necunoscut) cojoc. Dal. *[Derivat: cojocár* s. m. id.]

Din vsl. *kožuhŭ* id. Cuvântul există şi în ngr. kozóka «espèce de pelisse». G. Meyer, *Ngr. St.* 32.

Cólinde s. f. v. *colindă*

Cólpide, s. f. (Macedonia) un fel de plăcintă din foi răsucite în formă de roată. Se mai numeşte *g'ulvărăţi.*

Din bg. *kolpide,* propriu zis *kolpita.* Pančev, 170.

Cópă, s. f. grămadă, claie. *Copă di iarbă* (claie de iarbă). Dal.

Din bg. *kopa* «kup strupana seno» Gerov.

Cópă² s. f. (întrebuinţat numai în Ohrida) teslă. *Copa irà nturisită* (tesla era ascuţită). In Macedonia se aude *nocupă.*

Din bg. *kopa* postverbul dintr'un *kopati*, din care avem în dacor. *târnăcop?*

Cópan, s. a. copăiţă. Mih. Mie îmi este cunoscut numai *cupan'e,* despre care vezi mai jos.

Din bg. *kopan, (kopanče)* «Trog».

Córan s. m. păstrăv. *Măcăm un coran di laclu di Ohrida* (mâncarăm un păstrăv din lacul din Ohrida). Se mai numeşte în Macedonia şi *letnă* (Vezi acest cuvânt).

Din bg. *koran* «păstrăv» Gerov.

Coş, s. a. (pl. coaşe) şi *coşuri* cf. Lit. Pop. 815) coş. *Dau coaşe di auă* (două coşuri cu struguri); cămin. Dal. [*Derivat: cuşóră* s. f. coş. Basme 374/32].

Din vsl. *koši* «cophinus». Cuvântul există şi în ngr. *κόσσουρον (τοῦ ἁμαξιοῦ)* «Wagenkasten» G. Meyer, *Ngr. St.* II 34; în alb. *koš* «Tragkorb, Getreidebehälter aus Weidenruten, Bienenkorb, Mahltrog». EWA. 201.

Costenliv-ă, adj. (mai ales despre nuci care nu se curăță ușor) costeliv cf. Mih.

Din bg. *kosteliv* (în mbg. și *kostenliv)* «knochig, voll Knochen».

Cótar, s. a. coșară, colibă; (Mih.) ogradă.

Din bg. *kotar(a)* «Stall, elende Hütte».

Cótšină, s. f. coteț de porci sau de găini. *Băneadză ca porțil' tu cokină* (trăește ca porcii în coteț).

Din bg. *kočina* id. Forma munteană din dacor. vine tot din bg. nu din sârb. cum dă Tiktin.

Cóvă s. f. v. *cofă*.

Crángă, s. f. (pl. *crănghi)* cracă, ramură Dal.; (în Macedonia se cunoaște numai *alumak'e)* [Și: *creangă* s. f. Mih.]

Din bg. *granka* (derivat din *grana* cf. Berneker SEW 346). Tot acì aparține și dacor. *crangă* pl. *crăngi* cu toate variantele, în care se observă și influența lui *crac* (< vsl. *krakŭ*). Ele nu pot fi derivate direct din *krakŭ*, cum dă Cihac II 79, și, după dânsul, Tiktin, *Dicț. Germ.-Rom.* 429, căci vsl. *krakŭ* există în română cu înțelesul de «picior».

Crap, s. m. (pl. *crak'i)* crap. *Letna este ma bună di craplu* (păstrăvul este mai bun de cât crapul).

Din bg. *krap* id.

Crăsátŭ, -ă, adj. (Intrebuințat mai mult în Epir) frumos, drăguț.

Din bg. *krasen, -na* id.

Creangă s. f. v. *crangă*.

Créftu, -ă adj. v. *crehtu*.

Créhtu, -ă, adj. fraged, tânăr (despre plante). Basme 111/2. [Și: *creftu, -ă*. Graiu Bun I 97; *crihtescu* ob. IV-a frăgezesc. Mih.].

Din bg. *krěhъk* (dialectal *krefkъ)* id.

Crínă s. m. măsurătoare de 5 «cutle» (vezi acest cuvânt). *Acumparai dzațe crine din yiptu* (cumpărai zece crine de grâu) Dal. și Mih. nu-l înregistrează, însă cuvântul există în Macedonia ca și în regiunea Veriei, după cum există și *cutlă*, tot de origine slavă.

Din bg. *krina* «Scheffel» (sinonim cu *kutel* și *šinik*, care există și în arom. *șinic*), ein Getreidemass von 10 Oka, ceeace face 22 Pfund, adică 12.800 krm.

Cruéscu, vb. IV-a croiesc. *In' cruii ună preacl'e di stran'e* (îmi croii o pereche de haine). [Și *cuirescu* vb. *La cari n'-u ț-o-ai cuirită?* (la cine o ai croit?) Lit. Pop. 856].

Din vsl. *kroiti* id.

Cruš, s. m. arbust care aduce mult cu părul; *sorb*.

Din bg. *kruša* (pyrus communis), care a dat *crușă* fructul, și din acesta s'a refăcut *cruș*.

Crúșă s. f. (întrebuințat mai mult în Olimp; în Macedonia nu este cunoscut) Mușmulă. Nic.

Din bg. *kruša* «pară».

Cubăéscu vb. IV mă vaiet disperat. *Tută dzuua cubăeaște* (toată ziua se vaită).

[Derivat: *cubăire* s. f. cobire, văitare disperată. *La cubăirea lor, cât ul vidzură fitšorlu ningă puil', s-h'umusiră pi năs s-lo arupă și s-l'i scoată ocl'il* (la văitările lor, cum îl văzură băeții lângă pui, se repeziră asupra lui ca să-l rupă și să-l scoată). Basme 267/13].

Din vsl. *kobiti* «présager, pressentir, augurer».

Cubíl'ă, s. f. cobe, prevestire rea; fig. om rău. Derivat din vsl. *kobĭ* «augurium».

Cucót, s. m. cocoș. *Doi cucoț pi ună cuprie nu căntă* (doi cocoși pe un gunoiu nu cântă) Lit. Pop. 194 cf. 466. [Și: (Epir) *cócut* (Papahagi, *Scriit. Arom.* 204; *căcot* s. m. *Derivat: cucuțăl* s. m. colac în formă de cocoș ib. 716. Weigand, reproducând cuvântul *(Die Aromunnen* II 134/77, îl transcrie: *cu cuțel*, traducându-l «cu cățel». *Cucuțăl di tu livade* Lit. Pop. 906].

Din vsl. *kokotŭ* «cocoș». (In dacor. vsl. *kokošĭ*, care însemnează «găină», a dat

cocoș), păstrat în sârb. *kokot* «cocoș». Cuvântul există și în ngr. *κόκοτος* «Hahn» G. Meyer, *Ngr. St.* II 32. In alb. există *kokoš* «Hahn» EWA. 194 și Weigand *Alb. Wbuch* p. 132.

Cucurétš, s. m. împletitură de mațe. Se mai numește și *cucuruz*.

Din bg. *kukureč*. (Cuvântul există și în grecește: *κουκουρέτσι*; alb. *kukurets* id. cf. G. Meyer, EWA. 211).

Cuítšug s. m. v. *cușug*.

Culác, (pl. culat) s. m. culac, fig. rotund. *Colinde, melinde Dă-n' mae, culaclu* Lit. Pop. 718, cf. 771.

Din bg. *kolak* id. cf. proverbul: *I na tъrn kolak* (și pe spin colac), când e vorba de abondență mare. Gerov. Așà dar și dacor. *colac* nu vine dintr'un nou sing. refăcut din *kolač*, cum dă Titkin, ci din *kolak*. Dela aceasta ne oprește și forma arom. cu plur. *culaț* nu *culatš*. Cuvântul există și în alb. *kul'atš* «ungesäuerter in der Asche gebackener Brotkuchen aus Mehl, Wasser und Salz» Miklosich, *Slav. Elem. im Alb.* 22.

Culcutéscu vb. IV I-a (se întâlnește numai în Cod. Dim.) clocotesc. *Tine il' fițeșă ang'el'i ș'arhang'el'i; di tine tramură munțăli și dzenile; di tine s-culcutescu păzle* (tu făcuși pe îngeri și pe arhangheli; de tine tremură munții și dealurile; de tine clocotesc șesurile). Cod. Dim. 11/2.

Prin metat. din *clucutescu* > *clocotescu*, iar acesta derivat din **clocot*, care a trebuit să existe în dialect, din vsl. *klokotŭ*. Se poate el să vină și direct din *klokotati*. Forma aromână metatezată xistă și în dacoromână.

Culéaș, s. f. mâncare preparată din unt și făină, care se deosebește după regiuni: (La Aromânii din Albania) mămăligă tare cu unt s. cu untură (Mih.); aiurea: terciu, făină de mălaiu s. de grâu fiartă cu apă (Dal.) [Și (prin schimbare de sufix): *culeátšu* s. a. Mih.]

Din bg. *kuljaša* «Art Brei» (sârb. kulješa «Art Polenta»), cu origine necunoscută. (Berneker SEW. 642).

Culeatšu s. f. v. *culeaș*.

Culíndă, s. f. colindă, moș-ajun, ziua de colindă. Vezi mai pe larg Lit. Pop. 709. [Și *colinde* (aceasta este singura formă cunoscută în Macedonia); *colindu* s. a. tot ce se dă colindarilor: covrigi, fructe, etc.; *culindár* s. m. măciuca dela colinde și colindător].

Din vsl. *koleda* (< lat. calendae) id. Cuvântul există în ngr. *κολιάντρα* die Nacht vor Weihnachten; *κόλεντα* n. pl. Geschenke, bestehend in Obst, Bretzeln u. a., die man am Tage vor Weihnachten sammelt»; *κόλινδα*. Această din urmă formă, după G. Meyer, *Ngr. St.* II 32, ar venì din românește: în alb. *Kol'endrε* «Ringbretzel aus Brotteig» EWA. 196.

Culindu s. a, v. *culindă*.

Cumălíndru-ă, adj. viclean, șiret. *Ți cumălindră easte* (ce șireată este).

Din bg. *kumalindra* id.

Cumáră, s. f. dulap. Dal.

Din bg. *kamára* «Wandschrank ohne Türe» (din gr. *καμάρα* «Stube, Zimmer» și acesta din lat. *camara* (G. Meyer, *Ngr. St.* III 24).

Cupán'e, s. f. copaie, albie. *Apa va s-toarnă, iu l'-era cupan'a veacl'e* (apa o să vie, unde îi erà albia veche) Lit. Pop. 425; cf. 93.

Din vsl. *kopanja* «mensura quaedam» cu înțelesul din rom. păstrat și în bg. *kopanja* Gerov. (Despre origina cuvântului slav, vezi P. Skok în *Archiv f. sl. Phil.* XXXV 340). Cuvântul există și în ngr. *κοπάνα* «Trog, Gefäss zum Kalktragen».

Cupítă, s. f. copită.

Din bg. *kopìto* id.

Cúrvă, s. f. femeie curvă (Macedonia). [*Derivat*: *curvár* s. m.]

Din bg. vsl. *kurъva* «Hure». (Cuvântul există și în ngr. *κούρβα* «schlechtes

Frauenzimmer, Hure» G. Meyer, *Ngr. St.* II 36; în alb. *kurvε* EWA. 149).

Cušár(e/, s. a. coșar.

Din bg. *košara* (iar acesta, după Berneker SEW. 586, din arom. *Căşare*, despre care vezi mai pe larg Th. Capidan, *Raporturile linguistice slavo-române* în *Dacoromania* III p. 207.

Cusíță, s. f. cosiță, coada la păr. *Cusițe* Daniil 172/30.

Din bg. *kosica* id. Gerov. Cuvântul există, sub forma simplă, și în ngr. *kosε* «Haarflechte der Frauen» G. Meyer, *Ngr. St.* II 34; în alb. *kos* «Zopf» EWA. 201.

Cusór, s. a. (pl. cusoari) cosor. *Cu tăpoarili, cu cusoarili* (cu topoarele cu cosoarele) Lit. Pop. 249, cf. 907. *(Derivate: ncusuredzŭ* vb. I-a (refl.) mă cocoșez, devin cocoșat; *ncusurat*, -ă adj. cocoșat. (Miklosich, *Unters.* I 201).

Cuşúg, s. a. pl. cuşudzi) dulap. *Iu-l băgaș, Tru cușuglu di dig'os* (unde îl puseşi. In dulapul de jos) Lit. Pop. 33. [Şi: *cuftšug* s. a. *Derivat*: *cuftšugár* s. m. Mih.]

Din vsl. *kovŭčegŭ* «arca».

Cuție s. f. v. *cutšie.*

Cútlă, s. f. obroc, baniță. Este acelaş cu *crină* (despre care vezi mai sus) și *șinic*. *Acumpărai ținți cutle di misur* cumpărai cinci banițe de porumb).

Din bg. *kutel* și *kutla* id. Gerov.

Cutšán, s. m. cotorul de varză fără frunze; prin ext. varză.

Din bg. *kočan* id. Cuvântul există și în alb. *kotšan* «der obere, essbare Stiel des Krautkopfes», Miklosich. *Slav. Elem. im Alb.* 22.

Cutšíe, s. f. trăsură mică, caleaşcă; trăsură în genere [Şi: (Epir) *cuție* s. f.]

Cuvântul există la toate popoarele balcanice. (cf. G. Meyer EWA. 203). Originea lui pare a fi ungurească: *kocsi*, (dial.) *kocyja*, dela orașul *Kocs*, în comitatul Comorn. In sec. al XV și XVI cărăușii din acest oraş făceau transporturile între Viena și Pesta cu un fel de trăsuri care au fost numite după orașul de unde veneau. Dela Unguri cuvântul a trecut la Slavi, Sârbi, Bulgari, Sloveni, Ruteni. In arom. cuvântul vine prin Sârbi s. prin Bulgari. Totuş, deoarece cuvântul există și la Turci: *koči*, nu se știe dacă nu va fi pătruns dela aceștia, mai ales că originea ungurească a cuvântului nu-i tocmai clară (cf. Simonji, *Ungar. Sprache* p. 91). Dar și presupunerea aceasta se zădărniceşte din prezența cuvântului și în germ. *kutsche*, din mai vechiu *kotsche, kotschy*, în ital. *cocchio*, fr. *coche*, etc. (Vezi Berneker, SEW. 537).

Dab, s. m. numele unei păduri foarte dese în Avela (Epir). Basme 315/24.

Din mbg. *dab* «Eiche» (din vsl. dabŭ cu trecerea obișnuită în dialectele bg. din Macedonia a lui *ǫ* în *a*, ca raka < rǫka; maka < mǫka. etc).

Dábină, s. f. specie de struguri; bășicată. Dal.

Din mbg. **dabina** id.

Dádă, s. f. mamă. *h'il'u a dadăl'i* (fiu al mamii) Cod. Dim. 22 b/5 cf. 19/13; 82 b/19. *Dada a Dumnidzălui* (mama lui Dumnezeu) Ucuta 81/24 cf. 72/24. *Dada no-am* Lit. Pop. 386 cf. 838. *Dadă-mare* (mamă-mare; *Dadă- n'ică* (mamă-mică).

Din sârb. *dada* «Mütterchen». Cuvântul există în toate limbile balcanice: dacor. *dadă, dădacă*, etc.; alb. *dadε* «Mädchen, Magd»; ngr. *ντάντα* «nourice, bonne» (G. Meyer, EWA. 58), bg. *dada* «ältere chwester». Origina cuvântului este din limba turcă *dada* «Magd, Kindermädchen Erzieherin» (Berneker, SEW. 176).

Dârmă, s. f. lemn subțire; prăjină lungă; (în Macedonia) schijă, vreasc. [Şi: *drămă* s. f. Daniil 150/19].

Din bg. *dъrmi* id.

Dăruéscu, vb. IV-a, (numai în Cod. Dim.) dăruesc, închin ceva cuiva., *Va s-h'ibă di-a-cu-totalui dăruitu tră*

Dumnidză (va fi cu tot dăruit lui Dumnezeu) 47 b/6.

Din vsl. *darovati* id. Cuvântul există şi în alb. *darovi* «Geschenk» şi *darovis* vb. schenke, gebe Trinkgeld, Almosen». G. Meyer EWA. 61.

Discáts, vb. IV-a v. *ancatš.*

Discácăr, vb. I (ind. prez. discácăr, discácări, discacară, etc.) a răscăcărà, a da cracii la o parte; (refl.) a se crăcănà. *Ţi ti discăcăraşi aşi.* (*Derivat: discăcărătură* s. f.].

Din *discrăcănà* (ajuns discrăcărà—discăcărà, la fel ca şi dacor. răscrăcănà—răscrăcărà—răscăcarà), având la bază *crăcan* (cu înţeles augm.) dela *crac* < vsl. *krakŭ* «picior, pas».

Disıâkéscu, vb. IV-a v. *alikescu.*

Dóbru, adj. bun la inimă, inofensiv. Vezi mai jos *zdrobu.*

Din bg. *dobъr* id. (Cuvântul există şi în ugr. *ντόμπρος* «einfältig». G. Meyer, *Ngr. St.* II 48; de asemenea *dobros* «aufrichtig» cf. Krelschmer, *Das heutige lesbische* p. 434.

Dră'mă, s. f. v. *dărmă*

Drămbálă, s. f. scrânciob (Vezi descrierea în Lit. Pop. 108). cf. *vărticoniţă.*

Din mbg. *drъnbalo* id.

Drâşteálă, s. f. dârstă, vultoare. *Se le aruţi tru drişteală* Daniil 155/22. *Ti doari caplu, du-ti la drâşteală* Lit. Pop. 685, cf. 556. [*Derivat*: *ndrăştedzŭ* vb. I. şi *ndrăştescu* vb. IV. dau la vâltoare spre întărire. Basme; *ăndrăştare*, şi *andraştire* c. f. id.].

Din bg. *drъšta* «naprava na voda da se valiat abi» (moară pe apă pentru năvălitul abalelor). Cuvântul există şi în alb. *dεrstil'* (G. Meyer, EWA. 62).

Dră'zgă, s. f. desiş, tufiş. *Nu putui si străbat prit drâzga* (nu putui să străbat prin desiş) Dal.

Din bg. *drezga* (vsl. *derezga* «Wald») Cf. *Jahresb.* V 310.

Drúgă, s. f. Lână albă pentru ciorapi (T. Iliescu, *Carte de lectură* p. 142); bumbac, tort pentru ciorapi. Dal. cf. şi Lit. Pop. 391/25.

«Din sârb. *druga* (< drǫgŭ, dacor. *drug)* «Zwirnspindel». Cuvântul există şi în alb. *drugε* «Spindel». G. Meyer EWA. 75.

Dubrác, s. m. (întrebuinţat mai mult în Gopeş şi Molovişte) pădure, pădurice. *Trei ori dšon'l'i cruţea fac, L'a nainte prin dubrac* (de trei ori voinici îşi fac semnul crucii şi o ia înainte prin pădure) Velo, *Cântiţe Joneşti* p. 39.

Din vsl. *dǫbŭ*, care a dat *dǫbrakŭ* ca *dǫbrava.* Totuşi un *dǫbrakŭ* nu se atestează şi nu l-am putut găsi nici în bulg. Cf. Th. Capidan, *Die nom. Suff. im Arom.* 5.

Duguréscu, ob. IV dogoresc, (mă) pârlesc la căldura soarelui s. a focului. Dal. Cf. şi Graiu Bun I 27. [*Derivate*: *dugurîre* s. f. *dugurît*, *-ă* adj., *duguară* (pl. *dugori)* s. t. dogoreală].

Din vsl. **dogorěti* (cf. bg. *dogorjavam*: *dogarjam* «ausbrennen zu Ende brennen»).

Duh, s. a. (astăzi neobişnuit) duh. *Anăstăsţaşte truplu cu duhlu* (înviază trupul cu duhul). Cod. Dim. 66/6. *Greaşte ayul duh* (grăeşte sfântul duh) id, 67/4. *Ş-loară duhurle* = se potriviră Lit. Pop. 585.

Din vsl. *duhŭ* id.

Dzáre, s. f. (pl. *dzări)* zare, zori de zi (astăzi se întrebuinţează rar; la nord nu-i cunoscut, în schimb, în literatura pop., se întâlneştee, foarte des) *Fă-n'*, *Doamne, n-calea mare, Si n'-o-arap până din dzare* (să mi-o răpesc până în zori) Lit. Pop. 872. *Andzari* (din: în-dzare) adv. în zori, în revărsatul zorilor, dis de dimineaţă. *Mult andzare-n'-ti sculaşi, Moi lilitše, moi trandaflă.* (Foarte de dimineaţa te-ai sculat. tu floare, tu trandafir) ib. 845. *Mi sculai tah'ina 'ndzare* (... dimineaţa în zori) ib. 1023. *Cari si scoală andzari, l'a cunak'i mari* (cine se scoală de dimineaţă, departe ajunge).

Ib. 423, cf. 935; [*Derivate*: *ndzărime* s. f. = zărire, zori de zi. Dal.; *andzărescu* (< *zirěti*). vb. IV-a zăresc. Basme 203/13, 221/13 *Cât andzărì că yine broasca* (cât zărì că vine...) Lit. Pop. 769, cf. 806, 1007; Basme 44/6, 53/25 etc. (La inf. *andzărire* şi (Basme) *andzăreare*].

Din vsl. *zarja* «Glanz, Schimmer» (In bg. *zarja* «Strahl»; *utrena zarja* «Morgenrot»).

Fórtumă, s. f. funie, sfoară groasă de cânepă. Lit. Pop. 726.

Din bg. *fortoma* id.

Gădălic', vb. I v. *gădilic*.

Gădilic, ob. I gădil. Cavallioti, 153, cf. Cod. Dim. 11 b/16. [Şi: *gădălicŭ, gădâlicŭ* vb. I. *Derivat: gudil'ar* şi *gudil'arcu* s. m. căruia îi place desmierdarea, îi plac complimentele. Dal.].

Stă în legătură cu bg. *gъ'del* «kitzel»: *gъdel mi je* «mich kitzelt es», *gъdeličkam* vb. alb. *gudulis* «kitzle» (vezi Berneker, SEW. 367; G. Meyer EWA. 133 în gr. *γκουτουλῶ* «kitzle», pe care G. Meyer (*Ngr. St.* II 65) îl derivă din forma alb.

Gáidă, s. f. cimpoiu.

Din bg. *gaida* id. S'ar puteà să fie şi direct din turc., de unde derivă şi formele slave (Berneker, SEW. 291).

Gal, -ă, adj. negru-deschis. *Mulă gală* (catâr negru-deschis) Dal. *Derivat: gâlâiţ, -ă* neagră de tot, negru închis. *Cireaşă gâlâiţă* (... neagră).

Din vsl. *galŭ* «sordidus, impurus, immundus». La origine «negru», cum reiese din sârb. *galić* «Rabe» şi adj. *galin* «negru» (Berneker, SEW. 293). Cuvântul există şi în alb. *galε* (G. Meyer, EWA. 118). Papahagi (Not. Etim. p. 22) îl aduce în legătură cu lat. *galla* «Gallapfel», ceeace nu se poate.

Gâléscu, ob. IV-a (despre timp) mă înseninez. Gâlì afoară (s'a înseninat afară). Dal.

Din sârb. *galiti* id.

23*

Găliniséscu, ob. IV-a (Macedonia) refl. mă răsfăţ.

Din bg. *galen* «răsfăţat».

Gârbuv, -ă, adj. gârbov, cocoşat. Dal.

Dintr'o formă sl. *grŭbavŭ* dela *grŭbŭ* «dorsum», cu schimbare de sufix, ca şi în dacor. (Cuvântul există şi în ngr. *κριμπός* «bucklig» G. Meyer, *Ngr. St.* II 36, în alb. *gεrbε* «Buckel, Höker» EWA. 123.

Gârdel'u s. a. câ̂rd, ceată, mulţime. Dal.

Din sârb. *krd* «die Heerde» sau dintr'o formă slavă pierdută **kŭrdelĭ*. Pentru aceasta comp. rut. *kyrdil'*, slovac. *krdel*, slov. *krdèlo*.

Gărgălán, s. n. gâtlej. Daniil 134/11. [Şi: **gârgâl'an** s. m. Dal.]

Din bg. *grъklan* (pronunţat în Macedonia *gъrklan*) id.

Gărván, s. numele unei păsări; cioară.

Din bg. *garvan* «Rabe». Cuvântul există şi în negr. *γιαβράνι* «eine Art Vogel» G. Meyer, *Ngr. St.* II 20.

Gâscă, s. f. (în Macedonia numai *pată*) gâscă. *Gâscă mascură* «gâscan». Dal. *Jileaşte gâsca, k'earde ună mulare* (Ii este milă de o gâscă şi prerde un catâr) Lit. Pop. 505 cf. 162.

Din bg. *gъska* id.

Găvănós, s. a. ghiveciu, borcan. Mih. [Şi: (ca nume de loc.) *găvană* numele unei văi care duce dela Doliani la Xirolivadi, în regiunea Veriei].

Din sl. *vagan* «Art. Gefäss» Miklosich, EWS 374. (După G. Meyer, *Ngr. St.* II 15, cuvântul ar există şi în ngr. *βαγένι* «Fass» şi *βαγένα* «gros tonneau», cu a > ε greu de explicat).

Găvózdu, s. m. cuiu de potcoavă. [*Derivat*: *guvuzdel'u* s. f. «găoază» (mai ales la anus). [Şi: *guvozdu* s. m.; *nguvujdedzŭ* vb. I intrà ţăpuşele în picior Basme: *nguvujdare* s. t. ib.]

Din vsl. *gavozdĭ* id.

Găvrán, s. m. (Ohrida) specie de corb mare. Cf. şi Lit. Pop. 143.

Din bg. *garvan* id.

Gávru, s. m. carpen *Leamne di gavru.* [Şi: *γavru* s. m. *γâvruriu* s. a. pădure de carpeni. Dal.]

Din bg. *gabъr* id.

Gázdu, (cuvânt citat de Ucuta 73/14 fără să arate şi însemnarea lui. Ucuta, vroind să arate că g arom. nu se citeşte ca γ grecesc, dă unele exemple, între care şi: *gustu, gazdu, goalâ, guvozdu.* Acest *gazdu* ar puteà reprezentà forma masculină de la *gazdă,* pătruns la Aromâni prin limba sârbă, unde este foarte întrebuinţat.

G'igor, s. m. v. *biguri.*

Glubuéscu, ob. IV-a (atestat numai o singură dată în Cod. Dim.) pedepsesc cu bani, jefuesc, despoiu de avere. *Nu eşti dreptu tine părmătefte, di diafuri ţi mi-ai glubuită, ţi ţi-am păltită pănă am avută yiaţa a mia* (nu ieşti drept, tu neguţătorule, care m'ai despoiat de dobânzi, ce ţi-am plătit întreaga mea vieaţă). *Jahresb.* V 197/14. [Weigand transcrie greşit: *glumbuescu*].

Din sl. *globa* «gloabă». (Cuvântul există şi în alb. *g'obε* «Gedbusse»; neogr. *γλόμπα* şi *κλόμπα* «emenda, pena, castigo». Berneker, SEW. 304). Forma arom. ar puteà derivà şi din bg. *globuvam.*

Goádă, s. f. lovitură, bătae. Goada di mamă nu doare (bătaea de...) Lit. Pop. 540. *Am goadă tu ocl'i* (am dureri, lovituri la ochi) ib. 269, cf. Basme 374/14, etc.

Sau dintr'un vsl. *godŭ,* care a trebuit să aibă şi înţelesul aromân, după cum aceasta se poate deduce şi din arom. *(a)gudescu* vb. IV «lovesc» alb. *godis* id. din vsl. *goditi* şi bulg. *pogodъ* «nemeresc, lovesc», sau, şì mai probabil, un postverbal a lui *agudescu,* încă pe când acesta nu aveà a protetic.

Gol, -ă, adj. gol. *Se nu se ducă golu* (= cu mâinile goale) Daniil 142/15 cf. Ucuta 73/14. [*Derivate: gulescu* ob. IV-a golesc; *gulătšune* s. f. goliciune; *gulişan,* -ă adj. golaş; de aci: *guliş(i)nedz* vb. I-a despoiu, las gol. Tot aci ar aparţine şi *sgolub* adj. căruia nu i-a rămas nimic; prăpădit de tot, din care apoi derivatul *sgulug'escu* vb. IV rămân gol, nu-mi mai rămâne nimic; mă prăpădesc, mă ruinez. Dal.; *golnă* sommet d'une montagne qui n'est pas couvert; sommet chauve Tache Pap., *Antol. Arom.* p.307/2.

Din vsl. *golŭ* «nudus». (Cuvântul există şi în ngr. *γκόλιος* «kahl», ohne Federn von Vögeln, nackt» G. Meyer, *Ngr. St.* II 22).

Gólnă s. f. v. *gol.*

Górnă, s. f. haină purtată de băeţi până la vârsta de 15 ani. (Lit. Pop. 183. Vezi şi p. 253); şi gună neagră. Dal.

Din bg. *gorna* [dreha] «haină de pe deasupra».

Górţu, s. m. păr; a. pară. *Gorţe şi meare* (pere şi...) Daniil 134/11 cf. Lit. Pop. 462.

Din bg. *gorec* (derivat dela *gora* pădure) cu înţeles de «pară din pădure». Forma arom. *guriţă* cu aceeaş însemnare vine dina lb. *goritsε* «Holzbirne, Wilder Birnbaum», despre care vezi Capidan, *Rap. albano-rom.* în *Dacoromania* II 533.

Grădínă, (şi *gârdină)* s. f. grădină. Cavallioti 360. *S-n'u-l ducă tru grădină si-l' cântă nă g'irăk'ină* Lit. Pop. 5 cf. 78 şi 378. [Derivate: *grădinar* s. m., *grădinitš* s. m. dim.].

Din vsl. *gradina* id. Cuvântul există şi în alb. *gradin* id. Miklosich, *Slav. Elem. im Alb.* 19.

Gráiu, s. a. v. *grescu.*

Grániţă s. t. (în Macedonia necunoscut; aci avem *sinor* gr.) graniţă, hotar. Dal.

Din vsl. *granica* «terminus», dacă nu va fi cuvânt nou. (Cuvântul există şi în ngr. sub forma simplă *γράνα* «tiefe Furche, die einen Acker oder Weinberg vom andern trennt», din vsl. *grani.* G. Meyer, *Ngr. St.* II 24.

Gréndă, s. f. grindă. *Grenda di casă bucăți s-feațe* (grinda casei se făcù bucăți) Lit. Pop. 981, cf. 34.

Din bg. (dial.) *grenda* (vsl. *gręda)* există sub această formă şi în ngr. *γρεντά* «Balken, Dachsparren»; *γρεντιά* (în Tesalia) «poutre, trave»; *γριντιά* «Balken» G. Meyer, *Ngr. St.* II 25). Vezi şi Byhan, *Jahresber.* V p. 313.

Grḗscu, ob. IV-a grăesc, vorbesc, strig, chem. *Postverbal: graiu* s. a. graiu, vorbă, cuvânt, rost, cu variantele: *greaiu*, Daniil 150/19; Ucuta 81/24; *griaiu*, Cod. Dim. 14/7, 9; 81/1; *greiu* ib. 24 b/4; 26 b/5; 87/23. Plur. *graire* s. *grairi* ib. 17 b/7; 18/1; *greir(i)* ib. 28 b/17; Cf. 26 b/26; *greiră* ib. 45/9; Cf. 28 b/16, 17; *griiră* ib. 12/24; *grită* (din *grăită*,, ca *grim*, *griți* din mai vechiu *grăim*, *grăiți* şi perf. s. *grim*, *grită*, *griră* din mai vechiu *grăim*, *grăită*, *grăiră*, dacor. grăirăm, grăirăți, grăiră), cu trecerea regulată a lui *ăi* în *i* ca *ăe* > s. f. chemare, poftire, Dal.].

Din sârb. *grajati*, după Rječnik acelaş cu «govoriti», prin urmare a «vorbì». Forma arom. *grescu* vine dintr'o formă mai veche **grăescu* care a dat *greescu* (Cod. Dim. 59/8), din care astăzi avem *grescu*.

Griáiu, s. a. v. *grescu*.

Gribă, s. f. pieptene rar. *Cu griba perlu s-discaitše ma g'ine*.

Din mbg. *griba* id.

Gri'blă, s. f. pieptene cu dinți mari; *discătšitor*.

Din bg. *greblo* (< dacor. *greblă)*, cu e > i sub influența lui *gribă*. Dal. mai dă şi *glibă* s. f. greblă, unealtă de săpat.

Gribuéscu, vb. IV (intrans.) devin cocoşat, mă gârbovesc. *Multu gribui* (s'a gârbovit prea mult) Dal. *(Derivat: gribos* adj. gârbov, cocoşat].

Este acelaş cu dacor. *gârbovesc,* dela *gârbuv* (dacor. *gârbov)*, pentru care vezi *gârbuv*.

Gri'ță, s. f. v. *grescu*.

Gróhut, s. a. râs cu hohot. Mih.

Din sârb. *grohot* «lautes Lachen».

Grozdavén, adj. grăsuliu, durduliu. Dal.

Din mbg. *grozdaven* id.

Gudil'ár, }
Gudil'árcu, } s. m. v. *gădilic*.

Gugúfcă, s. f. v. *gugutše*.

Gugútše, s. f. pasăre; porumbel sălbatec. [Şi: *gugufcă* s. f.; *gugutšu* s. a. cocean, ştiulete. *Gugutšu di misur* (ştiulete de porumb) Dal.].

Din bg. *gugučka* «Turteltaube» dintr'un onom. **gugu*, după cântecul pasării care este foarte răspândită în Peninsula Balcanică. Tot acì aparține şi dacor. *gugusciucă* «Ringeltaube», pentru originea căruia Tikin dă «unbek.».

Gulḗscu, vb. IV-a }
Gulişán, adj. } v. gol.
Gulişinédz vb. I. }

Guluván, s. m. căcat mare; excrement gros. Mih.

Poate din bg. *glavan* dela *glava* «căpățână», trecând prin formele *glăvan-gluvan* (cu ă > u din cauza labialei următoare) — *guluvan* (cu un u epentetic)? Cuvântul există şi în ngr. însă fără acest înțeles *γκλάβα, γλαβάνι* (G. Meyer, *Ngr. St.* II 21).

Garγi'ță, s. f. gropiță de după ceafă. Dal.

Din bg. *gъrbica* (din care şi dacor. *gârbița* «Widerrist»).

Gurlíță, s. f. boală de grumaz la vite; guşter, boală molipsitoare la porci. (Cf. Lit. Pop. 329).

Din bg. *gъrlica* id. (propriu zis «grumăzare» dela *gъrlo* «grumaz»). Cuvântul există şi în ngr. *γκουρλίτσα* «Halsleiden» cu derivate. S'ar puteà ca forma arom. să vie din ngr., sau invers. Cf. G. Meyer, *Ngr. St.* II 22—23. In orice caz, ea pare a fi mai mult un împrumut direct dela Bulgari, deoarece există şi în dacor.

gârliță, cu acelaş înțeles (Cantemir, *Ist. Ierogl.* p. 377).

Guştevàr. s. m. fel de floare lăptoasă de culoare roșie albă Lit. Pop.

Din mbg. *goštivar*. nume de plantă.

Gúştur, s. m. guşter *S-feați guștur* s'a supărat rău, a înverzit de supărare; de acì. [*Derivat: guşturedzŭ* vb. I-a, mă supăr rău, mă port rău].

Din vsl. s. bg. *gušter(ŭ)* «Eidechse» (> dacor. *guşter)*. Cuvântul există şi în ngr. *γουστέρα* «Eidechse»; *γκουστέρα* G. Meyer, *Ngr. St.* II 24.

Guşturedzŭ, vb. I v. *guştur*.

Guşturi'ță, s. f. şopârlă; (fig.) om şiret. Lit. Pop. 297.

Din bg. *gušterica* id. Cuvântul există şi în ngr. *γουστουρίτσα* id. G. Meyer, *Ngr. St.* II 24.

Griv, adj. păr alb amestecat cu negru, cenușiu, sur, brumuriu, cărunt. *Cal γriv* (cal sur). [*De.ivate: grivel'ŭ* s. m. graur, vânăt negricios s. negru presărat cu picături albe. Dal., *γrivânuş* adj. care bate în cenuşiu, în sur; *γrivuescu* vb. IV-a devin cărunt].

Din bg. *griv* «graublau, blaugestreift» (din care şi dacor. *griv, griveiu)*.

Grivel'u, s. m. v. *griv*.

Harabéu, s. m. vrabie. *Harabeil'i suntu n'iți și colai se acață* (vrăbiile sânt mai mici şi se prind mai uşor) Daniil 25/6.

Din vsl. *vrabŭ* care ar fi trebuit să dea *hrub > harab, harabeu.* Vezi daspre aceasta Pap. *Serüt. Arom.* 217.

Hărk'éscu, vb. IV-a horcăesc. *când doarme hărk'aşte multu* (cănd doarme, horcăeşte foarte mult). Vf. Cav. 845.

Din mbg. *hrkam* id.

Hărpă, s. f. scuipat de om răcit, flegmă. *Ascuk'e hărpe* (scuipă flegmă).

Din bg. *hъrpa* id.

Hărtu, s. m. adj. (mai ales figurat) javră.

Din bg. *hъrt* «Windhund».

Hrână, s. f. hrană, nutriment. *Ațel ți dă hrană* (cel care dă hrană), Ucuta 101/56 cf. Daniil 130/9. *Mutrea-l' hrana si-l' cunoşti bana* (uită-te la hrana lui, ca să-i cunoşti vieața) Lit. Pop. 520. [*Derivat: hrănescu* vb. IV-a cf. Lit. Pop. 464; *hârnescu* vb. IV-a *Va-ți dau nveastă n'ică si-u hârneşti...* (... să o hrăneşti) ib. 925; *hărescu* vb. IV-a (din hârnescu) *Vă hăriamu di adžunare* (va hrăneam...) Cod. Dim. 11/25 cf. 96/3, etc.].

Din vsl. *hrana* «cibus», *hraniti.*

Hrănescu, vb. IV-a v. *hrană.*

Hrup, s. f. ulcior spart, ciob. Dal. Se pare a fi acelaş cuvânt cu dacor. *hârb.* In arom. la pl. face *hrupuri* ca şi în dacor. *hârburi.*

Dintr'un vsl. ***hrŭbŭ* care s'ar puteà deduce din forma bulg. actuală *hъrbъ* «Scherbe», înregistrată în Weigand, Bulg.-deutsches Wb. şi dată şi de Puşcariu, *Dicț. Limb. Rom.*

Húi(e), s. a. nărav, deprindere, obiceiu. *Om cu huie* (om cu nărav).

Din sârb. *huja* «Zorn»? (Vezi despre acest cuvânt P. Skok în *Archiv f. sl. Phil.* XXV p. 342).

Huhúta, s. f. v. *huhutescu.*

Huhutéscu, vb. IV-a chiuiu, strig din răsputeri (de pe culme de deal, munte etc.) *Huhutì nă oară* (dede un chiot odată) Basme 260/35. [*Derivat: huhută* s. f. strigăt mare, voce tare. Dal.].

Din vsl. *hohotati* «cachinnare».

Huléscu, vb. IV-a (Macedonia) cert, ocărîsc, dojenesc. *Nu-l huleà fitšorlu* (nu mai certà pe băiat).

Din vsl. *huliti* «blasphemare».

Iándză, s.f. (întrebuințat în Macedonia, în expresia) *iandza va ti măcă* (naiba o să te mănânce).

Din mbg. *jendza* id. (Vezi despre acest cuvânt *Archiv f. sl. Phil.*, XVII p. 135).

Iáveo, adv. iată-o, iacă-o. *Iaveo in γini* (iat-o unde vine) Dal.

Din vsl. *javĕ* «aperte manifeste, clare» şi *o* (< il'am)?

Istestfo-slôfţi (bulgărism întrebuinţat în Cod. Dim.) ştiinţele naturale. *Ţi scriiră tu istestfo-slofţi tră racuri* (ce scrie în ştiinţele naturale despre raci) 20 b/8.

Din bg. *estestvo-slofci* id.

Iúgu, nume de vânt (care bate din spre sud) cf. şi Mih. Cf. *seavir*.

Din bg. *jug* «Südwind».

Izbă, s. f. pivniţă, beciu. *Dipuni-te tu izbă* (cobară-te în beciu).

Din bg. *izba* (vsl. *istŭba* «tentorium»). Cuvântul există şi în alb. *isbε* «Keller» G. Meyer, EWA 160.

I'zvur, s. a. izvor, fântână. [*Derivat: izvuric* s. a. izvoraş].

Din vsl. *izvorŭ* «fons».

Jág'ină, s. f. mătasea broaştei, spirogiră, mătreaţa apei. Dal.

Din bg. *žabina* «Teich-Meer-linse».

Jále, s. f. jale, tristeţe, doliu. *Viniră pri mare jale* (ajunseră în mare tristeţă). Cod. Dim. 99/20. [*Derivate: jilos*, -ă adj. milos, jalnic. *Na mumă jiloasă* Lit. Pop. 973, cf. 837; *jilescu* (la Ucuta 69/8); *jălescu* ob. IV-a jelesc. Lit. Pop. 863. *jăli tră hil'i-so* (se întristă pentru fiu-său). Cod. Dim. 85/14, cf. 12/8].

Din vsl. *žăli, žăliti*.

Jar, s. m. jar, jăratec. Lit. Pop. 689, 524, *Derivat: dijiredz* vb. I-a, scotocesc tăciunii, jeruesc. *Dijireadză foclu* (jerueşte focul) Dal.].

Din vsl. *žar* «incendium» (Cuvântul se găseşte şi în ngr. *ζιάρα* «glühende Asche» şi *ζιάρι* id.; în alb. *zjär* Feuer, Hitze, G. Meyer, *Ngr. St.* II 28, cf. EWA 485.

Jilescu, vb. IV-a v. *jale*.

Jimbu, adj. v. *jumbu*.

Jireágl'ă, s. f. (Macedonia) jurubiţă de 10 legături a câte trei fire. (Mih).; măsură de tort.

Din vsl. *žrěbij* «sors».

Jóngă, s. f. dinte, mai ales despre dinţii de lapte, cari ies pentru întâia dată la copiii mici.

Din vsl. *zǫbŭ* id. (Vezi mai pe larg despre acest cuvânt la p 5).

Júmbu, adj. fără dinţi, ştirb, jimb. [Şi: *jimbu* adj.].

Din vsl. *zǫbŭ*. (Vezi despre acest cuvânt la p. 4).

K'ániţă, s. f. plantă care creşte în grâu şi produce ameţeli; *neghină*. *Grântu cu k'aniţă nu easte bun*.

Din bg. *pijanica* (lolium temulentum) Gerov p. 283 sub *deldžan*. (Vezi şi Th. Capidan, *Die nomin. Suff. im Arom.* p. 63).

K'iscă, s. f. (mai ales în expresia) *ună k'iscă di al'u, di ţeapă* (o legătură de usturoiu, de ceapă).

Din bg. *kiska* id. (cf. Miklosich SEW. p. 158 sub *kyta* din care derivă).

K'izdă, s. f. pizdă. *Va yină k'... tu tšinuše* adică îmi va venì rândul şi mie. Lit. Pop. 452.

Din vsl. *pizda* id.

Le, interj. (întrebuinţată mai ales după subst. fem.) *Feată le, muşată, Ţe-n' stai nverinată* (Dragă fată frumoasă, De ce-mi stai întristată) Lit. Pop. 876/32. [Şi: *lea* interj. *Lea viţină cu ocl'ul laiu* (fă vecino, cu ochiul negru) ib. 913/54; (reduplicat) *lele* interj. *Bună-ţi oară vrută ş-lele* ib. 842.

Din bg. *le, lele*. (Vezi despre acest cuvânt, mai pe larg, studiul meu în *Dacoromania* I p. 185 şi urm.).

Lea, interj. v. *le*.

Leáne, s. f. lene. [*Derivat: lenevós (linivós, linâvós, linós)* -ă adj. leneş. *Te nărăişi pre mine lenevoslu* (te supăraşi pe mine leneşul). Ucuta 77/18. *Va-s-ş-plângă... aţel'i linivoşil'i*, (o să-şi plângă leneşii) Cod. Dim. 27 b/15 cf., Lit. Pop. 593].

Din vsl. *lěnĭ*.

Létnă, s. f. nume de peşte; păstrăv. Este aceleaşi cu *coran* (vei acest cuvânt) *Anlu aistu si scunk'iră letnile* (păstrăvii s'au scumpit în anul acesta).

Din leg. *lĕtnica* id. (In arom. s'a păstrat numai supt forma simplă).

Litéscu, vb. IV (în Aspropatam şi la Megleniţi) pornesc, plec. *U băgară pri mulare Ş-u litiră 'n Veleştin* (o puseră pe catâr şi-o porniră în Veleştin) Lit. Pop. 999/7.

Din bg. *litam* «alerg încoace şi încolo».

Liváde, s. f. (pl. *livădz)* livade. *La făntâna dit livade* Lit. Pop. 841, cf. 48, 530. [Şi: *livádi* s. f. Dal.].

Din vsl. *livada* «pratum».

Liváđi, s. f. v. *livade*.

Lóbudă, s. f. lobodă *Pită di lobudă* (plăcintă cu lobodă). [Şi: *ılobudă* s. f. Mih.].

Din vsl. *loboda* «vere atriplex».

Loj, s. a. culcuş de fiare sălbatice. Dal. *[Derivat: lujár* s. a. culcuş Lit. Pop. 315].

Din bg. *lož* «Bett, Lager».

Lujár. s. m. v. *loj.*

Lupátă, s. f. lopată. *Sapa ş- lupata,* Lit. Pop. 621. *[Derivat: lupătár* s. m.].

Din vsl. *lopata* «pala».

Luvéscu, vb. IV. (Intrebuinţat numai la Siracu, după o comunicare a d-lui V. Diamandi) lovesc, nemeresc.

Din vsl. *loviti* «venari».

Mănăstir, s. m. mânăstire. *Mănăstiru aţelu* (mănăstirea aceea)Cod. Dim. 111b/8. [Şi: *mănăstire* s. f.].

Din bg. *manastir* (vsl. *monastyrĭ* din gr. *μοναστήριον)* id.

Mănăstire, s. f. v. *mănăstir*.

Mâ'rşă, s. f. hoit, stârv, cadavru. *Ca orn'il' pri mârsă* (ca vulturii pe hoit) Lit. Pop. 595..

Din bg. *mъrša* id.

Mástur, s. m. meşter, zidar. *Masturl'i u adară casa* (meşterii o zidesc casa). *[Derivate: măsturil'e* s. f. măestrie].

Din bg. *mastor* id.

Máţă, s. f. Pisică, mâţă.

Din sârb. *maca* id. (Cuvântul există ngr. [illegible] G. Meyer, *Ngr. St.* II 39, în alb. *matsε* id. EWA 263).

Mătšăróc, s. m. cotoiu. *Ţi mi mutreşti ca un matšaroc* (ce te uiţi la mine ca un cotoiu).

Din bg. *mačarok* şi *mač(or)ok* (din care megl. *matšoc* id.) id.

Mătšaşă, s. f. v. *mătšeş.*

Mătšéş, s. m. măceş. [Fructul: *matšaşă* s. f. *Tuţ cu tšireaşili ş-noi cu mătšaşili,* Lit. Pop. 474].

Din bg. *mačec* «Klatschrose»? (In orice caz, din ung., cum dă Tiktin pentru forma dacor. nu merge, deoarece cuvântul există şi în arom.).

Măzgă s. f. v. muză.

Mblătescu vb. IV-a v. *mplătescu.*

Mbróstu, adj. naiv, drept, just. *Iasti om mbrostu* (este om naiv). Dal.

Din vsl. *prostŭ* «simplex».

Mbugát,-ă adj. v. *bugat.*

Mbrustédzu vb. < v. *mprostu.*

Méjdă, s. f. ţărm, mal. Dal.

Din bg. *meždַ[a]* «Flurgrenze».

Mindéscu vb. IV-a v. *mintescu.*

Mintéscu, vb. IV-a amestec, încurc; (fig.) aţâţ, excit; (refl.) mă svârcolesc. *Ca yermul s- minteaşti* (se svârcoleşte ca viermele), Lit. Pop. 661, 861, cf. Daniil 170/28. [Şi: *mindescu* vb. IV-a. *[Derivate: mintitură* s. f.; *mintireajă* pl. amestecătură, încurcătură; intrigi].

Din vsl. *męto (męsti)* «turbare».

Mintireájă s. f. v. *mintscu.*

Míscă, s. f. curcă, (la Dal.) gâscă? [Şi: *misírcă* s. f. *Masculin*: *míscu, mísircu* «curcan»].

Din bg. *miska (misirka)* id. Cuvântul este de origine turcă şi se găseşte şi în ngr. *μισίρκα* «dindon». După suf., care este slav, atât în arom. cât şi în ngr. cuvântul vine din bg. Cf. G. Meyer, *Ngr. St.* II 40.

Míscu, s. m.
Misírcă, s. f.
Misírcu, s. m.
} v. *miscă.*

Misiróc, s. m. curcan, cf. *miscă*.

Din bg. *misirok* id.

Móliţă,
Mólţă, } s. f. v. *mul'iţă*.

Mplătescu, vb. IV-a plutesc, înnot. *Ştiu să 'mblătescu tu arâu* (ştiu să înot în râu). [Şi: *mblătescu* vb. IV-a Dal. sub *mblătescu* împletesc].

Din **plută* care a trebuit să existe şi la Aromâni, iar acesta din vsl. *plutŭ*, derivat din vsl. *pluti* «navigare». Direct din *pluti*, cum dă Tiktin pentru dacor. *plutesc*, nu merge, deoarece nu avem nici un derivat vsl. dela infinitiv, cum este *plu-ti*. Dela acesta ar fi trebuit să avem *plivesc* din *plivą* (pluti).

Mplătéscu, vb. IV-a,împletesc. *Analtu.. şi 'mplătea* (sus îşi împleteà) Lit. Pop. 832. [(Mai vechiu) *mpletescu* (azi încă) Cavallioti 783; *mplitescu* (la Nord mai des) *mpăltescu*, (la Sud) *mblâtescu* vb. IV-a. *Derivat*: *mplătitură* s. f. (cu toate variantele) împletitură].

Din vsl. *pletą* «plectere».

Mpletescu, vb. IV-a v. *mplătescu*.

Mpróstu, adv. în picioare. Lit. Pop. 58. Cf. Graiu Bun I 97. *Un direc nprostu* (un stâlp drept în picioare). Cod. Dim. 112/18. [Şi: *prostu* adv. Lit. Pop. 928; *mbrostu* adv. *Derivat*: *mprustedzu (mbrustedz)* vb. pun ceva drept în picioare. *As nă mprustăm* (să stăm în picioare) Cod. Dim. 119 b/17.

Din bg. *prostom (prostum)* id.

Mprustédzu, vb. I. v. *mprostu*.

Múhlă, s. f. mucigaiu, mucezeală. [*Derivate*: *muhladă* s. f. moină, vreme dulce şi plăcută, după frig, după vreme rea; *múhlid* adj. muced; *muhlidzámi* s. f. mucezeală; *muhlidzăscu* vb. IV-a mucezesc putrezesc].

Din bg. *muhla* «Schimmel».

Mul'íţă, s. f. Molie. Lit. Pop. 312/269. [Şi: *móliţă*, Cavallioti 458; *molţă* s. f. Dal. *Derivat: mul'iţăscu* vb. IV-a sunt mâncat de molii].

Din vsl. *molĭ* «tineà». (Cuvântul există şi în ngr. *μόλιτσα* «Motte» şi *μόλτσα*; deasemenea şi cu accentul pe sufix ca în arom. *μολίτσα* G. Meyer, *Ngr. St.* II 41; în alb. *molitsε* EWA 285). S'ar puteà ca forma arom. *mul'iţă*, cea mai obişnuită, să fi pătruns în graiu (Pascu, *Suf.* 266), şi prin alb. In orice caz, formele cu accentul pe prima silabă *móliţă*, *molţă* vin din ngr.; în schimb însă, *μολίτσα* gr. şi *mol'its* alb. ar puteà venì din aromână.

Muloáhă, s. f. nalbă (sălbatecă). Se mai numeşte şi *pindană* s. f. Lit. Pop. 260.

Din bg. *moloho* «Malve».

Múşiţă, s. f. prună viermănoasă, necoaptă, prună stricată.

Din bg. *mušica* (mai întâiu a însemnat insectele de prună, după aceea pruna însăş care conţinea muşiţe). Cuvântul există şi în alb. *musitsε* «kleine Mücke» G. Meyer, EWA, 281; în ngr. *μουστίτσα* (cu un *τ* epent., despre care G. Meyer se întreabă dacă n'ar fi vreo greşală în transcriere) «geflügeltes Insekt». *Ngr. St.* II 43.

Mutréscu, ob. IV-a, mă uit, privesc bag de seamă, îngrijesc. *Nu mutreà* (nu te uità) Ucuta 83/28. *Se mutrească* (să caute bine) Daniil 172/20 cf. Cod. Dim. 32/16. *Găl'ina mutreaşte la Dumnidzău*. Lit. Pop. 503, cf. 54, 795, 788, 848, 807. *(Derivat; mutrită* s. f. uitătură].

Din vsl. **motriti* (forma simplă şi neatestată a lui *sŭmotriti)* «spectare».

Mutrítă, s. f. v. *mutrescu*.

Mutsăléscu, vb. IV-a
Mutšáli, s. f.
Mutšiléscu, vb. VI-a } v. *mutšară*

Mutšáră, s. f. mocirlă, mlaştină, smârc. [Şi: *mutšali* adv. îmmuiat de tot, ud peste tot; din acesta: *mutšălescu (mutšilescu)* vb. IV-a mă ud de ploaie, mă fac leoarcă; mă murdăresc, mă spurc].

Din bg. *močorъ* «Sumpf, Morast» cf. vsl. *moča* «palus», sau şi mai probabil din sârb. *močar* «die Nässe vom Regen».

Múzgă, s. f. mocirlă, noroiu: *măzgă. Multă muzgă easte nafoară* mult noroiu este afară). [Şi: *mâzgă* s. f.].

Din vsl. *muzga* «Grube, Sumpf».

Na, interj. verb. iată, uite. *Na-l yine* (iată-l vine). *Na-l'i yin* (iată-i vin). Cu înţeles verbal: *na-ţi, na-vă* (na ţie, na vouă).

Cuvântul există şi în limbile balcanice: ngr. *νά* «siche da!» *νὰ τὸν Πέτρον* (iată-l Pătru) *νά με ἐδῶ* (iată-mă aici) G. Meyer, *Ngr. St.* II 46; în bg. şi sârb. mai mult cu înţeles verbal: *na ti go*; *na ti ja* (na-ţi-l; na-ţi-o); în alb. *na* «da, nimic» EWA. 296. Intrucât cuvântul se găseşte şi în celelalte limbi slavice (slav., ceh., pol., rus.), la Români, Greci şi Albanezi el ar puteà fi de origine sârbo-bulgară.

Nădăéscu, vb. IV-a v. *nădie.*

Nădie, s. f. nădejde. *Om fără nădie* (om fără nădejde) Dal. [*Derivat:* (în Gopeş) *nădăescu* vb. IV-a, nădăjduesc].

Din vsl. *naděja* «spes».

Namálo, adv. v. *nimal.*

Năvădéscu, vb. IV-a năvădesc; trec urzeala de ţesut prin iţele întinse pe război şi apoi prin spată. Dal.

Din vsl. *navedą (navesti)* «adducere», inferre».

Năvăléscu, vb. IV-a, năvălesc. *Ţi-ş năvăleaşti un păşé* (ce-şi năvăleşte un paşă). Lit. Pop. 911.

Din vsl. *navaljati* «advolvere» (pentru înţelesul românesc cf. bg. *navaljam* «anfallen, angreifen, überfallen, herbeiströmen», din care ar puteà să derive atât dacor. cât şi arom. *năvălesc[u]*).

Nncusurédzu, vb. IV. I. v. *cusor*

Ndâhnéscu, vb. IV-a (despre carne stricată) miroase rău, pute. *An'urdzeaşte carnea, ndhăneaşte* (miroase carnea pute) [Şi: *ndâhnescu* vb. IV-a Dal.].

Din bg. *duham* (oar. *duhnach)* «blasen».

Nndoapăr, vb. I. v. *ndoapir.*

Ndoápir, vb. I sprijin, reazăm. *Nu ti-n-doapiră multu di scamnu că s-frândze* (nu te rezemà prea mult de [speteaza] scaunului că se sparge). [Şi: *ndoapăr* vb. I Cavallioti 31; *andrupăscu* ob. IV (Dal.) *Se andrupă puţân di năs* (se rezemă puţin de el) cf. Antol. Arom. 86/24; *andupirát (andrupát)*; *-ă* adj. rezemat. *Andupirat di nuc* (rezemat de nuc) ib. 255/23.

Din bg. *dópiram* «sich anlehnen». (Amândouă formele derivă dela *pres.* şi dela *aorist*: pres. *dopiram* a dat *doapăr*, iar aor. *dopra* a dat *duprăscu* (prin metat.) *drupăscu.* Derivaţia latină este cu neputinţă; iar înţelesurile formei bulg. pe care le dă Pap. *(Scriit. Arom.* 231) sunt secundare. In bulgăreşte primul înţeles al lui *dopiram* este «mă reazăm» *sich anlehnen* (cf. Weigand, *Bulg. -deutsch. Wörterb.* 106).

Nemálo, adv. v. *mimal.*

Ngatsu, vb. IV-a v. *ancatsŭ.*

Ntšérnu, -ă, adj. nefericit, nenorocit, biet, sărman. *Căşarlu... easte totna laiu şi ndzernu* (baciul este totdeauna nenorocit şi nefericit) Lit. Pop. 797.

Din mbg. *čern* «negru» (bg. *černo).* Este aceeaş întrebuinţare figurată ca şi *laiu* «negru şi nenorocit, biet, etc.» (Cuvântul există şi în ngr. *τσερνάνι* «Rauch von verbranntem Holze und der dadurch geschwärzte Gegenstand». G. Meyer, *Ngr. St.* II 61). [Şi: *ndžernu* cu trecerea lui *tš* în *dž* din cauza nazalei].

Ntšoámir, vb. I. mă amărîsc, mă otrăvesc (întrebuinţat mai mult cu înţeles figurat. *Si-ntšumirară* (fură amarîţi peste măsură) [Şi: *ntšomir, ntšimir* vb. I. Basme; *Derivate: ntšumirare, ntšimirare* s. f. amărîre, intristare peste măsură. *Părinţăl'i, care vidzură nora ahântu lae, să nfărmăcară, si ntčimirară (ntšumirară),*

părinții, când văzură nora aşa de neagră, se otrăviră, se mâhniră peste măsură. Basme.

Din bg. *čemer* «Bitterkeit. Ghift» cuvântul există şi în dacoromână.

Néni, s. m. tată (în limbajul copiilor) *Vin'i neni* (a venit tata) Dal.

Din mbg. *neni* id., alături de *nena* pentru denumirea surorii mai mari. Derivația lui din lat. *nīnna* (Pap. *Anal. Dobr.* IV-a No. 3 p. 372) nu merge. Ar fi trebuit să avem *neandă!*

Nétšă, s. f. (Macedonia) şorț. [Se mai aude şi *netšcă* s. f.].

Din bg. *unečka* id.. sau dintr'o formă simplă *uneča* pe care n'am putut-o găsì.

Ng'ihurédzŭ, vb. I. Intrebuințat rar, şi mai mult la perf. simplu: *ng'ihurai=escu ud amol'u* «sunt ud până în piele, sunt leoarcă».

Derivat dintr'un **g'ihur* (pentru *yihur)* din *vihor,* care există şi în dacor., iar acesta din sl. *vihrŭ* (pronunțat *vihŭr* > vihor) «turbo» (cf. *vihrŭ větrinĭ)*.

Ngl'imă, s. f. glumă. Lit. Pop. 970, 837. [*Derivate: ngl'imari* ob. I a glumì; *ngl'imat, -ă* adj. glumit Dal.].

Din vsl. *gluma* (cu înțelesul bg.: *gluma* «Spass, Scherz, Spot»).

Ngutšinédzŭ, vb. I îng'eț de frig, mă înțepenesc. *Ngutšinii di arcoare* (am înghețat de frig, am înțepenit). [*Derivate: ngutšindre* (şi-*ire)* s. t.; *ngutšinat* (şi-*it)-a* adj. înghețat, înțepenit].

Dintr'un primitiv **ncutšinedzŭ* (care nu se mai aude nici la Aromânii din Nord, la care nc > ng nu se arată decât foarte rar). iar acesta dintr'o formă sl. **kočeniti* pentru care cf. sârb. *kočenje* «das Steifwerden» (Karadžic', p. 305).

N'ilă, s. f. milă, îndurare, compătimire. *Dumnidzale... este mare n'ila ata,* Ucuta 81/26; *N'-u n'ilă* mi-e milă Lit. Pop. 578. [*Derivat: n'iluescu* vb. IV-a *N'iluea-nă noi* (miluește-ne pre noi) Ucuta 75[15. *Va s-n'iluească* (o să miluească) Cod. Dim. 27 b/11. Cf. 12/12, 25/13, 29/9, 99 b/21.

Din vsl. *milŭ* şi *milovati* «misereri».

N'iluéscu, vb. IV-a v. *n'ilă.*

Nimál, adv. destul. [Şi: *nimalo* adv. *Nimalo este cât se ştibă* (destul este cât se ştie) Ucuta 65/2; *nemalo* adv. Cavallioti 73; *namalo* adv. *Namalo este ună oară* (destul este odată) Cod. Com. 37 b/24, cf. 38/1, 40/16, 40/19, 44 b/26, 96 b/5. 118 b/11.

Din bg. *ne malo* «nu puțin» (G. Meyer, *Alb. Stud.* IV p. 19 (No. 73).

Nimálo, adv. v. *nimal.*

N(i)veástă, s. f. nevastă Lit. Pop. 49, 698. [*Derivate: niviştescu* adj. de nevastă; *nivistul'ă* s. f. nevăstuică (cf. bg. *nevěstulka*, ngr. *νυφίτζα*, ital. *donnola*, ung. *hölgy* etc.) id.].

Din vsl. *nevěsta* «sponsa».

Nivistúl'ă, s. f. v. *n(i)veastă*

Nivól'ă, s. f. nevoie, neajuns, necesitate. *Multi nivol'i nî vin'iră pri cap* (multe neajunsuri au venit pe capul nostru) Dal. *Nivol'a ti-nveață minti* Lit. Pop. 573.

Din psl. *nevolja* id. Cuvântul există şi în alb. *nevojɛ* s. novojɛ «Notwendigkeit» G. Meyer EWA 304.

Nócupă, s. f. (peste tot în Macedonia) teslă. *Disică ndau leamne cu nocupa* (despică câteva lemne cu tesla). In Ohrida se aude *nicopă,* (Mih.) şi este acelaş cu *copă,* despre care vezi mai sus.

Să fie o prescurtare din *tărnăcop(ă)* şi aceasta din *kopati* ca la *copă?*

Nuzíță, s. f. cureà. Cuvântul există şi în dial. megl. *nujoață* «cureà cu care se strâng opincii».

Din bg. *nožica* (dela *noga* picior). Cuvântul există şi în ngr. *νουζίτσα* «Lederner Riemen», pe care G. Meyer *(Ngr. St.* II 47) îl derivă din uzdica «Zügel», «Zaum», ceeace este imposibil. S'ar puteà ca în arom. cuvântul să fi venit prin ngr., din cauza lui ž > z.

O'cren, -ă ajj. (în Siracu) se spune despre oaia care are botul și picioarele negre. Dal. dă *oacărnu, -ă* s. f. vită neagră la cap și albă la corp. *Ooaie oacărnă.* Această formă se explică tot din ceadintâiu: *ocren > ocrăn > ocrân > oacărn* (cu trecerea e, ă, când se găsește alături de r).

Din sl. *okren* (mbg. *okrena ovca* «oaie pestriță»). Cuvântul există și în dacor. *oacăr, -ă* fiind atestat, după cum îmi comunică V. Bogrea, și în *Lexiconul Budan* p. 456. Vezi și Pascu, *Cimilituri* I 27.

O'lug, ad j. și s. olog, lipsit de picioare. *Easte olug nu poate si-s mină* (este olog nu poate să se miște). *(Derivat: uludzăscu (uludzescu* Dal.) vb. IV-a mă fac olog].

Din bg. *ūlog* «Krüppel» (cf. sârb. *uloga* id.)

Ovéz, s. a. Ovăz (întâlnit numai în Lit. Pop. cu origine dubioasă) *Si-n' crească grânarile... grânarurle ovezele* (din Aminciu, Epir, însă comunicat de *Șunda* T. originar din Crușova). Se știe că T. Șunda, în dorința de a apropià dialectul arom. de cel dacor., a introdus mai multe forme dacor. în cântecele populare arom., care mai târziu au fost publicate în Lit. Pop. Tot lui T. Șunda se datorește și introducerea lui *frundză-veardi* în cântecele pop. aromâne: *Frundză veardi di sicară Ș-es fcatili nafoară* Lit. Pop. 892. Acest *frundză veardi* este dat de autor pentru Aminciu (Mețova), deși el era născut și crescut în Crușova. Dacă într'adevăr există această expresie, ea ar trebuì să se mai întâlnească în cântecele populare. Din cercetările mele însă ea nu apare decât o singură dată.

Din bg. *oves* id.

Páde, s. f. loc deschis, luminiș, poiană, pajiște. *Es tu pade* (ies la iveală); *dau tu pade* (dau la iveală). *Nă băgă tru ună pade ți s-cl'amă padea ațea...* (ne puse într'o poiană care se chiamă porana...) Cod. Dim. 104/7. *Padea ohtu și ohtul pade* Lit. Pop. 597; *Păzi* pl. sat lângă Samarina (în Pind). *[Derivat: pădiát* s. m. locuitor din Păzi Lit. Pop. 597; *mpade* (din *în-pade)* adj. jos, pe pământ. *Mi scoțî mpade* (mă dai de gol) Cod. Dim. 37 b/23 cf. Lit. Pop. 138, 523, 975.

Din vsl. *padĭ* (un derivat al lui *padati-padają* «cadere», din care avem și *padina)*, care, ca înțeles, nu este clar (sensus dubius) Miklosich, *Paleosl.* 551].

Pădínă, s. f. livade, pajiște. [Dal. mai dă și *pádină* s. f. acelaș cu *pade,* pe care eu nu-l cunosc].

Din vsl. *padina* cu înțelesul, din forma bulg. *pádina* «plitka dolina na ravno pole»; Tal».

Pădzéscu, vb. IV-a, după Dal. întrebuințat rar. La noi în Macedonia este necunoscut; păzesc. *Pădzeà-ț dințîl'* (păzește-ți dinții) Dal.

Din bg. *pazja* id.

Pâhrâvos, -ă adj. buhav, umflat la obraji, cu obrazul galben și umflat Dal. [*Derivat: pâhrâvusescu* vb. IV-a devin galben și umflat la față de beție].

Din bg. *pъham* «schwer atmen»?

Păléscu, ob. IV-a, ard ceva pe deasupra (mai ales părul de pe stofe), pârlesc, dogoresc. (Fig.) bat.

Din bg. *palja* «brennen».

Păltéscu vb. IV-a v. *plătescu.*

Pămănt, s. (atestat numai la Byhan, în Jahresb. V p. 326. cu înțelesul) Totengedenkfeier. Mie nu mi-e cunoscut și nici în dicț. nu-i dat. Cuvântul există și în dacor. *păminte* Gedächtnis; istr. *paminte* «Verstand».

Din bg. *pamet* (prin mbg. *pament)* id.

Pândár, s. m. păzitor de vii. *Pândarl'i aveagl'e ayin'le* (pândarii păzesc viile).

Din vsl. *pądarĭ* «custos». Cuvântul există și în alb. *pεnadr* «Hüter von Feldern und Weingärten» G. Meyer, EWA. 332.

Pángu, s. m. păianjen. *S'umplu casa di pandzi* (s'a umplut casa de păianjeni) cf. Lit. Pop. 772.

Din vsl. *paǫkŭ* «Spinne». Cu toate acestea, cuvântul se identifică ca formă mai mult ngr. *πάγγος* id. (G. Meyer, *Ngr. St.* II 49). Despre etim. formei vsl. vezi Pedersen în *Archiv f. sl. Phil.* XXXVI p. 149—150.

Pantlícă, s. f. legătură de gât.

Din sârb. *panlitka* «Band» (din germ.) Miklosich, *Slav. Elem. im Ngr.* 24. (Cuvântul există şi în ngr. *παντλῆκα* id. G. Meyer, *Ngr. St.* II 49).

Păţáră s. f. păpară care se face din părţi egale de pâne, brânză proaspătă şi unt. *Măc păpara* (cuivà) = o păţesc rău. *U mădă păpara soacărl'ei şi ştea câţi paraţi il' faţi k'alea* (a mâncat papara şi ştià câte parale îi face pielea) Basme 310/26. *Fac păpară* (pe cinevà) = prăpădesc, omor. *Ţi-l' feaţe tuţ păpară* (mi ţi-a omorît pe toţi) ib. 435/31. [Şi: *pupară*].

Din bg. *popara* cu acelaş înţeles şi cu aceleaşi expresiuni. Cuvântul există şi în neogreacă. *παπάρα* id. şi în expresia *ἔφαγε μίαν παπάραν* (a mâncat o păpară) Kretschmer: *Der heutige lesbische Dialekt* 453.

Păryítše, s. f. prima invitaţie pe care o fac părinţii unei fete măritate ginerelui; prima masă pe care o dau socrii în onoarea nouilor însuraţi.

Din bg. *pъrviče* id. (In alb. *parti, pasi,* id.)

Părjală, s. f. pârjol, loc expus la soare toată ziua; loc spre soare. Dal. (*Derivat: părjălescu* (*părjilescu* din părjilire) vb. IV-a pârjolesc, prăjesc, dogorăsc la foc, la soare].

Din *părjeală*, iar acesta derivat din *prъžă* (s. vsl. *prŭžiti*) din care avem *pârjescu*, cu suf. *-eală*.

Părjălέscu vb. IV-a v. *părjală*.

Pârjéscu, vb. IV-a (refl.) mă pârlesc la soare; (despre lâna s. părul la vite) mă răresc.

Din vsl. *prŭžiti* «frigere». Cuvântul există şi în alb. *pъrjis* «brate, backe» G. Meyer, EWA. 334.

Părjiléscu vb. IV-a v. *părjală*.

Pârjínă, s. f. bătaie. *Il' trapşu ună pârjină* (i-am dat o bătaie).

Din bg. *prъžina* «Stange».

Pârtšŭ, s. m. ţap neîntors: *pârciu*. (*Derivat: pârtšescu (purtšescu)* vb. IV-a (despre capre) a încălecà ţapul pe capră, a gonì].

Din bg. *pъrč* «Ziegenbock»; *pъrča* «bocken, bespringen». (Cuvântul există şi în ngr. «*προῦτσος*» «Zuchtbock» cu mai multe derivate, despre care vezi G. Meyer *Ngr. St.* II 53; în alb. *pεrtš* «unverschnittener Bock, Widder» EWA. 334).

Pătăríţă, s. f. cârjă, pateriţă. *Cu pătăriţa a fitšorui* (cu păteriţa...) Cod. Dim. 75/5. [Şi: *păteriţă* s. f.]

Din bg. *paterica* id.

Păteríţă s. f. v. *pătăriţă*.

Păstrávă s. f. v. *pestrăvă*.

Petšúrcă, s. f. (Macedonia) ciupercă. *S-nu măţi petšurki că ti-nfarmţi* (să nu mănânci ciuperci că te otrăveşti). Se întrebuinţează şi figurat pentru orice lucru nedesvoltat, pipernicit.

Din bg. *pečurka* id.

Péstrăvă, s. f. păstrav. Dal. [Şi: (în Macedonia) *păstravă* s. f., cf. *coran* şi *letnă*].

Din sl. *pistrŭva* (bg. *pъstrъva* «Forelle») Cuvântul există şi în ngr. *πέστροβα* «Forelle». G. Meyer, *Ngr. St.* II 50; alb. *pestrovε* id. EWA. 329.

Píjă, s. f. copil mic, prunc (până nu-i botezat).

Din bg. *piže* id.

Pilon'ŭ, s. m. pelin. *Pilon'u di Muziki'a* (lemnul domnului) cf. Lit. Pop. 277.

Din vsl. *pelynŭ* «absinthium» (Cuvântul există şi în ngr. *πελῖνος, πηλῖνος* id.

G. Meyer, *Ngr. St.* II 49; în alb. *pel'in* şi *pel'int* «Wermut» EWA. 326.

Pipércă, s. f. ardeiu. *Piperki umplute* (ardeiu umpluți). [Şi: *pipiryeauă* s. f. (ngr.) Dal.].

Din bg. *piperka* id.

Pipiryeáuă s. f. v. *pipercă*.

Pirpirúnă, s. f. (Cuvântul are trei înțelesuri:) 1. paparudă (țigancă acoperită cu frunze care, în timp de secetă, aleargă din casă în casă jucând, ca să plouă). Despre acest înțeles vezi mai pe larg expunerea lui Taşcu Iliescu în *Albumul Macedo-Român* 1880 p. 102; 2. mac sălbatic, *paparoană*; 3. fluture; [Weigand (Ol.- *Wal.* 47) dă şi *păperună* «Schmetterling»].

Cu aceste trei înțelesuri avem în bg· *peperuda (peperuga)* 1. Regenmädchen; 2. Feldmohn; 3. Schmetterling (Weigand, Wb.) Cu *peperuda* bulgăresc (nu cu sârb. *prporuša* sau vsl. *popelŭ, pepelŭ* «Asche» etc. cum dă Tiktin) stă în legătură mai întâiu dacor. *paparudă (papalugă)*; după aceea şi *paparugă, păpărugă* «Marienkäfer». In ce priveşte schimbarea de terminațiune la forma arom. *-ună* pentru, *-ugă(*-udă*)*, aceasta s'ar fi putut întâmplà şi sub influența formei greceşti: *παπαρούνα* Klatschrose (papaver rhoeas), sau printr'o simplă substituire de sufix. In gr. este şi forma: *περπερούνα* (G. Meyer, *Ngr. St.* II 86); în alb. *peperonε* (EWA. 327) şi *perperugε* «Schmetterling» (ib. 329).

Pirți'c, s. f. zestre, dotă, trusou. Cf. *prică*.

Din sârb. *prćija* id. şi acesta din gr. *προικίον*. Cuvântul există şi la Albanezi *pεrk'i* «Mitgift», tot din sârb cu c' > k', ca în opčina > opk'inε despre care vezi Jokl, *Linguist. Kulturhist. Unters.* p. 75; G. Meyer, EWA. 333.

Piscúră, s. f. prescură, covrig. *Adrară ndau priscuri şi z-duzird în păduri* (făcură nişte prescuri şi plecară în pădure). Basme 236/11.

Din vsl. s. bg. *proskura* (< *προσφορά* «dar, sacrificiu»).

Pişnic,-ă adj. (întrebuințat în) *cărveal'e pişnică* pâine preparată pentru dus la cuptor. Und dann formt man das Brot in Leibe (carveal'e pişnică). Cf. Jahresb. XII p. 102.

Din bg. *pečenik* id.

Pi'tă, s. f. plăcintă. *Călcă tu pită* «a scrântit-o» Lit. Pop. 453.

Cuvântul este răspândit la Bulgari, Sârbi şi Greci. S'ar puteà să vină din bg. *pita* şi acesta din *pitaja* «ernähren» (cf. derivatul *pitátelen* nahrhaft). De remarcat este că în nici o parte din dialectul aromân forma *k'ită* nu apare, deşi *p > k'*, în elementele slave este un fenomen regulat şi cuvântul are o întrebuințare foarte răspândită.

Pi'tše, s. f. organul genital la femei. Se aude mai mult la nord, unde forma *kizdă* este mai rară.

Din bg. *piče* (mai des *pička)* id.

Pitumi'nă, s. f. (astăzi neobişnuit) animal domestic. *Şi-l fețe domnu pristi tute ți săn pituminile şi prăvdză pristi loc* (şi-l făcù [pe om] stăpân peste toate care sunt animale domestice şi animale peste pământ), Cod. Dim. 69/11 cf. 68 b/12; 71/4.

Din bg. *pitomenъ* «zahm, gezahmt».

Plătéscu, vb. IV-a, plătesc, răsplătesc. *Nă plătì pre amărtiile anoastre* (ne-a răsplătit după păcatele noastre). Ucuta 93/44. [Şi: *păltescu* vb. IV-a *S-lă păltească* (să le plătească). Cod. Dim. 25/8 cf. 13 b/10, 30/24, 72 b/20, 100/1.

Din bg. vsl. *platiti* «solvere».

Plătunu, ⁖ s. m. (atestat numai la Cavallioti 258) cerb.

Din vsl. *plotunŭ* «tragelaphus» (Bockhirsch) Miklosich, *Paleosl.* 574; *Unters.* 218. (Cf. Densuşianu, *Studii de fil. rom.* p. 14).

Plăvântédzu, vb. I (întrebuințat în Siracu mai mult ca adj. verbal) *plăvântatŭ*

(despre oi) acoperit cu pete roşii. Cf. dacorom. *plăvan*.

Derivat din *plăvan* < vsl. s. leg. *plavŭ* «blond» *Plavii kon* «isabellfarbiges Pferd».

Pleámiţă, s. f. v. *pleamniţă*.

Pl'ánţă, s. f. v. *pleamniţă*.

Pleámniţă, s. f. şopron, fănărie. [Şi: *pleamiţă* s. f. Dal.; *pl'anţă* s. f. *Şi cându adari pl'anţa, se badzi stururi sănătoşi* (şi când zideşti şopronul, să pui stâlpi tari) Daniil 173/30.

Din vsl. s. bg. *plĕvinica* «Strohhütte». (Cuvântul există şi în alb. *pl'evits* «Heuboden». G. Meyer, EWA. 345).

Poálă, s. f. şorţ; partea de jos a hainei, poală. *Oile la moară, căcărădzi 'n poală* Lit. Pop. 50, cf. 766.

Din vsl. *pola* «margo».

Podidescu, vb. IV (necunoscut) îmi vine să plâng, să râz. Dal.

Din vsl. *podŭdati* «unterwerfen?»

Pogóru, adv. (Comunicat de prof. V. Diamandi pentru Meţova) în jos.

Din vsl. *pogori* ἐν καταβάσει, κατὰ πρανοῦς; prone, deorsum, prin urmare «aplecat în jos, în jos». Cuvântul există şi în dialectul dacor. atestat în Dosofteiu *(Psaltirea în vers.* p. 299, 303) pentru care Tiktin *(Dicţ. Rom.-Germ.)* pe nedrept presupune că-i «Neubildung des Verfassers». Deasemenea el apare, una singură dată, şi la Varlaam *(Carte român. de învăţ.* p. 381). In cazul acesta şi dacor. *pogorî* ar puteà fi un derivat dela *pogor*, comun pentru dial. arom. şi dacoromân.

Pón'iţă, s. f. v. *Ponţă*.

Pónţă, s. f. vas de flori, ghiveciu de flori. Cavallioti 154. [Şi: *pon'iţă* s. f. tavă de pământ în care se coace turta de casă. Mih.].

Din bg. *podnica* «irdene Schussel zum Brotbacken». (Cuvâtnul există şi în ngr. πόνιτσα, μπόνιτσα «beweglicher Backofen» G. Meyer, Ngr. St. II 52; în alb. *ponitsε* «Blumentopf» EWA. 347. In arom. cuvântul ar puteà venì şi din alb., mai ales că are acelaş înţeles).

Potáuă, s. f. v. *potane*.

Potáne, s. f. grindă mare, grindă din pod care susţine acoperişul casei. *Cătuşa iu e? — S'alină pri potane* (pisica unde este? — S'a suit pe grinda mare) Lit. Pop. 33. [Şi: *potánă* s. f. *Şara şirueaşte potana* (ferestreul taie grinda). Daniil 154/21 cf. Cavallioti 233].

Din bg. *potonъ* «Decke, Plafond» (G. Meyer, *Alb. St.* IV p. 44). Pentru înţeles cf. *strop*.

Prag, s. a. prag. *Praglu di uşă.* Lit. Pop. 616. [Şi: *preag* s. a.]

Din vsl. *pragŭ* «limen». Cuvântul există şi în alb. *prak* «Schwelle» şi «oberer Querbalken der Tür. G. Meyer EWA. 350.

Prăpădéscu, vb. IV. (atestat numai la Nic.) înjur, insult pe cineva. [Derivate: *prăpădire* s. f. prăpădit,-ă].

Cred că este acelaş cu dacor. *prăpădesc* (< vsl. propadǫ-propasti). Nicolaidi îl derivă din ngr. παραδώνω aor. παράδωσα (întrebuinţat mai mult în Macedonia), ceeace este cu neputinţă.

Práscă, s. t. (pl. prask'i) piersecă [la Dal... *prask'ă* s. f. caisă].

Din mbg. *praska* id. (bg. *pras[ko]va*).

Práşţe, s. f. v. *proaşte*.

Právdă, s. f. dobitoc, vită. *Mutrea-u pravda s-ti mutrească* (îngrijeşte de vită... Lit. Pop. 616. *A 6 dzuă feţe prăvdzăle* (a şasea zi făcu dobitoacele). Cod. Dim. 68 b/13 f. 69/11, 80/5. Cf. Ucuta 97/51. Daniil 118/21. [*Derivat: prăvdică* s. f. dimin.].

Din bg. *pravda* «dobitokъ» (Gerov). Inţelesul românesc nu trebuie dedus, căci există în bulgăreşte (Pap. *Scriit. Arom.* 240).

Preag, s. a. v. *prag*.

Pri'ncă, s. f. cursă de şoareci, capcană [Şi: *pringă* s. f. Dal.].

Din bg. *prěpka* «Hemmnis»? S'ar puteà să fie un derivat dela *a prinde*.

Prióne, s. f. ferestrău. Lit. Pop. 179.

Din bg. **Trionъ** id.?

Prísine, s. m. greutatea mică ce se pune la fus la capătul de jos ca să-l ţie vertical; prisnel. *Muşata-loclui şideà ningă un puţ s-turţeà sirmă. Nu ştiu cum feaţe şi-l' cădzù prisinle tu puţ* (Zâna şedeà lângă puţ şi ţorceà mătasă. Nu ştiu cum făcù şi îi căzù prisnelul în puţ) Basme. 73/8.

Este acelaşi cu bg. *prěšlen* «Spinnwibel» din care şi dacor. *prisnel.* Mai greu din bg. *prъsten* «inel» (cum dă Tiktin), din care, poate, numai *pristen* (Transilvania) ar putea derivà. In orice caz şi derivaţia din *prěšlen* prezintă greutăţi, deşì ca sens este acelaşi.

Pristănéscu, vb. I-a (când mănâncă cineva prea mult) obosesc, nu mai pot, încetez. *Măcai multu di mi pristănii* (mâncai prea mult şi nu mai pot) Com. Achile Pineta din Samarina. In celelalte părţi şi, mai ales, în Macedonia cuvântul nu se aude.

Din bg. *prěstanah* (aor. lui *prěstavam* «aufhören lassen od. einstellen; mit etwas aufhören»). S'ar puteà să fie identic şi cu *ostenesc.*

Pri'tše, s. f. fiară sălbatică. *Pritša easte moartă* (fiara e moartă) Lit. Pop. 358. *Alte pritšă si imnă* (alte fiare să umble). Cod. Dim. 20 b/12.

Din vsl. *pritŭča.*

Proáşte, s. f. praştie. (Vezi descrierea acestui cuvânt cu fig. în Lit. Pop. 171). [La nord şi *praştše* din mbg. *praščă*].

Din psl. *prašta* «funda» (bg. praštka).

Próstu, adj. v. *mprostu.*

Prúhav, -ă, adj. care se fărâmà, putred, buhav. *Loc bruhav* (pământ putred) *om bruhav* Dal. [Şi: *bruhav-ă* adj.]

Din bg. *prъhkav* «brockelig» şi *buhavъ* (despre om s. animal nesănătos) din care derivă şi dacor. *buhav,* nu din *buhàì,* cum dă Tiktin. Cuvântul există şi în ngr. *μπούχαβος* «locker, schwammig» şi *μπρούχαβος* id. G. Meyer, *Ngr. St.* II 45. In arom. ar puteà venì şi prin ngr., dar atunci această din urmă formă ar rămâneà neexplicată.

Puiátă, s. f. adăpost, streaşină. Dal.

Din vsl. *pojata* «tectum» (bg. «Schaf-, Viehstall»).

Púfcă, s. f. (pl. *pufki)* floricele de porumb, (fig.) minciuni.

Din mbg. *pufka* id.

Pugátšă, s. f. pogace.

Din bg. *pogača* id. (Cuvântul există şi în ngr. *πογάτσα* «Kuchen», *μπογάτσα* «Art breiter Kuchen, Art Brot». G. Meyer, *Ngr. St.* II 51; în alb. pogatše id. EWA. 347. Pentru originea formei slave cf. Miklosich, SEW. 254).

Puh, s. a. fulg. *Puh di peane* (fulgi de pene) Dal.

Din vsl. bg. *puh* id. (Cuvântul există şi în ngr. *πουχὸς* «Staub beim Sieben des Getreides» G. Meyer, *Ngr. St.* II 52).

Pugudéscu, vb. IV-a v. *apugudescu.*

Puleácă, s. m. (Macedonia) pândar, păzitor de ogoare şi mai cu seamă de vii. *Puleasl'i aveagl'e ayin'ea* (pândarii păzesc via).

Din bg. *poljak* id.

Puleán, s. a. reteveiu, bâtă mai scurtă. Se mai numeşte: *scop, ţoapit, cut* cf. Lit. Pop. 147. [Şi: *pulian* s. a.].

Din bg. *polěno* id.

Pulián, s. a. v. *pulean.*

Puli'ţă, s. f. poliţă, policioară cf. Lit. Pop. 856. [Şi: *poliţă* s. f. Dal.].

Din bg. *polica* «Brett, Gesims, Wandleiste». (Cuvântul există şi în ngr. *πολίτσα* «kleiner Schrank ohne Türen beim Herde» în alb. *politsε* G. Meyer Ngr. St. II 51; EWA. 347); cf. şi Kretschmer, *Der heutige lesbische Dialekt p. 464.*

Pumeán, s. a. pomenire, pomană. *Dau pumean tră suflit* (dau pomană...) Dal.

Din vsl. *poměnŭ* «memoria».

Pumoáră, s. f. oboseală, somnolenţă; Dal. dă «zăpăceală» (?). Cuvântul se aude

mai mult în Macedonia cu înțelesul de mai sus atestat și la Mih. *Durn'iși trei săhăți după prăndzu, ți yine s- dorn'i iară, ma aistă nu este somnu, este pumoară* (dormiși trei ceasuri după prânz, îți vine să dormi iară, dar asta nu este somn, este moleșeală).

Din sl. **po-umóra* (cf. bg. *umóra* «Ermüdung, Ennattung»)?

Pupáră, s. f. v. păpară.

Pústu, -ă, adj. pust. *Cum z-bănedzŭ pustă tru casă* (cum să trăesc pustă...) Lit. Pop. 981.

Din vsl. *pustŭ* «desertus».

Puvon'u, s. a. puhoiu, torent. Dal. murdărie Mih.

Din vsl. *povonĭ* «diluvium».

Rac, s. m. (pl. *raț* și *racuri)* rac. *Ți scriiră... tră racuri* (ce scrie despre raci) Cod. Dim. 20 b/9 cf. 20 b/10.

Din vsl. *rakŭ* «cancer».

Răspândéscu, vb. IV-a v. *arăspândescu.*

Réhav, -ă, adj. rar, rărit *Iarbă rehavă* (iarbă care a crescut rar). Dal.

Din bg. *rěhav* «zerzaust».

Rénde, s. f. răzător.

Din mbg. *rende* id. (Vezi despre acest cuvânt *Archiv f. sl. Phil.* XVII p. 137).

Répă, s. f. ridiche.

Din mbg. *repa* id. Cuvântul există și în alb. *repε* Rübe.

Rob, s. m. rob, sclav. *Atumțea s-fațe robu șă sclavu* (atunci ajunge rob și sclav). Cod. Dim. 37/11 .[*Derivat: rubuescu* vb. IV-a robesc. *Tută g'imta u rubuì* (toată ginta o robì) ib. 77 b/8].

Din vsl. *robŭ* «servus».

Rófk'ă, s. f. trăsnet. *Rof'ka rusună* trăsnetul răsună) Dal.

Din bg. *rovja* «Blitz» (pronunțat dialectul ca în arom. *rofhja).*

Róșcuvă, s. f. roșcovă. Dal.

Din bg. *rožkov* id. (vsl. *rožikovŭ).*

Rubuéscu, vb. IV-a, v. *rob.*

Ruiéscu, vb. IV-a, roesc (despre albine); mă adun în roiuri ca albinele.

Din bg. *roja* «schwärmen» (Ca subst. cuvântul există și în ngr. *ῥοΐ* «Bienenschwarm» G. Meyer, *Ngr. St.* II 54).

Săcól, s. m. șoim. *Gărdinar, lai gărdinar, acață un buf și un săcol și sălăg'a-l' cătră la mine* (grădinare, grădinare, prinde un buf și un șoim și dă-le drumul către mine). Basme 174/30.

Din bg. *sokol* «Falke».

Șárgav-ă, adj. sur, păr alb amestecat cu negru; pestriț. Se mai zice: *bagav.*

Din bg. *šarko* «scheckiges Tier» (dela *šaram* «împestrițez»).

Scál'u, s. f. scaiu. *Oaea z-duți la scal'u* (oaea se duce la scaiu) Lit. Pop. 622.

Din sârb. *čkali* «Distel».

Scârțșu, s. a. sgârciu. *(Derivat: scârtšic* s. a. sgârciu, *scârtšic* vb. I scrâșnesc din dinți Dal.].

Din bg. *gъrčъ* «krampf» (din care *sgârčamъ* «zusammenkrampfen», dacor. *zgârcesc).*

Șcl'éndză, s. f. țurcă, jocul cu țurca. (Vezi mai pe larg Lit. Pop. 153). [Și: *șcl'endžă* (pl. *șclendži*) ib. 147].

Din bg. *klendža, klenza* (Gerov, 369) și *klendza (Archiv f. sl. Phil.* XVII p. 134) id.

Șcl'éndză, s. f. v. *șclendză.*

Scl'íntșu-e, adj. sgârcit, avar. *(Derivat: scl'intšáme* s. f. sgârcenie *Di scl'intšamea tatălui armase h'illu orbu.* Lit. Pop. 701].

Din bg. *klinče* «sgârcit» (acesta derivat din *klinka* «skъp čovĕk» (om scump, sgârcit) Gerov, 370.

Scrapŭ, s. m. Insectă veninoasă, scorpion. (Weigand, *Ol.-Wal.* 41).

Din vsl. *skrapii* (< lat. *scorpius).* Cuvântul există și în ngr. *σκραμπά* «Skorpion» G. Meyer, *Ngr. St.* II 58; în alb. *škrap* (din care avem în arom. *șcrac* cf. *Dacoromania* II p. 547) și *škrapiε.* EWA. 409).

Scúmpu-ă, adj. scump, iubit. *Noi... s-nă vrem scumpa-n'* (noi să ne iubim, scumpa mea) Lit. Pop. 838. *Scumpul a*

dadili' (scumpul mamii) Cod. Dim. 22 b/5. [*Derivat: scunk'escu* vb. IV-a scumpesc].

Din vsl. *skąpŭ* «sordidus, avarus».

Scupát-ă, adj. scopit (în Macedonia) *tšucutit)* Dal.

Din vsl. *skopiti* «evirare».

Seávir, s. m. (Macedonia) vântul de nord. *Bate seavirlu, adutse arcoare mare* (suflă vântul de nord, aduce frig mare). Cf. *iug*.

Din bg. *sěver* «nord». Cf. *sěver vĕtъr* «vânt de nord».

Scunk'éscu, vb. IV-a, v. *scumpu*.

Sfreádin, s. m. sfredel. [*Derivat: sfreddin* vb. I (inf. *sfridináre)* găuresc cu sfredelul, simt dureri ascuţite.

Din bg. *cvъrdel* «Bohrer».

Sgólub, adj. v. } v. *gol*.
Sgulug'éscu, vb. IV-a, }

Si'lă, s. f. silă, forţă. *Foclu lo multă silă* (focul luă forţă, arde cu putere).

Din vsl. *sila* «vis».

Sin'ácă, s. a. brumă îngheţată.

Din bg. *sinjak* «Reif».

Sin'icát-ă, adj. negru peste tot; foarte negru. *Stran'u sin'icat* (haină neagră) Dal.

Din vsl. *sinĭ* «niger» (cf. bg. *sinъ* blau; sârb. *sinji* «graulich, blau».

Şi'pcă, s. f. nume de plantă, fel de măceş. *Adunai multe şipchi* (am strâns multe...).

Din bg. *šipka* «eglantier».

Sirtu, s. a. drug de fier cu care se încuie uşa, poarta; zăvor. *Cu sirtul s'ancl'id porţîle mări* (cu zăvorul se închid porţile mari).

Din bg. *sirto* id.

Si'tă, s. f. sită. *Tricut prit ţir şi prit sită* (trecut prin ciur şi prin sită) Lit. Pop. 649.

Din vsl. *sito* «cribrum». (Cuvântul există şi în ngr. *σίτα* «Art Sieb» G. Meyer, *Ngr. St.* II 58; în alb. *sitε*, (gheg) *setε* «Sieb» EWA 385).

Siv-ă, adj. (despre cai) cenuşiu, brumăriu. Dal.

Din bg. *siv* id. (Cuvântul există şi în ngr. *σίβα* «Bezeichnung eines Maulesels». G. Meyer, *Ngr. St.* II 57).

Slab-ă, adj. slab; rău. *Om slab* (om slab, om rău). *Di om slab, largu* (fugi departe de omul rău). Lit. Pop. 700. *Nişţiut şi slabu ţi eşti* (neştiutor şi rău ce eşti). Cod. Dim. 86 b/18. [*Derivate: slăbinţa* s. f. slăbinţă, răutate; *slăbuşcu*, adj. slăbuţ; *slăg'escu* vb. IV slăbesc].

Din vsl. *slabŭ* «debilis».

Slăbi'nţă, s. f. v. *slab*.

Slăg'éscu, vb. IV-a v. *slab*.

Sloátă, s. f. lapoviţă, *sloată*.

Din vsl. *slota* «hiems» (bg. *slota* Sturmisches Wetter»). Cuvântul există şi în ngr. *σλότα* «Schnee mit Regen untermischt» (G. Meyer *Ngr. St.* II 58).

Smeáră, s. f. întrebuinţat în Moţova (Aminciu), plantă care se întrebuinţează şi ca legumă la preparatul plăcintei. Nic.

Din bg. *směra* id.

Smólă, s. f. (în Macedonia pentru *pisă*, din gr. *πίσσα* smoală).

Din bg. *smola* id.

Sóbă, s. f. sobă, cameră. *Iarna şidem tu sobă* iarna locuim în camera comună).

Din bg. *soba* s. din turc.

Şóput, s. a. fântâna, cişmea, şipot. *Adunaţ-vă soaţîle, Si nă ţem la şopute* (strângeţi-vă prietene ca să mergem la fântână) Lit. Pop. 916 *Un şoput cu doaųă şulinare*. ţevi pe unde curge apa) ib. 357, cf. 784, 93. [*Derivat; şuputic* s. a. dimin.].

Dintr'o formă slavă **šepotŭ*. In dialectul mbg. avem *šepurka* «şipot», derivat tulpină *šep-*. Tiktin aduce forma dacor. în legătură cu ung. *sip* «Pfeife», ceeace nu pare probabil, mai ales că cuvântul există şi în aromână.

Sprima, prep. după. *Sprima ţi ş-are siminată, aţia va si siaţiră* (după ceeace sau aşà cum a semănat, aceea va secerà) Cod. Dim. 99 b/24 cf. 12/10, 25 b/18.

Din bg. *sprěma* «gegen, entgegen.»

Sproti, prep. (Macedonia) după, conform cf. *sprima*. *Sproti omlu şi stran'ile* (după om şi hainele).

Din bg. *sproti*[vъ] «entgegen».

Stáne, s. f. stână, strungă *Dit pădurili cu k'in' Di la stăn'li cu găleati*. Din pădurile cu spini, de la strungile cu găleate). Lit. Pop. 83.

Din vsl. *stanŭ* (prin ngr. στάνι «Stall, Schäferei» G. Meyer, Ngr. St. III 59). Cuvântul există şi în alb. *stan* «Stall Schafpferch» EWA. 391.

Şteáie, s. f. ştevie, ştir. *Pită di şteaįe* (plăcintă de ştevie). [Şi: *şteaye* s .f.].

Din vsl. *stavije* «rumex».

Stră'gă, s, f. strungă. Cuvântul este dat numai de Byhan (*Jahresb*. V. 333), după dicţ. lui Weigand; încolo, lipseşte sau mie nu-mi este cunoscut. In orice caz, după informaţiunile mele, acest cuvânt nu există la Aromânii din Macedonia.

Din bg. *strъga* (alături de *stronga strunga*, *straga*, etc.) id.

Strájă, s. f. strajă, pază, gardă, sentinelă *N'arsi ayul Iuani păn di straja lui* (Sfântul Ioan merse până la straja lui). Cod. Dim. 28 b/13; *straja la ocl'i şi la gură*, (straje s. pază la ochi şi la gură, ib. 119 b/15. cf. 31 b/6.

Din bg. *straža* id. Cuvântul există şi în alb. *stražiɛ* d. Miklosich, *Slav. Elem. im. Alb.* 34.

Streáhă, s. f. streaşină. *Sum streahă nu acaţă ploaia* (sub straşină ploaia nu vine).

Din bg. *strěha* «Vordach» (Cuvântul există şi în ngr. ἀστριάχα, στρέχα «Vorsprungender Teil des Daches. Prima formă cu *ia* < *ě* este din arom., a doua direct din bg. G. Meyer *Ngr. St.* II 13; alb. *strehɛ*, mai vechiu *štrehɛ* «Dachvorsprung, Dachtraufe, Dach» (cu *s* > *š*), G. Meyer, EWA 394).

Strélă, s. f. Un fel de praştie numită şi tengală. (Vezi acest cuvânt). *In' fetšŭ ună strelă ţi bate multu diparte* (îmi făcui o praştie care asvârle foarte departe).

Din bg. *strělă* «Pfeil».

Strop, s. m. prăjină. *Stre ţe si-l tal'u? — Stre un cap di strop* (pe ce să-l taiu? — Pe un vârf de prăjină). Lit. Pop. 32.

Din vsl. *stropŭ* «laquearia» uti videtur. Sensul în vsl. nu este bine stabilit. In bg. strop «Dachboden». Forma arom. arată aceeaş trecere de înţeles ca *potane*.

Strúgŭ, s. a. rindea. [*Derivat: struguescu* vb. IV-a dau la strug, netezesc].

Din vsl. *strugŭ* «instrumentum» (bg. *strugъ* «Hobel»).

Stúmbu, s. a. pisălog. *Cu stumbul k'isăm al'u tu hăvane* (cu pisălogul pisăm usturoiu în piuă).

Din vsl. *stǫpa* «Mörser». (Cuvântul există şi în ngr. στοῦμπος «Mörsenkeule» (G. Meyer, *Ngr. St.* II 59). Se pare că forma arom. vine mai de grabă din cuvântul ngr.

Şúmă, s. f. v. *şumcă*.

Şúmcă, s. f. frunze uscate căzute sub arbori; foiş. *Multă şumcă easte la pădure* (mult frunziş...) [Şi: *şumă* s. f. id.].

Din bg. *šuma, šumka* «Laub». (Cuvântul există şi în limba ngr. într'un derivat verbal: σιουμαλίζω «ich bin voll von «etwas», din alb. *šumɛ* «mult» şi «ich mache Geräusch» din bg. *šuma* «Laub». G. Meyer, *Ngr. St.* 58).

Şúrcă, s. f. ţeavă, tub dela şipot, prin care curge apa. *Biui apă di tu şurcă* (băui apă din şipot). Lit. Pop. 93.

Din bg. *šurka* id.

Şuţ, vb. IV sucesc, răsucesc, întorc; (copilul) jugănesc. *Tru alinare tru munte si şuţă* (suind pe munte se întoarse). Cod. Dim. 103/77, cf. 17/17, 22b/14, 35 b/20, 98 b/15, 114/2. [*Derivate: şuţală* s. f. băţul cu care se prepară foile de aluat pentru plăcintă; *Pituroan'a s-ntinde cu şuţala* (plăcinta se face cu...) *şuţătură* s. f. sucitură; *dişuţ* vb. IV. desvârtesc].

Din vsl. *sučiti?* (Rămâne neexplicat *č* > *ţ*). Cu toată asemănarea ce prezintă, ca sens, cuvântul arom. cu cuvântu·

slav, cred, mai degrabă, că avem a face cu o altă rădăcină.

Sútă, num. sută. [*Derivat: sutacă* s. f. sutică].

Din vsl. *sŭto* id.

Şuţálă, s. f. v. *şuţ*.

Tăcnéscu, sb. IV-a, v. *ticnessu*.

Tâ'mbănă, s. f. v. *tâmpănă*.

Tâ'mpănă, s. f. tobă *L'-adunam cu tâmpăna* (îi strângem cu toba). Lit. Pop. 642. [Şi: *tâmbănă* s. f. Dal. *Derivat: tâmpănár* s. m. «toboşar»].

Din vsl. *tǫpanŭ* «tympanum».

Tánir, s. a. farfurie (de cositor s. de porţelan), *taler*.

Din sârb. *tanjir* id. (din ital. *talir taler, talul*, acestea din ital. veche *taliadore* > taljur, despre care vezi Strekeli in *Archiv f. sl. Phil.* XVIII, p. 531—532.

Tăpór, s. a. v. *tupor*.

Tără'şte, s. f. v. *turuşte*.

Târcól, s. a. un cerc mare la jocul cu sfârleaza care se mai numeşte şi *soir*. (Vezi Lit. Pop. 130, nota). [*Derivat: târculescu şi târcălescu* vb. IV (refl.) mă svârcolesc, mă sbat, mă tăvălesc. *Tu leagăn s-târculeaşte* (în leagăn se svârcoleşte), Lit. Pop. 9.

Din sl. *trŭkolъ* (din vsl. *trŭkaljati* «volvere») cf. bg. *tъrkalo* «Rad». (Cuvântul există şi în ngr. τρικοῦλι (G. Meyer *Ngr. St.* II 60).

Tărculéscu, vb. IV-a, v. *tâmpănă*.

Ţáţă, (se intrebuinţează numai de către Aromânii fârşeroti din regiunea Vodenei: Cândrova, Paticina, etc.) cu înţelesul din dial. dacorom.) soră mai mare.

Din bg. *cece* şi *ceco* (vocativ) id. şi, prin ext. la orice femee tânără necunoscută. Cu acest înţeles îl cunosc din macedobulg. din Perlepe. Cuvântul există şi în ngr. τζάτζα «maman» (mot d'enfant) pe care Cihac (709) îl pune la baza cuvântului dacorom. Eu cred că toate vin din bulg. In dicţionarele bulg. el nu e trecut, însă trebue să existe.

Téngală, s. f. gumă, în special firicele de gumilastic cari servesc la fabricarea unui fel de praştie. (Vezi figura şi descrierea în Lit. Pop. 173). In Macedonia această praştie se numeşte *strelă*.

Din mbg. *tengalo* id. (din vsl. *tęgnǫti* «tendere, trahere»).

Ţeri'ţă, s. f. (Atestat numai la Cavallioti No. 954), dudă. Cuvântul stă pentru o formă mai veche **ţerniţă*, care, după cunoscuta trecere a grupului *rn* în *r*, a dat forma de mai sus. Cf. *tširnitšu*.

Din bg. *cernica* «dud».

Tétă, s. f. mătuşe; babă s. ca epitet pentru orice femeie mai în vârstă. *Mi duş la tetă-mea* (m'am dus la mătuşe-mea). Cf. Lit. Pop. 354, 713 şi 973.

Din vsl. *teta* «amita» (bg. *tetka* «mătuşe»). Cuvântul există şi în alb. *tetɛ* «Tante von väterlicher Seite» G. Meyer, EWA. 428.

Ticnéscu, vb. IV-a (întrebuinţat numai la pers. 3) îmi vine în gând. îmi amintesc, îmi aduc aminte. *Nu-n' ticneaşte nică nă-oară* (nu o să mi se ducă gândul încă odată). [Şi: *tăcnescu* vb. IV-a Dal.].

Din bg. *teknuva-mi* «îmi reamintesc».

Trágă, s. f. linie, trăsătură, *urmă*. *Il' k'iru traga şi nu s-vidzù* (i s'a pierdut urma şi nu s'a mai văzut). Vezi mai sus *bestraga*.

Din bg. s. sârb. *traga* id.

Trâ'mbă, s. f. trâmbă de pânză. *Ţăsui dao trâmbe di pândză*. (am ţesut două trâmbe de pânză).

Din vsl. *trǫba* «tuba, fistula». In dacor. *trâmbă* păstrează înţelesul original. In arom. *trâmbă* a însemnat la început «pânza îmfăşurată împrejurul unui lemn», după aceea «bucată de pânză» în genere.

Trap, s. m. răuleţ, părăiaş, *şanţ* dealungul străzii pe unde se scurge apa. *Apa cură pit brazde şi pit trapuri* (apa curge prin brazde şi prin şanţuri). [Tot aici şi: *traf* (cu p > f) răzor. *Trafuri di ayin'ă* (răzoare de vie) Dal.?].

Din vsl. *trapŭ* «fovea». (Cuvântul există și în alb. *trap* «fossa»).

Trâ'scă, s. f. (în Gopeși) trestie. Cf. numele de loc. *Tristinic*. comună arom. aproape de Crușova.

Din bg. *trъs(ti)ka* id. (în Macedonia pronunțat *trъska)*. In paleoslavă avem *drezga: dręzdĕ*, din care au ieșit alte nume de loc. *Drezden, Drezno*.

Trumbuéscu, vb. IV-a. Adun pânza spre a face o trâmbă.

Derivat din *trâmbă* (< *trǫba)*.

Trupŭ, s. a. trup, corp. *Truplu... va si anăstăsească* (corpul va învià). Cod. 66/1. *Trupurră spăstreà-le* (trupurile curățeș-te-le), Ucuta 86/34, cf. Daniil 134/11. *Dao trupuri s-facă ună* (două trupuri să se unească în unul singur). Lit. Pop. 984, cf. 12, 644. *[Derivat: trupòs* adj. corpolent; *trupuescu* vb. IV-a, creez. *Ațel ți l'i trupuì* (acela care i-a creat). Cod. Dim. 86 b/11, cf. 96/13, 98/16, 11/3.

Din vsl. *trupŭ* «corpus». Cuvântul există și în alb. *trup* «Menschlicher Leib, Leibesgestalt» Miklosich, *Slav. Elem. im Alb.* 35.

Trușí'nă, s. f. frânghie de păr de capră, tărsină, sfoară groasă de legat opincile Dal. [Și: *turșină* s, f.].

Din vsl. *trŭsina* «seta» (în bg. «sfoară de păr de cal»), același cu forma dacor. *tărsină*, pentru care Cihac (II 403) dăduse etimologia slavă. Candrea (*Conv. Lit.* XXXVIII. p. 886) a încercat să derive forma dacor. din lat, *trasenna*. însă nu merge, după cum am arătat *(Dacoromania* III, 886) nici ca formă și nici ca înțeles. Cuvântul există și în alb. *Tɛrsirɛ* «Seit, Tau, Strick» *(Kopešti Letrar* I. No. 4, p. 9) pe care Jokl (*Arhiv za arban. star. jezik i etnol.* I. p. 34—36) a încercat să-l derive dintr'o formă cehă *pyr*, ceea ce, după cum arătat (*Dacoromania* III, 866), nu merge.

Tutšu, s. a. alamă. *Șındane di tutšu* (sfeșnic de alamă) Mih.

Din bg. *tuč* id. Cuvântul există și în alb. *tutš* metallo, bronzo. Miklosich, *Slav. Elem. im Alb.* 35.

Tuiágă, s. f. toiag, băț.

Din vsl. *tojaga* «baculum». *Aușlu imnă și si-andoapără pi tuiagă* (bătrânul umblă și se sprijine pe toiag). [Si: *tuiag*].

Tuk'éscu, vb. IV-a topesc. *S-nă tuk'ască* (să ne topească), Cod. Dim. 45b/24 cf. 120 b/3. *Este ntregu tuk'itu* (este peste tot topit) Daniil 172/29. *Fața l'ei s-tuk'eaște 'n gură* (fața ei se topește în gură, când o săruți). Lit. Pop. 908, cf. 11, 835.

Din vsl. *topiti* «calefacere, liquescere»

Tupór, s. a. (în Macedonia mai mult: *țupată)* topor. *Am nă sapă ș-un tupor*, (am o sapă și un topor). Lit. Pop. 47. [Și: *tăpor, tăpoară* s. ib. 642 și 907. *Derivat: tăpărîște* s. f. coada de topor. *Tăpor fără tăpărîște* ib. 702; *tăpărîță* s. f. id.; *tăpureauă* s. f. lovitură de topor. *Il'i trapșu ună tupureaua* (i-am tras o lovitură). Dal.].

Din vsl. *toporŭ* «ascia»; *toporište* «manubrium».

Tură'ște, s. f. v. *turuște.*

Turúște, s. f. locul unde a fost odată o stână; livade. *S-n'-ascultați un singur zbor, La turuște s-mi-ngrupați*, (să-mi ascultați un singur cuvânt, să mă înmormântați la stână) Lit. Pop. 938. [Și: *turăște* Cavall. *turâște* s. f. Basme, *târâște* s. f. Dal.].

Din bg. *torъ* «Mist, Dung» (cf. sârb. *tor* «Hürde»). O formă *torište* nu este atestată în vsl.; în schimb, Miklosich (EWS. p. 352 sub *ter)* o dă pentru bulg., dar care la Gerov și în celelalte dicționare bulg. nu se poate găsi. Ințelesul bulg. s'a păstrat mai bine în dacor. *toriște, turiște* (cf. Pascu, *Suf.* 253). Cuvântul există și în alb. *turišt* «Schafstall, Hürde» G. Meyer, EWA 452.

Tšamérru, s. (ıntrebuințat la Ucuta 69/a) otravă, fig. mâncare.

Din bg. *čemerŭ* «venenum». Cuvântul există și în dialectul dacoromân.

Tšărnítš, s. m. v. *tšernítše*.

Tšep, s. a. cep. *Tšepıu di la butea di moare* (cepul de la butoiul cu varză).

Din bg. *čepŭ* id. Este drept că în limba latină avem *cippus, -um,* care ar da regulat forma dacor. *cep* (cf. Pușcariu, Wb. 333); însă pentru aromână ar fi trebuit să avem **țepŭ,* ceeace nu există. Aceasta ar probà, până la un oare care punct, că și forma dacor. ar puteà fi de originc slavă.

Tšélnic, s. m. mare proprietar de oi. Iată cum descrie Weigand pe tšelnic: «Der Tšelnik hat 20 bis 200 Familien unter sich (hinter sich, sagen die Faršerioten) deren fast unumschränkter Herscher er ist... Dieser bezahlt sämtliche Steuern, Grenzzoll und sonstige Verpflichtungen, während die Gemeindemitglieder ihm für jedes Schaf, das sie zu eigen haben, 20 Para abgeben. Wer aber nicht mehr als 20 Schafe hat, brauchl nichts zu zahlen. Die Hauptmasse der Herde gehört aber dem Tšelnik allein, und es giebt deren, die bis 10.000 Stück haben»[1]. *Voi s-mi mărit cu h'il'u di tšelnic mare,* (vreau să mă mărit cu fiu de čelnic mare) Lit. Pop. 851. Cf. 850, 471, 935, 1026. [Plur. *tšelnițǐ* și *tšelnicadz. Derivate: tšelnicoan'e* s. f. soția celnicului. *Doaŭă tšelnicoan'e,* Lit. Pop. 1025, (mai rar), *tšelnică* s. f. id. *H'il'e di tšelnică* (fată de nevastă de celnic) ib. 925; *tšelnicame, tšelnicată* s. f. cu înțeles colectiv].

Din vsl. *čelĭnikŭ*. Cuvântul există și în bulg., *čelnik* «glava, glavatar na ovčari; glava glavatar na vlaški kolibi, na vlaško selo» (Gerov), însă cu înțeles din dialectul aromân. Cu acest înțeles el este arom. *tšelnic.* La Sârbi, după cum am arătat în introducere (p. 14), *čelnik-ul* erà un mare demnitar la curte și funcțiunea ce ocupà în sec. XV corespundeà aceleia a unui «comes palatinus». (Cf. Jireček, *Staat und Gesellschaft im Mittelalterlichen Serbien.* IV, p. 27). In sec. XIV *Vukašin* este numit «Sohn des čelnik Margnava». Dar în documentele dalmatine *čelnik*-ul apare și cu înțelesul aromânesc, despre care vezi mai pe larg la introducere. La origine cuvântul trebuie să fi fost un termen militar, căci cu acest înțeles îl întâlnim și la scriitorul bizantin Kekaumenos: *ὁ δὲ στρατηγὸς τῇ τῶν Βουλγάρων διαλέκτῳ τζελνίκος λέγεται.* (Cf. G. Murnu, *Vlahia Mare,* p. 26 și 69 nota). In ngr. avem *τσέλεγκας* «vornehmer reicher Herr (într'un cântec din Epir) și *τσέλνικος* id. (Miklosich, SEW.) După Heuzey (Le mont Olympe et l'Acarnanie) forma *čelengas* în Acarnania este identică cu «scutariu» (G. Meyer, *Ngr. St.* 61).

Tšerni'tše, s. f. dud. *Gura lilitše și inima tšernitše* (gura ca o floare și inima neagră ca fructul dudului) Lit. Pop. 512. [Și (în Macedonia) *tšărnitšŭ, tšernitšŭ* s. m.]

Din bg. *černica* id.

Tšétcă, s. f. (Bulgărism întrebuințat în regiunea Ohridei). perie. Mih. In locul lui se aude *fârtšă* și *furță* (furc.).

Din bg. *četka* id.

Tšiată, s. f. mulțime mare, droaie. *ceată.* Dal.

Din bg. *četa* id. Cuvântul există și în mgr. atestat la Ducange: *τσετάριοι* «praedones variis ex locis coacti» (Miklosich, *Slav. Elem. im Ngr.* 32).

Tširáp, s. m. v. *tšireap.*

Tširik'él, s. m. v. *tšireap.*

Tšilécă, s. f. țurcă. *Fitšarl'i se adžoacă cu tšil'ecă* copii se joacă cu țurca). [Și: *tšilecă, tšilencă, tšilengă, tšilică* s. f.]

Din bg. *čelik (čelek)* id.

Tšicănéscu, vb. IV-a v. *tšucan*

Tširéáp, s. m. cuptor. *Tšireaplu lu avià apreasă* (aprinsese cuptorul) Cod.

[1] G. Weigand, *Die Aromunen* I. p. 186.

Dim. 104 b/6. *L'i-arucară tru tšireapu* 104 b/8 cf. ib. 104 b/20 etc. [Şi: *tširáp*. m. Daniil 153/21. [*Derivat: tširik'el* s. m.]

Din vsl. *črěpŭ*. Cuvântul există şi în alb. *tšerép* «stoviglia per uso di cuocervi il pane» Miklosich, *Slav. Elem. im Alb.* 17. V. Oblak admite un *i* secundar în *čirép*, care se găseşte şi în bulg., dialectal, ca şi în *čiren*. Vezi despre aceasta recenzia autorului asupra lucrării lui M. Ivancov, *zabeležki po govoritě vă oblasta na srědnogorsco nărěčie* (Periodičesko Spisanie XLV p. 399-423 şi XLVI p. 538-594), în *Archir f. sl. Phil.* XVII p. 285.

Tšubánă, s. f. lingură mare de lemn; găvan, polonic Dal.

Din sârb. *čoban'a* «vasculum aquaticum» iar acesta nu direct din vsl. *cĭbanŭ*, (cĭvanŭ) «sextarius» cum dă, Rječnik, ci împrumut nou din ung. *csobán, csobány* «Wasserlägel» (Berneker, SEW. 165).

Tšucán, s. a. ciocan. Se mai spune şi *tšoc, tšocut*. [*Derivate: tšic(ă)nescu* vb. IV-a bat (ca cu ciocanul), svâcnesc (mai ales despre inimă): *n'-tšicăneaşti inima*, (îmi bate inima). Dal. De aci apoi: produc durere acută; *tšic(ă)nit* (în Macedonia) lovit cu leuca, corespunde formei dacor ţicnit.

Cuvântul este de origine turcă: *čekan* id.; însă de cu vreme a trecut la toţi slavii (cf. Bernecker, SEW. p. 134 s. *čakan)* şi nu-i cu neputinţă ca la Aromâni ca şi la Dacoromâni să fi intrat prin limba bulgară (Densusianu, *Histoire d. l. r.* I p. 365). Cuvântul există şi în ngr. *τσόκανος* «Hammer», mai des *τσουκάνι, τσιοκανάκι* şi *τσιοκανίζω* «klopfe an die Tür», pentru care G. Meyer *(Ngr. L.* II 89) nu admite o origine slavă, în contra lui Matov (Sbornik IX 66). Vezi şi Schuckardt în *Zeitschr. f. rom. Phil.* XV 104 urm.

Tšúdă, s. f. v. *tšudie*.

Tšudi'e, s. f. minune. *S-feaţe mare tšudie* (se făcu mare minune). [Şi: *tšudă* s. f. Cod. Dim. 61 b/12. Cf. Ucuta 97/57; Cavallioti. *Derivat: tšudisescu* vb. IV-a (refl.) mă mir, mă minunez. *S-tšudisiă pri ştirea a lui* (se minună de ştiinţa lui). Cod. Dim. 105/9; *tšuduescu* (derivat dela *tšudă)* vb. VI-a. *Tută hoara s-tšuduеà* (tot satul se miră). Lit. Pop. 957. *Se tšudì şi n'ic şi mare* (se minună şi mic şi mare ib. 852.

Din bg. *čudo* (în Macedonia şi: *čudija)* id. Cuvântul există şi în alb. *tšudī* şi *tšudɛ* «Wunder»; de asemenea *tšuditem* «staune» G. Meyer EWA. 449.

Tšumurică, s f. cimbru (Satureja hortensis).

Stă în legătură cu bg. *čemerika* (cu înţeles deosebit) «ştirigoaie». Forma arom. ar puteà fi aceeaş cu *tšumburică* (derivat dela *tšimbru)* cu asimilarea lui *b*.

Tšupléscu, ob. IV-a turtesc prin lovituri, stâlcesc, cioplesc. Cavallioti 744, cf. Basme.

Din *tšepja* şi *tšepkam* «caut scormonesc» ?

Tšupór, s. a. ţapă, ghimpe. [*Derivat: tšuprak'ă* s. f. agrafă, obiect de argint care îl pun femeile la cap ca să-şi ţie părul, la gât, ca să ţie haina. *N'-acumpărai un tšupor de asime* (îmi cumpărai o agrafă de argint). Dal.]

Din bg. *čepor* «ţapă, ghimpe la lemne». (Se mai numeşte şi *čpor)*. In Macedonia: *čeporeška*.

Tšur(u)n'idă, s. f. olan, cărămidă. *Si cadă pristi tšurun'idză di bisearică* (să cază peste olanele bisericii). Cod. Dim. 111/13 cf. 80/11. Vezi Cavallioti 403.

Din sârb. *ćeremida* (Densusianu, *Histoire de la langue roum.* T. I 321). Cuvântul există şi la Albanezi: *tšeremidɛ*, tot cu tš iniţial. Greşit la Pap. *Scriit. Arom.* din gr. *κεραμίδα* p. 206.

Tšutšúlă, s. f. vârf de munte, culme. *Me-aiinai pi tšutšula muntilui* (mă suii pe culmea muntelui).

Din bg. *čučula* «buf de pene la cap».

Tšútšulcă, s. f. (la păsări) buf de pene la cap.

Din bg. *čučulka* id. Mie îmi este cunoscut în bulg. numai ca derivat. Trebue să existe însă şi forma simplă care a pătruns in arom.

Tšuvan'ŭ, s. a. vas de pământ pentru flori, *ghiveciu*.

Din vsl. *čivanu* «sextarius» (V. Bogrea *Dacoromania* II 655). Cuvântul există şi în ngr. *σβάνα* «Weinkrug» (G. Meyer *Ngr. St.* II 56).

Ubór, s. a. curte. *Eşi lea featä tru ubor, Ta s-vedz džonile muşat* (ieşi fată în curte, ca să vezi pe tânărul frumos). Lit. Pop. 940 cf. 833, 45.

Din bg. *obor* «Umzäumung, Hürde, Viehof». Cu acelaş înțeles de «curte» se găseşte şi în alb. *obor* «Hof» (cf. G. Meyer, EWA. 314; *Jahresb.* XVII-XVIII p. 232; deasemenea în ngr. *ὄβορός* cu înțeles îndepărtat «Mauer, die den Hof des Hauses von der Landstrasse... trennt»; *νουβορός* şi *βορός* Aufenthaltsort vierfüssiger Tiere». G. Meyer, *Ngr. St.* II 48.

Uludzăscu vb. IV-a v. *olug*.

Upărésc, vb. IV-a opăresc. *Fudze ca câne upărit.* (fuge ca un câine opărit) Lit. Pop. 457 cf. 651. [*Derivat: upăritură* s. f. opăreală].

Din vsl. *opariti* «aqua fervida perfundere». Cuvântul există, cu alt prefix, ş în ngr. *ζάπαρος* «grosse Hitze» (sârb. zaparja Schwüle; bg. zaparja «brühen». din vsl. *para* «abur») G. Meyer, *Ngr. St.* II 27.

Urátš, s. m. plugar. *Cain irịà uratš Avel iria picurar* (Cain erà plugar, Abel păstor). Cod. Dim. 70/11.

Din bg. *orač* id.

Vârléscu, vb. IV-a (în special despre oi) înnebunesc, căpiez, ameţesc. *Vîrlirä patru oi* (au căpiat patru oi) Dal. *Cara l'-amină ună n-cap al Antihristu, l-vărli şi-l' cădzù feata din braţă* (când îi trase una în cap lui Antehrist îl ametì şi îi căzù fata din brațe. Basme, 463/7. [*Derivat: vârlu-ă* adj. apucat de boala căpiei, fig. ameţit. *Ca oaịa vârlă* se zice pentru cine dă în gropi. Lit. Pop. 580.

Din bg. *vъrluvam* (sinon. cu *běsněja* «turbez») id.

Văriga adv. v. *anvărliga*.

Varóşe, s. f. sat (astăzi mai mult ca nume de sat). *Daule cusurine veare... cu fustăn' aroşe S- primnă pitu varoşe* (cele două verişoare bune... cu rochii roşii se plimbă prin sat). Lit. Pop. 861.

Din sârb. *varoš* «die Stadt». (In Macedonia bulgărească *varoš* se cheamă oraşele pustiite şi părăsite, ajunse ca nişte sate). Cuvântul există şi în ngr. *βαρόσι* id. După accent forma arom. se identifică cu cea ngr. şi amândouă par a nu venì direct din sârb. (< ung. *város*) ci prin limba turcă. (G. Meyer, *Ngr. St*, II, p. 16). In dialectele bulg. din Macedonia se aude numai *város*, cu accentul pe *a*.

Vârténiță, s. f. vârtelniță. [Şi: *vàrteaniță* s. f.].

Din bg. *vъrtěnica* id.

Vărticóniță, s. f. (în Ohrida) scrânciob, leagăn. Cf. *drămbală* Lit. Pop. 108. [Şi: *vă.ticoánță* s. f. Mih.].

Din mbg. *vъrti-konica* id. Acest *vârticoniță* Basme îl dau şi cu înțelesul de «vârtelniţă». In cazul acesta *vъrticonica* bulg. este deosebit de *vъrtenica*. Cel dintâiu ar deriva de la *vъrti* + *konec* (suceşte fir). Inţelesul de «scrâcvob» ar fi, atunci, secundar.

Văsil'ác s. n. v. *bosil'ac*.

Vátră, s. f. vatră, cămin. *Tu vatra ta ş-tšinuşa arde* (în vatra ta şi cenuşa arde) Lit. Pop. 656. (Fig.) casă. *Vatra* (= casa) *xeana nu ncăldzaşte* (casa străină nu încălzeşte) ib.

Din sârb. *vatra* ib. (Cuvântul există şi în alb. *vatrε* «Feuerstelle, Herd»).

Vèk'e, adv. (serbism întrebuinţat în graiul Aromânilor din Macedonia) deja, în fine. *S- duse vek'e acasă* (s'a dus deja acasă).

Din sârb. *veće* (cu pronunţare dialectală). Cf. Leskien, *Serbokr. Gramm.* 130.

Vereáuă, s. f. onoare, încredere. *Corbe nu u dă vereaua, Că n'arâde Muzăcheaua.* Tache Pap., Antol. Arom. 22.

Din vsl. *věra?* < vera; sau deriv. dela *veară*, inel ?

Videálă, s. f. lampă, lumină. *In' se-astease videala şi nu pot s-ved ţiva* (mi s'a stins lumina şi nu pot să văd nimic).

Din bg. *vidělo* «Licht, Helligkeit».

Vi'glă, s. f. Deschizătură în zid pentru a trage în duşman; gaură mică făcută la un meterez ca să vegheze şi la casă cu acest scop. (Dal.); gaura dela cuptor. care se destupă, când cuptorul este prea încins (Basme).

Din bg. *vigla* id. (Cuvântul există şi în ngr. *viγla* «vigie, vedette, sentinelle.

Viléndză, s. f. velinţă.

Din bg. *velence* id. Cuvântul există în toate limbile balcanice: ngr. *βελέντσα, βελέντζα* «schwere Wolldecke»; alb. *vel'endz* (cu metat.) *levendzε*; sârb. *velenac*; turc. *velenče*. Cu originea cuvântului s'a ocupat Miklosich în *Slav. Elem. im Türk* p. 23, reducând toate formele la numele oraşului Veneţia în ung.: *Velencze*, însemnând la început, «stofă din Veneţia». Dela Unguri l-au luat Slavii, care l-au răspândit în Balcani. In arom. cuvântul ar puteà venì şi din ngr., cu toate că şi derivaţia lui din bulg., din care a pătruns şi în ngr. (G. Meyer, *Ngr. St.* II 17) n'ar fi cu neputinţă.

Viró, s. m. locul unui râu, în care apa este adâncă, bolboacă. Dal.

Din bg. *virъ* «Wasserwirbel».

Virviriţă, s. f. veveriţă. *Ună virviriţă tute păzle li imnă.* (O veveriţă umblă prin toate locurile). Lit. Pop. 411.

Din bg. *ververica* (vsl. *věverica*) id. Cuvântul există şi în ngr. *βερβερίτσα* şi *βιρβιρίτσα* «Eichhörnchen», alb. *ververitsa*, cu acelaş r din prima silabă (G. Meyer, *Ngr. St.* II 18).

Vişnă, s. f. Vişină. *Vişnile sântu multu ma acre di tšăreaşile* (vişinele sânt mai acre de cât cireşile). [Şi: *vişn'ă* s. f. Mih.].

Din bg. *višnja* id. Cuvântul există şi în alb. *višε* «Weichselkirsche» G. Meyer EWA. 473.

Vlácu s. undiţă. *Şi me fricai se arucu vlaclu tra se avinu mari peşti* (şi mă înfricoşai să arunc undiţa ca să pescuesc peşti mari) Daniil 136/12. Cf. Cavallioti 227.

Din mbg. *vlak* id.

Vlăngă, adj. umed (mai ales despre lână) *Lâna easte vlângă.* [*Derivat: vlânzime* s. f. umiditate, umezeală. Dal.].

Din bg. s. vsl. *vlaga* «humiditas», Cuvântul există şi în alb. *vl'ake* «Feuchtigkeit»; *vl'aget* «humidus». Miklosich *Slav. Elem. im Alb.* 36.

Vráptsu, s. m. vrabie Dal. La Aromânii de la Nord este necunoscut.

Din bg. *vrabče* id. Cf. dacor. *vrabie, vrăbeţe*.

Vră'stă, s. f. vârstă (în Macedonia necunoscut; numai *ilikie* gr.). Dal. *Auşă şi tiniri, hil'i şi hil'e şă iţido vrăstă* (bătrâni şi tineri, fii şi fiice şi orice vârstă). Cod. Dim. 24 b/12, cf. 89 b/2, 119/15. Intrebuinţarea acestui cuvânt este foarte deasă în Cod. Dim.

Din vsl. *vrăstĭ* «aetas». Cuvântul există şi în alb. *vεrsε*, «Alter» G. Meyer, EWA. 470.

Vreáją, s. f. gătej, vreasc, lemne uscate, tot ce e uscat din plante Dal.

Din bg. *vrěža* «Ranke (von Gurken)».

Vreávă, s. f. gălăgie, sgomot. *Nu fă vreavă* (nu fă sgomot). Acest cuvânt ar puteà să aibă o legătură cu verbul arom. *văryescu* «cert, gonesc pe cineva strigând,

vorbind tare, urlând», deşi forma *văr-g'escu* întrebuin. în Macedonia, nu în comunele, în care v>g' (Gopeşi, Molovişte), ci şi aiurea, în care v>y. — prin urmare, la bază este un *b*, nu *v* şi numai în Epir g'<b a fost substituit prin *γ* — ne ar duce la forma lat. *verbesco* (verbum) din care s'ar puteà explică şi dacor. *vorbesc*.

Din bg. *vrěva* «Geschrei, Gerede».

Vuloágă, s. f. pajişte în mijlocul pădurii; poiană, luminiş. Dal. *Adunai lilitše di tu vuloagă* (am adunat flori din poiană). cf. Lit. Pop. 331.

Din vsl. *vologa* (atestat în Cod. Suprasl. Miklosick, *Paleosl.* 65 pentru *vlaga)* «humiditas ?»

Vurcolác s. m. v. *vurculac*.

Vurculác, s. m. vârcolac, strigoiu. *Vurculasl'i es noapte s-aspară n'isli* vurcolacii ies noaptea ca sperie pe copiii mici). [Şi: *vurcolac* s. m. Dal.].

Din bg. *vrъkolak* şi *vrakolak* (vsl. *vlŭkodlakŭ)*. Cuvântul se găseşte răspândit în întreaga Pen.Balc., în ngr. *βουρκόλακας* «Wampir» cu o mulţime de variante, pentru care vezi G. Meyer, *Ngr. St.* II 20; alb. *vurvolak* EWA. 479. Cf. Miklosich, *Slav. Elem. im Rum.* 13, SEW. 380.

Yilă, s. f. furcă de întors fânul (cf. *Conv. Lit.* XLVIII 466).

Din bg. *vila* id. (Cuvântul există şi în ngr. *βίλα* «Gabel». G. Meyer, *Ngr. St.* II 18).

Zăcón, s. a. lege. *Lipseaşte si vă-nviţaţă fitšorl'i... zăcuanile al Dumnidză* (trebuie să vă învăţaţi copiii în legile lui Dumnezeu). Cod. Dim. 14 b/5. *Zăcuanile bune*. 92 b/18.

Din vsl. s. bg. *zakonŭ* «lex». (Cuvântul există şi în ngr. *ζακόνι* Sitte, Gewohnheit». G. Meyer, *Ngr. St.* II 27; în alb. *zakón* «Gebrauch, Gewonheit» EWA. 480. Vezi despre terminologia juridică din limba slavă, care a pătruns în arom. şi peste tot în limbile balcanice *Dacoromania* III 888 precum şi N. Jokl, *Vuks alban. Liedersammlung*, apărut în *Zbornik*-ul pentru A. Belić. Belgrad, p. 76.

Zădúh, s. a. Zăduf, căldură năbuşitoare.

Din bg. *zaduhъ'* «Schwüle».

Zăgár, s. m. Câne de vânat, ogar. *Ţealadz după mine ca un zăgar?* (ce alergi după mine ca un ogar). Lit. Pop. 830. [Şi: *zăyár* s. m. Dal.].

Din bg. *zagъrъ* «Iagdhung» (< turc).

Zâ'mbe, s. f. (întrebuinţat numai la plural) colţişori. Se spune mai ales despre un cuţit cu tăişul stricat, numai cu colţuri. Deasemenea şi la garnitura cu colţuri la o haină, etc. *Căstura in'i si feaţe zàmbe, zâmbe* (briceagul meu nu mai taie)

Din vsl. *zǫmbŭ* (sau direct din forma dial. *zъmba* id. Cf. *Archiv f. sl. Phil.* XVII 134).

Zbárnic, s. (Atestat numai în liter. populară) cu înţelesul de un fel de cereale) ovăz s. orz? *Curcubetă h'eartă Pâni di zbarnic*. dovleac fiert, pâine de orz?) Lit Pop. 195.

Din bg. *zob* «orz»?

Zbor, s. a. cuvânt, vorbă. *Di zbor-zbor, adzundzi la ful'or.* (din vorbă, vorbă, ajungi la bătaie). Lit. Pop. 665. *Ş-alăcsim şî zboarăle* (şi am schimbat şi cuvintele) Ucuta 65/4, cf. 67/5, 6. *S-h'ibă fără ninţi un zbor*(să fie fără nici o vorbă). Cod. Dim. 107/7, cf. 20 b/11, 35/3, 47/25, 83/20, 92 b/18, 97/20, 110/1. [*Derivate: azboristu* adj. (necunoscut în Macedonia) care nu vorbeşte; *zburăscu*, vb. IV-a, vorbesc; *zburyarcu* adj. vorbăreţ].

Din bg. *zbor* id. (vsl. *sŭborŭ)*. Cuvântul există şi în ngr. *ζμπόρος* «Versammlung însă *ζμπορίζω* «Rede»; *ζβόρους* «Gespräch». G. Meyer, *Ngr. St.* II 28, şi, ca alcătuire este acelaş, la bază, ca *cuvânt*.

Zdróbu, ad . drăgălaş, *Zdroblu plândze şi zg'ileaşte* (drăgălaşul plânge şi ţipă), Dal. Există şi sub forma *dobru*, despre care vezi mai sus.

Din bg. *dobru* (> drobu) dela bg. *dobro* «bun»?

Zloátă, s. f. zlot, 3/4 din piastru. *C'und zloată calpă 'n pungă* (cu un zlot- calp în pungă) Lit. Pop. 905. [Şi: *zloată* s. f. Dal.].

Din bg. *zolota* «30 Parastück». (Cuvântul există şi în ngr. *ζολότα* «türkische Münze im Werte von 3/4 Piaster». După G. Meyer *(Ngr. St.* II 28), forma ngr. ar derivà din turc. *zolota* (cf. Miklosich *Slav. Elem. im Türk.* 24), iar aceasta din ruseşte. Cu toate acestea, cuvântul există în bg. din Macedonia. Se poate ca atât în macedobulg. cât şi în arom. să avem un element turcesc.

Zmeánă, s. f. izmană. *No-are zmeani la cur*, se zice despre cei golani şi râioşi. Cf. Lit. Pop. 666. cf. 49.

Din vsl. *izměna* «commutatio».

Zméu, s. m. zmeu de hârtie (în Macedonia necunoscut). Dal. (In Lit. Pop. p. 800, este dat şi cu înţelesul de «balaur»; nici cu acest înţeles cuvântul nu-i cunoscut la Aromâni.

Din bg. *zmei* «balaur».

Zúnă s. f. v. *zuniţă*.

Zuniţă, s. f. cingătoare *Şi cu zuniţa di sirmă* (şi cu cingătoarea de mătase). Lit. Pop. 836. [Dal. dă şi *zună* s. f. id.]

Din bg. *zuna*, *zunica* «Gürtel». Cuvântul există şi în dialectul meglenoromân.

DIMITRIE CANTEMIR IN RUSIA.

DE

ŞTEFAN CIOBANU

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE.

Şedinţa dela 11 Iunie 1924.

PREFAŢĂ.

La 21 August 1923, România culturală a cinstit amintirea lui Dimitrie Cantemir. Această dată memorabilă pentru istoria culturii româneşti a provocat un interes viu faţă de acela, care, cum scrieau soţia şi copiii lui, acum două sute de ani, «isprăvind cursul vieţii trecătoare, s'a mutat în cea veşnică».

Personalitatea genială a celui mai de seamă cărturar român, activitatea lui literară şi ştiinţifică, nu sunt încă pe deplin studiate. Şi cele câteva date din lucrarea de faţă, cari aruncă puţină lumină asupra unor pagini puţin cunoscute din viaţa marelui Voevod, vor servi ca material pentru acei, ce se vor ocupa de chestiune mai pe larg.

Chişinău, 16 Noemvrie 1924.

I

VIAŢA LUI DIMITRIE CANTEMIR IN RUSIA.

Sunt cunoscute îndestul împrejurările, în cari Dimitrie Cantemir a intrat în alianţă cu Petru cel Mare şi s'a retras cu armatele ruseşti în Moscovia, unde-şi petrece restul zilelor. Soarta tragică a unui domnitor, care pentru un vis frumos, nesilit de nimeni, îşi pune în cumpănă viitorul său şi al copiilor săi, care îşi lasă bogăţii în ţară şi posibilităţi de a domnì peste un popor, şi care îşi ia drumul pribegiei, este cunoscută în istoria Românilor mai mult decât în istoria altor popoare. Dar soarta lui Dimitrie Cantemir pare şi mai tragică, dacă luăm în seamă că acest domnitor ca cultură şi claritate de conştiinţă se ridică deasupra tuturor, că acest istoric renumit, acest diplomat iscusit rămâne înşelat în calculele lui. Retras în Rusia, străină lui ca moravuri şi obiceiuri, frământată de încercările de reformaţie siluită a lui Petru cel Mare, de răsboaie fără sfârşit, Dimitrie Cantemir, care îşi înţelegeà rostul său în viaţă, îşi cunoşteà mai bine ca oricine ţara părăsită, trebuià sà sufere mult în urma sfărâmării iluziilor de a-şi vedeà ţara liberă şi tronul asigurat pentru copii. Aici, în Rusia, el îşi scrie cele mai însemnate opere, din cari primul loc îl ocupă acelea, cari se referă la ţara lui. Acest fapt justifică interesul pe care trebuie să-l avem faţă de viaţa lui Dimitrie Cantemir în Rusia; ori şi ce amănunt poate contribuì la luminarea personalităţii lui, la completarea celor cunoscute despre el.

Este stabilit în literatura istorică, cea românească şi cea rusească, că Dimitrie Cantemir, căpătând încrederea Turcilor şi tronul Moldovei, soseşte în capitala Moldovei la 10 Decemvrie 1710 (a fost proclamat domnitor în ziua de 23 Noemvrie 1710). Raporturile dintre Rusia şi Turcia, încordate de multă vreme se rup definitiv cu puţin înainte de această dată şi anume la 20 Noemvrie 1710 [1]), când divanul turcesc

[1]) С. Соловьевъ. Исторія Россіи. Москва. 1866. vol. XVI, p. 56 А. Кочубинскій. Сношенія Россіи при Петрѣ I-мъ съ южными славянами и румынами. Москва 1872, p. 32.

declară solemn răsboiu Rusiei şi-l întemniţează pe reprezentantul Rusiei, Tolstoi. Acestei date i-a precedat o luptă diplomatică înverşunată la Constantinopole, la care au luat parte nu numai reprezentanţii Turciei și ai Rusiei, ci și ai mai multor ţări europene, din cari unele erau interesate la învingerea Rușilor (Suedia și aliații ei), iar altele la prăbușirea Turciei).[1]) Cantemir care în toiul acelor lupte se aflà la Constantinopole, fără îndoială a luat și el parte la rezolvirea conflictului ruso-turc şi, cum vom vedeà, încă fiind acolo a intrat în legătură cu Ruşii, mai mult, s'a obligat până la oarecare măsură de a intrà în alianță cu Rusia, când va deveni domnitor. Conduita lui Dimitrie Cantemir înainte de venirea armatelor rusești în Moldova, dela început pare suspectă. «Cantemir, neputincios între doi puternici, a recurs la arma celui slab, la șiretenie», spune istoricul rus despre el [2]). Căutând să capete simpatiile boierimii din Moldova, care ţineà minte cum el «când erà beizade la domnia frăţine-său, lui Antioh, că erà atuncea nerăbdător, zlobiv la beţie și-i ieșise numele de om rău» [3]), Cantemir a luat câteva măsuri de ordin administrativ și financiar, cari au plăcut tuturor [4]). Intre altele el dă drumul din temniţe unui număr destul de mare de boieri moldoveni, închiși de către Nicolae Mavrocordat pentru simpatii faţă de Ruși. Aceste măsuri ale lui Dimitrie Cantemir nu pot fi explicate decât presupunând, că el aveà dejà hotărîrea luată în ce privește atitudinea lui faţă de răsboiul ruso-turc, și părerea răposatului A. D. Xenopol că purtarea lui Cantemir faţă de Turci a fost sinceră până în momentul tratativelor lui cu Petru cel Mare prin medicul grec Policala [5]), pare a nu fi întemeiată. Şovăiala lui Dimitrie Cantemir, care a pus pe gânduri boerimea din Moldova [6]), este aparentă, este un joc dublu pentru a câștigà timpul necesar până la venirea armatelor rusești. Această presupunere se întemeiază și mai mult pe următorul pasaj dintr'o scrisoare a lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare din Septemvrie 1721. Plângându-se de situaţia lui grea și arătând serviciile pe cari le-a adus lui Petru cel Mare, Cantemir scrie:

«Fiind la Constantinopole, credinţa pe care am făgăduit-o excelenţi sale domnului Petru Andrei Tolstoi n'am călcat-o, martor este însuşi

---

[1]) С. Соловьевъ. Op. cit., vol. XVI. p. 51—55.

[2]) С. Соловьевъ. Op. cit., vol. XVI, p. 77.

[3]) *Ion Neculce,* p. 302. Ediţia M. Kogălniceanu. Bucureşti, 1872.

[4]) Ibidem.

[5]) *A. D. Xenopol,* Istoria Românilor. Iaşi 1896, vol. VIII, p. 110.

[6]) *I. Neculce,* p. 305.

Dumnezeu și excelența sa. Iar cum am venit în Moldova, înainte și după venirea Maiestății Voastre în țara noastră, am păstrat aceeaș credință, — pe tine te pun martor și judecător, stăpânul și împăratul meu» [1]).

Acest Petre Tolstoi a fost trimis la Constantinopole în Noemvrie 1701 cu misiunea de a adunà materiale privitoare la starea creștinilor în peninsula balcanică și a culege și informațiuni cu caracter militar [2]). Prin diferite mijloace, folosindu-se chiar de conrupție, de bani [3]), el căutà să atragă simpatiile popoarelor subjugate Porții și nu puteà să nu intre în legături cu Dimitrie Cantemir.

Deci este clar, că tratatul din 13 Aprilie 1711, încheiat în orașul Luțc între Petru cel Mare și Dimitrie Cantemir prin Luca Visternicul [4]), erà ultima fază a tratativelor de alianță cu Rusia, pregătită încă la Constantinopole, unde Dimitrie Cantemir își ia anumite angajamente. Prin aceasta se explică și încrederea țarului Rusiei în Cantemir, pe care n'a putut-o sdruncinà afirmația unor boieri cu simpatii față de Rusia *«că el este ca și un Turc»* [5]).

In tratatul dela 13 Aprilie 1711, Dimitrie Cantemir, recunoscând protectoratul imperiului rus asupra Moldovei în caz când Turcii ar fi învinși, caută să asigure până la oarecare măsură integritatea și independența țării sale, independență care pare istoricului A. Brükner *«în realitate desăvârșită»* [6]). Acest tratat în punctele lui esențiale, fără îndoeală, a fost opera lui Dimitrie Cantemir. Cele mai multe articole din acest tratat se referă la drepturile familiei Cantemir asupra Moldovei, în care domnitorul ereditar capătă drepturi de suveran, iar drepturile vechi ale boierimei moldovenești se limitează, ceeace provoacă nemulțumiri din partea boierilor [7]). Pe lângă că aceste puncte au fost dictate de interesele personale ale lui Cantemir, ca și punctele ulterioare, cari prevăd garanții pentru Cantemir în caz de neizbândă a răsboiului,

[1]) V. anexa XLVIII.

[2]) А. Г. Брикнеръ. Иллюстрированная исторія Петра Великаго. С. Петербургъ. 1882, vol. II, p. 468.

[3]) Ibidem, p. 469.

[4]) Полное собраніе законовъ Россійской Имперіи. С. Петербургъ. 1830, pp. 659—661, No. 2347. Acte și documente relative la istoria renașterii României. Vol. I, pp. 15—21. А. Кочубинскій. Op. cit., p. 46.

[5]) *I. Neculce*, p. 305.

[6]) А. Г. Брикнеръ. Op. cit., p. 149.

[7]) *I. Neculce*, p. 316.

în ele se oglindește spiritul epocei, care a precedat «absolutismului luminat», concepție pe care și-a însușit-o Dimitrie Cantemir la Constantinopole din contactul cu lumea diplomatică și din studiile sale istorice.

Dimitrie Cantemir ia toate măsurile posibile ca să se ție de angajamentul luat față de Petru cel Mare. In scrisoarea sa către feldmareșalul rus Şeremetiev din 4 Iunie 1711 [1]), Dimitrie Cantemir îl anunță, că el a trimis ordine în toate părțile principatului, împreună cu manifestele rusești ca «să se adune și să se înarmeze tot poporul și să vie sub comanda armatei monarhului până la ziua de 15 a acestei luni, și cine nu va veni din boieri, i se vor luà moșiile, iar poporul va fi dat judecății nu numai celei lumești, ci și blestemului împărătesc». Este vorba de cunoscutul manifest al lui D. Cantemir către supușii săi [2]). In curând Dimitrie Cantemir ia contact direct cu Rușii. Domnitorul Moldovei face cea mai bună impresie asupra Rușilor. Brigadierul francez Moro de Braze, care se aflà în armata lui Petru cel Mare, în memoriile sale notează următoarele: «Domnitorul a rămas cu Maiestatea Sa. El erà de statură mijlocie, minunat de bine făcut, foarte frumos, grav și cu cea mai fericită fizionomie. El erà amabil și politicos; vorba lui erà prietenoasă și liberă. El vorbià foarte bine limba latină, ceeace erà foarte plăcut pentru acei, ce-l înțelegeau» [3]).

In jurnalul de campanie al lui Petru cel Mare găsim despre această întâmplare următorul pasaj:

«La 24 Iunie (1711) Maiestatea Sa a binevoit a merge împreună cu oamenii săi de aproape în orașul românesc Iași... unde a venit înaintea Maiestății Sale și domnitorul român, domnul Cantemir dela armata lui. Și dânsul l-a întâmpinat pe Maiestatea Sa; deasemenea pe stăpâna împărăteasă — soția lui împreună cu copiii la intrare în oraș. Acest domnitor este un om foarte înțelept și capabil pentru sfaturi. Când

[1]) V. anexa I.

[2]) *N. Iorga*. Carol al XII-lea, Petru cel Mare şi ţările noastre. Anal. Acad. Rom. vol. XXXIII, seria II, pp. 126—127. *Hurmuzachi*, Documente, vol. I, supl. I, pp. 396—397.

[3]) Memoriile lui Moro de Braze au fost traduse în ruseşte de către poetul rus A. S. Puşchin. V. Сочиненія и письма А. С. Пушкина ред. П. О. Морозовъ vol. VI, p. 213. V. *V. Vericeanu*, Insemnări la Puşchin despre noi şi răsboiul ruso-turc din 1711. *Arhiva* de sub direcţia d-lui I. Bărbulescu. 1924, No. 1, p. 57.

Maiestatea Sa se găsià la Iaşi, acel domnitor cu soţia şi casa lui l-a tratat pe Maiestatea Sa destul de bine»[1]).

Petru cel Mare a fost nevoit să încheie cu Turcii în ziua de 11 Iulie 1711 o pace puţin onorabilă pentru Rusia. Turcii au pus drept condiţie a păcii extrădarea lui Dimitrie Cantemir. Trebuieşte recunoscut, că ţarul Rusiei cu toată situaţia lui grea, în această privinţă a avut o atitudine foarte cavalerească, refuzând să îndeplinească cererea Turcilor. Unele izvoare ruseşti adaugă că Petru cel Mare la cererea Turcilor s'ar fi exprimat astfel: «Mai bine voi cedà Turcilor ţara mea până la Cursc, decât pe principele, care din iubire faţă de mine şi-a părăsit ţara»[2]).

Mai aproape de adevăr este versiunea, că Cantemir a fost ascuns în lagărul rusesc, fie de bucătarul lui Petru cel Mare, fie de împărăteasă, «în haine nemţeşti, cu barba rasă»[3]), şi Petru cel Mare a refuzat să-l extrădeze sub pretextul, că nu ştie unde se găseşte, fapt pe care îl confirmă şi I. Neculce[4]).

După încheierea păcii, armatele ruseşti însoţite de un «ciauş», reprezentant al învingătorilor, se retrag dela Stănileşti spre Nistru. Dimitrie Cantemir, călăuzit de două sute de călăreţi ruşi se abate în mdo clandestin dela armatele ruseşti şi în seara de 14 Iulie îşi face pentru ultima dată intrarea în Capitala Moldovei, aproape părăsită de locuitori, ca să-şi ia familia. Aici Domnitorul Moldovei se opreşte pentru două zile, întâmpinând mai multe greutăţi în organizarea transportului familiei şi al bagajelor, şi Luni în ziua de 16 Iulie el părăseşte pentru totdeauna Iaşii[5]), trece Jijia la Popricani şi se întâlneşte cu Petru cel Mare la Zagarancea.

Cronicarul moldovean, care l-a urmat pe Cantemir, ne dă o listă de 24 boieri mai de seamă, cari au părăsit Moldova împreună cu armatele ruseşti, adăugând că pe lângă aceştia au fost «şi alţii mai proşti şi mai

[1]) П. Пекарскій. Наука и литература въ Россіи при Петрѣ Великомъ. Op. cit., vol. I, p. 249.

[2]) И. И. Голиковъ. Дѣянія Петра Великаго. Москва. 1838. Vol. IV p. 267. Димитр. Бантышъ-Каменскій. Словарь достопамятныхъ людей русской земли. Москва, 1836. Vol. III. p. 38. А. Бееръ Исторія о жизни и дѣлахъ молдавскаго господаря князя Константина Кантемира. Москва, 1783 p. 290.

[3]) П. Пекарскій. Op. cit. Vol. I p. 249.

[4]) *I. Neculce*, p. 329. А. Кочубинскій. Op. cit,. p. 68.

[5]) А. Кочубинскій. Op. cit., p. 68. Журналъ Министерства Нар. Просвѣщенія 1848 г. Февраль, p. 108—109.

de jos slujitori» [1]). In una din cele mai vechi istorii ale lui Petru cel Mare se afirmă, că împreună cu Cantemir a trecut în Rusia un număr de 448 de boieri şi funcţionari [2]). Numărul Moldovenilor, cari au urmat armatele ruseşti, a fost mult mai mare. La 22 Iulie Şeremetiev, din lagărul de pe Nistru, într'un raport întreabă ce să facă cu Românii, cari formau trei regimente (al lui Nicula, Cârju şi Abaza),—«să-i lase în armată sau să le dea drumul?» Nu se ştie răspunsul lui Petru cel Mare, probabil că cei mai mulţi din ei s'au întors în Moldova. Totuşi l-a urmat pe Cantemir un număr de «peste 4000 de suflete de sex masculin şi femenin» de «popor românesc care astăzi pentru credinţa creştină sunt nevoiţi să-şi lase patria şi vin în împărăţia rusească» [3]), cum scrie domnitorul Moldovei într'un raport al său către Petru cel Mare la sfârşitul lunii Iulie. Prin urmare, pe lângă soţia lui Dimitrie Cantemir, Casandra şi cei şase copii ai săi (Matei, Constantin, Şerban, Antioh, Maria şi Smaragda), a trecut în Rusia un număr destul de mare de Români.

---

[1]) *I. Neculce*, p. 332.

[2]) И. И. Голиковъ. Op. cit., vol. V, p. 35.

[3]) V. anexa VII. A. Кочубинскій, p. 70. П. Пекарскій. Op. cit., vol. I, p. 571. Полное собраніе законовъ Россійской Имперіи. 1830, vol. IV, p. 724—725, No. 2413.

In cartea lui *Bayer* (op. cit., pp. 363—400), Bantâş Camenschi publică genealogia familiilor boiereşti din Moldova, cari au trecut cu Petru cel Mare în Rusia. Iată lista acestor familii:

1. Ilie Abaza
2. Dimitrie Aga
3. Nicolae Armaş
4. Ion Banar
5. Bantâş
6. Savin Banul
7. Constantin Bragă
8. Ion Buhuş
9. Ion Vatav
10. Constantin Vatav
11. Miron Gafencu
12. Grigoraş Hâncu
13. Nicolae Hâncu
14. Vasile Zărul
15. Antioh Camaraş
16. Simion Codreanu
17. Procofii Caraiman-Culicovschi
18. Eustratii Cârţan
19. Damabaş (Dubaş) Lubaş
20. Merescu Ilie
21. Gheorghi Spatar (Mecinic)
22. Serdar Moghildea
23. Gheorghe Moţoc
24. Ion Mutul
25. Căp. Neguriţă
26. Nour
27. Pascalii
28. Eufimie Rameliş
24. Pavel Rugină
30. Sandul Nacul
31. Enache Scherlet
32. Carp Sulger
33. Iordachi Ursuliţă
34. Gheorghe Hrisescul
35. Nicolae Ciutea

Armatele rusești au trecut Nistrul la Movilău, și aici Dimitrie Cantemir după ce întocmește o listă a tuturor Românilor, adresează către Petru cel Mare cererea despre care am vorbit mai sus. Această cerere a fost precedată de o scrisoare a lui Dimitrie Cantemir, trimisă prin cancelarul Golovchin [1]) lui Petru cel Mare la 27 Iulie 1711 [2]). «Soarta noastră», scrie Dimitrie Cantemir, «după cum a spus profetul lui Dumnezeu, se află în mâinile Domnului. Soarta mea însă (așa a vrut providența dumnezeească) a găsit în Maiestatea Sa Imperială un ocrotitor și un sprijinitor». Dimitrie Cantemir mai departe întreabă la ce să se aștepte în starea lui «vagabondă», și își exprimă siguranța, că printr'o simplă poruncă a țarului, el va puteà dobândì dela țar, «nu numai ceeace a pierdut în mod voluntar» «printr'un serviciu de 20 de ani», ci și ceeace ar fi putut câștigà «prin tot atâți alți ani». In cererea despre care am vorbit mai sus, Cantemir precizează ce ar dorì să i se dea de către Petru cel Mare. El roagă să i se pue la dispoziție curți la Moscova și vile în afară de oraș și moșii în localități bune, păzite de garnizoane rusești, iar Românilor cari l-au urmat să li se dea și lor moșii. Chestiunile privitoare la Români să fie rezolvite numai de către Cantemir, iar el cu familia sa să nu aibă altă autoritate decât a lui Petru cel Mare. Mai cere să i se dea voie de a-și instruì copiii în străinătate, de a-și vinde lucrurile fără nici un impozit, de a călătorì unde va voì și de a i se restituì banii pe cari i-a cheltuit în răsboiul ruso-turc. Cantemir se vede, că nu credeà că părăsește Moldova pentru totdeauna, întrucât cerând să i se dea lui și moștenitorilor săi titlul de principe prealuminat, el adaugă, că «dacă în viitor principatul românesc va fi sub sceptrul Maiestății Voastre, în afară de el însăși și moștenitorul lui altul să nu fie admis» [3]).

Petru cel Mare a aprobat aproape toate punctele cererii lui Cantemir, formulându-le și într'un decret special, care a fost emis în Movilău în ziua de 1 August 1711 [4]). Prin acest decret i se recunoaște lui Cantemir și moștenitorilor lui titlul de «principe prealuminat», i se dau curți în Moscova și se dă ordin Senatului de a i se găsì moșii; deocamdată țarul ordonă să se dea în posesiunea lui Cantemir moșiile fostului

[1]) Anexa II.
[2]) Anexa III.
[3]) V. anexa VII.
[4]) V. anexa LXX. Полное собранiе законовъ Россiйской Имперiи. vol. IV, pag. 725—726.

general-maior Şidlovschi, căzut în disgraţia ţarului, din guvernă-mântul Harcov, împreună cu tot inventarul viu şi mort inclusiv familiile de iobagi.

Ţarul Rusiei admite ca, Cantemir să dea socoteală numai lui, ţarului, iar refugiaţii *români* să fie supuşi jurisdicţiei lui Cantemir. Aprobând punctele cu privire la libertatea de a-şi instruì copiii unde va voì, de a-şi vinde lucrurile fără nici un impozit şi de a fi scutit de dări pentru moşii, Petru cel Mare ordonă ca Românii, cari nu vor puteà fi plasaţi pe moşiile lui Şidlovschi, să fie aşezaţi de către amiralul Apuhtin şi principele Goliţin în guvernămintele lor (Harcov şi Chiev). Dela Movilău împăratul Rusiei a luat-o spre Varşovia, iar Cantemir din motive de ordin familiar este nevoit să meargă spre Chiev. «Soţia mea», scrie Cantemir cancelarului Golovchin la 2 August 1711, «însărcinată acum de opt luni, cutreeră ţara călătorind în aşà mod, că dacă vom zăbovì mai multă vreme pe drum, vor fi în primejdie şi copilul ce are să se nască şi maică-sa». Cantemir roagă să fie trimis «sub scut cât de curând la Chiev», cerând şi scrisori de recomandaţie către autorităţi [1]). La Şargorod Dimitrie Cantemir se desparte de armatele ruseşti şi, însoţit de o escortă de 200 de călăreţi, se îndreaptă spre Chiev [2]). Sunt cunoscute peripeţiile acestei călătorii pline de primejdii a domnitorului Moldovei, când Cantemir aproape a fost prins de către Cazaci şi Tătari. I. Neculce cu o abundenţă de amănunte ne zugrăveşte viaţa Moldovenilor la Chiev şi Harcov, planul lui Petru cel Mare de a începe un nou războiu cu Turcia, în care rolul principal trebuià să-l joace Cantemir [3]).

Ajuns la Chiev, Dimitrie Cantemir în aşteptarea deciziunei cu indicaţia oraşului, unde urmà să se stabilească, face două cereri către Petru cel Mare. In una din ele, fără dată precisă, el roagă să i se pună la dispoziţie o unitate de cel puţin cinci sute de soldaţi pentru pază, motivându-şi cererea prin faptul că el nu cunoaşte firea locuitorilor băştinaşi şi este străin [4]). In a doua cerere Dimitrie Cantemir roagă să se precizeze raporturile lui de domnitor cu Moldovenii trecuţi în Rusia.

---

[1]) Anexa IV.

[2]) *I. Neculce,* p. 333. Н. Г. Петръ Великій на берегахъ Прута. Журналъ Министерства Народн. Просвѣщ. 1847, No. 2, p. 115.

[3]) *I. Neculce,* pp. 333—338.

[4]) Anexa V.

Cronicarul Moldovei, care cu atâta preciziune descrie toate evenimentele din viața nenorociților Moldoveni, trecuți în Rusia, vorbește cu amărăciune şi despre neînțelegerile pe cari le-a avut Cantemir cu boierii moldoveni la Chiev. «Deci», povestește el, «Dimitrașco-Vodă nu vrea să ție pe Moldoveni cu dragoste, ca pre niște străini ce și-au lăsat casele și s'au înstrăinat de moșiile sale pentru dânsul; el vrea să-i ție mai aspru decât în Moldova că i se schimbase firea într'alt chip, nu precum erà domn în Moldova, ce precum erà mai înainte pre când erà beizadea tânăr, în zilele frăține-său Antioh-Vodă, încă și mai rău, și iute la beție, și se scârbià de fiece, și ușa îi erà închisă...» [1]).

Poate că în cele spuse de către I. Neculce sunt și exagerări, poate că necazurile pribegiei l-au făcut să vadă unele lucruri în altă lumină decât cea adevărată, dar e posibil că și Cantemir în urma celor petrecute, descurajat, enervat și-a pierdut tactul obișnuit față de boierii moldoveni. In cererea lui Dimitrie Cantemir de a i se dà puteri discreționare față de Moldoveni, de sigur că a jucat rol și dorința de a-i apărà în situația lor de străini, într'o țară cu altă limbă, cu alte obiceiuri și moravuri. Dimitrie Cantemir roagă în cererea pe care am amintit-o [2]), ca «în conformitate cu preaînduratele promisiuni de capitulare», «orice Moldovean, de orice stare, fie că va întovărăși pe principe sau va urmà silit de alte trebuințe să se bucure de foloasele acestor promisiuni în cuprinsul Imperiului Maiestății Sale Imperiale». Punctul al 2-lea al cererii lui Cantemir este și mai elocvent în această privință: «Ori unde va fi locuința Principelui, a boierilor și a celorlalți de sub ocrotirea lui, nici un principe, general, voevod sau prefect nu poate aveà puterea jurisdicțiunii asupra lor, ci ea va fi întreagă în mâna principelui însăși». Mai departe Cantemir își exprimă dorința, ca neînțelegerile, ivite între supușii săi și între Ruși, să fie tranșate de comisiuni mixte, iar divergențele dintre principe și vre-un membru al familiei sale să fie rezolvate de către Impărat. Cantemir nu uită să arate, ca în caz când Moldova «va ajunge sub domnia Maiestății Sale Imperiale», nimeni să nu poată ocupà tronul ei decât Cantemir. Cerând să i se aprobe libera trecere prin toată Rusia, precum și posibilitatea de a-și trimite copiii în străinătate pentru studii, Cantemir roagă ca supușii săi să aibă dreptul de a-și vinde averea fără nici un fel de taxe. Petru cel Mare, cum am văzut și din decretul

[1]) *I. Neculce*, p. 335.
[2]) Anexa V.

dela 1 August 1711, aprobă aproape toate punctele cererii lui Cantemir. Domnitorul Moldovei fu investit cu drepturi excepționale față de supușii săi. Acest drept, pe care nu l-a avut niciodată nici un supus rus, Cantemir îl exercită și mai târziu, în anul 1715, când el condamnă la moarte pe trei boieri moldoveni, cari la o petrecere s'au încăerat cu alții la bătaie și i-au omorît pe doi; alți câțiva boieri amestecați în această afacere au fost condamnați la muncă silnică, pedepse asupra cărora Cantemir a revenit, înlocuindu-le cu «pedeapsă corporală», sentință care a fost aprobată de către Petru cel Mare [1]).

Cum vedem din scrisoarea din 26 Noemvrie 1711, Cantemir la această dată se găsește la Harcov [2]). Regiunea de lângă acest oraș, cu cele treisprezece sate locuite de Români, se vede că se bucură de o autonomie specială, ceeace îndreptățește până la oarecare măsură raportul ambasadorului lui Carol al XII-lea, Folich, către înalta Poartă din 4 Iunie 1712, în care se plânge că trădătorului Cantemir i s'au dat pământuri în regiunea cazacilor, ceeace ar fi o ispită pentru supușii imperiului otoman [3]).

Moldovenii însă cu toate privilegiile pe cari le acordase Petru cel Mare în țara rusă tindeau spre țara lor; și poate și din cauza neînțelegerilor cu Cantemir, care a rămas Domn al lor și în Rusia cu puteri mai mari decât în Moldova, din cei peste patru mii câți erau la început n'au rămas decât vreo două mii [4]).

La Harcov Dimitrie Cantemir se vede, că fu însărcinat de către Petru cel Mare cu lucrările de reconstrucție ale orașului și cetății. Cel puțin dintr'o scrisoare fără dată, probabil, din anul 1712 vedem că Cantemir întâmpină dificultăți în misiunea sa, raportând, că cetatea este de lemn, nu este întărită cu pământ, n'are șanțuri și rugând să i se pună la dispoziție un regiment de soldați «pentru construirea orașului» și plângându-se pe larg cu această ocazie asupra nedreptăților ce i se fac de către administrație cu moșiile date de către țar.

Cantemir a stat la Harcov cu familia până la sfârșitul anului 1712. In acest răstimp el pleacă în două rânduri la Petersburg — prima dată pe la

[1]) Θ. Бееръ. Op. cit, p. 297. Димитрій Бантышъ-Каменскій. Словарь достопамятныхъ людей Русской земли. Москва. 1836, vol. III, p. 39.

[2]) Anexa VIII.

[3]) И. И. Голиковъ. Дѣянія Петра Великаго, vol. V, p. 57.

[4]) Д. Бантышъ-Каменскій. Op. cit., vol. III, p. 39. Митр. Евгеній. Словарь русскихъ свѣтскихъ писателей. Москва. 1845, p. 262.

sfârșitul anului 1711 pentru a luà parte la o consfătuire cu Petru cel Mare în chestiunea unei noui campanii împotriva Turcilor, iar a douaoară în vara anului 1712 pentru a-l decide pe țarul Rusiei de a-și îndeplinì promisiunile, anunțate în decretul dela 1 August 1711. In urma stăruințelor lui Cantemir, Petru cel Mare, printr'un nou ordin din 9 Iunie 1712, ordonă să se dea fostului domnitor al Moldovei 40 de familii de iobagi (dvoruri) în suburbia Moscovei, o plasă întreagă (Comarnițcaia) cu o mie de dvoruri (case, familii de iobagi) și moșii în regiunea Sevsc (și județul Lugansc) din guvernământul Oreol [1]), regiune care în veacul al XVII-lea a servit ca loc de exil pentru nemulțumiții imperiului moscovit. Se pare că tot în anul 1712 lui Cantemir i s'a dat și satul Ciornaia Greazi cu cătunele lui și satul Bułatnicovo cu cătunul Orehovca în județul Moscovei cu toate moșiile și inventarul, precum și o pensie viageră de 6000 ruble anual [2]). In Moscova, unde Dimitrie Cantemir sosește la 18 Ianuarie 1713, [3]) i s'au dat lui Cantemir și două case în cartierul Pocrovca, una de piatră și una de lemn, cu câte 8 camere fiecare.

Nu cunoaștem decât foarte puțin din viața lui Cantemir la Harcov și mai pe urmă la Moscova. Din cele câteva scrisori din anii 1712—1716 trimise de către Cantemir lui Petru cel Mare și unor demnitari din Rusia [4]), reiese că Dimitrie Cantemir, care sta când în satul Solomino din guvernământul Orlov, când la Moscova, se interesează de chestiunea moșiilor sale, de scutirea de dări, care-i fusese acordată de către Petru cel Mare și care nu-și ținuse angajamentul. Se vede că Dimitrie Cantemir duce o viață patriarhală, trăind retras, ocupându-se în primul rând cu educația copiilor săi, cari, cum vom vedeà, au avut o creștere foarte îngrijită, și fără îndoeală continuând lucrările începute la Constantinopole și scriind operele pe cari le-a urzit în Rusia. El duceà aceeași viață orientală, pe care a dus-o la Constantinopole și în Moldova, viață care-i făceà pe Ruși să vadă în el ceva neobișnuit. Până în anul 1719, când s'a căsătorit a doua oară, Cantemir a purtat barbă și umblà în haine orientale lungi, care erau obișnuite în Moldova. Se sculà la orele 5 dimineața, bea cafeà turcească și ciubuc și după aceasta se

[1]) И. И. Голиковъ. Op. cit., vol. V, p. 124, 295, 362.

[2]) Д. Бантышъ-Каменскій. Op. cit., vol. III, pp. 38—39. Ѳ. Бееръ. Op. cit., pp. 293—294.

[3]) Anexa X.

[4]) Anexa X—XXI.

închideà în cabinetul său, unde lucrà până la amiază, când luà masa, foarte modestă, dintr'o singură mâncare, aveà obiceiul de a se odihnì puțin după masă și pe urmă lucrà până la orele 7; seara o petreceà în mijlocul familiei și se culcà la orele 12 [1]. Dimitrie Cantemir, cum se vede duceà o viață foarte cumpătată, nu bea vin decât cu apă, ceeace deloc nu se potrivià cu viața din Rusia, și cazuri de beție, despre cari pomenește Neculce în două rânduri, se întâmplau foarte rar, și numai când erà nevoit să beà cu oaspeții. Astfel, se povestește, că după un prânz, unde a fost silit să beà mai mult decât erà obișnuit, el s'a îmbolnăvit stând în pat 14 zile, și de atunci căutà să evite ori și ce chefuri [2].

Dintre oamenii cari îl înconjurà pe Cantemir în timpul șederii lui la Harcov și Moscova merită să fie remarcat Anastasie Condoidi, care trăià în casa lui Cantemir [3] în calitate de profesor al copiilor principelui «de limbile elino-greacă, latină și italiană» [4]. Grec din *Fanar*, preotul Anastasie Condoidi, cum povestește el însuși într'o cerere către secretarul de cabinet al împărătesei Ecaterina, Macarov, în anul 1726, a fost predicator pe lângă patriarhul Constantinopolului și al doilea secretar pe lângă ambasadorul rus Tolstoi. Fiind persecutat de Turci din cauza atitudinei sale rusofile, el s'a refugiat în Moldova, de unde a plecat cu Cantemir în Rusia. In anul 1720 el fu numit ca assesor al sinodului rusesc, a fost profesor la Academia din Moscova, iar mai târziu a devenit arhiepiscop de Vologda cu numele de Athanasie [5].

Cantemir după cum se vede aveà legături vechi cu Condoidi, pe care l-a cunoscut la Constantinopole și căruia pe urmă îi încredințează educația copiilor săi. Pe unul din fiii lui Condoidi îl vedem trăind pe lângă principesa Maria la Moscova, fiica lui Cantemir pe la anul 1737 [6]. Personalul de serviciu al lui Cantemir erà și el adus din Moldova. Astfel îl vedem pe Antioh, cămărașul, cu soția sa Ecaterina, administratorul

[1] Ѳ. Бееръ. Op. cit., p. 312. П. Пекарскій. Op. cit., vol. I, p. 251 și articolul lui Gheorghe Gore: Г. Г. Димитрій Кантемиръ. Бессарабскія областныя вѣдомости. 1867, No. 19 din 6 Maiu.

[2] П. Пекарскій. Op. cit., vol. I, p. 251. Г. Г. Dimitrie Cantemir. Бессар областн. вѣдомости. 1867, No. 19.

[3] П. Морозовъ. Ѳеофанъ Прокоповичъ, какъ писатель. Журналъ министерства Народн. просвѣщенія 1880, No. 8, p. 301.

[4] V. anexa XXXVII.

[5] И. Чистовичъ. Ѳеофанъ Прокоповичъ и его время, pp. 93—96. П. Пекарскій. Op. cit., vol. I, p. 236. Митр. Евгеній. Op. cit., vol. I, p. 265.

[6] И. И. Шишко. Op. cit. Журн. Мин. Нар. Пр. 1891, No. 4, p. 385.

moşiilor lui Cantemir, căruia principele înaintea morţii dispune să i se dea o pensie viageră de câte o sută de ruble anual [1]). Pe acest cămăraş, ca şi pe un medic Sevast şi un oarecare Ioan Hrisavidi, probabil că greci de origină, îi vedem mai târziu ca făcând parte din anturajul principesei Maria [2]). Dimitrie Cantemir aveà o deosebită simpatie faţă de greci şi probabil că mulţi din grecii ce se găseau în Rusia căutau sprijinul lui. Dat fiind că toţi copiii lui Cantemir cunoşteau la perfecţie limba grecească, cum se vede din corespondenţa dintre principesa Maria şi fraţii ei, că ei întrebuinţau în corespondenţă limba grecească, şi nu pe cea rusă pe care o ştiau, nu este exclus că în casa lui Cantemir, pe lângă limba moldovenească, care erà întrebuinţată [3]), se foloseau şi de cea grecească. Se ştie deasemenea că, Cantemir ia sub protecţia sa pe Liberie Coleti, un alt preot grec, fost profesor la Ale, implicat în complotul prinţului Alexie şi surghiunit de către Petru cel Mare la mănăstirea Soloveţ [4]). La 17 Februarie 1721 copiii lui Cantemir fac o cerere către Petru cel Mare, rugându-l să-l elibereze «pe cuvântul lor» pe Coleti, «care este destul de bine» în limbile grecească, latină şi italiană [5]). Colonia grecească din Moscova erà pe vremurile lui Petru cel Mare destul de numeroasă. Ca greci, probabil, că treceau în genere ortodocşii din peninsula balcanică, aşà cum erà în Polonia, toţi acei cari din punct de vedere bisericesc depindeau de patriarhul dela Constantinopole, fără îndoeală că şi *Românii* intrau în această categorie. Prin aceasta se explică în parte şi legăturile pe cari le aveà Cantemir cu Grecii din Rusia.

Colonia grecească aveà şi o mânăstire în Moscova al cărei patron erà sfântul Nicolae, mânăstire care a fost zidită în veacul al XIV-lea şi în care dela anul 1653 serviciul divin se făceà în limba greacă. Această mănăstire a fost dată «pentru vecie» călugărilor greci dela muntele Atos

[1]) *Ibidem*, p. 384.

[2]) *Ibidem*.

[3]) Biografii lui Antioh Cantemir, fiul lui Dimitrie, afirmă că el cunoşteà limba moldovenească.

[4]) A. Д. Кантемиръ. Сочиненія. Редакція П. А. Ефремова. В. А. Стоюнинъ. князъ Антіохъ Кантемиръ. С. Петербургъ, 1867, p. XIV. După moartea lui Dimitrie Cantemir, moşia lui, Comarici, a trecut la Constantin, fiul cel mai mare a lui Cantemir. La această moşie ca administrator îl găsim pe un oarecare *Radu Coleti*. Poate Coleti a avut ceva cu Moldova? Журн. М-ва Нар. Просв. 1891, No. 6, p. 406.

[5]) Anexa XXXVII.

la anul 1669. La 12 Mai 1713 moare soția lui Cantemir, Casandra [1]), născută Cantacuzino, o femeie cu o cultură vastă și cu calități de soție și de mamă superioare, cum afirmă biografii lui Antioh Cantemir [2]). Dimitrie Cantemir o înmormântează la mănăstirea grecească, unde în curând zidește o biserică frumoasă, care se deosebià de bisericile rusești ca arhitectură, ceeace ne face să credem, că biserica dela mănăstirea grecească a fost construită după planurile lui Dimitrie Cantemir [3]).

După moartea soției sale, Dimitrie Cantemir duce o viață și mai retrasă. El stă la Moscova și singura preocupare, pe lângă lucrările lui științifice, a fost educația copiilor. In calitate de profesor îl vedem în casa lui Cantemir pe Ivan Iliinschi, care a jucat un rol însemnat în educația literară a fiului lui Dimitrie Cantemir, Antioh. Absolvent al Academiei teologice din Moscova, un foarte bun cunoscător al limbii latine, el a lăsat pe lângă traduceri câteva încercări literare în versuri, nu tocmai reușite, și ca profesor de limba rusă, a trezit gustul pentru literatură la copiii lui Cantemir. Se știe că prima lucrare a lui Antioh Cantemir «Simfonia asupra Psaltirii» (1727) a fost scrisă sub directa influență a lui Iliinschi). [4]) Om foarte corect, cum îl caracterizează izvoarele rusești [5]), destul de cult, ajuns mai pe urmă translator la Academia de știință rusă (a murit la anul 1737), Ivan Iliinschi era foarte legat de familia Cantemireștilor. Probabil că el s'a angajat ca profesor imediat după stabilirea lui Dimitrie Cantemir în Moscova, întrucât despre el se găsește o corespondență din 3 Octomvrie 1716, și anume: Contele Musin-Pușchin îl anunță pe secretarul de cabinet, Macarov, că el în urma ordinului țarului a găsit doi buni cunoscători ai limbii latine, din care unul «Ivan Iliinschi, care trăește la principele român (voloschii), Dimitrie Cantemir, după care s'a trimis din Moscova la Comarici [6]) la principe (fiindcă în aceà vreme el se găsià acolo); dar principele nu i-a dat drumul și a spus că Maiestatea Sa Impărătească a ordonat

[1]) В. А. Стоюнинъ o numeşte Smaragda, confundând-o probabil cu fiica lui Cantemir. Op. cit., p. XIII.

[2]) В. А. Стоюнинъ. Op. cit., vol. I, p. XIII. După abatul *Venuti*, Vie du prince Antiohus Cantemir. П. Пекарскій. Op. cit., vol I, p. 249.

[3]) Г. Г. Димитрій Кантемиръ, Бессар. обл. вѣд. 1867,. No. 19.

[4]) Despre aceasta v. В. Я. Стоюнинъ. Op. cit.

[5]) П. Пекарскій. Исторія Императорской Академіи Наукъ, С. Петербургъ 1873, p. 91. П. Пекарскій наука и литер. при Петрѣ I-мъ vol. I, p. 237.

[6]) Moşia lui Cantemir în guvernământul Orlov.

să-l ţie la dânsul» [1]). Iliinschi, cum se vede, îndeplinià şi funcţia de secretar al lui D. Cantemir, care bineînţeles la început nu cunoşteà limba rusă; el îndeplinià şi funcţia de translator. Este cunoscut, că opera lui Dimitrie Cantemir «Sistemul religiei mahomedane» scrisă de către autor în latineşte a fost tradusă în ruseşte de către Ivan Iliinschi [2]). Dar ceeace este mai interesant este faptul, că Iliinschi ne-a lăsat nişte note zilnice, «*Notationes quotidianae*», cum le întitulează el, cu privire la viaţa principelui Dimitrie Cantemir, note asupra cărora vom reveni.

Din toate datele pe cari le-am relevat reiese că Dimitrie Cantemir până la a doua căsătorie a sa stăteà când la Moscova, când la moşiile lui, ocupându-se de educaţia copiilor şi de lucrările sale ştiinţifice. In acest răstimp, se vede că el înfiinţează un orăşel la moşia sa în guvernământul Orel, căruia îi dă numele patronului său, Dimitrovca, orăşel, astăzi capitală de judeţ, la început locuit aproape exclusiv de Moldoveni [3]); Acest orăşel erà reşedinţa de vară a lui Cantemir. El fondează aici o mănăstire cu o biserică frumoasă, care poartă numele sf. Dimitrie Această biserică, ca şi altele două dela moşiile lui, a fost zidită după planurile de arhitectură ale lui Cantemir şi ca frumuseţe se deosebie de cele ruseşti [4]). Nu este exclus, că aceste biserici au fost construità în stil moldovenesc, având în vedere că la moşiile lui Cantemir se găseau mulţi Moldoveni.

In anul 1714 Cantemir fu chemat de către Petru cel Mare la Petersburg, unde el plecă cu copiii săi. Aici fiul lui, Şerban, care abià aveà şapte ani, rosteşte în ziua Invierii în prezenţa ţarului un panegiric în limba greacă, ceeace l-a determinat pe Petru cel Mare să-i facă micului orator cadouri însemnate şi să-l înscrie în regimentul său de gardă [5]). Se înţelege, că această mică operă nu a fost făcută de către Şerban, ci de către profesorii lui sau ceeace este mai probabil de către însăşi Dimitrie Cantemir. Textul acestui panegiric tipărit în acelaş an s'a păstrat în ruseşte şi latineşte şi are următorul titlu:

«Petro primo Hyper serenissimo et potentissimo Pio, Victori et Clementissimo Imperatori Domino et protectori suo Panegyricum

[1]) П. Пекарскій. Наука и литература при Петрѣ І-мъ, vol. I, p. 233.
[2]) *Ibidem*, p. 249.
[3]) Дим. Бантышъ-Каменскій. Op. cit., vol. III, p. 40.
[4]) *Gh. Gore*. Г. Г. Бессар. обл. вѣд. 1867, No. 19.
[5]) П. Пекарскій. Наука и литература при Петрѣ І-тъ vol. II, p. 320.

Holocaustum humillimè litat et offert Inclitae et Theophruritae Phalangis Sanctae Metamorthoseos, Miles nec non, sacri Ross: Imperij Princeps et Moldavanae Hospodarowicz, Servus deditus, Serbanus Cantemyr, in Burgo S. Petri. Anno à Partu Virg: 1714 Mart: in eunte septimo aetatis suae anno. Hellenica dialecto peroratum»[1]).

Panegiricul lui Şerban Cantemir nu se deosebeşte prin nimic de producţiunile acestui gen literar dela sfârşitul veacului al XVII-lea şi dela începutul celui al XVIII-lea. Acelaş stil umflat, aceeaşi hiperbolare a calităţilor celor cărora le este adresat panegiricul, aceeaşi retorică nesinceră, care este caracteristică operelor de acest gen din veacul al XVIII-lea. Cuvântarea se începe cu o frază întortochiată, în care se arată, că nu va fi împotriva raţiunii când un copil cu limba gângavă şi cu buzele ce sug lapte, va încercà să aducă laude ţarului gloriei, reînviat, întrucât Dumnezeu a putut să asculte cântece din gura pruncilor şi a glasurilor plângătoare. Cu întorsături ciudate şi comparaţii şi epitete retorice, se vorbeşte despre învingerea morţii de către Hristos. Victoria lui Petru cel Mare asupra duşmanilor creştinătăţii este considerată ca victoria lui Hristos asupra morţii. La sfârşit, autorul îşi exprimă următoarele dorinţe: «Aşà prin domnia ta, Petre, noi nădăjduim cu statornicie după învierea lui Hristos, că marea biserică dumnezeească îşi va recăpătà libertatea sa din trecut, ca şi moştenitorii vechiului Adam, cari cu toate că au suportat multe veacuri captivare grea, de libertatea sa niciodată n'au uitat. Aşà şi noi, fiii noului Adam, cu toate că suntem captivi mai mici de ani, prezicem cu siguranţă venirea iminentă a libertăţii de viaţă»[2]).

Asemenea cuvântări erau în spiritul epocii şi se obişnuià să se rostească în prezenţa ţarului, când voiau să atragă atenţia lui asupra vre-unui copil. O altă cuvântare, care însă n'a fost publicată, a fost rostită tot în limba grecească de către al patrulea fiu al lui Cantemir, Antioh. Cuvântarea care poartă titlul «Cuvânt panegiric în cinstea Sf. Dimitrie

[1]) In româneşte: Lui Petru I. Prealuminatului, Preaputernicului, învingătorului şi preamilostivului Impărat, Domnului şi ocrotitorului său creiază şi oferă umilit panegiricul înflăcărat soldatul preaslăvitului şi păzitului de Dumnezeu regiment al Sf. Schimbări la faţă şi principe al preasfintei împărăţii ruseşti şi gospodar moldovenesc, preaplecatul serv. Şerban Cantemir, în S. Petersburg, în anul de când a născut fecioara 1714, Martie, când mergeà al şaptelea an al vârstei sale. Rostită în dialectul grecesc».

[2]) П. Пекарскій. Наука и литер. при Петрѣ I-мъ vol. II, pp. 320—322. Panegiricul lui Şerban Cantemir se reproduce în întregime la Ѳ. Бееръ. Op. cit., pp. 328.

de Thesalonic», a fost rostită în ziua onomastică a lui Dimitrie Cantemir, la 26 Octomvrie 1719, în prezența țarului în școala de pe lângă mănăstirea «Zaiconospascaia» (Academia de pe urmă) [1]. Și aceasta dovedește, că limba greacă erà limba obișnuită în casa lui Cantemir, că el ținea foarte mult ca copiii lui s'o cunoască bine.

In anul 1715 împăratul Rusiei pleacă în străinătate. Dimitrie Cantemir, care până la moarte n'a încetat de a se interesà de soarta țărilor românești, de a se întoarce în Moldova, întreține legături vii cu emigranții români și chiar cu unii boieri din Moldova. El urzește un plan de cucerire al acestor țări de către țarul Rusiei, visând tronul țărilor românești, bine înțeles în condițiunile înțelegerii de mai înainte cu Petru cel Mare. La 17 Ianuarie 1717 [2]) Dimitrie Cantemir trimite o scrisoare lui Petru cel Mare, care se găsià «pentru binele general al creștinismului» în Olanda. In această scrisoare Cantemir cere să i se permită să plece în străinătate, ca să-l vadă pe Petru cel Mare, având «ceva» de propus țarului «ce se impune de vremurile de astăzi» și dorind a vizità «acele țări». Din altă scrisoare din 8 Februarie din același an [3]), adresată cancelarului Golovchin se vede că Dimitrie Cantemir trimite în anul 1716 cu aprobarea țarului un om special în Ardeal, ca să se informeze «pe larg asupra situației în acele țări». Anunțându-l că trimisul a sosit, el adaogă, că înaintează un memoriu amănunțit în această privință lui Petru cel Mare prin Menșcicov, și roagă ca în interesul cauzei să nu se divulge acele informațiuni. Acest memoriu interesant, pe care-l publicăm în întregime în altă parte a lucrării noastre [4]), se împarte în trei capitole. In primul, se descrie situația în Muntenia, unde după prinderea de către Nemți a lui Nicolae Mavrocordat, boerii cu concursul cărora s'a făcut aceasta se refugiaseră în Transilvania, cerând să fie pus ca domnitor Gheorghe Cantacuzino, cumnatul lui Cantemir. Dorința boierilor n'a fost respectată și între boierii munteni se începe o vie nemulțumire împotriva regimului nemțesc, nemulțumire care crește și din cauza

[1]) Unii cercetători ruși cred, că cuvântarea a fost rostită în anul 1718. B. Ai Стоюнинъ. Op. cit., p. XIII. Д. Бантышъ-Каменскій. Op. cit., vol. III, p. 8. No. ne folosim însă de ediția operelor lui Cantemir a lui *P. A. Efremov*, unde această cuvântare este trecută sub anul 1719 cu indicații unde se găsește. Op. cit., vol. II, p. 443. Deasemenea M. Евгеній. Op. cit., vol. I, p. 265.

[2]) Anexa XXV.

[3]) Anexa XXVI.

[4]) Anexa LXIII.

jafurilor și a intenției guvernului austriac de a transformà Muntenia într'o simplă provincie nemțească. Propunerea austriecilor de a-l numì pe Gheorghe Cantacuzino ca guvernator al Munteniei a fost respinsă «cu bărbăție» de el și de boieri, «cari au spus-o pe față că ei nu pot suportà altă supușenie, decât sub forma domniei independente, cum a fost și sub stăpânirea turcă».

Boerii munteni trimit o delegație la curtea cesarului; neliniștea pătrunde și mai mult în rândurile boierilor, când s'a răspândit svonul, că iezuiților li s'a permis să facă propagandă în țară. In așteptarea răspunsului dela cesar, boerii și episcopii, întruniți la o consfătuire secretă, hotărăsc să se opue la ori și ce tentativă de a li se răpì independența și visează la măsurile, pe cari le-ar luà, în caz de nereușită, între care și aceea de a cere prin Cantemir sprijinul țarului Rusiei și cerând și avizul lui Dimitrie Cantemir. Nici situația din Moldova, după Cantemir, nu erà tocmai bună. O parte din ea fù ocupată de către austrieci și jefuită. Unii din boieri se refugiară în Transilvania, de unde fac o scrisoare lui Cantemir, în care cer protecția țarului Rusiei. Cei rămași în Moldova, unii sunt deținuți de Turci, iar alții se ascund prin păduri. Aceștia din urmă «țin sfat» și roagă să se aducă la cunoștința lui Cantemir și a țarului situația, în care se găsesc ei. Ca să-l informeze pe Cantemir și să ceară ajutorul Rusiei, mitropolitul Moldovei îl trimite pe arhimandritul Sucevei în Rusia, iar boierul Sturdza îi trimite din tabăra turcă doi fii ai săi, care vin la Cantemir. Comandantul oștirilor moldovenești întreabă ce să facă? Din toate informațiile culese pe diferite căi, Cantemir îl încredințează pe țar, că toți așteaptă izbăvirea dela Ruși și că dacă nu va venì sprijinul lui Petru cel Mare, ei vor preferà sà rămâie sub Turci, decât să treacă sub stăpânirea nemților.

Dimitrie Cantemir crede că și situația din Constantinopole, pe care o descrie în capitolul al treilea este destul de favorabilă unei acțiuni rusești, arătând că Turcii sunt sătui de răsboiul cu austriecii și ar dorì încheierea păcii, nefavorabile pentru ei, și că ei se tem foarte mult de Ruși. Deasemenea Cantemir vorbește despre starea spiritelor ostașilor turci din garnizoanele Hotin și Bender. Toate aceste date, după Cantemir, duc la concluzia, că a sosit momentul eliberării țărilor românești de sub jugul turcesc și nemțesc. Din acest memoriu reiese că Dimitrie Cantemir erà în curent cu cele ce se petreceau în țările românești, că el deținea firele informațiunilor din aceste țări și cunoșteà situația din peninsula Balcanică.

Petru cel Mare însă nu se grăbește cu răspunsul, cu toate că Dimitrie Cantemir îi amintește în unele scrisori, rugându-l să-și țină obligațiunea față de Moldova. Așà în scrisoarea din Ianuarie 1718 [1]), Dimitrie Cantemir arată, că el a convins poporul moldovenesc să-i dea ajutor lui Petru cel Mare, să jure credință țarului, iar acesta din urmă s'a obligat să fie apărătorul lor «în toate necazurile». După încheierea păcii unii din Moldoveni s'au refugiat, iar cei mai mulți au rămas în Moldova, fiind persecutați de Turci. «Anul trecut», scrie Cantemir, «au fost luate 80.000 de suflete [2]) în robie și au fost stricate bisericele și sfintele mănăstiri *incendiate* și arse și în special mănăstirea noastră punându-i-se o mină, a fost distrusă și osemintele părintelui nostru scoase și profanate».

Cu începerea răsboiului turco-austriac, Moldovenii suferă și mai mult și au ajuns la disperare. Mitropolitul Moldovei trimite pe un arhimandrit, la Chiev sosește episcopul din Roman — toți cer și așteaptă ajutorul țarului. Cantemir termină cu rugămintea de a nu lăsà «acest popor creștinesc și principatul să piară cu desăvârșire» și dacă țarul dorește să cunoască situația în acele țări mai de aproape, Cantemir se oferă să avizeze «cum ar fi de procedat mai bine și cu mai multă siguranță».

Petru cel Mare cere avizul lui Dimitrie Cantemir, care-l înaintează în anul 1718 sub titlul: «*Mijloace pentru ajutorarea poporului nostru ajuns la nenorocire*» [3]). Aici Dimitrie Cantemir preconizează măsurile cari ar puteà fi luate pentru eliberarea poporului românesc, fără ca să sufere Statul rus, «fiindcă nimeni care are judecată sănătoasă n'ar sfătui ca ajutându-i pe alții la nevoi, să aducă nevoi la ai săi». Stabilind că în ce privește Statul trebuie să se păstreze trei principii: Statornicia cuvântului, onoarea Maiestății și interesele Statului, Dimitrie Cantemir crede că trebuie procedat în așà fel ca nici unul din aceste principii să nu sufere. Țarul nu-i poate ajutà cu bani pe Moldoveni, nici nu poate intrà în răsboiu acuma; deci trebuiește menținută speranța în sufletul poporului moldovenesc, măcar până la anul viitor, când va veni armata. «Deaceeà cred că este necesar», continuă Cantemir, «să plec în Polonia în primăvara aceasta, de unde aș puteà anunțà acest popor». Cantemir crede că va trebui să-i pună în curent cu planurile țarului numai

[1]) Anexa XXX.

[2]) După al doilea memoriu a lui Cantemir au fost luați în captivitate 8000 de locuitori, ceeace este mai aproape de adevăr.

[3]) Anexa LXIV.

pe oamenii mai de seamă, din cei cunoscuți. In ce privește faptul, că prezența lui în Polonia ar dà de bănuit Turcilor, Cantemir obiectează că Polonia este o republică liberă, unde fiecare poate sta, și el și-ar puteà justificà prezența și prin faptul că are rude în Transilvania, unde ar intenționà să meargă pentru chestiuni familiare. Stând în Polonia, Cantemir ar puteà stăruì pe lângă ambasadorul francez și olandez pentru eliberarea fratelui său dela Constantinopole, cu care Cantemir ar puteà intrà în legături mai sigure. Memoriul lui Cantemir se termină cu câteva date privitoare la situația grea din Moldova.

Din scrisorile și memoriile lui Dimitrie Cantemir cu privire la Moldova rezultă, că el în anii 1716—1718 întreprinde o vie activitate pentru reocuparea tronului acestei țări. El caută să-l convingă pe Petru cel Mare să înceapă un războiu nou cu Turcia pentru Moldova și chiar pentru Țara Românească. In ocuparea acestor două principate de către Ruși, el vede scăparea poporului românesc. S'ar puteà trage concluzii, că, Cantemir face aceasta din motive egoiste, urmărind scopuri personale, că nu se știe ce soartă ar fi avut poporul românesc, dacă s'ar fi realizat planurile lui Dimitrie Cantemir. Situația însă în țările românești erà de așà natură, încât ne face să credem, că Cantemir erà călăuzit și de scopuri de ordin mai înalt, că el, ca și mai mulți contimporani ai săi, vede în ocupația rusă salvarea principatelor. Această părere găsește confirmarea și în faptul, că Dimitrie Cantemir, care de atâtea ori amintește de obligațiunile, pe cari și le-a luat față de Moldova Petru cel Mare prin tratatul din 13 Septemvrie 1711, nu vorbește nimic de vre-o schimbare a condițiunilor din acest tratat; prin urmare, el concepeà ocupația rusă, ca provizorie, iar Moldova independentă, ocârmuită de familia Cantemireștilor sub protectoratul Rusiei. Că astfel concepeà lucrurile nu numai Cantemir, ci și alți patrioți *români* din aceà vreme se vede și din scrisoarea lui Ion Neculce din 23 Noemvrie 1718. Refugiat într'un orășel mic din Polonia, Nijboj, el face o scrisoare [1]) cancelarului rus Golovchin, în care arată că el a așteptat ca țarul să ridice «amarul» în care se găsește țara, că el «nădăjduià din ceas în ceas», țarul că «ori cum și cu ce fel de mijloace, nu ne va dà uitării, să ne lase în focul cel nestins la păgân să rămânem, să perim». «Văzând acum», continuă Neculce, «că au sfadă păgânii și cu alți monarhi, nădăjduim și noi tare că va mijlocì puternicul împărat de ne va scoate și pe noi dintr'acest foc.

[1]) Anexa LXV.

Acum înţeleasem că păgânii cu alţii s'au aşezat şi s'au împăcat, numai pentru pământul nostru al Moldovei nimea nu s'au pus». Mai departe Neculce aminteşte, că Moldova a trecut sub protectoratul rus, dar nimeni n'a pus cuvânt pentru ea, şi Turcii îşi bat joc de ţară în aşà fel încât «acum la noi atât au rămas, or de vii să ne îngropăm, or să ne busurmănim». Neculce cere intervenţia ţarului, roagă ca Ruşii «să facă voină cu Turcii» sau să elibereze cel puţin Hotinul, ca Dimitrie Cantemir, care ar urmà să devie domn «să aibă razăm la acel loc». Neculce vorbeşte în numele mai multor refugiaţi moldoveni, cari «au umplut ţara rusească».

Este clar că idea salvării ţărilor româneşti prin ajutorul Rusiei, erà o idee, care pătrunsese în mintea emigranţilor români şi chiar a unora din Moldova şi poate şi din Muntenia, şi planul lui Dumitrie Cantemir se bazà pe opinia boierimii moldoveneşti, în special a celei refugiate.

Nu cunoaştem răspunsul lui Petru cel Mare la cererile lui Cantemir. Se ştie, că în vara anului 1717 ţarul Rusiei întorcându-se din străinătate a vizitat Moscova, unde fu chemat dela moşie Dimitrie Cantemir, care-l urmează pe ţarul Rusiei şi la Petersburg. Dimitrie Cantemir îl pune în curent pe ţarul Rusiei, cum se vede din scrisoarea lui către cancelarul Golovchin din 4 Martie 1719 [1]), unde aminteşte că, cum se vede din scrisoarea lui Neculcea, locuitorii din Moldova cer protecţia ţarului, ceeace Cantemir a adus la cunoştinţa lui Petru cel Mare, fiind la Petersburg.

In cercurile înalte din capitala Rusiei, Dimitrie Cantemir făcù cunoştinţă, cu tânăra principesă Anastasia Trubeţcaia, fiica principelui Ivan Iurievici Trubeţcoi, care nu de mult se întorsese din Suedia din captivitate. Anastasia Trubeţcaia, care căpătase o educaţie foarte îngrijită în Suedia, erà de o frumuseţe rară. Camerierul ducelui de Golştinia Bergholţ, care a descris impresiile sale despre societatea din Petersburg din timpurile lui Petru cel Mare, a luat parte în anul 1721 la masă împreună cu ducele în casa lui Cantemir. «Cum am intrat în casă», scrie el, «unde erà principesa, am început să privesc pe gospodina casei, uimit de frumuseţea ei: indiscutabil, ea erà prima ca frumuseţe între doamnele din Petersburg. Cu toate că am avut fericirea s'o cunosc şi mai înainte în Suedia la nunta reginei de astăzi şi cu alte ocazii (principesa trăià la Stokholm cu tatăl său, prinţul Trubeţcoi, care se găsià acolo în

[1]) Anexa XXXII.

captivitate după lupta dela Narva), acum însă am găsit-o aici și mai încântătoare și mai frumoasă» [1]).

Ce l-a făcut pe Cantemir să se căsătorească la o vârstă de peste 46 de ani cu Trubețcaia, care nu aveà nici șaisprezece ani și să înceapă o viață nouă, e greu de făcut vre-o presupunere. Pe lângă că, Cantemir fără îndoeală a fost cucerit de inteligența și frumusețea ei, în această căsătorie probabil că a jucat un rol oarecare și Petru cel Mare. Lui îi plăceà să se amestece în asemenea chestiuni și poate că în căsătoria lui Cantemir el s'a călăuzit și de motive de ordin politic: Petru cel Mare care nu uitase înfrângerea dela Stănilești, așteaptă și el, ca și Cantemir, momentul, când va puteà dà o lovitură Turcilor, și în campania proiectată Cantemir trebuià să joace un rol important. Poate că tot aceste motive n'au lipsit, când bătrânul Trubețcoi hotărăște să-și dea fata, care abià împlinește șasesprezece ani, în căsătorie după domnitorul Moldovei. Prin aceasta se explică și faptul că Petru cel Mare a luat parte activă la nunta lui Dimitrie Cantemir, că el, se pare, a fost și nașul perechii căsătorite.

Căsătoria cu principesa Trubețcaia care avù loc în anul 1719 într'adevăr aduce ceva nou în viața lui Dimitrie Cantemir. El își schimbă costumul său oriental în cel european, își rade barba, se stabilește cu copiii la Petersburg [2]), unde duce o viață largă de curtean. Această schimbare în viața lui Dimitrie Cantemir se vede și din scrisoarea lui interesantă și plină de speranțe noui către Petru cel Mare scrisă la 23 Noemvrie 1719. «Un oarecare filosof arab», scrie el, «fiind întrebat dela cine a învățat filozofia, a răspuns, că dela cei orbi. Din nou fiind întrebat, cum de ai ajuns să cunoști natura lucrurilor atât de desăvârșit dela acei ce n'au ochi? El a răspuns: imitându-i pe cei orbi eu niciodată n'am călcat cu piciorul, înainte de a încercà terenul cu bastonul. Acest exemplu l-am urmat și eu, robul Maiesătții Voastre Impărătești și pipăind astfel, cu preamilostiva îngăduire a Maiestății Voastre Impărătești, am ajuns la capăt, și din trei fiice ale prealuminatului principe Trubețcoi, cu consimțimântul părinților și al însăși miresei, am ales-o pe cea mai mică după naștere, pe principesa Anastasia» [3]). Căsătoria, se vede, trezește în sufletul lui Cantemir speranțe nouă, avântul tinereții, întrucât el ajuns la vârsta de 46 ani își exprimă dorința, că «fiind silit» de dorința

[1]) П. Пекарскій. Наука и литература при Петрѣ Великомъ, vol. I, p. 250.
[2]) Anexa XXXIII.
[3]) Anexa XXXIV.

de a cercetà, intenționează să urmeze școala de anatomie, ca să pue capătul dorit al învățăturii și sârguinței sale [1]).

In acest gest al lui Dimitrie Cantemir se vede adevăratul savant, în sufletul căruia dorința de a cunoaște nu se stinge, nu găsește limită în vârstă.

In anul 1720 Dimitrie Cantemir a avut de suferit o pierdere în familie. A doua fiică a lui Dimitrie Cantemir, Smaragda, născută la 14 Aprilie 1701 se îmbolnăvește încă din anul 1718. In scrisoarea sa din 4 Martie 1719 [2]) adresată cancelarului Golovchin, Dimitrie Cantemir face cunoscut că el nu se poate mutà la Petersburg cu familia fiind împiedicat și de boala fiicei sale, boală «numită ftizie», care se agravează. La 4 Iulie 1720 [3]) Smaragda moare și fu înmormântată în biserica grecească din Moscova.

Dimitrie Cantemir un foarte bun soț și tată, care nu se desparte de familia sa chiar în călătoriile sale, poartă grija și a fratelui său, a fostului domnitor Antioh. In Ianuarie 1718 [4]) Dimitrie Cantemir se adresează lui Petru cel Mare cu rugămintea de a-l eliberà din mâinile Turcilor. El descrie situația grea a lui Antioh, suferințele pe cari el le îndură din partea Turcilor și propune să-l «fure» din mâinile păgânilor și să-l aducă împreună cu familia în Rusia, precum roagă să i se permită a-i aduce din Moldova și pe doi nepoți ai săi. Această rugăminte Dimitrie Cantemir o repetă și în alte scrisori [5]) și în memoriul cu propunerea de a plecà în Polonia. S'a păstrat o scrisoare și a lui Antioh Cantemir către Petru cel Mare din 15 Ianuarie 1719 [6]). «La venirea Maiestății Voastre în Moldova», scrie între altele Antioh, «fratele meu, dorind să-și îndeplinească datoria creștinească, arătând fidelitatea față de Maiestatea Voastră, nu fără frică a trecut în serviciul Maiestății Voastre; iar eu robul vostru am rămas la judecătorii nedrepți și oblăduitorii furioși... care la început m'au condamnat la moarte». Antioh descrie suferințele și mizeriile pe cari le îndură și roagă să i se dea un ajutor, făgăduind că-l va servì pe țarul Rusiei. Cum se vede din această scrisoare și din petiția lui Antioh semnată de către Dimitrie Cantemir din 17 Februarie

[1]) *Ibidem.*
[2]) Anexa XXXII.
[3]) Ѳ. Бееръ. Op. cit., p. 319.
[4]) Anexa XXIX.
[5]) Anexa XXXV, XLIX.
[6]) Anexa LXXI.

1721 [1]) precum și din unele cereri și memorii ale lui Dimitrie Cantemir, Antioh trimiteà informații prin fratele său asupra situației din Imperiul turc.

Petru cel Mare îndeplinește dorința lui Dimitrie Cantemir: el trimite o scrisoare particulară către ambasadorul său din Franța, principele Dolgorucov, în care îl roagă să întrebuințeze toate mijloacele pentru a-l eliberà pe Antioh Cantemir. «Dar mai bine», scrie el mai departe, «când se va întâmplà de va venì vreo corabie franceză în porturile turcești, mai bine din cele militare, despre care lucru să încercați să rugați curtea, căci nu-i (la mijloc) alta decât eliberarea unui creștin din mâinile păgânilor; după aceea să te învoești în mod confidențial cu căpitanul sau șchiperul acestei corăbii ca să-l ia pe Antioh din portul, pe care îl va indicà [2])».

Antioh Cantemir cum se vede n'a putut trece în Rusia, fiii lui însă și un nepot, după moartea lui Antioh, reușesc să scape dela Turci.

Viața largă pe care o duceà Dimitrie Cantemir la Petersburg, se vede, că reclamà și cheltueli mari și implicà și o situație mai precisă în societatea înaltă din capitala Rusiei, între curtenii lui Petru cel Mare. Și Cantemir, care în prima perioadă a vieții lui în Rusia, până la a doua căsătorie, nu se gândià decât la familia lui, la Moldovenii lui, acum este preocupat de chestiuni materiale, de titluri. Scrisorile lui către Petru cel Mare din această epocă dovedesc, că el nu erà mulțumit cu situația lui. Așà în scrisoarea din Februarie 1721 [3]) el se plânge că al zecelea an el stă fără nici o treabă, fără nici un serviciu, pe când compatriotul lui, Toma Cantacuzino, care erà egal în rang nu cu Cantemir, ci cu funcționarii lui, astăzi, ca general, este fericit. Mai departe el arată că încă nu i s'a dat vilă în afară de oraș, că lângă Petersburg n'are fânețe, pădure și fermă, din care cauză este nevoit să cumpere tot cu bani; «iar casa», cum scrie Cantemir mai departe, «o întrețin după demnitatea mea de mai înainte și după titlul de principe preamilostiv dat de către Maiestatea Voastră, și rămânând fără bani pe zi ce merge, nu puțin m'am îndatorat». Și în această cerere el vorbește despre copii, cărora din cauză că Anastasie Condoidi a fost luat în serviciul Statului, nu le poate dà educație, nu-i poate trimite în străinătate. Din această scrisoare se vede, că Petru cel Mare nu s'a achitat față de Cantemir de unele

[1]) Anexa XXXVIII.

[2]) И. И. Голиковъ. Op. cit., vol. VIII, p. 281.

[3]) Anexa XXXV.

datorii din campania dela 1711. Probabil, că în urma acestei scrisori Dimitrie Cantemir a fost făcut consilier secret în anul 1721.

Nota de nemulțumire a lui Dimitrie Cantemir cu situația lui este mai pronunțată în scrisoarea lui către țarul Rusiei din Septemvrie 1721. «In slujba Maiestății Voastre», scrie el, «am venit, nu ca fugar sau aruncat de soartă rea, ci chemat fiind prin manifestul Maiestății Voastre, pentru folosul general al creștinismului. Din care cauză, părăsind patria și domnia părintească, frați și rude, nu am stat la îndoeală să mă arunc împreună cu copiii mei în cele mai mari nenorociri...» Cu aceleași cuvinte energice, el face istoricul conduitei lui față de Petru cel Mare, arătând la sfârșitul acestei frumoase scrisori, că cu titlul de consilier secret, ce i s'a dat, i s'a făcut o mare nedreptate, și rugând de a-l înaintà în gradul întâi sau al doilea al tabelei de ranguri [1]). Intr'o serie de scrisori ale lui Cantemir către țarul Rusiei și către secretarul lui din anul 1721 [2]) se vorbește despre lipsurile pe cari le duce Cantemir. Și scrisoarea din Ianuarie 1722, puțin mai împăciutoare, denotă aceiași nemulțumire de faptul că lui nu i se dă importanța pe care ar trebuì s'o aibă, nu i se dă o situație unde și-ar puteà manifestà capacitatea de muncă și cunoștințele, și aici se vede jignirea omului, pe care-l ocolesc, preferându-i pe alții, mai puțin demni.

Aceasta însă nu ne dă motive să credem, că Cantemir erà un vanitos, care umblà după onorurile țarului, după situații. Calitatea lui de fost domnitor, rolul pe care el îl aveà în societatea înaltă dela Petersburg, mediul în care trăià, îl făceau să ție la demnitatea lui, trezeau poate ambiția în acest om, care se ridică deasupra nivelului tuturor. El și spune într'una din scrisorile sale că înainte nu se gândià la titluri, iar acum când fiecare trebuie să-și clarifice situația după ranguri, care vor determinà locul fiecăruia în societate, în Stat, el este nevoit să ceară ce i se cuvine lui [3]). Poate că la mijloc erau și intrigi din partea curtenilor țarului, cari nu puteau vedea cu ochi buni apropierea între Petru cel Mare și Dimitrie Cantemir.

Am vorbit mai sus că Ivan Iliinschii, care a stat în casă la Cantemir a lăsat niște note zilnice — «Notationes quotidianae» — scrise probabil pentru el însuși. Notițele se încep cu ziua de 14 Iunie 1721 și se termină la 9 Iulie 1724. Din aceste notițe scurte, uneori fără importanță, noi

[1]) Anexa XLVIII.
[2]) Anexele XXXVI, XXXIX, XL, XLI—XLVII.
[3]) Anexa LI.

aflăm, că, Cantemir aproape în fiecare zi se duceà la Senat în calitate de senator, de aici aflăm cine venià la el acasă, și cui făceà el vizite. Intre oaspeții lui Cantemir adeseaori îl vedem și pe țarul Rusiei. Așà în ziua de 3 August 1721, Ilinschii scrie: «Maiestatea Sa a binevoit să beà dimineața rachiu la principele nostru, iar seara a luat ceaiu». In ziua de 29 Octomvrie 1721: «Au petrecut până la amiază la Senat toți în haine de mascaradă». La 1 Noemvrie. «Au venit să vadă pe principesă și pe fiica ei Pavel Ivanovici Iagujinschi cu doctorul Laurentii Laurentievici, și cu Tatișcev: într'adevăr ele nu pot, întrucât Duminecă ele n'au fost la Senat» In Noemvrie 1721 familia Cantemir pleacă la Moscova. La 10 Noemvrie «în satul Bereozca care se găsește dela Moscova la o distanță de 355 de verste, principesa a avut avort». 14 Noemvrie. «S'au întâlnit cu Maiestatea Sa în satul Ciașnicovo, la 40 de verste dela Moscova; Maiestatea Sa a binevoit să o viziteze pe principesa noastră» [1]).

Din aceste notițe se văd și unele preocupări cu caracter științific și literar ale lui Dimitrie Cantemir. Așà, sub data de 28 Iunie 1721 găsim: «Terminând traducerea lui Agapit, am dat-o principelui». Sub 21 Iulie: «Responsum admete s. synodi datu est archimandriti Ipatski Gabrieli» [2]).

II

ACTIVITATEA ȘTIINȚIFICĂ ȘI LITERARĂ A LUI DIMITRIE CANTEMIR PE TERENUL RUS

Viața pe care o duceà Dimitrie Cantemir la Petersburg nu-l împiedecă de a se ocupà și de știință. Se știe, că el în această perioadă termină unele din lucrările lui începute mai înainte și scrie o lucrare nouă «*Sistemul religiei mahomedane*». In afară de această lucrare și de altele cunoscute în literatura română, Cantemir a mai lăsat una cu caracter didactic și religios, care merită să fie amintită. Este vorba de o critică adusă unei cărți didactice din timpul lui Petru cel Mare.

Intre problemele pe cari le-a pus Petru cel Mare la ordinea zilei a fost și problema învățământului. Țarul Rusiei înțelegeà foarte bine, că o Rusie nouă se poate creà numai prin învățământ; de aceea chestiunea învățământului îl preocupă pe el și pe apropiații lui în primul rând și

[1]) П. Пекарскій. Op. cit., vol. I, pp. 236—237. Aceste notițe se găsesc în copie în Biblioteca Academiei Române sub No. 325, depuse de răposatul Gr. Tocilescu.

[2]) V. anexa LXXX.

ideile noului plan al învățământului au fost concretizate în așà zisul «Regulament duhovnicesc», care apare în anul 1721. Inainte de apariția «Regulamentului», în 1720 se tipărește o carte întitulată «Cea dintâi învățătură a copiilor», alcătuită în spiritul ideilor noui. Cartea care erà menită să servească ca manual pentru școlile bisericești și pentru adulți, conțineà un abecedar cu explicațiile «Tatălui Nostru», a «Crezului», a celor zece porunci și a altor rugăciuni. Numele autorului lipsià, dar se știe că, cartea a fost alcătuită de către Teofan Procopovici, unul din autorii principali ai «Regulamentului duhovnicesc». Ca o epocă de tranziție, epoca lui Petru cel Mare a împărțit societatea rusească în două tabere și anume: în adversarii reformelor, partizanii vechilor tradiții moscovite, conservatori, și în adepții noilor reforme, partizanii lui Petru cel Mare. Teofan Procopovici, care și-a făcut studiile la Roma, erà unul din cei mai luminați clerici de atunci și cel mai aprig luptător pentru noile reforme. Orator distins, cercetător în domeniul chestiunilor religioase, Teofan Procopovici a fost și un scriitor de seamă, ceeace îl face să se apropie mai târziu de fiul lui Cantemir, Antioh. Și în «Cea dintâi învățătură a copiilor», carte care a fost tradusă și în unele limbi europene [1]), Teofan Procopovici se ridică împotriva unor obiceiuri creștinești-ortodoxe, cum este cinstirea icoanelor, a unor relicvii bisericești (cum credeau în laptele Pr. Născătoare, sângele Domnului, părul din barba lui Hristos etc., care se găseau în unele mănăstiri), relicvii, cari se speculau de către călugări, cum erau considerate de către autorul cărții [2]). Teofan Procopovici, atât de radical în părerile lui, aveà foarte mulți dușmani în tabăra «moscoviților vechi» și erà natural ca, cartea lui să provoace proteste. Nu se știe, dacă Dimitrie Cantemir s'a făcut ecoul acestor nemulțumiri, faptul este că el face o critică asupra cărții lui Procopovici, în care ia apărarea vechilor tradiții religioase și școlare. Unii din cercetătorii ruși, bazându-se pe această lucrare a lui Cantemir sunt înclinați a-l considerà pe el ca pe un partizan al conservatorilor moscoviți [3]). Dar, cum vom vedeà, Cantemir face obiecțiuni cu caracter

[1]) П. Морозовъ. Өеофанъ Прокоповичъ, какъ писатель. Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія. 1880. No. 8, p. 302.

[2]) Despre această carte: П. Пекарскій. Op. cit., vol. II, p. 479. П. Морозовъ Өеофанъ Прокоповичъ, какъ писатель. Журналъ Мин. Нар. Просв. 1880, No. 8, pp. 295—299. И. Чистовичъ. Өеофанъ Прокоповичъ и его время, p. 50

[3]) П. Морозовъ. Өеофанъ Прокоповичъ, какъ писатель Журналъ Мин. Нар. Просв. 1880. No. 8, p. 299.

principial, fără a recurge la mijloacele de polemică de atunci, și lucrarea lui izvorăște din convingerile lui proprii, fără nici o legătură cu curentul antireformist din societatea rusă din vremurile lui Petru cel Mare. Lucrarea lui Dimitrie Cantemir s'a păstrat în două manuscrise, unul în limba rusă și altul în latinește [1]) și are următorul titlu:

«Locuri obscure în catehisisul, editat de către un autor necunoscut în limba slavă și numit «Cea dintâi învățătură a copiilor». Dimitrie Cantemir nu-și pune numele sub această lucrare, ca și Teofan Procopovici, însă contimporanii lui, ca și autorul «Celei dintâi învățături» cunoșteau că «Locurile obscure» sunt ale lui Cantemir [2]). Cantemir analizează amănunțit cartea lui Procopovici, și caută să dovedească că ea nu este scrisă în spiritul bisericii ortodoxe și deci ea este periculoasă. Totodată el emite și unele idei pedagogice. «Ori și ce rânduealá dreaptă», scrie el, «pentru a învăță copiii scrisoarea, din care să-și poată însuși legea lui Dumnezeu, este bună, numai să fie propusă tineretului creștinesc cu bune intențiuni și cu cugetul curat. Și purtătoarea de grijă mama biserică soborniceascä (pe care ortodocșii s'au obișnuit a o numi orientală, grecească, spre deosebire de alte biserici neortodoxe sau schismatice) a stabilit și a arătat regulele și exemplele pentru copiii creștinești, cari doresc a învăță carte, adică: ce să învețe la început și ce mai pe urmă; deasemenea, ce hrană după înțelegerea lor să li se dea și cu ce citațiuni (maxime), cari arată exemplul evlaviei, trebuește să înceapă; pe urmă a stabilit și a învățat cu preciziune, ce este mai folositor și mai plăcut pentru mintea lor necoaptă și mai potrivit pentru faptele lor viitoare, a cărei (bisericii) regulă de învățătură se menține până în ziua de astăzi acolo, unde înflorește învățătura bisericii orientale» [3]). Mai departe după ce autorul îl acuză pe Teofan Procopovici, fără ca să-i spue numele, că el nu explică așà cum trebuie dogma despre păcat, autorul continuă: «Biserica ortodoxă singură a orânduit când și ce trebuește învățat din scriptură. Când copilul este de 4—5 sau mai mulți ani, născut în evanghelia lui Hristos, începe învățătura, și trebuește

[1]) Acel rusesc în biblioteca Academiei de științe ruse, colecția A. Tolstoi II, 433. Acel latinesc în biblioteca Academiei teologice din Moscova, No. 277. Manuscrisul latinesc are următorul titlu: «Loca obscura in cathechisi» etc.

[2]) P. Pecarschii (vol. I, p. 179) nu cunoaște numele autorului, însă în urma lucrărilor lui Cistovici, Morozov și Izvecov, s'a stabilit cu preciziune, că Dimitrie Cantemir este autorul acestei lucrări. Din contimporanii lui Cantemir, Marcel Rodâșevschi încă la 1731 a arătat numele autorului. И. Чистовичъ. Op. cit., p. 50.

[3]) И. Чистовичъ. Op. cit., pp. 51—52.

întâiu să audă dela învățătorul său numele și chemarea sfiintei și făcătoarei de viață cruci: cruce ajută-mi — întrucât crucea este ca un simbol al credinței ortodoxe. Al doilea: în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh; al treilea, se învață alfabetul sau azbuca; al patrulea se învață rugăciunea, care se numește Sf. Părinți, adică cu rugăciunea Sf. Părinți, etc.; al cincilea: Născătoarea de Dumnezeu Fecioară. Așà se îndrumează mintea copiilor dela cele de jos la cele de sus (dela cele ușoare la cele grele). Al șaselea: Impărate ceresc; al șaptelea: Sfinte Dumnezeule; al optelea: Slavă Tatălui; al nouălea: Preasfântă Treime; al zecelea: Tatăl Nostru; al unsprezecelea: Veniți să ne închinăm; al douăsprezecelea: Crezul. Acestea sunt bazele sau (dacă se poate spune așà) stihia catehizisului, pe care le-a lăsat mama biserică fiilor săi pentru a învăță la început. Când acestea sunt învățate pe de rost, îndată copiii trimiși la învățătură trec la învățarea rugăciunilor de dimineață și de seară, deasemenea la întreaga rânduealǎ a bisericii. După aceea se învață, ca să poată cetì ușor octoihul. Pe urmă trec la învățarea psalmilor împărătești și proorocești. Și această rânduealǎ este și povățuire, pe care a lăsat-o și stabilit-o preaînțeleapta mamă biserică fiilor săi din vârsta cea mai fragedă, și care de mult timp și de atâtea veacuri întotdeauna s'a păstrat și are atâta răspândire, că (cum mărturisesc bisericile greacă, arabă, georgiană, rusească, ucraineană, moldovlahă, ungrovlahă, slavonă de peste Dunăre, bulgară, ilirică, albaneză, dalmată, transilvăneană și a toate bisericile ortodoxe orientale) dacă cineva ar încercà să introducă pentru copii o altă ordine de învățătură decât aceasta, chiar dacă ar începe aceasta cu râvnă și cu evlavie, cred că nu ar puteà să nu fie suspectat în intenții rele; cu atât mai mult ar fi disprețuit un inventator sau un distrugător al obiceiului vechi» [1]).

După aceasta Cantemir trece la analiza celor zece porunci și dela început preconizează că învățătura creștinească nu se poate bazà numai pe aceste zece porunci, că ele au fost completate prin învățătura lui Hristos. Analizând cea dintâi poruncă Cantemir îl acuză pe autor, că el îl face pe elev să creadă numai în Dumnezeu. Teofan Procopovici vorbind despre porunca a doua se ridică împotriva icoanelor, cinstirea cărora ar fi un obicei păgân. Cantemir cu ironie scrie: «Cu toate că autorul învățându-se a fi scurt, spune aceasta cu inima și mintea inocente, dar poate fi îndoeală, dacă aceasta nu conține ceva mai mult, decât ceeace

[1]) И. Чистовичъ. Op. cit., pp. 51—52

ar puteà prinde mintea fragedă a copiilor». Vorbind despre icoane, Cantemir face deosebire între ele și idol, care după Procopovici ar fi o «iconișcă», și arată cum se pronunță acest cuvânt la greci și ce însemnà el, precum și cuvântul latin simulacrum. Iar mai departe Cantemir caută să dovedească, că cinstirea icoanelor este în spiritul creștinismului și îl acuză pe autor, că el «unele lucruri le expune foarte trist și foarte slab».

Procopovici explicând porunca a patra spune că cuvintele păstorului trebuesc ascultate, ca cuvântul lui Dumnezeu. Aceasta îi dă prilej lui Cantemir să facă aluzii la autor, care, cum se știe erà episcop. «Nu trebuie să nu se știe», scrie Cantemir «că nu fiecare învățat în biserică și în predici particulare este într'adevăr păstor bun și învățător evlavios... Mulți pot fi din acei cari pe din afară poartă cârjă și haină păstorească, înlăuntru însă sunt vânduți, cari ajută lupilor să fure fără grijă; mai cu seamă, când ei, acoperindu-se cu piele de oaie, sunt lupi... Cicerone, superiorul elocvenții romane a strigat odată: «O tempora, o mores!» N'ar trebuì și acuma să strigăm: «O biserică, o păstori!»

Vorbind despre porunca a cincea, Procopovici spune că copiii trebuie să asculte de părinți, să nu facă nimic fără voia lor, să nu se căsătorească sau să se facă călugări. La aceasta Cantemir răspunde următoarele: „Dacă se vorbește să nu alegi viața de căsnicie, cu aprobarea autorului aș spune, că aceasta nu se supune acestei porunci. Cum fiul fără îngăduirea părinților săi nu poate să se căsătorească, așà și părinții nu pot să-l silească s'o ia pe aceea, pe care el n'o vroește, și cu care el nu poate să aibă asemănare nici ca vârstă, nici ca dragoste. De exemplu, dacă părinții l-ar silì pe fiul său de 17 ani, să-și ia femeea de 40 de ani, sau chiar de 15 ani, însă oarbă sau cu alt neajuns al vre-unei părți însemnate a corpului, pentru bogăție sau fiindcă-i din neam vestit, iar el nu voește nici bogăție nici neam, ci ar dorì să aibă numai femee după dorința inimei lui» [1]).

Cu aceeași argumentație senină se ridică Dimitrie Cantemir împotriva părerii că unele din sf. moaște sunt falșe și nu pot fi cinstite. Cum vedem Dimitrie Cantemir combate punct cu punct părerile lui Teofan

[1]) И. Чистовичъ. Op. cit., p. 54. Textul acestei lucrări n'a fost publicat. Cel dintâi s'a ocupat de el, P. Pecarschi, care însă, cum am notat mai sus, nu știe numele autorului. Textul a fost expus pe larg de către Извѣковъ. Одинъ изъ малоизвѣстныхъ литературныхъ противниковъ Θеофана Прокоповича. Заря 1870, No. VIII.

In reproducerea conținutului acestei opere noi ne-am folosit de lucrările citate ale lui Cistovici, Morozov și Pecarschi.

Procopovici, dovedind cunoștințe în materie de teologie și pedagogie și manifestând foarte mult bun simț și judecată sănătoasă. «Obiecțiunile lui Cantemir», spune un cercetător rus, «uneori sunt cam încordate și mărunte până la discuții deșerete, uneori sunt cam grăbite și imprudente, dar în cele mai multe cazuri sunt nemerite, sănătoase și convingătoare» [1]).

Teofan Procopovici a răspuns la scrierea lui Dimitrie Cantemir printr'o scrisoare adresată «unui preacucernic părinte» necunoscut; cum se presupune, scrisoarea a fost adresată lui Anastasie Condoidi, prietenul lui Dimitrie Cantemir [2]). Dar Teofan Procopovici este departe de a păstrà tonul loial al lui Dimitrie Cantemir, coincizând că asemenea scrieri provoacă numai erezii.

«Loca obscura», lucrare scrisă în latinește, a fost tradusă în rusește de acelaș Iliinschi. O altă scriere necunoscută, după cât se pare, în bibliografia românească este un răspuns al lui Dimitrie Cantemir la niște întrebări puse de către sf. Sinod rusesc în legătură cu opera lui Dimitrie Cantemir «Cartea sistema sau starea religiei mahomedane», al cărei titlu în latinește a fost: «Sistema de religione et statu imperii turcici» Această din urmă lucrare a lui Dimitrie Cantemir, atât de puțin cunoscută în lumea științifică, interzisă pe vremuri în Rusia, rămasă netradusă în nici o limbă europeană, merită o deosebită atenție, prin faptul că valoarea ei științifică și astăzi este foarte mare. Dacă în «Istoria Imperiului Otoman», Dimitrie Cantemir dă prima istorie a desvoltării politice a Imperiului turc, cu toate greșelile, care au fost remarcate de către critică [3]), în «Sistemul religiei mahomedane», fostul domnitor al Moldovei, ne înfățișează viața sufletească a lumii islame acum două sute și ceva de ani în urmă, credințele religioase ale musulmanilor, superstițiile, datinele și obiceiurile lor, așà cum le-a descris și pe ale Moldovenilor, însă cu mai multe detalii.

In legătură cu răsboaiele necontenite între Turci și Ruși, cu intențiile lui Petru cel Mare de a pune stăpânire pe Marea Neagră, în Rusia se trezește un interes față de poporul turc, care nu erà cunoscut în aceà țară aproape deloc. In anul 1716, din inițiativa țarului Rusiei se traduce din franțuzește și se tipărește Coranul. Dimitrie Cantemir, a cărui reputație de orientalist se stabilește și în Rusia, fù însărcinat de Petru

[1]) П. Морозовъ. Op. cit., 1880, No. 8, p. 299.

[2]) П. Морозовъ. Op. cit., p. 301. И. Чистовичъ. Op. cit., p. 54.

[3]) *N. Iorga.* Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea. București, 1901, vol. I, pp. 381—402.

cel Mare să alcătuiască o lucrare asupra religiei mahomedane. Astfel, la 22 Decemvrie 1722, apare monumentala operă a lui Dimitrie Cantemir «Sistemul religiei mahomedane» [1]). De la prima vedere s'ar părea că această lucrare ar fi o «traducere latină comentată a Coranului» [2]), în realitate însă «Sistemul religiei mahomedane» este o operă adânc originală.

Cartea lui Dimitrie Cantemir, descrisă în «Bibliografia românească veche» [3]), conține 1 f. + 1 f. + 5 pag. + 12 pag. + 8 pag. + 379 pag. în 4⁰. Pe prima foaie găsim o gravură alegorică, zugrăvită fără îndoială de către Dimitrie Cantemir, pe care se înfățișează un arbore compus din șerpi, trunchiul căruia din șerpi împletiți se înfige în pântecele unui om întins, iar sub acest arbore stau trei femei, cari reprezintă Europa, Asia și Africa. Intr'o dedicație lungă (pp. 1—5), caracteristică ca stil pentru epoca de atunci, Dimitrie Cantemir, aduce elogii lui Petru cel Mare, care l-a însărcinat cu alcătuirea acestei lucrări [4]). Urmează un rând de versuri, de «ode» în limba latină în care se glorifică Dimitrie Cantemir «principele ereditar al Moldovei», de către celebritățile științifice de atunci, arhimandritul Teofilact (Lopatinschi), rectorul Academiei teologice din Moscova, și Ghedeon Vișnevschi, atunci prefect la aceeași școală, fapt care, chiar dacă nu am luà în seamă epitetele exagerate ale savanților ruși, ar dovedì că Dimitrie Cantemir se bucurà de o mare popularitate între cărturarii de atunci. «Precuvântarea către cititor» abundează în citațiuni din sf. scriptură, de exemple din unii scriitori antici și tinde spre a dovedì că religia mahomedană nu este cea adevărată. Aici autorul ne arată și intențiile de care s'a călăuzit de a dà «o ediție în stilul de jos și în limba proastă asupra religiei mahomedane și asupra ocârmuirii politice a poporului musulman». «Am scos», continuă autorul, «la iveală ce se crede și cum se povestește la aceste popoare barbare, fără fățărnicie, fără dojană, fără adaos» [5]).

[1]) Cu câțiva ani înainte apare cartea lui A. Reland «De religione mahomedica». *Ov. Densușianu.* Notițe asupra lui Dim. Cantemir. Rev. crit.-liter. 1894, No. 2, pag. 63.

[2]) N. Iorga, Op. cit., p. 402.

[3]) *I. Bianu* și *N. Hodoș*, Bibliografia românească veche, vol. II, pp. 4—19.

[4]) Dedicația este reprodusă în rusește și în traducere în «Bibliografia românească veche», vol. II, pp. 4—10. In dedicație Cantemir afirmă, că el de nouă ani se găsește în Rusia, ceeace dovedește că «Sistemul religiei mahomedane» a fost terminat pe la sfârșitul anului 1720.

[5]) Димитрій Кантемиръ. Книга сvстіма или состояніе мухамеданскія религіи. С. Петербургъ 1722, p. 8.

Insăși opera lui Cantemir este compusă din șase cărți, împărțite în capitole, așà cum aveà el obișnuința să facă împărțirea materiei în lucrările sale.

Cartea întâia (pp. 1—30) tratează «despre falsul profet Mahomed». Intemeindu-se pe Coran și pe o altă carte de care s'a folosit Cantemir, «Muhamedia», autorul se oprește asupra etimologiei cuvântului Mahomed, dovedind că scriitorii creștini nu pronunță și nu scriu corect acest cuvânt, iar mai departe Cantemir înșiră toate epitetele, pe care i le atribue credincioșii lui Mahomed. Cantemir stabilește exact numele părinților lui Mahomed, data nașterii, unele date biografice, căutând adesea ori prin confruntări să ajungă la date mai precise. Cu un ton foarte serios autorul povestește unele întâmplări din viața lui Mahomed, felul cum el a căpătat darul profeției, cum s'a început mișcarea religioasă din jurul lui, cum erà ajutat de doi «viziri» în cer, — Mihail și Gavril, și de doi pe pământ — Abu-Bechir și Omer. «Și acestea, adunate după cât se poate pe scurt din cartea mare care conține mult asupra vieții și activității lui Mahomed, descrise una după alta, aici sunt suficiente» [1]).

In evul mediu, în țările apusene, existau cele mai eronate păreri asupra lui Mahomed, care erà considerat ca un șarlatan, părere pe care o adoptă și Voltaire în tragedia sa «Mahomed». Aceeași părere se răspândește și în Rusia, mulțumită lucrărilor lui Ioanichie Goleatovschi, un savant ucrainean, a cărților lui, «Lebăda» (1679) și «Alcoranul». Dimitrie Cantemir caută să seție de aceeași părere: adeseaori el face mici reflexii asupra persoanei lui Mahomed, ici colea găsim în lucrarea lui câte o exclamație, câte o eșire violentă, dar în general el nu poate păstrà nota de dispreț față de Mahomed, și tonul obiectiv al unui savant învinge. Citești unele pasagii și ți se pare că autorul este pătruns de un sentiment de simpatie față de subiectul său. De aici impresia pe care o capeți din cartea lui Cantemir. Așà, vorbind «despre persoana lui Mahomed», autorul se oprește asupra exteriorului lui, asupra frumuseței lui, și nu găsește nimic în el rău decât faptul că pecetea, semnul profeției lui, nu erà la un loc tocmai potrivit. «Niciodată nu se supărà, doar după porunca lui Dumnezeu», scrie Cantemir, «erà îndurător chiar față de dușmani și de păgâni: niciodată nu mâncà singur și nu se dădeà la o parte de a luà masa cu leproși și oameni săraci. Aveà obiceiul să

[1]) *Ibidem*, p. 7.

doarmă în haine... Intr'un cuvânt, caracterul lui nu puteà fi imitat de nimeni, în afară de Dumnezeu. Gavriil l-a învăţat să ştie pe de rost tot Coranul şi i-a explicat tainele lui. Dumnezeu i-a dat şase calităţi: 1. să fie adunător de oameni prin cuvânt şi lucru; 2. să fie întotdeauna învingător; 3. Să facă toată lumea să creadă în Messia, 4. să aibă drept la prada inamicului; 5. să fie mijlocitorul tuturor faţă de Dumnezeu; 6. să fie cel din urmă profet». Maĭ departe Cantemir vorbeşte despre începutul activităţii profetice a lui Mahomed, despre care fapt «se povesteşte amănunţit în cartea Mahomedia», iar autorul se opreşte «numai asupra câtorva fabule, din cele mai demne de râs», cum sunt capitolele «Despre primirea legii», «Suirea şi pogorîrea din cer», cu mai multe amănunte, cu descrierea minunelor, cum Mahomed desface luna în două, vorbeşte cu un porumb, face să vorbească un taur, scoate din pământ lapte şi miere, etc., lucruri pe cari Cantemir le povesteşte în mod serios, fără critică, căutând să le reprezinte ca credinţe ale poporului musulman. Cum se vede din afirmaţiile autorului, el se foloseşte în expunerea sa de Muhamedia musulmană şi numai pe alocurea el vorbeşte în mod vag despre unii scriitori creştini.

In capitolul al 10-lea Dimitrie Cantemir vorbeşte «Despre alte minuni, în care crede numai poporul de jos, precum şi despre fiica lui, despre numărul femeilor lui şi despre moartea lui». Se povestesc lucruri, cari nu pot fi redate şi care, după Cantemir, nu se găsesc nici în cărţile «celor învăţaţi» dintre mahomedani, ceeace dovedeşte că Cantemir, aceste date le-a cules din gura poporului. In ultimele două capitole din cartea întâia, autorul povesteşte despre relicviile lui Mahomed şi despre moştenitorii lui. Şi aici Cantemir nu scapă ocazia să afirme, că regele Poloniei, Ian Sobieschi, degeaba se lăudà că în lupta dela Viena a luat steagul lui Mahomed, căci acel steag nu erà steagul rămas dela Mahomed.

Cartea a doua (pp. 37—54), compusă din şase capitole, este consacrată Coranului. Dimitrie Cantemir se opreşte asupra etimologiei cuvântului Coran şi a altor cuvinte în legătură cu el, vorbeşte despre însemnătatea acestei cărţi la mahomedani şi despre raportul în care ea se găseşte faţă de cărţile sfinte creştineşti şi aduce mai multe argumente ale credincioşilor mahomedani, prin cari ei dovedesc că, cartea este sfântă, argumente pe care le combate Cantemir. Cartea «Mahomedia», după Cantemir, este o istorie a islamismului şi completează Coranul. Această din urmă carte este o operă falsă, deşi scrisă «într'o limbă arabă adâncă

foarte frumoasă, în cele mai multe cazuri ritmică» [1]). Prin argumente logice şi prin dovezi indirecte autorul stabileşte inferioritatea acestei cărţi faţă de cărţile sfinte creştine. «Intrucât sfânta Evanghelie a Domnului Hristos conţine toate adevărurile omeneşti şi cele mai adevărate date, fără îndoială Coranul este fals». Dar această falsitate nu se poate dovedi prin unele argumente slabe ale istoricilor creştini, cum este de exemplu argumentul, că Coranul este scris în versuri. «După cum judec eu»,scrie Cantemir, «nu este tare nici argumentul acelora,cari spun că Coranul nu conţine în sine cuvântul lui Dumnezeu, întrucât Dumnezeu n'a vorbit niciodată în versuri... Şi David a scris psaltirea în versuri şi aşà mai departe. N'au dreptate nici aceea, ce declară Coranul fals pe motivul că el este scris într'un stil frumos şi într'o limbă arabă adâncă, iar cuvântul lui Dumnezeu este simplu. Dar noi ce vom spune despre parabolele Domnului Hristos, teologia Sf. Ioan Evanghelist, despre care filozoful elin exclamă: «barbarul vorbeşte înalt», dar mai cu seamă epistola sf. Pavel, în care admirăm nu numai adâncimea învăţăturilor, ci şi iscusinţa logică şi retorică, precum şi frumuseţea limbii greceşti» [2]), etc.

Dimitrie Cantemir găseşte că contrazicerile din Coran, repetările monotone, haosul în ce priveşte planul, unele locuri obscure în text, lucruri pe cari le precizează, sunt cele mai puternice dovezi că Coranul nu este dela Dumnezeu. Aici Dimitrie Cantemir a fost precursorul orientaliştilor europeni din veacul al XIX, cari la baza cercetărilor pun critica textului Coranului şi remarcă, cum a făcut Renan, contrazicerile şi amestecătura haotică de idei în această carte. Dacă Dimitrie Cantemir în ce priveşte originea Coranului, n'a anticipat părerile de mai pe urmă, crezând că el este opera personală a lui Abu Bechir, în ce priveşte limba Coranului părerile lui Dimitrie Cantemir se apropie de ideile lui A. Sprenger [3]), care crede că Mahomed întrebuinţà pentru învăţăturile sale, adunate în coran, unele cuvinte şi unele termene din dialecte străine, ca ele să pară mai adânci, mai misterioase şi mai puţin înţelese. Cantemir afirmă că nu este nici un fel de minune în faptul că cartea lui Mahomed este «adâncă» şi neînţeleasă: «adâncimea ei provine exclusiv din adâncimea naturală a limbii arabe» care are peste şaptezeci de dialecte. Arătând prin exemple ce însemnează dialect,

[1]) Op. cit., p. 46.

[2]) Op. cit., p. 47.

[3]) *A. Sprenger*, Das Leben und die Lehre des Mohamed. 1861—1865.

Cantemir, dovedește că Abu Bechir s'a folosit, ca un om foarte învățat, de toate dialectele arabe, de sentințele din aceste limbi, așà cum a făcut și Omer, «principele poeților grecești», care a dat o operă adâncă. Și Cantemir prin unele noțiuni și cuvinte din Coran își argumentează părerea.

In cartea a treia (pp. 55—80) autorul ne povestește despre profețiile lui Mahomed, întrebuințând, ca și în alte părți terminologia arabă, pe care o explică, și se oprește mai mult asupra credințelor mahomedanilor despre sfârșitul lumii, despre cele zece semne ale acestui sfârșit, utilizând fără îndoială și credințele poporului de jos din lumea mahomedană.

Dacă în cele trei cărți dela început, Cantemir, în cercetările sale, se bazează mai mult sau mai puțin pe unele cărți mahomedane, utilizând și tradiția populară și credințele popoarelor musulmane, în cartea a patra «Despre teologia mahomedană» (pp. 81—166), Dimitrie Cantemir plena manu se folosește de cele ce a auzit și a văzut la Constantinopole din contactul apropiat cu lumea musulmană, și această carte, ca și cele ce urmează, capătă o însemnătate deosebită, având un caracter mai mult folcloristic.

Autorul explică noțiunea cuvântului teologie în limba arabă, care conține și noțiunea de jurisprudență, științe pe care le învață musulmanii de mici copii dela hogi, dintr'un fel de catehisis, din care Cantemir citează câteva pasagii. Rând pe rând, Cantemir descrie credințele musulmanilor în Dumnezeu, vorbește pe larg despre fatalismul religiei mahomedane, despre credințele lor în îngeri și diavoli, despre crearea lumii, Adam și Eva, Noe și alți profeți din testamentul vechi. Aici sunt pasagii, în special în ce privește Adam și Eva, de o fantezie într'adevăr orientală (pp. 110—111) și de o obscenitate extraordinară; cam în acelaș gen sunt și locurile cu privire la Noe și la originea unor animale. Aceste legende, redate uneori cu atâtea amănunturi, pot servì ca un material excelent pentru o lucrare comparativă folcloristică,—legendele despre crearea lumii, omului, animalelor, credințe, cari astăzi au dispărut poate chiar la musulmani. Tradițiile mahomedane despre Alexandru cel Mare, despre Hristos și despre sfinții creștini, precum și despre sfârșitul lumii, despre paradis, purgatoriu și infern, completează datele interesante pe cari ni le procură Dimitrie Cantemir.

In precuvântarea înaintea cărții a cincea «Despre religia mahomedană» (pp. 167—250), Dimitrie Cantemir confirmă, că el se folosește

în lucrarea sa în primul rând de cele văzute și auzite la Constantinopole. Autorul spune că el a scris ceva pe scurt despre «Draconul din Arabia» și «despre bestia care se numește Coranul» și intenționează să mai scrie ceva «pentru cetitorul curios» asupra religiei (în sensul obiceiurilor religioase). Dar autorul prevede o mulțime de greutăți pe cari le motivează astfel: «eu nu sunt într'atâta iscusit în învățătura, legile și obiceiurile mahomedane și prin urmare nu voi puteà povestì despre fiecare lucru, la care se închină și despre care se vorbește și se crede la ei. Acestea (cele scrise) sau le-am citit sau le-am auzit în conversați e cu oamenii de toate rangurile, când am stat în tinerețe pe lângă Poarta Otomană, 22 de ani în permanență, studiind limbile orientale, și s'au întipărit în memoria mea ca ceara moale, mlădioasă, iar astăzi după atâțea ani, copleșit de atâtea treburi obștești și particulare, și depărtându-mă de acele convorbiri, aproape tot mi-a ieșit din memorie și cu toate că au fost bine imprimate, s'au șters». Al treilea motiv al greutăților pe care le-a întâmpinat la scrierea cărții, este lipsa de cărți în limbile persană și turcă, pe cari nu le poate găsì «în această *preablagocestivă* împărăție rosienească, unde îmi petrec vieața acestor zile trecătoare în lenevie și netrebnicie» [1]).

In această carte, Dimitrie Cantemir descrie obiceiurile musulmanilor la rugăciune, posturile turcești, obiceiurile în legătură cu pelerinajele la locurile sfinte, se oprește asupra unor obiceiuri în familie, laudă ospitalitatea musulmanilor, vorbește chiar despre hrana și îmbrăcămintea lor, în legătură cu obiceiurile religioase. Cam aceleași lucruri se descriu și în ultima carte (pp. 251—379), unde Cantemir vorbește despre obiceiurile Turcilor la nuntă, la divorț, la înmormântare, la diferite sărbători, analizează mai multe secte religioase mahomedane, și în fine vorbește despre muzica lor, educația copiilor.

Este imposibil de a redà conținutul variat al operii lui Dimitrie Cantemir, aparatul bogat informativ asupra vieții musulmanilor, mulțimea de exemple și de povestiri, intercalate ici colo în «Sistemul religiei mahomedane». Descrierea obiceiurilor la nuntă, la înmormântare, la sărbători sunt atât de interesante încât se citesc cu cea mai mare ușurință chiar în limba rusă din vremurile lui Petru cel Mare. «Și când copilul ajunge», povestește Dimitrie Cantemir, «la vârsta de cinci ani, îl duc cu mare solemnitate și cu pompă — dacă-i de gen masculin la «*Hogia*»

[1]) *Ibidem*, p. 168.

(învățător), dacă-i de femenin la «*ustahatun*» (învățătoare), ca să învețe să coasă cu acul flori. Copilul se îmbracă în haine, cari strălucesc cu aur și argint, în «*tachie*» (un fel de căciulă) înfrumusețată cu mărgăritare și alte pietre scumpe, lucrate în Frigia, pe care i-o pun pe cap în loc de coroană, și precedat de toți elevii acelei «*mecbet*» (școală primară) merge pe un cal ales și împodobit, elevii cântând versuri dulci și rugându-l pe Dumnezeu să-l ajute să învețe carte și prin ea să înțeleagă: Coranul, legea lui Dumnezeu și învățăturile profeților. Cei de acasă și rudele lui, unii duc calul de frâu, iar alții merg câte doi în urmă, parcurgând străzile mai principale și mai populate; însoțiți de muzică, tobe și alte instrumente răsunătoare, îl aduc la școală și îl predau lui hogia» [1]).

Sau cum descrie Cantemir un moment din obiceiurile la nunta Turcilor:

«Pregătind (în casa mirelui și a miresei) tot ce este trebuincios pentru sărbătorirea nunții, și chemând vecinii și prietenii, ei se veselesc și mănâncă mai multe bucate, cei mai slabi o zi, cei mai tari mai multe zile; aici se distrează mult ascultând muzica și privindu-i pe cei cari dansează. Totul se petrece în mod cinstit și liniștit (fiindcă lipsește vinul), deasemenea Joi spre Vineri noaptea toți acei ce se veselesc la mire merg spre casa miresei, cât se poate de bine îmbrăcați, cu muzică și cu tobe. De acì, luând mireasa și dota ei, (care se cunoaște dela logodnă) se întorc în casa mirelui. Și mireasa în «harem» (locuința femeei), iar mirele în «selamlâc» (în partea bărbătească a casei), continuă uneori până la miezul nopții cu mare veselie petrecerea nupțială. Și când se apropie timpul, ca mirele să se ducă la mireasă, se chiamă «imamul» și câțiva bătrâni din vecini....» [2]).

In descrierea obiceiurilor popoarelor musulmane, a vieții lor, Dimitrie Cantemir devine mult mai obiectiv: el nu polemizează cu aderenții religiei mahomedane, nu se ridică împotriva părerilor adversarilor săi, ci se oprește asupra fiecărui fapt din vieața acestor popoare cu o deosebită atenție, căutând să explice unele datine și obiceiuri, arătând părțile pozitive ale lor. In unele locuri s'ar păreà că scrie un prieten al musulmanilor, care simpatizează viața lor. Astfel el, cum am notat mai sus, admiră ospitalitatea turcilor. «Ospitalitatea», scrie el, «care

[1]) *Ibidem*, p. 252.
[2]) Op. cit., p. 258.

este sora carităţii, într'adevăr merită de a fi lăudată la poporul turc; ei sunt foarte ospitalieri, şi tuturor drumeţilor, fără deosebire de religie, ei le dau masă şi le arată locul de dormit. Sunt două provincii foarte vaste în Imperiul Otoman, una în Europa, care se cheamă Dobrogea (este vechea Misie de jos), alta provincia Iconică din Anatolia, ai căror locuitori dau dovadă de atâta iubire de oameni şi ospitalitate, încât acei ce nu-i cunosc, cu greu vor crede, că fiecare gospodar are în curte o cameră pregătită special pentru oaspeţii străini, unde dacă cineva vine chiar la miezul nopţii, găseşte mâncare gata şi pat cu perine curate, acoperite cu cearşafuri albe şi cu plapome; slugile casnice oferă ovăz şi fân pentru cai şi-i adapă la vremea cuvenită. Aceasta o fac fără nici un fel de supărare până şi a treia zi, iar după trei zile, după ce-i hrănesc bine, fără a luà bani sau a face aluzie la plată, întreabă, unde merge. Şi dacă oaspetele răspunde că merge spre cutare oraş, îi arată cuviincios drumul şi-i dau şi călăuză» [1]).

Cu aceeaşi admiraţie se exprimă Dimitrie Cantemir şi despre şcolile din Turcia, cari după el sunt multe la număr şi bine aranjate. «Unde sunt multe şcoli şi Academii, acolo înfloresc şi prosperează şi ştiinţele, şi pe zi ce merge se înmulţesc», reflectează Cantemir. «Academiile, liceele, şcolile şi diferite instituţii de ştiinţă, cari se găsesc astăzi în toate oraşele, şi mai cu seamă la Constantinopole, sunt pline de o mulţime de elevi şi de auditori, şi sunt frecuentate în Imperiul turc, ca nicăeri sub soare. Că eu spun adevărul, pot să confirme toţi acei cari au fost la Constantinopole, au stat acolo ceva şi au vizitat Academiile şi şcolile. Despre numărul academiilor cari se găsesc la Constantinopole, Adrianopole, Brusa, Elcail, Babilon, Alep şi alte oraşe asiatice şi europene, ocârmuite de sceptrul turc, intenţionez să vorbesc în cartea despre ocârmuirea politică otomană» [2]).

Cu aceeaşi căldură vorbeşte Dimitrie Cantemir şi despre educaţia copiilor la mahomedani, care, cum am văzut, învaţă la început catehismul, iar mai pe urmă gramatica, retorica şi versificaţia. Asupra acestei din urmă ştiinţe Cantemir vorbeşte mai pe larg, indicând şi câteva exemple. Când vorbeşte despre astronomie, dă şi un tablou al semnelor numerelor arabe, indiene şi europene, iar când atinge chestiunea muzicei mulsumane Cantemir scrie:

[1]) Op. cit., p. 228.
[2]) Op. cit., p. 347.

«Când eram la Constantinopole, am scris o carte în limba turcă (pe care am dedicat-o sultanului actual Ahmet, care este foarte iscusit în muzică cu care foarte mult se delectează), în care am arătat toate regulele muzicale teoretice și obiceiurile cunoscute, și le-am aranjat după canoane; în loc de note am introdus, pentru o mai bună aplicare, caracterele arabe, care arată clar practica și teoria, am editat-o foarte bine, ceeace recunosc astăzi însăși Turcii, zicând că muzica practică și teoretică a devenit la ei mai clară și mai bună. Am inventat la Moscova și un instrument matematic, pe care a binevoit să-l vadă și să-l laude și Maiestatea Sa prealuminată (în muzica bisericească este cel mai sârguitor și cel mai iscusit), în care arătasem locurile mecanice și matematice ale glasurilor naturale...» [1]).

Iar despre arta de a vorbì la popoarele orientale, Cantemir scrie următoarele: «In ce privește retorica (care se cheamă «*ilmii chelam*», adică știința de a vorbì), cu tărie pot spune, că popoarele orientale, nu stau mai prejos decât cele apusene, întrucât din firea lor toți sunt înclinați spre elocvență, mai cu seamă Arabii și Persanii și după ei Turcii. Dacă cineva ar ascultà un predicator mahomedan, când predică, mai cu seamă când ține cuvântare în chestia virtuților morale și păcatelor, ar spune, dacă nu exagerez, că în limba turcă vorbește Demostene grecesc și Cicerone latinesc. Cine ar cetì și ar înțelege cu desăvârșire operele lor istorice, poetice și legendare și mai cu seamă cartea care se chiamă *gumaiun name*, fără îndoială ar spune, că acestea sunt mai frumoase decât toate cele europene... Cauza este bogăția nesfârșită și comorile nesecate ale locuțiunilor și frazelor din limbile arabă, persană și turcă» [2]).

Am relevat că în «Sistemul religiei mahomedane» al lui Dimitrie Cantemir sunt introduse mai multe povestiri din viața musulmanilor, întâmplări, pe cari le cunoșteà Cantemir, uneori chiar anecdote în stil oriental. Așà este povestirea despre un derviș din timpurile sultanului Mustafa [3]), descrierea suferințelor musulmanilor credincioși în călătoriile lor spre locurile sfinte [4]), întâmplarea cu o femee gravidă la biserica lui Solomon din Ierusalim, fapt care i-a fost comunicat lui Cantemir de către «un oarecare turc, foarte bun prieten al (meu) său și nu

[1]) Op. cit., p. 354.
[2]) Op. cit., p. 360.
[3]) Op. cit., p. 297.
[4]) Op. cit., pp. 190—191.

tocmai înclinat spre nebunia mahomedană» [1]), așà este și legenda splendidă și piperată cam în stil oriental, despre un ambasador olandez curios de a cunoaște locurile sfinte [2]), legenda despre un moldovean tânăr, care scapă prin concursul unei moldovence dintr'un harem turcesc [3]), povestirea duioasă despre un creștin, care n'a voit să accepte mahomedanismul [4]), legenda despre un țar persan și fiul său [5]), etc. Dimitrie Cantemir, cum am văzut, din precuvântarea lui, vreà să dea o carte asupra religiei mahomedane în «stilul de jos» și în limba populară, și aceasta îi lasă libertatea de a introduce o mulțime de legende și anecdote ceeace face într'o măsură mai mică și în Istoria Imperiului Otoman, de a se abate chiar uneori dela scopul său principal. Concepția de savant însă se vede la fiecare pas în cartea lui Cantemir; tendința de a sintetizà unele fenomene trădează pe omul de carte. Ici colea găsim câte o maximă, cum sunt maximele din filosoful arab Locman, pe care îl citează și în scrisoarea sa către Petru cel Mare din 23 Noemvrie 1719, sau reflexiuni în felul următor:

«Cine pierde puterea, pierde și rațiunea» [6]).

«Niciodată adevărul nu poate fi în contrazicere cu adevărul și nu se opune lui» [7]). «Cu cât poporul este mai învățat, cu atât mai mulți și mai înverșunați eretici produce» [8]) etc. Am arătat și unele locuri din opera lui Cantemir în care el își amintește câteva din cunoștințele sale personale din lumea turcă. Cu o simpatie vădită el vorbește despre profesorul său turc «un om foarte învățat, un fizician bun și un matematician desăvârșit», Isaadi, cu care Cantemir adeseaori aveà convorbiri în chestiuni religioase, precum amintește și despre un alt savant turc, Nuh Efendi [9]), cu care Cantemir erà prieten.

Am notat mai sus, că în opera lui Dimitrie Cantemir se observă o duplicitate: calitatea lui de creștin însărcinat de țarul Rusiei de a face o lucrare împotriva islamismului, îi impuneà să combată religia musulmană; însă el nu alunecă în direcția batjocoritoare a polemiștilor ruși de atunci,

[1]) Op. cit., p. 194.
[2]) Op. cit., pp. 200—203.
[3]) Op. cit., p. 233.
[4]) Op. cit., pp. 255—257.
[5]) Op. cit., p. 370.
[6]) Op. cit., p. 127.
[7]) Op. cit., p. 316.
[8]) Op. cit., p. 316.
[9]) Op. cit., p. 354.

cum au fost, de exemplu, operele savantului ucrainean Ioanichie Goleatovschi, despre care am vorbit; chiar unele locuri cam picante Cantemir le povestește, mai mult ca să facă haz. Savantul, cu spiritul lui de observație, cu analiza lucrurilor, cu tendința spre concluzii, învinge pe Cantemir. De aci și lipsa de proporție în cartea lui Dimitrie Cantemir: primele trei cărți, în care Cantemir tratează despre Mahomed, Coran și profețiile lui Mahomed, cuprind numai 80 de pag. pe când celelalte trei cărți, cari descriu obiceiurile, datinele și credințele popoarelor musulmane, ale turcilor, arabilor și perșilor, cuprind 299 pag. Și materialul narativ și anecdotic este mult mai abundent în partea a doua.

«Sistemul religiei mahomedane» a fost tradus în rusește de acelaș Ivan Iliinschi [1]).

Sinodul rus, sub auspiciile căruia s'a tipărit cartea lui Dimitrie Cantemir, și care se aștepta la altceva, s'a îngrozit de cele scrise în ea. Probabil că pe el nu l-au înspăimântat atât povestirile obscene, în care fantezia orientală își găsește expresia cea mai desăvârșită, ci însuși tonul autorului, nota de simpatie, care pe alocurea pătrunde opera lui Dimitrie Cantemir.

El cere «prealuminatului autor» să lămurească, de unde a luat el cele scrise, — din gura poporului de jos, sau dela cărturarii mahomedani, de unde are autorul aceste cunoștințe, dela scriitorii lor sau dela cei creștini, și cine sunt acești scriitori. Dacă autorul nu poate arătà izvoarele lucrării lui, atunci să spuie că el a cules informații pentru lucrarea lui din legendele popoarelor mahomedane și din gura cunoscuților autorului. Acest răspuns ar fi urmat să fie tipărit la începutul sau sfârșitul cărții. Sinodul explică și motivele care-l fac să ceară acest răspuns. Motivele sunt de două feluri, primul — dacă s'ar scrie ceva rău despre mahomedani, ei s'ar plânge pe Ruși și i-ar considerà ca pe niște mincinoși și calomniatori; și atunci și mai mult se vor încăpățânà în rătăcirile lor și vor triumfà; al doilea motiv, că și creștinii de obiceiu creduli, când ar vedeà o carte tipărită, ar puteà să fie induși în eroare și să cadă poate în erezie, mai cu seamă că cărțile cari apar poartă numele țarului, și atunci numele lui ar dà naștere la discuții.

[1]) П. Пекарскій Op. cit., vol. I, p. 249. Д. Бантышъ-Каменскій. Op. cit., vol. III, p. 41. Cartea este tradusă în limba rusă, nu în cea ruteană cum afirmă J. Kohl. *Ov. Densușianu*, Notițe asupra lui Dim. Cantemir. Revista critică-literară, 1894, No. 2, p. 64.

Cererea sinodului a fost semnată de către arhimandritul mănăstirii Ipatievschi Gavriil, membrul Sinodului și directorul tipografiei [1]).

La cererea Sinodului, Dimitrie Cantemir face un «răspuns», în care cu foarte multă demnitate refuză de a dà informațiile cerute; se vede că el s'a simțit jignit de către scrisoarea Sinodului, întrucât tonul «răspunsului» lui este destul de înțepător.

După câteva cuvinte adresate arhimandritului Gavriil, Cantemir scrie că, cartea lui «nu cere alte mărturii, întrucât tot textul ei îndestul și în mai multe locuri mărturisește, pe datele căror aderenți ai acestei religii se bazează: să ordone numai Sinodul să se cerceteze cu mai multă atenție». La a doua întrebare Cantemir răspunde, că în carte Sinodul va găsì răspunsul și că el nu găsește necesar să mai scrie ceva decât ceeace a scris. Dacă vre-un aderent al religiei mahomedane ar încercà să dovedească că în carte sunt scrise neadevăruri, autorul cu ajutorul lui Dumnezeu ar fi gata să-l combată. In cât îi privește pe creștini, cari știu limbile și obiceiurile orientale, și ei vor mărturisì ceeace sunt scrise de către autor. La părerea Sinodului că dușmanii cărții ar vorbì rău despre țar, autorul este de părere să nu se ceară dela el nici un fel de iscălitură, ci mai bine să se adreseze monarhului, din porunca căruia s'a tipărit cartea. «La sfârșit spun», termină Cantemir, «că eu am scris din poruncă aceea, ce am căutat să știu pozitiv prin experiența de douăzeci și doi ani» [2]).

In bibliografia rusă până nu de mult a existat părerea că traducerea Coranului din limba franceză în cea rusă și tipărirea lui la anul 1716 se datorește lui Dimitrie Cantemir [3]). Această părere însă a căzut, când s'a găsit originalul traducătorului, cu semnătura lui care a fost a unui oarecare Petre Postnicov. Chiar însă dacă nu s'ar fi putut găsì numele autorului se puteà spune a priori că, Cantemir nu puteà fi traducătorul Coranului, întrucât el nu cunoșteà atât de bine ca să poată traduce nici limba rusă nici cea franceză. Aceasta însă dovedește, că, Cantemir treceà la ruși drept cel mai autorizat cunoscător al chestiunilor orientale.

La lucrările pe cari le-am arătat mai sus s'ar mai adăogà încă o mică operă a lui Dimitrie Cantemir, publicată la început în rusește, dar care desigur a fost scrisă de către autor în limba latină și tradusă de acelaș Iliinschi, cum se poate lesne vedeà din textul rusesc. Este vorba de lucrarea cunoscută în românește sub titlul: «Evenimentele Cantacuzinilor

[1]) Anexa LXVIII.
[2]) Anexa LIX.
[3]) П. Пекарскій. Op. cit., vol. I, p. 248; vol. II, p. 370.

și Brâncovenilor» [1]), sau «Memoriu despre Cantacuzino și Brâncoveanu» [2]). Această operă tradusă în românește din grecește [3]) cu mai multe greșeli cu mici omisiuni poartă în rusește următorul titlu: «*Miraculoasa revoluție a răsbunării drepte a lui Dumnezeu asupra vestitei familii din Muntenia Cantacuzino și asupra lui Brâncoveanu*» [4]). Lucrarea nu poartă semnătura lui Dimitrie Cantacuzino și ea i se atribue lui probabil în baza mărturiei celui mai competent cunoscător al vieții lui Cantemir, Bantâș Camenschi [5]). Nota pătimașă care pătrunde această operă în special în ce privește pe Brâncoveanu, competința cu care sunt descrise unele evenimente din Muntenia, precum și unele caracteristici răutăcioase adesea ori pline de spirit, însăși stilul în care este scrisă lucrarea ne convinge și mai mult, că «Miraculoasa revoluție», a fost scrisă de către Cantemir. Așà stolnicul Constantin Cantacuzino, cunoscutul cronicar, este numit «vulpe bătrână» [6]), trimisul lui Brâncoveanu către Petru cel Mare, Castriot, printr'un joc de cuvinte se numește Iscariot [7]); ca și în scrisorile lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, autorul justifică alianța sa cu Rușii prin interese înalte de ordin creștinesc, și condamnă atitudinea lui Brâncoveanu din același punct de vedere; în text se găsesc ca și în alte opere ale lui Cantemir și maxime, cum este: «șiretenia se învinge prin șiretenie» [8]), precum găsim și o pildă, care ar fi spus-o Stolnicul Constantin Cantacuzino fratelui său Mihail și fiilor săi, când ei s'au dușmănit cu Brâncoveanu și l-au denunțat la Poartă, pildă care a fost omisă de către traducătorii lucrării lui Cantemir. Iată cum sună această pildă: «Când doi adversari se găseau într'o corabie în timpul unei furtuni și se aflau într'un pericol de moarte, unul din ei îl întreabă pe cârmaci, care parte a corăbiei se va scufundà mai înainte, acea dinainte sau cea din urmă? Cârmaciul îi răspunse că cea dinainte. El spune:

---

[1]) Operele lui Dimitrie Cantemir. București, 1878, pp. 1—31.

[2]) *Dr. Giorge Pascu.* Vieața și operele lui Dimitrie Cantemir. București, 1924, pp. 84—86.

[3]) Traducerea grecească a lui Zavira de pe care s'a făcut traducerea românească n'a fost traducere directă din latinește, ci din rusește.

[4]) Журналъ или поденная записка Петра Великаго. С. Петербургъ. 1772, vol. II, pp. 191—213.

[5]) Д. Бантышъ-Каменскій. Op. cit., vol. III, p. 41. Митр. Евгеній Op. cit., vol., I, p. 264.

[6]) Журналъ или поденная записка Петра Великаго. p. 294.

[7]) *Ibidem,* p. 298.

[8]) *Ibidem,* p. 301.

bine, îl voi vedeà pe adversarul meu pierind măcar cu o minută înainte, și apoi voiu pierì și eu» [1]). Adeseori în text se găsesc și exclamațiuni, așà cum vedem și în «sistemul religiei mahomedane», cum este de exemplu: «O Doamne! de ce diavolul nici odată nu s'a putut apropià de oamenii lui Dumnezeu fără ipocrizia de sfânt!» [2]).

In bibliotecile rusești s'ar mai păstrà în manuscript încă o lucrare a lui Dimitrie Cantemir, un tratat politico-social asupra Monarhiei întitulat: «*Monarhorum physica examinatio*» [3]), tratat, care după cât mi se pare nu este cunoscut în bibliografia românească.

Bantâș-Camenschi, care îl cunoaște și pe Dimitrie Cantemir din tradiția familiară, spune că, Cantemir, a lăsat și niște notițe zilnice dela anul 1721 până la anul 1724, notițe depuse de către tatăl său, Nic. Bantâș-Camenschi la Arhiva Ministerului de Externe rus [4]).

Este vorba de notițele zilnice, reproduse de Beyer [5]), care se aseamănă cu acele ale lui Iliinschi, însă datele cărora nu corespund cu ale lui Iliinschi și sunt scrise în persoana întâia. Notițele publicate la Beyer se referă la campania persană. Reproducem un fragment din aceste notițe: «La 18 Iulie 1722 din Astrahan la orele 7½ după amiază am plecat în expediție (militară).

20. Dimineața am trecut prin Uciug Uruslov, unde toată Volga este barată dela mare 15 verste. Am mas pe mare sub 45 grade 20 min.

21. Am sosit la patru movile la orele 7 după amiază. Eu am fost la amiral (Apraxin), și imediat am plecat în expediție și anume la orele 8.

24. Impreună cu Maiestatea Sa imperială și cu amiralul ne-am întrunit la două mile dela Terec, de unde am plecat cu toții, iar noi am rămas, când ne-am ridicat de pe banca de nisip, timpul s'a liniștit...

13 August. Impăratul mi-a donat un cal, luat dela un oarecare beg» etc.

In felul acesta Cantemir notează evenimentele din campania persană până la 9 Sept. 1722.

Notițele, judecând după stil, au fost traduse din latinește. Dimitrie Cantemir n'a putut duce notițele sale până la 1724, când el nu mai erà în viață. Probabil, că ele se termină cu data de 9 Septemvrie 1722, dată indicată de Beyer, când Dimitrie Cantemir se îmbolnăvește.

---

[1]) *Ibidem*, p. 302.
[2]) *Ibidem*, p. 298.
[3]) Д. Бантышъ-Каменскій. Op. cit., vol. III p. 42; Митр. Евгеній. Op. cit., vol. I, p. 42.
[4]) Д. Бантышъ-Каменскій. Op. cit., vol. III, p. 42.
[5]) Ѳ. Бееръ. Op. cit., pp. 300—305.

III

MOARTEA LUI DIMITRIE CANTEMIR

După terminarea «marelui răsboi nordic» (cu Suedia) Petru cel Mare, în primăvara anului 1722 întreprinde expediția militară, de care vorbește Cantemir în notițele sale în Persia.

Erà natural ca, Cantemir, care s'a manifestat ca un cunoscător adânc al chestiunilor Orientului, să fie invitat să ia parte în campania persană. Impreună cu amiralul Apraxin și cu contele Tolstoi, Dimitrie Cantemir făceà parte din cei mai de aproape consilieri ai lui Petru cel Mare. El conduceà afacerile cancelariei civile și aveà cu el și o tipografie cu litere persane, arabe, indiene și armenești [1]). Din notițele lui Iliinschi se vede că la 1 Aprilie 1722, Cantemir care se găseà atunci la Moscova a fost la Preobrajenscoie, suburbia orașului, și a luat dispoziții pentru a pregătì litere turcești [2]). O întreagă tipografie cu 7 culegători, cu mai mulți puzi de litere a fost îmbarcată într'un vas de pe Volga. Atunci s'au tipărit și manifeste în limba turcă, cari la 24 Iunie 1722 au fost trimise cu un locotenent în Transcaucazia pentru a fi răspândite între popoarele din Asia [3]). S'a păstrat o copie a acestui manifest și în limba latină, ceeace dovedește că el a fost scris de către Dimitrie Cantemir.

Insoțit de întreaga familie, Cantemir pleacă spre Astrahan, unde ajunge la 4 Iulie. Cu această ocazie Iliinschi scrie: «1722. 4 Iulie, am ajuns dimineața la Astrahan, unde ni s'a dat ca gazdă casa de pescării a țarului. 5 Iulie. Maiestatea Sa cu amiralul (Apraxin) și cu Petre Andreevici Tolstoi și cu alții au fost seara la noi... 5 August, toată oastea a pornit în campanie. Manifestul turcesc 150 exemplare a fost trimis prin translatorul Lev Zaleev lui Vasilie Vasilievici... 30 August, (Țarul) a binevoit să plece în campanie cu armata spre râul Rubas, care se găsește la 10 verste de Derbent, iar principele nostru a rămas în Derbent. 31 August a fost cu inginerii în munți» [4]).

Această din urmă notiță se referă la o excursie științifică pe care a făcut-o Cantemir lângă orașul Derbent. In munții Caucazului, nu departe de acest oraș se găsesc niște ruine ale unui zid vechiu. Cantemir, însoțit de câțiva ingineri și de 20 de călăreți a vizitat aceste ruine,

[1]) И. И. Голиковъ. Op. cit., vol. IX, p. 121.
[2]) П. Пекарскій. Op. cit., vol. II, p. 652.
[3]) П. Пекарскій. Op. cit., vol. II p. 578.
[4]) П. Пекарскій. Op. cit., No. 1 p. 237.

făcând o descriere amănunțită a acestui zid [1]). Descrierea, după moartea lui Dimitrie Cantemir, a fost predată de către fiul său Antioh, academicianului Beyer, care a tipărit-o la anul 1728 [2]). Se afirmă că, pe când Cantemir se află la Derbent, vasul lui, St. Alexandru, comandat de către locotenentul Iușcov [3]), ar fi suferit o avarie, când s'a pierdut și manuscrisul lui Cantemir asupra «istoriei mahomedane» [4]). Golicov care a scris cea mai amănunțită istorie asupra lui Petru I contestă că vasul lui Cantemir ar fi fost avariat lângă Derbent [5]).

In campania persană Dimitrie Cantemir contractează o boală care i-a fost fatală. Ivan Iliinschi, după ce notează că țarul a stat «la noi vreo trei ore», în ziua de 26 Octomvrie, ziua onomastică a principelui, la 6 Noemvrie scrie: «Principelui nostru astăzi dimineață i s'a făcut rău și, chemându-l pe episcop s'a spovedit; s'a îmbolnăvit încă în campanie, când a plecat din Derbent. 7 Noemvrie; principele nostru s'a împărtășit [6]). Aceiași știre se confirmă și de către Bantâș-Camenschi, care adaogă, că, Cantemir s'a îmbolnăvit de febră într'așà măsură, încât nu puteà continuà drumul călare [7]), invitându-l pe episcopul de Astrahan Ioachim pentru a-l împărtăși [8]).

Boala îl face pe Cantemir să steà la Astrahan câteva săptămâni, unde îl îngrijește vechiul său cunoscut grecul Policală, acum medic al Curții imperiale rusești. Lângă patul bolnavului, în afară de membrii familiei principelui, îl vedem pe amiralul Apraxin, contele Tolstoi și principele Iurii Trubețcoi, unchiul soției lui Cantemir. Cu toată starea grea a sănătății lui Cantemir, el caută, cum povestește Bantâș-Camenschi, să-și consoleze familia, dă sfaturi copiilor și soției să trăiască în pace [9]). Pe la sfârșitul lui Ianuarie 1723 Cantemir se simte mai bine și părăsește Astrahanul, dar la Țarițân iar cade la pat. Cu multă greutate Dimitrie Cantemir ajunge pe la începutul lui Februarie la Dimitrovca lui, unde el încă are putința de a se ocupà și de chestiunile gospodărești. Așà în ziua

[1]) П. Пекарскій. Op. cit., vol. I, p. 250. Евгеній. Op. cit., vol. I, p. 262. *Dr. G. Pascu*, Viața și operele lui D. Cantemir. București, 1924, pp. 97—98.

[2]) П. Пекарскій. Op. cit., vol. I, p. 250.

[3]) И. И. Голиковъ. Op. cit., vol. IX, p. 147.

[4]) Евгеній. Op. cit., vol. I, p. 264.

[5]) И. И. Голиковъ. Op. ci., vol. IX p,. 184.

[6]) П. Пекарскій. Op. cit., vol. I, p. 237.

[7]) Д. Бантышъ-Каменскій. Op. cit., vol. III, p. 39. Ѳ. Бееръ. Op. cit., p. 305.

[8]) *Ibidem*, p. 40.

[9]) Д. Бантышъ-Каменскій. Op. cit., vol. III, p. 40.

de 22 Fevruarie Ivan Iliinschi scrie, că principele a dat un ordin, ca în Dimitrovca să se sădească brazi lângă case și străzile să se ție în curățenie, precum și un alt ordin cu privire la modul de a se dà autorizații pentru deschiderea de cârciumi de către moldoveni și cazaci pe moșiile lui Cantemir.

Din anii 1722 și 1723 s'au păstrat câteva scrisori ale lui Cantemir [1]; unele se referă la moșiile lui Cantemir, altele cu privire la un oarecare armean, adus din Caucazia pentru nevoile fabricilor de stofe ruse, și una către marchizul Chateauneuf, probabil că în chestiunea eliberării fratelui său Antioh.

Boala lui Cantemir, cum se vede progresează și el își dă perfect de bine seama despre finalul ei. Intr'o scrisoare adresată secretarului lui Petru cel Mare, Macarov, la 23 Iulie 1723 Cantemir, cerând un ajutor bănesc, scrie:

«Despre slăbirea sănătății mele, care din zi în zi se adaogă, iar nu scade nu voi scrì mult, întrucât văd că se apropie mai mult către sfârșit decât către însănătoșire». Mai departe el își exprimă teama că dacă va murì, nu va aveà cu ce să fie înmormântat [2].

Nu trece o lună dela această dată, și Dimitrie Cantemir în ziua de 21 August 1723 moare. Și prietenul familiei lui Cantemir, Ivan Iliinschi, cu maniera lui obișnuită de a scrie laconic notează:

«21 August; principele nostru a încetat din viață la ora 7 și 20 de minute după amiază...» [3]. Iar familia îndurerată în cap cu Anastasia Cantemir în ziua de 22 August scrie împărătesei Ecaterina:

«In ziua de 21 August curent robul credincios al Maiestății Voastre, soțul meu și părintele nostru, principele Dimitrie Cantemir, după o boală lungă și grea (fiind în satele din regiunea Sevsc), isprăvind cursul vieții trecătoare, s'a mutat în cea veșnică» [4]. Corpul principelui Dimitrie Cantemir, peste câteva zile fù adus de către fiul său Matei, la Moscova și înmormântat la 1 Octomvrie 1723 [5]) în biserica de jos a mânăstirii grecești sf. Nicolae, unde a fost înmormântată și prima soție a lui [6].

---

[1]) Anexele LI—LIX.
[2]) Anexa LIX.
[3]) П. Пекарскій. Op. cit. v. I, p. 237.
[4]) П. Пекарскій Op. cit., vol. I, p. 237. Manuscrisul Academiei Române, No. 325.
[5]) Митрополитъ Евгеній Op. cit., vol., I, p. 262.
[6]) Ѳ. Бееръ Op. cit., p. 311.

Din datele cari s'au păstrat asupra lui Dimitrie Cantemir în bibliotecile rusești vedem, că principele Moldovei, nevoit să se adăpostească în Rusia, a rămas un geniu exotic în această țară. Rusia de atunci frământată de răsboaie fără de sfârșit și de frigurile reformelor lui Petru cel Mare, dădeà adăpost talentelor străine. In jurul lui Petru cel Mare vedem o mulțime de oameni veniți din apusul Europei, nemți, olandezi, francezi, cari își aduceau tributul lor în încercările dee uropenizare ale imperiului moscovit. Dimitrie Cantemir rămâne străin de reformele lui Petru cel Mare: el nu face aproape nici un fel de legătură cu Rusia de atunci. Până în anul 1719, Dimitrie Cantemir trăește retras aproape cu desăvârșire, din când în când adresându-se lui Petru cel Mare cu o cerere sau alta în chestiunile lui personale sau ale Moldovenilor, cari l-au urmat în Rusia. El nici nu-și manifestă dorința de a participà la viața rusă. Căsătoria cu Anastasia Trubețcaia, cum am văzut, îl face pe Dimitrie Cantemir să tindă spre o viață mai activă, el caută să intre în mijlocul colaboratorilor lui Petru cel Mare, el simte că nu este apreciat de către țarul Rusiei. Dar spiritul practic, utilitarist al reformelor lui Petru cel Mare, nu dă posibilitate lui Dimitrie Cantemir cu înclinările lui spre filozofie și istorie să-și găsească loc în viața socială rusă. In schimb această perioadă a vieții lui Dimitrie Cantemir este cea mai productivă din punct de vedere al științei; în anii cât a trăit în Rusia el își scrie operele sale mai principale. «Istoria imperiului Otoman», «Descrierea Moldovei», «Vita Constantini Cantemiri», «Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor», «Sistemul religiei mahomedane», «Logica» și alte opere mai mici — toate au fost scrise în Rusia, aproape toate între anii 1711 și 1719. In afară de obiecțiunile lui Cantemir la Catehizisul lui T. Procopovici și răspunsul lui către Sinod, nici una din lucrările lui Dimitrie, n'are legături cu Rusia. Cantemir, care nu reușește să învețe măcar limba rusă, trăește în lumea din care a ieșit; pe el îl interesează Moldova, neamul românesc, imperiul turcesc, și poate nemulțumirile pe cari le manifestă el în scrisorile sale către țarul Rusiei, denotă starea lui sufletească de străin în țara moscovită. Este adevărat că în corespondența lui cu Petru cel Mare și cu apropiații lui noi nu găsim nici un cuvânt, care ne-ar indicà, că, Cantemir ar dorì să se reîntoarcă în țara lui. Dar Cantemir care își dădeà perfect de bine seama de împrejurările istorice, erà prea cuminte, ca să-și facă iluzii asupra stării lucrurilor și să încerce de a se introduce în țara părăsită fără un sprijin puternic din partea lui Petru cel Mare.

Personalitatea lui Dimitrie Cantemir, erudiția lui, cumințenia, n'au putut să nu se impuie societății rusești de atunci. Am văzut, că în «Jurnalul de campanie» al lui Petru cel Mare, Dimitrie Cantemir face impresia unui «om foarte înțelept și capabil pentru sfaturi». Mitropolitul Eugenie în «Dicționarul scriitorilor laici ruși», îl apreciază pe Cantemir astfel: «Acest principe în afară de multe merite militare și politice, aveà și calități deosebite în lumea științifică. Academia din Berlin, în anul 1723 (?) l-a onorat cu titlul de membru al său; iar împăratul Carol al VII l-a făcut principe al imperiului său. El vorbeà limba persană, arabă, greacă, latină, italiană, rusă și moldovenească; destul de bine științ și limba slavă și franceză. Aveà cunoștință în special în istorie, știà bine și filozofia și matematica și se ocupà și de arhitectură, ceeace se vede și din diferite biserici și mânăstiri construite de el la moșiile sale» [1]). Bantâș-Camenschi îl consideră pe Dimitrie Cantemir ca pe «cel mai învățat bărbat în Rusia din timpurile lui Petru cel Mare» [2]). «Cunoștințele lui vaste», continuă el, «în limbile persană, arabă și turcă, veselia desăvârșită în conduită și convorbiri, i-au atras iubirea tuturor societăților a căror podoabă a fost» [3]).

«Principele Dimitrie erà de statură mijlocie, mai mult subțire decât gros. Aveà o înfățișare plăcută și vorbă domoală, amabilă și cuminte... Nu-i lipseau nici capacitățile pentru treburile obștești, nici curajul pentru cele militare», scrie biograful lui Cantemir din lucrarea lui Beyer [4])

IV

COPIII LUI DIMITRIE CANTEMIR

Este interesantă soarta descendenților familiei Cantemireștilor în Rusia.

După Dimitrie Cantemir au rămas patru fii din prima căsătorie cu Casandra Cantacuzino și anume: Matei, Constantin, Șerban și Antioh și o fiică Maria (a doua, cum am văzut, moare la 4 Iulie 1720), iar din căsătoria cu Anastasia Trubețcaia, Cantemir a avut doi fii, Petre și Ioan, morți

[1]) Митрополитъ Евгенiй. Op. cit., vol. I, pp. 262—263.
[2]) Д. Бантышъ-Каменскiи. Op. cit., vol. III, p. 34.
[3]) *Ibidem*, p. 35.
[4]) Ѳ. Бееръ. Op. cit., p. 312.

de mici [1]), și o fiică Smaragda (Ecaterina), născută la 4 Noemvrie 1720 [2]). In afară de aceasta, Dimitrie Cantemir a mai avut un copil nelegitim, Augustin (Mirov), născut în anul 1715 [3]).

Imediat după moartea lui Dimitrie Cantemir se încep neînțelegeri între membrii familiei lui. La aceasta contribuie într'o măsură oarecare și unele puncte nu tocmai clare din testamentul lui Cantemir și în cea mai mare măsură faptul că Anastasia Cantemir, care aveà numeroase și puternice rude în Rusia, cum se vede, n'aveà mari simpatii față de copiii lui Dimitrie Cantemir din prima căsătorie. Aceștia din urmă, rămași orfani, fără rude, fără studii terminate, aproape minori (cel mai mare împlinise 19 ani, iar cel mai mic Antioh aveà 15 ani), rămân sub îngrijirea surorii lor celei mai mari, a Mariei, care și ea nu aveà decât 23 de ani. Din testamentul lui Dimitrie Cantemir vedem că el își dădeà seama de atitudinea Anastasiei față de copiii lui din căsătoria cu Casandra, și lasă ca executor al testamentului său nu pe Anastasia sau pe cineva din rudele ei, ci pe însuși împăratul. Chiar îngrijirea de educația copiilor n'o lasă pe seama soției sale.

Testamentul lui Dimitrie Cantemir se începe cu fiica lui, Maria, căreia Cantemir îi lasă toate bijuteriile și obiectele de îmbrăcăminte, donate ei, în valoare de 30.000 ruble. Dacă ea nu se va mărità cu principele Ivan Dolgorucov, pe care Maria îl refuzase, fiindcă nu aveà nici o situație în Statul rus, atunci Cantemir lasă soarta ei în mâinile lui Dumnezeu și ale țarului.

Potrivit legii majoratului, înființată de către Petru cel Mare, toată averea imobilă a lui Cantemir trebuià să treacă la fiul lui cel mai

---

[1]) Кн. А. Б. Лаобановъ-Ростовскій. Русскаяро дословная книга. С. Петербургъ 1895, vol. I, p. 235. Traducătorul lui Beyer afirmă, că aceşti doi copii s'au născut morţi, unul la 10 Decemvrie 1721 şi altul la 27 Noemvrie 1722.

[2]) Ѳ. Бееръ. Op. cit., p. 358. Кн. А. Б. Лобановъ-Ростовскій dă ca dată a naşterii ei 14 Noemvrie 1719 (op. cit., p. 235). Această dată nu este exactă, întrucât Dimitrie Cantemir se căsătoreşte a doua oară în toamna anului 1719. Dealtfel şi data căsătoriei lui Cantemir cu Trubețcaia, indicată de Lobanov-Rostovschi, după traducătorul lui Beyer, nu corespunde adevărului: el afirmă că această căsătorie a avut loc la 14 Ianuarie 1717. *Ibidem*, p. 234: Бееръ, op. cit., p. 317). După Beyer, Anastasia Trubețcaia s'ar fi născut la 4 Octomvrie 1705, adică, Anastasia s'a măritat când abia aveà treisprezece ani. Evident că nici una din aceste date nu este exactă. Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare din 23 Noemvrie 1719, în care el afirmă că şase ani (dela moartea Casandrei — 11 Maiu 1713) el a «pipăit» în căutarea fericirii, lămureşte pe deplin această chestiune, precum şi celelalte, cari decurg din ea.

[3]) Ѳ. Бееръ. Op. cit., p. 318. Augustin Mirov a fost un fel de ajutor de prefect al jud. Sevsc; moare la anul 1747.

mare, Matei. Insă Dimitrie Cantemir nu-l iubeà pe Matei și lasă ca țarul să deà averea când va deveni major acelui din cei trei fii ai săi, care va fi mai vrednic. «Şi din acești trei», scrie Cantemir, «îl consider mai bun pe fiul Constantin, iar având în vedere că, ca inteligență și știință, cel mai bun din toți este cel mai mic, dacă mai pe urmă nu se va schimbà în rău, aveam intențiunea să-l las pe el ca moștenitor. Dar și în chestia aceasta rog (a dispune) Maiestatea Voastră ca, după cum se vor purtà, să alegeți ca moștenitor pe cineva din acești trei, adică Constantin, Şerban și Antioh, când vor ajunge vârsta legală, după aprecierea Maiestății Voastre». Cantemir își exprimă dorința ca copiii lui să-și termine studiile în străinătate și ca ei să nu fie făcuți moștenitori până când nu vor căpătà cunoștințele necesare. Mai puțin se vorbește în testamentul lui Cantemir despre soția lui, căreia îi lasă bijuteriile, hainele și alte lucruri, pe care i le-a donat «atât înainte cât și după nuntă», dar cu o condiție, că toate aceste lucruri vor rămâneà ca dotă fetei Smaragda. Mai departe Cantemir amintește, că socrul i-a făgăduit că-i va da 500 de dvoruri (curți țărănești, familii), pe care nu le-a primit, și de care va dispune socrul său cum va crede, dar cere ca fiica lui să «fie hrănită și educată după condiția ei». Nu-l uită Cantemir nici pe credinciosul cămăraș al său, Antioh, care l-a servit încă la Constantinopole și căruia îi lasă grija averii lui de la țară[1]). Exprimându-și dorința de a fi înmormântat în mânăstirea grecească din Moscova, lângă prima soție a sa, Cantemir îl roagă pe țar să nu-l uite pe fratele său, Antioh, trimițându-i la Constantinopole măcar câte 500 ruble pe an; dacă însă țarul nu va puteà face aceasta, să-i trimeată această sumă din veniturile averilor sale. «Aceasta», scrie Cantemir, «fiindcă eu, trecând în serviciul Maiestății Voastre, am fost cauza, că fratele meu a căzut în disgrația sultanului, și înainte nu este nici o speranță să poată merge în principat sau prin alte mijloace să-și întreție casa cinstit»[2]).

Testamentul se termină cu mulțumire către Dumnezeu că, Cantemir a trăit fericit și că țarul nu-i va uità copiii lui[3]).

---

[1]) Cuvântul *Cămăraș* a trecut la ruși drept numele de familie al lui Antioh, administratorul moșiilor lui Cantemir. Pronumele adevărat al cămărașului Antioh a fost Himoni. Θ. Бееръ. Op. cit., p. 388.

[2]) Țarul Rusiei a îndeplinit această dorință a lui Cantemir. Dela 1724 și până la moarte (1726), Antioh primià câte 500 ruble din partea guvernului rus. Θ. Бееръ p. 273.

[3]) Θ. Бееръ. Op. cit., pp. 306—310. Anexa LXIV.

Cum vedem, Cantemir în testamentul său nu pomenește nimic despre Moldova; erà și lucru natural: el cunoșteà foarte bine situația de acolo, și grija de copii a căror viitor erà atât de necunoscut într'o țară străină erà departe de a-l dispune la iluzii.

Anastasia Cantemir, nemulțumită cu ultimile dispozițiuni ale soțului său, încearcă să pună stăpânire pe averile lui Dimitrie Cantemir; numai legăturile Mariei Cantemir cu Petru cel Mare, despre care vom vorbì mai departe, fac să rămână averea lui Cantemir în mâinile copiilor lui [1]). Moartea lui Petru cel Mare și depărtarea din Petersburg a Mariei Cantemir de către împărăteasa Ecaterina, o îndeamnă pe Anastasia Cantemir să ridice din nou pretențiile sale. Chiar în anul morții lui Petru cel Mare, în Iunie 1725, Anastasia, prin unchiul său, generalul maior Iurii Trubețcoi, înaintează împărătesei o cerere în care între altele scrie: «După moartea soțului meu, am rămas cu fiica mea și trăesc până acum orfană în văduvie în cea mai extremă mizerie, așà că n'am nici casă pentru adăpost, nici hrană, întrucât după soțul meu, copiii lui au pus stăpânire pe toată averea mobilă și imobilă. Deasemenea diferite scrieri (scrisori) ale soțului și lucruri cari mi-au fost date ca dotă, până astăzi se găsesc la ei, iar pe mine, roaba voastră, văzându-mă în văduvia mea orfană, și fără ajutor, m'au lăsat fără nimic...» Mai departe ea arată că în conformitate cu decizia răposatului țar, văduvele au dreptul la a patra parte din averea bărbaților, decizie care s'a respectat cu privire la soția lui Cantacuzino, care a trecut împreună cu Cantemir în Rusia. Anastasia Cantemir arată în cererea sa că împărăteasa a fost de față când bărbatul ei «într'un oraș turcesc» a încheiat o convenție cu Petru cel Mare, trecând la supușenia rusă și dându-i-se moșii pentru întreținere. Aceste moșii au fost date ca să se folosească și moștenitorii lui, nu așà cum s'au dat altora numai pe viață; Cantemir în testamentul său n'a precizat ce să i se deà, dar el nu scrie să nu i se deà partea legală, ceeace este o dovadă, că el n'a precizat, având în vedere decizia țarului. «De aici se vede», continuă ea, «că el cunoscând că prin decizia Maiestății Voastre împărătești mie mi s'a dat a patra parte ,cum se dă tuturor văduvelor, și de aceea el n'a prevăzut pentru mine nimic din acele lucruri și nimic pentru întreținere; și să mă lase pe mine fără ca să-mi dea ceva pentru întreținere este imposibil și împotriva legilor dumnezeești și a

[1]) И. И. Шимко, Новыя данныя къ біографіи кн. Антіоха Димитріевича Кантемира. Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія 1891, Апрѣль, p. 377.

Voastre și a însăși conștiinței lui...» Cererea se termină cu rugămintea de a dispune să i se deà a patra parte din averea rămasă după Cantemir [1]).

Impărăteasa Ecaterina n'a rezolvat cererea Anastasiei Cantemir, și aceasta din urmă intentează mai târziu un proces lui Constantin Cantemir, care în anul 1729 pune stăpânire pe averea tatălui său.

Constantin se căsătorește cu fiica puternicului magnat, principele Dimitrie Golițin, mulțumită intervenției căruia Constantin Cantemir, prin decizia din 19 Maiu 1729 devine pe nedrept moștenitor al averii părintelui său. Procesul principesei Anastasia cu Constantin se termină abià în anul 1736, când curtea de casație mai mult ca o răzbunare asupra lui Golițin, care căzuse în disgrație, găsește cererea Anastasiei Cantemir dreaptă și îl pune pe Constantin să-i plătească 35.000 de ruble despăgubiri [2]).

Dar situația Anastasiei Cantemir se îndreaptă în curând și în afară de aceasta. In Ianuarie 1738, ea se recăsătorește cu prințul «Ludwig Iohann Wilhelm Landgrafens zu Hessen», care ocupà postul de general «Feld-Zeugmeisters» în armata rusă. Cu ocazia acestei căsătorii membrul și secretarul Academiei ruse I. Stählin, care erà și un bun «wersmaher» a alcătuit și niște versuri nemțești, cari au apărut în anul 1738 [3]). Fiica lui Dimitrie Cantemir, Smaragda (Ecaterina), născută din căsătoria sa cu Anastasia Trubețcaia, din anul 1744, devine camer-freilină a împărătesei Elisabeta [4]); în anul 1751 se căsătorește cu ambasadorul Rusiei la Viena, principele D. M. Golițin; moare la Paris în anul 1761 [5]).

E mult mai interesantă personalitatea fiicei lui Dimitrie Cantemir, Maria. Născută la 29 Aprilie 1700, Maria erà copilul cel mai mare și

---

[1]) Anexa LXXXI.

[2]) И. И. Шимко Op. cit. Журн. Мин. Нар. Просв. Апрѣль, 1891, p. 403.

[3]) Versurile lui Stählin au următorul titlu: «Glückwünschungs-Ode auf das hohe Beylager Sr. Hochfürstl. Durchl. Ludwig Johann Wilhelm Landgrafens zu Hessen Ihro Russisch-Kayserl. Majest. hochbetrauten General-Feld-Zeugmeisters und Majors des Preobraschinskischen (sic) Garde Regiments, Ritters des St. Andreas und Weissen Adler-Ordens etc. mit der Durchlauchtigen Fürstin und Frauen Anastasia gebohrner Fürstin Trubezkoy des Weyland Durchlauchtigen Fürsten und Herrn Cantemir, Wallachischen Hospodars, und Russischen Reichs Fürsten, hinterlassenen Frau Wittwe Von Stählin Prof. P. S. Petersburg den 23 Januar, 1738». П. Пекарскій. Исторія, Импер. Академіи Наукъ. С. Петербургъ 1870, vol. I, p. 541

[4]) А. Волковъ. Дворъ русскихъ императоровъ. С. Петербургъ. 1900, p. 221, 229. Ѳ. Бееръ. Op. cit., p. 358.

[5]) Кн. А. Б. Лобановъ-Ростовскій. Op. cit., vol. I, p. 234. Ѳ. Бееръ *Ibidem*.

cel mai iubit al lui Dimitrie Cantemir. Principele Dimitrie Cantemir, cu toate peripețiile soartei lui nenorocite, cum am văzut, are o deosebită grijă față de copiii săi. El invită în calitate de educator al copiilor săi, pe eruditul grec Anastasie Condoidi, care-i învață limbile «elino-grecească, latinește și italienește», pe Ivan Iliinschi, un om de o cinste ireproșabilă și cu cunoștințe destul de mari în literatura și limba rusă; el asistă la lecțiile copiilor săi și este însoțit de familie chiar în călătorii primejdioase, cum a fost aceea din Persia. Dimitrie Cantemir caută să deà fiicei sale aceeaș educație, ca și fraților ei mai mici. Primele cunoștințe ea le capătă dela mama ei, o femeie bine educată și cultă, dela care probabil învăță limba greacă [1]). Invăță limba latină și italiană dela Condoidi și cea rusească dela Ivan Iliinschi. De mică copilă ea citește mult și capătă un gust deosebit față de literatură, ceeace o face să se apropie foarte mult de fratele ei cel mai mic, literatul Antioh [2]). Dar pe lângă aceasta, ea moștenește și mintea practică și cumpătată a tatălui său, caracterul lui moderat. Din corespondența vastă a Mariei cu fratele său, Antioh, se vede că ea are grijă de frații săi chiar când ei devin majori, că ea le ține locul de mamă [3]). Cât timp a trăit tatăl ei, Maria Cantemir duce o viață de domnișoară din societatea înaltă din Rusia, îl însoțește pe Cantemir la balurile aranjate de către Petru cel Mare. Unele izvoare afirmă, că ea ar fi fost în legături intime cu Petru cel Mare, dar aceasta se pare că nu găsește confirmare decât în niște rapoarte secrete ale ambasadorului Austriei, contele Rabutin [4]), și reprezentantului Franței în Rusia Campredone, informație care a fost utilizată ulterior de către unii cercetători ai epocei lui Petru cel Mare. Așà C. Valișevschi scrie în această chestiune urmtoarele:

«In depeșa lui Campredone din 8 Iunie 1722 se spune: «în caz când principesa va naște fiu, țarina se teme să nu divorțeze de ea și să se însoare cu amanta, după sfaturile principelui valah (moldovean)».

Aceasta se vorbeà despre Maria Cantemir. Aliat al lui Petru cel Mare în nefericita campanie turcească din anul 1711, principele Dimitrie

---

[1]) И. И. Шимко. Op. cit. Журн. Мин. Нар. Просв. 1891, Апрѣль, 3 p. 76.

[2]) *Ibidem.*

[3]) Corespondenţa dintre Maria şi Antioh a fost publicată de către И. И. Шимко. Новыя данныя къ біографіи князя Антіоха Кантемира. Журн. Мин. Нар. Просв. 1891, Іюнь, pp. 252—333.

[4]) In Büsching's Magazin, XI, pp. 489, 490, 494. Acest izvor citat de noi după autorii ruşi, nu l-am avut la îndemână.

Cantemir după pacea dela Prut și-a pierdut posesiunile și se plictisià la Petersburg, în așteptarea recompensei făgăduite. Destul de multă vreme el sperà s'o capete (recompensa) prin fiică-sa. Inainte de plecarea lui Petru cel Mare în campania din Persia, această nouă intrigă amoroasă, părea că se apropie de un sfârșit, nefavorabil pentru Ecaterina. Ambele femei îl însoțeau pe țar. Dar Maria a trebuit să rămână la Astrahan, fiindcă ea erà gravidă. Acest fapt întăreà speranțele complicilor ei. După moartea micului Petre Petrovici (1719), Ecaterina a rămas fără un fiu, care puteà să moștenească tronul, și toți erau convinși, că dacă după întoarcerea expediției, principesa Cantemir va naște un fiu, Petru nu va ezità de a se grăbì să scape și de a doua soție așà, cum a scăpat și de cea dintâiu. Dacă-i de crezut Scherer, amicii Ecaterinei au reușit s'o scape de acest pericol. După întoarcerea din campanie, Petru și-a găsit amanta în pat, într'o situație primejdioasă după avort. Ecaterina triumfă»... [1]).

Afirmația pare verosimilă, dacă reprezentanții Franței și Austriei nu confundă întâmplarea din Astrahan cu boala principesei Anastasia, care a dat naștere în acest oraș unui copil mort [2]).

Probabil, că în legătură cu acest fapt a fost și deportarea Mariei imediat după moartea lui Petru cel Mare din capitala Rusiei la moșiile Cantemireștilor.

Am văzut, că Maria reușește, cu toate legăturile pe care le aveà Anastasia Cantemir, să-l convingă pe Petru cel Mare, să respecte testamentul tatălui său. Mai târziu însă se încalcă dorința lui Dimitrie Cantemir și moșiile lui trec la al doilea fiu, Constantin. Rămași fără avere, Maria și cei trei frați, o duc destul de greu până la venirea pe tronul Rusiei a împărătesei Ana Ioanovna, care arată o deosebită bunăvoință față de copiii lui Cantemir. Ea le hărăzește moșii întinse cu peste o mie de familii de țărani iobagi în județele Nijegorodschii și Breanschii [3]), o face pe Maria freilină, iar pe fiul cel mai mic al lui Cantemir, pe principele Antioh, îl numește ambasador la Londra. Dar viața pe lângă curtea împărătesei se vede că o plictisește pe Maria. Ea se simte străină în mediul rusesc, cum vedem din scrisoarea ei către Antioh din 13 Iulie 1733, în care povestește că într'o convorbire cu împărăteasa a rugat-o să nu-i uite, «fiindcă noi fiind străini, numai în ea avem

[1]) К. Валишевскій. Петръ Великій. С. Петербургъ. 1911, pp. 368—369.
[2]) Ѳ. Бееръ. Op. cit., p. 318.
[3]) Ѳ. Бееръ. Op. cit., p. 295, 336.

nădejde»[1]).In timpul acesta Maria erà pe cale sà se căsătorească cu un prinţ georgian, cu condiţia ca ea să înveţe limba georgiană, dar nunta n'a avut loc [2]). Pe la anul 1736, Maria Cantemir se retrage dela curtea împărătesei la Moscova, unde trăeşte înconjurată de amicii tatălui său, de cămăraşul Antioh, de un Radul Coleti, de fiul lui Anastasie Condoidi, de un oarecare Sevast [3]).

Femeie de o inteligenţă scânteetoare, Maria îşi petrece vremea în citirea cărţilor, pe cari i le trimite fratele ei Antioh din străinătate, în special cărţi în limba italiană. Ea adeseaori vorbeşte despre literatură, se foloseşte de cunoştinţele sale în scrisori, din care aproape toate sunt scrise în limba greacă, unele în italieneşte şi nici una din cele 73 scrisori ale ei nu este scrisă în ruseşte, cum nu-i scrie în această limbă nici fratele ei Antioh, care se foloseşte în scrisorile sale de limba italiană şi franceză. Fineţea Mariei Cantemir şi cultura ei literară se vede, de exemplu, din epitetele ce le atribuie soţiei lui Constantin Cantemir, Anastasia, (născută Goliţin), care nu se bucurà de simpatiile ei. Ea o numeşte în toate scrisorile sale Ileana, făcând aluzie la Ileana, care îi dezbină pe zei. «Ea, ca frumuseţe şi caracter, mai degrabă seamănă cu un drac, decât cu un înger», ea este «colosul de Rodos», «Medeia», «Marea britanică», «nor care când tună, când dă ploaie», expresii cari fac aluzii la nervozitatea şi nestatornicia caracterului cumnatei sale [4]). Maria crede, că ceeace a văzut în casa fratelui său Constantin, unde ea a stat câteva zile, ar puteà servì ca «material bogat pentru o nuvelă» [5]).

Observaţiile Mariei cu privire la literatură uneori sunt foarte nemerite. Dintr'un număr de cărţi trimise ei de către Antioh, Maria remarcă operele lui Boccacio, care-i plac foarte mult în afară de romanul «Fiametta», al cărui sfârşit nu-i place, întrucât el aici calomniază toate femeile în afară de cele sfinte. «După părerea mea», zice ea, «Boccacio, când scrià acestă operă, sau a uitat că mama lui a fost femee, sau o socotià printre sfinte. Reproşul lui nu este tocmai îndreptăţit. Cu toate acestea, eu în parte îl aprob, întrucât el îl învaţă pe cititor să-şi deà seama de faptele sale... Acum citesc cartea, în care el descrie, cum Ameto intrând într'o pădurice a dat peste nimfe, cari i-au luminat mintea

[1]) И. И. Шимко. Op. cit., Журн. Мин. Нар. Просв. 1891, Апрѣль p. 396.
[2]) *Ibidem*. p. 396.
[3]) *Ibidem*, pp. 385, 397, 407.
[4]) И. И. Шимко. Op. cit., Журн. Мин. Нар. Просв. 1891. Апрѣль, p. 382.
[5]) *Ibidem*.

cu darul poeziei. Şi cu toate că grădina mea de lângă casă aminteşte o pădurice, până acum n'am putut găsi în ea nici o muză» [1]. Intre cărţile de literatură pe cari le ceteşte Maria, găsim comediile scriitorului spaniol din veacul al XVII-lea, Jan Batisti Djamanti, operele satirice ale poetului spaniol din veacul al XVI-lea Baccalini [2], scrisorile satirice ale lui Ariosto, poemele lirice ale scriitorului italian Paul Rolli, operele lui Horaţiu, «*Orlando furioso*» de Ariosto, ale lui Petre Bembo «*Rerum Venedicarum*», «*Lettere vulgari*» [3] etc. Maria Cantemir ceteşte mai multe descrieri de călătorii. Cu privire la «Călătoriile lui Telemac», Maria scrie fratelui său la 10 Iulie 1737: «Aceasta este o carte foarte instructivă pentru acei cari o citesc cu atenţie; un lucru însă pare straniu: autorului nu-i plac răsboaiele, cari există între muritori dela începutul veacurilor» [4].

In afară de cărţi literare şi de călătorii, Maria se interesează foarte mult şi de istorie. Scriitorii greci şi romani Maria îi ceteşte în original.

Pe lângă Corneliu Nepos, în biblioteca ei îi vedem pe Appian de Alexandria, Arrian de Nicomidia cu «Istoria răsboaielor lui Alexandru cel Mare», «Ephiopica» lui Heliodor, etc. Iar din scrierile istorice noui, Maria ceteşte «Istoria cuceririi Spaniei», «Istoria Indiei de Est», «Istoria Italiei» [5]. «Istoricul Iosif Flavii», scrie ea fratelui său, «îmi place foarte mult. Cred că vă aduceţi aminte, cum vă rugam încă când eraţi la Moscova, să-mi găsiţi această carte, după ce mi-aţi tradus ceva din limba franceză; am presimţirea, că ea va fi foarte interesantă, şi întâi voi începe s'o cetesc pe ea» [6].

Dar Maria Cantemir se interesează şi de alte ramuri de ştiinţă. Aşa în scrisoarea din 29 Iulie 1739, Maria îl roagă pe Antioh să-i trimeată «în afară de cărţi greceşti şi italieneşti ceva din astronomie şi geometrie» [7]. Mariei îi place muzica, pe care, cum scrie ea la 1736, începe s'o înţeleagă «mai bine decât înainte», ea se ocupă serios de pictură, pictează chiar portretul fratelui său Antioh, căruia i-l trimite, ceteşte cărţi cu privire la vieaţa celebrilor pictori şi muzicanţi, la artă în genere. Cu

[1]) И. И. Шимко Op. cit. Журн. Мин. Нар. Просв. 1801 Апрѣль, p. 386.
[2]) Roggnali di Parnasso.
[3]) *Ibidem.*, p. 388.
[4]) *Ibidem*, p. 388.
[5]) *Ibidem*, p. 387.
[6]) *Ibidem*.
[7]) *Ibidem*, p. 388.

toate că Maria cunoșteà câteva limbi, ea intenționează să învețe și limba engleză [1]).

Desigur că această femee cultă, cu atâtea cunoștințe și cu interese superioare sufletești, nu se potriveà deloc cu mediul societății înalte ruse de atunci. Fără nici o exagerare se poate spune că Maria Cantemir a fost cea mai învățată femee în Rusia veacului al XVIII-lea, mai cu seamă că femeea începe să se emancipeze în această țară abià pe la sfârșitul secolului, după domnia Ecaterinei a II-a. Ea se simțeà singuratică, izolată cu desăvârșire. «Eu duc», scrie ea, «o viață liniștită, singuratică. Cetesc cărți pe cari mi le-ați procurat d-voastre și găsesc în ele distracție în grijile casnice. Se zice, că mai bine să rămâi fără companie, decât să te găsești în companie rea. Dela oameni nu vei auzì mult bine. La noi convorbirile sunt numai intrigi: cum te arăți undeva, încep să te întrebe, îți fac un întreg examen. Nu ar fi rău să aibi cu sine în asemenea cazuri un registru de răspunsuri, potrivite pentru orișice întrebări. Mie nu-mi place asemenea curiozitate stearpă» [2]).

Maria Cantemir nu găsește în societatea rusă nici o persoană, de care s'ar fi putut apropià. «Eu nici până acum nu mi-am putut găsì o amică; dar la ce-mi trebuiește ea!» scrie Maria lui Antioh la 8 August 1734 [3]).

Din scrisorile Mariei Cantemir se desprinde și figura morală a acestei femei. Ea își crează o filozofie proprie a vieții, în care, după ea, predomină viața intelectuală, interesele sufletești, iar viața materială este chemată să contribue la desvoltarea intelectului. De aici, idealul vieții ei, este viață liniștită, cumpătată, singuratică, al cărei izvor de plăcere este gândirea, imaginea. In anul 1737, un incediu distruge casele Cantemireștilor din Moscova, și Maria scrie lui Antioh: «Credeți-mă, eu deloc n'am fost scârbită, luând în seamă în primul rând, că eu pierd un lucru nedurabil sau mai bine zis, fiindcă mie-mi rămân două, după cuvintele d-voastre, din cele mai prețioase comori — viața și cinstea; aceasta din urmă, cum mi se pare, nu-mi lipsește, cel puțin după afirmațiile oamenilor buni; restul se recapătă din nou» [4]).

Că viața este cel mai prețios dar al divinității, se vede și din scrisoarea Mariei din 15 Iunie 1738: «Intr'adevăr», scrie ea, «eu socot viața și sănătatea cele mai prețioase daruri, însă oamenii se duc să facă negoț

[1]) *Ibidem*, p. 389.
[2]) *Ibidem*, p. 389.
[3]) *Ibidem*, p. 389.
[4]) Scrisoarea din 21 August 1737. *Ibidem*, p. 392.

peste mări îndepărtate şi îşi pun viaţa la dispoziţia furtunilor nebune şi stâncilor îngrozitoare, ceeace eu de bună voie, nu aş face-o pentru milioane» [1]).

Maria Cantemir are şi un sentiment religios foarte desvoltat. In scrisorile ei se citează adeseaori locuri din sf. scriptură, în special din psalmii lui David [2]), pe cari ea îi ia ca norme ale vieţii.

«Omul», scrie ea, «trebuie să fie mulţumit cu ceeace are şi să ceară la Dumnezeu milă. Omul, după părerea mea, în primul rând, trebuie să aibă minte, sănătate, să nu fie risipitor şi să nu dorească nici un fel de bogăţie» [3]). «Eu îl rog pe Dumnezeu să mă învrednicească să fac lucruri bune», scrie Maria Cantemir la 1 Martie 1736 [4]).

Erà lucru firesc, ca Maria Cantemir, o femee cu un suflet atât de variat, şi cu o cultură atât de vastă, să-şi deà seama de originea ei. In izolarea ei de societatea rusă se vede nu numai cultura ei aleasă, deosebită de cea moscovită, ci şi instinctul ei de rasă. Inconjurată de vechile slugi ale tatălui său, creindu-şi un mediu străin vieţii ruseşti, Maria, în amintirea căreia trăià Moldova, visează să-şi revadă patria ei de odinioară, ea speră că împrejurările se vor schimbà şi ea se va întoarce în Moldova, unde îşi va petrece în linişte restul zilelor. Şi realizarea acestui vis Maria îl vede în ocuparea tronului Moldovei de către cel mai talentat frate al ei, de către Antioh Cantemir. Aceste iluzii ale prinţesei Maria, pe care fără îndoială le nutreau şi fraţii ei, găsesc expresiunea puternică în scrisoarea Mariei către Antioh din 29 Iulie 1736.

«Dorinţa mea cea de căpetenie», scrie Maria, «este de a aveà cu d-voastră o întâlnire. Noi am trăit numai o jumătate din viaţa noastră, şi deacum înainte ea depinde de voia şi îndurarea lui Dumnezeu. Poate noi vom vedeà cândva patria noastră de odinioară, şi în pace vom trăì veacul nostru, fiecare în aşà fel, cum va dorì. Dar mie mi se pare, că acela care va devenì stăpânitor al unei ţări întregi, va trebuì să-şi ia asupra sa povara guvernării. Aşà că dacă d-voastră veţi fi sortiţi să deveniţi prinţul moştenitor al ţării noastre, veţi fi nevoit să vă luaţi rămas bun dela viaţa singuratică de filosof» [5]).

---

1) *Ibidem.*

2) *Ibidem,* p. 391.

3) *Ibidem,* p. 393.

4) *Ibidem,* p. 394.

5) *Ibidem,* Іюнь, p. 275.

Cu scopul de a asigurà continuitatea dinastiei Cantemireștilor în Moldova, Maria Cantemir insistă, ca Antioh să se căsătorească [1]).

Prințesa Maria, în câteva rânduri fù pe cale de a se mărità, ceeace fără îndoială i-ar fi schimbat felul ei de viață, dar din diferite motive ea nu izbutì să-și realizeze unul din idealurile vieții ei, pe cari caută să-l impuie și fraților săi [2]). Anii treceau și prințesa Cantemir tot mai mult se închideà în singurătatea ei din Moscova și din satul ei Mariino, unde își petreceà verile. Sentimentul religios pătrunde și mai mult în sufletul ei și o notă pesimistă sună și mai pronunțat în scrisorile ei. «Mie», scrie ea lui Antioh la 4 Iulie 1735, «nu numai casa și moșiile, ci și însăși viața îmi sunt urîte» [3]). Când în anul 1725, Maria se îmbolnăvește grav, ea își promite, că dacă se va însănătoșì va zidì o mănăstire, unde se va călugărì. Această idee o exprimă Maria în aceeași scrisoare în următoarele cuvinte: «D-voastră știți, că prin concursul pe care îl voi cere la d-voastră în viitor, doresc să ajung la viață departe de ori și ce turburări lumești... la o mânăstire, pe care aș dorì s'o zioesc. Acolo, departe de grijile zilnice, viața mea ar fi fericită» [4]).

Maria Cantemir, care nu lasă idea de a se închide în mânăstire până la moarte, nu-și îndeplinește promisiunea, numai mulțumită fratelui său Antioh, care în câteva rânduri, cu insistență o roagă, să nu se călugărească.

Scrisorile Mariei Cantemir, pline de înțelepciune, de sfaturi sănătoase către frați, denotă cumințenia și judecata limpede ale acestei femei superioare. Toată viața ei, a fost o viață închinată cultului spiritului, ceeace n'o împiedecă să aibă grijă de frații săi, în special de fratele său Antioh. Moartea timpurie a acestuia din urmă, probabil că o face pe Maria să se izoleze și mai mult; despre ea, dela 1744, nu se găsesc decât foarte puține date. Ea moare la 9 Septemvrie 1757 [5]) înconjurată de câteva slugi credincioase rămase dela tatăl său. Cu o lună înaintea morții, Maria Cantemir lasă un testament, în care își exprimă dorința să se creeze o mănăstire la moșia ei, Mariino, unde dorește să fie și

---

[1]) *Ibidem*, p. 276.

[2]) *Ibidem*. Апрѣль, p. 395.

[3]) *Ibidem*, p. 399.

[4]) *Ibidem*, p. 400.

[5]) Beyer (op. cit., p. 314) și după el Lobanov-Rostovschi (op. cit., p. 234), socoate că Maria Cantemir a murit la 9 Sept. 1754. Datele publicate de către I. Șimco stabilesc cu precizie anul morții prințesei Cantemir.

înmormântată. Scrisoarea către fratele ei Şerban, care însoţeşte testamentul ei, ne arată starea grea sufletească, în care se găseà Maria: «cu aceasta terminând», scrie ea, «şi rămân în cea din urmă scârbă în această viaţă săracă a mea» [1]). Din diferite împrejurări, dorinţa Mariei Cantemir n'a fost îndeplinită: ea a fost înmormântată în mânăstirea grecească sf. Nicolae din Moscova, unde au fost înmormântaţi şi fraţii ei.

Dacă în Maria Cantemir am găsit trăsături din caracterul lui Dimitrie Cantemir, dacă în cultul ei faţă de ştiinţă şi literatură, în îndeletnicirile ei muzicale şi pictură, ea moşteneşte ceva dela părintele său genial, precum moşteneşte şi inteligenţa lui, şi cumpătarea în viaţă, şi sentimentul religios, fiul lui Dimitrie Cantemir, Antioh, cu toate că moare la vârsta de treizeci şi şase de ani, n'a rămas cu mult în urma tatălui său. Celui mai talentat fiu al fostului domnitor al Moldovei i-a fost sortit să puie bazele literaturii nouă ruseşti, să joace un rol foarte însemnat în viaţa culturală a Rusiei. Peste numele principelui Antioh Cantemir nu trece nici un manual de literatură rusă, nu există în Rusia intelectual, care a trecut prin şcoala secundară, care să nu cunoască operele lui Antioh Cantemir, care cândva să nu fi învăţat pasagii întregi pe de rost din acest autor. Antioh Cantemir încoronează numărul de oameni mari pe care i-a dat naţia română poporului vecin, cum au fost Petru Movilă, Nicolae Milescu Spătaru, Herescu, Bantâş-Camenschi şi atâţi oameni de ştiinţă şi de litere până la Mecinicov, Buzescul, Gredescul, etc. din zilele noastre.

Antioh Cantemir [2]) s'a născut la Constantinopole la 10 Septemvrie 1708, astfel că, atunci când părăseşte Moldova, el încă nu împlinise trei ani şi deci în sufletul lui nu se puteau păstrà amintiri, cari puteau să-l lege de ţara lui. Am văzut că Anastasie Condoidi şi Iliinschi au fost profesorii lui şi se vede că elevul dădeà cele mai mari speranţe, întrucât, cum am amintit mai sus, tatăl lui, îl caracterizează ca pe «cel mai bun din toţi» copiii săi «ca inteligenţă şi ca ştiinţă». Nu încape nici o îndoială că educaţia lui Antioh Cantemir s'a făcut sub influenţa directă a tatălui său,

[1]) Журн. Мин. Нар. Пр. 1891, Апрѣль, p. 424.

[2]) In limba rusă asupra lui Antioh Cantemir s'au scris mai multe studii. In româneşte: *C. Negruzzi*, Opere complete, Bucureşti, 1909, vol. II, pp. 161—175 o biografie a lui A. Cantemir, iar mai departe — trei poezii dedicate lui A. Cantemir, opt satire şi câteva poezii traduse din A. Cantemir. *Ghenadie Râmniceanul:* Revista nouă, 1889, pp. 1—8. Principele Antioh Cantemir (biografie), pp. 140—147. Principele A. Cantemir ca scriitor.

că el i-a insuflat iubirea față de istorie, filozofie, drept şi pictură, științe pe care A. Cantemir nu le-a putut învăță, nici dela Condoidi, nici dela Iliinschi. Dela aceştia din urmă, Antioh Cantemir învață limbile greacă, latină, italiană și rusă, şi Iliinschi în special desvoltă în el gustul pentru literatura rusă. In cererea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, din 25 Maiu 1724, în care se roagă de a i se permite să plece în străinătate pentru a-şi continuà studiile și cere și un ajutor, Antioh indică și științele care-l interesează: «și înclinarea o văd», scrie el, «de a căpătà știința prin limba latină și anume cunoașterea istoriei vechi şi nouă, geografiei, jurisprudenței și ceeace are legătură cu Statul politic. Deasemenea nu puțină dorință am și pentru științele matematice și între care și pentru miniatură» [1]. Adică ştiințele care-l interesau pe Dimitrie Cantemir sunt acelea pe cari intenționează să le studieze principele Antioh Cantemir. Că Dimitrie Cantemir a format cadrul intereselor științifice ale lui Antioh, se vede și din afirmațiile primilor biografi ai lui Antioh, cari au căpătat informații dela el însăși. Astfel, editorul Beyer, vorbind despre călătoria lui Antioh cu tatăl său spre Persia, scrie: «In afară de cetirea încontinuă, însăși țările prin care treceau ei, îi țineau locul un cărți deschise, în care vedeà el obiceiurile și moravurile popoarelor, comerțul și produsele pământului, ceeace toate căutau să le explice prin discuții tatăl său [2].

Până la trecerea lui Dimitrie Cantemir la Moscova, Antioh urmează și școala de pe lângă mănăstirea Zaiconospascaia din Moscova, care devine mai pe urmă Academie teologică, unde, cum am notat mai sus, Antioh rostește o cuvântare la 26 Octomvrie 1719.

Petru cel Mare, care trimiteà cu forța tineri în străinătate pentru studii, lasă cererea lui Antioh Cantemir fără răspuns. Astfel că Antioh Cantemir fù nevoit să-și completeze studiile mai mult ca autodidact. Dar în curând, la Petersburg, se deschide Academia de științe, care la început erà nu numai o instituție științifică, o societate de savanți, ci și o școală superioară. In legătură cu chestiunea înființării Academiei ruse, ar merità să ne oprim puțin asupra părerii răspândite în literatura română, cum că Dimitrie Cantemir ar fi fost promotorul ideei înființării acestei instituții și chiar primul președinte al ei. Părerea aceasta nu găsește confirmare în nici un act oficial rusesc din timpurile acelea și în nici una

---

[1] Anexa LII.

[2] Ѳ. Бееръ. Op. cit., p. 332.

din numeroasele scrisori ale lui Dimitrie Cantemir. Este clar că Dimitrie Cantemir n'a putut să fie preşedinte al Academiei ruse, întrucât ea se deschide abià în Noemvrie 1725, iar proectul ei a fost prezentat ţarului la 22 Ianuarie 1724, adică, când Dimitrie Cantemir nu mai erà între cei vii [1]).

Insă nu este exclus, ca Dimitrie Cantemir, care devine membru al Academiei din Berlin, la anul 1714, să fi sugerat lui Petru cel Mare ideia înfiinţării Academiei, cu toate că Petru cel Mare erà în contact cu unii oameni de ştiinţă din ţările apusene şi el însuşi erà membru al Academiei din Paris [1]). In tot cazul, savantul german Volf într'o scrisoare către un amic al său, din 11 Ianuarie 1721, scrie că ţarul «are intenţia să înfiinţeze o Academie de ştiinţă şi pe lângă ea o altă instituţie, unde oamenii distinşi ar puteà studià ştiinţele necesare» [3]).

Antioh Cantemir intră ca student în această Academie, unde este foarte bine apreciat de către profesorii germani, cari formau Academia rusă de atunci. El studiază matematicele, fizica, istoria şi filosofia. Intre profesorii lui îl vedem pe Beyer, viitorul biograf al familiei Cantemireştilor şi un admirator al lui Dimitrie Cantemir, pe Gross, care influenţează foarte mult asupra concepţiei filosofice a lui Antioh Cantemir. Biografii lui Antioh Cantemir repetă ştirea dată de către prietenul acestuia din urmă, abatele Venuti, cum că «Academia se miră de capacităţile largi şi excelente ale lui Cantemir şi în curând l-a ales ca membru al ei, sperând să-l aibă mai pe urmă ca şef al său» [4]). Insă şi această ştire nu se confirmă de către izvoarele ruseşti, în special de către istoricii Academiei ruse.

Sub influenţa lui Ivan Iliinschi, profesorul de limba rusă al copiilor lui Dimitrie Cantemir, tânărul Antioh îşi încearcă talentul în literatură. In anul 1727 apare «Simfonia asupra psaltirii», o operă migăloasă, scrisă poate chiar cu ajutorul lui Iliinschi, care alcătueşte o «Simfonie asupra Evangheliei». Este o lucrare, în care amatorii de învăţăminte din psaltire puteau găsì cu uşurinţă citaţiunile respective, aranjate în mod alfabetic. Merită să fie notat că tânărul scriitor, care îşi alege un

[1]) V. Monografia vastă asupra acestei chestiuni: П. Пекарскій, vol. I şi II 1870, vol. I, pp. XXVIII—XLII.

[2]) П. Пекарскій. Исторія Академіи Наукъ. vol. p. I. p., XXIX.

[3]) *Ibidem*, p. XXVIII.

[4]) В. Я. Стоюнинъ. Op. cit., p. XVIII. Venuti a scris prima biografie a lui Cantemir sub titlul: Vie du Prince Antiochus Cantemir. Londres, 1749.

subiect cu caracter religios şi care odată cu aceasta scrie şi cântece de amor [1]), în precuvântare cere scuze cetitorului pentru neajunsurile lucrării, «întrucât această lucrare nouă şi neobişnuită, cere arta cuvântului, nu a unui străin (cum sunt eu de fel), ci iscusinţa unuia de neam slavo-rosienesc» [1]).

Cele mai de seamă opere literare ale lui Antioh Cantemir sunt scrise ceva mai târziu, începând dela anul 1729.

Antioh Cantemir, deşi tânăr, atrage atenţia cercurilor ruseşti şi a străinilor aflători în Rusia, prin cunoştinţele sale neobişnuite, ceeace dă prilej abatelui Jubé, un călugăr cu o cultură mare, trimis în Rusia pentru propagandă catolică, să afirme la anul 1728, că, Cantemir erà singurul savant între nobilii ruşi din acele vremuri [3]). Inzestrat cu o cultură vastă, cu o inteligenţă desăvârşită şi cu un sentiment de realitate foarte puternic, Antioh Cantemir se asociază la un complot organizat de către nobilimea rusă împotriva câtorva uzurpatori ai puterei în Rusia, complot care a avut ca rezultat venirea pe tronul Rusiei a împărătesei Ana Ioanovna.

Antioh Cantemir, care joacă un rol principal în acest complot, şi care redactează o adresă către împărăteasă în numele nobilimii, fù răsplătit împreună cu sora sa şi cu fraţii săi rămaşi fără avere prin trecerea moşiilor lor în stăpânirea lui Constantin Cantemir, cu moşii nouă şi cu numirea în calitate de reprezentant al Rusiei pe lângă curtea regală engleză. La 1 Ianuarie 1732, tânărul ministru plenipotenţiar părăseşte Rusia şi după o călătorie destul de lungă, în care el se ocupă şi de chestia ediţiei operelor tatălui său, ajunge la Londra. Numirea lui Antioh Cantemir ca ambasador al Rusiei la Londra a făcut o impresie excelentă în cercurile diplomatice din Anglia. Reprezentantul Angliei la Petersburg, Rondo, comunică guvernului său următoarele: «Principele Moldovei, numit în Anglia, a luat masa la mine câteva zile în urmă, împreună cu contele Osterman şi cu mai multe persoane de vază ale curţii de aici. Principele pare foarte tânăr, dar el este un om cu o judecată foarte sănătoasă, vorbeşte franţuzeşte şi încă câteva limbi» [4]).

---

[1]) В. Я. Стоюнинъ. Op. cit., p. XXI.

[2]) Сочиненія, письма и избранныя переводы кн. Антіоха Кантемира. С. Петербургъ. 1868, т. 2-й р. 340.

[3]) П. Пекарскій. Наука и литература при Петрѣ Великомъ, vol. I., p. 43

[4]) И. И. Шимко. Op. cit. Журн. Мин. Нар. Просв. 1891. р. 252.

Curtea regală din Anglia îl primește cu cea mai mare dragoste; în special regina Angliei, Carolina, ține foarte mult la Antioh Cantemir, se interesează foarte mult de operele tatălui lui; sub îndemnul ei, Antioh Cantemir aranjează traducerea Istoriei Imperiului Otoman în limba engleză, cunoscuta traducere făcută de către Nicolae Tyndal [1]).

Corespondența diplomatică între Rusia și Anglia de atunci, ne arată că Antioh Cantemir s'a dovedit ca un foarte abil reprezentant al guvernului rus, că el reușește să încheie la 2 Decemvrie 1734 un tratat de amiciție între ambele State pe timp de cincisprezece ani [2]). Om cu cultură mare, poliglot ca și tatăl său, un bun cunoscător al literaturii, istoriei și filosofiei, Antioh Cantemir a știut să cucerească cercurile intelectuale londoneze, a reușit să facă legături strânse cu oamenii de știință și de artă și în special cu colonia italiană din Londra; el începe să traducă în limba italiană, pe care o cunoștea, cum afirmă biografii lui, ca pe cea maternă, Istoria Imperiului Otoman, traducere pe care n'a dus-o până la sfârșit [3]). In anul 1738 Antioh Cantemir trece în calitate de ministru plenipotențiar al Rusiei la Paris și cu această ocazie face un raport împărătesei Rusiei, în care descrie situația politică a guvernului englez și a raporturilor lui cu statele europene, raport în care aprecierile nemerite și sigure asupra oamenilor și stărilor de lucruri, denotă nu numai spiritul de observație al lui Antioh Cantemir, ci și cunoașterea adâncă a situației politice din Europa [4]).

La Paris, Antioh Cantemir are de luptat cu mai multe dificultăți cu caracter diplomatic, cari au proveniență în intrigile de pe lângă curtea împărătească rusă și cari fură învinse de către tânărul diplomat, care căpătase atâta iscusință în conducerea afacerilor statului rus. Și aici el duce aceeași viață de intelectual, întreținând raporturi de prietenie cu mai multe persoane din lumea științifică și literară, printre cari era și membrul Academiei din Paris, astronomul Maupertius și Montesquieu. Pe la anul 1740, Antioh Cantemir se îmbolnăvește de stomac cu toată viața regulată pe care o ducea. Ingrijirile medicilor și cura la o stațiune de ape minerale, îl ajută puțin, dar în curând boala începe să progreseze și Antioh Cantemir moare la 31 Martie 1744.

---

[1]) И. И. Шимко. Op. cit., Журн. Мин. Нар. Просв. 1891, Іюнь, p. 265. Д Бантышъ-Каменскій. Op. cit., p. 13.

[2]) Д. Бантышъ-Каменскій. Op. cit., p. 12.

[3]) Бееръ. Op. cit., p. 338.

[4]) Д. Бантышъ-Каменскій Op. cit., pp. 14—16.

Prin testamentul său [1]) Antioh Cantemir dispune de averea sa, pe care o lasă fraților și surorii sale și își exprimă dorința de a fi înmormântat fără nici un fel de fast în Moscova, în mânăstirea grecească, unde zăceau părinții lui, dorință care a fost îndeplinită.

Antioh Cantemir a fost una din cele mai importante figuri culturale din veacul al XVIII-lea nu numai pentru Rusia, căreia el prin cultura sa nu aparțineà, ci și pentru întreaga Europă. El erà foarte bine apreciat de către cei mai de seamă oameni ai Europei, cum erà Voltaire, cu care erà în relații prietenești, Montesquieu, care după moartea lui Cantemir scrie Abatelui Guasco: «Alți prieteni îl vor înlocuì pe acela, pe care l-am pierdut, dar Rusia nu-l va puteà înlocuì ușor cu un ambasador cu calitățile principelui Cantemir [2])». Nu se știe dacă moartea n'ar fi răpit atât de timpuriu această viață atât de bine dotată, această inteligență desăvârșită, unde ar fi ajuns ea, și ce ar fi dat lumii civilizate, mai cu seamă dacă Antioh Cantemir ar fi ajuns președinte al Academiei ruse, post pe care îl visà în timpul boalei sale și pe care i-l pregăteau amicii săi dela acea Academie [3]). El cunošteà la perfecție limba rusă, *moldovenească* [4]), latină, italiană, franceză și neo-greacă, cunoșteà bine limba engleză, spaniolă și latină [5]), ceeace erà o raritate nu numai în vremurile acelea.

Pe lângă literatură, ocupația lui de predilecție, Antioh Cantemir se ocupă, fără îndoială sub influența amicului său, Maupertius, de matematici în legătură cu filosofia, scrie chiar un manual de algebră, care însă rămâne needitat [6]). El se interesează foarte de aproape de filosofie, în special de filosofia morală. El moștenește dela tatăl său sentimentul religios-creștinesc, ceeace se oglindește în întreaga lui activitate literară. După Antioh Cantemir, principiile politice nu trebuie să fie în dezacord cu cererile Evangheliei. Scopul fiecărui om politic este fericirea omenirei, și de aici decurg și obligațiunile oamenilor politici, în special ale suveranilor, cari ar trebuì să fie părinți ai supușilor [7]). Liniștea sufletească și singurătatea, care-l face pe om să cugete și să cunoască

[1]) Testamentul lui Antioh Cantemir este publicat la Beyer, Op. cit., pp. 346—35
[2]) Бантышъ-Каменскiи. Op. cit., vol. III, p. 31.
[3]) В. Я. Стоюнинъ. Op. cit., p. CVII.
[4]) Ѳ. Бееръ. Op. cit., p. 356. Д. Бантышъ-Каменскiй. Op. cit., p. 30.
[5]) *Ibidem.*
[6]) Ѳ. Бееръ. Op. cit., p. 343.
[7]) В. Я. Стоюнинъ, Op. cit., p. C.

lucrurile, sunt izvorul fericirii, de aici idealul fiecărui este de a nu se lăsà condus de patimi și de a se mulțumi cu puțin, filosofie care se oglinește și în operele lui literare și în scrisorile surorei sale Maria, care, cum am văzut, se găsește sub influența fratelui său.

Numele lui Antioh Cantemir este însă legat în Rusia de începuturile literaturii nouă. Până la Petru cel Mare, literatura rusă aveà caracterul ei deosebit, specific rusesc, fără legături mai mult sau mai puțin temeinice cu literaturile apusene, fără un contact viu cu viața europeană. Curentele literare din Europa, cari au pătruns prin Polonia, n'au fost în stare să influențeze asupra acestei literaturi religioase ca fond și ca formă și au trebuit reformele forțate ale lui Petru cel Mare, ca să se creeze o literatură nouă. Și Antioh Cantemir a fost primul scriitor în Rusia, în sensul european al cuvântului, care pune baze literaturii moderne rusești, care insuflă spiritul laic în acea literatură și care pune cuvântul scris în serviciul actualității. Cunoscător adânc al literaturilor antice și moderne, Antioh Cantemir, cum am văzut, își începe cariera sa literară printr'o lucrare scolastică «Simfonia» și printr'o traducere a unei satire din limba franceză. Cele mai principale opere ale lui Antioh Cantemir au fost satirele lui, cari au fost traduse în mai multe limbi europene și unele chiar în limba turcă. Activitatea lui literară în Rusia a fost însă mult mai largă. El traduce în limba rusă mai multe opere din scriitorii antici, cum au fost traducerile lui din Horațiu, C. Nepos, Virgiliu și Anacreon, cum a fost cronica lui Manasie, istoria lui Justin traduse din limba franceză «Lettres persanes» de Montesquieu, «Entretiens sur la pluralitè des mondes» de Fontenelle, opera lui Algarotti «Despre lumină», etc. Pe lângă aceasta, Antioh Cantemir începe să scrie un poem epic «Petrida», pe care nu-l termină, scrie poezii de amor, cari se răspândesc în manuscrise în societatea rusă de atunci, scrie un tratat cu privire la versificația rusă și dă la lumină câteva fabule, cari se referă la neajunsurile vieții rusești de atunci, cum a fost «Cămila și Vulpea», o fabulă adânc originală, în care se marchează și spiritul satiric al talentului lui Antioh Cantemir.

Cu înclinări vădite spre ocupații filosofice, cu o minte sintetică și cu un sentiment larg de umanitate, Antioh Cantemir devine un adânc înțelegător al situației din Rusia din vremurile lui. Inzestrat și cu un dar admirabil de observație, nedreptățit în viață prin trecerea averilor părintelui său la fratele său, Constantin, și prin intrigile dela Curtea rusească, Antioh Cantemir își alege ca armă de luptă satira. După moartea

lui Petru cel Mare, în Rusia continuă să se deà luptă între susţinătorii tradiţiei vechi moscovite şi între adepţii reformelor nouă, ai culturii europene. Nu este greu de presupus la care curent se asociază Antioh Cantemir. In cele două satire, cari ne-au rămas dela Antioh Cantemir şi cari au fost scrise, cum s'a dovedit, sub influenţa vădită a lui Juvenal, Horaţiu şi Boileau [1]), Antioh Cantemir păstrând forma pseudoclasică şi unele idei universal omeneşti, introduce un conţinut rusesc de o adâncă realitate. In special, în cinci din satirile lui Antioh Cantemir (1, 2, 3, 5, 9), cu un caracter mai biciuitor, el se ridică vehement împotriva «duşmanilor ştiinţei» din toate categoriile sociale ale Rusiei, indicând adeseori şi idealurile de cari se călăuzeşte el. In caracterele zugrăvite de către Antioh Cantemir, chiar când ele sunt împrumutate din autorii citaţi, se vizează adeseori persoane reale din societatea rusă, cu toate că, câteodată în satirile lui Cantemir se găsesc şi anacronisme, ceeace dovedeşte că el nu cunoşteà unele amănunte din viaţa acestei societăţi [2]). Două satire (4 şi 8) ale lui Antioh Cantemir, au un caracter mai mult sau mai puţin autobiografic, iar satira a 6-a şi 7-a sunt satire filosofice în cari autorul îşi zugrăveşte idealul vieţii, părerile sale asupra fericirii omului. In aceste două satire, cele mai interesante pentru noi, Antioh Cantemir face apologia culturii, a vieţii intelectuale liniştite, moderate, fără pretenţii mari, a singurătăţii, idealuri pe cari, cum am notat mai sus, le împărtăşeşte şi surorii sale şi cari s'au creat fără îndoială şi sub influenţa tatălui său. In una din cele două satire (6-a), Antioh Cantemir vorbeşte despre educaţie, care are ca scop de a-l face pe om fericit şi bun, în mijlocul unei societăţi fericite.

Scrise în versuri silabice, greoaie ca formă, operele poetice ale lui Antioh Cantemir formează o epocă nouă în istoria literaturii ruseşti, el a fost pentru această literatură, ceeace a fost Petru cel Mare pentru Statul rus, transplantând curentele literare din apus în Rusia, dând o direcţie reală literaturii ruseşti, care dela Cantemir încoace, rupe cu tradiţiile vechi religioase. Şi aceasta îl pune pe Antioh Cantemir în rândul celor mai de seamă scriitori în Rusia.

---

[1]) М. Глаголевъ. Къ литературной исторіи сатиръ кн. А. Д. Кантемира. Извѣстія отдѣленія русск. яз. и слов. Импер. Академіи Наукъ 1913 т. XVIII кн. 2-й, pp. 143—187.

[2]) А. В. Михайловъ. Лекціи по исторіи древней русской литературы. Варшава. 1912, p. 189.

Neamul Cantemireştilor de pe linia lui Dumitrie Cantemir se stinge cu moartea copiilor acestuia din urmă. Antioh Cantemir, ca şi Maria, moare fără să se fi căsătorit. La Paris, Antioh Cantemir, intră în legături intime cu o oarecare domnişoară d'Anglebert, cu care a avut doi copii, despre soarta cărora nu se ştie nimic. După moartea lui Antioh Cantemir, d'Anglebert intră în corespondenţă cu Maria Cantemir, care o ajută, precum o ajută şi fraţii lui Antioh Cantemir. Ea păstrează cele mai pioase amintiri despre Antioh şi sentimente de rubedenie cu familia Cantemireştilor, ceeace n'o împiedică să se mărite în anul 1746, şi împreună cu soţul său să continue de a fi în corespondenţă cu rudele lui Antioh din Rusia [1]).

Dintre ceilalţi fii ai ui Dimitrie Cantemir, cel mai puţin simpatic pare a fi fost Matei, pe care, cum am văzut din testamentul lui Dimitrie, acesta din urmă nu-l simpatizează şi-l elimină dela moştenire. Matei s'a născut la Constantinopole la 18 Octomvrie 1703. După ce-şi face studiile în casa părinţilor, la 1711, când Cantemir trece Prutul, Matei fù trimis să studieze «limba latină şi ştiinţele» la Liov (Lemberg) în Polonia. Pe urmă îl vedem ca ofiţer în garda ţarului, în regimentul Preobrajenschi, unde împreună cu fratele său Şerban, duce o viaţă destul de destrăbălată, ceeace o face pe Maria Cantemir să recurgă la ajutorul persoanelor de vază pentru aplanarea mai multor conflicte. [2]) In aceste conflicte Matei, care între altele erà şi foarte risipitor, jucà primul rol.

Ceva mai târziu, Matei Cantemir se retrage din armata rusă pe motiv de boală, ca «căpitan-porucic» de rezervă, şi se căsătoreşte cu principesa Agrafena Lobanov-Rostovscaia, cu care însă n'a avut copii.

Se ocupă de gospodărie, petrecându-şi zilele la ţară. Şi acest fiu al lui Dimitrie Cantemir aveà conştiinţa clară de originea lui şi aveà legături cu Moldovenii din Rusia. Igumenul mănăstirii Moldaviţa, Benedict, plecat într'o delegaţie în Rusia, îl vizitează deja pe bătrânul Matei Cantemir în anul 1770, fapt pe care-l descrie în următorul fel: «Dela satul Liubaşci până la târgul Dimitrievca, a lui Matei beizade a lui Dumitraşcu Cantemir Vodă, sunt 20 de verste.. 24 Februarie: Mercuri în săptămâna a doua a sf. post, aflarea cinstitului cap a sf. Ioan, am fost poftiţi de

[1]) И. И. Шимко. Op. cit. Журн. Мин. Нар. Просв. 1891 Апрѣль, p. 368. Іюнь, p. p. 320-322. Aici se citează scrisorile d'Anglebert şi ale soţului ei către fraţii lui Antioh.

[2]) И. И. Шимко. Op. cit. Журн. Мин. Нар. Просв. 1891, Апрѣль, p. 404.

Măria Sa beizade Matei a lui Dumitraşcu Vodă Cantemir la masă şi la Măria Sa am mâncat bucate, primindu-ne cu mare dragoste» [1]). Prin moartea surorii sale, a lui Constantin şi a lui Antioh, Matei devine moştenitor al averilor lor, se ocupă de binefaceri, construeşte nişte chilii pe lângă mânăstirea grecească din Moscova [2]), precum şi o biserică la una din moşiile sale, unde a fost şi înmormântat, când moare la 30 Noemvrie 1771 [3]).

Şi mai puţin interesantă a fost viaţa lui Constantin Cantemir, al doilea fiu al lui Dimitrie. Şi el s'a născut la Constantinopole în anul 1705, 29 Iulie. Devine şi el căpitan în acelaşi regiment de gardă şi demisionând, prin căsătoria cu fiica principelui Dimitrie Goliţin, care jucà un rol foarte mare pe lângă curtea ţarului Petru al II-lea, la 14 Maiu 1729, moşteneşte averea tatălui său, cu toate că aveà mai puţine drepturi decât Antioh, şi cum am arătat mai sus, are un proces lung cu principesa Anastasia. Faptul că el moşteneşte pe nedrept averea tatălui său, produce o răceală în raporturile lui cu sora sa Maria şi cu Antioh, raporturi, cari se îmbunătăţesc mai târziu. Judecând după datele cari s'au păstrat, Constantin erà un om practic, destul de cult şi se bucurà de o reputaţie bună în societatea rusă. El moare la 19 Ianuarie 1747, fără să fi lăsat moştenitori [4]).

Şerban (Serghie) Cantemir, al treilea fiu a lui Dimitrie, născut la 11 August 1706, la Constantinopole, îi supraveţueşte pe toţi copiii lui Cantemir, murind la 24 Aprilie 1780 în Moscova [5]). Cu toată sburdălnicia lui din tinereţe, Şerban a fost mult mai aproape de fratele său Antioh şi de Maria, care-i poartă grija ca o mamă. El are ceva şi din cuminţ enia şi practicismul Mariei. «Eu îl stimez foarte mult», scrie Antioh Cantemir Mariei despre Şerban, la 16 Decemvrie 1738, «întrucât el a ştiut să-şi creeze venituri fără capital, şi regret că fratele Matei se dedă la patima sa rea, care-l duce la ruinarea ruşinoasă». In calitate de ofiţer

[1]) «Arhiva românească», red. M. Cogâlniceanu, vol. I, ed. II, Iaşi, 1860. Călătoria la Petersburg de P. P. Bartolomei şi Benedict, pp. 252—253.

[2]) Ѳ. Бееръ. Op. cit., p. 319. Beyer afirmă că Matei Cantemir ar fi construit şi biserica Sf. Constantin şi Elena de pe lângă mănăstirea grecească (Бееръ, ibid.); această ştire însă nu este exactă, întrucât biserica a fost zidită de către Dimitrie Cantemir, cum s'a stabilit de către cercetările ulterioare. V. Шимко Op. cit. Журн Мин. Нар. Просв. 1891, Іюнь, p. 319.

[3]) Ѳ. Бееръ. Op. cit., p. 320.

[4]) Ѳ. Бееръ. Op. cit., pp. 321—322.

[5]) Ѳ. Бееръ. Op. cit., p. 328.

de gardă, Şerban ia parte activă la răsboiul ruso-turc în anii 1735—1740, asistă şi la asedierea Ociacovului.

In anul 1762, Şerban Cantemir demisionează din armata rusă şi se retrage la Moscova. După moartea lui Matei, Şerban Cantemir devenind singurul moştenitor al averii Cantemireştilor, se face stăpân pe două case în Moscova şi pe mai multe moşii cu câteva mii de iobagi [1]). El nu se căsătoreşte, dar aveà două fiice naturale cu o turcoaică, capturată în răsboiul ruso-turc. Una din ele, Elena, (născută la 19 Maiu 1741) caută să păstreze cu sfinţenie tradiţia Cantemireştilor în Rusia, şi cu ajutorul material al ei apare una din cele mai principale lucrări asupra familiei lui Cantemir: «Istoria vieţii principelui Constantin Cantemir» scrisă de către T. Beyer [2]). Este interesant un amănunt din viaţa lui Şerban Cantemir. Cel din urmă reprezentant al familiei Cantemireştilor în Rusia, Dimitrie Cantemir, fiul lui Constantin şi nepotul direct al lui Antioh Cantemir, fostul domnitor al Moldovei, după o carieră strălucită de ofiţer în armata rusă şi după campania în ţările româneşti la 1771, în care el ia parte, înebuneşte, fiind urmărit de idea că el este domnitor al Moldovei [3]). In acest an el, ca colonel în armata rusă, se retrage din armată şi cu toată boala lui pretinde la averea Cantemireştilor, ceeace îl face pe Şerban să facă o plângere poliţai-maistrului Moscovei, în care între altele scrie: «Eu rămân după părintele meu cel din urmă şi cu moartea mea se curmă neamul lui; moşiile, ca donate de către coroană, după lege trebuie să treacă la stat; să treacă însă pe altă linie, ele pot numai cu îngăduirea împărătesei. Cu toate acestea, nepotul meu are răutate asupra mea; şi găsindu-se acuma în Moscova înebunit, am teamă, cu purtarea sa rea, să nu-mi ocazioneze sfârşitul zilelor, sau în caz de agresiune din partea lui, în apărare, să nu se întâmple vre-un omor, şi prin aceasta să nu fiu nevoit a răspunde şi eu şi oamenii mei..» [4])

De altfel Dimitrie n'aveà de ce să se plângă, cum scrie Şerban, întrucât el împreună cu Matei i-au donat o casă şi o moşie tatălui lui Dimitrie, Constantin, de care se foloseà agresorul. Dimitrie moare în anul 1820 şi cu el dispare familia Cantemireştilor în Rusia [5]).

---

[1]) И. И. Шимко. Op. cit. Журн. Мин. Нар. Просв. 1891, Апрѣль, pp. 353—359.

[2]) Ѳ. Бееръ. Op. cit., pp. 328—330.

[3]) И. И. Шимко. Op. cit. Журн. Мин. Нар. Просв. 1891 Апрѣль, p. 354 Ѳ. Бееръ, Op. cit., p. 361, Кн. А. Б. Лобановъ-Ростовскій. Op. cit., p. 229.

[4]) И. И. Шимко. Op. cit., p. 354.

[5]) Кн. А. Б. Лобановъ-Ростовскій. Op. cit., p. 221. Beyer indică numele încă

Ca să completăm datele de mai sus, rămâne să adăogăm câteva cuvinte asupra fiilor fostului domnitor al Moldovei, Antioh Cantemir, fratele lui Dimitrie. Se știe, că cu toate stăruințele lui Dimitrie Cantemir, Antioh nu putù trece în Rusia și moare la Constantinopole, în anul 1726. Cei doi fii ai lui, principele Constantin și Dimitrie, după ce îndurară mai multe mizerii, se strecurară în Rusia, la anul 1736 și se înrolează în armata lui Münich. Constantin Cantemir reușește să formeze din Moldovenii aflători în Rusia un regiment de husari, în capul căruia fù trimis în Moldova pentru recunoaștere. Mannstein povestește în memoriile sale, cum în anul 1739 «un prinț Cantemir», nu de mult venit din Moldova, fiind trimis spre Moldova pentru recunoaștere, «s'a abătut dela drumul său și a apucat spre Brodâ» [1]). Aici el a fost arestat de către comandantul militar, polon, contele Potoțchi, care dă de știre Turcilor, vroind să-l extrădeze, dar Cantemir reușește să dea de știre Rușilor, care intervin pe lângă guvernul polonez pentru eliberarea lui. Cantemir pleacă din nou cu regimentul său spre Moldova și trece Nistrul. Ca să se răsbune asupra lui Potoțchi Cantemir face o incursiune de pe malul drept al Nistrului în Polonia, și devastează complet o moșie a lui Potoțchi, omorând toate slugile lui. Potoțchi se plânge asupra lui Cantemir, dar întrucât nu s'a putut dovedì precis cine anume a trecut Nistrul, regimentul lui Cantemir, s'au vreo unitate militară din Moldova, chestiunea a rămas în suspensie [2]). Mai departe, autorul memoriilor povestește că, Cantemir a pătruns adânc în Moldova, raportând că n'a întâmpinat nici un fel de rezistență [3]) și la 12 Septemvrie a intrat în Iași cu 3.000 de husari [4]). La Beyer episodul cu arestarea lui Cantemir se pune în legătură cu prințul Dimitrie, care ar fi venit în Rusia prin Polonia și fù arestat de către Potoțchi [5]). Versiunea lui Mannstein pare mult mai aproape de adevăr. Cu același regiment de husari moldoveni, Constantin Cantemir ia parte în campania rusă în Finlanda, iar la 1756 a fost trimis în sudul Rusiei cu regimentul său pentru paza liniei de cetăți de pe

a doi fii ai lui Constantin (fiul lui Antioh) Cantemir și anume Scarlat și Constantin, născuți din prima căsătorie a lui Constantin. Pe la anul 1783 ei, după ce au servit în armata rusă, se retrag în rezervă. Бееръ. Op. cit ., p. 361.

[1]) Un oraș în Polonia. *Ch. Mannstein,* Beytrag zur Geschichte Ruslands vom Jahr 1727 bis 1744. Hamburg und Bremen, 1771, p. 350.

[2]) *Ibidem,* p. 351.

[3]) *Ibidem.*

[4]) *Ibidem,* p. 352.

[5]) Θ. Бееръ. Op. cit., p. 361.

Nipru. In anul 1765 se retrage din armată cu gradul de general-porucic. Şi el ca şi fiul său Dimitrie, despre care am amintit mai sus, înebuneşte pe chestia că el este domnitor al ţărilor româneşti [1]. A murit la anul 1776 la Rogani în guvernământul Harcov [2]. Fratele lui Constantin, Dimitrie Cantemir face o carieră militară în Rusia, mai puţin strălucită, şi retrăgându-se din armată, având rangul de secund-maior, moare necăsătorit în anul 1758 în Moscova şi fù înmormântat în mânăstirea grecească, locaşul de veci al familiei Cantemireştilor în Rusia.

BIBLIOGRAFIE.

Ѳ. Бееръ. Исторія о жизни и дѣлахъ Молдавскаго господаря князя Константина Кантемира. Москва, 1783. XXXII + 407.

Este cea mai completă ucrare asupra familiei Cantemireştilor scrisă în ruseşte.

Lucrarea se compune dintr'o prefaţă a editorului (pp. I—XXXII), care găseşte de cuviinţă de a reproduce în întregime prefaţa lui Dimitrie Cantemir la Cronicul romano-moldo-vlachilor în latineşte, şi ruseşte, din *De vita et rebus gestis Constantini Cantemiri principis Moldaviae* (pp. 1—261), în latineşte cu text paralel rusesc, o compunere a lucrării lui Dimitrie Cantemir alcătuită de către profesorul Academiei de ştiinţe ruseşti, Teofil Beyer, mort în Februarie 1738. Partea importantă a acestei cărţi este «*Genealogia principilor Cantemir*» (pp. 264—362), care conţine o mulţime de date precise şi documentate privitoare la familia Cantemireştilor; nu mai puţin interesante sunt şi «Informaţiile despre boierii şi ofiţerii veniţi în Rusia la anul 1711, împreună cu domnitorul Moldovei, principele Dimitrie Cantemir» (pp. 363—400). Aceste două părţi, după părerea noastră, au fost alcătuite de către Nicolae Bantâş-Camenschi, unul din cei mai buni istoriografi ruşi şi rudă apropiată a Cantemireştilor. Cartea a apărut, cum am notat şi în textul lucrării noastre, cu concursul material al fiicei naturale a lui Şerban Cantemir, Elena, care turcoaică după mamă ţineà foarte mult la orignea ei românească.

Моро де Бразе. Записки о походѣ 1711 года. Переводъ съ предисловіемъ А. С. Пушкина. Сочиненія и письма А. С. Пушкина. Ред. П. О. Морозова. Т. 6-й, pp. 190—242.

Notiţele lui Moro de Braze dau mai multe informaţiuni cu privire la campania rusă la Prut din anul 1711.

---

[1]) Кн. А. Б. Лобановъ-Ростовскій. *ibidem.*

[2]) *Ibidem,* Бееръ. Op. cit., p. 360.

Gh. Mannstein. Beytrag zur Geschichte Russlands vom Jahre 1727 bis 1744 Hamburg und Bremen. 1771.

Aici se găsesc ceva date cu privire la fiul lui Antioh Cantemir, domnitorul Moldovei, Constantin, pp. 350—352.

Журналъ или поденная записка, блаженныя и вѣчнодостойныя памяти Петра Великаго. Часть 1-а. С. Петербургъ. 1770. Часть 2-а С. Петербургъ 1772 г. Conține informațiuni cu privire la campania Rușilor dela anul 1711 (v. I, pp. 310—325), precum și articolul lui D. Cantemir «Miraculoasa revoluție» (v. II, pp. 291—313).

Димитрій Кантемиръ. Историческое, географическое и политическое описаніе Молдавіи. Москва. 1789.

Descrierea Moldovei tradusă în rusește, o carte foarte rară.

Дмитрій Бантышъ-Каменскій. Словарь достопамятныхъ людей русской земли. Часть III-а. Москва 1836.

Кантемиръ, князь Димитрій Константиновичъ. Pag. 34—42.

Кантемиръ, князь Антіохъ Кантемировичъ. Pag. 8—34.

Fiul lui Nicolae Bantâș-Camenschi, unul din cei mai buni istorici ai Ucrainei, în ««Dicționarul oamenilor însemnați ai țării rusești» se ocupă cu foarte multă râvnă de Dimitrie Cantemir și fiul lui, Antioh. In lucrarea lui sunt foarte prețioase datele cu privire la lucrările lui Dimitrie și Antioh Cantemir.

И. И. Голиковъ. Дѣянія Петра Великаго. Москва 1838. т. IV. p. 226 et p.; т. V, p. 57, т. VIII, т. IX.

In lucrarea lui Golicov se găsesc mai multe informațiuni cu privire la trecerea lui Dimitrie Cantemir în Rusia.

Митр. Евгеній. Словарь русскихъ свѣтскихъ писателей. Москва, 1845. т. 1.

Кантемиръ, князь Димитрій Константиновичъ. Pag. 260—265.

Кантемиръ, князь Антіохъ Димитріевичъ. Pag. 265—271.

Conține date biografice și bibliografice asupra lui Dimitrie și Antioh Cantemir.

Н. Г. Петръ Великій на берегахъ Прута. Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія 1847. Январь. Pag. 29—76 Февраль Pag. 41—123.

O traducere liberă a părții din cronica lui Neculce și din alte cronici românești, care privește campania lui Petru cel Mare la Prut.

П. Пекарскій. Наука и литература въ Россіи при Петрѣ Великомъ. т. I-й и II-й С. Петербургъ. 1862.

Monografia lui Pecarschi, a unuia din cei mai buni cercetători ai vieţii culturale în Rusia, ne dă cele mai preţioase date asupra lui Dimitrie Cantemir, în special asupra operelor lui scrise în ruseşte (v. I, pp. 248-252, 254, 255, 262; II, pp. 268, 269, 321, 370, 652, 653).

Pecarschi publică scrisoarea Sinodului rusesc către Cantemir în chestia «Sistemului religiei mahomedane» şi răspunsul lui Cantemir, precum şi câteva scrisori ale lui Cantemir către Petru cel Mare (v. I, pp. 567—577). Deasemenea Pecarschi ne dă cea dintâi şi cea mai completă notiţă bibliografică asupra «Sistemului religiei mahomedane» (v. II, pp. 281—284). La Pecarschi se găsesc date şi cu privire la copiii lui Cantemir.

Сергѣй Соловьевъ. Исторія Россіи. Москва. 1866. т. 16-й. Pag. 72—94.

Istoricul rus, Soloviev, în cap. al II-lea al acestui volum, vorbeşte despre războiul ruso-turc din anul 1711 şi rapoartele lui Dimitrie Cantemir cu Petru cel Mare. Insistă asupra condiţiunilor de alianţă a lui Cantemir cu Petru cel Mare.

В. Стоюнинъ. Князь Антіохъ Кантемиръ. Сочиненія, письма и переводы князя Антіоха Дмитріевича Кантемира. Редакція П. А. Ефремова. С.-Петербургъ. 1867, v. I, pp. XI—CXIII.

Unul din cele mai bune studii cu privire la Antioh Cantemir. Conţine şi date asupra lui Dimitrie Cantemir, bazate pe lucrările lui Beyer şi Bantâş-Camenschi. In vol. II (pp. 455—460) se dă o întinsă bibliografie asupra lui Antioh Cantemir. Studiul lui Stoiunin a fost reprodus în întregime în A. C. Венгеровъ. Русская поэзія т. I. С.-Петербургъ. 1897, pp. 1—19).

И. Чистовичъ. Ѳеофанъ Прокоповичъ и его время. С. Петербургъ 1868. Pag. 50—54.

Cistovici face o analiză scurtă asupra obiecţiunilor lui Cantemir «Prima învăţătură a pruncilor» a lui Teofan Procopovici — «Loca obscura in Catechisi» etc.

П. Морозовъ. Ѳеофанъ Прокоповичъ, какъ писатель. Журналъ Министерства народнаго просвѣщенія. 1880 Августъ, pp. 299—300.

Autorul se ocupă pe scurt cu «Loca obscura in Catechisi» a lui Dimitrie Cantemir.

И. Извѣковъ. Одинъ изъ малоизвѣстныхъ литературныхъ противниковъ Ѳ. Прокоповича. Заря. 1870, August, pp. 1—9.

Izvecov cel dintâiu a dovedit că «Loca obscura in Catechisi» aparţine lui Dimitrie Cantemir.

Александръ Кочубинскій. Сношенія Россій при Петрѣ І-мъ съ южными славянами и румынами. Москва. 1872.

Cociubinschi descrie împrejurările în cari s'a declarat răsboiul ruso-turc. Pag. 41—58 sunt consacrate lui Dimitrie Cantemir. Lucrarea lui Cociubinschi se bazează şi pe cronicele româneşti.

К. Валишевскій. Петръ Великіи. Москва, 1908.

Lui Dimitrie Cantemir se consacră foarte puţine rânduri.

И. И. Шимко. Новыя данныя къ біографіи кн. Антіоха Димитріевича Кантемира и его ближайшихъ родственниковъ. Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія. 1891, Апрѣль, (pp. 352—425) Іюнь (pp. 252—333).

Este una din cele mai preţioase lucrări cu privire la copiii lui Dimitrie Cantemir, în special la Antioh şi Maria Cantemir. Autorul publică corespondenţa între Maria şi Antioh Cantemir.

Т. М. Глаголевъ. Матеріалы для полнаго собранія сочиненій А. Д. Кантемира.

Извѣстія Имп. Академій Наукъ. 1906, кн. I—II.

Т. М. Глаголевъ. Къ литературной исторіи сатиръ кн. А. Д. Кантемира. Вліяніе Буало и Лабрюйера. Извѣстія Имп. Академіи Наукъ. 1913, кн. II, pp. 141—187.

Ghenadie Râmniceanul. Principele Antioh Cantemir. Revista Nouă, 1889 No. 1, pp. 1—8. Biografia lui Antioh Cantemir, cu unele date greşite, după un articol al lui V. Stoiunin din revista rusească «Vestnic Evropâ».

Ghenadie Râmniceanul. Principele Antioh Cantemir, ca scriitor. Revista Nouă. 1889, pp. 140—147. Face analiza satirelor şi vorbeşte în general despre activitatea lui literară după cercetătorul rus Porfiriev. Şi aici se găsesc unele date eronate.

Ov. Densuşianu. Notiţe asupra lui Dimitrie Cantemir. *Revista critică literară*, 1894, No. 2, pp. 62—68.

N. Iorga. Carol XII, Petru cel Mare şi ţările noastre (1709—1714). Analele Academiei Române, Tomul XXXIII. Memoriile secţiunii istorice. Pag. 89—103.

N. Iorga. Istoria literaturii române din secolul XVIII. v. I. Bucureşti. 1901, pp. 273—413.

N. Iorga. Histoire des relationes ruso-roumains. Iassy, 1917. Pag. 97—131.

Dragoş Protopopescu. Stilul lui Dimitrie Cantemir. *Analele Academiei Române.* Tomul XXXVII. Pag. 125—170.

Dr. Giorge Pascu. Viaţa şi operele lui D. Cantemir. Bucureşti. 1924.

I. Nistor. Pomenirea lui Dimitrie Cantemir Voevod Domnitorul Moldovei la 200 ani dela moartea lui. Academia Română. Memoriile secţiunii istorice. Seria III, tomul II, mem. 5. Bucureşti 1924.

I. Minea. Personalitatea şi activitatea literară a lui Dimitrie Cantemir, Viaţa românească. 1924, No. 7 et passim.

A N E X E[1].

I

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Feldmareșalul contele Șeremetiev, din 4 Iunie 1711, din Iași[2]).

Excelență,

Scrisoarea Excelenții Voastre, trimisă prin brigadierul Cropotov, am primit-o în bună stare, și pentru trimiterea armatei Maiestății Sale prealuminate, după dorința mea, mulțumesc foarte mult și făgăduesc a servì cu credință Maiestății Sale până la sfârșitul vieții mele.

Astăzi vom trece Prutul, și mă voiu întoarce cu armata Maiestății Sale până la Iași, pe care o voiu așezà într'un loc potrivit, unde este multă iarbă și apă și voiu aștептà cu mare dorință venirea Excelenții Voastre. Vă rog a vă grăbì cât se poate de mult, iar în ceeace privește faptul că binevoiți a-mi scrie, că și d-voastră veți fi degrabă la râul Prut în localitatea Țuțora, aceasta e foarte bine și dacă va îngăduì Dumnezeu, eu singur voiu venì cu armata mea în aceà localitate și când ne vom vedeà personal ne vom sfătuì mai pe larg asupra lucrurilor cari ne interesează mai mult.

Astăzi dimineață eu am împărțit leafa armatei mele, și voiu spune poporului că toate acestea duc la lucruri bune.

---

[1]) Cele mai multe din actele pe cari le reproducem în anexe au fost copiate de pe originalele rusești din arhivele din Moscova de către răposatul Gr. Tocilescu și depuse la Academia Română, unde se păstrează sub No. 325 și No. 326 (Raport. Analele Societății Academice Române, vol. IX, pp. 45—53). Copiile scrisorilor lui Cantemir sunt scrise în rusește. Noi redăm numai traducerea românească, având în vedere că originalele au fost scrise în limba latină. Celelalte acte, precum și câteva scrisori în limba latină, sunt redate de noi și în limba în care au fost scrise dela început. O parte din scrisorile lui D. Cantemir au fost publicate de către Pecarschi, op. cit., vol. I, pp. 567—578, de unde le-am tradus. Câteva acte sunt traduse după Beyer, op. cit.

[2]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326. Originalul a fost publicat în grecește. O asemenea scrisoare a fost trimisă și lui Sava Raguzinschi.

Am trimis ordine în toate părțile principatului meu împreună cu manifestele D-voastre și am poruncit să se adune și să se înarmeze tot poporul și să vie sub conducerea armatei monarhului până la ziua 15 a acestei luni, și cine nu va venì din boieri, i se vor luà moșiile, iar poporul va fi dat judecății, nu numai celei lumești, ci și blestemului împărătesc. Prea iubitului nostru frate, domnitorului Munteniei i-am trimis scrisoarea D-voastre.

II

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare din 27 Iulie 1711 [1].

Piissime Imperator,
Dne Dne Clementissime,

Sortes nostrae (secundum divinum Prophetam) sunt in manu Domini. Sortem autem meam (sic divina praedestinante Providentia) Suam Czaream Mttem protectorem, simul atque susceptorem, adeptam fuisse, jam innatae Suae Superlativae bonitatis erga me fausta indicia omnibus patent; nec dubito quin Sua Indeterminata Clementia de mea sorte, prout de fidelis, et sinceri servi Tui, providere dignaretur nec hoc meae audacitati ascribatur humillime rogo, fama fertur, ac Istro fluvio Suam Czaream Mttem praecessuram. Ubi in tot tantisque infortunis mei tenebris, si Suae Praesentiae privabor sole noctabo paene infinite, Ergo ad Sacratissimos Suae Czareae Mttis pedes devolutus, devotissime obsecro, ante Suae Mttis discessum de meo, meorumque vagabundo statu, quid sperandum, quidque espectandum erit jubere dignetur. Infallibili enim spe nitor ,ut mea fert opinio, jussu solummodo, non solum ea quae servitio viginti duorum annorum asquisita voluntarie perdidi, (Gratiae enim Suae Mttis totum me litaveram) sed etiam quotquot per alios totidem annos acquirere potuissem, hocce breviusculo spatio, ab inexhausta Suae Clementiae Largitione, me obtinere posse. Siquidem post Deum, unum Te Dominum, Protectorem, et Patrem abalienationis meae agnosco, in cuius fidelibus sincerisque servitis aeterne manebo.

1711, Julij 27. Servus humillimus et Perpetuus
Demetrius Cantemir.

(Adresa: Piissimo, Potentissimo Imperatori Dno Dno mihi Clementissim.
(Sigiliul e ca și cel precedent).

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

III

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către cancelarul Golovchin din Iulie 1711 [1]).

Illustrissime, et Excellentissime Dne,
Frater Colendissime,

Hanc Supplicatiunculam ad Clementiam Suae Czareae Mttis Dni mei Clementissimi mittendo, Suam Excellentissimam Illusttem obsequiose rogo, eam tradere ne gravetur siquidem suam Excellentiam, ut justum Patronum, ac in omnibus meis ancepitibus rebus, sincerum adiutorem agnovi, et agnosco, cui aeterne manebo

Suae Excellentissimae Illustis Servus humillimus et ad obsequia frater paratissimus

Demetrius Cantemir.

Ladovae, 1711, Julij 25.

(Pe cuvertă): Illustrissimo, et Excellentissimo Sacrae Suae Czareae Mttis Supremo Cancellario etcae. Dno et fratri Colendissimo.

IV

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către cancelarul Golovchin din 2 August 1711 [2]).

Uxor mea, iam octo mensium gravida peragrat, adeoque si plus in via commorabimur infans in partu una cum matre periclitabuntur; tempus enim autumnale superveniens omnia nobis gravissima et partui difficillima reddet: quam obrem S. C. dignetur Clementia nos secure quam citius Kioviam mittere.

Kioviae, ut relaxentur homines et jumenta, ac ressumant priores vires ad Kioviae Praefectum commendatoriae Literae nobis dentur, ut iuxta Catalogum, quem jumentis saltem ad sufficientiam subministrent; Deo enim confiteor propter nimia indispensabilia expensa summam habere indigentiam.

Kioviausque ad destinatum pro nostrae habitationis locum, quomodo secure iter absoluere possimus, et Securitatis gratia quis ordinabitur nos perducendes.

Equi nostri, caeteraque jumenta, nimis defatigata ex itinere longario pene deffessa sunt; adeoque nisi permutentur, penitus in via manebunt; qua de re humillime rogo, ut S. C. Dignetur Maiestatis prefectis mandatum

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.
[2]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

dare, ut quae nobis in via defficient, nobis minus jumenta quam caetera necessaria, sufficienter procurent.

Ex maneo

Illustrissimae vestrae Excelleutiae, Servus humillimus, et frater ad servitia paratissimus

Demetrius Cantemir.

Campo, 1711, die 2 Augusti.

(Adresa): Illustrissimo, et Excellentissimo Dno Suae Czareae Mttis Supremo Cancelario etc., etc., Dno ac fratri aeterni Colendiss.

(Sigiliul de ceară, ca cel precedent).

V

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare din anul 1711 [1].

Piissime Imperator,

1-um. In urbe, ubi Suae Csareae Maiestatis Clementia nostram habitationem destinare dignabitur, nos ut extranei et incolarum hominum naturae inscii, sine imperiali praesidio securi esse non possimus; quamobrem humiliter rogamus eius Clementiam, vel ex imperiali moscovitico exercitu nobis securitas designetur, vel imperiali stipendio saltem quingentos milites conscribere nobis facultas concedatur.

2-um. Testor Deum omnipotentem quod in hac expeditione plus quam decem milia talerorum impensimus, et ex imperialibus pecuniis plus quam sexcenti Rublones penes nos non remanserant, et in hac materia, generosa. S. C. M. Clementia deliberet quidquid honestum, iustumque sibi visum fuerit.

3-um. Debitum non mediocris summae quod Constantinopoli ad conse quendum Principatum fecimus magna pars eiusdem summae Christianorum est. Justitia vero exigit uti cuilibet redatur quod suum est; nunc autem, absit nobis modus solvendi, dum abest administratia Principatus, et in hoc casu Christiana S. C. M. magnanimitas deliberet quidquid clementer indicaverit.

Suae Czareae Mattis servus perpetuus

Demetrius Cantemir.

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

VI

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare din anul 1711 [1]).

Piissime Autocrator Imperator,
Dne Dne Clementissime,

Non auderem Imperator potentissime his meis petitionibus te molestare, ne vitio temeritatis tribuendum mihi esset, nisi te Clementissimum, omnium que virtutum ornatissimum agnoscerem. Hinc, neque dignitatis titulo, neque servitutis merito, quod nullum habeo, infrascripta honesta puncta suplex oro, ut exaudire digneris, nisi per summam illam qua poles magnanimitatem, dignam tanto Principe. Quamobrem ego, meique liberi, mihique cari fortunam profundere, et sanguinem effundere, ubique Gentium parati erimus ad maiorem suae Csareae Maiestatis gloriam, suique Augustissimi Imperii extensionem.

I-um. Quoniam iuxta Capitulationum Clementissimas promissiones Moldaviae Principatus, sic divina praedestinante Providentia, sub suae Csareae Maiestatis patricinio non remanserit; restat ut quilibet Moldavorum cuiusqumque sit conditionis, vel Principem concomitans, vel aliqua necessitate detentus posmodum secutus fuerit, illarum promissionum adimpletio in Imperio Suae Csareae Maiestatis fieri dignetur.

2-um. Ubicunque Principis Habitatio, Optimatum, caeterorumque sub eiusdem Principis protectione existentium, necPrinceps ullus, nec Generalis, nec Voivoda, nec Praefectus super illos iurisdictionis facultatem habere queat, sed tota sit penes ipsum Principem. Si vero acciderit, inter eiusdem Principis, et alterius Principis homines lis, vel aliqua vertentia, tum temporis ab utroque parte Vicegerentes praescribantur et quidquid iuditium, et iustitia decretaverit sceleris compos à suo Principe penam luat.

3-um. Si alicui cum Principe, vel prosapia sua, tam levis momenti quam gravi ponderis vertentia acciderit, non nisi ante Tribunal Suae Csareae Maiestatis causa tractetur.

4-um. Si aliquando divinae Clementiae placuerit ut Moldaviae Principatus sub imperio Suae Csareae Maiestatis pervenerit, nemo, vel necessariissima causa interposita, ad Principatus Dignitatem ascendere possit, nisi ipse Princeps, vel Haeres ipsius, tuncque confederate Suae Csareae Maiestatis, et Serenissimi Principis titulum perpetuo teneat, simulque servandis antiquis capitulationibus.

---

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

5-um. Princeps, et Haeredes ipsius, per totum Russiacum Imperium visitandi gratia inducti, facultatem habeant circumire; et si filios suos ad liberales artes acquirendas, in urbes celeberrimas, aliasque Christianorum partes mittere vellet, ne prohibeantur.

6-um. Princeps sub auspiciis suae Csareae Maiestatis Clementer fautus, in praesenti statu, Serenissimi Principis titulum ipse et successores eius perpetuo teneant.

7-um. Princeps, Optimates, et reliqui sub Principis protectione existentes proprias res vendentes, ubicumque locorum fuerit à telonio immunes sint.

Suae Czareae Mttis Perpetuus servus,

Demetrius Cantemir

Cives, Rustici, et Villani, qui à Clementia Suae Czareae Maiestatis Principi dominantur, ab omni vectigali contributione in quacumque differentia temporis, immunes sint humilime rogamus.

VII

Petiția lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare cu rezoluția acestui din urmă (fără dată) [1]. *Rezoluția lui Petru cel Mare: Case și sate acum se dau în Charcov; la acestea se vor mai căută altele.*

1. Ca să i se indice lui, domnitorului, boierilor și celorlalți ofițeri locul unde să trăească și să-i dea lui, domnitorului, în Moscova curte cu palate de piatră, și altul în afară de oraș; și pentru întreținere să i se dea proprietăți în locuri bune și unde va fi el să fie garnizoană rusească.

2. Ca treburile cari vor privì eventualele neînțelegeri între principe și familia lui să fie sub judecata Maiestății Sale țarului, iar pe Români să-i judece el însuși.

3. Ca el principele să poată liber a merge la Moscova și în alte orașe deasemenea și trimișii lui, și fiii lui să poată fi trimiși pentru învățătură în orașe vestite și în alte țări creștine.

4. Ca el, principele, și ceilalți să-și vândă lucrurile fără taxă vamală, și cetățenii și țăranii cari se vor dà principelui să fie scutiți de orice dări.

5. In această campanie s'au cheltuit peste 10.000 de efimici, iar suma de șase sute de ruble dată de către Maiestatea Sa țarul n'a mai rămas, pentru ce cerem mila Maiestății țarului.

---

[1]) П. Пекарскій. Op. cit., vol. I, pp. 570—571.

6. Să fie el, principele, în grațiile Maiestății Sale și să aibă el și moștenitorii lui titlul Prealuminatului principe, și dacă în viitor principatul român va fi sub sceptrul Maiestății Sale, să nu fie nimeni admis ca domn în afară de el și moștenitorul lui.

7. Ca poporului românesc, care astăzi este nevoit să-și lase patria și vine în Statul rus și cari sunt în număr de peste 4000 suflete de gen bărbătesc și femeiesc, să i se dea pentru traiu ceva din slobozii sau proprietăți.

Banul Savin roagă să fie răsplătit deosebit pentru serviciile sale.

VIII

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare din 26 Noemvrie 1711 [1].

Preasfinte și prealuminate stăpâne Impărat, preamilostive și ocrotitorule,

Din ordinul preasfintei Maiestăți imperiale, am venit la locul destinat pentru mine la Harcov, unde sub înalta protecție a Maiestății Voastre imperiale ducem o viață liniștită, ziua și noaptea (gândindu-mă) la atotputernicul Dumnezeu și la sănătatea Maiestății Voastre și trimițând rugile mele netrebnice, dar permanente atotputernicului Dumnezeu, ca el să-i cucerească puterii preasfintei Voastre Maiestăți pe toți dușmanii văzuți și nevăzuți. Odată cu aceasta (recurg) la nesecata bunătate imperială a Voastră, cutezând a mă predà ei, ca o slugă netrebnică și nedorită și rugând preaplecat pe stăpânul și ocrotitorul meu preamilostiv să binevoească a-și aruncà ochii săi asupra cererilor mele. In afară de Dumnezeu și Maiestatea Voastră imperială, alți (ocrotitori) n'am, și nici nu doresc să am. Sunt mulțumit și cu aceea, că odată intrat în serviciu voiu rămâneà pururea Sacrae Vostrae Caesarea Majestatis Perpetuus et in utilis servus:

Demetrius Cantemir [2]).

Din Harcov. Noemvrie 26.

IX

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare [3].

Preasfinte și prealuminate stăpâne Impărat, preamilostive,

1. Cetatea orașului Harcov s'a făcut numai din lemn și nu este încă întărită cu pământ, fără șanț, și aceea puțin s'a stricat în trei locuri, despre ce

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

[2]) Dosarul este trecut în anul 1711, ceeace dovedește că scrisoarea a fost trimisă în acest an.

[3]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326 (fără dată).

rugăm Maiestatea Voastră imperială să ordonați să se dea sub ascultarea noastră pentru construirea orașului un regiment întreg, fiindcă unii domni își apără pe supușii săi, iar locuitorii săraci ai orașului, acest lucru nu-l vor puteà face. Cu aceasta vă trimitem și inventarul artileriei, ce se găsește acum față.

2. Rugăm cu umilință preasfânta voastră Maiestate imperială, să ni se dea nouă o decizie întărită prin dreapta Maiestății Voastre imperiale, prin care să ni se confirme toate moșiile, averile și vitele și toate lucrurile casnice potrivit primelor cărți inventariale date din mila Maiestății Voastre imperiale, fiindcă primele cărți inventariale într'adevăr sunt necunoscute Excelenței Sale domnului conte admiral și sunt alterate (falsificate) și în ele s'a micșorat mult, ceeace dacă Maiestatea Voastră dorește să afle tot adevărul (pot invocà) mărturia primarului din Harcov, care știe tot și dela care se poate aflà ce s'a micșorat.

3. Din aceea se vede evident că acolo au fost 24 de roate de moară pe râul Doneț lângă Izium; în orașul Izium o curte și o curte numită Zverineț în afară de oraș, alte mori și velnițe în aceleași locuri, iar lângă satul Ivanovschi patru cătune pe cari le-a stăpânit timp de cinci ani Șidlovschi și anume Gheniuvca, Malinovo, Mohnaci, Șoludca, lângă orașul Volunchi mori și două sate Nicolaevca și Mercic, cari astăzi ar fi a lui Laurentie Șidlovschi, colonelul Harcovului, și Novaia Soli, pe cari le-a înființat generalul, Uspevacovți, și pe Iziumeț Colodeajnâi și Nicolaevți și cătunile de lângă satul Rojdestvenschi cu velnițe, ale căror cazane le-a luat domnul ober-comandant, și lângă orașul care se chiamă Starâi Saltov, satele Novâi Saltov, Perevolocena și Ohrimovca, ceeace totul lipsește în cărțile inventariale.

4. Cai, vite, fel de fel de animale, și albine se găsesc în multe locuri sub alt nume, cum este de pildă Piatna sub numele lui Șidlovschi, și câte sunt în altă parte nu putem ști, și despre aceasta nu se pomenește în cărțile inventariale.

5. Daniil Andrievschi care a fost judecător general la Șidlovschi știe despre toate bogățiile lui Șidlovschi, prin a cărui șiretenie și cu concursul ober-comandantului și al altor rude a lui Șiollovschi, au fost falsificate cărțile inventariale și după placul lor micșorate. Primăria orașului Harcov și alții au semnat totul și când vor fi întrebați vor spune adevărul fără nici o îndoeală.

6. Copia (de pe inventar) întregii averi a lui Șidlovschi, pe care ne-a dat-o domnul ober-comandant o trimit preasfintei Maiestății Voastre imperiale.

X

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare din anul 1713 (fără dată precisă, probabil că i-a a fost trimisă cu ocazia Invierii). [1])

Preaputernice Monarh,

Plecând din ordinul preasfintei Voastre Maiestăți împărătești din Ucraina, am sosit la Moscova împreună cu întreaga familie în anul curent 1713 la 18 Ianuarie, unde în fiecare zi și noapte ridic rugăciunile mele netrebnice către Dumnezeu pentru veșnic dorita sănătate a prealuminatei Voastre Maiestăți împărătești. Dumnezeul bunătății și al îndurărilor prin mântuitoarea și sfânta înviere din morți să facă pe prealuminata Voastră Maiestate împărătească biruitor asupra dușmanilor văzuți și nevăzuți și triumfător asupra lor pentru vecie.

Eu însă netrebnicul rob al Maiestății voastre împărătești în afară de Dumnezeu și preasfânta Voastră Maiestate împărătească neavând pe nimeni ca apărător al vieții și existenții mele, cu trupul și cu sufletul cad la picioarele Maiestății Voastre împărătești, din adâncul inimii strig și preasmerit rog ca nu cumva să fiu șters din registrele credincioșilor robi ai voștri, până la uitare voiu fi devotat. Cu această ocazie, luând în seamă preaplecatele mele rapoarte, să binevoiți a le aprobà cu ordinul de monarh al vostru, iar eu voiu rămâne de sigur robul netrebnic și credincios al preasfintei Voastre Maiestăți

Dimitrie Constantin Cantemir.

XI

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, din 30 Maiu 1714 [2]).

Preasfinte și preamilostive Impărate,

La fericita plecare, Maiestatea Voastră împărătească a binevoit să răspundă cu milă la preaplecata cerere a robului tău, că ai poruncit ca la toate nevoile mele să mă adresez domnilor senatori, dela cari însă la nimic (nici o cerere) n'am răspunsul limpede. Nici salarul pe acest an (cu toate că a trecut a șasea lună) n'au binevoit să mi-l dea. Dumnezeu știe, că și pentru cheltuelile zilnice am nevoie. Și așà trebuind să plec, m'am pregătit, împrumutând bani. Aceasta dacă n'aș aduce la cunoștința Maiestății Voastre, n'are cine să-l asculte sau să-l compătimească pe robul tău. Eu nu cunosc pe nimeni

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326

[2]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

decât pe Dumnezeu şi pe Maiestatea Voastră; şi ce vei binevoì tu, preamilostive împărate, aceea şi fă cu mine. Dumnezeu atotputernic să predeà dreptei tale biruitoare pe toţi duşmanii văzuţi şi nevăzuţi.

Al Maiestăţii Voastre împărăteşti robul cel mai netrebnic

Dimitrie Cantemir.

In Sanct-Petersburg, 30 Maiu.

XII

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Ecaterina, soţia lui Petru cel Mare, din 7 Octomvrie 1714 [1]).

Preamilostivă Impărătească,

Pentru înaltmilostiva scrisoare a Maiestăţii Voastre împărăteşti, pe care am primit-o la 26 Septemvrie trecut prin ofiţerul trimis de Maiestatea Voastră Andrei Semenovici, vă àduc preaplecata mulţumire. Mă bucur din tot sufletul că milostivul Dumnezeu v'a dăruit cu naşterea marei şi scumpei principese Margareta. Şi preaplecat doresc din toată inima ca acelaşi Dumnezeu să păzească pentru mulţi ani sănătoşi, fericiţi, bucuroşi atât pe Maiestatea Sa, cât şi pe Maiestatea Voastră şi pe iubiţii copii ai Maiestăţii Voastre, şi ca să binecuvânteze pe Maiestatea Voastră cu mulţi copii. Deasemenea vă felicit că Maiestatea Sa împărătească împăratul nostru preamilostiv s'a întors cu triumf în casa sa, sănătos şi fericit după ce a repurtat victoria dorită asupra vrăjmaşului. Să dea Dumnezeu ca întotdeauna să se înapoieze cu aceleaşi triumfuri şi chiar cu mai mari.

Cu aceasta eu şi întreaga casă a mea încredinţându-ne milei Voastre împărăteşti, rămân pentru vecie preaplecatul rob al Maiestăţii Voastre împărăteşti

Dimitrie Cantemir.

P. S. Cu primul drum de iarnă, dacă Dumnezeu îmi va ajutà, voiu stăruì să viu singur şi să aduc preaplecata mea închinăciune Maiestăţii Voastre împărăteşti.

Din Moscova 1714, 7 Octomvrie.

---

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

XIII

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către contele Golovchin, din 18 Octomvrie 1714 [1].

Prealuminate și Excelente domnule conte, binevoitorul meu preamilostiv,

Aducând Excelenții Voastre salutul preaplecat ce vi se cuvine, cu rugăminte vă aduc la cunoștință următoarele. Un oarecare grec Dimitrie Gherghiev, negustor, care astăzi este în serviciul d-lui general-maior Cantacuzino, are următoarea chestiune în cancelaria afacerilor străine. La anul 1713 servitorul lui, al grecului, Apostol, a adus la un oarecare om de mahala din Caluga, Procofii Terentiev, 90 de vedre de vin românesc, și acesta în mod fraudulos a vândut vinul, nu se știe unde, și singur a plecat, și acum mai sus numitul grec a găsit pe un țăran dela curtea patriarhului, Vasilie Filigor, care a cumpărat vinul pe ascuns dela acel calujnean, și a făcut plângere în cancelaria afacerilor străine din Moscova și cererea lui este înregistrată. Și acum acel dosar împreună cu celelalte dosare ale cancelariei afacerilor străine, a fost trimis Excelenții Voastre la Sanct-Petersburg. Deaceea rog pe Excelența Voastră să-i faceți dreptate susnumitului grec, arătând mila sa față de el, ca el să nu se ruineze, pentru care ca și pentru celelalte binefaceri ale Excelenții Voastre voiu fi obligat să vă mulțumesc cu plecăciune; rămân ca întotdeauna sluga binevoitoare și obligată a Excelenții Voastre

Dimitrie Cantemir.

Lângă Moscova, anul 1714, 18 Octomvrie.

XIV

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, dela 1 Ianuarie 1715 [2].

Preamilostive stăpâne Impărat,

Nimic nu se găsește în mine demn, netrebnicul rob, ca să mă prezint în fața Maiestății Voastre. Deaceea n'am îndrăznit să deranjez mai des prin scrisorile mele umile înalta milă a Maiestății Tale. Astăzi bucuria generală a lumii creștinești, mă face oarecum îndrăzneț, văzând întruparea eternului monarh ceresc, eternului Dumnezeu tatăl, eternului fiu al fecioarei neprihănite. Din suflet doresc și rog, ca împărăția lui să fie acoperământul și paza Maiestății Voastre împărătești și a întregii împărății, care aparține sceptrului tău invincibil și anul nou care vine să dea strălucire mare, fericită, care nu se teme

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

[2]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

de uneltirile dușmănești, astfel, ca robii credincioși ai Maiestății Tale cu deplină bucurie să laude cu speranță pe unicul fiu al tatălui. Iar acei cari vor rămânea dușmăniți prin uneltirile dușmanilor să se închine plecat armelor Tale preamilostive. Acei însă cari au cântat sus slava și pe pământ dumnezeeasca pace, să vestească victoria Maiestății Tale și întregii Tale împărății creștinești pace neturburată și cu îngăduirea lui Dumnezeu veșnic s'o păstreze și s'o păzească.

Al Maiestății Voastre cel mai netrebnic rob

Dimitrie Cantemir.

Moscova, 1 Ianuarie 1715.

XV

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către secretarul lui Petru cel Mare, Macarov, din 7 Decemvrie 1715 [1]).

Preanobile domnule secretar,

La 21 Noemvrie trecut am primit preamilostiva scrisoare a prealuminatei Maiestăți împărătești, în care anunțând întregei lumi ruse dorita bucurie mă felicită, pentru care lucru aduc cea mai plecată mulțumire. In afară de aceasta mi s'a adus la cunoștință de către cămărașul meu, care se află în Moscova, că cu această veste frumoasă ați venit la Moscova d-voastră, și mie îmi pare foarte rău că n'am putut să vă văd și să vă aduc mulțumirile cuvenite, întrucât unele treburi m'au făcut să întârzii la țară încă câtva timp. Deaceea vă rog prin această scrisoare să mă aveți în favoarea d-voastră neschimbată și să mă recunoașteți ca îndatorat pentru servicii.

Al d-voastre binevoitor rob

Dimitrie Cantemir.

In satul Solomina, 7 Decemvrie 1715.

XVI

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, din 7 Decemvrie 1715 [2]).

Preamilostive stăpâne Impărate,

Am primit cu cea mai mare bucurie înalta scrisoare a prealuminatei împărăteștei Maiestăți, a preamilostivului stăpân, prin care se anunță bucuria dorită de toți, pentru care aduc mulțumirile preaplecate Maiestății Voastre

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.
[2]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

împărătești, și dorind din inimă, ca un rob adevărat și credincios, ca preamilostivul Dumnezeu, care a dăruit această bucurie întregei lumi rusești, ca acest nou-născut să fie moștenitorul nu numai al tronului, ci și al numelui și al hotarelor glorioase părintești, să crească în sănătate nestricată, iar părinții sănătoși, fericiți să-și vadă copiii trăind multe zile.

Cu aceasta, preaplecat vă rog ca și pe viitor să nu fiu lăsat de înalta milă a Maiestății Voastre împărătești, de care să nu mă dispensați..

Rămân pe vecie robul preaplecat al Maiestății Voastre împărătești

Dimitrie Cantemir.

In satul Solomina, 7 Decemvrie 1715.

XVII

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, din 30 Decemvrie 1715 [1].

Preamilostive stăpâne Impărat,

Cu cât netrebnicia și prostia mea nu-mi permite printr'o scrisoare plecată, să mă înfățișez Maiestății Voastre Monarhale pentru a căuta atotputernica dreaptă a Voastră, cu atât înalta milă a Maiestății Voastre Impărătești către robii credincioși ai săi, mă întărește și mă face cutezător. Și mai cu seamă acum când aud, că Maiestatea Voastră s'a întors cu bine în orașul său, din care cauză bucurându-mă din inimă și suflet, cu umilință vă felicit și doresc preaplecat ca Impăratul împăraților și Stăpânul stăpânilor să dea Maiestății Voastre împărătești toate cele bune, după dorința inimei Voastre. Vă rog prea smerit să nu fiu uitat de mila Maiestății voastre împărătești.

Acel ce rămâne pentru vecie robul netrebnic al Maiestății voastre împărătești

Dimitrie Cantemir.

Din Moscova, 30 Decemvrie 1715.

XVIII

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, din 30 Decemvrie 1715 [2].

Preamilostive stăpâne Impărate,

Terminându-se cu bine anul acesta și începându-se cel nou, îndrăznesc, căzând la picioarele Maiestății Voastre împărătești, preamilostivul stăpânul

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.
[2]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

nostru, de a aduce prin această scrisoare felicitările mele de rob, dorind cu tot zelul, ca Dumnezeu care s'a întrupat şi în a cărui putere se află vremurile şi anii să binevoiască să începeţi şi să terminaţi cu bine nu numai anul care vine, ci şi mulţi alţii în sănătate nestricată pentru mărirea slavei; odată cu aceasta preaplecat vă rog să nu fiu lăsat de mila înaltă a Maiestăţii Voastre împărăteşti.

Acel ce rămâne veşnic preaplecatul rob al Maiestăţii Voastre împărăteşti

Dimitrie Cantemir.

Din satul Solomina, 30 Decemvrie. Din Comarici,

XIX

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, din 2 Februarie 1716 [1].

Preamilostive stăpâne Impărat,

Anul acesta la 29 Ianuarie, d-nul guvernator al Chievului principele Dimitrie Mihailovici Goliţin, mi-a trimis mie, robului vostru, ordin din partea ocârmuitorului Senat, potrivit la aceia că se cere dela mine de pe moşiile preamilostiv conferite mie de către Maiestatea Voastră (pentru care în două rânduri s'a dat ordin din partea Maiestăţii Voastre şi au fost aprobate şi cu semnăturile tuturor d-lor senatori) veniturile pentru cinci ani, cari se ridică la cincisprezece mii de ruble. Iar eu ştiind că aceşti bani prin milostivul ordin al Maiestăţii Voastre, sunt daţi mie, robului vostru, i-am luat dela ţărani şi i-am cheltuit pentru nevoile casnice. Deaceea căzând la picioarele înalte ale Maiestăţii Voastre, preaplecat rog, nu mă lăsà pe mine, pe care m'ai pus în picioare, să sărăcesc din cauza altora, şi să binevoiască Maiestatea Voastră să se ordone, ca acei bani să nu se mai ia dela mine, până când Maiestatea Voastră va binevoì să asculte preamilostiv chestiunea mea. In afară de Maiestatea Voastră n'am pe nimeni, care să mă susţină şi să mă apere de suflete rele. După cuvântul tău împărătesc fă-mi dreptate, şi binevoeşte a-mi da ascultare cauzei mele drepte.

Rămân veşnic robul netrebnic al Maiestăţii Voastre împărăteşti

Dimitrie Cantemir.

Din satul Solomina, 2 Februarie 1716. Din Comarici.

---

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

XX

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, din 6 Martie 1716 [1]).

Preaputernice și preamilostive Impărate și stăpâne,

Când Maiestatea Voastră împărătească este ocupată cu atâtea treburi de folos și se găsește la o distanță atât de mare, nu este oportun ca eu, preaplecatul rob al Maiestății Voastre, să deranjez cu cererile mele inutile pe Maiestatea Voastră, (dar îndrăznesc) întrucât n'am alt refugiu și ocrotire în afară de Maiestatea Voastră, preamilostivul stăpân al nostru.

La 29 Ianuarie trecut, anul 1716, d-nul guvernator al Chievului, principele Dimitrie Mihailovici Golițin, mi-a trimis mie, robului Vostru, un ordin al Senatului, potrivit căruia se cere dela mine de pe moșiile preamilostiv date mie de către Maiestatea Voastră (pentru care în două rânduri s'a dat ordin din partea Maiestății Voastre și au fost aprobate și prin semnătura tuturor d-nilor senatori) veniturile pentru cinci ani, a căror sumă după cum v'am arătat Maiestății Voastre în prima scrisoare se ridică la peste 15.000 ruble; astăzi am primit dela alteța sa d-nul guvernator al Chievului lista autentică pentru anii 1713, 1714 și 1715, după care reiese că de pe moșiile mele se cuvine 7926 ruble 20 altâni și 3 bani, iar pentru anul 1712 nu mi s'a scris nimic, iar eu știind că acești bani prin milostivul ordin al Maiestății Voastre, sunt dați mie robului vostru, i-am luat dela țărani și i-am cheltuit pentru nevoile casnice, de aceea căzând la picioarele înalte ale Maiestății Voastre împărătești rog preaplecat ca Maiestatea Voastră să binevoiască să asculte chestiunile mele și să vadă cu ochiul său de monarh ordinile date mie și atunci ce va ordonà Maiestatea Voastră împărătească, ca un rob preaplecat sunt gata să execut după ordinul Maiestății Voastre împărătești, și voi fi gata să plătesc, dacă nu voiu aveà dreptate, nu numai suma arătată mai sus, ci de două ori mai mult; cu aceasta mă las în mila monarhală a Maiestății voastre împărătești și rămân pentru vecie robul netrebnic al Maiestății Voastre împărătești.

Dimitrie Cantemir.

Din satul Solomina, 6 Martie 1716. Din Comarici.

XXI

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, din 19 Iunie 1716 [2]).

Preamilostive stăpâne Impărate,

Am deranjat prin două scrisori cu netrebnicele mele cereri pe Maiestatea Voastră împărătească, preamilostivul nostru stăpân, la care după cum văd,

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

[2]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

aruncând preamilostiva privire monarhală ai arătat multă bunăvoință față de preaplecatul rob al său. Pentru aceasta aduc umilele mele mulțumiri Maiestății Voastre împărătești și sunt gata pentru a servì pe Maiestatea Voastră, unde voiu puteà, să vărs și ultima picătură de sânge. Dar cum am înștiințat printr'un trimis al meu, ocârmuitorul Senat și acel ordin al Maiestății Voastre împărătești nu binevoește să-l execute, dar mai tare se supără pe mine. Și ordinul pentru anularea datoriei mele până acum nu l-a trimis domnului guvernator al Chievului, care mă somează necontenit să plătesc acele datorii; deaceea preaplecat rog pe Maiestatea Voastră împărătească, să arătați, cercetând preamilostiv (cazul), bunătatea monarhală pe care veți crede-o asupra robului preaplecat al său.

Al Maiestății Voastre împărătești preaplecatul rob

Dimitrie Cantemir.

Din satul Solomina, 19 Iunie 1716.

XXII

O cerere a lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare (fără dată) [1].

1. Pentru tot ce mi s'a dat mie în bani sau în moșii din mila prealuminatei Voastre Maiestăți împărătești, ordonă, stăpâne Impărate, să se dea confirmare pentru întreținerea mea pe vecie și moștenitorilor mei în proprietate, potrivit diplomei date până acum de către Maiestatea Voastră împărătească.

2. Pentru moșiile mele atât cele de lângă Moscova cât și cele din regiunea cazacilor, binevoește prin clemența ta, atotputernice stăpâne Impărate, să nu se ia nimic în vistieria Maiestății Voastre împărătești, așà cum mi-a fost promis la început.

3. Românii cari au rămas aici să fie, așà cum au fost sub autoritatea mea și când mi-a impune necesitatea să am libertatea să intru la curtea prealuminatei Voastre Maiestăți fără nici un fel de piedici.

4. Domnii guvernatori, colonei și ceilalți comandanți să nu aibă nici un drept asupra supușilor mei, oriunde s'ar găsì ei.

5. Printr'o diplomă specială, stăpâne Impărate, să binevoești a confirmà împreună cu privilegiile date mie mai înainte, și pentru serviciile credincioase și drepte ale mele față de prealuminata Maiestate a Voastră, ordonă, atotputernice stăpâne împărate, ca acele să rămâie inviolabile și irevocabile.

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

XXIII

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către contele Golovchin, din 18 Octomvrie 1716 [1]).

Prealuminate Domnule Conte, patronul și binefăcătorul meu,

Am deranjat de multe ori pe Excelența Voastră cu cererile mele. Dar întrucât n'am un alt protector, din nou îndrăznesc să deranjez pe Excelența Voastră cu scrisoarea mea. La 19 Iunie trecut, aducând mulțumirile prea plecate Excelenței Voastre, v'am adus la cunoștință că de pe moșiile mele nu s'a binevoit să se ridice birurile potrivit ordinului nominal al Maiestății Sale imperiale, pe motivul că eu n'aș fi scris cum trebuie Maiestății Sale imperiale așà cum mi-au propus Excelențile Sale, considerând aceasta ca o ofensă; de atâta nici n'au trimis ordinul despre scutirea de aceste dări domnului guvernator al Chievului, rugând pe Excelența Voastră de a raportà la un moment potrivit Maiestății Sale imperiale, la care nu s'a primit răspuns până în ziua de astăzi, iar Senatul Ocârmuitor până acuma încă n'a trimis ordinul despre scutirea de dări domnului guvernator al Chievului, și la rapoartele și scrisorile mele răspund aceeaș ce mi-au răspuns și mai înainte.

Deaceea rog pe Excelența Voastră potrivit făgăduinței preamilostive al Maiestății Sale imperiale să fie confirmată din partea Excelenței Voastre printr'un ordin nou către Ocârmuitorul Senat decizia de scutire de dări, căci țăranii din cauza svonurilor, că dările se vor percepe cu asprime, s'au speriat și au început să fugă. In afară deaceea, de pe moșiile mele, nu așà cum se procedează cu alți proprietari, să cere mai mult, întrucât în aceà mie de curți țărănești intră și 89 de curți de țărani fără pământ, care fie ale împăratului, fie ale proprietarilor, nu plătesc nici un fel de dări Statului. Deasemenea, acei cari au fost înscriși în cărțile lui Ușacov la anul 1710 cu căsuțe (colibe) deosebite, din acelea vătavul a trecut 72 de căsuțe ca curți. La proprietari să iau dări de pe curțile supuse birului, iar dela mine se cere de pe numărul de față al curților, ceeace față de alții, mă ofensează, iar pe țărani îi duce la ruină. In afară de aceea, multe venituri neimpozabile, care se luau înainte în visteria Maiestății Sale imperiale, din ordinul Ocârmuitorului Senat și din dispoziția luată de către Excelența sa domnul guvernator al Chievului, mi-au fost date mie în posesiune, pe care venituri eu le-am luat în anii trecuți, ca leafă a Maiestății Sale; acuma însă toate se cer dela mine pe deasupra impozitului de pe țăranii boierești. Dacă nu se poate face să fiu scutit cu desăvârșire, vă rog cu plecăciune să dispuneți să se amâne luarea acestor dări

[1]) Manuscrisul Academiei Române No. 326.

măcar până la întoarcere Maiestății Sale imperiale la Sanct-Petersburg. Și când însăși Maiestatea Sa imperială preamilostiv va binevoi să asculte chestiunea mea, totul se va face după voința și porunca Maiestății Sale imperiale. Pentru anul acesta 1716 sunt gata să plătesc toate dările Statului potrivit deciziei Maiestății Sale imperiale, dar Excelența Sa domnul guvernator al Chievului acum cere și toate dările din trecut. Și deaceea a ordonat să se prindă țăranii mei, să-i bată și să-i ție la pușcărie; ca mărturie anexez còpii de pe scrisorile guvernatorului. Rog cu plecăciune pe Excelența Voastră, ca pe un patron și binefăcător al meu, ca dacă se poate să nu refuzați a mă ajutà în necazurile mele de acum, pentru care mă oblig a vă servì cu plecăciune.

Al Excelenții Voastre, milostivului patron al meu, servitorul plecat

Principele Dimitrie Cantemir.

Din Solomina. 1716, Octomvrie 18.
Din Comarici.

XXIV

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către secretarul lui Petru cel Mare, Macarov, din 19 Octomvrie 1716 [1]).

Preanobile Domnule Secretar,

La 14 Iunie trecut am primit dela Domnia Voastră înștiințare despre preamilostivul ordin al Maiestății împărătești, prin care preamilostiv ordonă să se anuleze datoria moșiilor mele. In aceeași lună la 19 am răspuns aducând mulțumirile cuvenite Domniei Voastre și aducându-vă totodată la cunoștință că Ocârmuitorul Senat n'a binevoit să anuleze după acel ordin nominal al Maiestății Sale împărătești aceà datorie; dar nu știu dacă aceasta (scrisoarea) a ajuns în mâinele Domniei Voastre. Deaceea, prin această scrisoare din nou vă aduc la cunoștință, că Ocârmuitorul Senat nici până astăzi n'a trimis în guvernământul Chievului acel ordin despre anularea datoriilor, despre care fapt am scris și excelenților lor domnilor miniștri. In special vă rog să aduceți la cunoștință în momentul oportun Maiestății Sale împărătești, ca el cum a arătat și înainte asupra mea mila sa monarhală, așà și acum să ordone printr'o deciziune nouă confirmarea (acestui lucru) ocârmuitorului Senat, pentru care fapt mă oblig a vă servì cu ce voiu puteà, și voiu rămâne întotdeauna servitorul credincios al Domniei-Voastre

Principele Dimitrie Cantemir.

Din satul Solomino. 19 Octomvrie 1716.

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

XXV

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, din 17 Ianuarie 1717 [1]).

Preaputernice şi preamilostive stăpâne Impărate,

Din diferite și mai multe izvoare am aflat, că preamilostivul stăpân al nostru, Maiestatea Voastră, a binevoit pentru binele general al creştinismului (cum are obiceiul să facă întotdeauna) să plece pentru oarecare timp în Olanda, intenție bună a Maiestății Voastre pe care Cel de sus o va încorona cu succes. Şi având speranță la mila monarhală a Maiestății Voastre îndrăznesc să vă rog preaplecat, ca printr'un preamilostiv ordin al Maiestății Voastre împărătești către Ocârmuitorul Senat, să mi se permită mie umilului rob al Maiestății Voastre să plec acolo, unde binevoeşte să se găsească Maiestatea Voastră. Aceasta din trei motive: primul, fiindcă de mult timp, de doi ani de zile n'am văzut prealuminata față monarhală a Voastră și doresc din toată inima să mă îndulcesc în necazurile mele, văzându-l pe preamilostivul stăpân al meu; al doilea, că potrivit obligațiunilor de supus (rob) și fidelității cinstite am ceva de propus Maiestății Voastre ce se impune de vremurile de astăzi; al treilea, că am mare dorință de a vizità acele țări. In afară de aceasta a-și aveà ceva de spus (dacă va fi bunavoința Maiestății Voastre împărătești) și despre nevoile mele particulare. Pentru aceasta rog preaplecat, să se permită robului Maiestății Voastre să viu la Maiestatea Voastră acolo unde veți fi fără piedici cu trei-patru oameni de serviciu. Aşteptând preamilostivul ordin al vostru, rămân robul preaplecat al Maiestății Voastre împărătești

Dimitrie Cantemir.

Din Solomino. 17 Ianuarie 1717.
Din Comanici.

XXVI

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către contele Golovchin, din 8 Februarie 1717 [2])

Prealuminate Domnule Conte, binefăcătorul meu milostiv,

Funcționarul nostru care cu paşaportul Maiestății Sale Imperiale dat din partea Excelenții Voastre a plecat în anul 1716 (trecut) în Transilvania pentru nevoile noastre personale, cu ajutorul lui Dumnezeu s'a înapoiat cu bine și ne-a informat pe larg asupra situației în acele țări, ceeace din cauza distanței mari nu v'am adus la cunoştință, dar despre care am scris amănunțit

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.
[2]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

prealuminatului principe Menșicov și l-am rugat pe Excelența Sa ca pe cât se poate de repede să trimeată Maiestății Sale imperiale.

Rog Excelența Voastră ca informațiile trimise de mine asupra situației acelor țări, să nu pătrundă în popor sub forma de povestiri, ci ca până la un timp oarecare să nu fie cunoscute tuturor, fiindcă din aceasta ar puteà suferì foarte mult acei, despre cari se scrie acolo, dacă aceste zvonuri vor ajunge la urechile adversarilor. Celelalte le las la aprecierea cuminte a Excelenței Voastre și rămân pentru totdeauna sluga binevoitoare și obligată a Escelenței Voastre *Dimitrie Cantemir.*

Din satul Solomino. Anul 1717, Februarie 8.
Din Comarici.

XXVII

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, din 8 Februarie 1717 [1]).

Al șaselea an trece decând mă bucur de îmbelșugata milă a Maiestății Voastre Impărătești, și fără a merità aceasta, fiindcă primesc salar fără a aduce ceva servicii potrivite; până acum nu numai că nu mi-a permis ocazia să arăt vre un serviciu oarecare, ci chiar n'am fost folosit la vre-o treabă potrivită cu scrisul sau cuvântul. Astăzi însă, fiind însuflețit de iubire către patrie (pentru care este plăcut și să mori), nu pot să spun aceasta personal la distanță. Distanța (spațiul) nu mi-a permis, și mi-am pus speranța în preaplecata scrisoare, rugând cu umilință, ca preamilostiva Maiestate împărătească să binevoească să dea un răspuns mântuitor cât se poate de curând acelor săraci, care n'au nici o speranță în afară de speranța în Dumnezeu și Maiestatea Voastră.

Fă preamilostive și binecredinciosule monarh, ca să nu-i știe străinii pe acei moștenitori necunoscuți ca neam și religie, fără de a cunoaște munca cinstită a noastră, și să știe că turma lui Hristos are un păstor și ocrotitor dumnezeesc, și aceasta nu pentru sine, ci pentru slava lui Dumnezeu. In celelalte să fie voia lui Dumnezeu și a Maiestății Voastre împărătești, iar eu rămân veșnic preaplecatul rob al Maiestății Voastre împărătești

Dimitrie Cantemir [2]).

Din satul Solomino. 8 Februarie 1717.
Din Comarici.

---

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

[2]) Textul rusesc al acestei scrisori este atât de încurcat, mai cu seamă la sfârșit, încât l-am tradus liber, nefiind sigur că redăm adevăratul sens al scrisorii.

XXVIII

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, din anul 1717 (fără dată precisă) [1].

Preaputernice împărate, preamilostive Stăpâne,

Douăzeci şi doi ani am servit pe lângă curtea păgânilor, şi n'aş fi schimbat această (slujbă) decât pentru Dumnezeu şi pentru libertatea patriei, ceeace am şi făcut după indicaţiile Maiestăţii Voastre împărăteşti. Dar Dumnezeu găsind că e mai bine să aranjeze treburile creştineşti astfel, nu am nici o dorinţă decât protecţia făgăduită şi mila prealuminatei Maiestăţi împărăteşti. Şi Dumnezeu este martor că în prezenţa Maiestăţii Voastre stând faţă în faţă cu inamicii, doream să mor. Dar soarta rea nu mi-a îngăduit să cad prin moarte cinstită pentru legea creştină şi credinţa Maiestăţii Voastre Impărăteşti. Astăzi mă găsesc sub singura ocrotire a Maiestăţii Voastre împărăteşti, Stăpâne preamilostiv, şi cu cugetul şi inima rog să binevoească stăpânul împărat să confirme privilegiile date mie de către Maiestatea Voastră împărătească, rog preaplecat să nu fiu lăsat de către clemenţa Voastră împărătească; binevoeşte, împărate Stăpâne, a ascultà milostiv cuvintele mele (scurte) unde este gândul meu, suferinţele mele şi unde se vede credinţa mea până la plecarea mea; voi rămâne sluga nedemnă a prealuminatei Maiestăţi împărăteşti

Dimitrie Cantemir.

XXIX

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, din Ianuarie 1718 [2].

Preaputernice şi preamilostive Stăpâne Impărat,

1. Fratele meu cel mai mare după naştere împreună cu întreaga sa familie se găseşte încă în viaţă la Constantinopole, dar pe zi ce merge par'că moare, fiindcă după ce a fost amendat cu o sumă mare de bani, i s'a ordonat să nu se arate nici odată pe străzi sau să iasă din casă. Şi-i al optulea an decând el nu se poate duce nici la biserică. Ce-a mai avut din avere, şi-a pierdut-o toată, aşà că a ajuns la o sărăcie extremă. Şi toate acestea le sufere din cauza mea.

2. Roagă mila înaltă şi bunătatea Maiestăţii Voastre imperiale să binevoească a i se dà un ajutor anual.

3. Iar eu rog pe Maiestatea Voastră imperială să-mi se îngădue să-l fur dela Ţarigrad dacă se va puteà pe fratele meu împreună cu familia lui şi să-l

[1] Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

[2] Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

aduc sub protecția Maiestății Sale imperiale. Deasemenea și doi fii ai surorii mele, cari au rămas în Țara Română, temându-mă să nu fie furați de către păgâni, să mi se permită a-i aduce din Moldova, și pentru întreținerea lor să binevoești milostiv a dispune după cum va dictà inima Maiestății Voastre.

4. Fratele meu, îndrăznim să declarăm, făgăduește să servească și la Țarigrad cu credință Maiestății Sale imperiale, numai ca aceà corespondență în afară de mine să nu fie cunoscută de nimeni. La acestea rog preaplecat o rezoluție preamilostivă.

Al Maiestății Voastre Imperiale preaplecatul rob

Dimitrie Cantemir.

Anul 1718. Ianuarie...

XXX

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, din Ianuarie 1718 [1]).

Preaputernice și preamilostive Stăpâne Impărate,

1. Incă pe când eram în principatul Moldovei am primit poruncă din partea Maiestății Voastre imperiale de a sfătuì și a convinge tot poporul moldovenesc ca să jure, că va servì cu credință pe Maiestatea Voastră imperială, și am stăruit atât din toate răsputerile, încât toți într'un suflet și-au asociat armele la oastea Maiestății Voastre imperiale împotriva tiranilor Turci, fiind atrași nu atât de chemarea mea, cât de cuvântul preamilostiv al Maiestății Voastre imperiale, care ați dispus, ca dacă vor jurà credință veșnică și vor păstrà fidelitatea și se vor ținеà de promisiunile sale, atunci și Maiestatea Voastră imperială nu-i va lăsà niciodată și întreg poporul moldovenesc va aveà apărător în toate necazurile, cum se vede și din diplomă din articolele 13 și 17.

2. Impreună cu mine, robul tău, întreg poporul moldovenesc a sărutat sfânta cruce în mijlocul bisericii înaintea lui Dumnezeu și a Maiestății Voastre imperiale pentru a păstrà fidelitatea și am păstrat credința în răsboiu și am ajutat după putință nu numai înaintea venirii Maiestății Voastre imperiale, ci și mai pe urmă am bătut mulți Turci și am făcut prizonieri.

3. Și când prin destinul lui Dumnezeu s'a făcut pace cu Turcii lângă Prut, s'au împrăștiat săracii Moldoveni în toate părțile, iar cei ce au rămas în Moldova au suferit fără margini și astăzi sufăr în fiecare zi tirania. Mulți sunt uciși, au fost (uciși) și atunci, iar anul trecut au fost luați în robie 80.000 de suflete și au fost stricate bisericile și sfintele mănăstiri incendiate și arse,

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

și în special mănăstirea noastră, punându-i-se mină, a fost distrusă și osemintele părintelui nostru scoase și profanate.

4. Incepându-se răsboiul între Cesar și Sultan, foarte mulți din bieții Moldoveni se omoară și se ruinează în fiecare zi cât din partea Cesarilor (Austriecilor) atât și din partea Turcilor și a Tătarilor, astfel că toți au ajuns la o ruină de nesuferit. Poporul moldovenesc ajungând la o așà mare nenorocire, câteva luni în urmă mitropolitul a trimis să ceară (ajutor) pe un arhimandrit, iar acum a sosit la Chiev arhiepiscopul de Roman, după cum am fost încunoștiințat de către el printr'o scrisoare. Boierul de primul rang Sturza a trimis aici pe doi fii ai săi, iar ceilalți boieri refugiați unii în Transilvania, iar alții în Polonia și în alte țări îmi scriu și roagă mila Maiestății Voastre imperiale ca să nu lăsați acest popor moldovenesc (care a jurat credința Maiestății Voastre și o ține și astăzi) să fie nimicit cu totul de către Turci, Tătari și Cesarieni, să-i ajuți într'un fel oarecare, iar pe urmă Dumnezeu va îndreptà inima și cugetul Maiestății Voastre, și potrivit făgăduinței sale să nu lași ca acest popor creștinesc și principatul să piară cu desăvârșire.

Asupra situației (de acolo) dacă Maiestatea Voastră imperială va binevoì să întrebe, eu care cunosc chestiunile acestor țări, voiu comunicà Maiestății Voastre imperiale părerile cum ar fi de procedat mai bine și cu mai multă siguranță.

Al Maiestății Voastre imperiale rob preaplecat *Dimitrie Cantemir.*

Anul 1718. Ianuarie...

XXXI

Cererea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, din 13 Februarie 1718[1]).

Preaputernice și preamilostive Stăpâne Impărate,

Unii din Moldoveni scăpând din lanțurile tiraniei tătărești și turcești și îndreptându-se cu brațele și cu sufletele spre locul de scăpare ale acestui Stat rusesc, sunt ținuți arestați la Chiev și pier din cauza foametei și nu li se permite să vină în aceste țări.

Rog preaplecat mila Maiestății Voastre imperiale să ordonați să se trimeată o dispoziție domnului guvernator al Chievului, ca cei de origine moldovenească, ce se dețin la Chiev și cei cari eventual vor venì să aibă voie să vie fără piedici în această țară, ca prin ajutorul iubitorilor de Hristos dătători să-și poată măcar întreține viața.

Al Maiestății Voastre imperiale preaplecatul rob *Dimitrie Cantemir.*

Anul 1718. Februarie 13.

---

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

XXXII

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către cancelarul Golovchin, din 4 Martie 1719 [1]).

Prealuminate Domnule Conte, patronul și binevoitorul meu deosebit.

Aducând Excelenței voastre felicitările mele preaplecate, îndrăznesc să vă deranjez cu următoarele: potrivit ordinului Maiestății Sale, preamilostivului Stăpân al nostru, am încercat pe acest din urmă drum să viu la Sanct Petersburg cu întreaga casă și m'am căsnit din răsputeri să trimit ceva rezerve, dar din cauza drumului rău și a prețurilor mari, fiindcă cer câte 40 de copeici de pud, n'am putut trimite; și acolo la Petersburg, n'am nici lemne, nici fân, întrucât încă n'am primit nici un fel de fermă, cu toate că este ordinul Maiestății Sale imperiale, dar mai cu seamă sunt împiedecat de faptul, că fiica mea cea mai mică mai bine de zece luni sufere de o boală numită ftizie și nu știu, merge spre însănătoșire sau spre sfârșitul vieții, întrucât în medici a rămas puțină speranță, ci numai în voia lui Dumnezeu; și din cauza acestor nenorociri nu pot să trec cu casa la Sanct-Petersburg, fiindcă cum binevoești a cunoaște nu am pe nimeni din apropiații mei, cu care aș putea-o lăsà, deaceea rog pe Excelența Voastră ca la momentul potrivit să aduceți la cunoștința Maiestății Sale imperiale despre aceste nevoi ale mele, ca să mă scuze și dacă se poate să-i amintiți despre fermă și care va fi hotărîrea Maiestății Lor imperiale, vă rog ca pe un părinte să mă anunțați. In celelalte doresc Excelenței Voastre toate cele bune și mă încredințez milei voastre de patron, nădăjduind cu tărie în ea și rămânând al Excelenței Voastre servitorul obligat

Dimitrie Cantemir.

In Moscova. 1719, Martie 4.

P. S. Ne scrie din Polonia hatmanul nostru Ioan Neculcea despre pustiirea și devastarea pământului românesc, care devastare neputând-o suferì locuitorii deacolo cer preaplecat protecția preaînaltă și preamilostivă a Maiestății Sale imperiale, despre care lucru, fiind la Sanct-Petersburg am spus Maiestății Sale imperiale. Scrisoarea hatmanului către Excelența Voastră în această chestiune împreună cu copia trimisă mie o anexez. In afară de aceasta au mai venit la mine patru boiernași din Țara Română care mi-au povestit acelaș lucru. Numărul refugiaților s'a mărit dejà, și nu am cu ce-i satisface. Deaceea rog pe Excelența Voastră, ca dacă veți aveà dorință să binevoiți și despre aceasta a raportà Maiestății Sale. Și ce va ordonà Maiestatea Sa imperială, va binevoì să ne încurajeze cu mila sa monarhală, sau va binevoì

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

să ne refuze, ca să nu-i batem capul mai departe, binevoeşte să mă anunţi despre aceasta. Şi câţi în total şi cine după rang şi nume a venit după stabilirea mea în Statul rus, anexez la aceasta:

Căpitanul Constantin Racoviţă, cu familia.
Gheorghe Vornic, cu familia.
Mihalache, fiul marelui Vornic Sturza.
Barbu, fratele lui Mihalache Sturza.
Ştefan Medelnicerul.
Ion Aslan, Postelnicul.
Vasilie Cudan (Codan?), Postelnicul.
Ion Capotâci.
Constantin Beldiman, Pârcălab.
Mihai Zărul, Armaş.

Şi dacă va fi îngăduirea Maiestăţii Sale împărăteşti să li se dea acestor refugiaţi vreo leafă pentru hrană, binevoeşte a arătà mila ta după cum vei crede. Dacă însă nu li se va acordà atenţia Maiestăţii Sale împărăteşti, binevoeşte a ordonà să li se dea câte un paşaport deosebit, ca ei să se poată înapoià unde vor crede.

Dimitrie Cantemir.

XXXIII

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către secretarul lui Petru cel Mare, Macarov, din 23 Noemvrie 1719 [1].

Preanobile Domnule Secretar de Cabinet,

Cunosc îndestul iubirea prietenească a Domniei Voastre faţă de mine, dar acum am dovadă şi mai evidentă dela omul (meu), faţă de care aţi binevoit să vă arătaţi foarte binevoitor şi îi daţi milostiva îndrumare în afacerea noastră pentru ce mă simt obligat a vă mulţumì după puterile mele. Vă rog să binevoiţi întotdeauna să păstraţi neschimbat bunavoinţă faţă de noi. Am trimis acum o preaplecată scrisoare către Maiestatea Sa, preamilostivul nostru Stăpân, deasemenea către preamilostiva Stăpână împărăteasă, pe care la momentul oportun, dacă omul meu nu va rămâne acolo, să le înmânaţi Maiestăţilor Lor, să binevoească să le citească până la sfârşit, şi rezoluţia pe care vor binevoì s'o pună, sau ce vor binevoì să spue în aceà chestiune, vă rog printr'o scrisoare personală să mă înştiinţaţi de urgenţă, sau să spuneţi omului meu, prin care aş puteà primì ştire precisă şi urgentă asupra chestiunii ridicate,

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

pentru ce cum v'am spus mai sus, mă voiu stărui să vă servesc cu mulțumire, și rămân pentru totdeauna servitorul binevoitor al Domniei Voastre

Dimitrie Cantemir.

In Moscova, 23 Noemvrie 1718.

P. S. Intrucât eu în preaplecata scrisoare către Maiestățile Lor, am scris că, când se va stabilì primul drum voi venì la Sanct-Petersburg, vă rog să înmânați acele scrisori cât se poate de repede, și să mi se trimeată răspuns înainte de plecarea mea de aici, ca să știu cum va fi rezoluția Altețelor Lor, și să pot aranjà tot ce este necesar pentru această treabă, în care timp se va stabilì și drumul.

XXXIV

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, din 23 Noemvrie 1719 [1].

Preaputernice și preamilostive Stăpâne Impărate,

Din scrisoarea preamilostivă a Maiestății Sale împărătese, stăpânei noastre, către robul vostru din ziua 4 ale lunii curente prin care mi-se dă preamilostiva permisiune a Maiestății Voastre Impărătești, stăpâne și ocrotitorul meu preamilostiv, de a mă căsătorì cu fiica Alteței Sale a general-leitenantului Ivan Iurievici Trubețcoi, înțelegând clar, am primit cu obișnuita pentru inima mea umilință și ascultare, pentru ce aduc eternele mulțumiri Maiestății Voastre împărătești, preamilostivului Stăpân, și făgăduesc că voiu rămânea în serviciu cu credința până la sfârșitul zilelor mele. Și întrucât cu ajutorul lui Dumnezeu între noi și una din fiicile susnumitului domn general s'a făcut înțelegere și s'a confirmat, îndrăznesc să arăt aceasta cu această scrisoare nedemnă pentru ochiul Maiestății Voastre.

Un filosof oarecare arab a fost întrebat dela cine a învățat filosofia, a răspuns, că dela orbi. Fiind întrebat din nou: dar cum ai căpătat știință atât de desăvârșită a lucrurilor naturale dela acei cari n'au ochi? A zis: că imitându-i pe orbi niciodată n'am călcat cu piciorul, înainte de a cercetà cu cârja drumul. Asemenea exemplu și eu, robul Maiestății Voastre, am urmat aproape șase ani în căutarea cunoașterei lucrurilor naturale. Apoi Dumnezeu cum cred, care a îndreptat calea mea, cu permisiunea preamilostivă a Maiestății Voastre a pus capăt acestui exemplu de bojbăială și din trei fete ale prealuminatului principe Trubețcoi cu consimțimântul părinților și a însăș miresei, am ales-o pe cea mai mică dela naștere, principesa Anastasia, cu ea am

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.
Partea a doua a scrisorii la Pecarschi, op. cit., pp. 571—572.

făcut logodna obișnuită în această țară și hotărîrea nestrămutată la început în mod particular, iar primind pentru aceasta permisiunea preamilostivă a Maiestății Voastre, în mod public.

Rămâne acum, ca, căzând la preaînaltul piedestal al picioarelor Voastre preasârguincios să cer, ca eu în această iarnă după nașterea Mântuitorului, cât se poate de repede să intru în şcoala de anatomie (mă silește dorul preacunoscut de a cercetà mai departe), ca să pun capătul dorit a învățăturii şi stăruinților mele. Așà, împărate, stăpânitorule, și ocrotitorule preamilostiv nu binevoi a ignorà cererea smerită a robului, care n'a meritat prin nimic, dar care vă este credincios. Spune și va fi, ordonă și se vor face. Şi dacă până acum asupra mea, modestului, s'a vărsat după natura s'a înalta clemență a Maiestății Voastre împărătești, ca și deacum înainte reîntemeindu-se casa mea, să nu ia dela mine drepta ta neobositoare și față de duşmani, neînvinsă în binefacere, punând-o sub fericità ocrotire monarhală a Maestății Voastre. Iar eu cu ajutorul lui Dumnezeu, pe acest drum de început de iarnă, mă voiu stăruì din răsputeri de a aduce cele mai plecate omagii înaltului piedestal al Maiestății Voastre împărătești, trăind pentru a-mi vărsà cu credință ultima picătură a sângelui meu. Dumnezeu să păzească pe Maiestatea Voastră împărătească pentru apărarea și mărirea patriei în sănătate și ani nenumărați.

Al Maiestății Voastre împărăteşti preamilostivului stăpânitor și ocrotitor preasupusul rob

Dimitrie Cantemir.

XXXV

Cererea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, din Februarie 1721 [1]).

Preaputernice şi preamilostive Stăpâne Impărat,

Binevoeşte preamilostiv a luà în seamă memorialul scris mai jos şi a pune rezoluția împărătească.

I

Al zecelea an de când eu, găsindu-mă sub protecțiunea Maiestății Voastre monarhale, îmi petrec viața fără nici un rost, fără nici un serviciu recunoscut, din care cauză mi-se strecoară în minte cele mai grele îndoeli, că eu sunt considerat sau ca cel mai nemeritos sau ca necredincios. Dacă sunt considerat ca nedemn, ordonă-mi, ca unui nedemn și netrebuincios pentru Stat să mă retrag în viață privată care nici pentru mine nu ar fi

[1]) П. Пекарскій. Op. cit., vol. I, pp. 573—574.

desgustătoare, nici pentru alții de invidiat. Dacă voi fi considerat ca necredincios — nu numai pentru viața particulară, nu voiu fi demn pentru o singură respirație; aceasta recunosc și condamn singur.

2

E fericită soarta domnului general Cantacuzino (care în țara veche în demnitate erà egal nu mie, ci funcționarilor mei) — care pentru serviciu de zece ani după merite a putut căpătà fără greutate și rangul cel mai înalt. Iar eu până acum nu am fost considerat nici ca demn, nici ca un om de nimic, și fiind fără nici un serviciu recunoscut, nu știu ce speranțe am în viitor și ce disperări mă așteaptă — prevăd numai, că copiii mei n'au de moștenit nimic, decât netrebnicia mea.

3

Fratele meu cel mai mare după naștere și nepoții mei, care se găsesc unii la Constantinopole, alții în Moldova, suferind de cele mai mari lipsuri, abià au hrana de toate zilele, și aceasta din cauza mea, care am păstrat credința curată Maiestății Voastre. Despre acest (frate al meu) anul trecut am cerut respectuos, dar n'am primit nici un răspuns. Despre el, după rugămintea lui, respectuos vă rog din nou.

4

Curte în afară de oraș, despre care s'a dat ordin Senatului Ocârmuitor prin trei decizii nominale, încă nu mi s'a dat.

5

Lângă Petersburg n'am fermă, pădure și fânețuri, și din această cauză cumpăr cu bani tot, dar casa o țiu după demnitatea mea din trecut și după titlul de principe preamilostiv dat de către Maiestatea Voastră, și sărăcind de bani în fiecare zi, am făcut datorii mari.

6

Profesorul, pe care l-am adus din Moldova pentru a-mi instruì copiii în limba grecească, latinească și italienească, astăzi în urma ordinului Maiestății Voastre este luat la Ministerul de Culte și întrucât e cu neputință de a găsì altul mai iscusit în aceste limbi, și neavând putere a-mi trimite copiii în țările europene, ei pierd timpul cu mare daună pentru mine și pentru sine.

7

In timpul campaniei Maiestății Voastre în Moldova, eu am dat comisarilor (în afară de acei care au fost cumpărați cu bani din visteria Maiestății Voastre) mai mult de 10.000 de boi și 15.000 de oi, și 10.000 de taleri, cu care am cumpărat grâu în Bugeac după ordinul Maiestății Voastre, dar care a fost luată

de Turci, pentru care astăzi nu cer nimic (cu toate că în articolele de despăgubiri date de Maiestatea Voastră se vorbește cu următoarele cuvinte: pentru pierderile cauzate de această campanie, despăgubirile se vor dà ulterior), decât o oarecare mică milă a Maiestății Voastre, ca să pot dà ajutor fratelui meu sărac și să pot trimite pe doi fii ai mei în țările europene pentru instrucție. Al Maiestății Voastre preaplecatul rob *Dimitrie Cantemir*, 1721. Februarie.

XXXVI

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către secretarul lui Petru cel Mare, Macarov, din Februarie 1721 [1]).

Preanobile Domnule Secretar

Impreună cu felicitările cuvenite Domniei Voastre vă trimit și trei cereri, una a copiilor mei despre preotul Liberii Coleti, care se găsește din ordinul Maiestății Sale în exil la mănăstirea Solovet, a doua despre fermă și a treia despre fratele meu; despre toate v'am vorbit și vă rog ca la momentul potrivit să le supuneți Maiestății Sale împărătești și vă mai rog să nu mă lăsați fără răspuns, asupra preamilostivei rezoluții a Maiestății Sale împărătești atât la cererea mea înaintată mai înainte, cât și la acestea. Pentru acest deranj mă oblig a vă servì cu mulțumire și rămân servitorul binevoitor al Domniei Voastre

Dimitrie Cantemir.

Anul 1721. Februarie...

XXXVII

Petiția fiilor lui Dimitrie Cantemir înaintată de aceștia din urmă lui Petru cel Mare la 17 Februarie 1721 [2]).

Preaputernice și preamilostive Stăpâne Impărat,

Intrucât fostul învățător al nostru, al robilor preaplecați ai Maiestății Voastre împărătești, preotul Anastasie Condoidi, care ne învăță pe noi limbile elino-grecești, latinești și italienești prin dorința și porunca înaltă a Maiestății Voastre împărătești a fost luat în serviciul Maiestății Voastre, noi dejà de patru luni ne găsim fără nici un fel de învățătură; iar pe altul cu desăvârșire iscusit în aceste limbi noi nu-l putem aveà.

---

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.
Data zilei e ștearsă în actul original.

[2]) П. Пекарскій. Наука и литература въ Россіи при Петрѣ Великомъ. т. 1 p. 572.

Şi aşà fiind lipsiţi de el cădem la picioarele Maiestăţii Voastre împărăteşti şi cu umilinţă rugăm ca dacă se poate cu îndurare să binevoiţi a ordonà să ni se dea pe cuvântul nostru preotul Liberii Coleti, care din ordinul Maiestăţii Voastre a fost exilat la mănăstirea din Solovet, întrucât el în aceste limbi este destul de bine iscusit. Şi când va binevoi Maiestatea Voastră a-l cere dela noi, noi întotdeauna vom fi gata a vi-l înaintà. Al Maiestăţii Voastre, robii preamilostivului stăpânitor al nostru, *Matei Cantemir*, *Constantin Cantemir*, *Şerban Cantemir*, *Antioh Cantemir*.

Anul 1721, în Februarie 17 zile.

XXXVIII

Petiţia lui Antioh Cantemir către Petru cel Mare, din 17 Februarie 1721, semnată de către Dimitrie Cantemir [1]).

Preaputernice şi preamilostive Stăpâne Impărat,

După ce a plecat deaici fratele meu în serviciul Maiestăţii Voastre împărăteşti cu credinţă vă fac cunoscut că eu mă găsesc sub ura veşnică a şefilor acestui Stat, astfel că nu mi-a rămas nici o speranţă să capăt dela ei vre un rang sau să primesc vreo demnitate necesară pentru întreţinerea mea în viaţă din cauza urii şi dispreţului cărora am ajuns la cea din urmă sărăcie. Având aceasta în vedere cad la picioarele Maiestăţii Voastre monarhale, cerând preaplecat milă să se binevoiască a mi se dà ceva ca milă pentru hrana mea zilnică, iar eu cât voiu fi în viaţă mă oblig a servi Maiestăţii Voastre în toate cât voiu puteà cu toată credinţa.

Al Maiestăţii Voastre împărăteşti preaplecatul rob *Antioh Cantemir* în locul căruia după cererea lui a semnat Dimitrie Cantemir.

Anul 1721, Februarie 17.

XXXIX

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, din Februarie 1721 [2]).

Preaputernice şi preamilostive Stăpâne Impărat,

Prin înaltul ordin al Maiestăţii Voastre împărăteşti s'a ordonat să se caute aici o fermă şi să se dea preaplecatului rob al vostru, dar până acum nu mi s'a dat întrucât nu s'au găsit libere în apropiere.

[1]) П. Пекарскій. Op. cit., vol. I, p. 572.
[2]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

Deaceea rog preaplecat ca din ordinul preamilostiv al Maiestății Voastre împărătești să-mi se dea ferma Lans în ținutul Dorpat (care se numește și Sanct Hurgen), care a aparținut contelui Fleiming împreună cu casele și locurile virane.

Robul preaplecat al Maiestății Voastre *Dimitrie Cantemir.*

Anul 1721... Februarie.

XL

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, din 24 Martie 1721 [1]).

Preaputernice și preamilostive Stăpâne Impărat,

Prin preamilostiva decizie a Maiestății Voastre dată în Carlsbad către Ocârmuitorul Senat la 28 Septemvrie 1711 se ordonă să se dea mie robului Vostru o vilă în Moscova pentru care de mai multe ori am rugat Ocârmuitorul Senat dar până acum nu mi s'a dat întrucât nu se găsesc libere. Iar acum s'a scris pe numele Maiestății Voastre vila principelui Matei Gagarin pe Presna lângă râul Moscova. Deaceea rog preaplecat ca Maiestatea Voastră împărătească dacă va dà preamilostiva îngăduire să ordone să se dea această vilă a lui Gagarin robului Vostru și despre aceasta să se facă milostiva decizie împărătească.

Al Maiestății Voastre împărătești robul preaplecat

Dimitrie Cantemir

In S. Petersburg. 24 Martie 1721.

XLI

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către secretarul lui Petru cel Mare, din 24 Martie 1721 [2]).

Preanobile Domnule Secretar,

Aducându-vă felicitările cuvenite Domniei Voastre și contând pe iubirea prietenească a Domniei Voastre, mai sunt încă nevoit să vă împovărez cu rugămintea de a binevoi să aduceți aminte Maiestății Sale împărătești, Stăpânului nostru preamilostiv, despre cererile date de mine cu privire atât la fratele meu, cât și la fermă, întrucât Maiestatea Sa împărătească a binevoit să pună milostiva sa rezoluție, dar plecarea urgentă a Maiestății Sale l-a împiedecat. Fără fermă duc într'adevăr lipsuri extreme, neputând trăi numai cu salarul, fiindcă cumpăr totul cu bani, și fân, și lemne și toate cele necesare

---

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

[2]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

pentru casă. Și despre rezoluția pe care o va pune-o Maiestatea Voastră impărătească, vă rog să mă încunoștiințați, pentru care lucru sunt gata să vă servesc din toată inima. Am mai trimis Maiestății Sale împărătești o cerere preaplecată cu privire la o casă în afară de Moscova a principelui Matei Gagarin, despre care la un moment potrivit vă rog să raportați Maiestății Sale împărătești, și rog să mă anunțați despre rezoluția Maiestății Sale; în celelalte contând pe iubirea prietenească a Domniei Voastre rămân servitorul binevoitor al Domniei Voastre

Dimitrie Cantemir.

In S. Petersburg, 24 Martie 1721.

XLII

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Macarov, secretarul lui Petru cel Mare, din 13 Aprilie 1721 [1]).

Preanobile Domnule Secretar de Cabinet, binefăcătorul meu,

Am primit scrisoarea prietenească a Domniei Voastre eri, și vă mulțumesc foarte mult despre știrile pe care mi le aduceți în ea în ce privește buna sănătate a Maiestății Sale împărătești, a preamilostivului nostru Stăpân și a Maiestății Sale preamilostivei Stăpâne împărătese, și felicitându-vă și din partea noastră vă doresc toate cele bune și viață plină de bucurie și de sănătate, ceeace dorește și familia mea și vă mulțumește pentru felicitări. Nu mă îndoesc, că după cum făgăduiți, veți binevoì fără îndoeală a aranjà chestiunile mele. Vă rog încă odată să binevoiți a stărui despre fermă, întrucât am mare nevoie de ea. Știrile pe care mi le-a dat domnul Cercasov le trimit cu aceasta, întrucât alte știri mai precise și mai evidente nu s'au putut căpătà. Rog ca în decizia Maiestății Sale (dacă va fi îngăduirea preamilostivei Maiestăți împărătești să mi se dea aceà fermă) să fie amintit, că ea îmi este dată cu toate accesoriile, cari îi aparțin. In celelalte, sperând în iubirea prietenească a. Domniei voastre, rămân servitorul binevoitor și obligat

Dimitrie Cantemir.

In S. Petersburg, 13 Aprilie 1721.

XLIII

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către secretarul lui Petru cel Mare, Macarov, din 28 Aprilie 1721 [2]).

Preanobile Domnule Secretar de Cabinet, binefăcătorul meu.

La 13 Aprilie curent trimițindu-vă felicitările cuvenite, v'am scris despre toate nevoile mele, cunoscute domniei voastre: odată cu aceasta am trimis

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

[2]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

şi informaţii asupra fermei Lans, date de către Camer-Colegiu. Dar întrucât se apropie vremea de vară şi noi n'avem nici un fel de rezerve şi pasări, pe care nu le putem procurà de nicăiri, şi fără care e foarte greu de trăit aici, chiar cu o familie mică — Domnia Voastră cunoaşte aceasta. Deaceea, contând pe iubirea prietenească a Domniei Voastre, rog să binevoiţi a amintì despre aceasta Maiestăţii Sale împărăteşti, preamilostivului Stăpân al nostru, şi dacă va fi sau nu va fi preamilostiva îngăduire a Maiestăţii Sale, vă rog să mă anunţaţi, pentru ce sunt dator să vă mulţumesc din toată inima.

Dorindu-vă toate cele bune din toată inima, rămân servitorul vostru binevoitor

Dimitrie Cantemir.

In S. Petersburg, 28 Aprilie 1721.

XLIV

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Ecaterina, soţia lui Petru cel Mare, din 28 Aprilie 1721 [2]).

Preamilostivă Stăpână Impărătească.

Sperând în înalta milă a Maiestăţii Voastre îndrăznesc să vă aduc prin netrebnica mea scrisoare omagiile mele şi doresc din toată inima ca cel de sus să păzească sănătatea Maiestăţii Sale în deplină fericire şi bucurie. Odată cu aceasta mai îndrăznesc a vă supune următoarele: am dat aici Maiestăţii Sale împărăteşti, preamilostivului nostru Stăpân, o preaplecată cerere despre o fermă numită Lans din districtul Dorpatului, întrucât a întreţine aici casa şi familia fără fermă e foarte greu, la care cerere când plecà de aici cu bine Maiestatea Sa a binevoit să spună preamilostiv secretarului de cabinet, Domnului Macarov, ca să-i amintească acolo Maiestăţii Sale. Deaceea preaplecat rog mila înaltă a Maiestăţii Voastre, ca la un moment potrivit să binevoiţi, a amintì preamilostiv preabunului nostru Stăpân despre ferma, de care se vorbeşte în cererea mea, şi să-mi acordaţi în această chestie protecţia voastră preamilostivă.

Şi dacă nu împovărez pe Maiestatea Voastră cu cererea mea netrebnică nu mă pot a mă abţine să nu scriu şi despre următoarele: anul trecut Maiestatea Sa, preamilostivul nostru Stăpân, în casa general feldţehmeisterului Contelui Iacov Vilimovici Brus a făgăduit preamilostiv să ordone să mi se facă un iaht în următoarele cuvinte: bine, voiu ordonà să se facă. Dar domnul

---

1) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

Potiomchin nu va face aceasta fără ordinul scris al Maiestăţii Sale împărăteşti, cu toate că a auzit singur preamilostiva promisiune a Maiestăţii Sale. Pe cel mic (iahtul) şi foarte vechi, care se găseşte la mine, Buian, este foarte periculos a merge, mai cu seamă când va ordona Maiestatea Sa să merg cu familia care se înmulţeşte.

Deaceea rog preaplecat, dacă se poate, şi despre aceasta să amintiţi Maiestăţii Sale împărăteşti, sau să se ordone preamilostiv să mi se facă unul nou, sau să mi se dea unul din cele vechi ale Maiestăţii Sale. Dar mai presus de toate rog să nu mă uitaţi pe mine, robul său, cu mila sa înaltă şi căzând la picioarele înalte ale Maiestăţii Voastre rămân sluga preaplecată a Maiestăţii Voastre, preamilostivei noastre stăpâne

Dimitrie Cantemir.

In S. Petersburg, 28 Aprilie 1721.

XLV

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către secretarul lui Petru cel Mare, Macarov, din 12 Maiu 1721 [1]).

Preanobile Domnule Secretar de Cabinet, binefăcătorul meu,

Am primit în regulă scrisoarea Domniei Voastre din 8 Maiu curent şi vă mulţumesc foarte mult pentru iubirea prietenească a Domniei Voastre, pentru care după puterile mele mă oblig să vă servesc. Vă rog să puneţi stăruinţa prietenească pentru fermă, întrucât duc o lipsă de nespus în cele necesare pentru casă. La 29 Aprilie trecut am trimis o scrisoare în plicul Domniei Voastre către preamilostiva Stăpână împărăteasă, şi despre aceasta vă rog să mi se comunice, dacă s'a găsit timpul potrivit ca să fie dat Maiestăţii Sale şi ce a binevoit să răspundă după mila sa înaltă. Odată cu aceasta am trimis Domniei Voastre şi scrisorile Alteţii Sale, general-leitenantului, principelui Ivan Iurievici Trubeţcoi: de va fi vre o rezoluţie pe cererea lui, vă rog să nu fiu lăsat fără răspunsul potrivit iubirii prietineşti a Domniei Voastre, întrucât omul Domniei Sale pentru aceasta stă aici. In celelalte dorind toate cele bune Domniei Voastre rămân pentru totdeauna servitorul binevoitor şi îndatorat al Domniei Voastre

Dimitrie Cantemir.

In S. Petersburg, 12 Maiu...

---

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

Anul lipseşte în manuscris. Dar din text reiese, dacă luăm în seamă alte scrisori, că scrisoarea este scrisă în anul 1721.

XLVI

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către secretarul lui Petru cel Mare, Macarov, din 27 Maiu 1721 [1]).

Preanobile Domnule Secretar de Cabinet, binefăcătorul meu,

Aducându-vă felicitările cuvenite Domniei Voastre, vă mai rog prin aceasta să binevoiți a lăsà să mi se comunice cererile de mai înainte; mai cu seamă asupra fermei, întrucât am nevoie extremă de cele necesare pentru casă, ceeace este cunoscut și Domniei Voastre. Sperând în iubirea prietenească a Domniei Voastre rămân al Domniei Voastre binevoitor, gata pentru a vă servì,

Principele Dimitrie Cantemir.

In S. Petersburg, 22 Maiu 1821.

P. S. Am aflat că satul Perghino cu cătunele și localitatea viranä Şapchina proprietățile lui Iacov Corsacov din ținutul Novgorodului, care înainte depindeau de admiralitate au trecut dela ea la camer-colegiu. Deaceea vă rog dacă nu mi se poate dà ferma Lans, pe care am cerut-o prin scrisoarea mea de mai înainte, să mi se dea prin intervenția Domniei Voastre măcar acest sat Perghino cu cătunele și localitatea virană Şapchino, întrucât am mare nevoie.

Să nu uitați și de fratele meu, fiindcă el n'are altă speranță decât în Dumnezeu și în Maiestatea Sa împărătească, preamilostivul Stăpân al nostru.

Zilele acestea am primit dela Alteța Sa, general-leitenantul principele Ivan Iurievici Trubețcoi o scrisoare destinată pentru Domnia Voastră, pe care o trimit odată cu aceasta, și vă rog să dați milostivul ajutor la cererea lui, și să binevoiți a-mi comunicà rezoluția care va fi pusă pe ea, iar eu o voiu trimite-o Alteței Sale.

Scrisoarea anexată să binevoești a o înmânà preamilostivei noastre Stăpâne împărătese, și răspunsul pe care îl va binevoì să-l dea, vă rog să bine voiți a mi-l comunicà.

XLVII

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către secretarul lui Petru cel Mare, Macarov, din 17... 1721 [2]).

Preanobile Domnule Secretar,

La plecarea Domniei Voastre n'am putut să vă văd și să vă vorbesc despre chestiunile mele și anume despre fratele meu și despre ferma din județul

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.
[2]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.
In original nu se indică luna.

Dorpat, despre care am scris în cererea mea. Dacă stăpânul nostru preamilostiv, Maiestatea Sa, nu va dispune să mi se dea acolo, să se ordone să mi se dea ferma lui Adam Adamovici Veide, dacă ea a trecut pe numele marelui nostru Stăpân.

Deaceea vă rog prin aceasta să binevoiți a mă anunță printr'o scrisoare, dacă ați binevoit a supune Maiestății Sale împărătești (cererea mea) și dacă este pe ea vre o rezoluție a Maiestății Sale. Dacă încă nu este pusă nici o rezoluție vă rog să nu uitați să raportați Maiestății Sale împărătești, și să nu mă lăsați fără înștiințare despre rezoluția Maiestății Sale, pentru care lucru mă oblig a vă servì cu mulțumire.

Servitorul binevoitor al Domniei Voastre *Dimitrie Cantemir.*

S. Petersburg ...17, anul 1721.

XLVIII

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, din Septemvrie 1721 [1]).

Preaputernice Impărate, preamilostive Stăpâne,

Este cunoscut Maiestății Voastre, că ambiția care se pretează la onoruri și demnități pentru gloria zadarnică și nedemnă, este urîtă; și este de laudă aceea, care cu demnitate are în vedere folosul obștesc, care se caută și se capătă prin servicii credincioase și lăudabile aduse împăratului său și Statului. Fiind pătruns de aceste adevăruri, căzând la picioarele preasfintei Maiestăți a Voastre, preaplecat rog, ca la cererea mea scurtă să binevoești a te uità cu preamilostivul tău ochiu.

Am venit în serviciul Maiestății Voastre cu inima deschisă și de bună voie chemat fiind de manifestele Maiestății Voastre, pentru folosul general al creștinismului. Pentru aceasta părăsind patria și moștenirea părintească, frații și rudele, nu am stat la îndoială de a mă expune împreună cu copiii la cele mai mari nenorociri și, cu toate că omului îi place mai mult aceasta, am ignorat și am nesocotit onorurile sultanului (care nu mi-ar fi rușine să spun, că între principii creștini din acest imperiu, aveam întâietatea) pentru Maiestatea Voastră. Eram gata să mă expun cu dragoste la nenorocirile de astăzi, și cele care puteau fi.

Fiind la Constantinopole, n'am călcat făgăduințele pe cari le-am dat excelentului domn Petre Andreevici Tolstoi, ceeace poate mărturisi însăș Dumnezeu și Excelența sa. Iar cum am venit în Moldova, înainte și după venirea Maiestății

[1]) Manuscrisul Academiei, Române No. 326.

Voastre în țara noastră, am păstrat aceiași credință, pe tine te pun martor, Stăpânul și împăratul meu.

In această campanie a Maiestății Voastre și în acțiunea de lângă Prut, colaborând cu pana și spada, am servit prin cuvânt și muncă și am ajutat cu cea mai mare râvnă armata Maiestății voastre, mai mult, eram gata să-mi jertfesc viața, dacă ar fi cerut voia Maiestății Voastre și soarta mea.

După aceea când Dumnezeu așà a orânduit, după ce Maiestatea Voastră ați plecat deacolo și eu am venit în această sfântă împărăție, aproape zece ani am stat fără treabă, nu deatâta că n'am vrut, ci fiindcă n'am avut ordin, și aceasta întotdeauna am regretat — însăș Maiestatea Voastră și conștiința mea pot fi martori.

Ținând minte, preamilostive stăpâne, ordinul de multe ori repetat al Maiestății Voastre, ca să bat cu mâna cutezătoare în ușa Clemenții Voastre, și dacă aș dorì ceva, mila Maiestății Voastre niciodată nu mi-ar refuzà; dar vitregia vremurilor și exercițiile militare, și mai cu seamă nevrednicia mea, întotdeauna mă făceau să tac. Când însă după înalta binevoință a ta dispuneai să fiu orânduit la oarecare serviciu, întotdeauna o primiam și o primesc cu bucurie sufletească. Sunt mulțumit cu ceeace mi s'a dat, nu mă îndoesc de îndeplinirea celor promise, întrucât știu, că cuvintele împărătești au aceeaș putere, ca și lucrurile, cu toate că îndeplinirea dorită a lucrului rămâne în nepotrivirea timpurilor.

Am trăit până acuma fără de a aveà precizat rangul ce mi se cuvine, fiindcă îmi erà indiferent și pentrucă sau cel cu rangul mai sus puteà să aibă necaz sau cel de jos să invidieze. Acum însă, prea milostive stăpâne, întrucât ai binevoit a da fiecărui supus rangul potrivit lui și cu severitate ai ordonat ca ele (rangurile) cu sfințenie să fie păstrate și fiecărui să i se dea ai lui, cu titlul de consilier secret (care în tabela claselor este egal cu rangul de general-maior) mie mi se aduce o jignire extremă. Deaceea rog prea plecat Maiestatea Voastră să binevoești a dispune să mi se dea rangul dacă nu de clasa întâia cel puțin de a doua. Dacă și pentru aceasta voiu păreà nevrednic Maiestății Voastre să binevoească Maiestatea Voastră a pune asupra mea cele mai grele treburi. Poate cu ajutorul lui Dumnezeu ducându-le cu bine la capăt înainte de a ajunge la adânci bătrânețe (dacă mi s'ar mai prelungi viața) mă voiu arătà cel mai demn între prietenii și dușmanii Maiestății Voastre.

Al Maiestății voastre stăpânitorului prea milostiv robul prea plecat

Dimitrie Cantemir.

1721 Septemvrie.

XLIX

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către secretarul lui Petru cel Mare, Macoarv, din 19 Septemvrie 1721 [1].

Domnul meu, Alexei Vasilievici,

Intrucât zilele acestea eu personal n'am putut prezentà Maiestăţii Sale împărăteşti, stăpânului nostru preamilostiv, punctele scrise pe scurt după ordinele Maiestăţii Sale vă rog, ca dacă se poate astăzi, alegând momentul potrivit să binevoiţi a le supune Maiestăţii Sale împărăteşti, ca să primesc prea milostivul răspuns, înainte de plecarea d-lui doctor Policala; fără de acest răspuns nu ştiu ce să scriu fratelui meu, pentru care răspuns, dacă va îngădui Dumnezeu voiu veni personal dimineaţă la d-voastră. Despre aceasta şi vă mai rog să nu scăpaţi ocazia potrivită, în ce priveşte celelalte, pentru iubirea prietenească a d-voastre mă oblig a vă servi din toată inima şi rămân servitorul d-voastre credincios şi obligat

Dimitrie Cantemir.

19 Septemvrie 1721.

L

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către marchizul Chateauneuf, din anul 1722 [2].

Illustrissime atque Excellentissime,

Dne Dne Gratiosissime,

Mira sane res quod rebus faustiora meis, tempus, quod omnia delere posse creditur, restituere videatur.

At non mirum vicissim duco, dum accipio Ex: Dnum Marchionem de Chateauneuf et incolumem esse et rebus praevalere. Etenim quid rei urget necessitas ut vetustae correspondentiae cineres paulo plus discutiam, non importunum forsitan existimabor, si notiora quaedam Tuae referam memoriae. Meministi ni fallor mi Dne Senis illius Constantini Cantemijrii Principis quondam terrarum Moldaviae. Si illius? Credo etiam filiorum eius, Antiochi nimirum et Demetrii, qui Tecum non solum Constantinopoli sed Adrianopoli quoque et in Sultaneis castris saepissime conversabantur, et stricta, nec non quasi familiari amicitia fruebantur.

Hoc igitur in memoriam revocato, diffidere haud possum quin super contingenti occasione (de qua Ills Dnus de Camperdon fusius notificandum sumpsit). Te omnimodum humanitatis ac pietatis officium exhibendum

---

[1]) Manuscrisul Academiei Romîne, No. 326.

[2] Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

haud dedignaturum. Quo de negotio cum essem expediturus filium meum Constantinum Cantemirium ad faustam Regiae Mttis Aulam, consultius judicavi, eundem detinendum, donec videlicet Tuis responsoris, ut firmiter spero, fuero animatus, quibus de Tuo Patricinio ac favore certior factus, nulla deinceps aduocta mora, ad obsequia Regs Mttis, et Tuae Ex: promptissime expediam, per quem de modo ac commodo ieundi negotii, prolixius, quia et tutius, scribam. Interim si aliquo in officio idoneus fuero existimatus, Regiae Mtti, et vobis alacriter in serviendum, me haud abnegaturum, Dnus de Camperdon, ut vir omni aestimatione, et fide dignus, testis erit oculatus. Quemadmodum et hisce diebus, cum Sua Rosso-Imperatoria Maiestas in mea domo coenaret, curavi ut copiam haberet, semotis arbitris, commode et quiete sua colloquia Suae Mttis Dno Clementissimo communicare. Nec inposterum cessabo, pro viribus conari, quo firmius fortiusque coalescat bene fundate, et egregiè stabilita tam maximorum, ac Potentissimorum Principum Amicitia. Quibus maneo, ut et

Tuae Ill: Ex: Antiquus Amicus et Servus fidelis

Demetrius Cantemir.

Petropoli, 1772.

Pe plic:

A son Excellence

Monsieur le Marquis de Chateauneuf, Conseiller d'État, Prevost des marchands.

à Paris.

LI

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, din Ianuarie 1722 [1]).

Preaputernice, prealuminate Impărate și a toată Rusia stăpânitor Petre cel Mare, părintele Patriei și stăpâne preamilostive!

Nu vă voiu vorbì, în ce, cât și decât timp slujesc fără a călcà credința către Maiestatea Voastră, deoarece acestea toate Vă sunt mult mai bine cunoscute, decât aș puteà eu să le arăt. Imi îngăduesc numai să reamintesc Maiestății Voastre, că nu meritele mele, ci marea binefacere împărătească a Voastră a făcut totul. Nu odată mi s'a dat poruncă ca să cer Maiestății Voastre împărătești ce voiu dorì cu credință; dar Maiestatea Voastră nu va îndepărtà cererea dreaptă și cu putință. Dar deoarece vremurile de până acum au fost tot turburi, m'au făcut să tac. Liniștea însă de astăzi mă face să grăesc următoarele

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

cuvinte: mare bogăţie, prea milostive şi în făgădueala Ta statornic împărate, nu cer, deoarece sunt mulţumit cu ceeace am; dar cer aceea ce dreptatea ta împărătească o cere (spre care totdeauna râvneşti) şi statornicia ta pe care niciodată nu o uiţi. Binevoeşte, prea milostive stăpâne, a băgà în seamă umilita mea rugăminte, arătată mai jos.

Domnitorul muntean, Brâncoveanu, în campania trecută, făgăduind numai credinţa, (pe care nu a arătat-o însă) a primit dela Maiestatea Voastră mila şi cinstea de cavaler al ordinului Sf. Apostol Andreiu. Iar eu robul Vostru, păstrat-am cu sfinţenie cuvântul dat de făgăduinţă, îndeletnicitu-m'am cu fapte bune, fost-am următor şi îndeplinit-am cu credinţă tot cât am putut (pentru care pot aveà ca martor pe însăşi Maiestatea Voastră) .Ce voiu cere dela Tine, o, judecătorule drept şi prea milostive stăpâne? Cere-voiu ceeace însăşi dreptatea ta cere, adică talentul perfidului ca să mi-l dai mie, credinciosului robului tău. Dacă şi acum mă voiu arătà nevrednic, cu plecăciune Vă rog, ca să porunc'ţi a mi se dà o aşà slujbă a cărcia îndeplinire mi-ar puteà aduce cândva aceeaş cinste. Deasemenea, în ceeace priveşte împărţirea rangurilor în deobşte, doresc să ştiu în care clasă şi după ce anume obraz voiu aveà locul meu, înştiinţându-se Senatul prin prea milostiva Voastră hotărîre împărătească. Iar după publicarea ei să dai poruncă spre a mi se da brevetul Vostru împărătesc.

Al Maiestăţii Voastre prea plecatul rob

Dimitrie Cantemir.

1722, Ianuarie.

LII

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, din Septemvrie 1722 [1]).

Preamilostive Impărate,

Salariul, moşiile şi casele pe cari înalta Maiestate a Voastră mi le-aţi conferit mie şi moştenitorilor mei sunt următoarele:

1. Salariu în bani şase mii de ruble.
2. In S.-Petersburg curtea pe care a avut-o în posesiune Corsacov.
3. Lângă Moscova, satele cari au aparţinut principelui Vasilie Goliţin, satul Ciornâia Greazi cu cătunele şi satul Bulatricovo, în ele după registru sunt 37 de dvoruri, cu heleştee şi mori construite de mine.
4. Mi-a fost dat şi satul Saburovo, dar a fost luat.
5. 91 de desetini de fâneţe în luncile Socolovschie.

[1]) П. Пекарскій. Op. cit., vol. I, pp. 575—576.

6. 79 de desetini de fânețe pe râul Moscova, în dreptul satului Saburov.

7. In volostea Comarniți 1000 de dvoruri cu cei bătrâni neînsurați, cu case speciale, pământ arabil, lunci de fânețe, păduri, mori și heleștee cari le aparțin (satelor).

8. In județul Cursc, sătișorul Ucolovo care a aparținut fostului general-maior Șidlovschi.

9. Vila dela Moscova încă nu mi s'a dat.

Intrucât sunt atins destul de greu de boală și pentru cele arătate mai sus n'am nici un fel de diplomă din partea Maiestății voastre, care ar confirmà că Ocârmuitorul Senat mi le-a indicat potrivit ordinelor nominale ale Maiestății Voastre, deaceea îndrăznesc să rog prea plecat să binevoiți a aprobà cu mâna împărătească a Voastră toate cele arătate mai sus după registrul sumar, că sunt date mie din mila Maiestății Voastre înalte prin decizii senatoriale, ca să fie pe vecie date și copiilor mei, și altor moștenitori adevărați dacă se vor ivì. Iar în locul satului Saburov, rog să mi se dea satul lui Gagarin Sofiino, sau care va ordonà Maiestatea Voastră.

Prea plecatul rob al Maiestății Voastre

Dimitrie Cantemir.

Anul 1722, Septemvrie.

LIII

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către secretarul lui Petru cel Mare, Macarov, din 8 Maiu 1723 [1]).

Eminente domnule Secretar, binefăcătorul meu,

Am primit cele două scrisori ale Eminenții Voastre, una din 11 Aprilie, pe care am primit-o la 28 Aprilie, iar alta din 15 Aprilie, sosită la 15 Maiu, la care răspund. Din ordinul Maiestății Sale, mi-a scris din Moscova la 25 Februarie Excelența Sa domnul Petre Andreevici Tolstoi, trimițând scrisoarea printr'un sergent de gardă special, Petre Vechentiev, ca armeanul Carabet să fie trimis imediat la S.-Petersburg, scrisoare pe care am primit-o la 9 Martie. Dar întrucât acestui Carabet i-am ordonat să plece înaintea primirii acestei decizii din Pavlovsc direct spre Moscova, împreună cu lucrătorii tipografiei cărora li s'a dat de către noi un bilet general de liberă petrecere, noi am trimis din satele noastre din Cursc cu numitul sergent (care a sosit la 7 Martie) pe un dragon special, ca pe acel armean oriunde l'ar găsì, să-l dea pe mâinile lui Vechentiev. Acel sergent a plecat dela noi la 10 Martie, l-a ajuns pe armean

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

la 60 de verste dincolo de Voronej în satul Lozovca și l-a luat în primire dela dragonul nostru cu piatra și lâna, care au fost pregătite pentru probă; despre luarea lui în primire ne-a scris, iar copia de pe aceà scrisoare o alăturăm la aceasta; unde și din ce cauză zăbovesc așà de mult, nu putem ștì. In ce mă privește vă anunț, că venind la țară (la satele mele) cu speranță de îmbunătățire a sănătății, nu văd nici un fel de ușurare, ci găsindu-mă într'o slăbiciune extremă, nu mă scol din pat; și nu știu ce să aștept mai mult — însănătoșire sau sfârșitul vieții, întrucât leacurile nu-mi ajută deloc, doar va fi o îndurare deosebită a lui Dumnezeu. In celelalte aș dorì să am înainte de moarte din partea Eminenții Voastre o binefacere și anume, ca la cererile făcute de mine să se ceară rezoluția definitivă a Maiestății Sale, mai cu seamă cu privire la diplomă asupra moșiilor date mie; deasemenea și despre satul Saburovo, care a fost luat dela mine pe nedrept în urma raportului nejust al ober-hofmarșalului Matvei Dimitrievici Asufiev; aici însă este voia Maiestății Sale, iar eu am fost justificat, întrucât satul acela mi-a fost dat din partea Ocârmuitorului Senat nu prin intrigile mele, ci prin ordinul Maiestății Sale, ceeace se poate vedeà la Senat. Același ober-hofmarșal mi-a luat fânețele dela Socolov și moara fără ordinul Maiestății Sale, despre care fapt vă rog să-i amintiți prea milostivei stăpâne-împărătese, și despre toate acestea să mă anunțați în scris. Deasemenea vă rog să mă ajutați în chestiunea salarului, despre care am scris Ocârmuitorului Senat. Intr'adevăr, n'am cu ce face față nevoilor, pentru care lucru dacă voiu trăì, voiu fi gata să vă servesc, iar dacă se va sfârșì viața mea, vor fi obligați să servească Eminenții Voastre copiii noștri. In celelalte vă mulțumesc pentru felicitările d-voastre prietenești cu ocazia sărbătorii preaslăvitei și mântuitoarei învieri a lui Hristos și deasemenea vă doresc cele bune și zile îndelungate, rămânând sluga binevoitoare a eminenții voastre

Dimitrie Cantemir.

In Dmitrievscoie, 8 Maiu 1723.

LIV

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către soția lui Petru cel Mare, Ecaterina, din 21 Maiu 1723 [1]).

Prealuminată Impărăteasă, stăpână prea milostivă,

N'aș fi voit să împovărez pe Maiestatea Voastră, prea milostiva noastră stăpână, cu această scrisoare netrebnică, dar la aceasta mă silește nevoia pe

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

care o aduc la cunoştinţa Maiestăţii Voastre cu umilinţă prea plecată. Astăzi a venit la mine un curier special din partea ocârmuitorului Senat cu ordinul Maiestăţii Sale, a preamilostivului meu stăpân, din 30 Aprilie, în care mi se ordonă să plec imediat la Petersburg; iar eu nu pot să mă scol din pat, şi cu atât mai puţin să plec într'o călătorie atât de lungă; şi nu numai că nu voiu puteà suportà greutăţile unei asemenea călătorii, ci am puţină speranţă chiar la viaţa mea, doar va intervenì miraculoasa îndurare a lui Dumnezeu, întrucât din mine a rămas numai sufletul, trupul supt şi oasele. Nu aş dorì prea milostivă stăpână să fiu departe de Maiestatea Sa, prea milostivul nostru împărat, nici pentru o oră, şi dacă aş aveà putinţă să suport măcar drumul, nu aş aşteptà ordin, ci aş plecà singur cu cea mai mare grabă. Dar şi Dumnezeu, care vede tot şi oamenii, cari m'au văzut în situaţia mea de astăzi, ştiu că sub nici un motiv nu pot plecà. Deaceea rog prea plecat pe Maiestatea Voastră să fiu scuzat prea milostiv faţă de Maiestatea Sa împărătească să nu se supere pe mine, ca pe un rob leneş; Dumnezeu îmi este martor, că doresc din toată inima să îndeplinesc dorinţa lui monarhală, dar nu pot deloc, şi dacă aş ajunge (ceeace este imposibil) n'aş fi potrivit de loc pentru serviciul Maiestăţii Sale din cauza slăbirii mele extreme; pe conştiinţa mea, nu spun un neadevăr şi rog preaplecat să se trimită aici cineva de încredere ca să se convingă, şi văzând situaţia mea să aducă la cunoştinţa Maiestăţii Sale, cum stau lucrurile. Arată, prea milostivă stăpână, mila Ta faţă de prea plecatul rob şi nu îngăduï să mor fără rost. Iar eu până la cea din urmă suflare rămân acum, ca şi înainte, robul prea plecat al Maiestăţii Voastre

Dimitrie Cantemir.

21 Maiu, 1723.

LV

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către secretarul lui Petru cel Mare, Macarov, din 21 Maiu 1723 [1]).

Contând pe iubirea prietenească a Eminenţii Voastre rog prin aceasta, ca cererea aici alăturată să fie supusă la timpul oportun Maiestăţii Sale împărăteşti, stăpânului nostru prea milostiv, ca să binevoiască a-şi arătà mila faţă de mine şi faţă de bieţii moldoveni, cari au venit cu mine şi în ce priveşte plata dărilor să ordone să se dea termen până când mă voi însănătoşì şi voiu vedeà prea luminata faţă monarhală a Maiestăţii Sale. Din cauza acestor griji slăbesc tot mai mult, şi oamenii mei sunt reţinuţi, unii în Moscova, alţii în

[1]) Manuscrisul Academiei Romămne, No. 326.

provincia Sevscului şi a Curscului şi se găsesc arestaţi de mai mult timp, şi sunt puţini aceia cari au rămas ca să caute de mine în timpul bolii mele. Deasemenea şi bieţii Moldoveni, cărora înalta milă a Maiestăţii Sale împărăteşti li s'a dat în Ucraina moşii, neştiind legile ruseşti şi procedeele, sub numele de cercaşi (oameni liberi, negustori mici) din necunoştinţă ţineau ţărani cari aparţineau altora şi cari fugiseră dela aceia (vechii proprietari), şi deaceea sunt foarte strâmtoraţi să plătească dările, pe cari n'au de unde le plătì; şi nu numai pe acei cari din necunoştinţă erau consideraţi ca cercaşi, ci şi pe acei cari le-au fost daţi şi se numiau cercaşi, pe toţi din ordinul Maiestăţii Sale împărăteşti i-au înapoiat proprietarilor anteriori, şi ei (Moldovenii) au rămas numai cu pământul şi mor de foame. Şi chiar dacă s'ar vinde împreună cu soţiile şi copiii lor şi atunci n'ar puteà plătì acele dări, fiindcă s'au ruinat până la extremitate. Şi când mă voiu învrednicì să văd prea luminata faţă a Maiestăţii Sale împărăteşti, voiu fi gata a face după ordinul Maiestăţii Sale. Din nou vă mai rog (vă plictisesc) să raportaţi Maiestăţii Sale împărăteşti să mi se dea leafa pe anul acesta, întrucât duc mari lipsuri: numai pentru leacuri se duce o sumă foarte mare şi cu toate că stau la ţară din cauza bolii mele grele, cumpărăm cu bani pâinea şi toată hrana şi încă suntem nevoiţi să împrumutăm şi ţăranilor, întrucât ei n'au pâine deloc şi ce dispoziţie va fi din partea Maiestăţii Sale împărăteşti la cererea mea, vă rog să binevoiţi a mi-o comunicà prieteneşte, şi dacă Maiestatea Sa va dispune să mi se dea eafa, va primi-o omul nostru Radion Coleti, care se găseşte acolo. In ce priveşte starea mea vă aduc la cunoştinţă că cu câteva zile înainte am avut un atac foarte puternic, astfel că eram într'un mare pericol, şi am avut paroxisme dese şi puternice, pe cari le-am alinat puţin cu clistirul, fiindcă nu putem aveà un medic iscusit, iar acum mulţumită lui Dumnezeu, mi s'a făcut mai bine, numai că mă simt foarte slăbit. Despre celelalte sunt în aşteptarea binefacerii iubitoare de oameni, rămân pentru totdeauna al D-voastre binevoitor gata pentru a Vă servì

Dimitrie Cantemir.

In Dumitrievscoie, 21 Maiu 1723.

P. S. După ce-am terminat această scrisoare a venit aici cu un ordin al Maiestăţii Sale împărăteşti un curier special trimis din Moscova din partea Ocârmuitorului Senat şi în acel ordin cu mâna ober-secretarului, d-lui Maslov, la 2 Maiu se scrie, că Maiestatea Sa împărătească a dispus să viu imediat la Petersburg; dar eu mă găsesc atât de bolnav (slăbit), încât sunt numai cu sufletul şi nu mă scol din pat. Nu numai că nu voiu puteà ajunge până acolo, dar nu sunt sigur nici în viaţa mea, doar dreapta lui Dumnezeu o

va menține-o. Deaceea vă rog ca pe un binefăcător al meu să binevoiți a aduce despre aceasta la cunoștința Maiestății Sale, ca să nu mor pe drum fără de vreme și năprasnic. Dar mai cu seamă că eu, pentrucă nu pot venì, să nu cad în disgrația Maiestății Sale împărătești. Scrisoarea mea prea plecată anexată aici să binevoești a o înmânà prea milostivei noastre stăpâne împărătese.

LVI

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către secretarul lui Petru cel Mare, Macarov, din 21 Maiu 1723 [1]).

Eminente domnule Secretar,

Scrisoarea Eminenții Voastre din 30 Aprilie curent am primit-o la 15 Maiu curent, fiind în satele mele din Sevsc foarte bolnav (foarte slăbit) și ca răspuns la ea am scris la Moscova către principele Dimitrie Mihailovici să procedeze după ordinul Maiestății Sale împărătești; cu toate că armeanul Carabet nu se găsește în Moscova, imediat să trimită ordin guvernatorului Astrahanului, ca armenii deacolo cari vopsesc cumaciu (stofă roșie) să strângă vreo trei puduri de piatră deaceea și s'o trimită cât se poate de repede la Moscova, întrucât toți armenii au aceà piatră, iar iarba din care se face aceà piatră se chiamă ciogan și se găsește lângă Terec, aproape de cinstita cruce. Am scris la 18 Maiu curent și general-guvenatorului Chievului, principelui Ivan Iurievici Trubețcoi, ca să se caute aceà iarbă în Ucraina, dar nu știu dacă se va găsì și dacă este vre un om care o cunoaște, ea nu se va găsì în alt loc decât lângă Bahmut, întrucât ea se face pe locuri sărate.

Mă mir foarte mult, că acel armean până acum n'a venit la S.-Petersburg și nu știu de ce și unde a întârziat atât de mult, întrucât noi i-am poruncit să plece din Pavlovsc direct la Moscova împreună cu tipografii; în afară de aceasta din ordinul Maiestății Sale împărătești a fost trimis dela Petre Andreevici Tolstoi cu o scrisoare, unter-ofițerul de gardă Petre Vechentiev, ca să-l ia pe susnumitul armean. Și eu am trimis pe acest Vechentiev după armean și ca să fiu mai sigur am trimis și un dragon special, ca să-l dea pe acel armean lui Vechentiev și acel Vechentiev mi-a trimis o scrisoare cu mâna proprie despre primirea lui din 18 Martie, din satul Lozovca, după ce a trecut Voronejul, despre ce am scris la 8 Martie Eminenții Voastre, trimițându-vă și copie de pe scrisoarea lui Vechentiev; și armeanul aveà cu el și două puduri de lână lucrată din ordinul Maiestății Sale împărătești la Astrahan și o parte

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

din aceà piatră, cu care se poate face probă cu lâna. In celelalte dorind iubirea statornică a Eminenţii Voastre şi sperând că nu ne veţi lăsà uitării, rămân întotdeauna binevoitorul Eminenţii Voastre, gata pentru a vă servì

Dimitrie Cantemir.

In Dumitrievscoie, 21 Maiu 1723.

P. S. Găsind prima scrisoare şi confruntând-o cu ceialaltă, am răspuns, că acele scrisori au ajuns şi armeanul probabil a ajuns şi a scris despre aceà piatră la Astrahan şi în Ucraina. In limba lor piatra se chiamă *Cali.*

LVII

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către principele Goliţin, din 21 Maiu 1723 [1]).

Prea luminate principe, Domnul meu,

Odată cu felicitările cuvenite Alteţii Voastre, vă aduc la cunoştinţă următoarele: la 15 Maiu curent am primit o scrisoare din partea secretarului de cabinet, Alexie Vasilievici Macarov, în care îmi scrie, că Maiestatea Sa a dispus ca armeanul Càrabet, care este adus din Derbent şi care din ordinul Maiestăţii Sale a mers cu noi, să fie predat Berg-colegiului din Moscova unui membru al acelui colegiu rămas acolo; iscusinţa lui constă în aceea, că el din iarba care în acele localităţi se numeşte ciogan face piatră sau cenuşă, care se numeşte cali şi care se întrebuinţează la lucrarea lânii pentru a o face mai moale, şi ca să facă experienţele necesare la Moscova măcar cu o bucată de postav; dacă însă nu se va găsì aceà iarbă din care se face numita piatră, aşi propune ca Senatul să trimită din Moscova imediat după aceà iarbă la Astrahan sau la Terec, aş dispune să se caute aceà iarbă şi în Ucraina; acel armean a fost trimis de către noi încă din Pavlovsc direct la Moscova în luna Martie. In afară de aceasta mi-a mai scris la 25 Februarie din ordinul Maiestăţii Sale Petre Andreevici Tolstoi printr'un sergent din gardă, Petre Vechentiev, trimis special din Moscova, ca să dau imediat drumul armeanului; şi a venit acel sergent în satele din Cursc la 9 Martie; l-am trimis imediat după armean, însoţit şi de un dragon special de ai mei pentru mai multă siguranţă; şi acel sergent l-a ajuns pe armean la 60 de verste dincolo de Voronej în satul Lozovca, şi l-a luat pe seama sa dela dragonul nostru la 18 Martie, trimiţându-mi despre aceasta o scrisoare, a cărei copie o anexez aici; la acel armean erà şi piatra pentru experienţă şi două puduri de lână, pe care le-a lucrat ca probă

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

din ordinul Maiestăţii Sale încă dela Astrahan, şi a luat totul cu el. Unde zăbovesc până acum şi ce s'a întâmplat cu ei nu ştiu, şi cu toate că acel armean nu este în prezent în Moscova, din ordinul Maiestăţii Sale s'a trimis imediat ordin guvernatorului Astrahanului să adune dela armenii, cari vopsesc cumaciu (stofă roşie) vreo trei puduri de aceà piatră şi s'o trimită la Moscova cât se poate de repede, întrucât toţi oamenii deacolo au aceà piatră. Susnumita iarbă, ciogan, se găseşte dela Terec până la cinstita Cruce; am scris şi la Chiev general-guvernatorului, principelui Ivan Iurievici Trubeţcoi, ca să găsească asemenea iarbă, dar nu ştiu precis dacă se va găsì acolo vre un om care s'o ştie şi cred că ea nu se poate găsì în altă parte decât lângă Bahmut, întrucât ea se face pe locurile sărate. Dacă acel Carabet va venì la Moscova, binevoiţi a-l trimite la berg-colegiu şi să-i ordone să facă din aceà lână pe care a adus-o pentru experienţă din Astrahan postav, atâţia arşini, cât vor ieşì. Dacă el nu se găseşte nici la Moscova, nici la Petersburg, trebuie găsit susnumitul sergent Vechentiev şi întrebat, ce a făcut cu acel armean; şi Alteţa Voastră să binevoească a face toate acestea cum prescrie ordinul Maiestăţii Sale, iar eu fiind obligat să aduc la cunoştinţa Maiestăţii Voastre despre acestea, rămân gata a servì întotdeauna pe Alteţa Voastră

Pr. Dimitrie Cantemir.

In Dimitrievscoie. 21 Maiu 1723.

LVIII

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Petru cel Mare, din 21 Maiu 1723 [1]).

Prea luminate, prea puternice Impărate şi atotstăpânitor al întregei Rusii, Petre cel Mare, părintele patriei, stăpâne prea milostive,

Fiind, în ceeace priveşte sănătatea, extrem de slab, mai sufăr greu şi din cauza pretenţiilor din partea mai multor proprietari în ce priveşte dările pentru ţăranii (iobagii) lor, cari mi-au fost daţi de către Maiestatea Voastră prea milostivă; şi în această stare grea a mea mai n'a rămas nimeni din oamenii de casă ai mei, ca să mă caute, întrucât aproape toţi sunt ţinuţi arestaţi la Moscova şi în provinciile Cursc şi Sevsc. Deasemenea şi toţi Moldovenii noştri, cărora li s'a dat mila Maiestăţii Voastre, necunoscând legile şi procedeele ruseşti, sub forma şi numele de cercaşi, au avut ţărani veniţi dela alţii, pe cari conform ordinului i-au trimis (pe la stăpânii lor), şi sunt foarte mult

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

strâmtorați în ce privește dările; chiar dacă s'ar vinde ei înșiși de șapte ori câte șapte, nu ar aveà cu ce plăti, fiindcă au rămas fără țărani. Prea milostive stăpâne, vă rog arătați bunătatea Maiestății Voastre față de mine, robul tău, care este grav bolnav și către bieții Moldoveni, ruinați cu desăvârșire și dispuneți să se acorde un termen pentru plata dărilor până când eu mă voiu însănătoșì și mă voiu învrednicì să văd prea luminata față a Maiestății Voastre.

Al Maiestății Voastre prea plecat rob

Dimitrie Cantemir.

21 Maiu 1723.

LIX

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către secretarul Cabinetului, Macarov, din 23 Iulie 1723 [1].

Domnul meu, Alexie Vasilievici,

Nu voiu stăruì asupra sănătății mele, care slăbește pe zi ce merge. Această slăbire se mărește din clipă în clipă, plecându-se către sfârșit, în loc să meargă spre însănătoșire. Am mare nevoie de bani, astfel că dacă milostivul Făcător mi-ar da ceva tărie, nu voiu aveà cu ce plecà la drum; iar dacă îmi va sosì sfârșitul vieții, nu se va găsì cu ce să mă înmormânteze. Deaceea te rog ca să-mi dai tot ajutorul prietenesc după iubirea binefăcătoare, ce o ai față de mine pentru a mi se da anul acesta o leafă fixă. Intr'adevăr am mare nevoie, căci nu am cu ce face față trebuinților casnice, căci cu toate că trăim la țară, totuși din pricina sdruncinatei sănătăți, cumpărăm totul cu bani peșin. Incă odată te mai rog să nu îndepărtezi această cerere a mea, pentru care dacă voiu mai trăi, voiu fi gata a te slujì cu cea mai mare râvnă. Rămân cu nădejdea în iubirea d-tale prietenească.

A d-tale slugă veșnică și binevoitoare

Dimitrie Cantemir.

LX

Scrisoarea familiei lui Dimitrie Cantemir despre moartea lui, către Ecaterina, din 22 August 1723 [2].

Prea milostivă Impărăteasă!

După cum găsim orice fericire în izvorul cel nesecat al milei Maiestății Voastre, tot astfel și în nefericire, în doliu și nenorocire nu avem alt adăpost decât la Maiestatea Voastră. Fără multe cuvinte, cădem prea umiliți la

[1]) П. Пекарскій. Op. cit., vol. I, pp. 576—577.

[2]) П. Пекарскій. Op. cit., vol. I, p. 577.

picioarele Maiestăţii voastre, o văduvă amărîtă şi ceilalţi orfani săraci, dându-vă de ştire, prea milostivă Stăpână, că în luna lui August deacum în 21 de zile, după amiază, credinciosul rob al Maiestăţii Voastre, soţul meu şi părintele nostru, Dimitrie Cantemir, după o lungă şi grea boală (fiind în satele Sevschie) sfârşit-a cursul acestei vremelnice vieţi, şi s'a mutat la cea veşnică. Deaceea cu lacrimi rugăm pe Maiestatea Voastră, să nu fim îndepărtaţi dela înalta milă a Maiestăţii Voastre ca să nu pierim cu desăvârşire întru această durere. Despre înmormântarea trupului lui, pe care zilele acestea îl vom duce la Moscova, vă rugăm cu multă umilinţă spre a aduce la ştiinţa Maiestăţii Sale imperiale şi ce va binevoi să dispună Maiestatea Sa, să hotărască printr'o poruncă.

Ai Maiestăţii Voastre prea plecaţi robi:

Matei Cantemir — *Principesa Nastasia Cantemir*
Şerban Cantemir — *Principesa Maria Cantemir*
Antioh Cantemir — *Principesa Smaragda Cantemir*

In Dmitrievscoe, August în 22 zile 1723.

LXI

Scrisoarea Anastasiei Cantemir către secretarul lui Petru cel Mare, Macarov, din 7 Octomvrie 1723 [1]).

Domnul meu, Alexei Vasilievici,

Scrisoarea d-voastre, a stăpânului meu, trimisă din Petersburg la 4 Septemvrie trecut am primit-o la timp, pentru care vă aduc, Domnul meu, mulţumiri şi vă rog ca şi pe viitor să nu fiu lăsată de bunătatea d-voastre în situaţia mea nenorocită de astăzi. Că binevoiţi a-mi scrie că din bunătate veţi solicità o hotărîre ca să se plătească salariul cuvenit răposatului, iubitului meu soţ, vă rog cu supunere să arătaţi bunătatea d-voastre, pentru care vom fi obligaţi să vă servim, stăpânul meu, deasemenea vă rog să aveţi în vedere şi alte nevoi ale mele în nenorocirea mea, despre care va vorbì amănunţit Vasilie Mihailovici Guriev. Vă rog, Domnul meu, nu mă lăsaţi cu ajutorul bunătăţii d-voastre, pentru care suntem obligaţi a vă servì cu mulţumire cu întreaga familie.

In celelalte rămân gata pentru a vă servì

Principesa Anastasia Cantemir.

Din Moscova, 5 Octomvrie 1723.

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

LXII

Cererea lui Antioh Cantemir către Petru cel Mare, din 25 Maiu 1724 [1]).

Prealuminate, atotputernice Impărate şi autocrat a toată Rusia, Petre cel Mare, părintele patriei, stăpâne prea milostiv,

Am mare dorinţă de a studià, şi simt înclinarea de a căpătà ştiinţă prin limba latină, şi anume ştiinţa istoriei celei veche şi nouă, geografia, dreptul şi ceeace are legătură cu politica Statului. Nu puţine înclinări am şi către matematică, deasemenea între altele către miniatură.

Dar întrucât susnumitele ştiinţe se capătă mai uşor şi cu mai mult succes în academiile celebre din ţările vecine, se cere şi şedere de mai mulţi ani acolo şi întreţinere bănească, dar orfanagiul meu şi lipsa extremă de bani sunt cunoscute îndestul Maiestăţii Voastre împărăteşti, fără să vi le mai explic.

Deaceea prea supus rog, să ordone înalt stăpânirea Voastră să mi se dea drumul mie preaplecatului în ţările vecine pentru a-mi însuşi ştiinţele sus amintite, şi pentru orfelinagiul meu, după mărinimia Voastră monarhală să mi se dea prea milostiv măcar ceva pentru întreţinerea mea acolo.

Al Maiestăţii voastre împărăteşti prea plecatul rob

Principele Antion Cantemir.

Dată în 25 Maiu 1724.

LXIII

[1]) *Memoiul lui Dimitrie Cantemir asupra situaţiei în Ţările româneşti din anul 1717* [2]).

Informaţii pe cari ni le-a adus trimisul nostru în Transilvania cu paşaportul Maiestăţii Sale Imperiale, plecat la 19 Septemvrie 1716 şi întors la 3 Februarie 1717.

Despre starea lucrurilor în Muntenia.

1. După prinderea principelui Munteniei, Nicolae Mavrocordato, boierii cari prin muncă şi sârguinţă au contribuit la aceasta, bazându-se pe diploma dată întru fericita pomenire de către Cesarul Leopold, iar mai pe urmă confirmată de către Cesarul de astăzi, toţi s'au mutat împreună cu familiile lor în Transilvania, rugând ca prin mijlocirea protecţiei general-comandantului Steinvel, introducând buna ordine potrivit făgăduelii de mai înainte, să fie pus cu titlul complet al principatului (ca principe) fiul întru fericita pomenire a prinţului Şerban Cantacuzino, Gheorghe Cantacuzino, cumnatul nostru adevărat.

[1]) П. Пекарскій. Op. cit., vol. I, p. 578.

[2]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

2. Dar Maiestatea Sa nu numai că nu şi-a îndeplinit făgădueala, ci boierii susnumiţi au cunoscut jaful şi devastarea de nesuferit şi fără nici un respect creştinesc a averilor mobile şi imobile din partea oastei Cesarului, şi în loc de mângâierea aşteptată am auzit: cine i-a făcut pe ei să-şi lase locurile lor şi să treacă în Transilvania? armata nebiruită a Cesarului puteà şi fără concursul lor să cucerească acele locuri şi să le aducă la ţara Cesarului.

3. In afară de aceea, boierii Munteni şi ceilalţi nobili din aceà ţară prevăzând, că în aceste ţări se vor încrucişà armele Cesarului cu ale sultanului, fiecare ce a avut mai scump, adică aur, argint, pietre scumpe etc., tot au adus pentru păstrare în oraşul Transilvaniei numit Cronştadt (Braşov). Aceste lucruri susnumitul general-comandant, stricând lacătele şi violând peceţile stăpânilor acestor lucruri, le-a luat pe toate şi le-a întrebuinţat pentru necesităţile Maiestăţii Sale cesăreşti, ca şi cum ar fi avutul duşmanilor, din care cauză s'au întristat foarte tare toţi, şi plângându-se despre cele petrecute, cu lacrimi i-au povestit în mod confidenţial trimisului nostru, aducându-şi aminte şi glorificând pietatea şi mila Maiestăţii Sale Imperiale şi a întregii armate ruseşti, pe care au cunoscut-o locuitorii Moldovei în campania trecută cu Turcii.

4. Dar a survenit o confuzie şi mai mare, întrucât s'a ordonat ca acel principat muntenesc să fie transformat într'o simplă provincie, şi domnitorul să nu aibă titlul de principe sub următoarea condiţiune rece: dacă susnumitul principe Gheorghie, fiul lui Şerban Cantemir se va mulţumì cu titlul de guvernator fiind subordonat general-comandantului Transilvaniei, atunci va fi trimis însoţit de armata Cesarului să ia în ocârmuire aceà ţară.

5. Această condiţie a fost respinsă cu bărbăţie de către Gheorghe Cantacuzino împreună cu toţi boierii, şi au spus-o pe faţă că ei nu pot suportà altă supuşenie, decât sub forma domniei independente, cum a fost şi sub stăpânirea turcă. La aceasta n'a căpătat nici un fel de răspuns hotărîtor din partea general-comandantului, care s'a scuzat, arătând că el fără ordinul Cesarului nu poate nici făgăduì, nici face nimic. Li s'a admis numai să trimită patru deputaţi ai săi la curtea Maiestăţii Sale cesarului, ca să capete deacolo răspunsul său definitiv. Dar nu poate fi mare speranţă (de reuşită), întrucât când acolo erà încă trimisul nostru, general-comandantul a trimis în ţara muntenească aproximativ două mii de armată uşoară în frunte cu general-locotenentul baronul Tâj, căruia i s'a ordonat nu să întreţie ocârmuirea acelei ţări, ci să ia şi birul anual rămas, aşà cum se luà de către sultan, mai cu seamă dijma şi celelalte dări locale, toate să se perceapă fără cruţare.

6. Dar mai rău decât ori şi ce (cum povestesc ei cu lacrimi) şi mai insuportabil este faptul, că s'a răspândit svonul, cum că s'ar fi îngăduit iezuiţilor ca mănăstirile şi alte instituţii, cari le vor plăceà lor, să fie transformate în biserici papistaşe şi să înfiinţeze colegii, însă ordinul Cesarului sau al Episcopului încă n'a fost făcut cunoscut.

7. Adunarea mai susnumiţilor boieri munteni şi a tuturor episcopilor şi a altor persoane din cler văzându-şi situaţia în astfel de încurcătură s'au consfătuit împreună şi în taină s'au legat cu jurământ şi cu anathemă bisericească, că dacă deputaţii trimişi la curtea Maiestăţii Sale Cesarului nu vor puteà obţine ca domnia acestui principat să fie independentă şi Gheorghe Cantacuzino să fie principele lor după obiceiul strămoşesc, au hotărît unanim să suporte ori şi ce persecuţie chiar captivitatea şi în acest scop să se împartă in alte ţări şi să ceară cu respect protecţia altor monarhi. Indeosebi mă însărcinează pe mine să intervin pe lângă Maiestatea Sa Imperială.

8. Şi cu toate că din cauza fricii, ei nu-şi manifestă intenţiunile lor în scris, dar au comunicat verbal cunoscutului nostru despre situaţia lor încurcată cu scopul de a ni se aduce la cunoştinţă, dorind a aflà părerea noastră, ce să facă în asemenea încurcătură, văzând clar, că ei nu pot trăi sub stăpânirea germană, şi mai cu seamă ştiind că sub Cesari ei vor aveà de suferit mult mai mari greutăţi decât sub Turci.

9. Celelalte, cari mai mult se referă la interesele Maiestăţii Sale Imperiale, temându-se ca aceasta să nu pătrundă sub formă de povestire sau ştire în popor, ceeace i-ar duce la mari nenorociri, au rugat să aduc despre aceasta la cunoştinţa Maiestăţii Sale Imperiale verbal, la ce voiu aşteptà la Sanct-Petersburg ordinele Maiestăţii Sale Imperiale.

Despre starea lucrurilor în Moldova.

1. In Moldova Cesarii au ocupat unele locuri muntoase: Ocna, Bacău, Naliz (Haleş?) şi mănăstirea părintelui nostru Constantin Cantemir, care se găseşte la distanţă de trei ore dela Focşani spre Transilvania, precum şi vechea mănăstire Caşinul. Boierimea şi locuitorii acestor ţări sunt jefuiţi complet şi vrând-nevrând au plecat în Transilvania şi s'au plâns general-comandantului despre jafurile din partea Cesarilor, arătând că ei n'au arătat nici un fel de ostilitate şi au rugat, ca moşiile luate dela ei să li se restitue, dar n'au căpătat nimic în afară de promisiuni vagi şi deşerte.

2. Aceştia, cari au plecat în Transilvania îmi fac o scrisoare de rugăminte în care nu tocmai pe faţă, dar clar roagă protecţia Maiestăţii Sale Imperiale,

exprimându-şi dorinţa prin următoarele cuvinte: să fie o singură turmă şi un singur păstor.

3. Deasemenea şi boierii cari au rămas în Moldova pe lângă principele său şi sunt ţinuţi înconjuraţi, ca în captivitate, de către Turci şi Tătari, pe două căi ne-au trimis ştiri de două feluri: Una către Excelenţa sa general-maiorul Cantacuzino (despre care mărturiseşte scrisoarea lui către noi), din care se vede că boierimea refugiată în păduri şi locuri ascunse din Moldova a ţinut sfat şi roagă să mi se aducă la cunoştinţă mie şi prin noi Maiestăţii Voastre despre situaţia lor nenorocită. A doua prin arhimandritul mănăstirii Suceava, trimis de însăşi mitropolitul, care arhimandrit se găseşte acuma pe lângă noi. In scrisori către mine şi către Maiestatea Voastră el nu scrie nimic, având în vedere greutăţile călătoriei, şi luând în seamă că însăşi arhimandritul dacă va îngădui Maiestatea Voastră va aduce la cunoştinţă personal sau va binevoi (Maiestatea Sa) să-l întreb eu despre toate şi pe urmă să raportez Maiestăţii Sale Imperiale.

4. Din boieri (cari fiind forţaţi de către principele de astăzi de a urma spre Prut împreună cu armata turcă) unul şi anume Sturza, marele vornic, cu consimţimântul tuturor a trimis la mine pe cei doi fii, pe cari i-a avut, fără nici un fel de scrisori şi fără nici o poruncă şi povaţă, ei fiind încă mici de ani; li s'a poruncit numai de către părinte din tabără, ca ei să treacă în Polonia şi acolo, ca şi când n'ar şti unde-s, să mă caute pe mine şi imediat să vie la mine. După ce au venit la mine, au fost întrebaţi de ce în asemenea împrejurări grele au luat asemenea cale; ne-au răspuns scurt: ni s'a poruncit să mergem la tine. Celelalte (cuvintele tatălui lor) vor fi cunoscute toate în ce priveşte situaţia de aici principelui şi Maiestăţii Sale, când noi fiind luaţi cu forţa în armata turcă, trimitem copiii noştri Maiestăţii Sale.

5. In afară de aceasta trimisului nostru i s'a comunicat cu consimţimântul general al tuturor boierilor, că jurământul de fidelitate Maiestăţii Voastre Imperiale pe care l-au depus în mijlocul bisericii, îl vor păstra până la sfârşit. Se tem foarte mult de persecuţiile violente ale Cesarilor în primăvara care vine şi ca nu cumva Maiestatea Sa Cesarul să pretindă supuşenia Moldovei. Cu umilinţă roagă ca Maiestatea Sa imperială în această situaţie nenorocită să nu-i îndepărteze dela protecţia sa monarhală. Ca dovadă a credinţii lor este că dacă Maiestatea Sa va binevoi să dispună prin mine, toţi lăsându-şi patria lor, fără nici un regret, doar dacă ar fi ţinuţi în lanţuri de către Turci, cu bucurie ar veni la bine sau la rău (ferească Dumnezeu) şi vor trece sub prea milostiva protecţie a Maiestăţii Sale Imperiale. Dacă însă vor fi lipsiţi de această speranţă ei sunt hotărîţi mai bine să treacă Dunărea în veşnica

sclavie turcească, decât să stea sub stăpânirea nemțească, sub care ei ar pierde (cum s'a văzut cu Muntenia) nu numai libertatea de care ei s'au bucurat atâtea veacuri chiar sub Turci, dar prevăd că li s'ar știrbì și religia ortodoxă.

6. Comandantul principal al armatei moldovenești, care în campania dela Prut erà cu noi, trăind încă deatunci la granița poloneză, îmi scrie în numele întregii armate, rugând să-i dau un sfat, ce să facă, fiindcă unii din ei nu mai pot suportà mizeria și se înclină spre făgăduințele nemților; ceilalți mai statornici așteaptă răspunsul meu definitiv.

Din Constantinopole.

1. Am primit știrea nu numai dela negustorii greci, cari vin dela Țarigrad, în Transilvania, ci și dela o oarecare rudă a noastră, că Turcii au o frică foarte mare, stau la îndoeală și nu știu ce să facă — să mai continue răsboiul sau să ceară la Cesar încheierea păcii. Dacă vor cere pace, li se vor impune condițiuni insuportabile din partea Maiestății Sale Imperiale, adică de a cedà Belgradul, principatele Moldovei și al Munteniei și întreaga curgere a Dunării până la Marea Neagră, ceeace ar fi pentru ei (Turci) egal cu încătușarea benevolă de mâini și de picioare. Cu Nemții și cu Venețienii ei încă ar mai puteà continuà răsboiul, dar se tem de armata rusă, ca nu cumva să intre în regiunile lor și mai cu seamă că știu că în Polonia stă un corp destul de mare. Zidurile cetății Hotinului care au căzut, încă nu-s reparate și poate numai în vara ce vine se vor îndreptà, din care cauză au o frică foarte mare. Oastea care o apără, atât ienicerii cât și spaghii, fug câte unul, câte doi. Același lucru se povestește și despre Bender.

2. Un oarecare căpitan al oștirii ungurești ușoare, ce să chiamă catanii, a fost trimis cu vreo trei sute de oameni să devasteze locurile de pe lângă Focșani, la hotarul muntenesc, și a avut ordin dacă va puteà să ajungă până la Brăila. Acest (căpitan) când i s'a spus de către țăranii munteni, că nu departe se găsește armata turcă, n'a crezut și s'a îndreptat spre Brăila. N'a mers nici două ore și a dat peste 2000 de turci și de tătari și în urma unei ciocniri ungurii au fost bătuți, au luat-o la fugă și s'au închis în Focșani într'o mănăstire de piatră, unde au fost asediați de către Turci și Tătari, și neavând pulbere și gloanțe toți au căzut împreună cu căpitanul lor în mâinile dușmanilor.

LXIV

Memoriul lui Dimitrie Cantemir adresat, probabil lui Petru cel Mare, în chestiunea Țărilor românești, la anul 1718 [1]).

Mijloace pentru ajutorarea poporului nostru ajuns în nenorocire.

1.

Intrucât unii insistă să se apere cu arma deschisă în vremea de astăzi nevoile acestui popor, s'ar puteà pierde mai mult decât câștigà, fiindcă nimeni care are judecată sănătoasă n'ar sfătuì ca ajutându-i pe alții la nevoi, ar aduce nevoi la ai săi. Dar iată (în ce constă chestiunea):

2.

In chestiuni cari privesc Statul și Maiestatea sunt trei principii cari se pot discutà: statornicia cuvântului dat, onoarea Maiestății și interesul de Stat; în aceste chestiuni trebuește procedat în așà fel, ca prin înflorirea și păstrarea unuia din ele, să nu se aducă vre o știrbire sau vre un neajuns altuia. Aceasta stabilind

3.

mergem mai departe, ca să găsim o modalitate, să ajutăm acest popor nenorocit în așà fel, ca să se păstreze și puterea cuvântului, să strălucească și cinstea Maiestății și Statul angajându-se în alte lucruri să nu sufere. Smerita mea expunere este următoarea:

1. Maiestatea Sa nu demult prea milostiv a făgăduit că prin scrisoarea sa împărătească va confirmà, că el niciodată nu va lăsà poporul nostru fără ajutor Dar judecând că în vremea de astăzi e greu de a le da leafă sau a le ajutà deschis (cu arma), a binevoit să dispuie să plec în Polonia ca să dau speranță acestor nenorociți, ca să rabde greutățile pe cari le vor aveà de învins măcar până la anul viitor. La anul viitor li se va da tot ajutorul posibil cu armata Maiestățiii Sale. Deaceea cred că este foarte necesar să plec în Polonia în primăvara aceasta de unde aș puteà anunțà acest popor în siguranță și nefiind suspectat din partea dușmanilor despre ajutorul și protecția Maiestății Sale Imperiale.

2. Dar în realizarea acestor lucruri n'ar fi bine să fie pus în curent tot poporul. Cred că ar trebuì ca eu să-i pun în curent numai pe cei mai de seamă, adică pe mitropolitul și pe unii din boieri, a căror credință și fidelitate ne este cunoscută, prin oameni cunoscuți și nu prin scrisori, iar ei având aceaste speranță și cunoștință despre promisiune, ar da sfat poporului și i-ar convinge să stea la locurile lor până la timpul fixat.

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

3. Dacă însă unii vor opinà că prezența mea în Polonia va da naștere la oarecari bănueli din partea Turcilor și înainte de sosirea timpului fixat se va începe ceva contrariu, pentru evitarea acestor bănueli sunt mai multe modalități.

1. *Polonia* este o republică liberă și ori și cine poate intrà și ieșì din ea liber, ceeace este cunoscut tuturor.

2. Noi avem familia noastră (rubedenia) în Transilvania și ar trebuì să avem din partea Maiestății Sale Imperiale pașaport, cum că noi am aveà nevoie să mergem din Polonia în Transilvania; și mai cu seamă că avem acolo pe soacra, care are aproape șaptezeci de ani, și care cere prezența mea acolo pentru facerea unui testament și pentru împărțirea averii ei mobile și imobile.

3. In afară de aceea, noi avem o sumă destul de mare de bani comună, parte din care se găsește cu iscălitură la Cesarul Leopold, parte la soția lui Brâncoveanu, luată de mine, fostul domnitor al Munteniei, care dacă nu va fi confirmat prin testamentul soacrei noastre, dacă ea se găsește în viață, se vor pierde pentru vecie.

4. Dacă nevoia ne va face să ne zăbovim mai mult timp în Polonia, mai este încă și altă justificare dreaptă, fiindcă în timpul domniei întru fericita pomenire a tatălui nostru, Ioan Sobeschi, regele Poloniei, a luat moaștele Sf. Ioan de Suceava cu multe pietre prețioase date de către părintele nostru și de către alți domnitori. Și acum îmi scrie mitropolitul Moldovei și roagă ca prin intervenția Maiestății Voastre imperiale, aceste moaște să fie trimise de acolo la Chiev. Și folosindu-ne pe față de acest prilej fără a da de bănuit s'ar puteà face prin oameni credincioși pe ascuns ori și ce corespondență în siguranță și cu certitudine.

5. Intrucât Maiestatea Sa Imperială prea milostiv mi-a dat libertatea de a scăpà pe fratele meu din robia turcească, cred că aceasta nu-se va puteà face decât dacă mă voiu duce în Polonia sau Transilvania de unde îi voiu puteà scrie mai des și în mai multă siguranță și voiu puteà primì scrisori dela el și vom judecà împreună despre modalitatea de a-l eliberà. Pentru acest scop, rog pe Maiestatea Sa Imperială, de a-mi da o scrisoare de recomandație către ambasadorul extraordinar al Maiestății Sale regale franceze în Olanda, către d-l de Șatnov, (Chateauneuf) prietenului vechiu al nostru și al părintelui nostru, deasemenea și către Maiestatea Sa creștină regală. Nu cred că fratele meu ar puteà fi eliberat deacolo fără primejdie, decât numai în corăbii cari se găsesc sub protecția Maiestății Sale regale franceze, numai acestea intră și ies liber astăzi din Țarigrad. In afară deaceea, fiindcă eliberarea lui este un lucru greu, natural că aceasta nu se poate face decât cu foarte mari cheltueli, și după

părerea mea, nu este suficient să fiu eu acolo. Deaceea pentru eliberarea lui cer milă din partea Maiestății Sale cât îi va pune în inima Maiestății Sale Imperiale Dumnezeu.

Zilele acestea a sosit aici din Țara moldovenească arhiepiscopul Romanului, care văzând devastarea întregului principat din partea Cesarilor, precum și a Turcilor și Tătarilor, biserici și mănăstiri distruse prin foc și mai bine de 8000 [1]) de suflete luate în captivitate, făcând sfat cu alți doi din cei dintâiu, a venit aici să ceară Maiestății Sale Imperiale milă și protecție. Povestește că săracii locuitori deacolo nu mai pot suferì tirania, dacă nu-i va ajutà Dumnezeu într'un chip oarecare și Maiestatea Voastră Imperială.

Principele moldovenesc deacum, Racoviță, a cărui soție și copii sunt ținuți la Țarigrad ca ostatici, fiind disperat de lipsa ajutorului creștinesc, se arată mai mult credincios sultanului și a devenit el însăș tiran fără milă și fără frică creștinească, și-i lasă pe Turci și pe Tătari să se năpustească și să-și bată joc de acești săraci.

LXV

Scrisoarea lui Ion Neculce către cancelarul Golovchin, din 27 Noemvrie 1718 [2]).

Prea luminate al meu făcător de bine, Măria ta, Graf Golovchin, cu multă plecăciune mă'nchin Măriii tale.

Dau știre și țiplicuesc (suplicuesc?) Măriii tale de amarul și greul păcatelor noastre celor multe, ci-au rămas în pământul nostru păn la acest cias de nu să mai ridică, care am tot nădăjduit din cias în cias pe marea mărirea puterii și milosului sudar creașcinesc, ca oricum și cu ce de fel mijloace, nu ne va da uitării, să ne lasă în focul cel nestâns la păgân să rămânem să perim. Văzând că au sfadă păgânii și cu alți monarhi nădăjduem și noi tare că va mijlocì puternicul împărat de ne va scoate și pe noi dintr'acest foc. Acmu înțeleasem că păgânii cu alți monarhi s'au așezat și s'au împăcat; numai pentru pământul nostru Moldovii nimea nu s'au pus. Șciindu-ne că ni-am dat protecții prea săninatului măririi Impăratului creașcinesc pravoslavnic, când au vinit mărirea sa la noi în țară, acmu păgânii văzând că nimea pentru noi nu se pune nici se pomeneșce ni-au cuprins de toate părțile, de ni-au luat pământul și ni-au încungiurat toate granițele țării care numai am rămas cu

[1]). In scrisoarea din Ianuarie 1718 a lui Cantemir către Petru cel Mare, este vorba de 80.000. Probabil că cifra din memoriul lui Cantemir e mai aproape de adevăr.

[2]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

suspin la Dumnezeu de cătăm cu ochii în sus, iar altă nădejde di pre nici o parte nu avem; şi ne eu femeile şi copiii de-i busurmănesc, ş'am rămas numai cât Dumnezeu ne crede, de multe prăzi şi nevoi am sărăcit; să fugim, să lăsăm locul-n'avem unde, ce acmu la noi atât au rămas or toți de vii să ne îngropăm, or să ne busurmănim; ce ne rugăm măririi împăratului să fie milostiv asupra noastră, ca un monarh slavnic ce este pe toți creștinii pravoslavnici să nu ne lase să perim, că noi cu câtă putință am avut la vreme când au vinit mărirea sa la noi în țară cu mare bucurie ni-am închinat măririi sale și ni-am nevoit spre slujbă ca tot sângele nostru să-l vărsăm pentru libovul legii Măririi Sale cu mare dreptate n'am avut dela Dumnezeu cias la aceà vreme. Acmu pentru aceà deatunce perim cu toții. Unii sântem lipsiți din pământul nostru deatunce, dela aceà vreme p'in țări streine cu mare lipsă și fără nici o așezare, alții cari sânt în țară (îi) pierd păgânii, ș'ar vre să fugă și n'au unde, văzându-ne la noi cei înstrăinați, că trăim cu mare lipsă fără nici o așăzare, ce ne rugăm prea sfântului Sudar cu toții să facă milă cu noi de neste (este) cias acmu cu alt posob (?) să facă voină cu Turcii, sau să pomenească Mărirea Sa să ne rădice Hotinul din spate şi să ne lasă în obiceile cele vechi. Ne rugăm Măriei Sale să fie milostiv să ne de o bucată de loc unde s'ar socotì de o parte cum este pe Nipru or din sus de Chiev or din gios vo două polcuri supt protecția Măriei Sale cneazului Dimitrie Cantemir, Domnului nostru, care cum ar scăpà din păgân să aibă razăm la acel loc supt mila împărăției să-și chivernisească vieața păn la dată și cias, că s'au umplut țara leşască de podanii noștri, iar de noi de boierii este greu şi nu putem să fim podani de n'a fi mila împăratului cu noi numai ne caută să ne busurmănim, ce ne rugăm Măriii tale să stai la Mărirea sa împărătească să ne scoți răspuns şi ni-l va trimite la noi Măria sa cneazul Dimitrie Cantemir Domnul nostru şi mila lui Dumnezeu cu Măria ta.

A Măriii tale mai mică slugă *Ion Neculce*, biv hatman Moldavschii i gubernator Suceavschii mă închin Mării tale împreună și cu alți boieri moldoveni.

U Nijboj Noebr. 27.

LXVI

Testamentul lui Dimitrie Cantemir [1]).

Sănătate bună, prea milostivă stăpână Impărătească,

1. Fiica mea Maria Dimitrievna va aveà la ea diamantele și alte pietre şi lucrurile pe cari i le-am făcut deosebit şi i le-am dăruit ei; deasemenea toate

[1]) Ѳ. Беєръ. Op. cit., pp. 306—310.

diamantele, pietrele și hainele pe cari le făcusem întru fericita pomenire surorii ei Smaragda și pe care i le-am dăruit fiicei mele Maria, pentru cari are și scrisoare la mână; deaceea la acele lucruri să nu se amestece frații ei și copiii mei și fiica mea Smaragda care s'a născut din soția mea Anastasia Ivanovna. Toate aceste lucruri cred că valorează până la treizeci mii de ruble, ori mai mult, ori mai puțin.

2. Când eram la Moscova a cerut-o în căsătorie principele Ivan Grigorievici Dolgorucov, ceeace mi-a spus-o de câteva ori mie și soției mele; eu eram înclinat spre aceasta, dar fiica mea n'a voit, întrucât principele Ivan Grigorievici n'aveà nici un rang în slujba Maiestății Sale. Dacă principele Ivan Grigorievici s'a logodit dejà, eu las soarta fiicii mele în mila lui Dumnezeu, la bunătatea și îndurarea Maiestății Voastre.

3. Din fiii mei și anume din Mateiu, Constantin, Șerban și Antioh, vreau și rog să-mi fie unul moștenitor din cei trei (în afară de Mateiu), cum se prescrie în legi, și din acești trei socotesc, mai bun pe Constantin, iar având în vedere că în privința inteligenței și științei cel mai bun din toți este acel mai mic, dacă mai pe urmă nu se va schimbà în rău, aveam intențiunea să-l las pe el moștenitor. Dar și în chestia aceasta rog (a dispune) pe Maiestatea Voastră, ca după cum se vor purtà să alegeți ca moștenitor pe cineva din acești trei, adică pe Constantin, Șerban și Antioh, când vor atinge vrâsta egală după aprecierea Maiestății Voastre.

4. Din veniturile satelor mele, din alte înterprinderi și din salariul Maiestății Voastre (dacă va mai rămâneà) să se dea câte trei mii de ruble pe an pentru instrucția copiilor, față de care să arătați mila Maiestății Voastre și să-i trimiteți în alte țări, unde va crede Maiestatea Voastră. Și până când nu vor fi încercați în știință și alte deprinderi, cari sunt necesare împăratului și Statului, să nu fie rânduiți ca moștenitori.

5. Soția mea Anastasia Ivanovna să aibă ea toate diamantele, hainele și alte lucruri pe cari i le-am donat ei înainte și după nuntă; copiii mei să nu aibă amestec în acele lucruri, numai cu o singură condiție, ca ea să le păstreze ca zestre pentru fiica mea Smaragda.

6. Cum a fost înțelegerea mea când m-am logodit cu soția mea Anastasia, cu toate că această treabă am lăsat-o la discreția părinților ei, mama ei, principesa Irina Grigorievna, i-a făgăduit până la cinci sute de dvoruri (familii de robi), iar mai pe urmă principele Ivan Iurievici a confirmat tuturor să-i dea (ei ?) tot avutul mobil și imobil, (cum o dovedesc scrisorile lui trimise din Ucraina), dar asupra acestui lucru eu n'am nici un fel de pretenții. Ceeace va vrea tatăl să-i dea fiicei și nepoatei sale, cu acelea să rămână. Numai fiica

mea să fie crescută și educată după condiția ei; dacă Dumnezeu îi va da viață să caute să găsească un bărbat bun, cinstit și neîndoios în credința împăratului.

7. Nepotului meu Grigorie Bantâș, care nu demult a venit din țara noastră, din banii întreprinderilor mele să i se dea cinci sute de ruble, și rog pe Maiestatea Voastră să fie primit ca paj, fiindcă sper că va fi cuminte, capabil pentru ori și ce știință și deprinde orice repede.

8. Celelalte lucruri casnice ale mele și animalele care se găsesc în Moscova și la țară, și toată gospodăria să fie date sub supravegherea cămărașulu meu Antioh Pavlov, până când va fi orânduit moștenitorul meu, iar pentru supravegherea lui Maiestatea Voastră să binevoească a numì pe cineva din persoanele venite (din Moldova), ca la fiecare șase luni să-i vadă socoteala, și ce se va mai ivì să se predeà în mâinile lui și să se înscrie în condică fiecare lucru aparte.

9. Cămărașului Antioh să i se dea din veniturile mele pentru întreținere câte o sută ruble în fiecare an, iar în natură (rezerve) cât va aveà nevoie și aceasta să i se dea atunci, când va servì copiii mei pe lângă casă, așà cum m-a servit pe mine cu credință și neprihănit dela Constantinopole și până acum.

10. Dacă se va întâmplà să mor pe drum, rog ca păcătosul meu corp să fie trimis la Moscova și înmormântat în mănăstirea grecească aproape de prima mea soție. La înmormântarea mea să nu se facă nici un fel de cheltueală nefolositoare cu ceremonialul (cum este obiceiul acum), să slujească numai un arhiereu, un preot și un diacon; deasemenea și în celelalte zile în cursul anului să se facă după obiceiul bisericesc și după putință să se împartă cerșetorilor și pușcăriașilor milostenie.

11. Față de fratele meu Antioh din Constantinopole să fie mila Maiestății Sale. Pentru serviciul meu credincios să i se dea măcar câte cinci sute de ruble pe an, iar el potrivit promisiunii sale și jurământului sper că va servì acolo cu credință. Dacă împăratul nu va binevoì să-i dea din visteria sa, moștenitorul meu să-i trimită această sumă din veniturile mele; aceasta pentrucă eu trecând în serviciul Maiestății Sale, am fost cauza că fratele meu a căzut în disgrația sultanului, și pe viitor nu există nici o speranță ca el să se poată întoarce în Principat sau să-și întreție casa sa în mod cinstit.

12. In cele din urmă mulțumesc Ziditorului și Dumnezeului meu că la sfârșitul vieții mele mă pot socotì fericit: întâiu, că am scăpat de necazurile acestei lumi în mâinile monarhului ortodox; al doilea, că copiii mei nicicodată nu vor vedeà furia mahomedană; al treilea, sper, că serviciile mele credincioase nu vor fi uitate, și copiii mei nu vor fi lăsați și îndepărtați. Și, în sfârșit, Dumnezeu să ție stăpânirea Voastră neclătinată întru întărirea credinței

pravoslavnice și pentru slava lui Dumnezeu-Tatăl, lui Hristos Mântuitorul și Duhului sfânt, îndeplinitorul. Amin.

LXVII

Diploma de membru dată de către Academia din Berlin lui Dimirtie Cantemir [1]).

Praeses, Propraeses et Directores Regiae Borussiae, quae Berolini condita est, societatis scientiarum, omnibus quorum interest notum testatumq ue facimus.

Si quando Parnassus reviruisse et post rigidas, quas subinde expertus est, hiemes, furentesque irruentis barbarici tempestates, frondosum verticem in auras extulisse dici potuit, id nostrorum temporum felicitati merito vindicamus. Rediere felicia saecula, quibus praetium eruditioni, et honor bonarum artium cultoribus seu post liminio restituta conspiciuntur. Certant inde ab avorum memoria viridissima ingenia, ac velut Olympio igne incensa facem ab Antecessoribus acceptam quam longissime proferre impetu quodam contendunt. Crescit ardor studiis contendentium et continuis progressibus incitatior plus ultra in dies connititur. Favet incrementis maximorum Regum gratia, qui auctoritate et opibus sublevant ad summa tendentium conatus, nec contenti singulorum industriam excitare, ceu agmina eruditorum conscripta expugnandae felicius ignorantiae in aciem emittunt. Unum restabat, quod Platoni in votis fuisse legimus: *ἢ τοὺς Φιλοσόφους βασιλεύειν, ἢ τοὺς φασιλεῖς Φιλοσοφεῖν.*

Sed hoc quoque, optandum magis quam sperandum, eo tempore quo Marti quam Palladi litare magis Regium censetur, impletum admirantes contuemur, dum serenissimus et celsissimus Demetrius Cantemirus S. Rossiaci Imperii Princeps, nec non terrarum Moldaviae haereditarius Dominus quanto rariore, tanto laudatore exemplo, suum cum indagatoribus scientiarum illustre nomen profiteri, suaque accessione societati nostrae splendorem et ornamentum eximium inferre dignatur. Gratulamur merito nobis novam felicitatem, tamque propensam laudatissimi Principis in nos studiaque nostra voluntatem venerabundi agnoscimus. Atque ut eius rei publicum extaret monumentum, ex decreto concilii in acta Telato potestate a serenissimo fundatore in nos collata, praesentes literas consulta subscriptione sigilloque Societatis maiore comunivimus. Dabantur in regione Dorotheopolitana, urbis Berolinensis di XI. Julii, anni a reparata salute MDCCXIV.

Joh. Carol Schott.

Serenissimi et Potentissimi Prussiae Regis Consiliarius ab antiquitatibus et Bibliotheca, Regiaeque scientiarum societatis P. T. Propraeses.

---

[1]) Beyer. Op. cit. pp. 315—316.

LXVIII

Decizia Sinodului rus în chestia cărţii lui Dimitrie Cantemir «Sistemul religiei mahomedane» [1]).

Trebueşte cerut la prealuminatul autor, să ne expună în scris: tot şi fiecare lucru în parte din cele zugrăvite în lucrarea lui, sunt drepte şi cunoscute nu numai la poporul de jos, ci şi la cei aleşi din adepţii lui Mahomed, şi ele se consideră ca adevăr de confesiunea lor? Şi de unde a cunoscut acestea autorul? Dela scriitorii acestei secte sau dela creştini, şi cine sunt aceştia, sau ceilalţii sau şi unii şi alţii la un loc? Şi dacă autorul ne va da o asemenea scriere, se va tipări la începutul sau sfârşitul lucrării. Dacă aceasta nu se poate, trebueşte cerut dela autor să mărturisească în scris, că a luat acestea în lucrarea sa nu dela scriitori oarecari, ci din legendele cele mai răspândite în popor la mahomedani, cunoscute şi ştiute de toţi şi din gura mai multor bărbaţi, cunoscuţi în această sectă. Şi această mărturie a lui, scrisă cu mâna proprie sau semnată, se va tipări la începutul sau sfârşitul lucrării.

Acestea le cere Sf. Sinod nu degeaba şi nu fără rost, ci din două cauze principale, dintre care prima este, ca nu cumva mahomedanii, dacă ceva s'ar răspândi de către noi despre secta lor, ca luat dela ei, mai cu seamă dacă aceasta li este aproape, sau se crede de ei, vor aveà ocazie prielnică de a se plânge şi a ne dezaprobà ca pe nişte calomniatori mincinoşi şi fără

Требовати надлежитъ отъ сіятельнѣйшаго автора, дабы на письмѣ намъ изъявилъ: вся ли и каждое по единому въ дѣлѣ его изображенная, яко извѣстная и твердая не токмо отъ простолюдства, но и отъ избраннѣйшихъ Мухамеду послѣдующихъ содержатся и яко истинная исповѣданіемъ ихъ утверждаются? И откуда авторъ о сихъ извѣстися? Отъ писателей ли оныя секты или отъ христіанъ, и кто суть сіи, или оные, или обое поимянно? И аще таковое о свидѣтелѣхъ писаніе покажетъ авторъ, напечатается оное въ началѣ или въ концѣ дѣла.

Аще еже сіе быти не можетъ, требовати надлежитъ отъ автора, да поне засвидѣтельствуетъ писаніемъ, яко нѣкая въ своемъ дѣлѣ не отъ писателей коихъ либо, но отъ сказаній, у махомеданъ въ народѣ употребительнѣйшихъ, всѣмъ же знаемыхъ и пріятыхъ и отъ устъ множайшихъ мужей, въ сектѣ оной знаменитыхъ, пріялъ. И сіе его свидѣтельство, своеручно написанное или подписанное, въ началѣ или въ концѣ дѣла напечатано будетъ.

Сихъ же отъ автора Святѣйшій Синодъ требуетъ не всуе, и не безъ важности, но двухъ ради важнѣйшихъ причинъ, отъ нихъ же первая есть, да не како мухамеданамъ, аще бы что отъ насъ о сектѣ ихъ разславлено было, аки пріятое отъ нихъ, обаче оное ниже предано имъ есть, ниже вѣруется ими, удобный подастся случай жалитися и порицати насъ, яко лживыхъ и

[1]) П. Пекарскій. Op. cit., vol. I, pp. 567—569.

rușine; deasemenea a țipà, că noi fără nici o pricină și dovezi evidențiale am alunecat spre răutate și inventând batjocori, îi supărăm pe dușmani. Din care cauză va fi, că ei mai mult se vor încredință de nelegiuirea lor și în deșertăciunea de cuvinte nebună, ca în adevărul cel nebiruit și tare, vor triumfà cu mai multă mândrie. Chemarea noastră este de a dorì, rugà și cât se poate de munci și duce grija mântuirii tuturor, și mai cu seamă trebuie să ne păzim ca să nu dăm pildă necredincioșilor de lipsă de blândețe.

A doua cauză a cererii este, ca nu cumva noi înșine și creștinilor, bărbaților iscusiți în toate lucrurile, ca foarte înclinați spre credință ușoară, să le arătăm discuții inutile, ușoare și demne de râs, dacă dispunem să se facă cunoscut ceva tuturor prin tipografie, măcar despre o sectă nebună și necredincioasă în toate, mai cu seamă când ea arată că în părerile sale este o invenție calomnioasă și străină a altora.

Și întrucât toate cărțile, cari apar din această tipografie la început au cunoscuta noțiune, că se zice că sunt tipărite din ordinul împărătesc, trebuie să ne păzim foarte mult, chiar să avem teamă, ca nu cumva tipărind aceste legende, care n'au o mărturie dreaptă, să fie departe de religia istorică și să fie supusă batjocorei și râsului celor pedepsiți în înțelepciune și însăși numele sfânt al augustului nostru stăpân ar fi expus ușor la necinstire, fiindcă trebuie să se creadă și să se citească ceeace s'a scris din porunca lui.

безстыдиыхъ клеветниковъ, купно же и вопити, яко мы въ недостатку причины и оскуденіи явныхъ доводовъ, къ злохитрію уклонилися и, вымысливъ поруганія, супостатомъ досаждаемъ. Отчего будетъ, что болѣе въ нечестіи своемъ утвердятся и о безумнѣйшемъ своемъ суесловіи, аки о крѣпчайшей и непрепобѣдимѣйшей истинѣ, кичливѣе восторжестуютъ. Наше же званіе есть желати, просити и елико быти можетъ трудитися и пещися о спасеніи всѣхъ, кольми паче блюстися подобаетъ, да не подадимъ соблазнъ непреклонства невѣрнымъ.

Другая требованія причина есть, да не како насъ самихъ и христіанамъ искусныхъ во всякихъ вещѣхъ мужемъ, аки зѣло къ легковѣрству преклонныхъ, разсужденія же праздныхъ и посмѣянія достойныхъ и легкосердыхъ, аще что печатнымъ тисненіемъ обнародовати повелимъ, хотя о сектѣ по всему безумной и нечестивой, обаче оная отъ своихъ мнѣній то весьма чуждо и по клеветѣ себѣ отъ другихъ вымышлено быти изъявляетъ.

И понеже всѣ изъ типографіи нашей происходящія книги сіе знаменитое въ началѣ имутъ начертаніе, яко по повелѣнію Императорскому напечатаны быти глаголются, всячески блюстися намъ подобаетъ, паче же и боятися, да не како сицевая сказанія печатая, яже не имутъ правильнаго свидѣтельства, отъ вѣры исторической далеко отстоятъ, поруганію же и посмѣянію въ мудрости наказанныхъ подлежатъ и самого Августѣйшаго Государя нашего священному имени безчестное оное наведемъ легкости шарованіе, ибо

Fiind călăuzit de aceste binecuvântate motive, Sfântul Sinod propune aceste două din cele arătate mai sus cereri prea luminatului autor, şi roagă omenos ca principele-scriitor să nu se supere de a trimite la aceasta răspuns.

După porunca Sf. Sinod a semnat consilierul aceluiaş Sinod şi protectorul şcolilor şi tipografiilor Gavriil, arhimandritul Ipatului.

вмѣнится Его Величество вѣрити и удостовѣряти, яже по повелѣнію Его напечатана читатися будутъ.

Сими убо благословными причинами подвигшися, святѣйшій синодъ обоя изъ вышерѣченныхъ сіятельнѣйшему автору предлагаетъ требованія, и да на оная отвѣтствіемъ довлесотворитъ писатель-князь не отягчится, человѣколюбнѣйше проситъ. По повелѣнію Св. Синода подписалъ тогожъ Синода совѣтникъ, школъ и типографіи протекторъ Гавріилъ, архимандритъ Ипатскій.

LXIX

Răspunsul lui Dimitrie Cantemir Sinodului rus, în chestia «Sistemului religiei mahomedane» [1]).

Răspuns preacinstitului p. arhimandrit şi altora al autorului cărticelei numite «Sistemul religiei Mahomedane» să ne bucurăm întru Domnul.

Cererea Sf. Sinod care conţine hotărîri, adresată mie sub numele cuvioşiei voastre primind-o cu respectul cuvenit, am cetit-o şi răspund.

La prima cerere a Sf. Sinod afirm, că chestiunea numită nu cere alte mărturii, întrucât întregul text expus în această carte dovedeşte suficient şi în multe locuri pe ce argumente se bazează adepţii acelei religii: numai să ordone Sinodul să se revadă cu cea mai mare atenţie.

La a doua cerere răspund că din aceeaşi carte Sf. Sinod are răspuns (satisfacţie) deplin, întrucât fiind treaba mea editura, nu văd nici o nevoie să mă conving eu ca scrierile mele se le confirm prin noui scrieri. Cine însă este luptător pentru nebunia mahomedană şi va încercà să dovedească că întreaga carte sau unele părţi ale ei sunt false, pe acesta (cu ajutorul lui Dumnezeu) sunt gata să-l demasc, că mereu se ţine de gânduri rele. Din această pricină, cred că nu trebuie să ne temem de creştinii, care cunosc arta limbilor şi a obiceiurilor orientale, fiindcă şi ei vor mărturisì aceeaşi ce am expus noi asupra nebuniei lor, cetind în cărţile mahomedane, sau auzind dela însăş mahomedani; ce se vor stăruì să scornească în apărarea lor adepţii religiei mahomedane, nu pot să prevăd eu.

---

[2]) П. Пекарскій. Op. cit., vol. I, pp. 569—570.

La aceia, că n'ar fi fără grijă și temere, ca nu cumva desprețuitorii cărticelei acestea luate sub scutul numelui preamilostivului nostru monarh, ar spune nebunește ceva împotriva-i şi batjocoritor. Vă propun cu supunere părerea, că nu trebuie să cereți semnătura mea, ci să cereți ordinul și încuviințarea prevăzătoare a monarhului, care nepunându-mă pe mine în cunoștință, a ordonat supraveghetorului tipografiei, d-l Abramov, s'o tipărească. In fine adaog, că eu am scris în urma ordinului aceea ce am căutat să știu prin experiența de douăzeci și doi ani. Se va tipări sau nu scrierea mea, întrucât n'a fost consimțimântul meu, n'am nici putere. Binevoitorul şi sluga cuvioșiei voastre, autor

D. C.

LXX

Decizia lui Petru cel Mare dela 1 August 1711, prin care se dă lui Dimitrie Cantemir titlu de principe rus și se făgăduesc case și moșii [1]).

1. Maiestatea Sa sfântă împărătească binevoește a-l avea în mila sa pe principele Cantemir, boierii și ceilalți ofițeri și-i conferă titlul de prealuminat principe al Rusiei lui, principelui Dimitrie, și moștenitorilor lui.

2. Maiestatea Sa împărătească binevoește a-i dărui prințului Cantemir case cu curți de piatră în Moscova și de a-i căută sate în acele localități, despre care lucru s'a trimis ordinul Maiestății Sale Ocârmuitorului senat; s'a poruncit să se dea principelui curtea din Harcov cu fermele și cu satele fostului general-maior Teodor Șidlovschi cu dvoruri și cu animale și cu toate bunurile deacolo.

3. Maiestatea Sa împărătească binevoește a luà sub judecata lui chestiunile provenite din certurile principelui cu familia sa; iar pe Români în ce privește chestiunile lor proprii să-i judece principele Cantemir.

---

1. Его Царское Священное Величество изволяетъ его князя Кантемира, бояръ и прочихъ офицеровъ и Волоховъ, которые нынѣ при немъ, имѣти въ милости своей и титулъ Свѣтлѣйшаго князя Россійскаго содержати ему князю Димитрію и наслѣдникамъ его.

2. Соизволяетъ Его Царское Величество, ему князю Кантемиру въ Москвѣ домъ съ каменными палаты дать, и деревни въ тамошнихъ мѣстахъ пріискать, о чемъ посланъ Его Величества указъ къ правительствующему тамъ Сенату; а въ Харьковѣ велѣно ему князю дать дворъ же съ фольварки, и деревни, бывшаго тамо Генералъ-Майора Θеодора Шидловскаго съ дворами и съ скотомъ и со всякимъ тамошнимъ заводомъ.

[1]) Полное собраніе законовъ Россійской Имперіи. С. Петербургъ, 1830, т. IV pp. 725—726.

4. Principele Cantemir are dreptul să meargă la Moscova şi în alte oraşe, deasemenea să trimită liber oamenii săi, precum şi de-aşi trimite copiii pentru studii în oraşe mai însemnate şi în alte ţări creştineşti.

5. Lucrurile care vor fi aduse în Statul rus de către principe şi ceilalţi, să le vândă fără nici o taxă vamală; iar când ei vor face comerţ cu ceva în Statul rus, vor trebuì să plătească taxa vamală, fiindcă lor nu poate să li se facă excepţie faţă de alţii; în ce priveşte dvorurile şi satele, cari s'a ordonat să se dea principelui în Harcov, de pe acelea nu se ia în visteria Maiestăţii Sale împărăteşti nici un fel de dări.

6. Românii care vor venì acuma în Statul rus împreună cu principele şi nu vor încăpeà în numitele sate ale lui Şidlovschi, despre aceştia s'au trimis ordine domnilor: guvernatorului, amiralului, contelui Apraxin şi principelui Goliţin, ca ei înţelegându-se să le repartizeze iarna aceste locuinţe în guvernămintele lor, iar mai pe urmă şi pentru ei se vor căutà şi li se va da case speciale.

7. Pentru pierderile şi cheltuelile în campania aceasta Maiestatea Sa împărătească va dispune să fie pe viitor răsplătiţi cu mila sa.

---

3. Дѣламъ прилучившимся о какихъ ссорахъ его князя и фамиліи его соизволяетъ Его Царское Величество быть подъ своимъ судомъ, а Волоховъ въ ихъ собственныхъ дѣлахъ судить ему князю Кантемиру.

4. Ѣздить ему князю къ Московѣ и въ иные города, также и посланныхъ посылать свободно, и сыновей своихъ для наукъ въ знатные города и иныя Христіанскія страны отпустить.

5. Вещи, которыя нынѣ при немъ князѣ и прочихъ будутъ въ Россійское Государство привезены, тѣ продавать безъ пошлинъ; а ежели когда они будутъ въ Россійскомъ Государствѣ чѣмъ торговать, изъ того имъ надлежитъ пошлины платить, ибо образца ими, противъ иныхъ, учинить не мочно; а которые дворы и деревни въ Харьковѣ велѣно ему князю дать, съ тѣхъ никакихъ податей въ Его Царскаго Величества казну не берется.

6. Которые Волохи нынѣ съ нимъ княземъ пріѣдутъ въ Россійское Государство, и не могутъ въ данныхъ деревняхъ Ѳеодора Шидловскаго помѣститись: о тѣхъ посланы Царскаго Величества указы къ Господамъ Губернаторамъ, къ адмиралу графу Апраксину и къ князю Голицыну, дабы они согласясь, опрѣделили имъ въ нынѣшнюю зиму въ губерніяхъ своихъ квартиры, и впредь будутъ имъ такожде сысканы и опредѣлены особыя жилища.

7. За утрату и издержку въ нынѣшнемъ походѣ укажетъ Его Царское Величество ихъ наградить своей милостью впередъ.

LXXI

Scrisoarea fostului domnitor al Moldovei, Antioh Cantemir, către Petru cel Mare, din 15 Ianuarie 1719 [1]).

Preaputernice Impărate, atotstăpânitor al întregii Rusii, preamilostive stăpâne. Cu fața smerită mă închin și sărut picioarele Maiestății Voastre.

Dacă s'a revărsat sub soare belșugul milei Maiestății Voastre pentru ori și cine și fiecare, pentru mine s'a arătat clar mila și bunătatea, pe care ați binevoit s'o arătați robului său, fratelui meu, și l-ai primit sub protecția ta monarhală și l-ai pus să stea în liniște și pace la umbra protecțiunii Voastre. Această operă binecredincioasă și împărătească nu puține speranțe mi-a inspirat și mie, ca să recurg la bunătatea Maiestății Voastre cu această prea plecată scriere și cu inima cutezătoare să mă plâng înaintea preasfintei Voastre Maiestăți despre nenorocirea neînduplecată în care mă găsesc eu astăzi.

La venirea Maiestății Voastre în Moldova, fratele meu dorind să-și îndeplinească datoria creștinească, arătând fidelitatea față de Maiestatea Voastră, nu fără frică a trecut în serviciul Maiestății Voastre; iar eu robul Vostru am rămas la judecătorii nedrepți și oblăduitorii furioși, fiind rău suspectat (întrucât mă suspectau, că eu aveam cunoștință de toate treburile fratelui meu), care la început m'au condamnat la moarte. Văzând această nenorocire în viața mea pentru satisfacția lăcomiei lor și pentru îmblânzirea furiei lor am fost nevoit să-mi sacrific tot (avutul) pentru lăcomia lor; și astfel mi-am păstrat viața pentru oarecare timp, iar bănuiala la toți ca la unul și până astăzi a rămas neschimbată în inima lor. Și așà îmi petrec la ei viața acum lipsit de orișice onoruri, pe care le-am avut în trecut și neavând nici o speranță de a primì demnitatea părintească (în afară de aceà demnitate alta n'am cunoscut), mai cu seamă că în această nenorocire suntem lipsiți de cele necesare zilnic, care sunt consumate și suntem disprețuiți de toți. Și așà preaputernice împărate și întreaga familie a noastră suntem persecutați de mari neajunsuri și lipsiți, de cele necesare, și în afară de Dumnezeu altă scăpare nu avem, iar după Dumnezeu mila Voastră împărătească fără de margini, pentru care să binevoiască Maiestatea Voastră să mă ia sub ocrotirea Sa pe mine și pe familia mea, și fixându-mi un salar anual, dintr'o părticică a clemenții Sale ca să restabilim ruina noastră, și confirmând aceasta printr'o diplomă monarhală cu îndurare să ne ajutați la nevoile noastre, pentru ce și eu, robul Vostru, în afară de aceea, că împreună cu toți ai mei voiu ridicà veșnic rugile către Dumnezeu, făgăduesc cu tărie să servesc cu toată fidelitatea

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

Maiestății Voastre și va pune toată sârguința pentru rangul de serviciu, pentru care va fi capabilă neputința mea, și voiu îndeplini din toate puterile ori și ce obligație posibilă, și astăzi rămân prea plecatul rob al preamilostivei Voastre Maiestăți.

Antioh Constantinov 7227 Ianuarie 15.

P. S. Știrile deaici, ne îndrăznind să deranjez pe Maiestatea Voastră, și altele le-am trimis fratelui meu, robului Vostru, iar el va raportà despre toate Maiestății Voastre.

LXXII

Scrisoarea contelui Golovchin către Dimitrie Cantemir, din 13 Iunie 1711 [1]).

Serenissime Rossiaci Imperij et Moldoviae Princeps,
Amice Col-me

Literae Suae Serenitatis, praesentis 8Q ad Suam Sacram Csaream Msttem, Dominum nostrum Clementissimum scriptae, hic integerrime acceptam eidemque Majestati humillime per me repraesentatae sunt, ex quarum contentis Sua Sacra Csarea Majestas fidelitatem Vestram plenissime percepit; pro qua Deo opitulante absque Gratiae et Suae Imperatoriae clementiae Recompensatione Serenitatem Vestram nullatemis praetermissura est, cum autem ob quandam difficultatem iter suum accelerare, rerumque bellicarum directione distracta ipsamet Sua Majestas ad Serenitatem Vestram scribendi tempus non habuerit; idcirco hisce Serenitatis Vestrae in Moldaviam carentiam Annonae esse intellexerit; ideo vult in quantum Serenitas Sua pro ardenti Sua fidelitate, et ad servitia Sua Mstts pari promptitudine, qualicunque modo, licet pro pecunia praeparandae provisoni curam suam impendere velit, Ratione cuius et omnibus quibus cunque potuerit locis, convehere, Universalibus suis Literis divulgare omnibus tam Moldaviae incolis, quam vicinis, velit; ut cujuscunque speciei annonam in exercitum Suae Csareae Mstts vendendam veherent. Quibus Venditoribus et Thesauro Suae Csareae Majestatis, quod in dictis Universalibus condignum nominari decet, praetium et solvetur absque ulla temporis dilatione aut procrastinatione ad proportionem frumenti, ut eo potius ad hoe alliciantur; itaque Sua Csarea Majestas sperat Serenitatem Suam omni conatu et opera hancce

---

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

Suae Csareae Majestalis voluntatem executurum; De reliquis remitto ad relationem Dni Aulici Consiliarii Savvae Ragusiwscij, maneoque Serenitatis Vestrae

ad servitia paratissimus
Tpaosd P. Podobsasd
Comes G. Golowkin

Dat: ad Sorocam
No. 1711
Iunij 138.

P. S. Sua Sacra Csarea Majestas, Dominus noster Clementissimus, mandavit, ut scribam ad Suam Serenitatem quatenus serenitas Vestra, et praecipius fideles, probatas, ac secundo Istro conscias locorum ac viarum, nec non Bugiakiensis, tractus, duas vel tres personas mittere huc, velit quantocujus, Suae enim Csareae Mstis tales homines admodum sunt necessarii

LXXIII

Ordinul lui Petru cel Mare către Senatul rus, din 28 Septemvrie 1716 (?) [1].

Domnilor Senatori,

Căutați în Moscova curte cu palate de piatră domnitorului român principelui Cantemir (care are să trăiască cu familia sa în Statul nostru), care curte ar fi după demnitatea lui, deasemenea găsiți pentru el altă curte în afară de oraș. *Petru.*

La 28 Septembrie din Carlsbad.

Господа Сенатъ,

Пріищите въ Москвѣ дворъ съ каменными палаты Волошскому господарю Князю Кантемиру [который имѣетъ жить своею фамиліею въ нашемъ государствѣ] которой бы дворъ былъ по его достоинству также и другой дворъ загородной ему пріищите.

ПЕТРЪ

въ 28 день Сентября изъ Карлсбада.

LXXIV

Decizia lui Petru cel Mare, din 15 Aprilie 1716, în chestia scutirii de impozite a moșiilor lui Dimitrie Cantemir [2].

Domnilor Senatori,

Domnitorul român, principele Cantemir, s'a plâns într'o scrisoare, că din partea voastră s'a trimis un ordin guvernatorului Chievului principelui Goliţin

[1]) Manuscrisul Academiei Române. No, 326.
[2]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

să se perceapă dările pe anii trecuți de pe satele dăruite lui în plășile Comarnițchi, care după acea dispoziție a ordonat să se ia dările de pe supușii lui din acele sate dela anul 1712 până în anul acesta până la cincisprezece mii ruble; dar întrucât acest domnitor declară în cererea sa, că aceste dări au fost neglijate potrivit dispoziției voastre (ceeace voi în urma cererii lui ați aprobat cu iscăliturile voastre în privința satelor date lui la anul 1712) și ca acele sate și țăranii din cauza dărilor cuvenite visteriei noastre să nu sărăcească, și întrucât acele dări au fost neglijate atâta timp potrivit dispoziției voastre și nu din nebăgarea de seamă a lui; deaceea dispuneți ca supușii lui să fie scutiți de acele dări și despre aceasta trimiteți după primirea acestei (scrisori) ordine guvernatorului Chievului și unde este necesar, ca de pe acele sate conferite de noi principelui Cantemir dările neglijate pentru anii trecuți până în anul acesta 1716 să nu se ceară iar de acum înainte toate dările de pe supușii lui să fie luate în visteria noastră cum se cuvine de pe alți proprietari.

Petru

Din Danțig, 15 Aprilie, anul 1716.

Господа Сенатъ,

Просилъ насъ чрезъ письма волошской господарь князь Кантемиръ, что посланъ отъ Васъ указъ къ Кіевскому Губернатору князю Голицыну о правежѣ доимки съ пожалованныхъ ему деревень изъ Камарицкихъ волостей за прошлые годы которой по тому указу велѣлъ править съ подданныхъ его тѣхъ деревень доимки съ 1712 по нынѣшней годъ въ пятнадцать тысячъ рублевъ, но понеже оной господарь объявляетъ въ своемъ прошеніи что та доимка запущена по вашему приговору (которой вы по ево челобитью о тѣхъ данныхъ ему деревняхъ въ 1712 году за подписаніемъ вашимъ учинили) и чтобъ тѣмъ деревнямъ и крестьянамъ отъ принадлежащихъ въ казну нашу податей въ разореніи не былъ и понеже та доимка чрезъ такъ долгое время запущена по приговору, вашему а не отъ его презрѣнія, и для того велите ту доимку съ подданныхъ его сложить и о томъ по полученіи сего пошлите къ Губернатору Кіевскому и куда надлежитъ указы чтобъ съ тѣхъ деревень его князя Кантемира которыя ему отъ насъ пожалованы той запущенной доимки на прошлые годы по нынѣшней 1716-й годъ не спрашивали, но чтобъ впредь всякіе поборы съ тѣхъ подданныхъ его въ нашу казну имать противъ другихъ помѣщиковъ по надлежащему.

ПЕТРЪ

изъ Данцига, Апрѣля въ 15-й день, 1716 года.

LXXV

Decizia lui Petru cel Mare către Senatul rus din 15 Februarie 1717 în privința scutirii de impozite a moșiilor lui Dimitrie Cantemir [1]).

Domnilor Senatori.

Din Gdansc v'a fost trimis un ordin să dispuneți să nu se perceapă impozitele din anii trecuți de pe satele Comarnițchie a Domnitorului român, la ce răspundeți că acele sate nu pot fi scutite de impozite, care impozite de pe satele amintite până la înapoerea noastră la Petersburg să nu ordonați să se perceapă, și despre aceasta trimiteți ordin Guvernatorului Chievului.

Petru

Din Amsterdam, la 15 Februarie anul 1717.

Господа Сенатъ,

Изо Гданска посланъ къ вамъ указъ дабы съ Камарицкихъ деревень господаря Волошскаго доимочныхъ денегъ за прошлые годы править не велѣли, на что вы отвѣтствуете что доимки сложить съ тѣхъ деревень невозможно того для оной доимки до нашего возвращенія въ Петербургъ править съ помянутыхъ его деревень не велите, и о томъ пошлите къ Губернатору Кіевскому Указъ.

ПЕТРЪ

изъ Амстердама, въ 15 день Февраля 1717 г.

LXXVI

Ordinul lui Petru cel Mare din 20 Februarie 1721 prin care Dimitrie Cantemir se ridică la rangul de consilier secret și senator [2]).

Domnilor Senatori,

După primirea acestei domnitorul român principele Cantemir să fie proclamat în rangul de consilier secret și membru al Senatului.

Petru

In S.-Petersburg, la 20 Februarie 1721.

Conform acestui ordin prealuminatului principe să-i se facă cunoscut ridicarea în rangul amintit și în demnitatea de senator în prezența domnilor senatori, Februarie 22. Să se înscrie în carte.

Господа Сенатъ,

По полученіи сего Господарю волошскому князю Димитрію Контемиру объявите чинъ Тайнаго Совѣтника и членомъ Сената.

ПЕТРЪ

въ С.-Петербургѣ въ 20 день Февраля 1721 г.

---

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

[2]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

По сему указу ему свѣтлѣйшему князю помянутой чинъ и о бытiи сенаторства объявленъ въ присутствiи господъ сенаторовъ сказать. Февраля 22 дня. Записать въ книгу.

LXXVII

Decizia împăratului Petru al II-lea, din 19 Maiu 1729, prin care Constantin Cantemir se confirmă ca moştenitor al moşiilor tatălui său [1]).

Cu mila lui Dumnezeu, noi, Petre al II-lea, Impăratul şi atotstăpânitorul a toată Rusia, etc., etc.

Colegiului (ministerului) nostru de moșii.

In virtutea deciziei bunicului și Stăpânitorului nostru întru fericita și veșnic demnă de amintire Maiestatea Sa imperială din anul 1714 trecut și potrivit scrisorii testamentare a prealuminatului principe Dimitrie Cantemir, am decis să fie moștenitor al averii imobile a lui Cantemir din cei trei fii mai mici ai lui cel mai mare, Constantin, iar celui înlăturat dela moștenire principelui Matei și celorlalți doi mai mici să li se dea averea mobilă, și ordonăm Colegiului nostru de moșii a procedà conform acestei dispoziții a noastre; şi senatului s'a trimis despre aceasta ordinul nostru.

Dat în Consiliul nostru superior secret la 19 Mai 1729.

Божiею милостiю Мы Петръ вторый Императоръ и Самодержецъ Всероссiйскiй и протчая и пр. и пр.

Нашей вотчинной Коллегiи.

Указали мы по силѣ указу дѣда нашего и Государя блаженныя и вѣчнодостойныя памяти Его Императорскаго Величества прошлаго 1714 года и по завѣщательному письму Свѣтлѣйшаго Князя Димитрiя Кантемира быть въ недвижимомъ его Кантемировомъ имѣнiи наслѣдникомъ изъ трехъ меньшихъ большому сыну Князю Константину, а отрешенному отъ наслѣдства князю Матвѣю и протчимъ двумъ меньшимъ дать движимое имѣнiе и повелѣваемъ нашей Вотчинной Коллегiи о томъ по сему нашему указу, а въ Сенатъ о томъ же нашъ указъ посланъ.

Данъ въ нашемъ верховномъ Тайномъ Совѣтѣ Мая 19 дня 1729 году.

LXXVIII

Decizia împărătesei Ana, din 20 Decemvrie 1730, prin care se dau moşii copiilor lui Cantemir [2]).

Ordin către Ocârmuitorul nostru Senat.

Copiilor răposatului Domnitor român: principilor Matei, Serghie și Antioh și surorii lor am dăruit pentru veșnica stăpânire cincisute optzeci și șapte

---

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

[2]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.

de dvoruri (curţi) de ţărani cu pământ şi fără pământ în judeţul Nijnii Novgorod, plasa Muraşchinscaia, care au rămas după ce s'a dat camer-iuncherului Caminschi şi în judeţul Briansc în plasa Crasno-Zabor patru sute nouăsprezece dvoruri, ce au rămas după Menşicov şi au fost distribuite, precum şi douăzeci şi patru de dvoruri din târguşorul Crasnopolie, care depinde de aceeaşi plasă, în total una mie treizeci de dvoruri.

Originalul cu semnătura proprie a Maiestăţii Sale Imperiale. *Ana*

S'a primit la Senat la 20 Decemvrie 1730.

Указъ нашему Правительствующему Сенату.

Пожаловали мы дѣтямъ покойнаго Господаря Волошскаго, Князьямъ Матвѣю, Сергѣю, Антіоху, и сестрѣ ихъ въ вѣчное владѣніе въ Нижегородскомъ уѣздѣ въ Мурашкинской волости что за роздачею Камеръ-Юнкеру Каминскому въ остаткѣ крестьянскихъ и бобыльскихъ пятьсотъ восемьдесятъ семь дворовъ да въ Брянскомъ уѣздѣ послѣ Меньшикова что за роздачею въ Красно Заборской волости въ остаткѣ четыреста девятнадцать дворовъ и къ той же волости приписное мѣстечко Краснополье двадцать четыре двора всего тысячу тридцать дворовъ.

Подлинный за подписаніемъ собственныя Ея Императорскаго Величества руки тако:

АННА

Въ Сенатѣ полученъ Декабря 20 дня 1730 году.

LXXIX

Diploma dată de către Petru cel Mare boierilor moldoveni, cari au trecut cu Cantemir în Rusia [1]).

Cu mila sprijinitoare a lui Dumnezeu, Noi, Prealuminatul şi Preaputernicul mare stăpân, Ţar şi mare duce Petre Alexeevici, atotstăpânitor a toată Rusia mare, mică şi albă... Maiestatea noastră împărătească a conferit, din poporul român (valah), căpitanului Bragă, lui Ion Merescul, Slugerului Dimu, comisului Cârţan, lui Teodor Merescul, căpitanului Teodosie Cârţan,

---

Божіею поспѣшествующею милостію Мы Пресвѣтлѣйшій и Державнѣйшій Великій Государь Царь и Великій князь Петръ Алексѣевичъ всея Великія, и малыя и Бѣлыя Россіи самодержецъ ...[2]) Наше Царское Величество: пожаловали Волошскаго народа Брагу Капитана, Іону Мерескула, Диму Сулжера, Кырцана Комиса, Ѳеодора Мерескула, Ѳедосія Кырцана капитана Павла Мерес-

---

[1]) Ѳ. Бееръ. Op. cit., pp. 368—372.

[2]) Urmează titulatura lungă a ţarului Rusiei.

lui Pavel Merescul, Ion Vătav, Antioh Porucic, am ordonat să li se dea această diplomă de danie a Maiestăţii noastre împărăteşti, întrucât la 2 Iunie, anul curent, 1718, ei au făcut cerere Maiestăţii noastre împărăteşti împreună cu ceilalţi funcţionari ai poporului român, care la anul 1711 au trecut la noi, marele stăpân, din ţara românească (Moldova) cu prealuminatul principe Dimitrie Constantinovici Cantemir, domnitorul român, în serviciul Maiestăţii noastre împărăteşti, că potrivit preamilostivei decizii nominale a Maiestăţii noastre împărăteşti, li se conferă şi li s'a dat moşii potrivit cu rangul lor în regimentul Iziumschii, satul Colodejnâi, şi li s'a repartizat şi câte cât şi cui s'a dat se vede din listă.

Şi ca noi, Marele Stăpân, Maiestatea noastră împărătească, să întărim ceeace le-am dat, am poruncit să li se dea din mila Maiestăţii noastre împărăteşti diplome de danie pentru stăpânirea veşnică asupra acelor moşii date lor. La 9 Iunie anul 1712 trecut am indicat noi, marele stăpân, printr'un Ordin nominal al Maiestăţii noastre împărăteşti, ca moşiile lui Şidlovschi din regimentele Slobodschi, care au fost date prealuminatului principe Cantemir, şi anume şase sute treizeci şi trei (de dvoruri) de cercaşi, patruzeci şi două de ruşi, treizeci şi cinci de polonezi, în total şapte sute zece dvoruri să fie împărţite boerilor şi ofiţerilor de origină română şi altora, cari au ieşit cu

---

кула, Іону Ватава, Антіоха Порутчика, повелѣли имъ дать сію Нашу Царскаго Величества жалованную грамоту для того; сего настоящаго 1718 году Іюня въ 2 день намъ Великому Господарю Нашему Царскому Величеству били челомъ они и протчіе Волошскаго народа чиновные люди, которые въ 1711 году выѣхали къ намъ Великому Государю изъ Волошской земли съ Свѣтлѣйшимъ княземъ Димитріемъ Константиновичемъ Кантемиромъ Волошскимъ Господаремъ въ службу Нашего Царскаго Величества, что по имянному Нашего Царскаго Величества Всемилостивѣйшему Указу пожалованы они, и даны имъ по препорціи чиновъ вотчины въ Изюмскомъ полку въ селѣ Колодежномъ, и отведены, а сколько кому дано, и отведено, тому явствуетъ реестръ.

И дабы Мы Великій Государь, Наше Царское Величество пожаловали ихъ повелѣли на тѣ имъ пожалованныя вотчины по Нашей Царскаго Величества милости для вѣчнаго владѣнія дать жалованныя грамоты. А въ прошломъ 1712 году Іюня въ 9 день указали мы Великій Государь по имянному Нашему Царскаго Величества Указу въ Слободскихъ полкахъ Шидловскаго вотчины, которыя были даны Свѣтлѣйшему Князю Кантемиру, а имянно Черкаскихъ шесть сотъ тридцать три, Русскихъ сорокъ два, Поляковъ тридцать пять, всего семь сотъ десять дворовъ раздѣлить Волошскаго народа Боярамъ и Офицерамъ и инымъ, которые съ нимъ Господаремъ Княземъ Кантемиромъ выѣхали по приложенной роспискѣ, какову подалъ онъ Князь Кантемиръ.

domnitorul principele Cantemir, potrivit listei anexate, pe care a prezentat-o principele Cantemir.

Din acel număr s'a ordonat să se dea căpitanului Bragă cincisprezece, colonelului Ion Merescul cincisprezece, căpitanului Dima douăsprezece, comisului Apostol Cârțan douăsprezece, lui Teodor Merescul douăsprezece, comisului Teodosie Cârțanu douăsprezece, căpitanului de cavalerie Pavel Merescul cincisprezece, Paharnicului Ion cincisprezece, porucicului Antioh opt: total una sută șaisprezece. Iar în știrile trimise din guvernământul Azovului la 18 Iunie 1718 la cancelaria noastră a afacerilor străine de stat (cancelaria ambasadei) se spune: în anul 1712 trecut în luna Septemvrie au fost distribuite potrivit ordinului susnumit al Maiestății noastre boerilor, ofițerilor și altora de origină românească, care au venit cu principele român Cantemir, moșiile lui Șidlovschi în guvernământul Harcov, regimentele Izium, și în udețul Cursc, în afară de acelea, pe care Șidlovschi le-a cedat cu trei ani înainte și potrivit diplomei noastre a mareluistăpân anul trecut la nepoții lui, Laurentii și Grigorie Șidlovschi, și această distribuție s'a făcut după lista alcătuită în bună înțelegere, care a fost trimisă de către principele Cantemir, și anume: în satul Bulacleica căpitanului Bragă treisprezece (dvoruri), în satul Colodejnâi lui Nicolae Zărul · unsprezece, lui Vasilie Zărul unsprezece, lui

Въ томъ числѣ велѣно дать Брагѣ Капитану пятнадцать, Ивану Мерескулу Полковнику пятнадцать, Димѣ Капитану двѣнадцать, Апостолу Кырцану конюшему двѣнадцать, Өеодору Мерескулу двѣнадцать, Өеодосію Кырцану конюшему двѣнадцать, Павлу Мерескулу Ротмистру пятнадцать, Ивану Падчашнику пятнадцать, Антіохію Порутчику восемь,всего сто шестнадцать. А въ вѣдѣніи изъ Азовской Губерніи Іюня 18 дня сего 1718 году присланномъ въ Нашу Государственную Посольскую Канцелярію написано: въ прошломъ 1712 году въ Сентябрѣ мѣсяцѣ по вышеписанному Нашему Царскаго Величества Указу Волошскаго народа Боярамъ и Офицерамъ и инымъ, которые съ Волошскимъ Господаремъ Княземъ Кантемиромъ выѣхали, Шидловскаго мѣстности въ Харьковскомъ да въ Изюмскомъ полкахъ и Курскомъ уѣздѣ кромъ тѣхъ, которыя онъ Шидловской за три года поступился, и по Нашей Великаго Государя грамотѣ изъ разряду справлены за племянниками его за Лаврентіемъ да за Григоріемъ Шидловскими розданы, а оная роздача учинена по полюбовной ихъ заручной роспискѣ, которая прислана отъ Князя Кантемира : а имянно въ селѣ Булаклейкѣ Брагѣ Капитану тринадцатъ, въ селѣ Колодежномъ Николаю Зерулю одиннадцать, Василію Зерулю одиннадцать, Константину Зерулю одиннадцать, Іонѣ Мерескулу двадцать два, Диму Сулжеру двадцатъ два, Кырцану Комису шестнадцать, Өеодору Мерескулу шестнадцать, Өеодосію Кырцану Капитану тринадцать, Павлу Мерескулу одиннадцать, Іонѣ Ватаву одиннадцать, Антіоху Порутчику восемь; а сколько въ тѣхъ селѣхъ четвертныя пашни и угодей,

Constantin Zărul unsprezece, lui Ion Merescul douăzeci şi două, slugerului Dimo douăzeci şi două, comisului Cârţanu şaisprezece, lui Teodor Merescul şaisprezece, căpitanului Teodosie Cârţanu treisprezece, lui Pavel Merescul unsprezece, lui Ion Vătavu unsprezece, lui Antioh Porucic opt; cât pământ arabil şi bunuri se găsesc în acele sate, despre aceasta nu se scrie nimic în cărţile de distribuţie. După distribuţia susnumitelor persoane a pământului arabil şi a bunurilor s'a ordonat să stăpânească aceea ce a stăpânit Şidlovschi în proporţia numărului dvorurilor, aceasta întrucât moşiile lui Şidlovschi au fost sechestrate, când Şidlovschi a fost luat în armată şi nu s'a putut luà ştiri dela nimeni cât pământ arabil şi moşii se găseşte în acele moşii. In afară de aceasta, în scrisoarea Alteţii Sale principelui Cantemir din 24 Iunie trimise la cancelaria afacerilor străine (ambasadei) se spune, că din moşiile conferite funcţionarilor de origină română unor din ei în urma certei întâmplate între ei la anul 1715, în care s'a săvârşit şi omor, pentru care acei vinovaţi au fost pedepsiţi (amendaţi), iar pe urmă s'au împăcat, după cercetare li s'au schimbat dvorurile, ca înainte să nu mai aibă nici un motiv de a ridicà certurile, care au avut loc înainte; şi unde, cui, şi ce număr de dvoruri li s'au schimbat, ne-a trimis lista principele Cantemir; şi cu această ocazie a rugat, ca în diplomele Maiestăţii noastre moşiile să fie distribuite conform

о томъ въ раздаточныхъ отказныхъ книгахъ не написано. А по раздѣленію вышерѣченымъ чинамъ пашнею и угодьи велѣно владѣть тѣмъ, чѣмъ владѣлъ Шидловскіи по препорціи двороваго числа, для того какъ мѣстности Шидловскаго описываны, тогда онъ Шидловскій взятъ былъ въ армію, и о четвертной пашни и угодьяхъ, сколько въ тѣхъ мѣстностяхъ есть, вѣдѣнія взять было не у кого. Да Іюня въ 24 день въ письмѣ Его Свѣтлости Князя Кантемира поданомъ въ . . . . . . Канцелярію написано: что изъ пожалованныхъ чиновнымъ Волошкаго народа людемъ мѣстности нѣкіимъ изъ нихъ за прошедшую между ими въ 1715 году ссору, въ которой и убивство учинилось, и за то винные штрафованы, а потомъ примирились, по разсмотрѣнію его дворы перемѣнены, дабы впредь не имѣли никакой притчины къ возобновленію бывшей ссоры, а гдѣ кому и по скольку дворовъ перемѣнено, тому прислалъ онъ Князь Кантемиръ роспись; и притомъ просилъ, чтобъ вышеобъявленныя ради вины велѣть въ жалованные имъ Наши Царскаго Величества грамоты, о которыхъ они бьютъ челомъ, тѣ мѣстности по учиненной перемѣнѣ, а не по первой раздачѣ написать. А въ росписи за приписаніемъ Его Князя Кантемира написано: въ селѣ Булаклейкѣ Брагѣ Капитану по указу дано тринадцать, да емужъ уступили Іона Постельникъ десять, Антіохъ Камарашъ одиннадцать, всего тридцать четыре двора, а изъ тѣхъ его Браги Капитана дворовъ отдано Николаю Зерулю двѣнадцать, Василію Зерулю одиннадцать, Константину Зерулю одиннадцать дворовъ, а вмѣсто тѣхъ

schimbărilor făcute, şi nu după distribuţia cea dintâi, cum cer ei. Iar în lista de distribuţie cu semnătura principelui Cantemir se scrie: căpitanului Bragă i s'a dat din ordin în satul Bulacleica treisprezece, şi tot lui i-a cedat Ioan Postelnicul zece şi Antioh Cămăraş unsprezece în total treizeci şi patru de dvoruri, şi din acele dvoruri ale căpitanului Bragă i s'ai dat lui Nicolae Zărul douăprezece şi lui Vasile Zărul nnsprezece şi lui Constantin Zărul unsprezece dvoruri; iar în locul acestora căpitanului Bragă i s'a dat în satul Colodejnâi unsprezece a lui Nicolae Zărul, unsprezece a lui Vasile şi unsprezece a lui Constantin — în total treizeci şi trei de dvoruri. Şi noi Prealuminatul şi Preaputernicul Mare Stăpân, Ţar şi marele duce Petre Alexeevici, atotstăpânitorul întregei Rusii mari, mici şi albe, Maiestatea noastră împărătească am ordonat să se dea susnumiţilor funcţionari de origină română moşiile lui Teodor Şidlovschi, şi anume:

In regimentul Iziumschi satul Colodejnâi să stăpânească căpitanul Bragă treizeci şi trei, Ion Merescul douăzeci şi două, Dima Slugerul douăzeci şi două, Comisul Cârţanul şaisprezece, Teodor Merescul şaisprezece, căpitanul Teodosie Cârţanul treisprezece, Pavel Merescul unsprezece, Ion Vatavul unsprezece, Antioh Porucicul opt, în total o sută cincizeci şi două de dvoruri, şi pământ arabil şi bunuri, cât a stăpânit Şidlovschi proporţional cu numărul dvorurilor; şi să stăpânească acele moşii ei însăş, iar după ei soţiile lor şi copiii. Drept care s'a dat diploma de danie a noastră, a marelui

---

ему Брагѣ Капитану въ селѣ Колодежномъ ихъ Зерулевыхъ Николаевыхъ одиннадцать, Васильевыхъ одиннадцать, Константиновыхъ одиннадцать, всего тридцать три двора. И мы Пресвѣтлѣйшій и Державнѣйшій Великій Государь Царь и Великіи князъ Петръ Алексѣевичъ всея Великія и малыя и Бѣлыя Россіи Самодержецъ, Наше Царское Величество пожаловали Волошскаго народа вышеименованныхъ чиновныхъ людей повелѣли имъ даннымъ мѣстностями Өеодора Шидловскаго, а имянно: въ Изюмскомъ полку въ селѣ Колдежномъ владѣть Брагѣ Капитану тридцать три, Іонѣ Мерескулу двадцать два, Димѣ Сулжеру двадцать два, Кырцану Комису шестнадцать, Өеодору Мерескулу шестнадцать, Өеодосію Кырцану Капитану тринадцать, Павлу Мерескулу одиннадцать, Іонѣ Ватаву одиннадцать, Антіоху Порутчику восемь всего сто пятьдесять два двора, а четвертной пашни и угодѣй чѣмъ Шидловскій владѣлъ, по препорціи двороваго числа; а владѣтъ, имъ тѣми мѣстностьми самимъ, и поиихъ женамъ ихъ, и дѣтямъ. Чего ради дана имъ сія Наша Великаго Государя жалованная грамота за нашею Царскаго Величества печатью въ нашемъ Царствующемъ градѣ Санктпетербургѣ лѣта отъ Рождества Христа Спасителя Нашего Бога 1718, Октобря 31 день, Государствованія Нашего 37 году.

Государственной Канцлеръ Графъ Гаврила Головкинъ.

Stăpân, cu pecetea Maiestății noastre în orașul nostru ocârmuitor Sanct Petersburg. Anul dela nașterea lui Hristos Dumnezeul Mântuitorul nostru 1718. Octomvrie 31, iar al domniei noastre al 37-lea.

Semnată de către Cancclarul contele Gavriil Golovchin.

LXXX

Notationes quotidianae a lui Ivan Iliinschi (un fragment) [1].

Iunie

1721.
Die.

21. Am fost la Senat. Generalul Cantacuzino a luat prânzul la noi.

22. Am primit o scrisoare dela Cămăraș împreună cu o poliță de 90 ruble a lui Luca Armanu.

23. A fost la Senat. Scrisoarea prealuminatei principese a noastre adresată principelui Ivan Iurievici a fost trimisă lui Panin.

28. Stolnicul Lupul a sosit și mi-a adus lupii mei (sic).

29. Au sărbătorit după prânz în grădină.

30. Terminându-l pe Agapit, l-am dat principelui.

Iulie

1. Am dat polița pentru 59 ruble lui Ivan Iurievici.
2. Am început să-l învăț pe Filip a scrie.
3. A fost la Senat.
4. A trecut un an de când a murit prințesa Smaragda.
5. A fost la Senat.
6. A ascultat neînțelegerile vatavului Lupul cu țăranii.
7. A fost la Senat.
8. Ivan Boroda s'a înecat. Pe Istrat l-au bătut.
9. Herțogul de Golștinia a fost la noi după prânz.
11. Menșcicov, venind seara la noi împreună cu principesa și cumnata sa, au petrecut la noi mai mult de o oră.
12. A fost la Senat.
14. A fost la Senat. Desenul principesei s'a trimis la Moscova prin Slonschi.
17. A fost la Senat. Herțogul de Golștinia împreună cu toți miniștri au prânzit la noi, au dansat mult și au luat cina.

---

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 325. O parte din aceste notițe au fost publicate de către Pecarschi, op. cit., pp. 236—237.

Datele nu corespund întocmai cu cele din manuscrisul Academiei.

18. Din cancelaria de sub supravegherea principelui Petre Mihailovici Golițin a venit funcționarul Vasilie Greaznov pentru descrierea locului viran a lui Corsacov și să constate dacă acolo este vre o clădire sau legume și cine și după ce decizie îl stăpânește.

19. A fost la Senat, însă n'a stat mult.

(Notițele lui Iliinschi se termină cu ziua de 9 Iulie 1724).

LXXXI

Cererea Anastasiei Cantemir către împărăteasa Ecaterina I, prezentată prin unchiul său maiorul-general Iurii Trubețcoi, în Iunie 1725 [1]).

Prealuminată, preaputernică, mare stăpână, Impărăteasă Ecaterina Alexeevna, atotstăpânitoarea a întregei Rusii.

Face cerere soția principelui Dimitrie Constantinovici Cantemir, văduva Nastasia, și în ce constă cererea urmează punctele.

1

După moartea soțului meu Maiestatea Voastră din bunătatea firească pe care o arătați față de toți și mai cu seamă față de cei ce sufăr, ați binevoit a mă încurajà pe mine, pe roaba voastră, în greaua mea văduvie printr'o milostivă scrisoare a Maiestății voastre și nădăjduind în făgăduința înaltei mile a Maiestății voastre față de mine, roaba voastră, îndrăsnesc eu orfana și neputincioasa de a căderà la picioarele Maiestății voastre cu această cerere preaplecată și plină de lacrimi și a cere milă.

2

După moartea soțului meu, am rămas cu fiica mea și trăesc până acum orfană în văduvia mea într'o sărăcie extremă, astfel că n'am nici acoperemânt pentru adăpost, nici hrană, fiindcă după bărbatul meu au luat cu forța toată averea mobilă și imobilă copiii lui; deasemenea și toate scrisorile bărbatului și lucrurile care mi-au fost date mie ca zestre; iar pe mine, văzându-mă în văduvia mea, orfană și neputincioasă, m'au lăsat fără nimic, și împotriva ordinului Maiestății Voastre nu-mi dau până acum nici măcar hrană pentru mine, roaba voastră, și pentru fiica mea.

3

Fericita și veșnic demna de pomenire Maiestatea Sa prin mijlocirea Maiestății Voastre a ordonat, ca atât barbaților rămași fără soții, cât și văduvelor rămase fără barbați să li se dea a patra parte și a dispus să se confirme aceasta

[1]) Manuscrisul Academiei Romăme, No. 326.

şi a binevoit să semneze cu mâna proprie, şi Maiestatea Voastră din bunătatea monarhală firească a Domniei Voastre dar mai cu seamă ocrotind orfelinagiul nenorocit al tuturor văduvelor, a binevoit să reconfirme şi să aprobe acele decrete; şi potrivit acestui ordin, dacă bărbatul meu ar fi rămas după mine, lui i s'ar fi dat a patra parte din zestrea mea, fiindcă până acum tuturor bărbaților și femeilor văduve li se dă fără nici o îndoială a patra parte; iar văduvei Cantacuzino, întrucât barbatul ei a fost venetic (străin), s'a dat din înalta milă a Maiestății Voastre nu numai a patra parte, ci toate satele bărbatului ei pe care astăzi le stăpâneşte ea; şi el, Cantacuzino, a venit împreună cu bărbatul meu.

4

Iar eu roaba voastră vă rog pentru o pătrime a averii barbatului meu; potrivit acelui ordin al Maiestății Voastre și potrivit obiceiului de a se da văduvelor a patra parte Ocârmuitorul Senat a hotărît și semnat decizia să mi se dea și mie roabei voastre a patra parte (din averea) rămasă după bărbatul meu; dar eu roaba voastră nici până acum nu stăpânesc nimic, ci se caută, dacă a fost dată bărbatului meu diplomă de danie asupra acelor sate.

5

Maiestatea Voastră a binevoit a luà parte în persoana sa înaltă în campania turcă, când soțul meu potrivit unei convenții scrise și semnate de către fericita și întru vecie vrednică de pomenire Maiestatea Sa, și întărită cu pecetea Statului a trecut la supușenia Maiestății Sale; și pentru aceà trecere în aceà convenție este scris, că Maiestatea Sa îl va face pe barbatul meu să aibă drept de moștenire și în virtutea dublei înțelegeri, când Maiestatea Sa a binevoit să-i dea bărbatului meu acele sate de moştenire pentru hrana lui şi a familiei lui, nu puteà să nu se fi scris în aceà convenție, că se dă și pentru hrana soției și copiilor lui.

Aceà convenție cu semnătura proprie a Maiestății Sale, bărbatul meu a considerat-o drept diplomă de danie, și deaceea n'a stăruit pentru altă diplomă de danie; în afară de aceea el știà, că nici la unul din cei veniți, căror li s'au dat sate, după moartea lor satele n'au fost trecute pe numele Maiestății Voastre și treceau ca moștenire soțiilor și copiilor lor, ci numai acelora li se ia unde din mila Maiestății Voastre se spune că acele sate să dau numai pentru trai cât trăește primitorul și deaceea acele sate nici nu treceau ca moștenire. Bărbatului meu nu i s'a făcut cunoscut aceasta, întrucât acele sate au fost date lui cu dreptul de moștenire și deaceea el în scrisoarea (testamentul) pomenită dispune și de moștenitori.

7

In ceeace priveşte scrisoarea (testamentul), pe care a lăsat-o bărbatul meu, în aceà scrisoare el nu înlătură pe roaba voastră dela a patra parte, şi dacă n'a scris anume ca să-mi se dea a patra parte, n'a făcut-o, cunoscând decretul Maiestăţii Voastre şi n'a scris ca după moartea lui să mi se dea a patra parte, potrivit deciziei Maiestăţii Voastre, fiindcă tuturor văduvelor li se dă; şi chiar dacă vre-un bărbat când moare scrie în testament, că nu lasă soţiei a patra parte, acele testamente din ordinele Maiestăţii Voastre la toate departamentele (ministerele) sunt considerate ca protivnice ordinelor Maiestăţii Voastre, şi ne luând în seamă acele testamente dau soţiilor a patra parte, cum se ordonă în deciziile Maiestăţii Voastre.

8

In aceeaşi scrisoare soţul meu arată, că cu lucrurile pe care mi le-a dăruit să-mi cresc şi să-mi mărit fiica, şi deaceea el cunoscând că prin ordinul Maiestăţii Voastre mi se va da a patra parte, ca şi tuturor văduvelor, nu mi-a lăsat acele lucruri şi nici alt ceva pentru hrană, căci nu puteà să mă lase fără ca să-mi dea ceva pentru hrană; ar fi împotriva legilor dumnezeeşti, dispoziţiilor Maiestăţii Voastre, şi însăşi conştiinţei, ca lucrurile amintite, pe care mi le-a lăsat bărbatul meu pentru creşterea şi măritatul fiicei mele să fie împărţite prin decizia senatului tuturor, cum se arată în dispoziţiile Maiestăţii Voastre.

Preamilostivă stăpână, aruncă-ţi ochii la cererea plină de lacrimi a roabei Voastre neputincioase şi la nenorocirea văduviei mele şi orfelinagiul fiicei mele şi porunceşte să se pună pe această cerere rezoluţia milostivă, potrivit deciziilor Maiestăţii Voastre şi după exemplul cum se procedează cu alte văduve, cari au rămas după bărbaţii lor ruşi, sau veniţi, şi nu ordonà să fiu lipsită de a patra parte de avere şi prin aceasta să se incalce decizia Maiestăţii Voastre şi să daţi un exemplu cu săraca şi neputincioasa voastră roabă.

Preamilostivă stăpână Impărătească rog a pune rezoluţia Maiestăţii Voastre pe această cerere.

Iunie, anul 1725.

LXXXII

Diploma de confirmare ca moştenitor, dată de către împărăteasa Ana lui Constantin Cantemir, fiul lui Dimitrie, din 12 Maiu 1732 [1]).

Cu mila sprijinitoare a lui Dumnezeu, Noi, Ana Impărătească şi atotstăpânitoare a toată Rusia...[2]). Intrucât din ordinele unchiului nostru întru fericita

[1]) Manuscrisul Academiei Române, No. 326.
[2]) Urmează titulatura lungă a ţarilor ruşi, pe care o emitem.

şi vrednică de amintire Maiestatea sa imperială Petru cel Mare s'a dat răposatului prealuminat principe Dimitrie Cantemir ca moşie din plăşile curţii Maiestăţii noastre imperiale una mie de curţi ţărăneşti şi anume la 1712 Iunie 9, Iulie 29, la 1713, Septemvrie 2 în judeţul Sevsc din (plăşile Comarniţchi) satul Glodnevo din cantonamentul Glodnev, satul Solomino cu cătunele din cantonamentul Radogojschi; în anul 1718, Martie 15, Decemvrie 3 s'a ordonat să-i se dea ceeace n'a ajuns la numărul de mai sus de una mie curţi una sută cincizeci şapte de curţi, deasemenea şi celor fără pământ, care erau înscrişi în registrele vechi între cei cu curţi li s'au dat case speciale; tot după el, principele Cantemir, la 23 Septemvrie 1720 în urma cererii lui a fost lăsată laolaltă aceà mie de curţi ţărăneşti în plăşile Comarniţchi şi deosebit de aceea satul Ciornaia Greazi cu cătunele în judeţul Moscova şi Bulatnicovo şi din moşiile lui Teodor Şidlovschi în judeţul Cursc sătişorul Ucolovo cu toate bunurile şi în puterea acelor ordine au fost lăsate după el, principele Cantemir; şi la 1723 principele Cantemir murì şi după el a rămas soţia lui, văduva principesa Nastasia, cu fiica principesa Smaragda şi fiii vitregi a acestei soţii, fiii principelui Dimitrie, principele Matei, principele Constantin, principele Serghie, principele Antioh, şi fiica (lui), fiica vitregă a ei principesa Maria, şi în scrisoarea testamentară a principelui Dimitrie Cantemir din 28 Septemvrie se scrie, că el a rugat-o pe mătuşa noastră întru fericita pomenire împărăteasa Ecaterina Alexeevna, ca din trei fii ai lui Constantin, Serghie şi Antioh (în afară de Matei), unul din aceşti trei să fie moştenitor aşà cum prevăd dispoziţiile noastre, şi din cei trei îl crede ca pe cel mai bun pe principele Constantin, despre care am amintit, iar în ce priveşte ştiinţa şi inteligenţa cel mai bun din toţi e cel mai mic fiu al lui, pe care, dacă mai pe urmă nu se va schimbà în rău, intenţionà să-l lase pe el moştenitor, dar şi în aceasta roagă, să fie cineva din cei trei rânduit ca moştenitor când va ajunge la vârsta legală şi judecând după purtarea lor, şi până când nu vor fi încercaţi în ştiinţe care ne sunt necesare nouă şi Statului să nu ajungă moştenitori; iar la anul 1728 au făcut cerere principele Matei, principele Serghie, principele Antioh Cantemir, ca din averea imobilă a tatălui lor să se dea trei părţi moştenitorului, care va merità, întrucât şi în testamentul tatălui lor ar fi scris aşà, iar celorlalţi doi fii să li se dea averea mobilă şi după acel ordin din averea imobilă a părintelui lor, să se dea trei părţi lui, principelui Constantin, iar a patra parte mamei lui vitrege, principesei Nastasia, iar în anul 1830 potrivit preamilostivului ordin s'a dat principelui Matei, principelui Serghie, principelui Antioh şi surorii lor principesei Maria Cantemir una mie trei sute de curţi ţărăneşti; astăzi a făcut cerere preasupusă Maiestăţii noastre împărăteşti, Marei împără-

tesc, locotenentul din regimentul din leib-garda noastră principele Constantin, fiul principelui Cantemir, ca susnumita avere imobilă, al cărei moștenitor a fost făcut potrivit testamentului tatălui său și deciziei nominale a nepotului nostru întru fericita pomenire a Stăpânitorului Impărat Petru al doilea, ca preamilostiv să-l confirmăm și aprobăm ca moștenitor din neam în neam, și să-i dăm diploma de conferire a Maiestății noastre imperiale; de aceea noi, marea stăpânitoare Maiestatea noastră imperială, confirmăm și aprobăm ca principele Constantin și urmașii lui să stăpânească pentru vecie trei părți din averea imobilă arătată mai sus a tatălui lui pe care a fost făcut moștenitor; de aceea am ordonat să se dea această diplomă de danie a Maiestății noastre imperiale cu semnătura mâinei proprie și întărită cu pecetea Statului nostru. Dată în Sanctpetersburg la anul 7240 dela facerea lumii, iar dela nașterea lui Hristos Dumnezeu Mântuitorul nostru 1732, la 12 Maiu, iar a domniei noastre al treilea an.

Pe diploma originală semnat cu mâna proprie a Maiestății Sale imperiale astfel: *Ana*

Cancelar contele Golovchin. In condică introdusă la 12 Maiu anul 1732, No. 142.

Божіею поспѣшествующею милостію мы Анна Императрица Самодержица Всероссійская...[2])

Понеже по указамъ дяди нашего блаженныя и вѣчнодостойныя памяти Его Императорскаго Величества Петра Великаго пожаловано покойному Свѣтлѣйшему князю Димитрію Кантемиру изъ нашихъ Императорскаго Величества дворцовыхъ волостей, а именно въ 1712-мъ Іюня 9, Іюля 29, 1713 Сентября 2-го чиселъ Севскаго уѣзду изъ Комарецкихъ въ Глодневскомъ стану село Глоднево въ Радогожскомъ стану село Соломино съ селы и съ деревнями тысяча дворовъ крестьянскихъ въ вотчину; въ 1718 году Марта 15, Декабря 3 чиселъ въ вышеписанное число тысячу дворовъ чего было не додано велѣно додать сто пятьдесятъ семь дворовъ; такожъ и бобылямъ которые въ прежнихъ отказныхъ книгахъ написаны во дворехъ особыми избами быть; за нимъ же княземъ Кантемиромъ 1720 году Сентября 23 дня по челобитію его велѣно ему князю Кантемиру ту тысячу дворовъ крестьянъ изъ тѣхъ Камарецкихъ волостей отказать сряду да особливо въ Московскомъ уѣздѣ села Черная Грязь 3 деревнями да Булатниково да изъ мѣстностей Ѳеодора Шидловскаго въ Курскомъ уѣздѣ сельцо Уколово со всѣми угодьи и по силѣ тѣхъ указовъ за нимъ, княземъ Кантемиромъ отказаны; и въ 1723 году онъ князь Кантемиръ умре а послѣ его остались жена, вдова княгиня Настасья, съ дочерью княжною Измарагдою да означенной жены его пасынки, а его князя Дмитріевы дѣти, князь Матвѣй,

34*

князь Константинъ, князь Сергій, князь Антіохъ, да дочь, а ее паштерица княжна Марья, а въ завѣщательномъ письмѣ его князя Димитрія Кантемира 1722 году, Сентября 28 числа написано, что онъ Кантемиръ просилъ тетки нашей блаженныя памяти Государыни Императрицы Екатерины Алексѣевны дабы изъ дѣтей его Константина, Сергія и Антіоха (кромѣ Матвѣя), которому нибудь изъ трехъ наслѣдникомъ быть, какъ наши указы повелѣваютъ и изъ тѣхъ трехъ лучше разсуждаетъ сына помянутаго князя Константина а въ умѣ и наукахъ меньшой его сынъ отъ всѣхъ лучше ежели впредь въ худшее не премѣнится намѣренъ былъ его въ наслѣдство оставить, но и то проситъ смотря ихъ обхожденія, какъ будетъ въ законномъ возрастѣ кого нибудь изъ тѣхъ трехъ опредѣлить въ наслѣдство, а пока не опробованы будутъ въ наукахъ которые суть надобны намъ и государству въ наслѣдники не опредѣлять; а въ 1728 году били челомъ князь Матвѣй, князь Сергій, князь Антіохъ Кантемиры, чтобъ отца ихъ изъ недвижимаго имѣнія три части отказать за наслѣдникомъ, который удостоенъ будетъ, понеже де и въ духовной отца ихъ о наслѣдникѣ такъ написано, а протчимъ двумъ меньшимъ дѣтямъ дать движимое имѣніе и по тому указу и съ того отца ихъ недвижимаго имѣнія три части отданы ему князю Константину, а четвертая часть мачихѣ его княгинѣ Настасьѣ, а въ 1730 году по всемилостивѣйшему указу пожалована имъ князю Матвѣю, князю Сергію, князю Антіоху и сестрѣ ихъ княжнѣ Марьѣ Кантемирамъ тысяча тридцать дворовъ крестьянскихъ; нынѣ всеподданѣйше намъ Великой Государынѣ Нашему Императорскому Величеству били челомъ лейбъ-гвардіи нашего Преображенскаго полку порутчикъ князь Константинъ, княжь Димитріевъ сынъ Кантемиръ, чтобъ вышеписанное недвижимое имѣніе, въ которой онъ по духовной отца его по имянному указу племянника нашего блаженныя памяти Государя Императора Петра второго учиненъ наслѣдникомъ всемилостивѣйше подтвердить и конфирмовать въ роды родовъ и дать нашу Императорскаго Величества жалованную грамоту; того ради мы Великая Государыня наше Императорское Величество изъ выписаннаго недвижимаго отца его имѣнія три части въ которомъ онъ князь Константинъ по духовной отца его и по указу племянника нашего Его Императорскаго Величества Петра второго учиненъ наслѣдникомъ ему князю Константину и потомкомъ его въ вѣчное владѣніе Всемилостивѣйше подтверждаемъ и конфирмуемъ и для того сію нашу Императорскаго Величества жалованную грамоту за подписаніемъ собственныя руки дать и Государственною нашею печатью укрѣпить повелѣли. Дана въ Санктпетербургѣ лѣта отъ сотворенія мира 7240, а отъ Рождества Христова Спасителя нашего Бога 1732 Мая второго на десять дня, Государствованія нашего третьяго году.

У подлинной грамоты подписано собственною Ея Императорскаго Величества рукою тако:

АННА

Канцлеръ графъ Головкинъ. Въ книгу записано Мая 12 дня 1732 году No. 142.

DESPRE LUCRUL APOSTOLESC AL LUI CORESI DELA 1563

DE

CONSTANTIN I. KARADJA

Ședința dela 24 Octomvrie 1924

deosebita plăcere de a depune la Academia Română un exem- aproape complet din Apostolul românesc al Diaconului Coresi.

.'ăcând această depunere, înțeleg ca susnumita carte să intre în po- ..siunea Academiei dacă această instituție culturală va reuși să publice o ediție științifică a textului întreg înainte de 1 Ianuarie 1928.

Acest adaos viitor la biblioteca Academiei va fi, după cum sper, cu atât mai bine venit cu cât tipăritura în chestie, una din cele mai vechi la care teascul tipografului a fost pus în slujba limbii noastre, nu erà cunoscută până acum decât în două exemplare, ambele incomplete.

Ne vom aduce aminte, într'adevăr, că Muzeul de Antichități din București reuși în anul 1884 să dobândească un fragment compus din 124 foi al acestei opere. Volumul în chestie a trecut în urmă la Academie, care a reușit deasemenea să-și procure, mai târziu, un al doilea exemplar, altul neieșind până azi la lumină. Acum însă Academia Română va fi în stare să ne dea o reproducere aproape completă a textului acestui monument doveditor a muncii și culturii românești de acum 360 ani.

In descrierea de față am denumit exemplarele cunoscute până acum ale Apostolului «Exemplarele I și II».

Exemplarul No. I. A fost descris de răp. Gr. Crețu în Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie a lui Tocilescu, anul III vol. V, București 1885 pp. 29 et seq. Acest fragment este foarte incomplet, numai 124 foi începând cu foaia 5 din quaterniul al 10-lea și sfârșind cu foaia 5 din quaterniul al 29-lea, lipsind însă 36 foi chiar din colile păstrate.

Exemplarul No. II începe cu f. 2 din quaterniul al 2-lea din care caiet mai lipseşte foaia din urmă. Caietele 3 şi 4 sunt complete. Din caietul 5 lipsesc ff. 1 şi 8. De acì înainte textul este complet până la caietul 37 incl. Din caietul 38 avem numai ff. 4 şi 5, din caietul 39 ff. 2—7 şi din ultimul caiet ff. 4—6. Unele foi sunt foarte rupte cu lipsuri în text, mai ales la început şi la sfârşit.

Exemplarul Karadja. Exemplarul nostru conține nu numai toate foile descrise de răp. Gr. Crețu, dar este compus cum urmează [1]):

Din primul caiet (Ꙗ) avem întâia foaie de text, probabil f. 2, care este însă puțin defectuoasă la colț (v. planșa I).

F. 3 lipsește fiind însă recopiată în manuscris vre o sută de ani mai târziu.

F. 4 și 5 sunt complete.

F. 6 și 7 lipsesc și au fost înlocuite cu două foi manuscrise, din care a doua lipsește, deoarece găsim acì o lipsă de 16 versuri în text, dela sfârșitul versului 30 până la mijlocul versului 46 din cap. II.

Cred că primul caiet a fost și el o quaterniune ca și celelalte, f. 8 lipsește însă și este înlocuită în manuscris.

Din caietul al 2-lea (Ꙟ) lipsește f. I. Acì găsim iarăși o lipsă în text de 16 versuri, dela versul 14 al cap. III până la sfârșitul versului 3 al cap. IV.

De acì înainte textul este complet până la caietul al 32-lea (ΛΒ) din care lipsește f. 6, care este înlocuită în manuscris. Această foaie este însă păstrată în exemplarul No. II al Academiei.

Caietul al 33-lea (ΛΓ) este complet.

Caietele *34* (ΛΔ), *35* (ΛЄ) și f. I din caietul al 36-lea (ΛЅ) sunt copiate în manuscris, le avem însă tipărite în exemplarul II al Academiei. Cele din urmă șapte foi din caietul al 36-lea, precum și caietul al 37-lea (ΛЗ) sunt complete.

Caietul al 38-lea (ΛΧ) este complect, însemnat însă în mod greșit ca 37. Caietul al 39-lea (ΛΘ) este deasemenea complect precum și ff. 1—7 din caietul din urmă, adecă al 40-lea (Ꙟ) a cărui ultimă foaie lipsește.

Paginele manuscrise în exemplarul nostru au fost copiate în veacul al XVII-lea de pe un alt exemplar atunci existent. Nu s'a urmat

[1]) In afară de două foi albe, una la început și una la sfârșit, cari n'au făcut parte din cartea originală, fiind adăugate contimporan cu legătura volumului — adică prin veacul al XVII-lea

însă textul exact. Ortografia diferă; de pildă **ѧчєщїи** în loc de **ѧчєщиѧ**, **єлꙋгѧ** în loc de **єлоүгѧ**, **кь** în loc de **кътрѫ**, **фꙋ** în loc de **фоꙋ**. [1]).

Din punctul de vedere filologic aceste pagine vor fi deci de un interes mediocru. Combinând exemplarul No. II cu al nostru, avem însă textul original complet în afară de ff. 3, 6, 7 și 8 ale caietului întâiu și f. I din caietul al doilea precum și ultima foaie a tipicului dela sfârșit în limba slavonă cu colofonul [2]).

Cred că volumul a fost compus din 320 foi cum a și socotit răp. Gr. Crețu, luând drept bază la calculul său resturile de sfori ale legăturii [3]).

In țările occidentale știm că incunabulele cele mai vechi erau o continuație directă a manuscriselor prețioase ieșite de sub mâna scribilor călugări, cari erau să fie înlocuiți treptat prin teascul tipografic. Cele dintâi cărți tipărite, tindeau deci spre o similitudine cât mai desăvârșită cu modelele vechi scrise cu mâna. Așa vedem de pildă că bibliile lui Gutenberg, Fust și Schöffer imitau, în ce privește forma literelor și întreaga înfățișare artistică și tipografică, alte cărți manuscrise mai vechi. Aceste din urmă, nefiind împodobite cu o pagină de titlu, cum este obișnuit în cărțile mai recente, textul începe chiar pe prima foaie tipărită. O pagină deosebită de titlu apare abià în anul 1463 la Mainz [4]) în mod cu totul izolat și avem numeroase exemple de incunabule mai recente și chiar de cărți din veacul al XVI-lea unde nici o pagină deosebită de titlu nu s'a tipărit.

Tot așà s'a desvoltat arta tipografică și în regiunile noastre; cărțile sunt firește copiate și inspirate, în ce privește aparență, conținut și limbă, după manuscrisele mai vechi existente. O pagină deosebită de titlu n'au avut nici produsele tipografice din Cetinie, ce au precedat pe ale noastre, nici vre-o carte făcând parte din bibliografia noastră națională din veacul al XVI-lea.

---

[1]) Toate pe caiet 34 f. 4 avers.

[2]) Mai trebuesc adăugate câteva lipsuri neînsemnate, provenind din rupturi în colțurile paginelor, ca de exemplu la prima foaie de text (v. pl. I).

[3]) Cf. art. cit. p. 30. In Bianu și Hodoș I p. 49 s'a strecurat o greșeală de tipar, 220 în loc de 320. Acest număr eronat a fost recopiat de G. Pascu în Ist. Lit. Rom. din Sec. XVI p. 177.

[4]) Cf. British Museum: Exhibition in the King's Library, Printed by order of the Trustees 1913 p. 23.

Aceasta nu împiedecă că primul caiet va fi fost și el o quaterniune, prima foaie fiind lăsată albă.

Intâia pagină de text cu care începe sumarul Faptelor Apostolilor imită, în ce privește decorațiunea tipografică (v. planșa I) foaia cu care începe Evanghelia lui Ioan din Evangheliarul slavonesc tipărit în anul 1512, ornamentul de sus fiind copiat după acest model [1]). Este deci foarte ușor de presupus că și textul însuș al Faptelor Apostolilor a fost împodobit cu un ornament oarecare. Cred că f. 3 a primului caiet a început cu un chenar copiat după cel care figurează la începuputul Evangheliarului dela 1512 [2]). Această presupunere este întărită prin faptul că foaia n'a fost umplută prin textul recopiat în manuscris, a doua pagină rămânând pe jumătate goală.

Ornamentul în chestie îl mai avem repetat pe f. 4 avers a caietului No. 36 (583) [3]) (v. planșa II).

Că acest ornament al lui Macarie fusese copiat de lucrătorii lui Coresi erà știut înainte, blocul xylografic fu întrebuințat deja în Evangheliarul românesc dela 1561 [4]). Frontispiciul mic și simplu dela începutul cărții, a fost și el întrebuințat de Coresi în mai multe rânduri, apărând pentru prima dată, după cât putem ștì, în Evangheliarul slavonesc dela 1562 [5]).

Literele majuscule: In afară de cele două ornamente menționate găsim următoarele litere majuscule și ornamentale tipărite, cu cerneală neagră sau roșie:

П (Bianu și Hodoș fig. 30 și 67) repetat de cinci ori (pp. 148, 193, 288, 350 și 418).

I (Bianu și Hodoș fig. 32) repetat de două ori (149 și 217).

Б (Bianu și Hodoș fig. 7) o singură dată (214).

Б (Bianu și Hodoș fig. 36) o singură dată (584).

Є (Bianu și Hodoș fig. 13) o singură dată (182).

П (Bianu și Hodoș fig. 34) repetat de două ori (165 și 225).

Є (Bianu și Hodoș fig. 18) o singură dată (195).

---

[1]) V. Bianu și Hodoș I, p. 15.

[2]) Repr. în Bianu și Hodoș I, p. 10, fig. 23 și p. 16, fig. 29.

[3]) Am numerotat paginile cum ar fi trebuit dacă exemplarul ar fi fost complet; cifrele între paranteze se referă la această paginație.

[4]) V. Bianu și Hodoș, fig. 65, p. 45.

[5]) Ibid, p. 46.

Toate aceste litere sunt copiate după cele întrebuințate pentru Liturghierul Slavonesc dela 1508 sau pentru Evangheliarul Slavonesc dela 1512.

In cele mai multe locuri s'a întrebuințat însă un alfabet de majuscule mai mici și mai puțin artistice.

Tehnica tipografică: Examinând cu atenție cele trei exemplare cunoscute ale cărții, ajungem la o constatare neașteptată. Toate literele, de pildă indicațiunile marginale ale zăcealelor tipărite în roșu, nu corespund în mod exact una cu alta, măcar că textul este absolut identic în toate trei exemplarele.

Așà, de pildă, vedem pe f. 8 revers din caietul al 18-lea (288) [1] în marginea exemplarelor I și II:

ЗАЧ
РКГ

iar în exemplarul nostru

З
РКГ

literele АЧ lipsind.

Că n'avem de a face cu două edițiuni diferite, este dovedit însă prin faptul că literele defectuoase sunt similare în toate trei exemplarele. Au fost tipărite deci cu acelaș «satz» [2].

S'ar puteà crede că indicațiunea zăcealelor și celalte cuvinte tipărite în roșu, să fie fost stampilate cu mâna, fără presă, fiecare în parte după isprăvirea cărții. Măsurând însă distanțele dintre literele marginale, și dintre ele și text, în cele trei exemplare, le găsim absolut identice. Omisiunile de litere și celelalte deosebiri constatate, provin deci din faptul că presele erau foarte simple și neîndestulătoare, buchile de o înălțime inegală și că cerneala, mai ales cea roșie, erà de o calitate proastă și pusă pe blocuri în mod primitiv, ceeace a avut drept rezultat că literele au ieșit din când în când necitețe, sau au fost chiar cu totul sărite, aceasta mai ales că hârtia este de o calitate cam grosolană și cu suprafața aspră.

Mai trebuie să constatăm că însemnarea zăcealelor s'a făcut cu îngrijire puțină, greșelile fiind frecvente.

---

1) Repr. la Bianu și Hodoș, fig. 67, p. 50.

2) V. de pildă litera Ш în cuvântul «și» la rând 8, sau И în acelaș cuvânt pe rând 10, sau litera Ф din cuvântul АСФИЧОЦ tipărit cu roș la rând. 11.

Așà de pildă, vedem în caiet 3 f. 6 revers (44).

ЗЯЧ

fără cifră. De fapt zăceala 21 începe în caiet 3 f. 6 avers (43) și zăceala 22 pe caiet 3 f. 7 revers (46).

Astfel de dovezi de nebăgare de seamă, repetiții și greșeli în însemnarea zăcealelor, sunt frecvente [1]; când textul însuși va fi supus unei cercetări științifice, vom găsì probabil și acolo greșeli de tipar.

Nu trebuie să uităm însă, cât de departe erà țara noastră de centrele culturale din apus. Arta tipografică ne-a venit în mod indirect din Veneția; eram încă departe de a ajunge la desăvârșirea edițiilor aldine. Cu toate acestea, nu putem decât să fim mândri că, la o epocă atât de îndepărtată, a fost cu putință să producem și noi monumente tipografice de o însemnătate incontestabilă, doveditoare unui început de cultură națională; răsboaiele, devastările și certurile interioare, erau să ne arunce mai târziu, în mod periodic, într'o stare de semi-barbarie, ce nu puteà decât să-și lase pecetea pe întreaga noastră desvoltare. Anii de nenorocire au întrerupt frumoasa serie de tipărituri ce începe cu Macarie și sfârșește cu fiul lui Coresi. Găsim în istoria tipografică, aceeaș lipsă de continuitate care formează din anumite puncte de vedere, o caracteristică a întregului nostru trecut politic și cultural.

Hârtia și filigrana: Despre hârtie și semnul de fabrică (filigrană) ne referim la articolul citat al răp. Gr. Crețu, unde sunt descrise [2].

Mărimea cărții: Mărimea paginilor în exemplarul nostru este de circa 28 × 19 cm. Este tăiat mai scurt la margine decât fragmentul I care măsoară 30 × 20 cm. Exemplarul II este tăiat și mai scurt decât al nostru.

Legătura: Volumul este legat în piele de vițel, întinsă pe table de lemn de fag. Este împodobită cu ornamente presate (Blindpressung) și cu o cruce dublă, în parte căzută, alcătuită din bucăți de piele bronzată, lipite pe fața copertei. Cartea se închideà cu două încheietori de piele, montate cu fier, din care a rămas însă numai un singur fragment.

Foile sunt prinse cu sfori de cânepă și ațe de mătasă roșie și albastră. Aceste sfori trec prin găuri în tablele de lemn, fiind astfel prinse.

[1] De pildă zăc. 77 nu este însemnată de loc și zăc. 90—99 sunt însemnate ca 100—109.

[2] Op. cit., p. 32.

In interiorul copertei superioare se află o bucată de pânză grosolană de cânepă, lipită și prinsă sub piele.

Volumul a fost, precum se vede, legat pentru ultima oară contimporan cu copierea paginilor manuscrise ce completează lipsurile din text — pe la mijlocul veacului al XVII-lea.

Reparații: Multe din foile volumului nostru au fost reparate în diferite rânduri, uneori cu îngrijire, alteori în mod cu totul primitiv, cu orice hârtie se găsià la îndemână. Foile rupte și desprinse au fost întărite, lipite pe hârtie transparentă și fixate de mine.

Starea și întrebuințarea volumului: Multe din foi sunt defectuoase, începând chiar cu prima pagină de text. Au suferit și de umezeală. Petele de ceară nu sunt numeroase, volumul nefiind probabil întrebuințat mult timp în biserică. Aceasta nu trebuie dealtfel să ne mire, deoarece cărțile tipărite de Coresi în limba română, inovație protestantă și eretică, erau respinse de popii din Ardeal ca și din Principate, fiind potrivnice canoanelor.

Mai târziu, când limba română începù în mod general să fie întrebuințată în biserică, limba lui Coresi, moștenită dela Husiții din veacul al XV-lea, erà prea învechită și traduceri mai bune și mai citețe ale Faptelor Apostolilor și ale cărților sobornicești fură tipărite. Noul Testament Racoțian dela Alba-Iulia din 1648, Apostolul dela București din 1683 și Biblia lui Șerban Cantacuzino (1688) erau de sigur mult mai prețuite și întrebuințate atuncea decât exemplarele din vechile tipărituri ale lui Coresi, ce vor mai fi existat.

Cartea noastră, care se aflà, cum vom vedeà din însemnările notate mai jos, în Moldova pe la jumătatea veacului al XVII-lea va fi trecut înapoi în Ardeal nu știm când, pentru a trece iarăș peste Carpați pentru a doua oară pe la 1850, fiind atuncea considerată ca o curiozitate fără mare valoare.

Insemnări manuscrise: In afară de paginile de text întregite cu mâna, avem următoarele inscripții și iscălituri pe carte:

1. La foaia A² avers (3) găsim o încercare de condei cu numele celor trei magi:

ГАСПАРꙊ ВАЛТАСА(Р)
М[Є]ЛФІЄѠР

2. In interiorul copertei vedem rămășițele unei scrisori în limbă slavonă, foarte ruptă, probabil din mijlocul veacului al XVII-lea, pe care nu se distinge însă nici o dată.

3. In interiorul copertei din dos, câteva cuvinte slavonești nedescifrabile.

4. Pe foaia I din caietul 17 (258) o însemnare slavonă foarte ștearsă și neciteață.

5. Pe foaia albă dela început, care n'a făcut parte din cartea originală, fiind adăugată odată cu legarea volumului și formând una cu f. Б[1] (15—16) completată cu manuscris, sunt două iscălituri deasemenea nedescifrabile și o încercare de condeiu: + Io Vasile Voevod b[o]jiiu milostiu gprdr.

6. Pe foaia 7 din caietul al 13-lea (206) o încercare de condei fără importanță.

7. Ultima foaie de text caiet 40 f. 7 (637—638) este reparată cu partea finală a unei încheieri judecătorești din Galata (Constantinopole) în limba turcească, caligrafia «Talik», după cum a binevoit să-mi lămurească d-l I. Iogu dela Ministerul de Externe.

8. Foaia I din caietul 26 (385) este și ea reparată cu o bucată de hârtie pe care se află următoarele cuvinte în limba turcească: fiul Sultanei Hedidjè.

9. Pe foaia albă dela sfârșit (adăugată odată cu legarea volumului) un pomelnic slavonesc.

10. Pe aceeaș foaie:

Smeritul Popa Parfenie scriem pace și smerenie la Dumneata Părinte Hatmane să fii Dumneata sănătos o Hristos amen. U Iaș leat 7153 mart 3 dni.

In anul 1645 Gavril, fratele lui Vasile Lupul erà Hatman în Moldova [1]). Volumul a fost deci probabil al lui.

11. Pe foaia albă dela început, două peceți boierești aplicate cu cerneală neagră (v. planșa III). Cercetările în această specialitate nefiind destul de înaintate la noi, nu le-am putut identificà. Cred că una din ele poate fi a Hatmanului Gavril. Una din peceți este repetată de două ori și apare iarăș pe foaia albă dela sfârșit.

12. Pe foaia 3 revers al primului caiet (manuscrisă) este următoarea însemnare românească ștearsă cu condeiul:

Din colecția bibliotecii mele dela Rotopănești cumpărată în Transilvania 850 și iscălitura cunoscutului filantrop și scriitor *Nicolai Istrati.*

---

[1]) Vezi Gh. Ghibănescu în Arhiva XXVII p. 55 (1916).

Volumul a ajuns, în urmă, în mâinile unor persoane inculte, poate țărani, după cum vedem de pe o iscălitură din anul 1911. Singur am dobândit cartea cu un număr de alte volume fără mare valoare dela o persoană nevoiașă, și am motive să cred că a fost readusă în Vechiul Regat din Basarabia, unde se rătăcise după moartea lui Istrati.

Conținutul volumului: Prima foaie tipărită, f. 2 al caietului I, conține o introducere-sumariu Faptelor Apostolilor, al cărei text îl dăm in extenso mai jos.

A treia foaie a caietului I (numai în manuscris în exemplarul nostru) începe cu Faptele Apostolilor, cari se sfârșesc cu caietul 10 f. 2 avers inclusiv (147).

Urmează: Sumarul epistolei lui Iacov Epistola lui Iacov

Sumarul epistolei 1-a a lui Petru. Epistola 1-a a lui Petru.

Sumarul epistolei 2-a a lui Petru. Epistola 2-a a lui Petru.

Sumarul epistolei 1-a a lui Ioan. Epistola 1-a a lui Ioan.

Sumarul epistolei 2-a a lui Ioan. Epistola 2-a a lui Ioan.

Sumarul epistolei 3-a a lui Ioan. Epistola 3-a a lui Ioan.

Sumarul epistolei lui Iuda. Epistola lui Iuda.

Sumarul epistolei lui Pavel către Romani. Epistola către Romani.

Sumarul epistolei 1-a a lui Pavel către Corinteni. Epistola 1-a către Corinteni.

Sumarul epistolei 2-a a lui Pavel către Corinteni. Epistola 2-a către Corinteni.

Sumarul epistolei lui Pavel către Galateni. Epistola către Galateni.

Sumarul epistolei lui Pavel către Efeseni. Epistola către Efeseni.

Sumarul epistolei lui Pavel către Filipeni. Epistola către Filipeni.

Sumarul epistolei lui Pavel către Coloseni. Epistola către Coloseni.

Sumarul epistolei 1-a a lui Pavel către Tesaloniceni. Epistola 1-a către Tesaloniceni.

Sumarul epistolei 2-a a lui Pavel către Tesaloniceni. Epistola 2-a către Tesaloniceni.

Sumarul epistolei 1-a a lui Pavel către Timotei. Epistola 1-a către Timotei.

Sumarul epistolei 2-a a lui Pavel către Timotei. Epistola 2-a către Timotei.

Sumarul epistolei lui Pavel către Titu începe pe caietul 33 f. 8 avers (527). După f. 8 urmează pe exemplarul nostru 20 foi, manuscrise, înlocuind 25 foi tipărite (până la f. 2 din caietul 37). Aceste foi n'au

fost copiate însă cu ortografia și limba originalului, nici cu prea mare băgare de seamă. Chiar titlul curent este greșit, epistola către Filimon apărând sub numele de Titu. Toate aceste foi sunt însă păstrate în exemplarul No. II al Academiei.

Urmează: Epistola către Titu. Sumarul epistolei lui Pavel către Filimon. Epistola către Filimon.

Sumarul epistolei lui Pavel către Evrei. Epistola către Evrei.

Cu această epistolă se termină textul românesc pe f. 4 avers din caietul 37. Apocalipsul n'a fost tipărit.

Se vede deci că «cărțile săbornicești» ale celorlalți Apostoli sunt date înainte de ale lui Pavel. Sunt înșirate în aceeași ordine ca și în Codicele manuscris numit Voronețian [1]).

Examinând numerele quaterniunilor, observăm o greșeală de tipar; caietul 37 este însemnat ЗЛ iar caietul 38 ca 37.

După ornamentul cu care se termină textul românesc începe tipicul, sau indicațiunile pentru preot în limba slavonă (îndreptarul pentru cetirea Apostolului, antifoane), care urmează până la sfârșitul exemplarului nostru f. 7 al caietului 40 (638).

La sfârșit lipsește o singură foaie, deoarece indicațiunile pentru luna August, cu care se termină anul bisericesc, încep pe caietul 40 f. 6 revers (636), penultima foaie rămasă.

Sumarul apostolului: Sumarul Apostolului îl dăm acì in extenso, așteptând ca volumul întreg să fie redat într'o ediție științifică de către unul din filologii noștri:

Єпоунєрѣ лоукроул апостолєскь, скрисȣє дѐ лоука̀ є҃ѵглисть. доупж а́ни моулци дѐ моуꙟка до́мноулоуи. Ꙗчѣстѣ кърци лоукрȣ апостолєскь кѣмжсє. ꙟсж тоа́тє лоукрȣрилє апостолєщи ци́нȣсє. споусь ꙗ҃стє дѐ лоука̀ є҃ѵглисть. а̀нтїо́хїанинь а̀мȣ а̀че́ста роудан, врачь ме́щер'шоу гоулȣи. ꙟбла̀ кои а̀постолїи, маи врътось коу Павель ши̇̀ щиноу ши а̀ девєрить скри́сє. спoусє коумь ꙟцєрїи лоуарж і҃с ꙟнълцжсє домноуль.

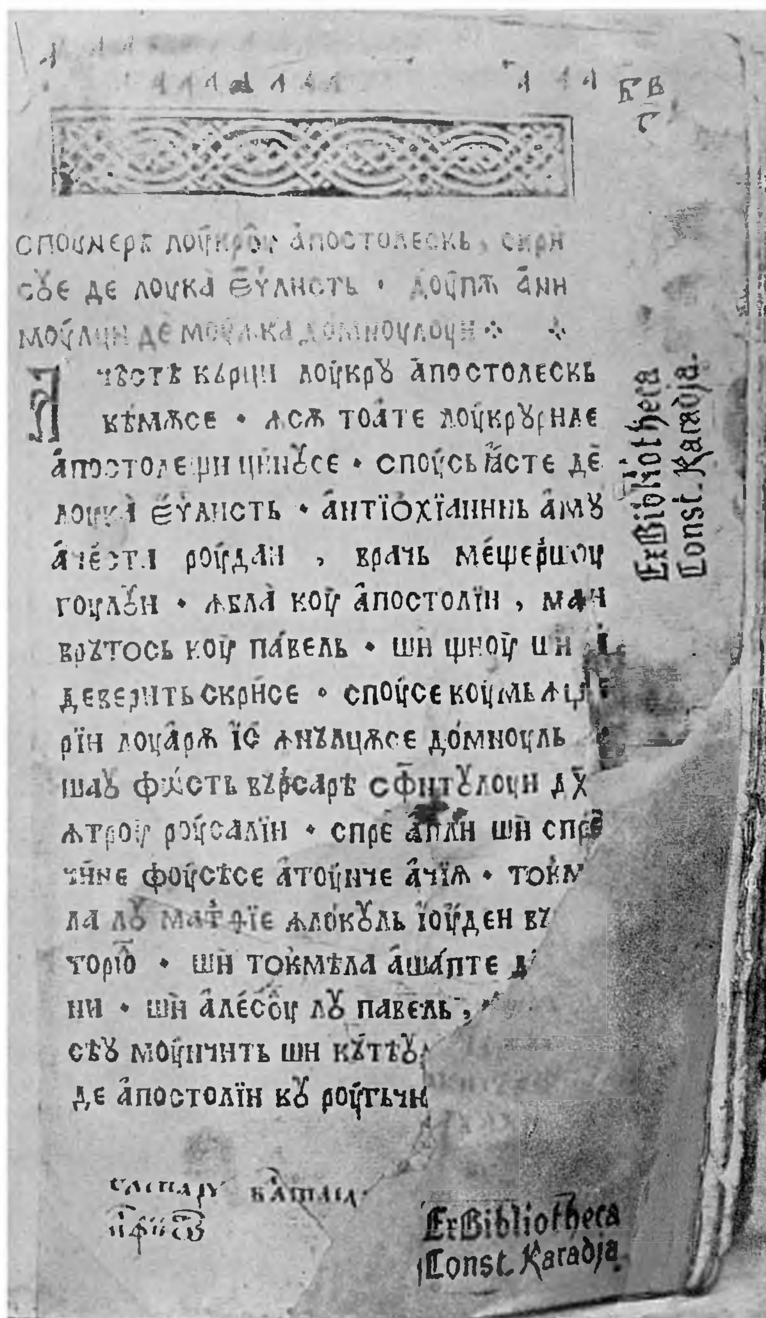
[1]) Cf. N. Iorga, Ist. lit. relig. a Român. până la 1688. Buc. 1904, p. 25.

шаȣ фѡсть вър'сарѣ сфнтȣлоуи Д҃х,
ꙟнтроу роусалiи. спрè а҃пли шй спрè
чйне фоусѣсе àтоунче àчїѧ. ток'м[еа]-
ла лȣ Мат'ѳїе ꙟлóкȣлъ ї҆оуден въ[нзъ]-
торюл. шй ток'мѣла à шапте д[ ]
ни. шй àлéсоул лȣ Павелъ, [ ]
сѣȣ моунчить ши кътѣȣ [ ]
де апостолїи кȣ роугъчю[ни ши кре]
динца лȣ Хс. Апóстолилѡр ноуме-
ле ле сънтъ ачѣстѣ: Сiмонь зичесе
Петрь ши Ан'дреи фрáтеле лоуи.
Iâкѡвь. Iѡ̆ннь, Фйлип'пь, Вéрѳѡ-
ломéи. Ѳомà, Мат'ѳеи Вамешоул,
Iакѡвь а҆лȣ А҆лфеи. ши Сймонь Кана-
нитъ, Iȣ̂да âлȣ Iа̂ковь. шй Мат'ѳїа
ꙟ̂четить кътрѫ оу̂нспрѫзѣче.
Ѥ̂ токмѣла дїáконилѡрь. ноумеле
ле сънтъ а҆чѣстѣ. Стéфань, Фйли-
п'пь Прóхѡрь, Нйканѡр, Тiмѡнь,
Пармéна, Никѡлаи. Доупѫ âчещѣ
лоуáть фоу шй Пáвель вась âлéсь.
Ачещи âпостоли сѣмнеле шй чюде-
селе чѣȣ фъкȣтъ сънтъ âчѣстѣ.

Se vede că limba noastră erà pe atuncea, cum ne spune d-l Sextil Pușcariu [1]), «stângace și svâcnià precum sburdă un cal neînvățat pe care un îndrăzneț a încălecat fără șa». Numai treptat și după ani mulți de muncă, pentru a cità pe Coresi, s'a desvoltat această limbă, lepădându-se de expresiile stângace și întunecoase, pentru a devenì sub condeiul învățaților călugări și al boierilor de odinioară, această unealtă de cultură cu care s'a clădit civilizațiunea română de azi. Această limbă își trage însă, precum știm, rădăcinile din graiul umililor păstori din sânul cărora s'au ridicat acei preoți și cărturari ardeleni ce erau să întemeieze literatura noastră națională puțin înainte de Coresi.

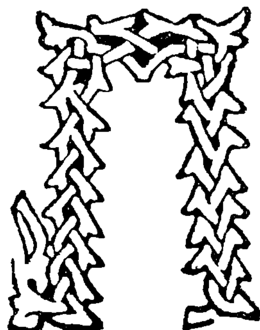
Cu ajutorul manuscriselor şi tipăriturilor din veacul al XVI-lea ne stă în putință de a reconstituì limba înaintașilor noștri din vremea Marelui Ștefan. Acì stă adevărata însemnătate a fiecărui petec de hârtie cu scris românesc de pe acest timp.

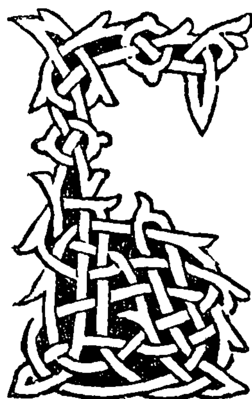
[1]) Istoria Literaturii Române I. Sibiiu 1921, p. 60.

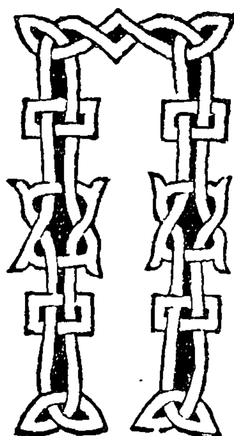

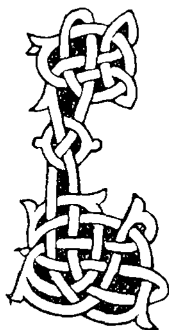
споунерѣ лоукроу апостолеск, скрн
сѹе де лоука еуанисть • доупъ ани
моулцн де моулка домноулоуи ⁘

Ачѣстѣ кърцн лоукроу апостолеск
кемъсе • лсъ тоате лоукроурнле
апостолешн цннъсе • споусь ѧсте де
лоука еуанисть • антїохїанннь амоу
ачестъ роудан, врачь мешерщоу
гоулоун • лвла коу апостолїн, ман
връстось коу павель • шн щноу цн
деверить скрнсе • споусе коумь лц
рїн лоуарѫ їс лнълцъсе домноуль
шаоу фѫсть върсарѣ сфнтоулоун доух
лтроу роусалїн • спре алн шн спре
чнне фоусѣсе атоунче ачїѫ • токм
ла лоу матфїе алокоуль юуден въ
торїо • шн токмѣла ашапте д
нн • шн алесоу лоу павель,
сѫу моунчнть шн кътѣу
де апостолїн коу роугъчн

MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE

SERIA III

TOMUL I:

I. C. NEGRUZZI. Autografe române Lei 6
I. C. NEGRUZZI. Ioan Bogdan, Al. Vlahuță, Al. Xenopol și manuscripte ale lor Lei 5
ANDREI BÂRSEANU. Catechismul luteran românesc Lei 5
RAMIRO ORTIZ. Leopardi e la Spagna I-V Lei 15
DRAGOȘ PROTOPOPESCU. Unknown Congreve, a sheaf of poetical scraps Lei 12
G. BOGDAN-DUICĂ. Gheorghe Lazăr Lei 40
RAMIRO ORTIZ. Leopardi e la Spagna VI-VII Lei 40

TOMUL II:

I. A. BRĂTESCU-VOINEȘTI. O operă de mare valoare Lei 8
ALEXANDRU MARCU. Romanticii italieni și românii Lei 40
Dr. IACOB RADU. Doi luceferi rătăcitori Lei 40
TH. CAPIDAN. Elementul slav în dialectul aromân Lei 30
ȘTEFAN CIOBANU. Dimitrie Cantemir în Rusia
CONSTANTIN I. KARADJA. Despre lucrul apostolesc al lui Coresi dela 1563 Lei 8